

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

BAŞLANGICINDAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA
KADAR TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

HAZIRLAYAN
Ebru GÜHER

ELAZIĞ- 2013

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

BAŞLANGICINDAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR
TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

HAZIRLAYAN
Ebru GÜHER

Jürimiz 04.10.2013 tarihinde yapılan tez savunması sonunda bu doktora tezini
oy birliği / oy çokluğu ile **başarılı** bulmuştur.

Jüri Üyeleri

1. Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
2. Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
3. Prof. Dr. Mesut AYDIN
4. Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
5. Yrd. Doç.Dr. Recep DÜNDAR

F.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun.....tarih ve sayılı
kararıyla bu tezin onaylanmıştır.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri****Ebru GÜHER****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Ana Bilim Dalı****Türkiye Cumhuriyeti Tarihi****Elazığ- 2013, Sayfa: XXII +455**

Bu çalışma 18. Yüzyılın sonlarında başlayan ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Türk-Amerikan ilişkilerini çok yönlü olarak ele almıştır. Ticaretle başlayan ilişkiler; siyasi, askeri, kültürel ve eğitim alanlarında çeşitlenerek iki ülke politikalarına yön vermiştir.

ABD bağımsızlığını ilân ettikten sonra gelişip genişleyebilmek için ticarete önem vermiş; bu anlamda iki ülke arasındaki ilk ilişkiler Kuzey Afrika'da "Garp Ocakları"nda başlamıştır. Osmanlı Devleti ile resmi ticaret anlaşması imzalamak isteyen ABD'ye çeşitli sebeplerinden çok sıcak bakmamıştır. Fakat 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması, Osmanlı Devleti'ni Amerika'ya yaklaştırmış; neticede 7 Mayıs 1830 tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması imzalanarak resmi ilişkiler başlamıştır. Adı geçen anlaşma ile ABD'ye "*en fazla kayrılan ülke*" statüsü verilmiş; böylece gelecekte iki ülke arasında yaşanan birçok sorunların temel kaynağının altyapısını oluşturmuştur.

19. yüzyılda sömürgecilikle beraber gelişen emperyalizm; Osmanlı topraklarında da kendini hissettirmiştir. Bu anlamda batının nüfuz mücadelesine sahne olan bu topraklara ABD kayıtsız kalamamış; Osmanlı Devleti ile siyasi, askeri, ticari, kültürel ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Osmanlı Devleti, batıya karşı denge politikası gereğince ABD'ye yaklaşmıştır. ABD Monroe Doktrini gereğince Avrupa işlerine karışamayınca bunu Osmanlı topraklarına gönderdiği misyonerler aracılığıyla yapmak istemiştir. ABD Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini tüccarlarla başlatmış misyonerlerle

III

devam ettirmiştir. Bu anlamda Misyonerler Protestanlığı yaymanın dışında Amerikan çıkarlarına da hizmet etmiştir. Misyonerler azınlıklara yönelik açmış olduğu kurumlarla özellikle ülke içinde başta Ermeniler olmak üzere diğer azınlıkların ayrılıkçı fikirlerinin oluşmasına zemin hazırlamış; böylece devletin siyasi bütünlüğünü tehlikeye düşürmüştür. Ermeni meselesi ve misyonerlik faaliyetleri iki ülke arasında sorunlara yol açmış; zaman zaman ABD donanmasının Osmanlı sularına tehdit amacıyla gönderdiği donanma ilişkilerin iyice gerginleşmesine sebep olmuştur.

Netice itibariyle Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce iki ülke arasında temel problemler; Ermeni meselesi, misyonerlik faaliyetleri, Amerikan vatandaşlarının hakları, Amerikan donanmasının tehditleridir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, ABD, Emperyalizm, Kapitülasyon, Ermeni İsyanları.

ABSTRACT

Doctorate Thesis

Turk-American Relations from Beginning to World War I

Ebru GÜHER

Firat University

Institute of Social Sciences

Department of History

Department of Turkish Republic History

Elazig-2013; Page: XXII+455

This study handles multidirectional Turk-American relations that begin at end of 18th century and last to World War I. Relations beginning with trade is guided by policies of the two countries by diversify political, military, cultural and educational areas.

After U.S. declared independence, it cared to develop and expand in and in this sense the first relations in these two countries started in Garp Centers in North America. It has not look so hot to United States who want to sign formal trade agreement with Ottoman Empire because of a variety reasons. Yet the burning of the Ottoman navy in Navarino in 1827 gets close to United States. And so Friendship and Trade Agreement signed on 7 May 1830 began formal relations. Related with this agreement it has been “most favored nation” status granted to U.S. So this constituted the infrastructure of future of the main source of problems.

Imperialism evolving with colonialism in 19th century has begun to be felt in the Ottoman lands. In this sense U.S. has not remained indifferent to this land which is the scene of the struggle for influence in the West and has wanted to develop political, military, commercial, cultural relationships with the Ottoman Empire. In accordance with balance policy against to the West Ottoman Empire has approached to the United States. U.S. in accordance with Monroe Doctrine could not involve in European affairs and has wanted to make this by means of missionaries sent to the Ottoman Empire. U.S.

had started the relations with the Ottoman Empire with merchants and had gone on with missionaries. In this sense Missionaries not only has spreaded Protestantism but also has served American interests. Missionaries have paved the way for the formation of separatist ideas which especially includes Armenians in the country through opened their institutions for minorities and in this way jeopardized the integrity of the state's political. Armenian issue and missionary activities led to the problems between the two countries and then from time to time U.S. navy which has sent to the waters of Ottoman to threaten has led to tense relations thoroughly.

With the result that before the World War I, the main problems between the two countries are Armenian issue, Missionary activities, American citizens' rights, American naval's threats.

Keywords: Ottoman Empire, U.S. imperialism, capitulation, the Armenian revolts

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLolar VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	XI
ÖNSÖZ	XIII
KISALTMALAR	XVI
KONU VE KAYNAKLAR.....	XVIII

GİRİŞ

1. OSMANLI DEVLETİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN DURUMU.....	1
1.1. Osmanlı Devleti'nin Durumu	1
1.2. Amerika'nın Kuruluşu ve Birliğini Sağlaması	22

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA İLK İLİŞKİLERİN (GARP OCAKLARI'NDA) BAŞLAMASI	30
1.1. Osmanlı Devleti Döneminde Garp Ocakları'nın Yapısı.....	30
1.2. Amerika Birleşik Devletleri İle Garp Ocakları Arasındaki İlişkiler (1774-1816) .	35
1.2.1. ABD ile Fas Arasındaki İlişkiler	39
1.2.2. ABD ile Cezayir Arasındaki İlişkiler	41
1.2.3. ABD ile Trablusgarp Arasındaki İlişkiler	48
1.2.4. ABD ile Tunus Arasındaki İlişkiler.....	55

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA TİCARİ VE ASKERİ İLİŞKİLER	61

2.1.	Osmanlı Devleti İle ABD Arasında İmzalanan 7 Mayıs 1830 Tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması.....	61
2.1.1.	Osmanlı Devleti ile ABD Arasında Resmi Olmayan Ticari Münasebetler.....	61
2.1.1.1.	İlk Amerikan Ticaretinin İzmir’de Başlaması.....	62
2.1.2.	Amerika’nın Osmanlı Devleti ile Ticaret Anlaşması Yapma Çabaları ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu	66
2.1.3.	ABD ve Osmanlı Devleti Arasında İmzalanan 7 Mayıs 1830 Tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması.....	76
2.1.4.	7 Mayıs 1830 Tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması’nın Gizli Maddesi ve Meydana Getirdiği Etkiler	82
2.2.	Osmanlı Devleti İle ABD Arasında İmzalanan 13 Şubat 1862 Tarihli Seyr-i Sefain ve Ticaret Anlaşması.....	87
2.2.1.	Osmanlı Devleti ile ABD Arasında 13 Şubat 1862 Tarihine Kadar Gelişen Ticari İlişkiler (1830-1862)	87
2.2.1.1.	Osmanlı Devleti İle ABD Arasında Resmi Ticari İlişkilerin Başlaması	89
2.2.1.2.	Osmanlı Devleti ile ABD Arasında İmzalanan 13 Şubat 1862 Tarihli Seyr-i Sefain ve Ticaret Anlaşması	95
2.3.	Osmanlı Devleti ile ABD Arasında 13 Şubat 1862 Tarihinden 20. Yüzyıla Kadar Gelişen Ticari İlişkiler (1862-1900).....	100
2.3.1.	Osmanlı Devleti İle ABD Arasında Ticari İlişkilerin Gelişme Dönemi....	100
2.3.2.	Osmanlı Devleti İle ABD Arasında Ticari İlişkilerin Durgunlaşma Dönemi, Sebepleri ve Çözüm Yolları.....	103
2.3.3.	Osmanlı Devleti’nin ABD’de Düzenlenen Chicago Dünya Fuarı’na Katılması (1893)	106
2.4.	Osmanlı Devleti ile ABD Arasında Ticari İlişkilerin Son Dönemi (1900-1914)	113
2.5.	Osmanlı Devleti’nin Ordusunu Geliştirmek Amacıyla ABD İle Yaptığı Ticaret	120
2.5.1.	Osmanlı Devleti’nin Deniz Gücünü Geliştirmek Amacıyla ABD İle Yaptığı Ticaret	120
2.5.2.	Osmanlı Devleti’nin Kara Gücünü Geliştirmek Amacıyla ABD İle Yaptığı Ticaret	133
2.5.2.1.	Osmanlı Devleti’nin ABD’den İthal Ettiği Kara Silahları Ticaretinin Başlaması	134
2.5.2.2.	Osmanlı Devleti’nin ABD’den İthal Ettiği Kara Silahları Ticaretinin Yoğunlaşması.....	139
2.6.	Osmanlı Devleti’nin Tarımını Geliştirmek Amacıyla ABD İle Yaptığı Ticaret .	148
2.7.	ABD’nin Petrole Olan İlgisi Dolayısıyla Ortaya Çıkan Chester Projesi...	149
2.7.1.	Osmanlı Devleti’nin ABD’den Yaptığı Petrol İthalatı ve Yaşanan Problemler.....	149

2.7.2. ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki Petrole Olan İlgisi	151
2.7.3. ABD'nin Osmanlı Devleti'nde Gerçekleştirmek İsteddiği "Chester Demiryolu Projesi"	153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ VE HUKUKİ İLİŞKİLER..... 167

3.1. Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İlk Temasların Başlaması.....	167
3.2. Osmanlı Devleti'ne İlk Gelen "George Washington" Gemisi ve Kumandanı Kaptan Bainbridge'nin Temasları	170
3.3. Osmanlı Devleti İle ABD Arasında Resmi Temasların Başlaması.....	171
3.3.1. İki Ülke Arasında Konsoloslukların Açılması	171
3.3.2. İki Ülke Arasında Elçiliklerin Kurulması	174
3.3.2.1. ABD'nin Osmanlı Devleti'nde Elçilik Açması.....	174
3.3.2.2. Osmanlı Devleti'nin ABD'de Elçilik Açması.....	181
3.4. Osmanlı Devleti İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında Diplomatik İlişkileri Olumlu Etkileyen Bazı Olaylar	187
3.4.1. Macar ve Leh Mültecileri Meselesinde Osmanlı Devleti'nin Tutumunun Olumlu Etkileri	188
3.4.2. Amerika'da Yaşanan İç Savaş'ta Osmanlı Devleti'nin Tutumunun Olumlu Etkileri	189
3.4.3. İki Ülke Arasında Kültürel ve Sosyal Yardımlaşmanın Olumlu Etkileri...	191
3.5. Osmanlı Devleti İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Diplomatik İlişkileri Olumsuz Etkileyen Olaylar	194
3.5.1. ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri.....	194
3.5.1.1. American Board'ın Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nde Teşkilatlanması	194
3.5.1.2. Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan Misyonerlerinin Amaçları ve Uyguladığı Yöntemler	201
3.5.1.3. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Faaliyet Alanları, Çalışmaları ve Azınlıklar Üzerindeki Tesirleri.....	206
3.5.1.3.1. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Ticaret Alanındaki Çalışmaları	207
3.5.1.3.2. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Basın Yayın Alanındaki Çalışmaları	209
3.5.1.3.3. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Dini Alanındaki Çalışmaları	211

3.5.1.3.4. Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerinin Sağlık Alanındaki Çalışmaları	214
3.5.1.3.5. Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerinin Sosyal Hizmet Alanındaki Çalışmaları (Yardım Kuruluşları)	223
3.5.1.3.6. Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerinin Eğitim Alanındaki Çalışmaları	226
3.5.1.4. Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerinin Yatırımlarının İstatistiksel Değerlendirilmesi	231
3.5.1.5. Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Devleti’nde Azınlıklar Üzerindeki Zararlı Faaliyetleri.....	236
3.5.1.5.1. Amerikan Misyonerlerin “Rumlar” Üzerindeki Zararlı Faaliyetleri ..	236
3.5.1.5.2. Amerikan Misyonerlerin “Bulgarlar” Üzerindeki Zararlı Faaliyetleri	240
3.5.1.6. Amerika Birleşik Devletleri Diplomatlarının Kendi Misyonerleriyle Münasebetleri.....	248
3.5.1.7. Misyonerlerin Açtığı Kurumlara Karşı Osmanlı Devleti’nin Almış Olduğu Tedbirler.....	251
3.5.2. Osmanlı Devleti İle ABD Arasında Meydana Gelen Hukuki Sorunlar	258
3.5.2.1. Osmanlı Devleti ile ABD İlişkilerinde “Yargı (4. Madde) Sorunu”.....	258
3.5.2.2. Osmanlı Devleti ile ABD İlişkilerinde “Tabiiyet Sorunu”	265
3.5.2.3. Osmanlı Devleti ile ABD İlişkilerinde “Amerikan Vatandaşlarının Hakları Sorunu”	275
3.6. Birinci Dünya Savaşı Başlarken Osmanlı Devleti İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi Duruma Bakış	279

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKMASINDA AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ’NİN ROLÜ	288
4.1. Osmanlı Devleti’nde Ermeni Meselesinin Başlaması.....	288
4.2. Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkması Aşamasında ABD’nin Rolü	291
4.2.1. ABD’nin Ermeni Toplumuna Olan İlgisi ve Amerikan Misyonerlerin “Ermeni Protestan Milleti” Oluşturma Çabaları	291
4.2.2. Amerikan Misyonerleri Tarafından Ermeniler İçin Açılan Kurumlar	298
4.3. Ermeni Olaylarının Başlama, Gelişme ve Kamuoyu Oluşturulması Aşamasında ABD’nin Rolü.....	305
4.3.1. ABD’nin Anadolu’daki Ermenileri Göçe Teşvik Etmesi	305
4.3.2. Osmanlı Devleti’nde Ermeni Olaylarının Başlaması ve Dünya Kamuoyunda Türkleri Kötü İmajla Göstermek İçin ABD’nin Çalışmaları	310
4.3.2.1. Ermenilerin ve ABD’nin Türkler Aleyhine Kamuoyu Faaliyetleri Karşısında Osmanlı Devleti’nin Tutumu	322

4.3.3. Ermenilere Yapılan Yardımlar Çerçevesinde Amerikan Kızıllhaçı'nın Çalışmaları	328
4.4. Ermeni Olayları Sebebiyle Osmanlı Devleti ile ABD Arasında Gelişen Olaylar	335
4.4.1. Anadolu'da Amerikalı Misyonerlere Karşı Çıkan Olaylar Sebebiyle ABD'nin Tazminat Talebi	335
4.4.2. ABD'nin Ermeni Olayları Sebebiyle Amerikan Vatandaşlarını ve Ermenileri Korumak Amacıyla Konsolosluk Açma Girişimleri	347
SONUÇ	354
BİBLİYOGRAFYA	367
EKLER	395
EKLER LİSTESİ.....	396
ÖZ GEÇMİŞ	455

TABLOLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo-1 Temmuz 1830-Haziran 1831 tarihleri arasında Karadeniz ve Akdeniz’den Geçen Amerikan Tüccarlarının adı ve gemileri.....	91
Tablo-2 13 Mart 1894 ile 12 Mart 1895 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin Amerika ve diğer devletler ile yaptığı ticaret hacmi.....	103
Tablo-3 Osmanlı Devleti’nde “Philadelphia Sergisine Katılan Komisyon Üyeleri” ve ödülleri.....	107
Tablo-4 1913-1914 tarihleri arasında İzmir’den ABD’ye ihraç olunan ürünler ve dolar cinsinden miktarları.....	118
Tablo-5 Gordon Lenand’a göre 1832-1912 yılları arasında iki devlet arasındaki ticaret hacmini (dolarcinsinden) miktarları.....	120
Tablo-6 Osmanlı Devleti’nin ABD’nde Birinci Dünya Savaşı’na kadar görev yapan elçileri ve yılları.....	186
Tablo-7 ABD’nin Osmanlı Devleti’nde Birinci Dünya Savaşı’na kadar görev yapan elçileri ve yılları.....	187
Tablo-8 ABCFM Belgelerine Göre 10 Eylül 1911-10 Haziran 1912 Tarihleri Arasında Azariah Smith Memoryal Hastanesi’nde Hastaların Dini Dağılımları.....	221
Tablo-9 ABCFM Arşiv Belgelerine Göre 10 Eylül 1911-10 Haziran 1912 Tarihleri Arasında Azariah Smith Memoryal Hastanesi’nde Hastaların Milletlere Göre Dağılımları.....	222
Tablo-10 ABCFM Arşiv Belgelerine Göre 1914 yılında Amerikan Misyoner Kolejlerine Kayıtlı Müslüman Öğrenci Yüzdeleri.....	231
Tablo-11 1845’den 1913’e Kadar Osmanlı Devleti’nde Protestan Çalışmalarının Büyüdüğünü Gösterir Tablo.....	232
Tablo-12 1914 Yılı Verilerine Göre Osmanlı Devleti’nde Okul Açan Milletlerin Okul ve Öğrenci Dağılımı.....	233
Tablo-13 Amerikan Misyonerlerinin Etkisiyle Osmanlı Topraklarında Oluşturulan Mezhep ve Cemiyetlerin Dağılımı.....	234

Tablo-14 ABCFM Arşiv Belgelerine Göre 1819-1915 Yılları Arasında Amerikan Board'ın Osmanlı Devleti'ndeki Toplam Harcamaları.....	235
Tablo-15 Misyoner F.D. Gerenee'ye Göre Güya Müslümanların Hristiyanları Öldürdüğü Yer ve Sayıları	319
Grafik-1 Türkiye'den Amerika'ya Göç Edenlerin Yıllara Göre Dağılımı.....	305

ÖNSÖZ

Tarih en bilinen ifade ile geçmişte yasayan insan topluluklarının mücadelelerini yer ve zaman göstererek sebep-sonuç ilişkisi içerisinde inceleyen bir bilim dalıdır. Günümüze ve geleceğe etki edip yön veren olayların zemini geçmişte yatmaktadır.

Jeopolitik ve jeostratejik konumuyla her daim dünya arenasında önemini muhafaza edecek ülkemizin bugüne kadar izlediği politikaları, dış politikada kanaat önderlerinin bakış açıları; mevcut ve çıkabilecek dış politik krizlere yönelik sağlıklı ön hazırlıkları şüphesiz tarih biliminin çok iyi analiz edilmesiyle sağlanabilir.

Bu anlamda dış politikada veya ülkeler arasındaki ilişkilerde tarihi arka zemin önemli bir mihenk taşı oluşturmaktadır. Günümüzde Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihi serüveni 19. yüzyılda atılmıştır. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkide geçmiş anlayıp geleceğe yön vermede en büyük parametre şüphesiz incelediğimiz dönemi teşmil etmektedir.

Bugüne kadar bu konuyla ilgili çalışmalar çok az olup, mevcuttakiler ise sınırlı kaynaklardan istifade edilip vücuda getirilmiştir. Çalışmamızda geniş kaynaklardan faydalanmamız ve iki ülke ilişkilerini farklı boyutlarda ele almamız kanaatimizce tezimizi özgün kılan en önemli özeldir.

İncelediğimiz dönem çok geniş bir zaman dilimini teşmil ettiğinden ve ilişkiler çok farklı boyutlarda cereyan ettiğinden konuları yüzeysel tutmaya gayret ettik. Konuları çok geniş tutmamız halinde ortaya çıkacak tez oldukça hacimli ve altından kalkınması imkânsız bir hal alacağından elimizden geldiğince konuları ana hatlarıyla vermeye çalıştık.

Ancak daha önceden gereğince aydınlatılmamış ve gün yüzüne çıkarılmamış konu başlıklarını tespit ettiğimiz yerlerde de ayrıntıya girmekten çekinmedik. Örneğin iki ülke arasında yaklaşık 200 yıla sahip ilişkinin zeminini oluşturan 7 Mayıs 1830 anlaşmasının hangi şartlarda, nasıl bir psikolojiyle imzalandığını ayrıntısıyla anlatan bir çalışma olmadığından bu noksanlığı gidermeye çalıştık. Yine ABD ilk elçisi olan David Porter'in İstanbul'a geliş anını, Henry Ecford'un Osmanlı Devleti'ne donanma yardımını hangi şartlarda yaptığını ve buna benzer kilit konuları farklı kaynaklarla aydınlatmaya azami gayret gösterdik.

Çalışmamızda T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin ettiğimiz belgeleri aslına uygun fakat okuyucuların daha iyi anlaması için günümüz Türkçesi'ne sadeleştirerek sunmaya çalıştık. Çevirmede sıkıntı çektiğimiz yerleri özellikle özel isimleri okunduğu gibi çevirdik. Silik veya anlaşılamayan kelimelerin yanına (?) şeklinde işaret koyduk.

Bu şekilde ortaya koyduğumuz çalışmamız giriş ve sonuç kısımları hariç dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilk münasebetlere değinmeden evvel iki ülkenin genel durumunu ele aldık. Çünkü incelediğimiz dönemde her iki ülkenin de hangi şartlarda olduğunu bilmemiz, iki ülke arasındaki ilişkileri iyi analiz edebilmemiz açısından önem arz etmektedir. Bu bölümde aynı zamanda iki ülkenin diğer devletlerle de münasebetlerine ve dünyada olan önemli olaylara ana hatlarıyla değinmeye çalıştık. Çünkü iki ülke de kendi içlerinde ve dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak münasebetlerini şekillendirmişlerdir.

Çalışmamızın birinci bölümünde iki ülkenin Garp Ocakları'ndaki ilk münasebetleri ele alınmıştır. İlk önce Osmanlı Devleti zamanında bu bölgenin genel durumunu ele alıp daha sonra Amerika ile olan ilişkileri irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bölgelerde gerçekleştirilen ilk münasebetlerin gelecekte de iki ülkenin birbiriyle ilişkisine nasıl yön verdiği analiz edilmiştir. Dolaylı olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Garp Ocakları'nın Amerika ile yaptığı çeşitli anlaşmalar ele alınmış ve adım adım Amerika'nın donanmasını nasıl geliştirdiği bu bölümde izah edilmiştir.

İkinci bölümde ise Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ticari ve askeri ilişkiler ele alınmıştır. İki ülke arasındaki münasebetlerin temeli olan 1830 ve 1862 anlaşmalarının yansımaları ticari ve askeri ilişkilerle beraber değerlendirilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Özellikle ABD'nin Osmanlı Devleti'ne çeşitli alanlarda nasıl ve hangi şartlarda yardım ettiği, bunun sonucunda kazandığı imtiyazları ne şekilde değerlendirdiği arşiv belgelerinden, Amerikan basınından ve diğer kaynaklardan farklı şekillerde analiz edilerek irdelenerek çalışılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki siyasi ve hukuki ilişkiler ele alınmıştır. İki ülkenin elçi ve konsoloslukları açıldıktan sonra gelişen ve şartlara göre farklı parametrelerde değişen siyasi ve hukuki ilişkileri farklı kaynaklardan incelenerek analiz edilmiştir. Bu bölümde iki ülke arasında siyasi

ilişkilere yön veren müspet ve menfi olaylar ana hatlarıyla incelenmiştir. Özellikle Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerine geniş yer verilerek farklı boyutlarda değerlendirilmiştir.

En son bölümümüz olan dördüncü bölümde ise Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında, gelişmesinde ve uluslararası platforma taşınmasına ABD'nin nasıl aktif bir rol aldığı farklı kaynaklardan ele alınarak irdelenmeye çalışılmıştır. Özellikle misyonerler ve Amerikan basını tarafından dünya kamuoyunun nasıl Türkler aleyhine etkilendiği, buna karşın devletin nasıl tedbir aldığı dönemin elçileri, basını ve arşivi detaylı bir şekilde yorumlanarak sunulmaya çalışılmıştır.

Türk Dış politikası açısından önemli olan ve güncelliğini koruyan bu zevkli konuya beni teşvik ettiği; bilimsel özeni ile bana yol gösteren, kendisiyle çalışma onuru yaşadığım Sayın Hocam Prof. Dr. Erdal AÇIKSES'e sonsuz teşekkür ve minnetimi sunarım.

Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (FÜBAP 1974 Nolu) Koordinasyon Birimi'ne çalışmamızda sağladığı maddî destekten dolayı teşekkür ederim. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Beyazıt Kütüphanesi, Millî Kütüphane, Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına hassasiyetlerinden dolayı teşekkür ederim.

Öğrenim hayatım süresince maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen aileme, her yönden destek veren sevgili eşim Burak GÜHER'e ve ailesine, İstanbul'da kaynak temini zamanında beni tüm misafirperverlikleriyle ağırlayan GÜL ailesine, özellikle arşiv çalışmalarında yardımlarını gördüğüm teyzem Aynur GÜL'e teşekkür ederim. Çalışmam esnasında yardımlarını gördüğüm arkadaşlarımdan sevgili meslektaşım Arş. Grv. Dr. Ümmühan ÖNER'e ve Seval DEMİRBİLEK'e teşekkür ederim.

ELAZIĞ-2013

Ebru GÜHER

KISALTMALAR

a. g. t.	: adı geçen tez
A.AMD.	: Âmedî Kalemi Defteri
A.DVNS. DVE. D	: Düvel-i Ecnebiye Amerikan Ahkâm Defteri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
A.MKT. MHM	: Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi
A.MKT-NZD	: Sadaret Mektubî Kalemi Nezareti ve Devairi
ABCFM	: Amerikan Board Of Commissioners for Foreign Mission
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜ DTCFTAD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi
AÜ SBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi
Bkz-bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
C.ADL	: Cevdet Adliye
C.AS	: Cevdet Askeriye
C.BH	: Cevdet Bahriye
C.DH	: Cevdet Dâhiliye
C.HR.	: Cevdet Hâriciye
C.MTZ	: Cevdet Eyalet-i Mümtâze
Çev.	: Çeviren
DH. MKT	: Dahiliye Nezareti
Haz.	: Hazırlayan
HR. HMS. İŞO	: Hariciye Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR. MKT	: Hariciye Mektubî Kalemi
HR. SYS	: Hariciye Siyasi
HR. TO	: Hariciye Tercüme Odası
İ.DH.	: İrade Dâhiliye

İ.HR.	: İrade Hariciye
İ.HUS	: İrade-i Hususi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
OADC	: Ottoman American Development Company
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s	: Sayfa
S	: Sayı
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
TASAM	: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
Trh	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb	: Ve benzeri
vd	: Ve diğerleri
vs	: Vesair
Y. MTV	: Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı
Y.PRK.BŞK	: Yıldız Perakende Mabeyn Başkitâbeti
Y.A.RES	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzatı
Y.EE	: Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Kepeci Evrakı
Y.PRK. AZN	: Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı
Y.PRK. HR	: Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK. KOM	: Yıldız Komisyonlar Maruzatı
Y.PRK. TKM	: Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği
Y.PRK. UM	: Yıldız Umum Vilayetler Tahriratı
Yay Haz	: Yayına Hazırlayan
ZB	: Zaptiye Nezareti Belgeleri

KONU VE KAYNAKLAR

1. Konu ve Seçimi

Tarihsel süreç içerisinde Türk-Amerikan ilişkileri farklı boyutlarda ve çeşitli parametreler içeren konularda meydana gelmiştir. Bu anlamda ilişkiler statik değil değişken, çok boyutlu, inişli-çıkışlı bir seyirde gerçekleşmiştir.

Yaklaşık 200 yıl önce başlayan ve günümüzün dış politikasında aktif bir role sahip olan ABD'nin Türkiye ile ilişkilerinin tarihsel alt zemini Osmanlı Devleti döneminde oluşturulmuştur. İki ülke ilişkileri Osmanlı dönemine tekabül etse de, belli bir düzene girmesi ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelmiştir. Bu noktadan hareketle günümüzde iki ülke arasındaki birçok olayın aydınlatılması, geleceğe yönelik birtakım çıkarımlar yapılması ve geçmişten dersler çıkarılması ancak tarihsel arka planı analiz etmekle sağlanabilir. Bu noktadan hareketle tarihin önemine vurgu yapan şu söz hatırlara gelmelidir:

“Tarihinin sürekliliğini kaybeden bir millet her şeyini kaybetmeye mahkûmdur. Hafızası parça parça kopmuş bir akıl hastası gibi, geçmişiyle, hatıralarıyla ve benliğini terkip eden bütün varlık unsurlarıyla ilgisi kesilmiştir. Yabancı tesir ve müdahalelere, yabancı korumaya hazır ve muhtaç bir hâlde, evvelâ bağımsızlığını, sonra da bütün millî şahsiyetini ve varlığını kaybeder”. (Peyami Safa)

Günümüzde ABD ve Türkiye'nin dış politikalarında birbirlerine karşı duyduğu ilgi; Osmanlı Devleti zamanında beslenip bugüne gelmiştir. O dönemde Amerika'nın Osmanlı Devleti ile ilgilenmesine başlıca sebep ticaret olmuşken; Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya yaklaşmasına sebep dış destek arayışının yanında özellikle ordusunda hissedilen eksiklik olmuştur. ABD'nin gelişip genişleyebilmesi için Akdeniz'e yönelmesi burada Osmanlı Devleti ile çatışmasına neden olmuştur. İki ülkenin çeşitli sebeplerle çatıştığı hatta sorunların kriz haline geldiği olaylar olsa da ortak menfaatler iki ülkenin bir araya gelmesine vesile olmuştur.

Osmanlı Devleti döneminde ABD ile yaşanan siyasi, askeri, sosyal, ekonomik, kültürel ilişkiler; bu ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan menfi ve müspet olaylar günümüzde iki ülkenin ilişkilerini şekillendirmiştir. Bizler de incelediğimiz dönemde

iki ülke ilişkilerini tarihi perspektif bakış açısıyla ortaya koymak, birinci derecedeki kaynaklar vasıtasıyla gelişmelerin yaşandığı andaki yansımaları öğrenmek, böylece ilişkilerin iç yüzü ile nasıl cereyan ettiğini ortaya çıkarmak, hangi şartlar altında yapıldığını analiz etmek için bu konuyu seçmeyi uygun bulduk.

Geçmişte meydana gelen olaylar o dönemin siyasal, ekonomik, askeri, kültürel ve sosyal öğelerini bizlere yansıtır. Bu nedenle tarihi olayları bulunduğu dönemin şartlarına, paradigmalarına ve argümanlarına göre değerlendirebilmek bir tarihçinin olmazsa olmaz şartlarından. Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilişki de ancak o dönemin şartlarını bir bütün olarak ele alındığı zaman hakikiyle ortaya çıkar. Bizler de bu unsurlara dikkat ederek tarihi bakış açısıyla olayları bir bütün olarak değerlendirmeye çalıştık. Bu noktadan hareketle iki ülke arasındaki ilişkileri daha iyi kavrayabilmek için çok boyutlu ele almaya gayret ettik. Çünkü ikili ilişkilerde temel konular (askeri, ticari, siyasi, kültürel vs.) birbirinden tecrit edilemez bir bütünlük içindedir.

2. Kaynaklar

Türk dış politikasında önemli bir yere sahip olan ABD ile ilişkilerimizi 20. yüzyıldan sonra konu alan birçok eserler vücuda getirilmesine rağmen, Osmanlı Devleti dönemine ait bir çalışmanın az oluşu ve farklı kaynakların bir arada bulunduğu bir incelemenin olmaması bizi bu çalışmayı yapmamıza sevk etmiştir.

İncelediğimiz döneme ait en önemli belgeleri “T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi”nden elde ettik. Konu çok geniş ve kapsamlı olduğundan söz konusu arşivde belli başlı belgeleri inceleme fırsatı bulabildik. Arşivde çeşitli tasniflere ait belgelerin yanı sıra o dönemde iki ülke arasındaki ticari ilişkileri birinci dereden kaynak olarak aktaran “Amerikan Ahkâm Defteri” gibi önemli bir kaynağı da değerlendirme imkânına sahip olduk.

Amerikan Board arşivinden de (ABCFM) faydalanmak suretiyle Amerikan misyonerlerinin özellikle Anadolu’da yaptıkları yatırımlar hakkında bilgiler sunmaya çalıştık. Görsel olarak da bu arşivdeki fotoğraflardan istifade ettiğimizi söyleyebiliriz.

Çalışmamızı orijinal kılan hususlardan biri de dönemin ABD basınından geniş ölçüde istifade etmemizdir. Nitekim yirmiye yakın Amerikan gazetesi çalışmamızda kullanılmıştır. Bu gazeteler devrin Amerikan kamuoyunu yansıtmıştır. Bunun yanında her iki ülkenin diplomatlarının zaman zaman farklı konularda demeçler vermesini de sütunlarında neşretmişlerdir. Bu bakımdan Amerikan basınından geniş ölçüde istifade etmeye azami gayret gösterdik.

Çalışmamız esnasında birçok yerli ve yabancı tetkik eserlere de yer vererek birinci dereceden kaynaklarımızı destekleme yoluna gittik. Yabancı eserlerden özellikle o dönem Amerikan diplomatlarının ve misyonerlerinin kendi yazdıkları kitapları irdelemeyi tercih ettik.

David Dixon Porter'in *Memoir Of Commodore David Porter Of The United States Navy*, adlı eseri ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki ilk diplomatı olan David Porter'in oğlu tarafından yazılmıştır. Bu eseri oğlu babasının bıraktığı evrak, notlar ve mektuplardan istifade ederek vücuda getirmiştir. İlk dönem Amerika ile ilişkilerimizi aydınlatacak çok önemli bilgileri ihtiva eden bu eser aynı zamanda o dönem Osmanlı Devleti'nin siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik yapısı hakkında da malûmatlar vermektedir.

Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin ABD elçileri olarak tayin edilen Samuel S. Cox'ın, *Diversions of a Diplomat in Turkey* ile Oscar S. Straus'un *The American Spirit* adlı eserleri o dönem iki ülke arasındaki ilişkileri aydınlatacak bilgileri ihtiva etmektedir.

Misyonerlerin yazmış olduğu eserlerde o dönemde Osmanlı topraklarında American Board'ın faaliyetleri hakkında tafsilatlı bilgiler yer almaktadır. Bu tarzdan eserler özellikle Ermeniler başta olmak üzere azınlıklar konusunu taraflı bir gözle yani objektif ölçülerden uzak bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu anlamda Ermeni meselesi başta olmak üzere dünya kamuoyunu ne şekilde etkilediklerini irdeleme fırsatı bulduk. Misyonerlerin kendi kaleminden yazdığı eserler pek çok olup, çalışmamızda faydalandığımız başlıca eserler şunlardır:

Osmanlı Devleti'nde misyoner olarak da görev yapan “Misyon Ansiklopedisi” ve “The Independent” gazetesinin yardımcı editörü Edwin Munsell Bliss'in Cyrus

Hamlin'in yardımıyla 1896 yılında yazdığı *Turkey and The Armenian Atrocities* adlı kitabı inceledik.

Bunun dışında David Brewer Eddy'in *What Next in Turkey*, Frederick Davis Greene'nin *The American Crisis in Turkey*, Joseph K. Greenee'nin *Leaving The Levant*, WHITE, George E. White'nin *Charles Chapin Tracy* adlı eserlerden faydalandık.

Yine Amerikan misyonerlerin oluşturduğu raporları sunan Ermeni ve Suriye Yakın Doğu komitesinin *Reconstruction in Turkey*, (A Series of Reports Compiled For The American Committee of Armenian and Syrian Relief) adlı kaynağı çalışmamızda yer almıştır.

Bunun yanında birçok yabancı makalede çalışmamızda yer almıştır. John A Denovo'nun "A Railroad for Turkey: The Chester Project, 1908-1913", Samuel T. Dutton'un "American Education in The Turkish Empire", Harry N. Howard'ın "The Bicentennial in American-Turkish Relations" ve Philip Brown'un "Turkey and The United States" adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

Yabancı kaynakların dışında birçok yerli tetkik eser de farklı alanlarda çalışmamızda kullanılmıştır. Bunlardan en önemlileri konumuz hakkında Türkiye'de yapılan ilk doktora tezlerden olan Fuad Ezgü'nin 1949'da kaleme aldığı *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri İktisadî, Siyasî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)* adlı eseri çalışmamızda bizlere yol gösteren başlıca kaynak eserlerden biri olmuştur.

Bunun yanında Çağrı Erhan'ın *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Nurdan Şafak'ın *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Akdes Nimet Kurat'ın *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Erdal Açıkse's'in *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Uygur Kocabaşoğlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları* adlı eserleri çalışmamızda bizi yönlendiren büyük faydasını gördüğümüz eserlerin başlıcalarıdır.

Çalışmamızda kaynakları farklı ve geniş bir yelpazede tutmamız, yerli ve yabancı kaynaklarda iddia edilen hususları birlikte değerlendirmemize vesile olmuştur.

Böylece ortaya çıkan sonucun analizini objektif olarak değerlendirmemize yardımcı olmuştur.

GİRİŞ

1. OSMANLI DEVLETİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN DURUMU

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilk münasebetlere değinmeden evvel iki ülkenin genel durumunu bilmemiz, iki ülke arasındaki ilişkileri iyi analiz edebilmemiz açısından önem arz etmektedir. Çünkü iki ülke de kendi içlerinde ve dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak münasebetlerini şekillendirmişlerdir.

İki ülkenin genel durumunu analiz ederken aynı zamanda dünyada olan önemli olaylara da değinilecektir. Çünkü devletlerin genel siyasetleri dünyadan bağımsız olarak gelişemez. Kaldı ki ağırlıklı olarak incelediğimiz dönem olan 19. yüzyıl; dünyada sosyal, ekonomik, siyasi unsurların çok hızlı değiştiği dinamik bir süreci ifade etmektedir. Amerika ve Osmanlı Devleti'nin gerek kendi ülke içindeki politikaları, gerekse birbirleri ile ilişkilerinde dünyada gelişen bu hızlı değişkenler şüphesiz başat rol oynamıştır.

1.1. Osmanlı Devleti'nin Durumu

Dünya tarihine bakıldığı zaman tarihin akışına yön veren birtakım olaylar bulunmaktadır. İşte dünyanın siyasi, sosyal ve ekonomik düzenini değiştiren önemli olaylardan bazıları 18. yüzyılın ikinci yarısına tesadüf etmektedir. Bunlar Sanayi İnkılâbı, Amerikan ve Fransız İnkılâbı'dır. Özellikle Amerika ve Fransız İnkılâplarının sebepleri arasında şüphesiz Yedi Yıl Savaşları'nın (1756-1763) * etkisi vardır. Nitekim bu savaşlardan sonra İngiltere ile Amerika karşı karşıya gelmiştir¹. Bu olaylar dünyada diğer devletleri etkilediği gibi Osmanlı Devleti'ni de derinden etkileyecektir.

Osmanlı Devleti'ni gerek iç gerekse dış politikada zayıflatan iki temel gelişme; tüm dünyayı etkisi altına alan Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılâbı'dır. Nitekim Sanayi İnkılâbı'yla beraber sömürgecilik faaliyetleri kendini göstermiştir. İngiltere'nin dış politikasını dolayısıyla Osmanlı Devleti ile ilişkisini de Sanayi İnkılâbı yönlendirmiştir.

* 1756–1763 yılları arasında İngiltere'nin Avusturya, Fransa ve Rusya ittifakıyla yaptığı savaşlar tarihe “Yedi Yıl Savaşları” olarak geçmiştir.

¹ Süleyman Erkan, “Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, Isparta, Aralık 2010, s. 95.

Nitekim İngiltere sömürge yarışındaki hedefini; “Hindistan ve ona ulaşan yolların güvenliğini garanti altına alma”² olarak belirlemiştir.

Osmanlı Devleti 1699’dan itibaren toprak kaybetmeye başlayınca “gerileme dönemi” ne girmiştir. Karlofça Anlaşması, Osmanlı Devleti’nin askeri gücünün büyük oranda zayıfladığını göstermiştir. Osmanlı Devleti bu anlaşmadan sonra maruz kaldığı yenilgilerden sonra Avrupa Devletleri ile fiilen eşitliği kabul etmek zorunda kalmıştır³. Bu dönemden sonra ise her savaştan sonra egemenliği altındaki milletler bağımsızlıklarını ilan etmeye başlayınca devlet “dağılma dönemi” diye tabir ettiğimiz sürece dahil olmuştur.

Devletin zayıflamasının sebepleri arasında; ilk önce devletin ekonomik açıdan zayıflaması, devlet örgütlerinin bozulması, ordunun, eğitim kurumlarının çağa ayak uyduramamaları, ulaşım zorlukları gibi sebeplerin yanında Avrupa’nın her alanda güçlenmesi ve kendini yenilemesi bulunmaktadır. Tüm bunların yanında ülke içinde yaşanan iç ayaklanmalar da devletin zayıflamasını sağlayan amillerden başında yer alıyordu⁴.

Dışişleri Bakanlığı gibi dış politikayı belirleyecek kurum ve kuruluş da olmadığı gibi, dış politikayı uygulayacak dış temsilcilikler açılmadığından⁵ devletin resmi ve düzenli bir dış politikası yoktu.

Avrupa Devletleri, başta İngiltere ve Fransa ticari menfaatlerini ve özellikle Ortadoğu’daki çıkarlarını muhafaza etmek istediklerinden 18.yüzyılda Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünden yana politika izlemişlerdir. Bunun aksine Rusya ve Avusturya Osmanlı topraklarını istila edip paylaşmak istediğinden; 18. yüzyılda batılı devletlerin Rusya ve Avusturya’ya cephe alması sonucu Avrupa diplomasisinde “Doğu Sorunu”(Şark Meselesi)* ortaya çıkmıştır⁶. Bu sorun 1683 yılına kadar Osmanlı Devleti

² Zekeriya Işık, “19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 2, Çorum, Aralık 2011, s. 49,51.

³ Halil İnalcık, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı (Devlet, Kanun, Diplomasi)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 191.

⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Hava Harp Okulu, Ankara, 1979, s. 40. Ayrıca bkz. Bayram Kodaman, “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, Isparta, Aralık 2007, s. 1-24.

⁵ Oral Sander, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme)*, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1987, s. 4.

* Doğu sorununun temelleri 11. yüzyıla kadar inmektedir. Avrupalılar bunu, Osmanlı Devleti’nin Avrupa-Asya-Afrika ve Akdeniz’de imparatorluk kurmalarından kaynaklanan başka bir değişle Türkiye-Avrupa

lehine tezahür etse de bu tarihten sonra Avrupa gelişmeye başlayınca durum tam aksine değişmeye başlamıştır. Buna 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine yabancıların müdahalesi eklenince, durum Avrupa devletlerinin çıkarları doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır⁷.

Özellikle Rusya'nın güçlü bir devlet haline gelmesi ve genişleyebilmesi için ibresini Karadeniz'e yani Osmanlı Devleti'ne yöneltmesi devletin parçalanmasına yol açan başka bir etkendi⁸. Zaten Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminin de 1768–1774 Osmanlı-Rus savaşından sonra başladığı kabul edilir. Çünkü Osmanlı Devleti ilk kez bu savaşta ağır bir yenilgi almış ve tabir-i yerindeyse belini bir daha doğrultamamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri de 1739'da askeri yeniliklerin duraklama dönemine girmesidir. Bunu müteakiben Sanayi İnkılâbı ve diğer gelişmeler de çöküşün tetikleyicisi olmuştur⁹.

18. yüzyıl sonlarında yani Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması'nın (1774) sonunda Osmanlı Devleti Karadeniz'in kuzeyini kaybetmiştir. 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin genel sınırları şu şekildedir: “İran ile olan doğu sınırı Basra Körfezi'ne kadar iniyordu. Arap Yarımadası'nın tamamı, Kızıldeniz'in her iki sahili, Filistin ve Suriye Osmanlı Devleti'nin kontrolü altındaydı. Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir ve Akdeniz'in güney sahilleri, Balkan Yarımadası Tuna Irmağı'ndan Mataban Burnu'na kadar olan yerler Osmanlı Devleti'ne aitti. Bunun yanında Kıbrıs ve Girit, Büyük Adalar ile Adalar denizinin büyük ve küçük adaları Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeydi. Hal böyle iken denilebilir ki 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti Avrupa devletlerinin Rusya hariç en büyüğü idi”¹⁰.

siyasi ilişkilerinin tamamına verdikleri ad olarak tanımlarlar. Fakat bunu Osmanlı Devleti'nin parçalanması tarihi şeklinde yorumlamak kanaatimizce yanlış bir öngörü olmaz. Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 41. Bu kavram aynı zamanda devletlere göre de değişiklik arz etmektedir. Rusya için bir açık denizlere inme meselesi, Slavlar, Rumlar veya Araplar için bir bağımsızlık mücadelesi, Osmanlı Devleti için ise var olma mücadelesini ifade etmektedir. Bkz. Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu V*, İstanbul, 2007, s. 119.

⁶ Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 191.

⁷ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 41.

⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 14.

⁹ Erhan Afyoncu, *Osmanlı'nın Hayaleti*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 181.

¹⁰ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, T.T.K. Yay., Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 2-3.

Bu haliyle 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde; Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde önemli rol oynayan devletler Rusya başta olmak üzere Avusturya, İngiltere ve Fransa idi. Avusturya ve Rusya'ya karşı İngiltere Osmanlı Devleti'ni destekliyordu. Osmanlı Devleti de denge politikası gereği rakipleri karşısında İngiltere ile işbirliği yapıyordu. İngiltere, bu yüzyılın sonlarına doğru büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuştu. Akdeniz'de Osmanlı Devleti üzerinde siyasi, ekonomik ve ticari etkinliğini artırarak birçok haklara malik olmuştur. Bunun yanında Osmanlı topraklarından ve denizlerden Doğu'ya, Hindistan'a doğru geçen yollar, İngiltere'yi Osmanlı Devleti ile yakından ilgilenmeye sevk ediyordu.

18. yüzyıl sonlarında Fransa Osmanlı Devleti'ndeki mali çıkarlarını koruma çabasıındaydı. Bu temel üzerine iki devlet arasında bariz bir husumet bulunmuyordu. Özetle 18.yüzyılın genel manzarasına bakacak olursak; “İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarını korumak ve geliştirme temeli üzerinde devletin toprak bütünlüğünden yana bir tavır sergilerken; Avusturya ile Rusya Osmanlı Devleti'ni parçalamak istiyordu”¹¹.

Rusya, Ortodokslarla Slavların korunmasını bahane edip, egemenliklerini Balkanlara yaymayı ve serbest denizlere çıkmayı amaçlarken; İngiltere Hint Yolu'nu korumaya çalışıp Akdeniz'de güçlü bir konumda bulunmanın peşindeydi. Fransa, Ortadoğu'daki Hristiyanlar arasında sahip oldukları ticari ve kültürel mevkilerini Rusya ve İngiltere'ye karşı korumak istiyordu. Rus nüfuzunun Balkanlarda yayılmasından endişe duyan Avusturya burada mücadele yaşarken, Almanya da bu dönemlerde doğuya yayılış politikasının tesiriyle olsa gerek Osmanlı Devleti ile yakından ilgilenmeye başlamıştı¹².

Osmanlı Devleti özellikle Rusya ve Avusturya'ya karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anlayınca yeni diplomasi ve müttefikler bulma yolunu seçiyor¹³, Avrupa güçlerinin birbirleriyle rekabetinden faydalanıyordu. Bu anlamda Osmanlı Devleti uyguladığı denge siyasetiyle yeri geldiğinde Fransa ile yeri geldiğinde İngiltere, Rusya, İsveç, Prusya gibi devletlerle anlaşma yapmak zorunda kalıyordu. Birbirleriyle rekabet

¹¹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 42, 45.

¹² Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II (XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa)*, Çev: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 7.

¹³ Hüseyin Serdar Tabakoğlu, “XVIII. Yüzyılın Sonunda Osmanlı-İspanya İlişkileri: İlk İspanyol Daimi Elçisi Don Juan De Bouligny Örneği”, *Turkish Studies*, Vol: 3/7, 2008, s. 822.

içinde olan bu batılı güçler hammadde ve mamul mallar temin etmek için Osmanlı Devleti ile yakın temasa geçiyorlardı. Öte yandan bu devletler rakip devletlerin eline geçmesin diye değerli yerlerin Osmanlı Devleti'nde kalmasına özen gösteriyorlardı¹⁴.

Osmanlı Devleti'ni bu sürece getiren sebeplerin başında toprakların genişlemesiyle meydana gelen birtakım sorunlar gelmekteydi. Devletin askeri bakımından zayıflaması akabinde merkezi otoritede zaafı meydana getirmiştir. Eski gücünü yitirmeye başlayan Osmanlı Devleti, bünyesinde yer alan azınlıklar gerek Fransız İhtilali'nin etkileriyle gerekse dış güçlerin teşvikiyle bağımsızlıklarını kazanmaya başlamışlardır¹⁵.

Osmanlı Devleti, bahsettiğimiz gibi dünyada gelişen ve değişen tekniğe, kültüre, ekonomiye ve diğer başka alanlardaki gelişmelere ayak uyduramamış¹⁶, çağının gerisinde kalmıştı. Bu da doğal olarak devletin gerilemesine ivme kazandıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren, sanayi inkılabının meydana getirdiği gelişmeler nedeniyle Avrupalı devletler ile Osmanlı Devleti arasındaki fark iyiden iyiye hissedilmeye başlanmış bu da doğal olarak Osmanlı Devleti'nin aleyhine birtakım sonuçlar doğurmuştur¹⁷.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında temeli atılan ve I. Mahmut döneminde genişletilen Kapitilasyonlar[□] Osmanlı Devleti'nin ekonomisini zaafa uğratan sebeplerin

¹⁴ Suraiya Faroqhi, Bruce McGowan, Donald Quataert, Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, Cilt: 2, Editör: Halil İnalcık, Donald Quataert, Eren Yay., İstanbul, 2006, s. 767.

¹⁵ Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan hürriyet, eşitlik ve adalet kavramları ile milli vatan, milli devlet, istiklâl kavramları çok uluslu devletlerden olan Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Bkz. Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 19 vd.

¹⁶ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 12-13.

¹⁷ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, İstanbul, 2002, s. 113.

[□] Geniş anlamıyla yabancı devlet tebaasının ve konsolosunun bir ülkede sahip olduğu imtiyazlar ve muafiyetleri tanımlayan kapitülasyonun dar anlamı ise savaş zamanında bir şehir, ordu veya ülkenin düşmana teslim edilmesidir. Kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu'nda "Uhud-u Atik" adıyla kullanılmıştır. Yabancılar ikâmet, seyahat serbestliği, şahıs ve mallarının korunması, dini özgürlüklerini birçok vergiden muaf olmalarını sağlamaktaydı. 1365'te Rogus'a, 1378'de Ceneviz, 1462'de Toskana, 1480'da Venedik'e ticari ayrıcalıklar tanınmıştır. Asıl başlangıç 1535'te Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa'ya tanıdığı ayrıcalıklardır. 1740'dan sonra devamlılık kazanan bu ayrıcalıklar Osmanlı İmparatorluğu'nu zamanla yarı bağımlı bir pazar ülkesi yapmıştır. 1856'da, 1877-1878 Osmanlı-Rus, 1897'de Osmanlı-Yunan ve Trablusgarp Savaşları'nda ve en son olarak 1914'de İttihat ve Terrâki Osmanlı Devleti tek yanlı olarak kapitülasyonları kaldırdı. Mondros Mütarekesi'yle tekrar yürürlüğe giren bu ayrıcalıklar Erzurum Kongresi ile başlayan ve Misâk-ı Milli ile kesinleştirilen kararlarda, yabancılara hiçbir şekilde bu ayrıcalıkların verilmemesi kararlaştırılmıştır. Lozan Konferansı'nda ise kaldırılmıştır. Bkz. Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: I, İzmir, 1984, s. 358-359.

başında geliyordu. Rum Patrikhanesi'nin Osmanlı aleyhine faaliyetleri, mektep ve medreselerin kendilerini yenileyememesi gibi sebepler¹⁸ devleti dağılmaya götüren amillerden başlıcalarıdır.

Taşrada 17. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Celali İsyanları, etkisini 1797-1807 arasında Rumeli'de göstermiştir. Arabistan, Suud ailesinin liderliğindeki Vahhabi mezhebinin eline geçmiştir. Memlûkların suiistimalleri ve Fransızların istilası (1798-1802) sonrası Mısır, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın eline geçmiştir(1811)¹⁹.

18. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti İspanya ile “tarafsızlık”, İsveç ve Prusya ile “ittifak” olmak üzere üç devletle antlaşma imzalamıştır. 1782 yılında Akdeniz’de Rus nüfuzunu kırabilmek için İspanya ile, 1789 yılında Baltık’taki Rus filosunu engellemek için İsveç ile ve son olarak da 1790 yılında Kıta Avrupa’sında Avusturya ve Rusya’ya karşı Prusya ile anlaşma imzalamıştır²⁰.

17. yüzyılda yenilenen Osmanlı Devleti 18. yüzyılda gerilemeyi durdurabilmek için idari, askeri, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda birtakım reformlar yapmaya başlamıştır. Çünkü 18. yüzyıl devletin zorunlu olarak değişmeyi zorunluluk olarak algıladığı bir dönemdir²¹. Değişme süreci olarak nitelendirdiğimiz reformlar; devleti dünyadaki gelişmelere ayak uyduran bir devlet haline getirmeye başlamıştır.

I. Abdülhamit döneminde başlayan reformlar, II. Mahmut ile birlikte ivme kazanmıştır²². Batıdan alınan teknik yardımlar Avrupa ile temasın artmasında önemli rol oynamıştır. Yenileşme süreci içerisinde özellikle Fransa’nın yardımı ilgi çekicidir. Öyle ki 1783 yılında Kırım’ın Rusya tarafından işgali neticesinde Rusya gücünün Ortadoğu’ya sirayet etme endişesi Fransa üzerinde Osmanlı Devleti lehine büyük tesirat göstermiştir. Fransa, Osmanlı Devleti’nin Rusya ile mücadele edebilmesi için güçlenmesini istemiştir. Devlet içinde yapılan reform sürecinde askeri alanda ülkeye Fransız subaylarının gelmesi buna örnek olarak verilebilir²³.

¹⁸ Yusuf Akçura, *a.g.e.*, s. 6-9.

¹⁹ Suraiya Faruqi vd., *a.g.e.*, s. 766.

²⁰ Hüseyin Serdar Tabakoğlu, *a.g.m.*, s. 822.

²¹ Namık Sinan Turan, “Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2004, s. 72.

²² Cemil Aydın, “Emperyalizm Karşıtı Bir İmparatorluk: Osmanlı Tecrübesi Işığında 19. Yüzyıl Dünya Düzeni”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:22, İstanbul, 2007/1, s. 44, 49.

²³ Muhammet Şahin, “Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı”, s. 233.

17. ve 18. yüzyıllarda devleti yıkılmaktan kurtarmak için yapılan ıslahatlar bazı devlet yöneticilerinin kişisel ve yüzeysel hareketlerinden öteye gidemediğinden sürekli ve başarılı olunamamıştır²⁴. Aynı zamanda yapılan ıslahatların devamlı olmaması, tehlike uzaklaştığında ıslahatlara ara verilmesi²⁵ 18. yüzyıl ıslahatlarının kalıcı olmasını engellemiştir.

Karlofça Anlaşması'na kadar Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerini yönlendiren politika güçlü bir devlet pozisyonunda karşılıklılık ilkesine dayanmayan tek taraflı diplomasi ilişkileriydi. Karlofça Anlaşması ile batının üstünlüğü kabul edilmiştir. Böylece devlet batıyla daha fazla ilgilenmeye ve batı ile ilişkilerinde barış siyasetine önem vermeye başlamıştır²⁶.

Bu suretle 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin batıya karşı genişlemeci değil de gerileyici bir güç olarak, uluslararası hukuka uygun anlaşmalara imza attığını görüyoruz²⁷. Bu olayda gösteriyor ki devlet artık dünyanın “tek gücü benim” psikolojisinden çıkmış, yeni arayışlara adım atmıştır.

Sanayi İnkılâbı'nın ürünü olan²⁸ ve 18. yüzyıla damgasını vuran emperyalizm 19. yüzyılda uluslararası ilişkilerde kendini hissettirmiştir. Batıda oluşan “Avrupalı üstündür, medenidir²⁹” duygusu dünyadaki siyasi oluşumlara yön vermiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında dünya üç büyük olayla karşılaşmıştır. Bunlardan birincisi dünyada artık demokratik unsurlar oluşmaya başlamıştı. İkincisi ulusal bağımsızlık ve üçüncüsü de Sanayi İnkılâbı'nın etkilerinin dünyada iyice hissedilmeye başlanmasıdır³⁰. Özellikle milliyetçilik ve bağımsızlık akımları ile ortaya çıkan (Yunanistan, Belçika, Macaristan, Sırbistan, Romanya, Karadağ, Bulgaristan, İtalya ve Almanya) yeni devletler³¹, uluslararası düzenin yeniden şekillenmesine vesile olmuştur. Bundan dolayı 19. yüzyıl milliyetçilik duygularının etkisiyle milli devletlerin

²⁴ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 67 vd.

²⁵ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu IV*, İstanbul, 2005, s. 146.

²⁶ Muhammet Şahin, “Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı:3, Ankara, 2006, s. 228.

²⁷ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 4.

²⁸ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 168.

²⁹ Azmi Özcan, “XIX. Yüzyılda Batı'da Osmanlı (Devleti) İmajı”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, (07-09 Nisan,1999), Konya, 2000, s. 23.

³⁰ Süleyman Erkan, *a.g.e.*, s. 106.

³¹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 177.

kurulduğu; liberal devrimlerin, isyanların ve ayaklanmaların sıkça yaşandığı bir dönem olmuştur. Liberalizm kapitalizmi, sanayi inkılâbını, ilmi ve teknolojik gelişmelerin yanında emperyalizmi de hızlandırmıştır. Böylece batı ekonomik, mali, ticari, sosyal emperyalizmini yayma fırsatı bularak adeta dünyayı sömürge ve yarı sömürge haline getirmiştir³².

19. yüzyılın en önemli özelliklerinden biri büyük güçlerin artık savaş yerine diplomasiyi en etkili bir biçimde daha aktif olarak kullanmaya başlamış olmalarıdır. Osmanlı Devleti, bu yüzyılda batı diplomatik araç ve yöntemlerini kullanarak devletlerle politik uzlaşma zeminini oluşturmaya başlamıştır³³. Bundan dolayı askeri güç kullanarak varlığını korumanın mümkün olmadığının farkına varan devlet yöneticileri, bu dönemden itibaren diplomasiye, uzlaşmaya ve dengeye daha fazla önem vermeye başlamıştı³⁴. Özetle “diplomasi yılı” olarak telakki edilen 19. yüzyılda Osmanlı Devleti; dünyada yaşanan bu gelişmelere paralel olarak son iki yüzyılda izlemiş olduğu denge politikasını artık daha fazla manevralarla ve kabiliyetle yönetme ihtiyacı hissedecekti³⁵.

Avrupa’nın 19. yüzyılda “hasta adam” olarak tabir ettiği Osmanlı Devleti’nin uluslararası önemi azalmış ve hâkimiyetindeki toprakları kaybetmeye başlamıştır. Avrupa’nın siyasi ve ekonomik çıkarlarıyla Osmanlı Devleti’nin çıkar ve ihtiyaçları uzlaştığından hasta adam bir süre daha hayatta kalmıştır. Devletin bir müddet daha ayakta kalmasının sebeplerinden bir tanesi de Avrupa devletleri arasındaki rekabet ve devletin siyasi kabiliyetidir³⁶. Nitekim Osmanlı Devleti’nin dış politikaya aktif ilgisi ve dünyada yaşanan değişimler ile emperyal meşruiyet konusundaki bilgileri ve uygulamaları, devleti düşmanlarının umduğundan daha fazla yaşamasını sağlamıştır³⁷.

9 Haziran 1815’de imzalanan Viyana Kongresi kararları ile İngiltere, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya ve Prusya kendi menfaatlerine göre örgütlenerek

³² Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 19.

³³ Arif Behiç Özcan, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devleti’nin Doğu Politikaları”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:8, Konya, 2012, s. 44.

³⁴ Roderic H. Davison, “The Modernization Of Ottoman Diplomacy In The Tanzimat Period”, (Çev: Durdu Mehmet Burak), *OTAM*, Sayı: 11, Ankara, 2000, s. 849; Ercümen Kuran, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, s. 11.

³⁵ Fahri Yetim, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, Konya, 2011, s. 287.

³⁶ Suraiya Faroqhi vd., *a.g.e.*, s. 887.

³⁷ Cemil Aydın, *a.g.m.*, s. 43.

Avrupa’da yeni bir dönemi başlatmışlardır. Bu devletler kendi aralarında “Kutsal İttifak” (26 Eylül 1815) yaparak devletlerarası örgütlenmenin ilk adımını atmışlardır. Buna karşılık Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Başbakanı Metternich, “Kutsal İttifağı hukuki bir değeri olmamakla itham ederek yerine kesin tedbirler içeren, mutlakiyeti ve yeni statükoyu muhafaza edip, ihtilal düşüncelerle mücadele eden daha gerçekçi bir yapılanmaya gitmiştir”. Özellikle Fransa’ya karşı alınan bir tedbir olarak karşımıza çıkan bu yapılanmayla Metternich İngiltere’yi de yanına alarak 20 Kasım 1815’de Avusturya, Rusya, Prusya ve İngiltere ile “Dörtlü İttifak” kurmuştur. Ancak Fransa kendisine karşı kurulan bu ittifağa sonradan katılmak zorunda kalmış ve “Beşli İttifak” vücuda getirilmiştir.

Bu ittifak ile devletler temsil ettikleri düşüncenin devamını sağlamak için silah gücüne başvurmuş oluyordı. Böylece 19. yüzyılda ilk defa “Avrupa Birliği” meydana gelmiştir. Yani Avrupa’yı bir merkezden yönetme girişiminin de ilk örneği olması bakımından önem arz etmektedir. Fakat Avrupa’da gittikçe gelişen özgürlük hareketleri neticesinde ihtilâllerin patlak vermesi engellenememiştir³⁸. Çünkü Viyana Kongresi samimiyetten ve uluslararası barışı muhafaza etmek gayesinden uzak kararlar almıştı. Uluslararası sisteme yeni güçlerin eklenmesi barıştan ziyade mücadeleyi meydana getirmişti³⁹.

Osmanlı Devleti’nde kendini gösteren milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri bu topraklarda çıkarı olan devletler tarafından da desteklenmiştir. Sırp İsyanı (1804), Yunan İsyanı ve Yunanistan’ın kurulması, Eflak ve Boğdan İsyanı (1821), Mora İsyanı (1821) bunların başlıcalarıdır.

Osmanlı Devleti’ndeki bu gelişmeleri her devlet kendi çıkarı noktasında değerlendirmiştir. Yeni Rus Çarı I. Nikola, “Kutsal İttifaka” ve Türklere düşman olduğundan Rusya’nın çıkarlarını gözetmiş; Yunanlıları destekler politika izlemiştir. Osmanlı Devleti’nin bu güç durumundan faydalanarak bir anlaşma imzalatmış özellikle Balkanlarda bazı avantajlar elde etmiştir.

İngiltere politikası gereği Osmanlı toprak bütünlüğünden yana olduğu için Yunan İsyanı olayında tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Ancak kamuoyunun baskısı,

³⁸ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 75-76.

³⁹ Süleyman Erkan, *a.g.m.*, s. 98-100.

Mehmet Ali Paşa'nın Mora ve Girit'e yerleşmesi, Rusya'nın Akdeniz'de kurulacak olası bir Yunan devleti ile nüfuz kazanacak olması İngiltere'yi tarafsızlık politikasından vazgeçirmiştir. Rusya da bu sıralarda Yunanlılar lehine İngiltere ile bir anlaşma yapmak istiyordu. İngiltere kendi himayesinde küçük bir Yunanistan kurulmasından yana bir tavır sergileyince Rusya ile Yunanistan'ın kurulması yolunda önemli bir adım olan bir anlaşma imzalamıştır.

Fransa bu anlaşmaya onay verirken; Avusturya ve Prusya çıkarları gereği bu anlaşmaya katılmayı reddetmiştir. Neticede Fransa, Rusya ve İngiltere arasında 6 Temmuz 1827 tarihinde Londra Anlaşması imzalanmış ve anlaşma şartları Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirilmeye çalışılmıştır. İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanması, Türk ve Mısır donanmasının Yunanistan'dan ayrılmasını kabul ettiremeyince 20 Ekim 1827'de Navarin'e girip Türk-Mısır donanmasını yakmışlardır⁴⁰.

Navarin Olayı gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse dünya kamuoyunda büyük tesirler meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti bir anda donanmasız kalmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin bu üç devletle diplomatik olarak ilişkileri bitme noktasına gelmiştir. Ancak Rusya'nın emelleri İngiltere ve Fransa'yı yeni arayışlara sevk etmiştir. Bunun neticesinde İngilizler Mora'da Mehmet Ali Paşa ile anlaşmışlar, Fransa ise Mora'ya asker çıkararak buraları geçici olarak işgal etmişlerdi. Süreç içerisinde Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyanı ile yöneticiler toprak bütünlüğünü sağlamak için yabancı devletlerden yardım istemiştir⁴¹. Bu olayda gösteriyor ki artık Osmanlı Devleti iyiden iyiye zayıflamaya başlamış, bir valisine bile söz geçiremez hale gelmişti.

Kavalalı Ali Paşa'nın giderek Doğu Akdeniz'de güç kazanması İngiltere'yi endişelendirmişti. Mısır meselesinde İngiltere'nin desteğini alan Osmanlı Devleti 16 Ağustos 1838 yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nı imzalayarak bu ülkeye birçok imtiyazlar vermek durumunda kalmıştı⁴². Bu anlaşma Osmanlı ekonomisini adete felce uğratarak devletin parçalanmasında etken bir rol oynamıştır.

Balkanlar ve Ortadoğu bölgelerinde çıkar çatışması içinde bulunan Rusya ve İngiltere arasındaki rekabet daha da yoğunlaşmıştı. Fransa'nın 1798'de Mısır'a

⁴⁰ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 99-103.

⁴¹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 104, 125.

⁴² Zekariya Işık, *a.g.m.*, s. 53-54.

saldırması ve Rusya'nın Boğazlar üzerindeki hedefleri sebebiyle 18. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı toprak bütünlüğünü savunan İngiltere, Fransa ile işbirliği yaparak 1856 Paris Anlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma altına almışlardı. Fakat 1878 Berlin Anlaşması ile bu politikasını değiştiren İngiltere, Osmanlı Devleti'nin artık kendini koruyamayacağına kanaat getirerek 1878'de Kıbrıs'a, 1882'de Mısır'a yerleşmiştir⁴³.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmesinin diğer sebebi de Almanya ve İtalya'nın güçlü birer devlet olarak dünya siyaset arenasına çıkmış olması⁴⁴ ve Rusya'nın 1877-1878 savaşı sonunda Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki stratejik bölgeleri ele geçirmesiydi⁴⁵. Rusya'ya karşı Fransa da İngiltere birlikte hareket etme kararı almıştır. Nitekim Fransa Berlin Anlaşması'ndan sonra Cezayir ve 1881'de Tunus'u işgal etmiştir.

Rusya ile 19. yüzyılda dört büyük savaş meydana gelmiştir. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde baskıları artınca, batılı güçler 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı güçlerini birleştirmişlerdir⁴⁶. Kırım Savaşı, Rusya'nın yarım asırdan beri devam eden Avrupa politikasındaki gücüne de son veriyordu. 1856 Paris Anlaşması ile yeni bir uluslar arası düzen kurulmuştur. Rusya bu anlaşma ile eski gücünü yitirmiş yönünü geçici de olsa Orta Asya ve Kafkasya'ya çevirmişti⁴⁷. Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı batı ile yaptığı ittifak dış politikada alınan başarılarından biri olması bakımından önem arz etmektedir⁴⁸.

Avusturya ise Rusya'ya karşı mücadele ettiğinden İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana bir politika izlemiştir. Almanya ise 1871'de milli birliğini kurarak Avrupa'da yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti de batılı güçlere karşı Almanya'yı yeni bir denge unsuru olarak görmeye başlamıştı⁴⁹. Çünkü İngiltere 1869 Süveyş Kanalı'nın açılması ve 1878 Berlin Konferansı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmiştir. Başka müttefik

⁴³ Fahri Yetim, *a.g.m.*, s. 288.

⁴⁴ Zekariya Işık, *a.g.m.*, s. 58.

⁴⁵ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 160.

⁴⁶ Fahri Yetim, *a.g.m.*, s. 288.

⁴⁷ Süleyman Erkan, *a.g.m.*, s. 105.

⁴⁸ Cemil Aydın, *a.g.m.*, s. 54.

⁴⁹ Fahri Yetim, *a.g.m.*, s. 288.

bulma arayışına giren Osmanlı Devleti, Fransa'dan da aynı tepkiyi görünce rotasını tek çare olarak Almanya'ya yöneltmiştir⁵⁰.

1890 yıllara gelindiğinde Almanya'nın iyice güç kazanmaya başlaması Osmanlı Devleti için iyi bir partner olabileceği kanaatini de doğurmuştu. II. Abdülhamit döneminde Almanya ile ilişkiler iyice ivme kazanmıştı. Berlin-İstanbul-Bağdat demiryolu projesi Türk-Alman ilişkilerinin pekişmesine vesile olmuştur. Almanya kartı Panislamizm politikasına da uygun düşmekteydi. Çünkü diğer batılı güçlerin aksine Almanya Müslüman topraklarını henüz sömürgeleştirmemişti⁵¹.

Almanya'nın sömürge yarışında yeni bir güç olarak ortaya çıkması en fazla İngiltere'yi telaşlandırmış ve bu psikolojiyle sömürgelerini koruma politikasına yönelmiştir. Güçler dengesinin değişmesi emperyalist rekabeti arttırmıştır. Ülkeler bir yandan yeni kazanımlar elde etmek, bir yandan da ellerindekini muhafaza etmek için, devletlerarası ittifaklara yönelmişlerdir. Bu ittifaklar savunma amacından ziyade karşı tarafın manevra alanının daraltma amacına yöneliktir⁵². İtalya da milli birliğini tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti topraklarına göz dikmiş neticede 1911'de Trablusgarp'ı, sonradan da 12 adayı işgal etmiştir⁵³.

19. yüzyıl Osmanlı Devleti için büyük siyasi değişmelerin yaşandığı önemli bir dönemdir. Bu yüzyıla damgasını vuran olaylar 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Anayasası'dır. Özellikle Rusya'nın karşısında batı kamuoyunun desteğini almak için hazırlanan⁵⁴ bu fermanlar, aynı zamanda devletin merkezileşmesini ve kısmen batılılaşmasını resmen teyit eden unsurlardır. Batılılaşma; hukuk ve bürokraside en fazla kendini göstermekle beraber batının kurumları ve kültürel unsurları ülkede gündelik hayatın içine kadar nüfuz etmeye başlamıştır⁵⁵.

Tanzimat en dar anlamıyla, Sultan Abdülmecid'in 3 Kasım 1839'da Gülhane'de Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan Hatt-ı Hümayûnu'dur. En geniş anlamda ise,

⁵⁰ Timuçin Kodaman-Ekrem Yaşar Akçay, "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras", s. 85.

⁵¹ Zekeriya Işık, *a.g.m.*, s. 57-58.

⁵² Süleyman Erkan, *a.g.e.*, s. 112, 114.

⁵³ Fahri Yetim, *a.g.m.*, s. 288

⁵⁴ Azmi Özcan, "XIX. Yüzyılda Batı'da Osmanlı (Devleti) İmajı", s. 25.

⁵⁵ Namık Sinan Turan, "Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)", s. 80.

Osmanlı Devleti'nin yenileşme sürecini ifade eder⁵⁶. Tanzimat Fermanı'nın baş tarafında devletin 150 yıldan beri yani II. Viyana Kuşatması'ndan sonra devletin içine düştüğü sıkıntılardan bahseder. Bu süreçten sonra Osmanlı Devleti hayranlıktan ziyade zorunluluktan askeri, siyasi, sosyo-kültürel alanlarda “batıyı” örnek alır⁵⁷.

Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının engellenmesi için iç ve dış etkilerin sonucunda ilan edilmişti. Amacı, devlet içerisindeki vatandaşların haklarını genişleterek, Müslüman ve Hristiyan toplumlara manevi ve siyasi yönlerden birbirine yakınlaştırarak iç barışı tesis edip⁵⁸, merkezi otoriteyi güçlendirmektir. Buna göre; Osmanlı toplumunu meydana getiren unsurlar arasında eşitlik getirilecek “Osmanlı kimliği” şemsiyesi altında dağılma engellenecekti⁵⁹.

Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı ile Mısır meselesinin çözülmesinde ve Kırım Savaşı'nda Avrupa'nın desteğini almıştır. Bunun yanında anayasanın tohumları da bu fermanla atılmıştır⁶⁰. Böyle olmakla birlikte Tanzimat Fermanı'na toplum içerisinde çeşitli tepkiler de gelmişti. Vergilerin toplanma sistemi, tebaa eşitliğinin bazı yerlerde Müslüman ile Müslüman olmayanlar arasında meydana getirdiği gerginlik bunlardan sadece bazılarıdır⁶¹.

Bilindiği üzere 1774 tarihinde Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması'yla Rusya Osmanlı topraklarındaki Ortodoks halkın hamiliğini üstlenmişti. Tanzimat Fermanı'ndan sonra da Protestanları İngiltere, Katolikleri ise Fransa himayesi altına almıştır. Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahil etme noktasında karşısına yeni rakipler çıkması Rusya'nın hiç de hoşuna gitmemiştir⁶².

⁵⁶ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu VI*, İstanbul, 2008, s. 78.

⁵⁷ Muhammet Şahin, “Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı”, s. 229.

⁵⁸ Tanzimat Fermanı'nın başlıca maddeleri şunlardı:

1. “Müslüman ve Hristiyan bütün uyrukların eşitliğinin, can, mal, namus ve ırz güvenliğinin sağlanması

2. Vergi ve askerlik görevlerinin belli yöntemlerle düzenli hale getirilmesi

3. Kanunların her gücün üstünde olması”. Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 127. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu VI*, s. 77-114.

⁵⁹ Sabri Sürgevil vd., *a.g.e.*, s. 70.

⁶⁰ Tahsin Ünal, *a.g.e.*, s. 301-302.

⁶¹ Sabri Sürgevil vd., *a.g.e.* s. 70; Adem Çaylak, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri”, *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)*, (Editörler: Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu), Savaş Yay., Ankara, Ekim, 2011, s. 38.

⁶² Süleyman Erkan, *a.g.m.*, s. 104.

Islahat Fermanı ise gayr-i Müslimlere yönelik olarak daha ayrıntılı haklar içeriyordu. Devlet, dış güçlerin baskısıyla toprak bütünlüğünü koruyabilmek adına Müslüman olmayan topluluklara eşitlik tanıdığını resmen ilan etmiştir. Müslüman ile gayr-i Müslimlerin her alanda eşit olduğuna vurgu yapılmış ve bu eşit haklar güvence altına alınmıştır⁶³.

Osmanlı Devleti zaten tarihi boyunca tüm unsurlara eşit davranmıştı. Islahat Fermanı ile bunu resmen yapmayı vaat etmekle, “kendisinde olmayan bir adaletsizliği yapmış olmak gibi bir duruma düşüyordu”. Avrupa Devletleri’nin amacı; kendilerine siyasi, ekonomik, hukuk ve kültür alanlarında yeni çıkarlar sağlamaktı. Islahat Fermanı’nda yer alan Hristiyan toplulukların korunması kararı ile batılı devletler Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışma hakkını elde ediyordu⁶⁴.

Batının Osmanlı Devleti içindeki gayr-i Müslim unsurlar adına yaptığı müdahaleler, ülke içindeki Müslümanlar arasında reform sürecine yönelik olarak seslerin yükselmesine sebep olmuştur. Gayr-i Müslimler Müslümanlarla eşit hale gelmiş aynı zamanda askeri hizmetten muaf olma gibi imtiyazları da devam etmiştir. Bunun yanında dış ticaretle uğraşan gayr-i Müslim tebaa, şikâyetlerini batının konsolosları ve elçileri tarafından karara bağlama hakkına kavuşmuş, vergi muafiyeti veya indirimi gibi ayrıcalıklar elde etmişlerdir⁶⁵.

Islahat Fermanı’nın uygulanmaya konulmasıyla beraber ülke içinde Müslümanlar ile gayr-i Müslimler arasında Maraş, Şam, Cidde gibi yerler başta olmak üzere birtakım nahoş olaylar meydana gelmiştir. Bunun üzerine Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmak için harekete geçmişlerdir⁶⁶.

19. yüzyılın sonlarına baktığımızda; Osmanlı Devleti Kırım Savaşı’nda bazı büyük Avrupalı devletlerin dostluğunu kazanmış, Paris Anlaşması’yla Avrupa devletleri arasına katılmıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti dış politika bağlamında farklı bir döneme girmiştir. Bu anlaşmanın 7. maddesine göre batılı devletler Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü garanti altına almış, Avrupa sisteminden ve kamu hukukundan istifade hakkını tanımıştır. Fakat Osmanlı Devleti’ni bu hukuktan istifade ettiren ve

⁶³ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu VI*, İstanbul, 2008, s. 124.

⁶⁴ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 157.

⁶⁵ Cemil Aydın, *a.g.m.*, s. 55-56.

⁶⁶ Erhan Afyoncu, *Osmanlı’nın Hayaleti*, s. 220.

batının bir parçası kabul ettiren süreç, Osmanlı toplumunun ve ekonomisinin Avrupa'ya tabi olmasının bir doğal sonucu idi⁶⁷.

Devlet bu dönemde önemli iç ve dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Kırım Savaşı'nın masraflarını karşılayabilmek için 1854 tarihinde Osmanlı Devleti ilk kez dışarıdan borç para almıştır. Bu borçlar ileriki dönemlerde artınca "Duyun-u Umumiye İdaresi" altında, yabancı devletler topraklarımızda mali durumumuzu kontrol altına alacaktı. Duyun-u Umumiye İdaresi" ile devletin egemenlik hakları zedelenmiş adeta devlet içinde devlet kurulmuştur⁶⁸. Bunun dışında Eflak-Boğdan sorunu, Suriye ayaklanması, Sırbistan gelişmeleri, Karadağ ve Girit ayaklanması bu dönemde yaşanan diğer gelişmelerdir⁶⁹.

Ülke içinde bu sorunlar yaşanırken, dışarıda da 1870 Sedan Savaşı'nın Avrupa dengesini değiştirmesi Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir. Örneğin Rusya Paris Antlaşması'nın Karadeniz'de kendisiyle ilgili kısımlara uymayacağını ilan etmiştir. Diğer devletler de Rusya'ya destek verince Osmanlı Devleti yalnız kalmış ve Karadeniz'in yeni durumunu belirleyen anlaşmayı (17 Ocak 1871) imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmayla Karadeniz'in 1856'dan beri sürmekte olan savaş gemilerine kapalılığı ve tarafsızlığı ilkesi ortadan kalkmıştır. Bu da Karadeniz kıyılarında bir Rus tehdidinin doğmasına sebep olmuştur⁷⁰.

1870'lere kadar Osmanlı devleti daha ziyade İngiltere, Fransa, Rusya arasındaki ilişkilere bağlı olarak bir denge politikası izlemiştir. 1871 Londra Anlaşması'nın yapılması Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'ya olan güveninin azalmasına ve dış politikada yeni arayışlara girmesine neden olmuştur. Birliğini yeni tamamlayan Almanya da Rusya'ya yakınlık duyuyordu. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti zaman kazanmak için Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştı.

1875 yılına gelindiğinde, Osmanlı Avrupası tam bir kargaşa dönemini yaşıyordu. Hersek'te isyan çıkmış ve bu kıvılcım diğer Balkan bölgelerine yayılmıştı. Balkanların

⁶⁷ Muhammet Şahin, "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi", s. 831.

⁶⁸ İsmail Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, Elazığ, 2001, s. 320.

⁶⁹ Sabri Sürgevil ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 136.

⁷⁰ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 242.

bu derece karışık olmasının sebebi Rusya'nın uygulamış olduğu Panislavizm* politikasıdır. Bulgar İsyanı, Osmanlı-Sırbistan, Karadağ Savaşı Panislavizm politikasının Rusya açısından meyveleridir. Bütün Balkan ulusları bir şekilde Osmanlı Devleti topraklarında gözü olan büyük güçler tarafından korunmuştur⁷¹.

1876-1886 yıllarını kapsayan on yıllık süreçte Osmanlı Devleti iç ve dış politikada kendi gücünü muhafaza edebilmek için bir takım değişikliklere gitmiştir. Özellikle 93 Harbi'nde Rusya'ya karşı mağlup olunması üzerine ortaya çıkan doğu-batı veya İslam-Hristiyan meselesi iyice ayyuka çıkınca değişim zorunlu olmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupalılar daha fazla Müslüman düşmanı ve ırkçı bir hüviyete bürünmüştür. Almanya ve İtalya milli birliklerini tamamlayıp işbirliği yapınca dünyada tabiri yerindeyse güç dengeleri alt-üst olmuştur. Bu değişiklik büyük güçlerin Osmanlı Devleti hakkındaki politikalarını da tekrar gözden geçirmelerine vesile olmuştur. Örneğin İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana tavrını Rusya'ya karşı değiştirmeye başlamıştır⁷².

Birinci Meşrutiyet'in İlanı da (23 Aralık 1876) önemli siyasi gelişmelerden biridir. Osmanlı Devleti'nin amacı; Hristiyan unsurların kendi temsilcileri vasıtasıyla sorunlarını meclis gündemine getirmeleri ve böylece Avrupa'nın iç işlerimize karışmasını engellemektir⁷³. İngiltere'nin desteğini çekip Rus baskısının artması üzerine II. Abdülhamit siyasi bir manevrayla sözde köklü reformlar yapmak, İngiltere ve Fransa'nın ekonomik ve siyasi desteğini alabilmek maksadıyla meşrutiyeti ilan etmişti⁷⁴.

23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'nin⁷⁵ yürürlüğe girmesiyle Birinci Meşrutiyet dönemi başlamıştır. Anayasanın ilanı batılıların müdahalesine önlem amacıyla ilan edilmişti⁷⁶.

* Bütün Slavları bir bayrak altında toplamak isteyen Rusya, bu düşüncesini 19. yüzyılda ortaya atmıştır. Bu akıma göre, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yıkılıp yerine Rusya'nın egemenliği altında bir Slav devleti kurulmalıydı. Bunu da, doğuda fetihler yaparak Rus egemenliği altında bulunan bütün ırkları Ruslaştırmak ve Rusya'nın dışında bulunan Slav topluluklarını Rus egemenliği altına alarak gerçekleştirmek istiyorlardı. Bkz. Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 246.

⁷¹ Fahri Yetim, *a.g.m.*, s. 289.

⁷² Cemil Aydın, *a.g.m.*, s. 61.

⁷³ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 255.

⁷⁴ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 164.

⁷⁵ II. Abdülhamit tarafından ilan edilen Kanun-i Esasi, kaynağını 1831 Belçika Anayasasından ve 1851 Prusya Anayasasından almıştır. Kurucu bir meclis tarafından veya halka sunulan bir anayasa değildir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile Rusya, tarihi emeli olan sıcak denizlere inme politikasını tam anlamıyla gerçekleştirmek istiyordu. Bu anlamda Rusya'nın amacı Karadeniz'e egemen olmak, Balkanları ortadan kaldırarak Osmanlı Devleti'ni güçsüz bırakmaktı. Bu savaş Balkanlar ve Doğu Anadolu olmak üzere iki cephede cereyan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yenilgisi üzerine Ruslar doğuda Erzurum, batı da ise İstanbul'a kadar girdiler. Osmanlı Devleti İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinden gereken yardımı göremeyince Rusya ile 31 Ocak 1878'de Edirne Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır.

Rusların elde ettiği başarı Osmanlı kamuoyunda huzursuzluklara yol açmış, bunun üzerine II. Abdülhamit 14 Şubat 1878'de Mebuslar Meclisi'ni kapatmıştır. Rusya'nın boğazlara egemen olma ihtimali başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletlerini rahatsız etmiş ve bu devletlerin politikalarını yeniden gözden geçirmelerine sebep olmuştur.

Rusya ile yapılan Ayastefanos Anlaşması ile Rusya, Balkanlar ve Doğu Anadolu bölgesine yerleşmiş oluyordu. Osmanlı Devleti, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığını tanıyarak bu bölgeleri kaybetmiştir. Aynı zamanda Özerk Bulgaristan Prenslığı'nin kurulması ve bunun Ege Denizi'ne kadar genişletilmesiyle İstanbul ile Rumeli arasında bağlantı yok olmuş ve böylece devletin Rumeli'deki toprakları ikiye ayrılmış oluyordu. Doğu Anadolu'nun önemli stratejik yerleri de Rusya'nın eline geçmiştir. Böylece Rusya sıcak ve açık denizlere inme politikasını gerçekleştirmesi bağlamında önemli bir başarı kazanmış oluyordu. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, yalnızlıktan kurtulmak için İngiltere'yi Kıbrıs karşılığında yanına çekmek istiyordu. İngiltere de Rus tehlikesini bahane ederek Kıbrıs'ı bir üs olarak kullanmaya başlamak istiyordu.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1878 tarihinde gerçekleştirilen Berlin Kongresi ile kesin olarak sonuçlanmıştır. Kongreye 1856 Paris Anlaşması'nda imzası bulunan devletler katılmıştır. Bunlar; Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya'dır. Amaç, bozulmuş olan Avrupa dengesini yeniden tesis etmektir.

Tam aksine padişahın emriyle ferman şeklinde ilan edilen bir anayasadır. Bu anayasaya göre; Osmanlı meclisi padişahın seçeceği Ayan Meclisi ile halkın seçeceği Mebusan Meclisinden meydana geliyordu. Aynı zamanda padişaha bir takım haklar da veriliyordu. Bkz. Sabri Sürgevil vd., *a.g.e.*, s. 135.

⁷⁶ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, s. 144.

Avrupalı devletlerin gerçek amaçları kendi çıkarlarını korumaktı. 1856 Paris Anlaşması'nda yer alan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ilkesi Berlin Kongresi'nde yer almamıştır. Bu kongre ile Osmanlı Devleti 287.510 kilometre kare toprak kaybetmiştir⁷⁷. Berlin Anlaşması Osmanlı Devleti'nin parçalanması noktasında büyük bir dönemeci temsil etmiş ve hasta adamın ölümünün yaklaştığının habercisi olmuştur⁷⁸.

Tüm bunların yanında kaybedilen topraklardaki Türklerin Anadolu'ya göçü, bir göçmen sorununu ortaya çıkarmıştır. Berlin Kongresi Balkanlarda yeni bir takım buhranların oluşmasını beraberinde getirmekle beraber, Anadolu'da da bir Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Doğu Anadolu'nun önemli yerlerini işgal etmesi aynı zamanda Ermenilerle de yakın temas içine girmelerine vesile olmuştur. Rusya kendi emelleri doğrultusunda Ermenileri kullanmaya başlamış ve onları devlet aleyhine kışkırtmışlardır. Ayestefenos Anlaşması'nda Ermeniler lehine madde koyulması ve Berlin Anlaşması'nın 61. Maddesi ile devletlerin Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeleri bu sorunun devletlerarası bir sorun haline gelmesine neden olmuştur⁷⁹.

Anadolu'da bu gelişmeler yaşanırken Kuzey Afrika'daki Osmanlı toprakları da elden çıkmaya başlamıştı. Tunus Fransa tarafından işgal edilirken, İngiltere'de Mısır'a yerleşmiştir. İtalya ise Arnavutluk ve Trablusgarp'ı ele geçirme planları yapmaya başlamıştır. Almanya ise "Avrupa barışının korunması ve Avrupa dışında sömürge rekabetine aktif olarak katılmama" politikasını izlemiştir⁸⁰.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl başlarından itibaren batılı devletlerin çıkar çatışmasından meydana gelen denge ile coğrafi konumunun avantajlarından da faydalanarak politikalar geliştiriyordu. Bunu yaparken de bu devletlere bazen tavizler vermek durumunda kalıyordu. Bu politika 1878 Berlin Anlaşması'na kadar devam etmiştir. Bu anlaşma ile Avrupa güç dengesinde meydana gelen değişimler ile farklılaşmaya başlamıştır. O zamana kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden

⁷⁷ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 257-268, 275.

⁷⁸ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 161.

⁷⁹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 275, 292 vd. Ermeni meselesinin ortaya çıkması ve sonrasında meydana gelen gelişmeler tezimizin ileriki bölümlerinde ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

⁸⁰ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 162.

yana olan İngiltere ve Fransa artık bu politikalarından vazgeçerek Osmanlı topraklarında kendileri için stratejik yerleri ele geçirmeye başlamıştır⁸¹.

Almanya'nın yeni bir güç olarak ortaya çıkması ve doğuya yönelik politikalara önem vermesi, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında Almanya'ya yakınlık duymasına vesile teşkil etmiştir. Almanya'nın en büyük hedefi; Hindistan yolu ile Akdeniz arasında kalan Anadolu'yu ele geçirerek buranın zenginliklerinden faydalanmak istiyordu. Bu isteği gerçekleştirmek için Anadolu'nun kalkındırılması gerektiğini düşünen Almanya, Anadolu'yu ele geçirmek için buralara ekonomik-ticari eksende yatırımlar yapmıştır.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın büyük bir kısmında İngiltere'ye güvenerek dış politikalar izlemiştir. Nitekim 1878'den sonra bu durum değişmiş İngiltere Osmanlı Devleti aleyhtarı politikalar izlemeye başlamıştır. Mısır ve Kıbrıs'ı alan İngiltere, Balkanlardaki devletlere de destek olmuştur. Bunun yanında Basra Körfezi ve İran'ı kontrol altında tutmak için Rusya ile işbirliği yapmıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden ve Boğazların statükosunun korunmasından yana olan İngiltere bu politikasını değiştirmiştir. Osmanlı Devleti de bu durum üzerine İngiltere'nin en büyük rakiplerinden Almanya'ya yaklaşmıştır⁸². 18. ve 19. yüzyılda denge siyaseti izleyen Osmanlı Devleti artık 20.yüzyıla girerken büyük bir devletin (Almanya gibi) kanatları altına girerek politikalar üretmeye başlamıştır⁸³.

19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti üzerinde etkisi en çok olan devletler İngiltere, Fransa ve Rusya iken; 20. Yüzyılın başlarından itibaren bu devletlerin yerini Almanya, İtalya ve Avusturya almıştır.

20. yüzyılın başlarındaki en önemli gelişmelerden biri de şüphesiz İkinci Meşrutiyet'in ilanı, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'dır. Birinci Meşrutiyet dönemi II. Abdülhamit'in 14 Şubat 1878'de Mebusan Meclisi'ni kapatması ile sona ermişti.

⁸¹ İsmail Yıldırım, *a.g.m.*, s. 322.

⁸² Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 305,346.

⁸³ Zekeriya Işık, *a.g.m.*, s. 59.

Mutlakîyet rejimine tekrar geri dönen Osmanlı Devleti Jön Türk* hareketiyle II. Meşrutîyet'i yeniden ilan etmek zorunda kalmıştı.

II. Meşrutîyet döneminde de ülke birçok iç ve dış problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak bloklarının oluşmaya başladığı bu dönemde çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde İngiltere'ye yakınlaşmak isterken, İngiltere 1907'de Rusya ile anlaşmıştı. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne olan tutumu değişmezken, Fransa da daha önce yapılan bir anlaşma ile Rusya'ya bağlanmıştı. Almanya Osmanlı Devleti'ne çeşitli çıkarları gereği yakınlaşma tutumu içerisine girmişti⁸⁴.

19. yüzyılın sonlarına doğru emperyalist devletlerin dünyada etki kurabilecekleri bir toprak parçası kalmadığından devletler arasındaki mücadeleler Avrupa içlerine ve Balkanlar'a sirayet etmiştir. Emperyalizmin Balkanlar'a sıçraması Osmanlı Devleti'ni yakından etkilemiş ve devletin sonunu getirmiştir⁸⁵. Tüm bu şartlar çerçevesinde Avusturya Bosna Hersek'i ilhâk etmiş, Bulgaristan ise bağımsızlığını ilân etmişti. Bunun yanında Girit, Yunanistan'a bağlandığını ilan etmeye çalışmıştır. Bu dönemlerde öne çıkan gelişmelerden biri de hiç şüphesiz İtalya ile Osmanlı Devleti arasında cereyan eden Trablusgarp Savaşı (1911-1912)'dir. Uşi Anlaşması ile savaş sona ermiş, böylece Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki son topraklarını da kaybetmişti.

20. yüzyılın başlarına damgasını vuran en önemli olaylardan biri de Balkan Savaşları'dır. Balkan Devletleri dağılma aşamasına gelen Osmanlı Devleti'nin bu durumundan faydalanmak istiyordu. Buralarda yaşayan Rum, Sırp, Bulgarların koruyuculuğunu üstlenen devletlerin amacı bu toprakları ele geçirmektir. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı'na girmek suretiyle askeri ve mali açıdan zor durumda kalması, aksine İtalyanların güçlenmesi devletin Balkanlarda sonunu getirecek unsurların başında geliyordu. Bunun yanında Rusların liderliğinde Balkanlarda birlik kurma faaliyetlerinin yürütülmesi de Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan gelişmelerden biridir.

* Osmanlı Devleti'nde bazı aydınlar, özgürlük düşüncesinin gelişmesi ve meşrutîyet yönetiminin yeniden kurulmasını sağlamak amacıyla gerek yurtiçi gerekse yurt dışında çeşitli faaliyetlere başlamışlardı. İşte bu hareketi yürüten inkılapçılara "JönTürkler" adı verilmiştir. Önce bireysel olarak hareket eden bu hareket zaman içinde örgütlü hale gelmiştir. Bu örgütlerin en güçlüsü ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bkz. Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 309.

⁸⁴ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 314.

⁸⁵ Oral Sander, *a.g.e.*, s. 168.

Osmanlı Devleti de büyük iç çekişmeler yaşanıyor ve topraklarının büyük kısmında ayaklanmalar baş gösteriyordu. Bu da devletin Balkanlara yeterince ilgilenememesine sebep olmuştur. Kısacası, Balkan Birliği, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'taki kayıpları, parti kavgaları ve iç isyanlar olumsuz gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁶. Neticede, Osmanlı Devleti Balkanlarda büyük bir yenilgi almıştır.

ABD, coğrafi konumundan dolayı yani okyanuslarla çevrili bir kıtada bulunduğundan tercih ettiği izolasyon politikasını uygulamaya elverişli bir durumda idi. Bunun aksine Osmanlı Devleti üç kıtaya hakim bir konumda olduğundan, 18. yüzyılın sonundan başlayıp yıkılışa kadar süren dönemde, Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından faydalanıp adeta bir denge politikası izleyerek varlığını devam ettirmeye çalışmıştır.

Bunun dışında, Osmanlı Devleti bu yüzyıllarda aleyhine tezahür edeceğini düşündüğü konularda mevcut vaziyeti aleyhine çevirmemek için net bir cevap vermeyerek; oyalama, geçiştirme ve geciktirme taktikleri uygulamıştır. Fakat bu dönemlerde Osmanlı Devleti'nin her ne kadar ekonomik ve siyasal anlamda zaaflarının bulunduğunu belirtsek de yine de önemli bir dış itibara sahip olduğu tartışmasız bir gerçektir⁸⁷.

19. yüzyılda dünyada oluşan hızlı değişime yani konjonktüre göre politikalar geliştiren devletler içinde yer alan Osmanlı Devleti, Avrupa'da oluşan yeni güç dengelerine karşı Amerika ile de ilişkilerini geliştirmeyi ihmal etmemiş; Amerika da siyasi bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomik inkişafını sağlamak için başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere diğer yerlerde ticaretini geliştirmeye özen göstermiştir. Bu suretle Amerika, bu dönemlerde Osmanlı Devleti ile yakın ilişki içerisine girmiştir. Denilebilir ki gerek dünyada oluşan hızlı değişim ve gelişim gerekse her iki ülkenin kendi içinde bulunduğu mevcut pozisyon bu iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁸⁶ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 330-336.

⁸⁷ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 29.

1.2. Amerika'nın Kuruluşu ve Birliğini Sağlaması

18. yüzyılın ikinci yarısında dünya tarihinin seyri açısından iki önemli olay gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi ABD'nin⁸⁸ kuruluşu diğeri ise Fransız İhtilâli'dir. ABD'nin kuruluşu Yeni Dünya'da genişleme ve güçlenmeye sebep olurken; Fransız İhtilâli de bir takım karışıklıklara yol açmış⁸⁹ adeta dünyanın çehresini değiştirmeye vesile olmuştur.

18. yüzyılda Güney Amerika (bugünkü Brezilya) Portekiz'in sömürgesinde, Meksika'nın bulunduğu diğer yerler ise İspanya'nın egemenliği altındaydı⁹⁰. Amerika'nın keşfinden sonra Kuzey Amerika; İspanya, Fransa ve son olarak İngilizlerin sömürgesi haline gelmişti⁹¹.

Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya 1600'lerin ilk yıllarında büyük bir göç dalgası başlamıştır. Üç yüzyıldan fazla süren bu akın, İngiliz kolonileriyle başlamış ve zamanla milyonlara kadar ulaşmıştır. Çeşitli nedenlerle göç eden bu insanlar böylece kıtanın kuzeyinde yeni bir uygarlığın da temelini atmışlardır⁹².

17. yüzyılın ilk 75 senesi boyunca, Amerika'ya göç edenlerin çoğunluğunu İngilizler oluşturuyordu. Orta kısımda; az sayıda Hollandalı, İsveçli, Alman, İspanyollar, İtalyanlar ve Portekizliler bulunuyordu. 1680'dan sonra çeşitli sebeplerle büyük muhacirler gelmeye başlayınca İngilizlerin çoğunluğu teşmil etmesi yavaş yavaş

⁸⁸ ABD, Kuzey Amerika kıtasının ortasında, Kuzeyinde Kanada, güneyinde Meksika, doğusunda Atlas Okyanusu, batısında Büyük Okyanus bulunmaktadır. Kanada'nın kuzey batısında Alaska ve Büyük Okyanus'un ortasında Hawai vardır. ABD kuzeyden güneye 2575 km, doğudan batıya 4500 km toprakları bulunmaktadır. İhsan Burak Birecikli, "Amerika'nın Kuruluşu ve ABD-Avrupa İlişkileri (1776-1876)", *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s. 82.

⁸⁹ İhsan Burak Birecikli, *a.g.m.*, s. 81.

⁹⁰ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 23.

⁹¹ İngilizlerin Kuzey Amerika'ya yerleşmeleri ilk defa 1607 yılında bugünkü Virjinya'da olmuştur. Bunun dışında Massachusetts'e, Atlantik kıyılarının kuzeyine, Maryland'a gelmiş ve yeni yerleşim yerleri kurmuşlardır. Bu şekilde Amerikan Bağımsızlık Savaşı çıktığı zaman koloni denilen bu yerleşmelerin sayısı 13'e kadar varmıştı. Bu kolonilerin kuruluş şekilleri bakımından 3'e ayırabiliriz. Bunlar; ticaret şirketleri tarafından kurulan koloniler, dini sebeplerden meydana gelen göçler neticesinde kurulan koloniler ve büyük toprak sahipleri tarafından mülk esasına göre kurulan kolonilerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 24-25.

⁹² *Ana Hatları ile Amerikan Tarihi*, ABD Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Enformasyon Programları Ofisi, 2005, s. 13.

kırılmaya başlamıştır⁹³. 18. Yüzyılda sömürgeler İngiltere'ye bağı ayrı hükümetler haline gelmişlerdir⁹⁴.

İngiltere'deki demokratik düzen Kuzey Amerika'daki sömürgesi halindeki kolonilere de uygulanmıştır. Kolonileri kuran göçmenlerin en çok dikkat ettikleri husus, vergilerin toplanması ve kontrolü idi. Nitekim İngiliz kolonilerinin İngiltere'ye karşı ayaklanmasının en önemli sebebinin vergi meselesi olması bu görüşü desteklemektedir. Yedi Yıl Savaşları İngiltere'yi mali olarak sıkıntıya düşürmüştü. İngiltere bu duruma çözüm olarak da kendilerine bağı kolonilere yeni vergiler koymakta bulmuştu⁹⁵.

Amerika'ya gelen göçmenler siyasal baskılardan ve iktisadi sebeplerden gelmişler; burada hem ekonomik ve özgürlükler açısından rahatça yaşayabileceklerini düşünmüşlerdir. Göçmenleri bir arada tutan bağlar ise, "Fransa'nın askeri ve ekonomik baskısına duyulan öfke, Kızılderililere duyulan öfke ve İngiliz sömürgeciliğine karşı zamanla artan öfke"dir. İngiltere'nin yeni vergiler koyması, Amerika'daki kolonilerin tepkisine neden olmuştur. İngilizler tarafından alınan bu vergiler, dağınık halde bulunan kolonileri adeta birleştirmiş, artan siyasal baskıların⁹⁶ da devam etmesi neticesinde Amerika İhtilali başlamıştır. Koloniler kendi aralarında belli bir görüş birliği olmaksızın vergilendirme nedeniyle ayaklanmışlar ve İngilizlere karşı silahlı mücadeleye girişerek sonunda Amerika Birleşik Devletleri'ni oluşturmuşlardır⁹⁷.

Koloniler İngilizlere karşı tek tek mücadele edemeyecekleri için güç birliği yapmak suretiyle 1765'de New York'ta 9 koloniyi temsilen bir kongre düzenlemişlerdir⁹⁸. Yine 1774 ve 1776 yılında toplanan Fildelfiya Kongresi'nde⁹⁹ 13

⁹³ *Amerikan Tarihinin Ana Hatları*, ABD Dışişleri Bakanlığı, İstanbul, 1951, s. 12.

⁹⁴ Meryem Doğan, *İngiltere'nin Amerika'da Uyguladığı Sömürge Siyaseti 1620-1774*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007, s. 91.

⁹⁵ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 26.

⁹⁶ İhsan Burak Birecikli, *a.g.m.*, s. 81,83.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Can Aktan, Özgür Saraç, Dilek Dileyci, "Avrupa ve Amerikan Tarihinde Vergi İsyanları", s.8.

http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/maliye-tarihi/avrupa-isyan.pdf. (Erişim Tarihi: 05.07.2011)

⁹⁸ James Bryce, *Amerikan Siyasi Rejimi*, (Çev: Türkkaya Ataöv-Arif Payaslıoğlu), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1962, s. 1

⁹⁹ Bu ikinci kongre kendisine Amerikan ismi yerleşmemiş olduğundan kendine "Kontinental Kongre" adını vermiş ve "kolonilerin iyi niyetli insanları adına" toplandığını söylemişlerdir. Böylece Amerika'da yerleşen İngilizler arasında ilk milli birliği kurmuş oldu. James Bryce, *a.g.e.*, s. 1-2.

koloni sömürge, General George Washington'un[□] liderliğinde bir ordu kurulmasını kararlaştırmış¹⁰⁰, İngiltere'ye karşı bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu kongrede 4 Temmuz 1776 tarihinde İnsan Hakları Bildirisi kabul edilerek onaylanmıştır. İstiklal Beyannamesi “sadece yeni bir milletin doğmasını ilan etmiyor aynı zamanda tüm batı dünyasına dinamik bir güç teşkil edecek insan hürriyetini ortaya koyuyordu¹⁰¹”.

Bu bağımsızlığı İngiltere hemen kabullenmemiş, savaş 7 yıl daha devam etmiştir. Ancak Fransa, İspanya ve Hollanda'nın kolonilere verdiği destek ile İngiltere yenilmiş¹⁰² ve 1783 yılında Paris Antlaşması imzalanmıştır¹⁰³.

Bu anlaşma ile İngiltere, 10 yıllık mücadelenin ardından Amerika'daki eski kolonilerinin bağımsızlıklarını tanımak zorunda kalmıştır. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra koloniler tekrar bir araya gelerek 1787 tarihli anayasayı kabul etmişlerdir. Bu dünyanın ilk modern anayasası olması bakımından önem arz etmektedir. Dünyada ilk kez “federal bir devlet” yapısı kuran ve yapılan değişikliklere rağmen hala yürürlükte olan bu anayasa, dünyadaki en uzun ömürlü anayasa olma özelliğine sahiptir¹⁰⁴.

Bu beyannamenin yer alan çok önemli haklar bulunmaktadır. Bunlar: “İlk defa insanların doğuştan sahip oldukları, hak ve hürriyetler ve demokrasinin temel ilkeleri yer almıştır. Yaşama hakkı, hürriyet hakkı, saadetini temin etme hakkı insanların doğuştan gelen haklarıdır ve devredilemez haklarıdır. Devletler bu hakları sağlamak için

□ Washington'un büyükbabasının babası olan John Washington İngiltere'de Lauwrens Washington adında bir papazın oğludur. İyi bir tahsil görmüş ve bir gemi ile görevli olarak Amerika'da Virginia'ya gelmiştir. George Washington, 1732'de müreffeh bir ailenin yanında 1732'de dünyaya gelmiştir. 1799'da ölen Washington Amerikan Bağımsızlık Ordusunun başkomutanı ve ABD'nin ilk başkanıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Baybura, *Amerika (Tarihçesi, Türk Amerika Tarihi Münasebetleri Gezi Notları)*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1970, s. 83-85.

¹⁰⁰ İhsan Burak Birecikli, *a.g.m.*, s. 88.

¹⁰¹ *Amerikan Tarihinin Ana Hatları*, s. 46.

¹⁰² Adı geçen devletler İngiltere'yi büyük bir rakip olarak gördüğünden kolonilere yardım etmişlerdir. İngiltere ile koloniler arasındaki savaş bir iç savaştı. 1778'de Fransa'nın, 1779'da İspanya'nın 1780'de Hollanda'nın verdiği destek ile uluslar arası bir savaşa dönüşmüştür. Amerikalılar bu devletlerin yardımıyla ordu kurmuşlardır. Fransa 6 Şubat 1778'de “The Treaty of Alliance” ile Amerika'nın bağımsızlığını tanımıştır. Savaşın ayrıntıları ve diğer gelişmeler için bkz. Meryem Doğan, *a.g.t.*, s. 92-96.

¹⁰³ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 28-32.

¹⁰⁴ Ergun Önen, “Geçmişten Günümüze Özgürlük”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1-2, s. 121.

kurulmuştur ve yönetenler her türlü iktidarı yönetilenlerin rızasından alırlar. Bu haklara aykırı davranan iktidarı değiştirmek milletin hakkıdır¹⁰⁵”.

Yine Amerikan halkı “*Biz Birleşik Devletler halkı daha mükemmel bir birlik teşkil etmek, iç emniyet ve sükûnu emniyet altına almak, müşterek müdafaayı tesis etmek, umumi refahı ilerletmek ve hürriyetin nimetlerini kendimiz ve halkımız için temin etmek maksadıyla Birleşik Amerika devletleri için bu anayasayı irâde ve tesis ediyoruz*” derken; Amerikan tarihçilere göre bu anayasa pratik olduğu ve halkın ihtiyaçlarına cevap verdiği için ömrü bu kadar uzun olmuştur¹⁰⁶.

Böylece bu beyânname ile resmen “Amerika Birleşik Devletleri” kurulmuştur. Özetle ABD’nin kuruluşu 1775-1783 yıllarını kapsayan İngiltere (Birleşik Krallık) ile Kuzey Amerika’daki 13 koloninin mücadelesiyle başlayan, aslında bağımsızlık savaşı ile ortaya çıkmayan vergi meselesi yüzünden başlatılan sonunda ABD’nin kurulmasıyla sonuçlanan bir serüvenin öyküsüdür.

Amerikan Bağımsızlık İhtilâli’nin diğer ihtilâllerden ayrılan en önemli özelliği “liberal inançları ihtilâlle tecrübe eden ilk millet” olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun başlıca sebebini Amerikalı yazar M. Swearingen iki ana başlıkta toplamıştır: “*Birincisi Amerikalılar başlangıçtan itibaren ihtilâlcî mizaca sahip olmuşlardır. Onların sırf İngiltere’de bulunacak yerde Amerika’da bulunması vâkıası, bizatihi bir nevi ihtilâl teşkil eder. Amerika’da geçirdikleri hayatın heyet-i umumiyesi bunu teyid etmiştir. İkincisi onlar bir ihtilâli göze alacak derecede iyi durumda idiler; yani onlar çekilmez bir durumu düzeltmek için değil, aynı devirde garp dünyasındaki milletlerin çoğundan iyi olan durumlarını muhafaza ve idame için isyan ettiler ki, bu eşi görülmemiş bir tarihi hadisedir*”¹⁰⁷

Amerika’nın kurulmasıyla Avrupa kültür ve medeniyeti bu kıtaya da sirayet ederek yayılma fırsatı bulmuş; buraya akan yoğun insan seli ile Avrupa’da işsizlik azalmış kısmen de siyasi ve dini kavgalar eski önemini yitirmiştir¹⁰⁸.

¹⁰⁵ İhsan Burak Birecikli, *a.g.m.*, s. 89.

¹⁰⁶ M. Swearingen, “Amerikan İhtilâline Bir Bakış”, (Çev: Cemal Öz), *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Ankara, 1957, s. 86.

¹⁰⁷ M. Swearingen, *a.g.m.*, s. 71.

¹⁰⁸ İhsan Burak Birecikli, *a.g.m.*, s. 99.

Amerika, Bağımsızlık Savaşı'nı kazandıktan sonra dış politikasını, beşinci Başkan James Monroe tarafından hazırlanan ve “Monroe Doktrini” adıyla bilinen ilkeleri politikasında uygulamaya karar vermiştir. Amerika genç bir devlet olarak Avrupa baskısından kurtulmak, kendi bölgesinde etkin olan güçlerin nüfuzlarını kırmak amacıyla¹⁰⁹, “Amerika Amerikalılarıdır” düsturuyla bu ilkeleri kabul etmiştir. 2 Aralık 1823 tarihinde kongreye sunulan ilkeler şu şekilde ifade edilmiştir¹¹⁰:

1. “Elde ve idame ettikleri hür ve bağımsız durumla, Amerikan kıtalarında bundan böyle herhangi bir Avrupalı devlet tarafından gelecekte bir sömürge kurulması bahis konusu olamaz.

2. *Müttefik devletlerin politik sistemi, Amerika'nunkinden esaslı bir şekilde farklıdır... Onların sistemlerini, bu yarım kürenin herhangi bir kısmına teşmil etmek hususundaki herhangi bir teşebbüsünü, barışımız ve güvenliğimiz için tehlikeli sayacağız.*

3. *Herhangi bir Avrupalı devletin sömürgelerine veya onun hâkimiyeti altında bulunan memleketlere müdahale etmedik ve müdahale etmeyeceğiz.*

4. *Avrupalı devletlerin kendilerini ilgilendiren meselelerle ilgili harplerde hiçbir zaman yer almadık ve bu şekilde hareket esasen bizim politikamıza uygun düşmez.”*

Amerika bu ilkeler ışığında; dünya meseleleri karşısında alacağı tavrı aydınlatmıştır¹¹¹. Amerika, kendisine Avrupa'dan bir tehdit ve tehlike yönelmedikçe Avrupa işlerine karışmamıştır. Monroe Doktrini gereğince Amerika, Avrupa'dan kendini uzak tutmakla beraber, Pasifik'te yayılmaya devam etmesi ve Uzak Doğu ile yakından ilgilenmesinden dolayı buralarda yine Avrupalılarla karşılaşmıştır¹¹².

Savaş yıllarının sebep olduğu menfi durumu düzeltmek için başta Amerikan ekonomisini olmak üzere diğer alanlarda inkişafı sağlamak, Amerikalılar için artık elzem olmuştu. Bu nedenle Amerika, ticaretini geliştirmek için Osmanlı coğrafyasının

¹⁰⁹ Vedat Gürbüz, “Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti”, *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29–30, Mayıs-Kasım 2002, s. 91.

¹¹⁰ *Amerikan Tarihinin Ana Hatları*, Rüzgârlı Matbaa, Ankara, 1965, s. 71.

¹¹¹ *Amerikan Tarihinin Ana Hatları*, s. 71.

¹¹² Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 713.

da içinde bulunduğu yerlerde hâkimiyet alanını genişletmek için çeşitli teşebbüslerde bulunmaya başlamıştır. Zira Amerika Başkanı Calvin Coolidge'nin de vurguladığı gibi *“Amerikan halkının temel uğraşı ticarettir”¹¹³*.

Özgürlüklerden bahseden ve emperyalizm karşıtı olduğunu iddia eden Amerika, Monroe Doktrini ile taban tabana zıt olan uygulamalara imza atmıştır. Öyle ki, gerek Amerika'da devam eden kölelik sistemi¹¹⁴, gerek topraklarını genişletme çabaları gerekse başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere diğer yerlerde faaliyet gösteren misyonerler bu doktrinin sadece söylemden ibaret kaldığının en açık göstergesi sayılabilir.

Amerika, düzenin ve refahın sağlanması için *“Tanrı'nın Amerika'nın genişlemesine taraftar olduğunu”¹¹⁵* iddia ederek gerek yayılma-genişleme siyasetini gerekse buna bağlı olarak misyonerlerin faaliyetlerini halkına ve dünyaya meşru göstermek istemiştir.

Amerikan Başkanı James Monroe; Amerika'nın ileride dünyada uygulayacağı emperyalizmin ayak seslerini şu cümlelerle özetliyordu: *“Herkes şunu açıkça görmelidir ki âdil sınırlar içerisinde kalmak şartıyla toprak genişlemesi her hükûmete daha büyük hareket serbestisi sağlar, güvenliklerini sağlamlaştırır ve diğer yönden bütün Amerikan halkı üzerinde iyi etkiler gösterir. Toprağın büyüklüğü bir ulusun birçok özelliğini belirler. Kaynaklarının, nüfusun ve fiziksel gücünün sınırlarını gösterir. Kısacası büyük güç ile küçük güç arasındaki farlı ortaya koyar”*.

Yine başka Amerikan diplomatlarının şu sözleri Amerika'nın emperyalizminin fikrinin temellerini oluşturmuştur: *“Amerika'nın kuruluşu, Tanrı'nın hala tutsaklık durumunda bulunan insanlığı aydınlatıp ve zincirlerinden kurtarmak yolunda taşıdığı bir niyet gibidir... Biz Amerikalılar, apayrı bir ulusuz, zamanımızın İsrail'iyiz, dünya özgürlüklerinin temel direğini biz tutuyoruz”¹¹⁶*.

1865-1900 yılları arasında, Amerika dünyada hatırı sayılır bir güç olmaya başlamıştır. Zira bu dönemden itibaren Amerika hızlı bir şekilde özellikle batıya doğru

¹¹³ Ana Hatları İle Amerikan Tarihi, s. 244.

¹¹⁴ Vedat Gürbüz, a.g.m., s. 91.

¹¹⁵ İhsan Burak Birecikli, a.g.m., s. 93.

¹¹⁶ İhsan Burak Birecikli, a.g.m., s. 93, 98.

genişleyerek¹¹⁷ tarım ülkesi olmaktan çıkmış, bir sanayi ülkesi durumuna yükselmişti. Pamuk alanında yıllarca birinci, buğday ve petrolde tek rakibi Rusya, ipek sanayinde Fransa'dan ve pamukta İngiltere'den sonra ikinci, demir ve çelikte birinci sıradaydı. Amerika'nın tamamen Büyük Devlet oluşu ise 1898 yıllarına tekabül etmektedir. İspanya ile savaş, Hawaii, Filipinler, Küba, Porto Riko ve Guam'ın ele geçirilişi, Panama Kanalı'nın açılışı, Çin'de açık kapı siyaseti, Boxer başkaldırmasında sömürgeciler yanında baş kaldırma, Japonya ile Rusya arasındaki barışta aracılık gibi olaylar Amerika'nın dünya devleti oluşunun temel zeminlerini oluşturmuştur¹¹⁸.

Amerika bir yandan topraklarını genişletirken diğer yandan da hızla modern bir ülke haline gelmiştir. 18. yüzyılın sonuna doğru müesseseler çoğalmış, şehirler kısa zamanda büyümüştür. Kültür, sanat edebiyat, sinema, tiyatro alanlarında büyük inkişaflar yaşanmış, örneğin "Sarah Bernhardt" dünyanın en büyük aktrisi olarak lanse edilmiştir. New York, Boston, Chicago'da senfonik orkestralar teşekkül etmiş, ilk otomobil denemeleri yapılmıştır.

Amerika'da 1636 yılında ilk yükseköğretim kurumu Harvard Üniversitesi'nin temelleri atılmış, akabinde William and Mary, Yale ve Princeton Üniversiteleri kurulmuş, 1865 ile 1900 yılları arasında okullaşma oranı kat be kat artmıştır¹¹⁹. Daha 1680'lerde bile Boston'daki kitapçılar çok sayıda klasiklere, tarihe, felsefeye, fen bilimlerine, teolojiye ait edebi eserler satılmış, baskı makinesi 1639'da Harvard Üniversitesi'nde kurulmuştur¹²⁰. Kısacası 19. yüzyıl Amerika'nın parlak yılları olmuş, adım adım süper güç sağlam temeller üzerine kurulmuştur.

¹¹⁷ ABD ya savaş yaparak ya da parayla satın almak suretiyle genişlemiştir: Amerika Fransa'dan 1803'de Louisiana'yı 80 milyon franka satın almıştır. Böylece tarihteki en büyük toprak satışlarından biri gerçekleşmiştir. Fransa'nın amacı Amerika'yı İngiltere'ye rakip konumuna getirmektir. Amerika da bu bölgeyi ele geçirerek Amerika'ya tam manasıyla sahip oluyor ve Avrupa'nın kıta işlerine karışmalarına set çekecek hale getiriyordu. M. Tanju Akad, "Amerikalılar Amerika'yı Nasıl Aldı?", *Popüler Tarih*, Sayı: 28, Aralık 2002, s. 26.

Bu gelişmeden sonra Amerika sınırlarını genişletmeye devam etmiş; İspanya'dan 1819'da 5 milyon dolara Florida'yı, Meksika'dan 15 milyon dolara Teksas'ı, 1846'da İspanya'dan Oregon'u, 1867'de Rusya'dan 7,2 milyon dolara Alaska'yı ve 1893'de Hawaii takım adalarını satın almıştır. 1898'de İspanya ile yaptığı savaşta Porto Rico'yu ve Filipinler'i ele geçirirken; 1917'de Virgin Adalarını Danimarka'dan 25 milyon dolara satın almıştır. İhsan Burak Birecikli, *a.g.m.*, s. 94.

¹¹⁸ Türkkiye Ataöv, *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, Doğan Yay., Ankara, Kasım 1970, s. 13-17; İhsan Burak Birecikli, *a.g.m.*, s. 82.

¹¹⁹ Andre Maurois, *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*, Cilt: 1, (Çev: Fuad Gökbudak), Osmanbey Basımevi, İstanbul, 1945, s. 150-155.

¹²⁰ *Ana Hatları ile Amerikan Tarihi*, s. 35.

ABD Birinci Dünya Savaşı'ndan önce büyük bir olgunluk çağı yaşamış, köyden şehirleşmeye geçmişti. Büyük fabrikalar ve çelik imalathaneleri, demiryolları, modern şehirler, geniş ziraî işletmeler tüm ülkeyi kaplamıştır. Savaşların (özellikle İç Savaş) doğurduğu ihtiyaçlar; imâlat sanayi, silah sanayini teşvik etmiştir. Bu gelişmelerin temel sebebi ise şüphesiz demir, buhar, elektrik gücü, ilim ve icat alanındaki yeniliklerdir. Nitekim yüzyıla damgasını vuran mucitlerin çoğu Amerikalıdır. Bunlardan Thomas Alva Edison elektrik ampulünün icadıyla ün salarken; Samuel Finley Breese Morse elektrikli telgraf, Alexander Graham Bell de telefonu¹²¹ icat eden mucitler olarak tarihteki mümtaz yerlerini almışlardır.

ABD tarih sahnesinde süper güç olma yolunda emin adımlarla ilerlerken bu tarihlerde Osmanlı Devleti gerileme dönemine girmişti. Aslında iki ülke arasındaki ilişki, güçlü devlet ile var olmaya çalışan bir devletin mücadelesi ekseninde şekillenmiştir. Bu noktadan hareketle istediğini “güçlü donanması” ve “misyoner gücüyle” elde eden bir devlet ile zafiyet içinde denge politikası mucibince imtiyazlar ve tavizler veren bir devletin mücadelesi noktasında şekil alacaktır.

¹²¹ *Amerikan Tarihinin Ana Hatları*, s. 100-101.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA İLK İLİŞKİLERİN (GARP OCAKLARI'NDA) BAŞLAMASI

1.1. Osmanlı Devleti Döneminde Garp Ocakları'nın Yapısı

Fas'tan Trablusgarp'a kadar uzanan Kuzey Afrika bölgelerini içine alan¹ Garp Ocakları* 9. yüzyıldan itibaren Türklere ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Tolunoğulları, İhşitler, Eyyûbiler, Memlûkler ve Osmanlılar sırasıyla bu bölgelere egemen olmuşlardır. 16. yüzyıl başlarında yani sömürgeciliğin artık kıtalararası bir güç haline gelmeye başladığı dönemden itibaren Osmanlı Devleti, özellikle İspanya'nın² Kuzey Afrika'da Endülüs'te uyguladığı sömürgeci siyasetin devamını engellemek için, bu bölgeler ile yakın ilişkiler içerisine girmiştir³.

¹ Thomas Jewett, "Terrorism in Early America: The U.S. Wages War Against The Barbary States To End International Blackmail and Terrorism", The Early America Review, Vol: IV, No:1, Winter/Spring 2, s. 1, http://www.earlyamerica.com/review/2002_winter_spring/terrorism.html (Erişim Tarihi: 05.02.2013)

* Kuzey Afrika'da 19.ve 20. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin egemenliğindeki Cezayir, Tunus, Trablusgarp eyaletlerine verilen ortak ada "Garp Ocakları", "Mağrib Ocakları" veya "Berberi Ocakları" denirdi. Atilla Çetin, "Garp Ocaklarında Türk Varlığı", *Türkler*, Cilt: 9, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 926.

"Mağrib Ülkeleri" veya "Berberistan" da denilen bu yerler başlıca üç bölgeye ayrılmıştır. İlki; Kuzey Afrika'nın doğu kısmı yani "Tunus" ve "Bicaye" taraflarına "İfrikkiye" denilmektedir. İkincisi; Kuzey Afrika'nın batı taraflarına "Tilnesan" bölgesini de içine alan "Orta Mağrib" yani bugünkü "Cezayir" taraflarıdır. Sonuncu bölge ise "Uzak Mağrib" denilen "Fas" bölgesidir.

Mağrib ülkeleri, İslam'dan önce Berberilerin idaresi altında yaşamışlardır. Mısır dışında bütün Kuzey Afrika'da yerleşmiş bulunan ve nereden geldikleri tam olarak bilinmeyen yerli halka Berberiler adı verilirdi. Bunlar genelde kabile halinde yaşamış ve aralarında bir siyasi bir birlik tesis edememişlerdi. Berberilerden sonra bu bölgeler Romalıların hâkimiyetine geçmiştir. Halil Cin, "Mağrib Ülkeleri Üzerinde İslam'ın ve Türklerin İdari ve Hukuki Tesirleri", *OTAM*, Sayı: 2, Ankara, Ocak, 1991, s. 15-16. Romalılardan sonra Araplar, İspanyollar, Osmanlılar bu bölgelere hâkim olmuşlardır. Aysel Fedai, *Fransa Hâkimiyetinde Cezayir (1914-1954)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2008, s. 4.

² Türkler Tunus ve Cezayir'e girmeye başladıkları sırada İspanya Kuzey Afrika'da Oran, Konstantin gibi limanları ele geçirmişti. Kuzey Afrika Müslümanları önce Fatih Sultan Mehmet'ten sonra II. Beyazıd'dan yardım istemişlerdir. Başlarında ilk önce Kemal Reis'in bulunduğu Türk denizcileri, Hicret'e zorlanan İspanya Müslümanlarının, Kuzey Afrika'ya göç etmelerine yardım etmişlerdir. Halil İnalcık, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı (Devlet, Kanun, Diplomasi)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 165.

³ Ahmet Kavas, "Türkiye-Afrika İlişkileri: Bin Yılı Aşan Dostluk Köprüsü", *TASAM*, <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/610/turkiye-afrika-iliskileri-bin-yili-asan-dostluk-koprusu> (Erişim Tarihi: 06.02.2013), s. 1. Osmanlı öncesi Afrika hakkında bilgi için bkz. Mamadou Fall, "Osmanlı Öncesi Afrika", Çev: Caner Sancaktar, *1. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi, Yükselen Afrika ve Türkiye*, İstanbul Grand Cevahir Kongre Merkezi, İstanbul, 23 Kasım 2005, <http://www.tasamafrica.org/pdf/yayinlar/12-OsmOnceAfr.pdf> (Erişim Tarihi: 06.02.2013).

Devlet, İspanyollara karşı verilen mücadeleyi her yönden destekliyordu. Örneğin Osmanlı Devleti, 1709 tarihinde İspanyolların elinde bulunan "Vahran Kalesi"nin Cezayir Garp Ocağı tarafından

Osmanlı Devleti'nden önce bu bölgeler tam bir karışıklık içerisinde bulunduğundan çok fazla gelişme imkânı bulamamıştır. 1268'de Muvahhidler Osmanlı Devleti aynı zamanda, Habsburglar'ın İspanyol kanadını Kuzey Afrika'da mağlup etmiştir. Böylece buraların Hristiyanlaşıp sömürgeleşmesinin de önüne geçilmiştir. Burada hâkimiyet alanı bulamayan Habsburglar, yönlerini Amerika kıtasına çevirmişler, böylece buraların sömürgeleştirilmesini hızlandırmışlardır⁴.

Osmanlı Devleti'ne ait bu eyaletler, başlangıçta müşterek olarak idare edilmişlerdir. Daha sonra ayrı yönetimler oluşturulmuş⁵, bunlardan Cezayir 1564 yılında Cezayir ve Batı Cezayir olarak iki beylerbeylik haline gelmiştir⁶.

Bu bölgeler salyaneli* yani varidatlı yerlere dönüştürülmüştür. Bundan dolayı bölgeye tayin olunan paşalar zengin olma yollarını aramışlardır. Süreç içerisinde buraların yönetimi yeniçerilerin eline geçmiştir. Özellikle Cezayir'de ticaretten ziyade sert davranışlarıyla gündeme gelen yeniçeriler, burada “korsan”[□] ruhunun doğmasına sebep olmuşlardır. Artık gaza anlayışı ile yapılan faaliyetler yerini yağma anlayışına⁷ bırakmıştır.

zaptedilmesinden duyduğu memnuniyeti bu ocağa gönderdiği hediyelerle göstermek istemiştir. Bkz. B.O.A., C..HR., Dosya No: 88, Gömlek No: 4371, Tarih: 29 S 1121.

⁴ Erhan Afyoncu, *Osmanlı'nın Hayaleti*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 32.

⁵ Atilla Çetin, *a.g.m.*, s. 926.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, T.T.K. Yay., 7. Baskı, 1999, s. 293.

* Osmanlı Devleti'nde eyaletler salyaneli (yıllıklı) ve salyanesiz olarak ikiye ayrılmıştı. Salyane Sistemi, Osmanlı Devleti'nde uzak yerler için uygulanan vergi toplama usulüdür. Bkz. Mustafa Öztürk, “Arap Ülkeleri'nde Osmanlı İdaresi”, *History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, s. 325-351.; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Konya, 1992; Muzaffer Sencer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, Toplu Eserler 1, İstanbul, 1992; İlbey Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara, 1979.

□ Korsanın Türkçe anlamı “denizde gerçekleşen gemi, mal ve adam gaspını içeren deniz haydutluğunu ifade etmektedir. Ancak Latince ‘carsus’ kelimesinden gelen ve Türkçe'deki korsan kelimesine kaynaklık eden ‘corsair’ kelimesinin anlamı deniz haydutluğu fillinin aksi olarak resmi otorite tarafından verilen bir deniz görevini içermektedir. İzinli korsanlık olarak ifade edebileceğimiz bu görevi ifade eden diğer bir kelime ise İngilizce'de kullanılan ‘privateering’ kelimesidir. Batı dillerinde deniz haydutluğunu ifade eden ‘piracy’, ‘pirate’ kelimeleri kullanılmıştır. Böylece denizde gerçekleşen gemi alma olayları bir iktidarın bilgi ve gözetimi dahilinde yapılan izinli korsanlık ile herhangi bir yasal dayanağı olmaksızın yapılan deniz haydutluğu biçiminde aslında birbirinden farklı olan iki olgu ile gerçekleşmiştir” Bkz. Şenay Özdemir, “Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlık Konumu”, *A.Ü. D.F.C. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 36, Ankara, 2004, s. 190 vd.

⁷ Çağrı Erhan, “Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)”, *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, Cilt:53, Sayı: 1, 1998, s. 128. Berberi korsanları İzlanda'ya kadar yelken açarlar, limanlara saldırılar, köle olarak esirler ele geçirirler, ticaret gemilerini yağmalarlardı. Bkz. Robert McNamara, “The United States Fought Wars Against North African Pirates In The Early 1800s”.

<http://history1800s.about.com/od/americanwars/tp/barbarywars.htm> (Erişim Tarihi: 06.03.2013)

Cezayir, Tunus ve Trablusgarp taraflarındaki gemici Türk levendleri Aydın, İzmir, Muğla yani Batı Anadolu'dan giden Türklerden oluşuyordu. Yine Türklerden oluşan süvari bölükleri mevcut olup, yerlilerden de “mahazin” adıyla ayrı bir atlı kuvvetleri bulunuyordu⁸. Bu ocakların ayrı ayrı donanmaları vardı. Bunlardan en kuvvetlisi Cezayir donanması idi..

17. yüzyılda Akdeniz’de ticaretin selametini sağlamak isteyen Fransa, İngiltere ve Felemenk, Osmanlı Devleti’nin bu yüzyıldaki çeşitli sorunları hasebiyle bu ocaklarla anlaşma zorunda kalmışlardı. Osmanlı Devleti’nin Garp Ocakları’nın yabancı devletlerin anlaşma yapmasına izin vermesi bunların yarı bağımsızlığını kabul etmesi anlamına geliyordu. Bu anlaşmalarla ticaret gemilerine tecavüz etmemeleri için yapılmışsa da ilerleyen zamanlarda bu yerine getirilmemiş ve çok defa Osmanlı Devleti zor durumda kalmıştır⁹. Özellikle Cezayir Ocağı 17. yüzyıl ortalarından itibaren ferman dinlememeye başlamıştır. Köprülü Mehmed Paşa zamanında bir dereceye kadar durum kontrol altına alındıysa da bu uzun sürmemiş¹⁰ ocak tekrardan eski asiliğine devam etmiştir.

Osmanlı Devleti buradaki yöneticilere bazen ferman göndererek anlaşmalı ülke gemilerine ve vatandaşlarına zarar verilememesi yönünde emirler göndermiştir. Fakat bu beylikler, 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti ile bağlarını iyice gevşetmişler¹¹, “başına buyruk” hareket etmeye başlamışlardı. Buradaki korsanların faaliyetleri özellikle Barbaros Hayrettin Paşa¹², Turgut Reis, Murat ve Piri Reisler zamanında gelişmiş Batı Akdeniz’de Avrupa ticaret gemileri için büyük engel teşkil etmeye başlamışlardı¹³.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, s. 294-295; Erhan Afyoncu, *Osmanlı’nın Hayaleti*, s. 37.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, s. 303-304.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 6, T. T. K. Yay., 7. Baskı, Ankara, 1999, s. 253.

¹¹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yay., İstanbul, 2002, s. 180-181; Thomas Jewett, *a.g.m.*, s. 1.

¹² Özellikle Kuzey Afrika’da adeta kendilerine bir “korsan üssü” kuran Barbaros kardeşler (Oruç ve Hızır Reisler) sayesinde Osmanlı Devleti ileride Batı Akdeniz’de de hatırı sayılır bir güç haline gelecektir. Bkz. Şenay Özdemir, “Osmanlı Donanmasının Bir ‘Seyir Defteri’ ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, Cilt: 24, Ankara, 2005, s. 134.; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt: 14, İstanbul, 1979, s. 143.

¹³ Akdes Nimet Kurat, “Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774–1816)”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Dergisi*, C. 2, S. 2–3, Ankara, 1964, s. 176. Buradaki korsanlar tarafından esir alınan ve fidye ile sonradan kurtulan ünlülerde vardır. Bunlar arasında Katolik kilisesi rahibi St. Vincent de Paul

Bu eyaletlerde korsan faaliyetlerinden şikâyetçi olanlar, Osmanlı Devleti'ne başvurmak suretiyle yardım istiyorlardı. Örneğin, Kandiye (Girit) Kadılığı'na tayin edilen Molla Mehmed Efendi Cezayir, Tunus ve Trablus kaptanının saldırısından korunmak için Kaptan-ı Derya'ya bir yazı yazmıştır¹⁴.

13 Mayıs 1735 yılında Tunus Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde, Tunus Ocağı'nın eski beylerbeyinin oğlu Yunus'un eşkıyalık faaliyetlerinden şikâyet ediliyordu¹⁵. Yine İspanya sahillerini yağmalayan korsanlar hakkında İspanya elçisinin veryansını devlete bildiriliyordu¹⁶. 10 Mart 1758 tarihinde ise Akdeniz'de dolaşan gemilerin ve Cezayir ahalisinin eşkıya ve korsandan korunmaları için Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa'ya bir hüküm gönderilmiştir¹⁷.

Garp Ocakları, ancak bu yolla elde ettikleri ganimetlerle yeniçeri ulufelerini verebildiklerini, Osmanlı Devleti'nin ulufe yollaması halinde bu yağma hareketlerinden vazgeçebileceklerini söylemişlerdir¹⁸.

Osmanlı Devleti ise merkezden uzak olması hasebiyle olsa gerek korsanlığa karşı almış olduğu tedbirleri tam manasıyla uygulatmakta zorlanmıştır. Alınan tedbirlere rağmen buradaki huzursuzluklar devam ediyordu. Tedbirlerin yanında Osmanlı Devleti Akdeniz'de faaliyette bulunan ve gerektiğinde yardıma gelen bu ocaklara karşı tam da bir cephe alamıyordu. Çok defa nasihat etmek suretiyle bunları idare edip, gazaya teşvik ediyordu¹⁹.

Bu anlamda korsan ile ifade edilen kimseleri tamamen yağma yapan başıboş serseriler olarak adlandırmak yanlış olacaktır. Bunlar genelde siyasi bir otoriteye bağlı olan, Osmanlı Devleti'nin özellikle Akdeniz'deki siyaseti açısından önemli bir rol üstlenmişlerdir. Osmanlı Devleti savaş dönemlerinde çeşitli alanlarda bu korsanlardan faydalanıyordu. Denizlerde kontrolü ele geçirmek için yelken açan esas donanma devlete maddi anlamda ağır geleceğinden ve donanmanın zayıflamasına sebep

ve Don Kişot'un yazarı İspanyol edebiyatçı Miguel de Cervantes bulunmaktadır. Bkz. Thomas Jewett, *a.g.m.*, s. 1.

¹⁴ B.O.A., C..ADL., Dosya No:24, Gömlek No: 1442, Tarih: 29 B 1160.

¹⁵ B.O.A., C..DH, Dosya No:227, Gömlek No: 13849, Tarih: 20 Z 1147.

¹⁶ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:1649, Gömlek No:7, Tarih: 07 Za 1203.

¹⁷ B.O.A., C..BH, Dosya No:65, Gömlek No: 3075, Tarih: 29 C 1171.

¹⁸ Çağrı Erhan, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)*, s. 128.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 6, s. 253.

olacağından, korsan ve levent filoları kullanılıyordu²⁰. Örneğin, 17. Yüzyılın ortalarında Osmanlılar ile Venedikliler arasında cereyan eden Girit Savaşı'nda Cezayir, Tunus ve Trablusgarp tekneleri donanmaya katılmıştır²¹. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerde ticaret yollarının güvenliğini sağlayıp, Akdeniz'deki hâkimiyetinin sürdürülmesinde²² korsanların aktif bir rol oynadığı söylenebilir.

Her ne kadar korsanlar burada başına buyruk hareket etseler de Osmanlı Devleti'nin batıya karşı mücadelelerinde donanma birliklerini Kaptan-ı Derya'nın emrine vererek destek olmuşlardır. Bunun en önemli sebeplerinden biri de; şüphesiz Anadolu ve civar yerlerden yeniçeri yazılmasının yasaklanması durumunda düşecekleri vaziyetin korkusudur²³.

Mağrib Müslümanları da Osmanlı Devleti'ne içten samimi duygularla bağlıydılar. Buradaki Müslümanlar yeri geldiğinde Fransız ve İspanyollara Osmanlı Devleti'ne itaat etmedikleri gerekçesiyle sert bir tutum içerisine girdiklerini arşiv belgelerinden²⁴ anlamaktayız. Bu anlamda buradaki Müslümanlar devlete karşı bağlılıklarını göstermek için azami gayret göstermişlerdir.

Buna karşılık devlet de buralara asker²⁵ başta olmak üzere; barut, top, havan vs. şeklinde silah ve mühimmat²⁶ ile top kumaş²⁷, kereste²⁸, gemi direği²⁹, demir³⁰ gibi çeşitli malzeme tedarikini sağlıyor böylece her iki tarafta birbirinden besleniyordu³¹.

²⁰ Mikail Acıpınar, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Toskana Grandukalığında Türk Esirler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 1, Temmuz 2010, s. 16-17.

²¹ Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 206.

²² Selim Hilmi Özkan, *a.g.m.*, s. 3.

²³ Ercüment Kuran, "Osmanlı Döneminde Mağrib Tarihi", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yay.*, Sayı: 31, Ankara, 2000, s. 154 vd.

²⁴ Halil Cin, *a.g.m.*, s. 24.

²⁵ B.O.A., C..AS., Dosya No:279, Gömlek No: 11607, Tarih: 22 L 1216.

²⁶ B.O.A., C..AS., Dosya No:1140, Gömlek No: 50660, Tarih: 29 M 1190.; B.O.A., C..AS., Dosya No:332, Gömlek No: 13772, Tarih: 26 S 1199.; B.O.A., C..AS., Dosya No:1088, Gömlek No: 48021, Tarih: 29 Z 1171.; B.O.A., C..AS., Dosya No:1132, Gömlek No:50285, Tarih: 14 M 1173. B.O.A., C..AS., Dosya No:1212, Gömlek No: 54327, Tarih: 24 Ra 1233.

²⁷ B.O.A., C..BH., Dosya No:12, Gömlek No:594, Tarih: 29 Ş 1175.

²⁸ Garp Ocaklarına verilen keresteler genellikle Kocaeli ormanlarından temin edilirdi. Bkz. B.O.A., C..BH., Dosya No:35, Gömlek No: 1654, Tarih: 04 C 1206.

²⁹ B.O.A., C..BH., Dosya No:69, Gömlek No: 3267, Tarih: 09 Ş 1206.

³⁰ B.O.A., C..AS., Dosya No:1070, Gömlek No: 47104, Tarih: 29 C 1175.; B.O.A., C..MTZ., Dosya No:9, Gömlek No: 418, Tarih: 29 Za 1177. B.O.A., C..AS., Dosya No:673, Gömlek No: 28251, Tarih: 29 Ş 1206.

³¹ Garp Ocakları iki, üç senede bir padişaha hediyeler sunmak suretiyle karşılığında gemi levazımı, top, barut ve hatta gemi tedarik ederlerdi. Bunların İstanbul'daki bütün işleri Kaptan Paşa tarafından

Kuzey Afrika'nın Osmanlı Devleti ile ilişkileri özellikle 18. yüzyıldan itibaren askeri ve ticari temeller üzerine gelişmiştir³². Buralardaki iç ticaret esasen Yahudilerin elindeydi. Ticaret anlamında Avrupa'ya ihraç edilen başlıca mallar; “yün, at, diğer iribaş hayvan, post, tuz, gön, soda, devekuşu kanatları, buğday, arpa, fasulye, fildişi, zeytinyağı, kuru yemiş, balmumu, kilim ve halı, boyun atkısıdır. İthal edilen mallar ise; kumaş, giyim, şeker, çay, kahve, baharat, demir, madeni eşyalar, savaş ve deniz inşaat malzemeleriydi³³”.

18. yüzyıl sonlarında Osmanlı devlet merkezinin zayıflaması ve ocakları idare edenlerin itaatten uzaklaşması neticesinde buralarla irtibat ve intizam bozulmuştur. Dayılar ve beyler kendi menfaat ve amaçlarına uygun olarak hareket etmeye başlamışlardır³⁴. Buna rağmen bu bölgeler Osmanlı hâkimiyetinden miras kalan toplumsal düzenin bir dereceye kadar tutsağı olmuşlar, model olarak Osmanlı kültürünü benimsemişlerdir. Bu anlamda devletten de tam bir kopuş söz konusu olmamıştır³⁵.

1.2. Amerika Birleşik Devletleri İle Garp Ocakları Arasındaki İlişkiler (1774-1816)

ABD 1783 yılında bağımsızlığını elde ettikten sonra; uluslar arası ticari faaliyetlere ağırlık vermiş, bu anlamda en önemli alanlarından biri de Akdeniz olmuştur. O dönemlerde dünya ticaretinde büyük yere sahip olan Akdeniz'de önemli bir mevki edinmek Amerika'nın gelişip genişlemesi için son derece önemliydi³⁶. Siyasi gücün ekonomik güçten geçtiğini kavrayan Amerika kendini, dünya ticaretinde hatırı sayılır bir konuma getirme gayreti içerisinde bulmuştur.

yürütülüyordu. Trablusgarp ocağı hediyesini her sene takdim ederdi. Buna karşılık da her üç ocağa hükümet, ihtiyaçları olan malzemeleri tedarik ederdi. Bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, s. 305.

³² Selim Hilmi Özkan, *a.g.m.*, s. 3.

³³ Akdes Nimet Kurat, “Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774–1816)”, s. 177.

³⁴ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 30-31.

³⁵ Bkz. Suraiya Faruqi, Bruce McGowan, Donald Quataert, Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, Cilt: 2, Editör: Halil İnalcık-Donald Quataert, Eren Yay., İstanbul, 2006, s. 800.

³⁶ Yavuz Güler, “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795–1914)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, Kırşehir, 2005, s. 230.

Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika’da geniş toprakları, Karadeniz, Marmara ve Akdeniz’de, Kızıl Deniz, Umman Denizi ve Basra Körfezi’nde çok sayıda önemli liman ve iskeleleri bulunan Osmanlı Devleti, Amerikan ticaret çevrelerinin ilgisini çekiyordu³⁷. Aynı zamanda bu bölgeler, Amerika’nın temel ihraç ürünlerinden olan mısır, tuzlanmış balık vb. gibi malların pazarlanmasında önemli bir rol oynuyordu³⁸.

Amerika ile İngiltere arasındaki ticaret Bağımsızlık Savaşı esnasında bitmişti. Fransa ve İspanya ile yapılan ticarette ise çeşitli gümrük sorunları yaşanıyordu. Hal böyle iken (batılı devletlerle yapılamayan ticaretteki açığı kapatmak için) Amerika biran önce dış ticaretini arttırıp, kaynak girişini hızlandırmak amacıyla Amerika Başkanı Jefferson’un teklifiyle gözünü Baltık Bölgesi, Yakın Doğu ve Akdeniz’e çevirmişti³⁹.

Amerika, ticaret amacıyla Garp Ocakları’nda “Berberi Korsanları” ile münasebete geçmiştir. Bu bağlamda Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ilişkiler de⁴⁰ başlamış oluyordu. İki ülke arasındaki ilk ilişkiler 18. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin gerilemeye başlamasına rağmen hâlâ Akdeniz’de hâkimiyetini yitirmediği yıllara tekabül etmektedir.

Bu ilişkiler 13 Amerikan kolonisinin bağımsızlığını elde etmesinden sonra ivme kazanmıştır⁴¹. Bilindiği üzere İngiltere’nin kolonisi zamanında Amerikan ticaret gemileri, İngiliz bayrağı altında faaliyetlerini sürdürüyordu⁴². 13 Amerikan kolonisinin 1774 yılında bağımsızlığı kazanmasının akabinde, İngiltere Akdeniz’e giden Amerikan gemileri üzerinde himayesini kaldırdı⁴³.

³⁷ Hamdi Atamer, İlk Türk-Amerikan Münasebetleri, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul, Kasım 1967, s. 20.

³⁸ Yavuz Güler, *a.g.m.*, s. 230.

³⁹ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 38.

⁴⁰ Cansu Özge Özmen, “Genç Cumhuriyet’in Akdeniz Savaşları”, Osmanlı İmparatorluğu’yla Yapılan 1830 Dostluk ve Ticaret Antlaşması; Ya da 19. Yüzyıl Amerikan-Osmanlı İlişkilerinin Amerikan Yazınına Etkisi ve Seyahatnameler”, *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 42, Ağustos-Eylül-Ekim 2007, İstanbul, s. 197. <http://www.history.navy.mil/library/online/shinerdiary.html> (Erişim Tarihi:02.01.2012)

⁴¹ Akdes Nimet Kurat, “Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, C.5, S. 8, Ankara, 1967, s. 282.

⁴² Gerard W. Gawalt, “America And The Barbary Pirates: An International Battle Against An UnconventionalFoe”, http://www.darien.k12.ct.us/middlesex/jefferson_readings/america_barbary_pirates_sandor.pdf (Erişim Tarihi: 12.03.2013)

⁴³ Robert McNamara, *a.g.m.*, s. 1.

Bu tarihten sonra Amerikan gemileri sahipsiz kalınca korsanların açık hedefi haline gelmiş⁴⁴, Garp Ocakları'nın ganimetlerinin azalmaya başladığı bu dönemlerde⁴⁵ tabir-i yerindeyse bu kişilere yeni bir ekmek kapısı açılmıştı. Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp'ın hızlı gemileri Kuzey Afrika'nın dışında da geziyor, Amerikan gemilerini İtalya limanlarına sığınmaya zorluyordu⁴⁶.

Artık Amerikan gemileri İngiltere korumasından mahrum idi. Nitekim Garp Ocakları'ndaki korsanlar bağımsızlığını kazanan Amerika'ya çok gecikmeden on yıl sonra üç gemisine el koymuşlardı⁴⁷. Garp Ocakları ile anlaşma yapmadan Akdeniz'de güvenli bir şekilde ticaret yapmak mümkün değildi⁴⁸. Çünkü büyük devletler bile (İngiltere, Fransa) Akdeniz'deki ticaret gemilerinin güvenliği için Garp Ocakları ile uzun ve yıpratıcı savaşlar yerine onlarla anlaşarak uzlaşmaya varıyordu. Amerika da ticaret gemilerinin güvenliği ve geleceği açısından bunlarla anlaşarak yıllık bir tahsisat vermek zorunda kalmıştı⁴⁹.

Amerikan gemilerinin Akdeniz'de dolaşması⁵⁰, Akdeniz'de ticaret yapan vatandaşlarını korumak ve onlara birtakım imtiyazlar sağlaması için⁵¹ Garp Ocakları ile uzlaşması gerekiyordu. Bu dönemlerde Amerika'nın güçsüz bir durumda bulunması (gerek yeni kurulmuş bir devlet olması, savaş mürettebatının ve gemilerinin yetersiz oluşu, gerekse İngiliz himayesinden mahrum olması), doğal olarak Garp Ocakları'nın işine geliyordu.

Amerika'nın bu özelliğinin yanında dinamik ve girişkenlik gibi müspet tarafları da vardı. Bu özelliğiyle Amerika Garp Ocakları ile çeşitli anlaşmalar imzalamaya

⁴⁴ Akdes Nimet Kurat, "Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774–1816)", s. 175.

⁴⁵ Çağrı Erhan, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)", s. 134-136.

⁴⁶ Ilana Breitman, *The Forgotten Founding Father Of America The Barbary Conflicts, Part II: Navy and Commerce 1776-1816*, AP U.S. History, s. 2.

⁴⁷ Rich Carriero, "Barbary Wars", *Time Out*, İstanbul, July 2008, s. 75.

⁴⁸ Şenol Kantarcı, "19. Yüzyılda Osmanlı-ABD İlişkileri", <http://www.os-ar.com> (Erişim Tarihi:02.01.2011).

⁴⁹ Fuad Ezgü, *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri İktisadî, Siyasî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1949, s. 33.

⁵⁰ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 34.

⁵¹ Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", *Belleten*, Cilt: LXII, Sayı: 234,(Ağustos 1998), T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991, s. 457.

mazhar olacak, bu da Amerika'nın Doğu Akdeniz'e doğru emin adımlarla ilerlemesine vesile olacaktır⁵².

Fas, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp kendileriyle anlaşma imzalamamış devletleri düşman telakki edip, onların gemilerine saldırması üzerine Amerika, bu beyliklerle anlaşmanın gerekli olduğu kanaatine varmıştı. Amerika ile Garp Ocakları arasında gerginliğin tırmandığı 1780'li yıllarda ABD, hem bağımsızlığını yeni kazanmış olması nedeniyle iç siyasi bünyesini sağlamlaştırmakla meşgul olduğundan dış siyasette sert politikalar izleyebilecek bir konumda bulunmuyordu. Üstelik sert politikaya kalkışsa bile bunu destekleyecek güçlü bir donanmaya sahip değildi⁵³. Bu bağlamda Amerika uzlaşmacı diplomasi yöntemini kullanarak hem Amerikan kamuoyunun tepkisiyle karşılaşmayacak⁵⁴, hem de bu zayıf dönemlerinde karşı taraftan gelecek tehlikeleri izole edecekti.

Bu sebeplerden dolayı, Amerikan Kongresi 7 Mayıs 1784 tarihinde Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams'ı (Garp Ocakları Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğundan) Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu ülkelere bir ticaret ve dostluk anlaşmaları imzalamak için yetki vermişti⁵⁵.

Bu elçiler, özellikle Berberi zindanlarında esir edilmiş olan Amerikalı esirlerin kurtulması için mücadele etseler de bu amaçlarına mazhar olamamışlardı. 1795 yılına gelindiğinde Thomas Jefferson artık savaşın tek çözüm olduğunu öne sürmüştür. Savaş için ise Berberi Ocaklarının “haraç” istemesinin yeterli sebep olduğunu bildirmiştir.

John Adams'ın başkanlık yaptığı dönemin başlarından itibaren Trablusgarp, Tunus ve Cezayir Paşaları para ve deniz erzaklarını içeren haraç miktarını arttırmayı talep etmişlerdi. Adams yönetimi, Fransa ile gemilerinin serbest kalması hakkında bir barış yapar yapmaz Ocak 1800'e kadar Akdeniz'e bir deniz filosu göndermeyi planlıyordu.

Thomas Jefferson, Amerika ile Avrupa Devletleri arasında Berberilere karşı birlikte hareket edip bir güç oluşturma için çaba harcamıştır. Böylece Kuzey Afrika

⁵² Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 36.

⁵³ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 39-42.

⁵⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 183.

⁵⁵ Orhan Köprülü, “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Belleten*, C. 51, S. 200, Ankara, 1987, s. 927.

özellikle ekonomik olarak ablukaya alınacak ve korsanlara karşı galip gelinecekti. Fakat Avrupa güçleri Berberi Devletleri'ne haraç vermeye devam etmeyi tercih etmiştir⁵⁶.

Thomas Jefforson, yaptığı açıklamada Amerika'nın gücünü ve cesaretini kullanarak denizlerdeki ticari emniyetinin sağlanabileceğini gündeme getirmiştir. Bu anlamda Jefforson, korsanlara boyun eğmek yerine birkaç modern savaş gemisi vücuda getirip korsanlara karşı kolaylıkla mücadele edilebileceğini savunuyordu⁵⁷.

Cezayir Beylerbeyliği'nin 1783–1793 yıllarında Amerikan ticaret filolarına el koyması⁵⁸, Amerika için artık bir mücadelenin ve anlaşmanın kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuştu. Amerika 1787 yılında Fas, 1795 yılında Cezayir, 1796 yılında Trablus ve 1797 yılında Tunus ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaların birçoğu Türkçe olup, Osmanlı diplomasisine ait bir belge türü olan “ahidname” şeklinde kaleme alınmıştır⁵⁹.

1.2.1. ABD ile Fas Arasındaki İlişkiler

Kuzey Afrika tamamen Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olmasına karşın, Fas Sultanlığı 3. Murat devrine kadar bağımsız bir devlet olarak kalmıştır. 3. Murat döneminde Cezayir Beylerbeyliği Ramazan Paşa, Fas ordusunu yenerek Abdülmelik'i Fas Sultanı olarak ilan etmiştir⁶⁰.

Fas, bağımsız bir sultanlık olup; diğer Garp Ocakları'ndaki beyliklerin aksine geçimlerini korsanlık yaparak değil de, düşman gemilerini yıllık vergiye tabii tutarak sağlıyordu. Amerika, önce en kolay uzlaşmaya varabilecekleri düşündüğü Fas ile

⁵⁶ Thomas Jewett, *a.g.m.*, s. 1.

⁵⁷ Ilana Breitman, *a.g.e.*, s. 16.; Ronald Steel, “America's Mediterranean Coast”, Edited By: Massimo Bacigalupo and Pierangelo Castagneto, *America And The Mediterranean*, AISNA Associazione Italiana di Studi Nord-Americani, Proceedings Of The Sixteenth Biennial International Conference, Genova, November 8-11, 2001, s. 20.

⁵⁸ Mart 1785'de adı geçen üçlü heyet emrine 80 bin dolar verildi. Fakat Garp Ocakları, hediye ve vergi almadan anlaşma imzalamaya sıcak bakmıyorlardı. Bu heyet Akdeniz'e doğru yola çıkarken Maria ve Dolphin adında iki Amerikan gemisi Cezayirliler tarafından ele geçirilmişti. Üçlü heyet, Lamb isminde bir diplomatı, fidye görüşmeleri yapmak üzere Cezayir'e göndermiş, Cezayir dayısı Mehmed Paşa, esirler için toplam 59 bin 496 dolar isterken Lamb ancak 10 bin dolar verebiliyordu. Çağrı Erhan, “Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)”, s. 130.

⁵⁹ Kansu Şarman, “Osmanlı Topraklarında Büyük Gerginlik: Amerika'nın İlk Denizaşırı Harekâtı”, *Popüler Tarih*, Yıl: 2, İstanbul, 20 Nisan 2002, s. 38.

http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/barmenu.asp (Erişim Tarihi: 02.02.2012)

⁶⁰ Hasan Tahsin Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 182.

birtakım görüşmeler yapmıştır. Amerika başkanı Thomas Jefferson, Fas ile müzakere ederek bu bölgelerde ilk güvenlik duvarını sağlamak istemiştir⁶¹.

Amerika başkanı Thomas Jefferson, Thomas Barclay'ı⁶² Ocak 1785 yılında Temmuz 1787'e kadar Fas ile müzakere yapmak için görevlendirmişti⁶³. Uzun ve yorucu müzakerelerden sonra Barclay, Fas'taki İspanya Konsolosu'nun da yardımıyla 23 Haziran 1786 tarihinde iki antlaşma yapmayı başarmıştır.

Bu anlaşmanın içeriğinde vergilendirme hususunda herhangi bir hüküm bulunmadığı gibi aksine ABD'ne birtakım ayrıcalıklar yer alıyordu. Bu yüzden Fas Sultanı bu anlaşmayı imzalamayı geciktirmiş, ölmesiyle beraber yerine geçen Muley Süleyman'ın kendini çok güçlü hissetmemesi yüzünden anlaşmayı onaylamak zorunda kalmıştır⁶⁴.

Bu anlaşmayı John Adams Londra'da 25 Ocak 1787'de, Thomas Jefferson Paris'te 1 Ocak 1787'de imzaladılar. Anlaşmanın orijinali Arapçadır. Anlaşmanın ek maddesi Fas Sultanı'nın isteği üzerine temsilcisi Tahir Bin Abdülhak tarafından Fas'ta imzalanmıştır. Amerika 18 Temmuz 1787'de anlaşmayı onaylamıştır⁶⁵.

Anlaşma 25 maddeden oluşmuş ve elli yıl müddetle akdedilmiştir⁶⁶. Garp Ocakları ile Amerika arasındaki ilişkileri düzenlemek adına önemli bir adım teşkil eden

⁶¹ Stacy Meyers, *Emancipation From That Degrading Yoke: "Thomas Jefferson, William Eaton And 'Barbary Pracy' From 1784 To 1805"*, (University of New Orleans, Thesis and Dissertations), August, 2011, s. 20.

⁶² Thomas Barclay, 1728 yılında İrlanda'nın Strabane denilen küçük bir pazar kasabasında doğmuştur. Babası Robert Barclay'ın dört çocuğundan biridir. Bkz. Priscilla H. Roberts- Richard S. Roberts, *Thomas Barclay (1728-1793) Consul in France, Diplomat in Barbary*, Associated University Press, 2010, s. 28.

⁶³ Stacy Meyers, *a.g.t.*, s. 20.

⁶⁴ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 43-44.

⁶⁵ 1786 yılında yapılan İngilizce tercüme, 1930 yılında Dr. Snouck Hurgronje tarafından denetlenerek ayrıca bir de yorum yazıldı. Ekte bu anlaşmanın orijinali ve İngilizce tercümesi sunulmuştur. Anlaşma besmele ve tevhid kelimesi ile başlamaktadır. Hasan Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı-Amerika Ticari İlişkileri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 273.

⁶⁶ Anlaşmanın önemli maddeleri şunlardır: "Madde 2: Devletler bir diğerinin savaşmakta olduğu devletle ittifak yapmayacak. Madde 3: Devletlerin bir üçüncü devletle savaşırken birbirlerinin vatandaşlarını ya da gemilerini ele geçirmeleri halinde bunları geri vermesi. Madde 4: Denizde karşılaşmaları halinde birbirlerinin gemilerinin geçişine izin vermeleri. Madde 6: Bir Faslının esir alıp Fas'a getirdiği Amerikalıların serbest bırakılması. Madde 7: Kaza yaparak Fas limanlarından birine yanan Amerikan gemisinin tamir olduktan sonra gitmesine izin vermesi. Madde 10: Tarafların gemilerinin Hristiyan bir devletin gemilerinin saldırısına uğraması halinde, tarafların birbirlerinin gemilerini mümkün olduğunca korumaları. Madde 14: Amerika ile Fas arasındaki ticaretin aynı İspanya ve Fas arasında olduğu gibi en fazla izinli millet ilkesi çerçevesinde yapılması. Madde 16: Tarafların birbirleriyle savaşmaları durumunda ele geçirilen kişilerin köle muamelesi görmemesi ve savaş esiri statüsüne sokularak, karşı tarafın esirleriyle birebir değiş-tokuş edilmesi, eğer taraflardan birisinin takas edilecek adamı kalmazsa bu

ve Amerika'ya büyük avantajlar sağlayan bu anlaşma, aynı zamanda tarihte Amerika ile Hristiyan olmayan bir devlet arasında imzalanan ilk anlaşma⁶⁷ olması bakımından da önem arz etmektedir.

1.2.2. ABD ile Cezayir Arasındaki İlişkiler

Cezayir, 15. yüzyıldan itibaren “Orta Mağreb (Mağrib)” olarak adlandırılmıştır. Bu bölge 1518 tarihinde Yavuz Sultan Selim döneminde Oruç-Hızır (Hayreddin) kardeşler (Barbaros Kardeşler) sayesinde Osmanlı Devleti yönetimine geçmiştir⁶⁸. İlk olarak Oruç Reis burada hükümdarlığını ilan etmiş, daha sonra Hızır Reis burada sultan olmuştur⁶⁹.

Türk yönetiminde buralar beylerbeylik, paşalık, ağalık ve dayılık[□] devirlerine ayrılmıştır⁷⁰. Dayılar zaman içerisinde nüfuz sahibi olduklarından fiilen Cezayir'in idaresi bu dayıların eline geçmiştir (1670). Bu suretle padişahın ve valilerin bu bölgelerden 19. yüzyılın ilk yarısına kadar bir önemi kalmamıştı. Cezayir'in 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren eski gücünün kalmadığı söylenebilir. Öyle ki donanmaları yirmiye, yeniçeriler ise iki bin beş yüze kadar düşmüştür⁷¹. Cezayir'in 18. yüzyıl sonlarında nüfus oranı ise tahmini olarak iki milyona yakındır. Cezayir halkının

kez kişi başı 100 Meksika doları ödenmesiyle iadenin sağlanması. Madde17: Tarafların tacirlerinin birbirlerinin limanlarında, kendi istekleri haricinde mal almaya zorlanmamaları. Madde 20: ABD tabiiyetinde bulunan iki kişi arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, bu davayı Fas'taki Amerikan konsolosunun bakması ve kendisine her türlü kolluk yardımının yapılması. Madde 21: Eğer bir Faslı ile bir Amerikalı arasında öldürme ya da yaralama olayı olursa, bu durumda olayın gerçekleştiği ülke kanunlarının geçerli olması davaya konsolosunda katılması. Madde 22: Vasiyet bırakmadan Fas'ta ölen bir Amerikan vatandaşının mallarının Amerikan konsolosuna verilmesi. Madde 25: Anlaşmanın elli yıl geçerli olması.” Çağrı Erhan, “Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)”, s. 131; Akdes Nimet Kurat, “Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774–1816)”, s. 180-181.
⁶⁷ Akdes Nimet Kurat, “Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774–1816)”, s. 181.

⁶⁸ Cezayir'in Barbaros Hayreddin Paşa tarafından alınmasına en fazla karşı çıkan Cezayirli muhaliflerdi. Burada yerleşik Yeniçerilerin Barbaros'a, oğluna ve tayfalarına Hristiyanlara karşı verdikleri mücadelelerde yardım etmemişlerdir. Yeniçeriler, Tunus Kralı Hafsî ve diğer kabileler Barbaros'u kontrol altında tutmaya çalışıyorlardı. Endülüslüler, Barbaros'un Cezayir kıyılarına yayılmasında, Tlemsen'deki İspanyol kalesinin imhasında ve Cezayir şehrinin geri alınmasında ona büyük yardımları olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Miguel Angel de Bunes Ibarra, *a.g.m.*, s. 272 vd.

⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt:2, T.T.K.Yay.,7. Baskı, Ankara, 1999, s. 367-370.

[□] 1591 yılında yeniçerilerin divanı basması neticesinde bölükbaşları öldürmeleri neticesinde ortaya çıkan gruba “dayı” denir. Bazen sayıları 300'e kadar çıkıyordu. Bkz. Mehmet Maksudoğlu, “Tunus'ta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçiş”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 1967, s. 174.

⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabri Hizmetli, “Türklerin Yönetimi Döneminde Cezayir'in İdaresi ve Kurumları”, *Belleten*, Cilt: 58, Sayı: 221, T.T.K. Basımevi, Ankara, Nisan 1994., s. 74 vd.; Atilla Çetin, *a.g.m.*, s. 926-934; Fuad Carım, *Cezayir'de Türkler*, Sanat Basımevi, İstanbul, 1962, s. 19 vd.

⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 6, s. 249-250.

çoğunluğunu Araplarla, Araplaşmış Berberiler oluşturuyordu. Türkler hakim sınıf olup; din birliğinden dolayı Türklerle Araplar karışmış vaziyette bulunuyordu⁷².

Garp Ocakları, ilişkilerini Amerika'dan önce güçlü donanmalara sahip olan İngiltere, Fransa ve İspanya gibi devletlerle kurmuştur. Örneğin, Akdeniz'de rahatça hareket edebilmek, ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamak için Fransa Cezayir'e yıllık 200.000 İspanyol doları, İngiltere ise yıllık 280.000 İspanyol doları vermeyi kabul etmişti⁷³.

Cezayir'in Batı Akdeniz'in en güçlü donanması sayılabilecek kendine özel bir donanması vardı. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin Batı Akdeniz'deki savunma gücü görevini yürütüyordu⁷⁴.

Garp Ocakları içinde en kuvvetli olanı Cezayir idi. Amerika'ya göre; bu devletle anlaşma imzalamadan buralarda rahatça hareket etmek oldukça zor ve zararlı olacaktı. İngiltere de bu bölgelerde rakip istememesinden olsa gerek, Cezayir'i Amerika aleyhine kışkırtmıştır⁷⁵.

Cezayir korsanları, 1785 yılında Amerikan Maria ve Dolphin gemilerini yakalayıp Cezayir'e götürmüşlerdi⁷⁶. Bu geminin içindeki Amerikalılar esir hayatı yaşamış; tamirat, inşaat işlerinde çalıştırılmıştır. Amerika, vatandaşlarını kurtarmak için Cezayir'e John Lamb adlı bir temsilciyi göndermiştir. Cezayir dayısının esirler için fazla para talep etmesi üzerine bir uzlaşmaya varılamamıştır. Esir alınan kaptan O'brien, Amerika'ya Cezayir'e vergi vermek suretiyle bir barış anlaşması yapması için bir mektup yazmıştır⁷⁷.

Amerika bu dönemlerde gerek mali olarak sıkıntı çekmesinden gerekse esirlerin kurtarılsa bile barışın uzun süreli olmayacağı kaygısından dolayı buradaki esirlerin kurtarılması için acele etmemiştir. Diğer yandan Fransız İhtilali'nin patlak vermesi de

⁷² Yusuf Akçura ,a.g.e., s. 29.

⁷³ Şenol Kantarcı, "19. Yüzyılda Osmanlı-ABD İlişkileri", <http://www.os-ar.com> (Erişim Tarihi: 02.01.2011)

⁷⁴ Sabri Hizmetli, "Türklerin Yönetimi Döneminde Cezayir'in İdaresi ve Kurumları", s. 87.

⁷⁵ Mine Erol, "Amerika'nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785–1816)", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, Mart 1979, s. 693.

⁷⁶ Akdes Nimet Kurat, "Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774–1816)", s. 180–182.

⁷⁷ Mine Erol, "Amerika'nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785–1816)", s. 690–692.

dikkatlerin Akdeniz'den Fransa'ya çevrilmesine neden olmuştu⁷⁸. Bu mesele Amerikan Kongresi'nde ancak 1790 yılında görüşülmeye başlandı. 20 Şubat 1792'de senatodan yılda yüz bin doları geçmemek üzere Cezayir, Tunus, Trablusgarp ile barış yapılması ve esirler için de en fazla 40000 verilmesi konusunda uzlaşmaya varıldı⁷⁹. Fakat Cezayirli korsanların tekrar Amerikan gemilerini tecavüz etmesi üzerine Amerika yeni ve güçlü bir filo yapılması hususunda bir karar almıştır⁸⁰. Amerikan kongresi 27 Mart 1794 tarihinde kabul ettiği bir kanunla Amerikan Başkanı'na güçlü bir donanma kurma yetkisini vermiştir. Bu kanunla Amerika tarihinde ilk defa "Modern Amerikan Donanması"nın temelleri atılmıştır⁸¹.

Cezayir dayısı Hasan Paşa, Fransa'nın da arabuluculuğuyla Amerika ile 435 bin dolara bir barış anlaşması imzalamaya razı olmuştur. Anlaşma görüşmelerini Amerika adına büyükelçi sıfatını taşıyan Joseph Donalson yürütmekteydi. Aynı zamanda Türkçesi ve Arapçası iyi olan James Leander Catchcart da tercüme konusunda yardımcı olarak görevlendirilmişti⁸². Cezayir adına ise; Cezayir beylerbeyi Dayı Hasan Paşa, Yeniçeri Ağası, Divan Üyeleri ile ocağın yaşlı üyeleri anlaşmayı imzalamıştır⁸³.

Anlaşma 5 Eylül 1795 yılında Cezayir'de yapıldı. Anlaşmaya göre; Amerika gerek barış ve gerek esirlerin fidyesi için Cezayir'e 2 milyon 274 bin Meksika doları verecekti. Aynı zamanda Amerika her yıl Cezayir'e 12000 Cezayir altını veya buna eşdeğer mühimmat ve malzeme vermeyi de kabul etmişti⁸⁴. Cezayirli nakit para yerine daha çok işine yarayacak barut, kurşun, demir top, bomba taşı, top taşı, gemi direği, seren, yelken bezi, katran, zift, lata gibi malzemeleri almayı tercih etmiştir. Zaten bu istekler, anlaşmanın önsözünde dile getirilmişti⁸⁵.

⁷⁸ Fransız İhtilali'nin başlaması 1776'da Amerika ile Fransa arasında imzalanan anlaşmada belirtilmiş olmasına rağmen, Fransa'nın Amerika ile Garp Ocakları arasında arabulucu olmasını engellemiştir. Bkz. Akdes Nimet Kurat, "Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774-1816)", s. 186.

⁷⁹ Mine Erol, "Amerika'nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785-1816)", s. 694-700.

⁸⁰ Çağrı Erhan, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776-1815)", s. 133-134.

⁸¹ Öznur Feyzioğlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Amerika İlişkileri (1861-1876)*, (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2009, s. 6.

⁸² Çağrı Erhan, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776-1815)", s. 134.

⁸³ Hasan Tahsin Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 184.

⁸⁴ Mine Erol, "Amerika'nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785-1816)", s. 700-701.

⁸⁵ Çağrı Erhan, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776-1815)", s. 134.

22 maddeden oluşan Amerika ile Cezayir Barış ve Dostluk Anlaşması'nın⁸⁶ orijinal metni Türkçe olup Osmanlı ahidnâme terminolojisi ile yazılmıştır⁸⁷. Bu yönüyle Amerika'nın bir yabancı ülke ile yalnızca o ülkenin dilinde yaptığı tek anlaşma olması bakımından önem arz etmektedir. Amerika bu anlaşma ile Fas'tan almış olduğu imtiyazları Cezayir'den alamamıştır. Fakat Amerika, diğer devletlere tanınan hak ve verilen izinlere kavuşmuştu⁸⁸.

Cezayir dayısı Mustafa Paşa, Amerika'nın 1800 yılında 100.000 dolar tutarında yıllık vergiyi vermesi için Cezayir'e giden George Washington gemisinden, Osmanlı Sultanı'na göndermek istediği hediyeleri ve elçiyi İstanbul'a taşımasını istemiştir⁸⁹. Bu gemilere de Cezayir bayrağı çekilmişti. Bu olayı haber alan ABD Başkanı Jefferson güçlü bir savaş filosunu Akdeniz'e gönderilmesi emrini vermiştir⁹⁰. Kaptan Bainbridge, kendisine eşlik eden Cezayir gemileriyle beraber İstanbul'a götürülüp dönemin padişahı 3. Selim'in huzuruna çıkarılmıştır. Böylece ilk resmi Amerikan yetkilisi İstanbul'a gelmiş oluyordu.

Kaptan Bainbridge'nin düştüğü bu durumu, dönemin Amerikan donanmasında teğmen olarak bulunan David Porter şu sözlerle özetlemekteydi : “...1800 yılında

⁸⁶ Bu anlaşmanın önemli maddeleri şöyle şunlardır:

“Madde 2: Amerikalıların Cezayir’e serbestçe mal getirebilmeleri ve İngiltere, Hollanda ve İsveç tacirlerinden alındığı gibi Amerikan tacirlerinden de %5 gümrük vergisi alınması

Madde 3: Denizde karşılaşan iki taraf gemilerinin birbirlerine saldırmaması

Madde 5: Amerikan gemilerinde bulunanların hiçbir şekilde gemilerinden çıkarılıp esir alınmaması

Madde 6: Kaza geçiren Amerikan gemilerinin yağmalanmaması

Madde 7: Amerika ile savaş halinde bulunan devletlerle ittifak kurulup Amerikan gemilerine saldırılmaması

Madde 9: Tunus ve Trablus’un ele geçirdiği Amerikan gemilerinin Cezayir limanlarında satılmasına izin verilmemesi

Madde 11: Cezayir’den kaçarak Amerikan gemilerine sığınan kaçakların Cezayir’e iade edilmesi

Madde 13: Vasiyet ve varis bırakmadan Cezayir’de ölen Amerikalıların mallarının Amerikan konsolosuna verilmesi

Madde 15: Bir Amerikalı ile bir Müslüman ya da Cezayir’e tabi kişiler arasında çıkacak anlaşmazlıkların “dayı”nın huzurunda kurulacak bir mahkemeye havale edilmesi

Madde 16: Amerikalılar ile Müslümanlar arasında meydana gelecek yaralama ve öldürme olaylarında, olayın meydana geldiği yerin kanlarının uygulanması

Madde 18: Amerikan konsolosunun barış ve savaş zamanlarında dilediği gibi Cezayir’e girip çıkmasına izin verilmesi”. Çağrı Erhan, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)”, s. 135.; Akdes Nimet Kurat, “Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri(1774–1816)”,s.701-709; Ayrıca bkz. http://avalon.law.yale.edu/19th_century/bar1815t.asp (ErişimTarihi: 02.02.2012)

⁸⁷ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 35.

⁸⁸ Mine Erol, “Amerika’nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785–1816)”, s. 709.

⁸⁹ David Dixon Porter, *Memoir Of Commodore David Porter Of The United States Navy*, Albany, N.Y., 1875, s. 44.

⁹⁰ Çağrı Erhan, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)”, s.135.

George Washington, Kaptan Bainbridge ‘dayıya’ ödenecek haraçla birlikte Cezayir’e gönderilmişlerdir. Sonraları ülkesinin onuru için cesurca savaşacak olan kahraman Bainbridge’nin bu aşağılayıcı görevle görevlendirilmesi karşısında duyguları ne olabilirdi ki. Ancak ne kadar nahoş olsa da deniz subayları verilen emirleri uygulamak zorundaydılar. Hükümetimiz Berberi güçlerle mücadelede daha ihtiyatlı olsalardı bu haydutlarla daha az sıkıntı yaşardık. Bu olay ülkenin herhangi bir ülkeye haraç ödeme adabını sorgulamaya başlamasını sağladı. Aslında bu aşağılayıcı faaliyette tek teselli neredeyse bütün Avrupa hükümetlerinin Berberi korsanlarına haraç ödemeleridir ve yetkililerin bu yolla dostane ilişkilerini idame ettirebilmeleri için görevlendirmişlerdir⁹¹.”

Amerika, Cezayir ile yaptığı anlaşmayı Fas ile yaptığı anlaşma kadar ucuz atlatamamış, ayrıcalıklar kazanamadığı gibi yüksek meblağda yıllık vergi vermeyi kabul etmiştir. Fakat Cezayir korsanlarının tecavüzlerinden gün geçtikçe endişe duyan⁹² Amerika bu vesile ile donanmasını yenileme ve güçlendirme kararı almış bu da ileride devletin Akdeniz’deki başarılarının önemli nedenlerinden biri olmuştur. Donanmasını güçlendiren Amerika artık Cezayirli korsanların faaliyetlerine kendinden emin bir şekilde cevap vermeye başlamıştı.

Amerikan donanması Cezayir korsanları ile yaşadığı problemler üzerine, 44 toplu “Constitution”, 44 toplu “President”, 44 toplu “United States”, 38 toplu “Chesapeake”, 38 toplu “Constellation” ve 38 toplu “Congress” adlı gemilerden oluşan küçük bir donanma oluşturmuştur⁹³.

Amerika bir yandan donanmasını oluşturmaya çalışırken, bir yandan da dış politikada İngiltere arasındaki soğukluğun giderilmesinin ardından iyice güçlenmiş ve Amerika Başkanı James Madison Cezayir’e savaş kararı almıştı⁹⁴. 14 Ağustos 1815 tarihinde Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmet Paşa II. Mahmut’a gönderdiği resmi yazıda Amerikan donanmasının saldırısını; “*Cezayir Ocağı ile Amerika Devleti arasında düşmanlık meydana geldiğinden, kırk kadar Amerikan savaş gemileri Cezayir önlerine*

⁹¹ David Dixon Porter, *a.g.e.*, s. 44.

⁹² Cezayir’de korsanların faaliyetleri devam etmiştir. Örneğin; 21 Mart 1811 yılında Cezayir’de korsan gemileri tarafından Amerikan gemileri zapedilince, bu durumdan duyulan endişe Amerika tarafından Osmanlı Devleti’ne iletilmiştir. Bkz. B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:245, Gömlek No: 13782, Tarih: 25 S 1226.

⁹³ David Dixon Porter, *a.g.e.* s. 14.

⁹⁴ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 64.

gelip denizyoluyla kuşatmışlardır. Bunlar gelmezden önce korsanlığa çıkmış bulunan Cezayir tekneleri haberi olmadan anılan gemilerle karşılaşmışlar, Cezayir gemileri ve tekneleriyle savaşa başlamışlardır. Cezayir kaptan gemisinin arkası savaşta dökülüp, gemiyi Amerikan tekneleri ele geçirmişler ve yanındaki diğer tekneyi de yakmışlardır. Kaptanın arkadaşlarından olan gemilerden bir tanesi Cezayir Limanı'na girerek kurtulmuştur. Korsan gemileri kaçarak bir yere sığınmışlardır. Başka bir anlatıma göre onları da Amerikan gemilerinin ele geçirmiş olduğunu İspanya tarafından gelen bir Çamlıca gemisi gelip haber verir...⁹⁵” şeklindeki cümlelerle özetlemiştir.

10 Eylül 1815 tarihinde Cezayir korsan gemilerinin Akdeniz’de bir Amerikan gemisini zaptedip limana getirmeleri üzerine Amerikan gemileri, iki korsan gemisini ele geçirdiğini Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmed Paşa’ya bildirmiştir. Amerika tarafından tecavüzler artınca padişah bu olayların etraflıca tetkik edilmesi emrini Hüsrev Paşa’ya bildirmiştir. Karşılıklı saldırılar artınca olaylar büyümüş ve Hüsrev Paşa II. Mahmut’a şu yazıyı yazmak zorunda kalmıştır⁹⁶:

“Amerikan gemilerinin Cezayir’e karşı yaptıkları muameleye dair duyduklarım bundan önce yüce zatınıza bildirildikten sonra bu konunun araştırılmasına fazlasıyla dikkat edilerek başlanmıştır. Orada bu konu araştırıldığında önceki haber çok sağlam olmayıp, ancak Cazayirliler ile Amerikalılar arasında soğukluk meydana gelmiş olduğundan, bundan önce Cezayir korsanları bir adet Amerikan teknesini alıp Cezayir’e getirmişlerdir. Amerikalıları Cezayir’de öldürmüş olduklarından, o zaman o civarda bulunan dört adet Amerikan fırkateynleri Cezayir korsanlarından iki gemiyi alıp, birini İspanya iskelelerinden Kartacina İskelesi’ne, diğerini de Alikanni İskelesi’ne bağladıktan sonra Amerika fırkateyni Cezayir’e gitmiştir. Adamlarını istediklerinde Cazayirliler, adamlar yoktur demişlerdir. Fırkateyn üzüntülü bir şekilde geri dönmüştür.

Amerika teknelerinin önceden alıp İskeleye bağladıkları iki Cezayir gemisinin içerisinde bulunan Müslüman askerlerini yine o taraflarda boş bulunan yiyecek ve içeceğe dair hiçbir şey bulunmayan küçük bir adaya çıkarıp bırakmışlardır. Bunları

⁹⁵ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 746, Gömlek No: 35259, Tarih: 1230 N 08.

⁹⁶ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:458, Gömlek No: 22557, Tarih: 1230 L 05

öldürüp öldürmedikleri bilinmemektedir. Hiç müdahale edilmese bile açlıktan ölmeleri muhtemeldir.

Cezayir korsan gemileri önce korsanlık yapmak için denizde bulunduğundan iki tekneleri Amerika gemilerinin eline geçmiş bunlar Cezayir'e gelememiş ve buraya dağılmıştır. Hatta bir adet Cezayir korsan gemisi Mesine'de kale altına iltica etmiş ve limandan çıkamamıştır. Arkadaşlarının nerede olduklarından haber alamamışlardır. Bugün altı adet Amerika fırkateyni ve altı adet de Polonga adıyla bilinen Felemenk yakınlarında bir kral fırkateynleri ki toplam olarak on iki fırkateyn beraberce Cezayir korsan gemilerini gözetleyerek, İspanya civarında ve o sularda gezmektedirler. Cezayir'in korsan gemilerinin denize çıkamadığı haberi kırk gün önce gelmiş ve Çamlıca tarafından haber alınmıştır. Bu konu araştırmadan uzak olmayıp, haberleşmeye özen gösterildiği her şeyi kapsayan yüce bilginiz dâhilindedir.”

II. Mahmut olanlardan Cezayir korsan gemilerinin aşırı faaliyetlerini sorumlu tutmuş ve neticede düşmanın eline fırsat verildiğine tepki göstermiştir. Padişah, *“Bu Cezayirlülere dâhi düşüncesiz bir takım adamlardır. Gemileri almışlar bâri adamlarını katl etmeyeler idi. İşte düşmanın eline dâhi fırsat girince böyle ider. Allah vire beyinleri buluna idi⁹⁷”* şeklindeki sözlerle kızgınlığını ifade etmiştir. Buradan çıkarılacak sonuçlardan biri de artık padişah da korsanlık faaliyetlerinden rahatsızlık ve endişe duymaktadır.

Tüm bu gelişmeleri batı devletleri de yakından takip etmiştir. Nitekim Paris'te bulunan Osmanlı Devleti'nin maslahatgüzarı Panayotaki, 25 Ekim 1816 tarihinde gönderdiği taktirde Garp Ocakları hakkında Avrupalı devletler tarafından çok sert dedikodu yapıldığını⁹⁸, 24 Ocak 1817 tarihinde de bu konunun etraflıca tetkik edildiğini⁹⁹ ifade etmektedir.

Viyana kongresinde alınan bir kararla Akdeniz'de korsanlığın ve köle ticaretinin yasaklanması kararı çıkmıştı¹⁰⁰. Nitekim Beç'te (Viyana) bulunan Osmanlı Devleti maslahatgüzarı Yanko, 7 Kasım 1816 tarihinde gönderdiği bir taktirde; *“...Beç'te basılan bir resmi gazete yazısında, Akdeniz'de dolaşan Amerika Cumhuriyeti*

⁹⁷ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 458, Gömlek No: 22557, Tarih: 1230 L 05.

⁹⁸ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1283, Gömlek No: 49781, Tarih: 1232 M 24.

⁹⁹ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1283, Gömlek No: 49765, Tarih: 1232 R 26.

¹⁰⁰ Çağrı Erhan, a.g.e., s. 64.

donanmasının kumandanı Cezayir Ocağıyla Amerika Cumhuriyeti arasında bundan önce imzalanan anlaşmanın Cezayir Beylerbeyi tarafından tasdik edilmediği takdirde, işbu tasdik edilmemek savaş ilanı sayılacağı, anılan Beylerbeyine bildirmekle görevlidir. İngiltere Devleti ile Avusturya, Rusya ve Prusya Devletleri arasında Garp Ocakları aleyhine bir nevi ittifakın görüşülmesi ve düzenlenmesi için Londra şehrinde İngiltere Devleti vekilleriyle anılan üç devlet elçileri arasında görüşme toplantıları açılıp yapıldığının yazıldığı haber verilmiş ve yazılmıştır¹⁰¹” şeklindeki sözleriyle Avrupa devletlerinin Garp Ocakları aleyhine cephe aldıklarının altını çizmektedir. Zaten Amerikan savaş gemilerinden önce Lord Exmouth komutasındaki bir İngiliz filosu, 1816 yılında Cezayir limanını bombalamış ve büyük bir zarar vermişti¹⁰².

Amerikan tehlikesi üzerine olsa gerek Cezayir Garp Ocağı daha fazla askeri malzemeleri devletten talep etmeye başlamıştır¹⁰³.

1.2.3. ABD ile Trablusgarp Arasındaki İlişkiler

Osmanlı Devleti’nin bu bölge ile ilişkileri 16. yüzyılın ortasında başlamıştır. 1510 yılında Trablusgarp İspanyollar tarafından işgal edilince kısa bir süreliğine Kuzey Afrika’daki Müslüman sultanlıklarla kopan tarihi ilişkiler, İspanyollarla mecburen devam ettirilse de Osmanlı Devleti’nin 1551 yılında Turgut Reis tarafından¹⁰⁴ burayı fethetmesiyle beraber ilişkiler eskisinden daha yoğun olarak devam etmiştir¹⁰⁵.

Garp Ocakları içinde en doğuda ve devlete en yakın mesafede bulunan yer Trablusgarp idi¹⁰⁶. Trablusgarp Ocağı, 1551’den 1609’a kadar merkezden atanan beylerbeyi tarafından yönetiliyordu. Tüm Garp Ocakları’nda olduğu gibi burada da

¹⁰¹ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1283, Gömlek No: 49739, Tarih: 1232 M 24.

¹⁰² Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 64-65.

¹⁰³ Bkz. B.O.A., C..AS., Dosya No: 18, Gömlek No: 792, Tarih: 06 S 1232.

¹⁰⁴ Erhan Afyoncu, *Osmanlı’nın Hayaleti*, s. 31.

¹⁰⁵ Ahmet Kavas, “Tarihi Süreçte Sahra altı Afrika: Osmanlı-Afrika İlişkileri ve Sömürgecilik”, http://www.tasam.org.tr-TR/Icerik/3945/tarihi_surecte_sahra_alti_afrika_osmanli-afrika_iliskileri_ve_somurgecilik (Erişim Tarihi: 06.02.2013), s. 77.

¹⁰⁶ Trablusgarp, 1530 yılında İspanyol kumandanı Pedro Navarro tarafından alınmıştı. 1530 yılında ise Malta Şövalyelerine verildi. 1551 yılında Sinan Paşa’nın kaptan-ı deryalığında Turgut Reis’in de yardımlarıyla buralar ele geçirildi. Bu bölge özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda büyük çapta yeniçerilerin isyanlarına sahne olmuştur. 18. yüzyılın başlarından itibaren mahalli hanedanlar idari yönetimi ele geçirmiş, neticede 1711-1835’e kadar “Karamanlı” ailesi bölgeye hâkim olmuştur. Adı geçen aile, bölgede “dayılar” devrini bitirmiş, yeniçerileri idaresi altına alarak buraya belirli bir düzenin gelmesine vesile olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamiyet Sezer, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı’da Vilayet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri- Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XX/32, Ankara, 2002, s.166 vd.

yeniçeriler isyan etmiş ve 1609’da yeniçerilerin seçtiği “dayı”lar işbaşına gelmişlerdir. Dayılık ve Beylerbeyilik idari rejimi 1711 yılında Karamanlı Ahmet Paşa’nın buraya hâkim olmasıyla son bulmuştur¹⁰⁷.

Burası da diğer ocaklar gibi geçimini korsancılık yaparak idame ettiriyordu¹⁰⁸. Trablusgarp Paşası Karamanlı Yusuf Paşa¹⁰⁹, masrafları karşılayamaz olunca, Osmanlı Devleti’nin milletlerarası sözleşmeleriyle kendisini kayıtlı saymayarak korsanlığı hızlandırmıştır. Bu konudaki İstanbul emirlerini hiçe saymış, ancak kendisine haraç veren ecnebi devletlerin gemilerini korsan gemilerinin saldırganlıklarından mahrum bırakmıştır¹¹⁰. Bunun yanında Karamanlı Yusuf Paşa, 1790’lı yılların sonunda Trablusgarp’ın ekonomik ve politik bağımsızlığını kanıtlamak için donanmasını güçlendirmiştir¹¹¹.

Yusuf Karamanlı, padişahın yüksek hâkimiyetini tanımaktaydı. Ancak iç ve dış politikada menfaatlerinin icabı olarak serbestçe hareket edebilmekteydi. Korsanlığın yasaklanması ile ekonomik açıdan krize giren Trablusgarp, bu açığı kapatmak için İngiliz ve Fransız tüccarlarından ağır faizlerle borç alıyor, halkın vergilerini arttırıp ayarı bozuk para bastırıyordu. İç karışıklıkların yanında Fransızların tehdidi altında kalan Trablusgarp’a Osmanlı Devleti önlem olarak eyalet olmaktan çıkarıp, doğrudan İstanbul’a bağlı bir vilayet haline getirmiştir¹¹².

Amerikan Kongresi tarafından Garp Ocakları ile müzakerelerde bulunup anlaşmalar yapmak üzere gönderilen heyet, Trablusgarp ile de bir anlaşma imzalamak istiyordu. Cezayir Dayısı bu konuda arabuluculuk yapmaya söz vermişti¹¹³. Fakat

¹⁰⁷ Cezayir 1830’da Fransa tarafından işgal edilince, Osmanlı Devleti Kuzey Afrika’da sert tedbirler alma yoluna gitmiş ve 1835’de Karamanlı ailesinin yönetimine son vermiştir. 1855-1911 yılları arasında merkeze bağlı bir eyalet olarak yönetilen Trablusgarp, 19. yüzyılın sonlarına doğru İtalya hâkimiyetine geçmiştir. Bkz. Atilla Çetin, *a.g.m.*, s. 927.

¹⁰⁸ Mine Erol, “Amerikan Trablusgarp İlişkileri”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 24, Ankara, (1979-1989), s.129.

¹⁰⁹ Yusuf Karamanlı, 1770 yılında Trablusgarp’ta doğmuştur. 1711’e kadar bu bölgeleri yöneten köklü bir Arap hanedanı ailesine mensuptur. Ama bu aile aslında kökü itibariyle Osmanlı Devleti’nin bir parçasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. John C. Fredriksen, *America’s Military Adversaries From Colonial, Times To The Present*, England, 2001, s. 265-268. Karamanlı ailesi için ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt:6, s. 252-253.

¹¹⁰ Celal Tefvik Karasapan, *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara, 1960, s. 130.

¹¹¹ Ilana Breitman, *a.g.e.*, s. 16.

¹¹² Erol Karıcı, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa’nın Tunus’u İşgali*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 15-16.

¹¹³ Akdes Nimet Kurat, “Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774-1816)”, s. 193.

beklentiler istenilen doğrultuda kolay gelişmedi. Trablus Dayısı Karamanlı Yusuf Paşa, anlaşma yapmak için Amerika'dan yüksek miktarda vergi almayı talep edince, Amerika mali durumunun kötü olduğunu ileri sürerek bu meblağı reddetmişti¹¹⁴.

Amerika'nın Cezayir Dayısı ile iyi ilişkileri ve Hasan Paşa'ya bol miktarda para vermesi Trablus Bey'i Yusuf Paşa'yı gücendirmiş¹¹⁵ aynı şeyleri kendisi için de talep etmişti. Trablusgarp ile Amerika arasındaki uzun ve yorucu görüşmelere uzun süre Cezayir'de hapiste kalmış olan Kaptan Richard O'Brien de ABD adına katılmıştır¹¹⁶. İlerleyen zamanlarda Amerikan Kaptanı O'Brien "gemi inşaat malzemesi, bütün barış ve konsolosluk hediyeleri" karşılığında Yusuf Paşa'ya 12.000 dolar teklif etmiştir¹¹⁷.

Bunun üzerine, Amerika ile Trablusgarp arasında 14 maddeden oluşan Barış ve Dostluk Anlaşması Cezayir Dayısı Hasan Paşa'nın garantörlüğünde¹¹⁸, 4 Kasım 1796 tarihinde Trablusgarp'ta ve 3 Ocak 1797 tarihinde Cezayir'de imzalanmıştır. Anlaşmanın orijinal metni Arapçadır¹¹⁹. Amerikan Senatosu'na 29 Mayıs 1797'de sunulmuş, 10 Haziran 1797'de onaylanarak ilan edilmiştir. Anlaşmayı Trablusgarp adına Cezayir'den Hasan Paşa, Amerika adına ise Joel Barlow imzalamıştır¹²⁰.

Anlaşmanın imzalanması ve dört Amerikalı esirin serbest bırakılması karşılığında, Amerika 40 bin İspanyol doları, 13 adet altın ve gümüş saat, 5 adet elmas, safir gibi değerli taşlarla süslü yüzük, değerli kumaşlardan oluşan elbise ve kaftanlar verilmiştir. Aynı zamanda Trablus'a konsolos olarak tayin edilen James Leander Catchcart'ın şehre gelişinde, Yusuf Paşa'ya 12 bin İspanyol doları ile zift, çam, meşe, yelken bezi, çapa demiri gibi malzemeleri getirmesi kararlaştırılmıştır¹²¹.

¹¹⁴ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 51.

¹¹⁵ Thomas Jewett, *a.g.m.*, s. 2.

¹¹⁶ Hasan Tahsin Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 186.

¹¹⁷ Akdes Nimet Kurat, "Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774–1816)", s. 194.

¹¹⁸ Çağrı Erhan, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)", s.136.

¹¹⁹ Mine Erol, "Amerikan Trablusgarp İlişkileri", s. 130.

¹²⁰ Hasan Tahsin Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 185.

¹²¹ Anlaşmanın önemli maddeleri şöyledir:

"Madde 2: Trablusgarp'ın bundan böyle Amerikan gemilerine el koymayacağı

Madde 3: Trablusgarp'ın başka bir devletle savaşırken ele geçirdiği Amerikalıları serbest bırakması

Madde 4: Trablusgarp ve Amerika'nın karşılıklı olarak birbirlerinin gemilerine geçiş belgeleri vermeleri

Madde 6: Tarafların gemilerinin birbirlerinin limanlarından istediklerini, uygun fiyattan alabilmeleri ve kaza geçiren gemilere istediği yardımın verilmesi.

Bu anlaşma Fas ve Cezayir ile yapılan anlaşmalardan farklıdır. Bu anlaşmada yargılamaya ilişkin hükümler yoktur. Amerikalılar arasında ve bir Amerikalı ile bir Trablusgarplı arasında çıkacak anlaşmazlıkların nasıl haledileceği belirtilmemiştir. Anlaşmada sadece ABD ile Trablusgarp arasında meydana gelebilecek anlaşmazlık durumlarında Cezayir Dayısının hakem olacağı belirtilmektedir. Bu anlaşmada dikkati çeken diğer bir konu da Amerika'nın bu anlaşma gereğince Trablusgarp'a artık yıllık vergi vermeyeceğidir¹²².

Fakat 1796 anlaşmasında Amerika'nın anlaşmanın 10. maddesine göre Trablusgarp'a herhangi bir haraç ödememesi Trablus Paşası olan Karamanlı Yusuf Paşa'yı memnun etmemiştir. Aynı zamanda Amerika'nın Tunus'a bir firkateyn verip, kendine gemi ve armağan vermemesi Paşa'yı gücendirmişti¹²³. Nitekim Yusuf Paşa 1798 yılında O'Brien'e yazdığı mektupta Amerika'nın Trablus'u ihmal ettiğinedikkat çekmiştir. Yine arabulucu olan Cezayir dayısı Mustafa Paşa'ya da bir mektup yazan Yusuf Paşa, eğer talepleri karşılanmazsa Amerika'ya savaş açacağını dile getirmiştir¹²⁴.

Bunun üzerine 1800'de bir Trablus korsan gemisi New York'tan gelen şeker, kahve, sığır eti yüklü bulunan bir Amerikan gemisini yakalayıp, Trablusgarp'a getirmişti. Trablus'taki Amerikan sancak gönderini indiren Trablus paşası artık açıktan açığa Amerika'ya savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine Amerikan tarihinde Akdeniz'e gönderilen ilk büyük savaş filosu oluşturulmuştur¹²⁵.

Madde 8: Trablusgarp sahilleri açıklarında bulunan bir Amerikan gemisine bir Hristiyan gemisi tarafından saldırıda bulunursa, Müslümanların Trablus şehri burçlarından yapacakları top atışlarıyla Amerikalılara yardım etmesi

Madde 9: Amerikan tüccarlarının Trablusgarp topraklarında istedikleri gibi ticaret yapabilmeleri ve Amerika'nın istediği yerlerde başışıklığa sahip konsoloslar görevlendirebileceği

Madde 10: Anlaşmaya garantörlük yapan Cezayir Dayısı Hasan Paşa'ya verilen hediyelerin bir defaya mahsus olduğu ve vergi gibi her yıl yenilenmeyeceği

Madde 11: Tarafların tebaalarının birbirlerinin ülkelerini ziyaret etmeleri halinde bunlara iyi davranılacağı

Madde 12: İki ülke arasında anlaşmazlık çıkarsa Trablusgarp Dayısının ve Amerikan Konsolosu'nun, Cezayir Dayısı Hasan Paşa'nın hakemliğini ve verdiği kararı uygulamayı kabul edeceği". Çağrı Erhan, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)", s.136.

¹²² Çağrı Erhan, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)", s. 137.

¹²³ Mine Erol, "Amerikan Trablusgarp İlişkileri", s. 134.

¹²⁴ Bu mektuplar için bkz. Hale Şıvgın, "ABD'nin Trablusgarp'a Askeri Müdahalesi: 1801-1805", *ABD'nin Askeri Müdahaleleri 1801'den Günümüze*, Yayına Hazırlayan: Haydar Çakmak, Kaynak Yay., İstanbul, 2013, s. 99-100.

¹²⁵ Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ülver, *Türk Amerikan Silah Ticareti Tarihi 1/ Belgeler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008, s. 28.

David Porter'in de bulunduğu Amerikan filosu şu gemilerden meydana gelmişti: Kaptan James Barron'un komutasında "President 44 toplu", Kaptan S. Barron komutasında "Philadelphia 38 toplu, Kaptan Bainbridge komutasında "Essex 32 toplu", Kaptan Sterrett komutasındaki "Enterprise 12 toplu". Bunların tamamı başkanlıkta büyük flamayı göndere çeken Commodore Dale'nin emrindeydi. Bu filo teçhizat alırken Teğmen David Porter en büyük gemilerden birinin birinci ya da ikinci ismi olacakken deneyimleri ona aktif hizmet ve terfi için en iyi şansın küçük gemilerde bulunacağını öğretmişti. Bundan dolayı David Porter "Enterprise" gemisinde yer almıştır.

"Enterprise" korsan gemilerinin bayraklarını indirme hazzını yaşayan ilk Amerikan gemisidir. Bu geminin iyi yönetiminin yanında istediği yöne yönelmesi ve düşmanı takip edebilmesi özelliği başarısında büyük role sahipti. Bundan dolayı "Enterprise" gemisi Trablusgarp korsanlarının üç defa sancağı vurmalarına karşın çok az bir hasar almıştı¹²⁶.

1802 yılında ise Amerikan donanması Kumandan Morris'in öncülüğünde üst düzey bir filo oluşturmak suretiyle Trablus'a karşı bir savaş açmıştır. Amerikan hükümetince, Amerikan donanmalarına karşılaştıkları herhangi bir Trablus gemisine el koyma ve kamulaştırma yetkisi verilmiştir. Oluşturulan bu yeni filo, "Newyork 36 toplu", "John Adams 28 toplu" ve "Enterprise 12 toplu" gemilerinden ibaretti. Yapılan ilk harekâta Trablus korsan gemileri kaçmıştır. Trablus gemilerini güç gösterisiyle sindirmek umuduyla Amerikan gemilerinin büyük bir bölümü beraber hareket etmek için kumandan Morris'in yanında teğmen David Porter, teğmen James Lawrance de ona eşlik etmek için hazırlanmıştır. Trablus gemilerinin yoğun yayılım ateşi altında Amerikalılar ateş etmeden ve karaya inerek oldukça üstün bir güçle gemileri ateş ederek mücadele etmişlerdir. Trablus gemileri Amerikan gemilerinden yapılan kurşun yağmuruna rağmen sonuna kadar mücadele ederek gemilerini kurtarmışlardır¹²⁷.

Amerikalılar Trablus'a karşı savaşı devam ettirmenin amaçlarına ulaşmada tamamen yetersiz olduğunun farkına varmıştı. Buna göre Trablus savunmasını oluşturan taş duvarları dövme görevinde gemiler, büyük kalibreli uzun toplarla donatılmalı ve sağlam bomba botları onlara eşlik etmeliydi. Trablus gemilerinin yeterli sayıda uzun

¹²⁶ David Dixon Porter, *a.g.e.*, s. 45-47.

¹²⁷ David Dixon Porter, *a.g.e.*, s. 50-52.

pirinç 24 librelilik toplara sahipti. Bu toplar gelen Amerikan gemilerine ihtiyatlı mesafeden ulaşabilen ve kasabaya saldıran birkaç gemiyi gafil avlayan toplardı. Trablus donanması birçok gambot ve yelkenli gemiye de sahipti. Büyük gemiler ağır silahlarla donatılmış ve acil durumlarda denize açılmaya müsait duruma getirilmişti. Gambotlardan bazıları 111 feet uzunluğunda ve 6600 pound ağırlığında 29 poundluk top alabilen pirinç toplarla donatılmıştı. Bu gemiler kalelerle birlikte hareket ettiklerinde bölgenin gücüne büyük bir katkı yapmaktaydı. Gambotlar genellikle kayalıklar arasında ve şehrin topları altında demirlenirdi. Amerikan kumandanının emirleriyle bu savunma alanlarına bazı saldırılar yapıldıysa da başarılı olunamamıştır.

Bunun üzerine Komodor Morris Amerikan hükümeti tarafından geri çağırılmış, görevlerini yerine getirmedeki yol yöntem eksikliğinden dolayı cezalandırılmıştır. David Porter, Amerikan donanmasının bu başarısızlığından Amerikan hükümetinin yanlış kararların etkisi olduğunu iddia etmiştir. Ona göre hükümet daha büyük gemi göndermemiş ve bazı politik sebeplerle 1812'ye kadar profesyonel kişileri de görevlendirmemiştir¹²⁸.

Amerikan donanması 1804 yılında Trablus limanında korsanların ele geçirdiği Philadelphia'ya saldırarak yakmışlardır. Bunun yanında Amerika buradaki yönetimi de ele geçirmek istiyordu. Karamanlı Yusuf Paşa'nın ağabeyi Ahmed Bey ile gizlice anlaşılan Amerika, Derne'yi ele geçirmiştir¹²⁹. Derne'nin ele geçirilmesi Amerika'nın ilk defa ülke dışında büyük bir ün kazanmasına sebep olmuştur¹³⁰.

Trablusgarp ile Amerika arasındaki mücadele birkaç yıl daha devam ettikten sonra Cezayir Beylerbeyi'nin ve İngiliz Konsolosu'nun aracılığı ile 4 Haziran 1805 yılında bir anlaşma daha imzalanmıştır¹³¹. Karşılıklı ele geçirilen esirler serbest bırakılmış ve Paşa'ya da verilecek olan para tamamen ödenmiştir. Yapılan anlaşma Arapça ve İngilizce olmak üzere 20 maddeden oluşmaktaydı. Bu anlaşma ile Amerika İngiltere ve Fransa gibi "en ziyade mazharı müsaade" devletlere verilen imtiyazlara kavuşmuştur. Bu anlaşma maddelerine göre; "Cezayir'in garantörlüğü kalkacak, Amerikalıların düşmanları Amerikalılardan aldıkları ganimetleri Trablus sancağında

¹²⁸ David Dixon Porter, *a.g.e.*, s. 53-55.

¹²⁹ Kansu Şarman, *a.g.m.*, s. 41-42.

¹³⁰ Hale Şıvgın, *a.g.m.*, s. 107.

¹³¹ Celal Karasapan, *a.g.e.*, s. 131.

satamayacak, fakat Amerikalılar aldıkları ganimetleri Trablus toprağında satabilecek, tarafların karasularında seyreden ticaret gemileri ve denizcilerine güvenli bir ortam sağlanacak, konsoloslara karşılıklı imtiyazlar sağlanacak, Amerikalılarla çıkan ihtilafta konsoloslar yetkili olacak, tarafların birbirlerinin vatandaşlarına dini faaliyet ve törenlerinde serbestlik tanınacak, konsoloslar deniz ve kara yoluyla ülkelerinde istedikleri yere gidip gelebilecek, Amerikalılarla Trabluslular arasında yaralama ya da öldürme vakası gerçekleşirse suçun işlendiği yerin mahkemesi ve kanunları geçerli olacak, iki taraf arasında savaş çıkarsa esirlere köle muamelesi yapılmayacak, yeri geldiğinde değiş-yokuş edilecek esir başına 500 İspanyol doları ödenecekti¹³².”

Amerika ile Trablusgarp arasındaki ilişkiler 1812’ye kadar bir problem çıkmadan devam etmiştir¹³³. 1812 yılındaki Amerika-İngiliz Savaşı sırasında bir Amerikan savaş gemisinin Trablusgarp’a getirdiği ganimetlerin İngiliz savaş gemileri tarafından geri alınmasına müsaade edilmesi, anlaşma maddelerine aykırı sayılınca bu hadise Trablusgarp’taki Amerika konsolosunun tepkisine neden olmuştur. 1815’de Kaptan Decatur komutasında Amerika, Yusuf Paşa’dan Amerikan savaş gemisini elde ederek Trablusgarp’a getirdiği İngiliz ganimetlerini onların geri almasına müsaade ettiğinden dolayı, tazminat olarak 30 bin dolar istemiştir. Yusuf Paşa, 25 bin dolar ve bazı esirleri serbest bırakmak şartıyla bir uzlaşmaya razı olmuştur. Bu tarihten sonra da Amerika ile bu ocak arasında kayda değer bir olay meydana gelmemiştir¹³⁴.

Buradaki yönetimin başıbozuk hareketleri üzerine Osmanlı Devleti 1835 yılında Trablus’ta Karamanlı ailesinin yönetimine son vermiş, buraları merkeze bağlı bir Osmanlı sancağı haline getirmiştir¹³⁵.

¹³² Hale Şıvgın, *a.g.m.*, s. 107.

¹³³ Mine Erol, “Amerikan Trablusgarp İlişkileri”, s. 139–140.

¹³⁴ Mine Erol, “Amerikan Trablusgarp İlişkileri”, s. 145 vd.

¹³⁵ Kansu Şarman, *a.g.m.*, s. 42.

1.2.4. ABD ile Tunus Arasındaki İlişkiler

Tunus Ocağı¹³⁶, Barbaros Hayrettin Paşa tarafından 1534 yılında alınmışsa da bu uzun sürmemiş batıdan yükselen sesler üzerine¹³⁷, Tunus'un Türklerin eline geçip onların buralara hâkim olmasından endişe duyan Alman İmparatoru Şarklen tarafından 1535'te ele geçirilmiştir¹³⁸.

Sinan Paşa tarafından 1574 yılında tekrar alındıktan sonra¹³⁹ burada bir Yeniçeri Ocağı bırakmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın genel başkanı "Ağa" idi. Yüz yeniçeri başına bir "başbuğ" düşüyordu. Yeniçeri ağasının bir kethüdası, sekiz çavuşu, iki yazıcısı, bir tane de tercümanı vardı. Ülkenin genel hâkimine ise "beylerbeyi" adı verilirdi. İlk beylerbeyi ise Haydar Paşa'dır¹⁴⁰.

Tunus'ta yol güvenliğini sağlamak ve vergileri almak için "Bucaklar Beyi" bulunuyordu. Bu anlamda buradaki ilk bey de Ramazan Bey idi. Böylece Tunus'ta paşalık düzeni yerleşmiş ve İstanbul'dan paşalar gelmişti¹⁴¹. Fakat Yeniçerilerin isyan etmesi neticesinde 1594 yılından itibaren "dayı" yönetimi¹⁴² hüküm sürmüştür. Dayılardan sonra yönetim "beylere"¹⁴³ geçmiştir. Yeniçeriler ile yerli annelerden doğan Kuloğulları Tunus'u yönettiler¹⁴⁴.

¹³⁶Tunus'ta Osmanlı Devleti buralara egemen olmadan önce Hafşî Devleti bulunuyordu. Türkler ile ilk münasebet, Türk Denizcilerinden Oruç ve kardeşi Hızır Reisin bu bölgeye gelmesiyle başlamıştır. Aralarında yapılan anlaşmaya göre; Türk denizcileri Hristiyanlara karşı mücadele ettiği savaşlarda kazandıkları ganimetlerin beşte birini Hafşî Devleti'ne verecekti. Zaman ilerledikçe Türk Denizcilerinin (sonradan Hayrettin Reis, Kılıç Ali Paşa, Sinan Paşa katılmıştır) güçlendiğini gören Hafşî Sultanı ve sonradan yerine geçen oğlu Hasan, anlaşmaya uymamış ve yardım göndermeyerek karşı cephe almaya başlamıştı. Süreç içerisinde Osmanlı Devleti'ne bağlı ülkeler arasında tehlikeli bir İspanyol üssü haline gelen Tunus 1574 yılında fethedilmişti. Bkz. Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 1966-67, s.190-193. Tunus'un Fransa tarafından işgali hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Karcı, *a.g.t.*, s. 36-106.

¹³⁷ Fuad Carım, *a.g.e.*, s. 48.

¹³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 2, T.T.K. Yay., 7. Baskı, Ankara, 1999, s. 373; Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 166.

¹³⁹ Erhan Afyoncu, *Osmanlı'nın Hayaleti*, 32-33.

¹⁴⁰ Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı", s. 193.

¹⁴¹ Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçiş", s. 173-174.

¹⁴² İçlerinde sivrilere yani ön plana çıkan dayılar Tunus'un hâkimi oluyordu. İlk dayılar Rodoslu İbrahim, Musa, Osman, Yusuf, Usta Murad ve Ahmed Hoca'dır. Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçiş", s. 174. Yönetime gelen dayılar ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Maksudoğlu, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı", s. 195-202.

¹⁴³ Tunus'ta faaliyet gösteren beyler için bkz. "Tunus'ta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçiş", s. 174-186.

¹⁴⁴ Süreç içerisinde "Beylerbeyi" ve "Dayı", "Paşa" ünvanı ile aynı kişinin şahsında toplandı. 1631-1702 yıllarında Muradiler, 1705-1881'de Hüseyiniler, Tunus'u içişlerinde serbest, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne bağlı bir yönetimle Tunus Ocağı'nı yönettiler. Bkz. Atilla Çetin, *a.g.m.*, s. 927.

Amerika diğer Garp Ocakları ile birer anlaşma yaptıktan sonra gözünü sıra Tunus'a çevirmişti. Tunus Ocağı'nın yöneticisi Hamuda (Hamdullah) Paşa, Amerika'nın Cezayir ve Trablusgarp ile anlaşmasını beklemiş, bu gerçekleşince Amerika ile uzlaşma müzakerelerine başlamıştı¹⁴⁵. Hamuda Paşa, Trablusgarp Paşasının aksine daha ılımlı ve akıllı bir insan idi. Bu nedenle ne Amerika ne de diğer devletler ile herhangi bir savaşa girişmemiş yalnız Cezayir'e vergi vermeyi kabul etmediğinden biraz sürtüşme yaşamış neticede bunu da kendi lehine sonuçlandırmıştı¹⁴⁶.

Garp Ocakları arasında devlete karşı en fazla gelen Cezayir ise, bunun aksine en mutedil olanı da Tunus idi. Amerika ile Tunus arasındaki ilişkiler dostluk sınırını aşmamıştır¹⁴⁷. Amerikan temsilcisi O'Brien, Tunus ile anlaşma imzalamak istemiş, bunun üzerine Tunus Beyi 50 bin dolar, mühimmat ve malzeme isteyince müzakereler kesilmişti. Bunun üzerine Amerikan temsilcisi Joseph Famin, Tunus Beyi Hamuda Paşa ile görüşmelerde bulunduktan sonra bir anlaşma yapmayı başaramamıştı¹⁴⁸.

Tunus ile ABD arasında imzalana Barış ve Dostluk Anlaşması 28 Ağustos 1797 tarihinde, Amerika'nın Madrid Büyükelçisi David Humphreys'in yetkilendirdiği maslahatgüzarı Fransız tüccarı Joseph Etienne Famin ile Tunus Dayısı Hamuda (Hamdullah) Paşa, Yeniçeri Ağası İbrahim Dayı ve Divan Başı Süleyman bin Mahmut ve Ocağın yaşlıları tarafından imzalanmıştır¹⁴⁹. Orijinali Türkçe olan bu anlaşma 23 maddeden ibarettir¹⁵⁰.

¹⁴⁵ Çağrı Erhan, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776-1815), s. 137.

¹⁴⁶ Mine Erol, "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri (1796-1815)", *A.Ü. D.T.C. F. Dergisi*, C. 30, S. 1-2, (1982'den ayrı basım), A.Ü. Basımevi, Ankara, 1982, s. 115.

¹⁴⁷ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 63.

¹⁴⁸ Mine Erol, "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri (1796-1815)", s. 117.

¹⁴⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *a.g.m.*, s. 274.

¹⁵⁰ Anlaşmanın önemli maddeleri şunlardır:

"Madde 1: İki ülke arasında barış olacağı

Madde 2: Tarafların savaş gemilerince ele geçirilen gemilerde bulunan iki ülke tebalarının serbest bırakılması

Madde 4: Tarafların birbirlerinin gemilerine kolay seyahat edebilmeleri için geçiş belgesi vermesi

Madde 5: Tarafların, ticaret gemilerine eşlik eden savaş gemilerinin hiçbir şekilde aranmaması

Madde 6: Amerikan ya da Tunus savaş gemilerine sığınan köle ve esirlerin özgürlüklerine kavuşmuş addedilmesi, ticaret gemilerine sığınanların ise iade edilmesi veya fidye ödenmesi

Madde 8: Taraflara ait gemilerin birbirlerinin limanlarına girmesi ve her türlü ticareti yapabilmesi için gerekli kolaylıkların sağlanması, tamire ihtiyacı olan gemilerin hiçbir gümrük ödemedi mallarını boşaltıp tekrar yükleyebilmesi

Madde 9: Kaza geçiren gemilere yardım edilmesi

Madde 10: Taraflardan birinin gemilerinin, diğerinin sularında bulunduğu sırada bir düşmanın saldırısına uğraması durumunda, bu geminin mümkün olduğunca savunulması

Madde 11: Birbirlerinin savaş gemilerinin nasıl selamlanacağı

Anlaşmanın başlangıcında Osmanlı Sultanı 3. Selim ve Osmanlı Devleti övülmekte, “adaletin mührü” ve “imparatorlar imparatoru” denilerek devlet yüceltilmektedir¹⁵¹. Bu anlaşma Amerika’ya 107 bin dolara mal olmuştur. Anlaşmaya göre, Amerika Tunus’a herhangi bir haraç vermeyecek, fakat yeni atanan konsolos Tunus’a armağanlar takdim edecekti.

Anlaşma 21 Şubat 1798 yılında, Amerika Senatosu’nda 14. madde dışında hepsi tasdik edilmiştir. Ayrıca Amerika Dışişleri Bakanlığı da 11. ve 12. maddelere itiraz etmiştir¹⁵². Amerika Tunus Paşası’na bu maddelerin değiştirilmesi hususunda isteklerde bulunmuşlarsa da Paşanın haraç ve hediye istemesi üzerine müzakereler uzamıştır. Uzun ve yorucu görüşmelerden sonra bu maddeler Amerika’nın istediği şekilde değiştirilmiştir¹⁵³.

Madde 12: İki ülkenin birbirlerinin tacirlerine, diğer ülkelerin tacirlerine davrandıkları gibi davranmaları, limanların kapatılması hali hariç hiçbir ticaret gemisinin alıkonmaması, tarafların tebalarının bulundukları yerin hükümdarının koruyuculuğu ve yargılama yetkisi altında bulunması ve başka hiç kimsenin bunlara müdahale etmemesi

Madde 13: Amerikan gemilerinin mürettebatı arasında Tunus’un düşmanı olan bir ülkenin tabiyetini taşıyan kişilerin sayısının toplam mürettebat sayısının üçte birini geçmesi durumunda, fazla olanların Tunus makamlarınca esir alınabilmesi

Madde 14: Tarafların tacirlerinin birbirlerinin ülkelerinde ödeyecekleri gümrük vergisi oranlarının birbirine eşit olması, ancak bir Amerikalı tacirin Amerikan ticaret gemileri haricinde bir gemiyle Tunus’a mal getirmesi, ya da Amerikan tabiyetinde olmayan bir tacirin Amerikan gemisiyle Tunus’a mal taşınması durumunda bunların %6 gümrük vergisi ödemeleri

Madde 17: Tarafların birbirlerinin ülkelerinde uygun gördükleri yerlerde konsolosluklar açabilmeleri ve buralarda atanan konsolosların hükümetin koruması altında bulunup, şahsi eşyalarını gümrük ödemedi getirebilmeleri

Madde 19: Taraflardan birinin tabiyetini taşıyan bir kimsenin, diğerinin ülkesinde vasiyetname ve varis bırakmadan ölmesi durumunda, mallarının konsoloslara ya da konsolos bulunmuyorsa, bulunduğu yerin güvenilir bir kişisine emanet edilmesi

Madde 20: Taraflardan birinin tabiyetini taşıyan iki kişinin arasında meydana gelecek ihtilafın o ülke konsolosunun tek yetkili olması ve kendisine istediği kolluk yardımının hükümetçe yapılması

Madde 21: Taraflardan birinin tabiyetinde buluna bir kişinin diğerinin tabiyetinde bulunan bir kişiyi yaralaması veya öldürmesi halinde yargılamanın ve cezalandırmanın, suçun işlendiği yerin hukuk kurallarına göre yapılması, mahkemede konsolosun hazır bulunması, suçlunun kaçması halinde konsolosa hiçbir sorumluluk yüklenmemesi

Madde 23: Taraflar arasında savaş çıkması halinde, iki ülke tebalarının birbirlerinin ülkelerinden ayrılmasına izin verilmesi”. Çağrı Erhan, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)”, s. 137–138.; Mine Erol, “Amerika’nın Tunus İle Olan İlişkileri (1796–1815)”, s. 118–124.

¹⁵¹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *a.g.m.*, s. 274.

¹⁵² Akdes Nimet Kurat, “Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774–1816)”, s. 195.

¹⁵³ Bu değişiklik şu şekilde yapılmıştır: 11. maddedeki limana giren geminin selamlanması konsolosun arzusuna bırakılmıştı. Eğer bunlar isterse istedikleri sayıda top atımı yapılacak ve o zaman her top atımı için bir fiçı barut verilecekti. 12. maddede bir Amerikalı’nın her hangi bir şikâyetini mahalli hâkimler hal edemezse, mesele Bey’in huzuruna getirilecekti. 14. madde de yüzde üç gümrük ibaresi çıkarılmış, Amerika’ya mal getiren milletlerin tüccarlarından hangisinden en az gümrük alınırsa, Tunuslu bir tüccardan da aynı miktar gümrük alınacağı ve Tunus’a mal getiren Amerikan tüccarlarından da,

Anlaşmanın 6. maddesi diğer yapılan anlaşmalardan farklıdır. Altıncı madde de Tunus'ta bulunan bir tutsağın Amerikan gemisi tarafından kaçırıldığı ispat edilirse tutsağın konsolostan istenileceği belirtilmektedir. Diğer ocaklarla yapılan anlaşmada böyle bir hüküm yoktur. Yedinci madde de ise, pasaport için verilen süre bir yıldır. Diğer anlaşmalarsa bu bir buçuk yıl idi. Aynı zamanda Tunus, Amerika gemisini himaye için onun düşmanı olan gemiyi kendi limanlarında 48 saat bekletmediği taahhüt etmektedir. Diğer anlaşmalarda bu süre 24 saatti.

Bir diğer farklılık ise, herhangi bayrak altında olursa olsun Amerika'ya mal götürecek Tunuslu bir tüccardan en az gümrük veren milletlerin tüccarlarından alındığı gibi gümrük alınması istenmiştir. Tunus'ta aynı şekilde hareket edeceğine söz vermiştir. Ancak Amerikan tüccarı malını başka millete mensup bir gemi ile getirirse kendisinden yüzde on gümrük alacaktır. Diğer anlaşmalarda böyle bir hüküm yoktur. Anlaşmanın 15. maddesinde kaçak eşya getirenin cezalandırılacağı ve Tunus'ta ticaret yapan Amerikan tüccarlarının şarap satamayacakları da belirtilmiştir. 17. maddede, konsolosun eski güzel geleneklere aykırı hareketleri görüldüğü zaman azlinin istenileceği belirtilmektedir. Fakat diğer Ocaklar ile yapılan anlaşmalarda böyle bir maddenin olmadığı göze çarpmaktadır¹⁵⁴. Amerika ile Tunus arasında sonraki yıllarda ufak tefek bazı anlaşmazlıklar da zuhur etmiştir¹⁵⁵.

Bu şekilde Amerika, Garp Ocakları ile birtakım anlaşmalar tesis ederek, hem buradaki güvenliğini sağlamış, hem de doğu Akdeniz'e açılmak için yeni fırsatlar yakalamıştı. Amerika, buradaki korsanlardan kendini korumak için donanmasını güçlendirmiştir. İlerleyen senelerde bu Ocaklar ile bazı ihtilaflar da zuhur etmişti. Örneğin Fas ile 1802, 1803 ve 1804 yıllarında anlaşmazlıklar olsa da bu halledilmiştir. Bunun yanında Cezayir korsanları zaman zaman Amerikan gemilerini rahatsız etse de, Amerika'nın donanmasını güçlendirmiş olması Cezayir'in isteklerinin gerçekleştirememesine neden olmuştur. Trablusgarp ise, Amerika'dan yeni vergiler ve

Amerikan hükümetinin Tunuslu bir tüccardan aldığı kadar gümrük ödeyecekleri yazılmıştır. Mine Erol, "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri (1796–1815)", s. 118.

¹⁵⁴ Mine Erol, "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri (1796–1815)", s. 124–125.

¹⁵⁵ Tunus valisi ile Amerika konsolosu arasındaki anlaşmazlık için bkz. B.O.A., İ.HR., Dosya No:57, Gömlek No: 2651, Tarih: 07 N 1265.; B.O.A., İ.HR., Dosya No: 57, Gömlek No: 2659, Tarih: 16 N 1265.; B.O.A., A..MKT, Dosya No:217, Gömlek No: 69, Tarih: 19 N 1265.

hediyeler istiyordu. Bu nedenle Amerika ile arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve yeni bir barış anlaşması imza edilmiştir¹⁵⁶.

Amerika'nın başarı gösterdiği “Berberi Savaşları”nda Amerika yıllık ödediği vergiden kurtulmuştur. Bu savaş, 1814–1816 arasında Cezayir’le, 1824’de Tunus’ta yaşanmıştır. İngiltere de buralarda Garp Ocakları ile mücadele etmiş ve 1815’de galip gelmiştir¹⁵⁷.

Netice itibariyle Amerika'nın Garp Ocakları ile münasebetlerinde Amerika ilk dönemlerde buradan oldukça zarar görse de¹⁵⁸, sonraki başarıları burada prestijinin ve donanmasının güçlendirmesine vesile olmuştur. Amerika Garp Ocakları’ndaki başarısını Avrupa’nın içinde bulunduğu karmaşık ortamdan (Fransız İhtilali, Napolyon Savaşları vs.) faydalanarak gerçekleştirmiştir¹⁵⁹.

1826 yılında Dışişleri Bakanı Henry Clay bölge dillerini konuşabilen Amerikalı diplomatları bölgeye göndermiştir. Garp Ocakları’ndaki dört Amerikan konsolosluğuna (Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp) deniz asteğmenlerini yollayarak senelerce bunların Arapça, Türkçe ve diğer doğu dillerini öğrenmelerini sağladı. Bu sayede günümüzdeki Amerika’nın Dışişleri Bakanlığı’na bağlı Dış İlişkiler Servisi’nin temelleri atılmış oldu.¹⁶⁰

Amerika kurulduktan sonra ilk kez ticaretinin güvenliğini sağlamak için büyük bir mücadeleye girmiştir. Bundan sonraki süreçlerde de ileride değineceğimiz üzere Amerika, ticari emniyetini korumak için güç ve gövde gösterilerine girecek ve bunu dış politikasının bir enstürmanı haline getirecektir. Güçlenen Amerika, ticaretini Akdeniz’in doğusuna sirayet ettirmiş bu bağlamda Amerika’nın Türkler ile temasa geçmesinin önemli basamaklarından birini oluşturmuştur.

¹⁵⁶ Akdes Nimet Kurat, “Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774–1816)”, s. 195 vd.; Çağrı Erhan, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)” s. 138 vd.

¹⁵⁷ Hasan Tahsin Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁵⁸ Erdal Açıkşes, *Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 2003, s. 28.

¹⁵⁹ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 73.

¹⁶⁰ Harry N. Howard, “The Bicentennial in American-Turkish Relations”, *Middle East Journal*, Cilt: 30, Sayı: 3, Yaz 1976, s. 293.

Garp Ocakları cihetinden duruma bakacak olursak; dünyanın gidişinden büsbütün habersiz ve sorumsuz duygusundan mahrum davranışları Osmanlı Devleti'ni gün geçtikçe nazik ve tehlikeli durumlara sokmuştur. Çünkü korsancılık 19. yüzyılda artık dünyada bırakılmış, milletlerarası kanun dışı bir haydutluk olarak telakki edilmeye başlamıştı¹⁶¹. Osmanlı Devleti de Garp Ocakları ile ilk zamanlar karşılıklı destek vermişse de sonradan Amerika ve İngiltere ile yaptığı savaşlarda yardım gücünü kendinde bulamadığından buralara bir faydası olamamıştır¹⁶².

Türkiye ile Afrika arasındaki sosyal ve kültürel ilişkilerin zemini Osmanlı Devleti zamanında atılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerde uzun yıllar hüküm sürmesinin temel nedeni çeşitli etnik, dini ve dilsel grupları¹⁶³ aynı potada eritmiş olması yani hoşgörüsüdür.

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de bu bölgeler misyonerlik faaliyetleriyle Hristiyanlaştırılmaya çalışılırken, Türk yönetimi döneminde Kuzey Afrika'da geniş dinsel bir hoşgörü ile sömürgecilik yapılmamış tam aksine Türkler hem kendi kimliklerini yaşatmışlar hem de o toplumun değerlerini korumuşlardır. Bu nedenledir ki Kuzey Afrika'ya sömürgecilik Osmanlı Devleti'nden sonra bu bölgeleri ele geçiren devletler tarafından başlatılmıştır.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra da Avrupalı devletlerin sömürgesi konumunda olan bu bölgeler yani “mazlum sömürge devletleri” Türkiye'nin sömürgeciliğe karşı mücadele mefkûresinden ilham almış ve özgürlüklerini kazanma yolunda çaba sarfetmeye başlamışlardır.

¹⁶¹ Celal Tefik Karasapan, *a.g.e.*, s. 134 vd.

¹⁶² Hasan Tahsin Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁶³ Muhammed Bakari, (Çev: Hasan Öztürk), “Türk-Afrika Sosyal İlişkileri”, *1. Uluslar arası Türk-Afrika Kongresi, Yükselen Afrika ve Türkiye*, İstanbul Grand Cevahir Kongre Merkezi, İstanbul, 23 Kasım 2005, <http://www.tasamafrika.org/pdf/yayinlar/36-bakari.pdf> (Erişim Tarihi: 06.02.2013), s. 1-2.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA TİCARİ VE ASKERİ İLİŞKİLER

2.1. Osmanlı Devleti İle ABD Arasında İmzalanan 7 Mayıs 1830 Tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması

2.1.1. Osmanlı Devleti ile ABD Arasında Resmi Olmayan Ticari Münasebetler

Amerika bağımsızlığını kazandıktan sonra gelişip büyümek için kendisine yeni pazarlar bulma ihtiyaç duymuştu. İsteddiği bu pazarlardan biri de büyük güçlerin iştahının kabardığı “Hasta Adam”dan başkası değildi. Amerika en başından beri, biri ticaret diğeri de kültür olmak üzere Osmanlı Devleti’ne iki yoldan girmeye çalışmıştır¹. Bu nedenle Amerika’nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde üç temel çıkar noktası bulunuyordu: Bunlardan birincisi ticari ve ekonomik ilişkiler, ikincisi misyonerlik faaliyetleri, eğitim kurumları ve hayırsever dernekler, sonuncusu da politik-stratejik çıkarlardı².

Amerikan kolonileri Akdeniz ticaretine 1700 yılından itibaren önem vermeye başlamış, kolonilerin bağımsızlığını elde etmesinden sonraki süreçte ise hızlanmış. Amerika Akdeniz’e tuzlanmış balık, pirinç ve mısır gönderiyordu. Öyle ki bir yılda Amerikan bayrağını taşıyan 100’e yakın gemi Akdeniz limanları ile ticari ilişkiler kuruyordu³.

Amerika Garp Ocakları ile birtakım anlaşmalar yaptıktan sonra 1801–1815 yılları arasında Amerikan tarihinde “Berberi Savaşları” adıyla telakki edilen mücadelenin akabinde yönünü Anadolu’ya (Doğu Akdeniz) çevirmiştir⁴. Amerika bu

¹ Nevzat Üstün, *Türkiye’deki Amerika I*, Var Yay., İstanbul, Mart 1967, s. 14.

² Harry N. Howard, “The Bicentennial in American-Turkish Relations”, *Middle East Journal*, Cilt: 30, Sayı: 3, Middle East Institute, Yaz 1976, s. 292.

³ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya, Trh, s. 9.

⁴ Çağrı Erhan, “1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması’nın Gizli Maddesi ve Sonuçları”, *Belleten*, Cilt: LXII, Sayı: 234, (Ağustos 1998), T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991, s. 457.

sayede Doğu Akdeniz ticaretini geliştirecek, hem de tüccarlarına Karadeniz'e girme imkânını verecekti⁵.

1767 yılından itibaren Amerikalı tüccarlar Osmanlı Devleti ile ticari münasebetler kurmaya başlamış, Ortadoğu'nun çeşitli limanlarını ziyaret etmişlerdi. Amerikan Parlamentosu 1774 yılında John Adams, Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson'a ticari anlaşma imzalama yetkisi verdiğinde Osmanlı Devleti de anlaşma yapılabilecek ülkeler listesine dahil etmişti. Adams, 1786'da Fransız Dışişleri Bakanı Vergennes ile Osmanlı Devleti'ne bir gezi düzenlemeye karar vermiştir. 1799'da Başkan Adams Güney Carolina'dan William Smith'i önce Portekiz Bakanı daha sonra da Bab-ı Ali'den sorumlu bakan olarak atayıp, her türlü barış ve ticaret anlaşması imzalayabilmesi konusunda tam yetki vermiş, ancak bu görevi Fransızların Mısır'ı işgali ile sona ermiştir⁶.

Amerika ile Osmanlı Devleti arasında münasebetler ticari anlamda başlamıştır denilebilir. İleriki bölümlerde de görülecektir ki Amerika'nın temel hedefi ticaret ile ekonomik anlamda güçlenmek ve böylece dünya siyasetinde söz sahibi olmaktır. Ekonomik büyüme Amerika'yı süper güce götüren en etkili silahlardan biri olacaktır.

2.1.1.1. İlk Amerikan Ticaretinin İzmir'de Başlaması

Amerikan ticaret gemileri, diğer devletler gibi Osmanlı sularında boy göstermeye başlamıştı. En fazla rağbet edilen liman ise 19. yüzyılda "Levant'ın Paris'i"⁷ diye adlandırılan İzmir idi. 1785 yılında İngiliz Yakın Doğu Kumpanyası'nın izni ve himayesiyle Amerikan ticaret gemileri İzmir'e gelmeye başlamışlardır⁸.

Bostonlu bir tacir olan William Lee Perkins Amerikan İhtilali sırasında İzmir'e yerleşmiştir. 1785'li yıllarda İzmir inciri Boston'da satılmaya başlanmış, Napolyon Savaşları esnasında Canton ile yapılan afyon ticareti oldukça kâr getirmiştir⁹.

⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800–1959)*, Ankara, 1959, s. 10.

⁶ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 292.

⁷ Tanju Demir, (Çev.) "Amerikalı Bir Seyyahın Gözünden 1850'lerde İncirlerin Kenti İzmir", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 136, Cilt: 23, Nisan 2005, s. 84.

⁸ Fuad Ezgü, *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri İktisadî, Siyasî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1949, s. 56-57.

⁹ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 292.

1783'ten 1800 yılına kadar Amerikalıların Doğu Akdeniz'deki ticaretleri önemsiz olmakla beraber 1801'den 1812'ye kadar bu faaliyetler yoğunluk kazanmıştır¹⁰. Bu anlamda İzmir limanı Amerika için önemli bir yere haizdi. Amerika bayrağı taşıyan ilk ticaret gemisi 1797 yılında İngiltere'nin himayesinde İzmir'e gelmişti¹¹.

Osmanlı coğrafyası içinde bir liman şehri olan İzmir, Amerikan tüccarları için çok önemli bir merkez konumundaydı. Burada Amerikalıları (1830 yılında imzalanan anlaşmaya kadar) İngiliz konsolosları korumuşlar, onlara tanınan haklardan faydalanmışlar resmen İngiliz vatandaşları olarak kabul edilmişlerdir. İngiltere Konsoloslugu'nun denetimi altında Amerika 1811'e kadar, Türkiye'den Boston'a kahve, incir, ceviz başta olmak üzere çeşitli ürünler götürüyordu¹². Amerika özellikle İzmir'den Çin'e yaptığı afyon taşımacılığından büyük kârlar elde etmiş ve kısa zamanda bu piyasadaki İngiliz tekeli kırılmıştır Amerikan ticaret gemileri de İzmir limanına kahve, baharat, mum, rom ve pamuklu ürünler getiriyordu¹³.

1809'da İzmir'i ziyaret eden Amerikan ticaret gemilerinin sayısı 24'ü bulmuştur¹⁴. 1810 yılından sonra Amerika ile İzmir arasında düzenli deniz ticareti başlamış¹⁵, böylece Amerikan tüccarlarının varlığı iyice hissedilmeye başlanmıştır¹⁶. Ağustos 1811'den Kasım 1820 arasındaki dönem içinde her yıl İzmir'e ortalama 13 Amerikan taciri gelmiştir. Ancak Türk boğazlarından geçerek Karadeniz'e yelken açan ilk Amerikan ticaret gemisi Boston bayraklı "Calumet"ti. Ancak bu gelişmelere rağmen 1830 Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasından önce İstanbul ile kayda değer bir ticaret ortaklığı yoktu¹⁷. Nitekim bu anlaşmadan sonra 1830'un ilk 6 ayında 12 milyon

¹⁰ Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹ Orhan Koloğlu, "200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi: Türk'le Amerikalı'nın Tanışması", s. 17; Orhan Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, Cilt: 51, Sayı: 200, Ankara, 1987, s. 929.

¹² Yahya Bostan, *The United States' Efforts At Being A Great Power And Its Effects On Ottoman-United States Relations At The End Of The Nineteenth Century*, (Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s. 96.

¹³ Adem Kara, *Yeni Kutaya Yapılan Osmanlı Göçleri ve Neticeleri*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 23; Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", s. 458.

¹⁴ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 292.

¹⁵ Erdal Açıkse, "Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi", *Türkler*, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 542.

¹⁶ Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 98.

¹⁷ Amerikan ticaret gemileri İzmir kadar İstanbul'a önem vermiyordu. Bunun sebebi, Amerika'nın ithal maddelerinden afyonun satın alınması için uygun bir liman olmamasıdır. Diğer nedeni ise, Osmanlı Devleti ile Amerika arasında bir ticaret anlaşması imzalanmadığından Amerikan gemilerinin Çanakkale

galonluk Boston ve New England romu gemilerle İstanbul'a gelecek oradan da Rusya ve İran'a Karadeniz üzerinden pazarlanacaktı¹⁸.

Amerika'nın Osmanlı Devleti ile resmi ilişkisi henüz bulunmadığından Amerikalı tüccarlar İngiltere vasıtasıyla ticaret yapmak zorunda kalıyorlardı. Bundan dolayı Amerika, çeşitli defalar Osmanlı Devleti'ne başvurup İzmir'de konsolosluk açmayı talep etmiş, bu isteği¹⁹ Osmanlı Devleti tarafından diplomatik ilişkilerin tesis edilmediği gerekçesiyle reddedilmiştir²⁰. Amerika, 1802 yılında William Stewart ismindeki bir Amerikalıyı İzmir'e konsolos olarak göndermiş, fakat olumlu bir netice alamamıştır. Steawart, burada birtakım incelemelerde bulunmuş, Osmanlı Devleti ile Amerika arasında ticaretin nasıl gelişeceği konusunda raporlar yazdıktan sonra İzmir'den ayrılmıştır. 1808'de Amerika, Mr. Sloane ismindeki birini İzmir'e konsolos olarak göndermişse de yine aynı şekilde Bab-ı Ali'den red cevabı almıştır²¹.

Amerikalı 1811'de Philadelphialı tüccar MM Woodmas ve Offley İzmir'de gayr-i resmi bir Amerikan örgütü kurmuştur²². 1811 Ağustos ayında İzmir'e Woodsman&Offley şirketinin daimi temsilcisi olarak gelen David Offley, İngiltere'nin Levant Kumpanyası temsilcilerinin Amerikan tüccarlarının ödediği vergilerin sürekli yükselmesinin sebebi olarak görüyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile görüşen Offley bu durumu düzelterip Amerikan tüccarlarının ticaretinde Avusturya tarifesine göre vergi alınmasını sağlamış, 1816 yılında da yeni kabul edilen Fransız tarifesiyle değiştirilmiştir²³. Aynı zamanda David Offley Amerikan gemilerinin Karadeniz'e çıkmalarını sağlayan izni alarak²⁴, Amerika ticaretinin gelişmesine önemli katkıları olmuştur.

Boğazı'ndan geçmesinin zor şartlara bağlı olmasıydı. Bkz. Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 77.

¹⁸ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 292.

¹⁹ Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ülver, *Türk Amerikan Silah Ticareti Tarihi 1/Belgeler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008, s. 29.

²⁰ Osman Köse, "Osmanlı-Amerikan İlişkilerinde Bir Kriz: Hacı David Vapur Kumpanyası Boykotu (1911), *Belleten*, Cilt: LXVIII, Sayı: 252, (Ağustos 2004), Ankara, 2005, s. 463.

²¹ Şenol Kantarcı, "19. Yüzyılda Osmanlı-ABD İlişkileri" <http://www.os-ar.com> (Erişim Tarihi:02.01.2011)

²² Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 26.

²³ Ali İhsan Gencer vd., *a.g.e.*, s. 29.

²⁴ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 99.

David Offley, 1816 yılında İzmir’de Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa ile dostluk kurarak, Amerika’dan resmi bir talep olmamasına rağmen paşadan Amerikan konsolosu olarak tanınma imtiyazını alabilmiştir²⁵.

Böylece Amerika’nın ticaretinin gelişmesinde 1811-1820 yılları arasında 1812 hariç (1812 yılında Amerika ile İngiltere savaş halindedir) yılda 13 gemi İzmir limanına gelmeye başlamıştır²⁶. Örneğin Mühimme Defterindeki bir kayıta Amerikalı bir kaptan İstanbul’a gelerek % 12 vergi ödemiş ve geçiş iznini almak suretiyle İzmir’e ve oradan da Akdeniz’e inmiştir²⁷.

Daha önceden açılmış olan T.H. Perkins, Woodmas&Offley temsilciliklerine, 1821’de Langdon&Co. ve 1823’te Styth&Co. of Baltimore adlı şirketlerin temsilcilikleri katılmıştı. Bu gelişme Amerika’nın İzmir’de ne derece yoğun ticari faaliyet kurduklarını göstermesi bakımından önemlidir²⁸. İzmir’de Amerika’nın ticaret şirketlerinin sayısı 1827’de dörde ulaşmıştır²⁹.

1830 Anlaşması’ndan önce İngiliz himayesi altında ticaret yapmakla mükellef Amerikan gemileri zaman zaman kendi bandıralıyla (bayrağıyla) boğazlardan geçmeye çalışmış; bu da Osmanlı Devleti tarafından dikkatlice tetkik edilerek gereken tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Örneğin 8 Nisan 1828 tarihinde Amerika ticaret gemilerinden Brık (Ibrık) olarak adlandırılan bir gemi İstanbul’a gitmek üzere Akdeniz’e gelmiş, ancak bu geminin kendi bayrağıyla şimdiye kadar boğazdan geçişi olmadığından geçişine izin verilmeyip İzmir’de tutulmuştur.

Boğaz muhafızı Hafız Ali Paşa, bu konuyla ilgili olarak Kapı Kethüdası’na yazdığı yazıda, İstanbul’da bulunan İzmir Amerika konsolosunun ve yanındakilerinin kendisine; Akdeniz’e kahve ve şeker gibi bazı eşya yüküyle bir adet Amerikan gemisinin geldiğini, gelişinde güya konsolosun oğlunun “sözleşme işlemlerine dair yazışma yapmak üzere yanlarında olduğunu” haber verdiğini, kendi bayrağıyla İstanbul’a gelişine izin verilmesi için müracaat ettiğini belirtmiştir. Boğaz muhafızı

²⁵ Orhan Köprülü, *a.g.m.*, s. 930.

²⁶ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 10.

²⁷ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 99.

²⁸ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 76.

²⁹ Erdal Açıkses, *Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 2003, s. 31.

Hafız Ali Paşa konsolosun iddia ettiği bir sözleşmenin yapılmadığını söylemekle beraber anılan geminin bu defalık İstanbul'a geçiş izninin verilmesini talep etmiştir. II. Mahmut, İstanbul'a gelmek isteyen bu geminin boğazlardan geçmesine izin verilmesinde bir sakınca olmadığını dile getirerek geçiş iznini vermiştir³⁰.

ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki ticari sahada hızlı ilerleyişi başta İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya olmak üzere diğer devletleri telaşlandırmış ve bu devletler arasındaki rekabetin artmasına vesile olmuştur³¹.

2.1.2. Amerika'nın Osmanlı Devleti ile Ticaret Anlaşması Yapma Çabaları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Amerika III. Selim döneminden itibaren Osmanlı Devleti ile ilişki kurmak istemiştir. Amerika çeşitli yıllarda Osmanlı Devleti ile ticaret anlaşması yapmak istemesine rağmen Osmanlı Devleti bunu çeşitli sebeplerle olumlu karşılamamıştı.

İngiltere'de bulunan Osmanlı Devleti elçisi İsmail Ferruh Efendi III. Selim'e 25 Haziran 1797 yılında bu konu hakkında bir rapor göndermiştir. Raporda Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne elçi göndermek için İngiltere Dışişleri Bakanı Granvil'in müzakereye memur ettiğini belirtilmektedir. İsmail Ferruh Efendi'ye gönderilen bir yazıda, Amerika'nın yeni dünyada esasen İngiltere'ye bağlı olup sonra Fransızların ihtilalden birkaç yıl önce tahrik etmesiyle İngiltere'ye bağlı olmaktan çıktığını ve bağımsız bir Cumhuriyet şeklini kazanan eyaletler olarak anılan Avrupa devletlerinden bazılarının birer elçi tayin edip gönderdikleri ifade edilmiştir. Adı geçen raporda Amerika'nın Osmanlı Devleti ile de ticaretle ilgili bağlar kurup anlaşma arzusunda olduklarından elçi göndermeyi kararlaştırdıkları belirtilmiştir³².

Berberi Savaşları, Amerika-Fransız ilişkileri ve 1812'de İngiltere ile yapılan savaşlar sebebiyle Amerika başkanının Osmanlı Devleti ile bir dostluk anlaşması isteği gerçekleşmemiştir³³. Fransızlar Mısır'ı işgal ettiğinden Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir müttefiklik anlaşması imzalanmıştır. Bu durumda Amerika Fransa ile ilişkilerinin bozulmasından ve Amerikan kamuoyunun tepkisinden çekiniyor olsa gerek

³⁰ Bkz. B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1212, Gömlek No: 47491, Tarih: 23 N 1243.

³¹ Bkz. Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 99-100.

³² B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:145, Gömlek No:6080, Tarih: 29 Z 1211.

³³ Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", s. 457.

Amerikan Elçisi William Smith İstanbul'a gelememiştir³⁴. Çünkü Amerikan'ın bağımsızlık savaşında Fransa Amerika'ya yardım etmişti. Napolyon'un Mısır'ı işgalinden de Osmanlı Devleti'ne İngiltere yardım etmişti³⁵. İşte bu çerçevede devletler kamuoyunun sempati duyduğu veya devletlerin müttefik olduğu devletleri gücendirme niyetinde değillerdi.

1815 yılında Londra'daki Osmanlı Devleti elçisi Antonaki tarafından II. Mahmut'a gönderilen bir raporda, Amerika'nın Osmanlı Devleti ile bir ticaret anlaşması talebinde bulunduğu ifade edilmiştir. Elçi Antonaki Amerika'yı *"değerli, bilinen, isim yapacağı ve büyük söz sahibi olacağına inanılan"* sözleriyle ifade ediyordu. Antonaki Londra'da bulunan Amerikan maslahatgüzarının, Osmanlı Devleti'nin Amerika ile ticaret sözleşmesi yapmayı kabul ettiği takdirde biran önce haberleşme ve yazışma işlemlerine başlanacağını ifade ettiğini söylemektedir. Elçi Amerika ile bir ticaret anlaşması yapılmasının Osmanlı Devleti'nin yararına olacağını şu sözlerle dile getirmiştir:

*"...Bir sözleşme yapılmış olsa Amerika'nın tüccar ve gemileri bundan sonra ülkemize geldiklerinde Fransa ve İngiltere memurlarına gitmeyeceklerinden adı geçen devletlerin tarifeleri üzerinden gümrük vergisi vermeyip, daha fazla vergi vermeleri mümkün görünmektedir..."*³⁶

Hem Londra'daki Osmanlı elçisi Antonaki'nin söylemleri hem de 1815 yılından sonra sonraki arşiv belgeleri incelendiğinde kanaatimizce artık Osmanlı Devleti'nin nazarında Amerika'nın yavaş yavaş itibar kazanmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri şüphesiz Amerika'nın Garp Ocakları'nda kazandığı zafer ile dünya arenasında adını söz ettirmeye başlaması ve dış politikada Osmanlı Devleti'nin yeni arayışlara yönelme zaruretidir.

Nitekim 07 Ekim 1820 tarihli bir Hatt-ı Hümayûn'da Amerika'nın itibarlı, prestij sahibi ülkeler listesine dahil edildiğini okumaktayız. Böyle olmakla beraber devlet Amerika ile ilişki kurmaktan bazı sebeplerden dolayı imtinâ etmektedir. Arşiv belgesinde Osmanlı Devleti'nin Amerika ile ticaret sözleşmesi imzalanması halinde

³⁴ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 56.

³⁵ Mine Erol, Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 11.

³⁶ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:1178, Gömlek No:46516, Tarih: 07 R 1230.

bunun artı ve eksileri birlikte değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti, Amerika'nın Garp Ocakları'ndaki durumunu da göz önüne alarak şu değerlendirmeyi yapmıştır:

1. *“Amerika aracısız isteğini elde edemediği halde şayet arzusuna kavuşmak için Osmanlı Devleti'nin yanına başka devletleri aracı ederek ve özellikle Amerika'nın Garp Ocakları zulmünden elde edeceği hususu (bahaneyi) müttefik devletleri araya sokarak devletleri bu konuda sataştırması. Amerika diğer devletleri aracı olarak koyup istediğini elde edecek olur ise, bu işi aracısız tek başına Osmanlı Devleti ile müzakere etmesi halindeki elde edeceği faydadan yararlanamayacağı,*
2. *Amerika Osmanlı Devleti ile ticaret sözleşmesi yapıp, Garp Ocakları'nın saldırısından kurtulmadığı takdirde donanmasına güvenerek bu işi becermeye mecbur kalacaktır. Garp Ocakları Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğundan bunu Osmanlı Devleti bir kusur sayar³⁷”.*

Osmanlı Devleti, Amerika'nın bir ticaret sözleşmesi yapma isteğini kabul ettiği halde ortaya çıkacak sakıncaları şu ifadelerle dile getirmiştir:

1. *“Ticaret yönüyle ortaya çıkacak sakıncalardan biri Osmanlı Devleti'nin Amerika taraflarına ticareti her şeyden önce az olabilecek bir durum olacağından onlara ticaret yoluyla bağlanmanın faydası Osmanlı Devleti'nden çok Amerika'nın faydasına olacaktır.*
2. *Bu konuyu arzu eden Amerika olmakla Ticaret Sözleşmesi'nin görüşülmesi sırasında ve imzalanmasında gerek gümrük ciheti gerekse diğer yönlerle devlete ait faydayı gerektiren bazı şartlar ileri sürme ve teklifini, dikkat ederek ve özen göstererek, şartların Amerikalılar tarafından kabul edildiği durumda bu yönüyle eksik olacağı, kabul edilmediği takdirde bir şey gerekmeksizin isteklerini reddetmenin kolay olacağı açıktır. Zira iki devlet arasında meydana gelen bu gibi işlerin faydalı olması doğru olandır.*
3. *Amerika Osmanlı Devleti'ne geliş-gidişte serbestlik kazanması halinde, ticaret dairesini genişletip bu yönüyle deniz kuvvetlerini (donanmalarını) kuvvetlendirip, daha sonra başka devletlerle gücünü birleştirerek bu kuvvetini Osmanlı Devleti*

³⁷ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:1236, Gömlek No:48102, Tarih: 29 Z 1235.

aleyhine kullanabilir. Amerika bu defa da yaklaşık Garp Ocakları tarafından güvenliğini kazanma ve dostluk anlaşmasıyla ticaret gemilerini iç denizlerde dolaştırmakla ve başka devletin bayraklarıyla Akdeniz’de Osmanlı Devleti’nin sınırlarına ve iskelelerine gidip-gelmeyi sağlamış olur. Denizdeki kuvvetleri şimdiki durumda da mükemmel ve yeterli olup, olası bir Amerika’nın Osmanlı Devleti ile irtibatsızlığı durumunda tehlikeli olabilecek bir saldırı durumunu, ticareti ile dostluk bağı açık olduğu surette, haliyle tehlikeyi savuşturmuş ve kenara itmiş olacağı açıktır.

4. *İngiltere, diğer devletlerin ticaretini geliştirmek istemesini istememesinden yani fazla hırsından dolayı, eski düşman ve rakibi olan Amerika’nın bu defa Osmanlı Devleti ile ticaret anlaşması yapmasına, Osmanlı mülklerinde bayrağıyla dolaşmasına ve izin elde etmiş olmasına gücenmiş olur. Ancak İngiltere’nin geçmiş savaşlarda Osmanlı Devleti’yle güzel geçinmesi ve fiili hizmeti geçmiş ise de bu zamanlarda İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne hiçbir şekilde yardım, hizmet, fiilen sevgisini göstermesi ve dostluğu olmamıştır. Basra, Acem ve Arabistan bölgelerinde sonradan yaptığı bazı işlerine bakılırsa şimdi Osmanlı Devleti’ni, yüce çıkarlarına uygun Amerikalı ile Ticaret Anlaşması yapmaktan vazgeçirmeye dostça hakkı olmadığıdır.*

Amerika ile bu işe girilerek anlaşma hususunun doğal olarak bir sene kadar uzaması esnasında Avrupa’nın sıkıntılı durumunun daha da şiddetleneyeceği akla gelmektedir. İngilizlerin Osmanlı Devleti’ne yardım etmesi hiçbir şekilde sıkıntının gitmesine değil, paçaları sıvamış olduğu görünür ise gayret ve özeni, o zaman en faydalı tarafı tercih ederek ve yine kendine göre bazı çıkarlar oluşturarak, anlaşma tamamlanmamış olacaktır. Bu takdirde bile Amerika ile anlaşma görüşmelerine başlanmaz ise İngilizlerin rica ve ulaşacağı bir şey kalmayıp, aksine anlaşmanın görüşülmesine başlandığı takdirde zaman ve duruma göre İngiltere’ye minnet yüklemeye sebep olabileceği bellidir”³⁸.

Osmanlı Devleti tüm bu sakıncaların yanında Amerika ile bir ticaret sözleşmesi yapması halinde ortaya çıkacak müspet gelişmeleri de değerlendirmiştir. Bunlardan birincisi; kahve, şeker ve tıp-eczacılıkta kullanılan çeşitli ot gibi Amerika ürünlerinin

³⁸ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:1236, Gömlek No:48102, Tarih: 29 Z 1235.

karaborsacıların eline geçmeksizin, Amerika gemileriyle doğrudan İstanbul'a ve diğer Osmanlı şehirlerine gelip ucuz fiyata satılmasıdır. İkincisi ise ürünlerin gerek gümrük ciheti gerekse bazı yönler ile devlete büyük faydalar sağlayacağı noktasıdır³⁹.

Kanaatimize göre işin siyasi boyutu Osmanlı Devleti'ni kaygılandırmaktadır. Buna göre Osmanlı Devleti bazı devletler ile olası bir savaş durumunda İngiltere'nin de anılan devletlerle beraber hareket ederek Akdeniz'i kuşatması durumunda Amerika'nın Avrupa devletlerinin karşılıklı düşmanlık ve savaşlarında sözleşme gereği tarafsız kalacağından, ticaret gemilerinin serbest olarak Osmanlı Devleti şehirlerine hububat ve erzak nakli yapacağını, bu esnada belki bazı önemli şeyler dahi taşıyabileceğini (savaş aletleri, mühimmat vs...) bu suretle de Amerika'nın açık olarak şimdi ve ileride hizmet edebileceğinin altı çizilmektedir. Osmanlı Devleti bu anlamda başta İngiltere olmak üzere diğer düşmanlara karşı Amerika kartını kullanacağını emarelerini 1820 tarihinden itibaren dile getirmeye başlamıştır.

Devlet aynı zamanda Amerika'nın on milyonluk nüfusunun yirmi senede bir iki katına çıkacağını ve devletlerarasında da nüfuz ve gücünün artacağına ihtimal vermektedir. Bu suretle devlet içindeki bazı kişiler Amerika'nın dostluğunun kazanılması noktasına vurgu yapmakta hiç değilse şimdilik Amerika tarafından resmi olmayan bir memurun tayin olunarak görüşülmesi gerektiğine inanmaktadır⁴⁰.

Bu doğrultuda Amerika'nın yukarıda açıkladığımız çeşitli tarihlerde yaptığı teşebbüsler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Amerika 1820 yılına kadar resmi sığata haiz birini Osmanlı Devleti için görüştürmemiştir. Amerikan Dışışleri Bakanı John Q. Adams ilk defa New Yorklu bir avukat olan Luther Bradish'i 1820 yılında Osmanlı Devleti ile bir ticari anlaşma yapması için görevlendirmiştir⁴¹. Zira Luther Bradish'in tavsiyeleri üzerine Dışışleri Bakanı John Q. Adams ticaret anlaşmalarının müzakerelerini başlatmak istemiştir⁴².

Luther Bradish'in girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Devleti buna karşılık yapılacak bir ticaret anlaşmasından ancak Amerikalıların faydalanacaklarını, Osmanlı Devleti'nin cüzi miktarda menfaat sağlayacağını ifade ederek olumlu yanıt

³⁹ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:1236, Gömlek No:48102, Tarih: 29 Z 1235.

⁴⁰ Bkz. B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:1236, Gömlek No:48102, Tarih: 29 Z 1235.

⁴¹ Ali İhsan Gencer vd., *a.g.e.*, s. 29.

⁴² Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 293.

vermemiştir⁴³. Bunun dışında zaten Osmanlı Devleti bu sıralarda Yunan İsyanı ile meşgul olduğundan⁴⁴ Amerika'nın bu talebine olumlu bir cevap veremezdi. Bu belgede dikkatimizi çeken hususlardan biri de 1820'de Osmanlı Devleti'nin ABD'nin nasıl kurulduğu, hükümet şekli, dış ilişkileri, harp ve donanmaları, ekonomik durumu, nüfusuna kadar her konuda malumat sahibi olduğudur⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nin bu konudaki çekimser ve belirsiz tutumu üzerine Amerika tarafından İstanbul'a 18 Kasım 1821 tarihinde aracı olan kişiye; *"iki ülke arasında coğrafi bakımdan uzaklık olduğundan bunun Osmanlı tüccarları için bir fayda teşkil etmeyeceği bu nedenle şimdilik bir ticaret anlaşması yapılmasının düşünülmeyeceği"* cevabı verilmiştir. Bunun üzerine gelen kişi Osmanlı yöneticilerini ikna etmek için; yapılacak olan olası bir anlaşmada sadece Amerikalı tüccarların değil her iki ülke tüccarlarının müşterek çıkarlarının gözetileceğini bu anlamda Osmanlı Devleti'nin bu konuyu etraflıca tetkik etmesi gerektiğini ifade etmiştir⁴⁶. Amerika 1825'de yine aynı istekler için teşebbüste bulunduysa da başarılı olamamıştır⁴⁷.

20 Kasım 1827 yılında Amerika ile yapılabilecek olan ticaret sözleşmesi hakkında Osmanlı Devleti'nin Nemçe (Avusturya) elçisinin bir raporu dikkat çekicidir. Elçi, Amerika ile bir ticaret anlaşması yapılmamasında İngilizlerin etkisine değinmektedir. İngilizleri eleştiren elçi, bu devletin muhalefete yetkisi olmadığını belirtmektedir. Amerika ile yapılacak olan bir anlaşmanın faydalarına temas eden elçi; *"...Ülkede ihraç bakımından hayli ürün var iken, ticarete yeni kapılar açılmış olup, Amerika'dan bazı malzemeler getirilebilir. Diğer devletlerin ibret alması için Amerika ile ticaret anlaşması uygun ve çok faydalıdır. Bir faydası da şudur: Amerika'nın istekleri kabul edilmeye yakın görünür ise, Rum fesadı ve eşkıyası da tamamen ortadan kalkar. Devletlerin Rumların tam serbestlik arzusunu fiilen ortaya koyma dönemlerinde, Amerika dostluğunu göstermiş, anlaşma bağlarını ispat ettikten sonra, Amerika'nın savaş gemileri sahil kenarlarında dolaşırken, Rumların bozgunculuğa başladığından beri haklı olanın hangi tarafta olduğunu göstererek, Osmanlı Devleti'nin Rum milleti*

⁴³ Akdes Nimet Kurat, "Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları", *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 8-9, Ankara, 1967, s. 309-312.

⁴⁴ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Ankara, 1959, s. 13.

⁴⁵ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 61.

⁴⁶ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:1213, Gömlek No:47507 F, Tarih: 29 Z 1236.

⁴⁷ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 11.

hakkında seçtiği yolu destekler gibi görünüyor⁴⁸” şeklindeki ifadelerle olayın hem ticari hem de siyasi faydasına temas etmiştir.

Bu şekilde olaya bakıldığında Osmanlı Devleti’nin tam bir kararsızlık içerisinde bulunduğu görülmektedir. Fakat bu kararsızlığını Amerika’ya olduğu kadar hoşgörü içerisinde mutedil bir tavırla yansıtmaya gayesinde olduğu da söylenebilir. Devletin bundaki amacı hem Amerika’ya karşı net bir tavır alarak onların düşmanlığını kazanmamak hem de İngiltere gibi güçlü bir devletin tepkisi çekmemektir. Nitekim 12 Temmuz 1828 yılına ait bir arşiv belgesinde II. Mahmut’un Amerika ile bir ticaret anlaşması yapılmasına sıcak bakmadığını belirtmekle beraber bunu Amerika’ya nezaket çerçevesinde farklı yollarla aktarılması emrini verdiğini görmekteyiz.

Adı geçen belgede; Osmanlı paşası II. Mahmut’a Amerika ile tafsilatlı malumatlar aktarmaktadır. Bu anlamda Osmanlı Devleti Amerika’yı merak etmeye ve araştırmaya başlamıştır. Amerika’nın İngilizlerin egemenliğinden kurtulduktan sonra güçlü bir Cumhuriyet olduğu, onbeş milyondan fazla halkı, iki yüz adet savaş gemisi olduğu, Osmanlı Devleti’nden başka Hindistan’a ve Çin’e ticaret için gidip-geldikleri, İngiltere, Fransa ve diğer bazı yabancı devletler ile aralarında anlaşmalarının olduğu, yönetim şekli, üretim ve tüketim malları, Osmanlı Devleti’ne ne kadar uzaklıkta bulunduğu kadar her türlü malumat bu bilgiler arasında yer almaktadır.

Bu belgede Osmanlı Paşası, Danışma Meclisi’nde bu konunun etraflı bir biçimde tetkik edilerek ortaya çıkan sonucu II. Mahmut’a aktarmıştır. Burada Amerika ile bir ticaret anlaşması yapılması halinde ortaya çıkacak menfi sonuçlar ifade edilmiştir. Amerika’nın malları ucuz getirmeyeceğine kanaat getiren Danışma Meclisi, karşılığında Osmanlı topraklarındaki mallarını da almayıp sadece altın ve gümüş götüreceğini, gümrüğe ve Osmanlı tüccarlarına bir fayda getirmeyeceğini belirtmiştir. Olayın siyasi boyutuna da değinen meclis, ilginç bir değerlendirme yapmıştır. Rusya’nın İngiltere’ye karşı Amerika’nın deniz kuvvetine güvenerek onlara destek vereceğine inanan meclis, Osmanlı Devleti’nin iki devlet devlet (İngiltere ve Rusya) arasında zor durumda kalacağından dem vurmaktadır. Amerika ile bir ticaret anlaşması yapılması halinde İngiltere tüccarlarının bunların mallarından elde ettikleri ticari gelirlerin aşağı

⁴⁸ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:1203, Gömlek No:47262 B, Tarih: 10 Ca 1243.

düşmesinden dolayı güceneceğini, ticaret anlaşması yapılmaması halinde de Rusya'nın aracı olarak sokulmasından duyduğu endişeyi ifade etmiştir. Aynı zamanda Amerika'nın daha sonraki zamanlarda daha fazla isteklerde bulunabileceğini dile getiren meclis, örnek olarak da Amerikan gemilerinin Karadeniz'e gelip-gitmeyi göstermiştir.

Amerika'nın neden bir ticaret anlaşması yapma hevesinde olduğu da bu belgede ifade edilmiştir. Öncelikle Amerika'nın Garp Ocakları ile uzlaştığını fakat kendilerini emniyette hissetmeleri için Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapmak istedikleri belirtilmektedir. Meclis bunun da sakıncalarına değinmiş devletin Garp Ocakları ile Amerika arasındaki husumetlerden boş yere başının ağrıyacağını dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Amerika ile bir barış anlaşması yapılıp yapılmaması konusunda İslam dinine göre devletin hiçbir şekilde faydası olmadığından bir anlaşma yapılmamasının uygun olduğu da belirtilmiştir⁴⁹.

Bu konudaki II. Mahmut'un görüşleri Danışma Meclisi ile uyusmaktadır. Padişah görüşlerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

"...Amerika Cumhuriyeti ile ticaret anlaşması yapmakta bir fayda olmadığı ve İngilizleri de gücendireceğine göre, ticaret anlaşması yapmamanın daha iyi ve güzel olduğu gün gibi açıktır. Lâkin bunlar önce küçük bir Cumhuriyet iken günden güne kuvvet kazanıp, İngilizlere denk gibi oldukları, İngilizler de deniz kuvvetlerine daha fazla itina gösterip, anlaşmaya itibar etmeyerek, Cezayir Garp Ocakları'na, geçenlerde Basra Körfezi civarında birkaç kabileye, birkaç gün önce Mısır Valisi'nin yazısına göre uyruğumuzdan olan Yemen İmamı'na yaptığı saldırıya ve bunlara benzer birçok devlet usulüne aykırı hareketlerine bakılırsa dostluğundan fiilen bir fayda görünmüyor. Bu takdirde adı geçen Cumhuriyet'e üzücü cevap verilmesinde fayda görmüyorum. Ruslar görüşmelere aracılık eder ise duruma uygun cevap bulunur. Üzücü bir cevap vermektense, Osmanlı Devleti'nin bu ticaretten pay alamadığı, şimdilik Osmanlı Devleti'nin içişleri ile uğraştığı ve Avrupa'daki bazı durumların bunu konuşup görüşmeye engel olduğu gibi ümit veya üzüntü çıkmayacak bir cevap yazılması en zararsızdır..."⁵⁰

⁴⁹ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:1212, Gömlek No:47492, Tarih: 29 Z 1243.

⁵⁰ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1212, Gömlek No: 47492, Tarih: 29 Z 1243.

Bir diğerk arşiv belgesinde ise İngiltere'den çekinildiğı açıkça ifade edilmiştir. Belgede, İngilizlerin tavır ve hareketleri anlaşılınca kadar şimdilik Amerikalıların geçiştirilip, oyalandırılmaları zamanın ve durumun gereğı olarak telakki edilmiştir⁵¹.

Amerika'nın bu mücadelesinde istediğı neticeleri alamamasında bir takım iç ve dış faktörler etkilidir. Amerika ile imzalanacak bir ticaret anlaşması Osmanlı Devleti'nin çıkarına ters düşüyordu. Çünkü Osmanlı Devleti, Amerika ile yaptığı ticaretten, daha önce kapitülasyon yaptığı ülkelere göre daha fazla gümrük vergisi alıyordu. Osmanlı Devleti'nde coğrafi olarak Amerika'nın uzakta oluşu, yapılacak olan anlaşmada kendi vatandaşlarından ziyade Amerikalıların faydalanacağı görüşü de bu anlaşmayı imzalamada devletin çekimser bir tutum sergilemesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti aynı zamanda İngiltere'yi de gücendirmek istemiyordu. Örneğın, Osmanlı Devleti 1798'de Fransa'nın Mısır'a asker çıkarması nedeniyle İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyduğundan, İngiltere'den bağımsızlığını yeni kazanmış bir devlet olan Amerika ile dostluk kurmak istemedi⁵². Bunun yanında Rusya'nın da Amerika'nın tarafında olduğuna inanan Osmanlı Devleti Amerika'nın Rusya'yı bu konuda aracılık⁵³ etmesinden de çekinmiştir. Rusya'nın bu işın içine girmesini

⁵¹ Bkz. B.O.A, Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1212, Gömlek No: 47490, Tarih: 29 Z 1246.

⁵² Semih Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*, (Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s. 13.

⁵³ Yazar Ali Kemal Sunman, Viyana Kongresi'nin yapıldığı sırada İngiltere'nin Osmanlı topraklarında güçlenmesini engellemek amacıyla Rusya'nın; Amerika ile Osmanlı Devleti arasına siyasi ve ticari müzakereye aracılık için Sen Petersburg'da bulunan Amerikan maslahatgüzârı "Levet Harris"e bir gün Rus Hükümeti tarafından şu teklifi yapıldığını ileri sürmüştür: " *Babîâli ile Birleşik Amerika Devletleri arasında ticari ve siyasi müzakerelere girişilmek üzere her iki tarafa karşı dostça vasıta olmaya haşmetli Çar'ın Hükümeti hazırdır. Eğer Amerika hükümeti isterse Çar'ın Hükümeti de İstanbul'daki Rus elçisine keyfiyeti bildirerek Babîâli nezdinde bu yolda teşebbüslerde bulunması için talimat verecektir. Sultan Mahmut her halde bunu iyi karşılayacaktır*". Ali Kemal Sunman, "Türk-Amerikan Dostluğunun Tarihi", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 2, Şubat 1950 (2/12), s. 457.

Yazarın kaynak belirtmeden ileri sürdüğü bu konuşma ne derecede doğrudur bilmiyoruz ama Rusların bu konuda hevesli olduklarını ve Osmanlı Devleti'nin olası bir Rus aracılığından özellikle İngiltere faktörü yüzünden çekindiğini incelediğimiz arşiv belgelerine dayanarak dile getirebiliriz. Örneğın; "...Rusya Devleti Amerika'yı barışa çekmeye ve şimdiden dostu ve mütefiğı yapmaya çok gayret göstermekte ve çalışmaktadır..." B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1236, Gömlek No: 48102, Tarih: 29 Z 1235; "...Amerika Cumhuriyeti ile İngilizler arasında olağanüstü olarak gizli kin ve düşmanlık vardır. Ruslarla iş icabı arasında uzlaşma vardır ve Rusların bunlar ile uzlaşmaya istekli olmaları da İngilizlerin deniz kuvvetlerinin gücünden kaynaklıdır. İngilizler de Rusların bu düşüncelerini bildiğinden şimdilik görünürde her ne kadar aralarında aralarına ayrılık durumu açığa çıkmış değilse de, aslında kendisinin idaresi altında olan Amerikalıları Rusların o şekilde tutmasından ve diğerk sebeplerden dolayı Ruslara gizli düşmanlık yapmaktadırlar. Şimdi Amerika'nın müracaatına, Osmanlı Devleti tarafından izin verilmiş olsa da bundan Ruslar hoşlanır... Amerika'dan gelen beyzade (memur) İstanbul'a geldiğinde Rusya Elçisi'nin evine misafir olmuş. Rus'u aracı etmesi akla geldiğine göre bu sakıncadan ötürü bunlara verilecek cevap söz vermek şeklinde olmayıp, Rusların bu konuya aracılık etme maksadının ne olduğunun iç yüzü bilinmeli ve ona göre verilmelidir. Bunların bulundukları yer uzak

istemeyen Osmanlı Devleti aynı zamanda olası bir Amerikan-Rus yakınlaşmasının İngiltere'yi gücendireceğinden endişe ediyordu.

Amerika'nın Osmanlı Devleti sularında ticaret yapmasının kendi çıkarlarına ters düşeceği fikrinin hakim olduğu batılı devletlerin temsilcilerinin İstanbul'da gizlice yürüttükleri propaganda faaliyetleri de Amerika ile bir anlaşma imzalanmasını engelliyordu⁵⁴. Nitekim İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti ile iktisadi menfaatlerini muhafaza etmek istiyor, yeni rakipler istemiyordu. Çünkü güçlü bir Amerika bu devletlerin çıkarlarına aykırı bir biçimde Akdeniz ve Karadeniz havzalarına yayılabilecekti. 1786 yılında Fransa'nın Amerika'nın İstanbul ile müzakere yapmasını engellemesi buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. 1786 yılında Amerika ile Cezayir Ocağı arasında bir anlaşma imzalanmasının ardından Amerikan delegeleri bu anlaşmaya Bab-ı Ali'yi de dahil etmek istemişlerdi. Fakat Fransa Dışişleri Bakanı Comte de Vergennes bunun gerçekleşmesi için Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne yüksek hediyeler takdim etmesi gerektiğini bunun da çok masraflı olacağını empoze etmesi üzerine Amerika bu fikrinden caymak zorunda kalmıştır⁵⁵.

Bu gibi sebeplerin yanında Osmanlı Devleti'nin o dönemlerde diğer devletlerle meşgul olmasının da büyük rolü vardı. 1830'dan önce, 1828 yılının ortalarında Amerika'nın İstanbul'da Osmanlı temsilcileriyle temasa hazır kişileri vardı. Fakat Osmanlı Devleti o yıllarda Ruslar ile meşgul olduğundan görüşmeler gerçekleşmemiştir⁵⁶. Başka bir örnek verecek olursak; 1820'de Amerika ile müzakereler olumlu geçse de 1821'de başlayan Yunan İsyanı, bu müzakereleri yarıda bırakmıştı⁵⁷. Çünkü 1821 de başlayan Rum İsyanı'nın Amerikan kamuoyu tarafından desteklenmesi ve bunun Osmanlı Devleti'nde meydana getirdiği aksi tesirat⁵⁸ bunda etkili olmuştur.

mesafe olarak diyelim ki düşmanlığı gerektirecek olsa, İngilizler bunlar ile zıt durumda olmaları, bu konuda bir araya gelmeleri kolay değildir. Belki İngilizler gerektiğinde bunları kendi halinde bırakmayıp, deniz kuvvetleri de bunlardan üstün olduğundan, zarar vermelerini engellemeye güçleri yeter..." gibi sözler bu görüşü teyit etmektedir. B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1212, Gömlek No: 47492, Tarih: 29 Z 1243.

⁵⁴ Ali İhsan Gencer vd., *a.g.e.*, s. 30.

⁵⁵ Bkz. Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 53,55.

⁵⁶ Laster D. Langley, "Jacksonian America And The Ottoman Empire", *The Muslim World*, Vol: 68, No: 1, Missionmy Review Publishing Company, January 1978, s. 46.

⁵⁷ Adem Kara, *a.g.e.*, s. 24.

⁵⁸ Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ülver, *a.g.e.*, s. 30.

ABD Dışışleri Bakanlığı Commodore John Rodgers'e Osmanlı Devleti ile yapılacak bir ticaret anlaşması için yetki vermiştir. Rodgers ABD'nin ticaret gemilerinin Karadeniz'de de faaliyet yapabilmesini isteklerine eklemiş ve 1 Aralık 1828 yılında İzmir'e gelmiştir⁵⁹.

1829'da Rusya ile yapılan Edirne anlaşması ile Karadeniz'in Rusya başta olmak üzere diğer devlet gemilerine açılması Amerika'nın Osmanlı Devleti ile biran önce anlaşma yapma hevesini iyice artırmıştır. 12 Eylül 1829'da Kaptan James Biddl, David Offley ve Charles Rhind'den oluşan bir heyet tekrar görüşmelerde bulunmak üzere görevlendirilmişlerdir⁶⁰.

İstanbul'a bu şekilde özel elçiler gönderip bir ticaret anlaşması imzalamak isteyen Amerika'ya 1830 yıllarına gelindiğinde daha ılımlı cevaplar verilmeye başlanmıştır. Amerika'nın birçok madene ve güçlü bir donanmaya sahip bulunduğu vurgulanarak konu tekrar tetkik edilmeye başlanmıştır⁶¹. Rus-İngiliz-Fransız ortak donanması Navarin'de Osmanlı Donanması'nı yakması⁶² bunda etkili olmuştur.

2.1.3. ABD ve Osmanlı Devleti Arasında İmzalanan 7 Mayıs 1830 Tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması

Osmanlı Devleti ile Amerika arasında resmi münasebetlerin kurulmasının önemini takdir edenlerin başında Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın yanında yetişen Hüsrev Paşa geliyordu⁶³. Amerikalıların Akdeniz filosu komutanı Amiral John Rodgers ile Kaptan-ı Derya Mehmet Hüsrev Paşa arasında 6 Ağustos 1826'da bir müzakere yapılarak iki ülke arasında resmi ilişkilerin tesis edilmesi yönünde bir uzlaşmaya varılmıştır⁶⁴.

Bu görüşmelere gelirken Amerika'nın "North Carolina" ve "Constitution" gemileriyle gelmesi dikkat çekicidir. Nitekim adı geçen gemiler Amerikan donanmasının en görkemli gemileriydi. Bu görüşme esnasında Mehmed Hüsrev Paşa bu

⁵⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı-ABD Ticari İlişkileri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 275.

⁶⁰ Ali İhsan Gencer vd., *a.g.e.*, s. 30-31.

⁶¹ Bkz., B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:958, Gömlek No:41139, Tarih: 29 Z 1245.

⁶² İhsan Ilgar, "İlk Türk-Amerikan Anlaşması", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 9, Cilt: 2, İstanbul, 1969, s. 4.

⁶³ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 13.

⁶⁴ Osman Özsoy, "Türk-Amerikan İlişkilerinin İlk Dönemi ve Amerika'daki Tanıtım Faaliyetler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 114, İstanbul, Haziran 1998, s. 2.

gemiler hakkında etraflıca malumat edinmiş; bu gemilerin ihtişamıyla olsa gerek Amerika'ya yakınlık göstermeye başlamıştır⁶⁵. Fakat bu görüşmelerde belirli bir münasebet kurulsa da karşılıklı aşırı beklentiler yüzünden bir anlaşma sağlanamamıştı.

Osmanlı Devleti, ilk zamanlar Amerika'ya karşı mesafeli davranırsa da 1827'de donanmasının Navarin'de Rus-İngiliz-Fransız ortak donanmaları tarafından yakılması, iki ülke ilişkileri açısından bir dönüm noktası oluşturmuştur. 20 Ekim 1827 tarihinde gerçekleşen baskında 57 Türk-Mısır gemisi batırılmış, 8000 Osmanlı askeri de şehit edilmiştir⁶⁶.

Osmanlı Donanması'nın yakılması ve arkasından yaşanan 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlı ordusunun almış olduğu ağır yenilgi, Osmanlı Devleti'ni yeni bir müttefik aramaya sevk etmişti⁶⁷. Amerikan donanmasının gücünün farkında olan Kapdân-ı Derya Mehmed Hüsrev Paşa, yeni bir donanma inşası için bu devletten faydalanma isteğini padişaha bildirmiştir⁶⁸. Osmanlı Devleti, donanmasının Navarin'de yakılması sonucu, donanmayı yenileyip geliştirmek adına denizcilik alanında inkişaf sağlayan Amerika'ya yakınlık göstermeye başlamıştır⁶⁹.

Mehmet Hüsrev Paşa'nın tavsiyesi ve telkinleriyle Osmanlı Devleti Amerika ile münasebet kurmaya yönelmiştir. Bu yüzden 1828 yılında Amerika'nın İzmir Konsolosu David Offley⁷⁰ bir ticaret anlaşması için İstanbul'a kadar gelmiş ve Osmanlı Devleti ile ilişkiler kurmaya başlamıştı⁷¹. Osmanlı Devleti, 1828'de Offley'e gönderdiği bir yazı ile Amerika adına yollanacak bir temsilciyi İstanbul'a davet etmiştir⁷².

⁶⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 14.

⁶⁶ Selman Soydemir, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri (18. ve 19. Yüzyıllar)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, s. 4.

⁶⁷ Semih Bulut, *a.g.t.*, s. 14.

⁶⁸ İhsan Ilgar, *a.g.m.*, s. 4.

⁶⁹ Dünyada gemi teknolojisinde en büyük gelişme buharlı gemilerin icadıyla başlamıştır. 1807 yılında ilk defa Amerika'da inşa edilen buharlı gemiler Avrupa'da 1827'de, Osmanlı Devleti'nde ise satın alınarak kullanıma girmiştir. Bu tarihten bir yıl sonra Amerikalı mühendisler nezaretinde ilk buharlı gemi olan Eser-i Hayr adlı gemi olmuştur. Bkz. Birol Çetin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknolojilerin Takibi (1700-1900)", *Türkler*, Sayı: 15, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 815.

⁷⁰ 1831 yılında David Offley'in Amerika'nın İzmir konsolosu olduğu padişah tarafından onaylanmıştır. Zaten bu tarihten sonra da Amerikan Konsolosları'nın sayısında büyük bir artış gözlenmiştir. Hamdi Atamer, "İlk Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul, Kasım 1967, s. 20.

⁷¹ Reisülküttab Mehmed Said Pertev Efendi David Offley'den kapitülasyonlar bakımından diğer devletlerin aksine Amerika'dan daha fazla vergi istemesi üzerine bir uzlaşmaya varmamıştı. İhsan Ilgar, *a.g.m.*, s. 4.

⁷² Orhan Köprülü, *a.g.m.*, s. 932.

Osmanlı Devleti'nin Amerika ile görüşmelere sıcak bakması neticesinde, Başkan Jackson, Türkiye'ye gelip görüşmelerde bulunması için James Biddle, Charles Rhind ve David Offley'i görevlendirmişti. James Biddle, Akdeniz'deki Amerikan Filosunun kaptanıydı. Amerika'ya göre; müzakerelerde onun varlığı görüşmecilere olan saygıyı ve değeri artıracaktı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin donanmasının yeniden inşası konusunda Amerika'dan beklentisi ve bu suretle denizci birinin orada olması görüşmelere olumlu olarak yansıyacaktı⁷³.

Charles Rhind, Doğu Akdeniz'de ticari ilişkileri olan Amerikalı bir tacirdi. 1829'da Odessa'ya Amerikan Konsolosu olarak atanmıştı. Rhind, Offley ve Biddle'ı İzmir'de bırakarak, 6 Şubat 1830 tarihinde İstanbul'a gelip burada Osmanlı heyetiyle müzakerelere başlamıştır⁷⁴.

1828 yılının Aralık ayında başlayan görüşmeler 1830 yılının Mayıs ayına kadar sürmüştür⁷⁵. Charles Rhind ve Reisülküttap Mehmet Hâmid Efendi ile olan görüşmelerde nihayet bir uzlaşmaya varılmıştır. Amerika ile Osmanlı Devleti arasında yapılan 7 Mayıs 1830 tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması; önsöz, dokuz madde, sonuç ve bunlardan bağımsız bir tane de gizli maddeden oluşuyordu⁷⁶. İzmir'e gelen Amerikan temsilcileri Biddle ve D.Offley bu gizli maddeyi İstanbul'da öğrenmişler ve Amerika'nın dış politikasına aykırı olduğu gerekçesiyle anlaşmayı imzalamak istememişlerdir. Amerikan temsilcileri arasında çıkan tartışmada bu iki delege anlaşmayı bazı şartlar ileri sürerek imzalamışlardır⁷⁷.

Amerika bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleri için vermiş olduğu kapitülasyonları, Osmanlı Devleti'nden talep etmiştir⁷⁸. Anlaşmanın açık maddelerine göre; Osmanlı Devleti Amerika'ya ticarete en fazla gözetilen millet statüsünü tanıyordu. İki devlet karşılıklı olarak birbirlerinin ülkelerinde konsolosluk açmayı kabul etmişlerdir. Yine anlaşmaya göre, Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarından kolayca yararlanması sağlanmış, Amerikan vatandaşlarının işlediği suçlar nedeniyle

⁷³ Laster D. Langley, *a.g.m.*, s. 46.

⁷⁴ Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", s. 458.

⁷⁵ Osman Özsoy, *a.g.m.*, s. 2.

⁷⁶ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991, s. 2-6.

⁷⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 15.

⁷⁸ John M. Vander Lippe, "The 'Other' Treaty Of Lausanne: The American Public and Official Debate On Turkish-American Relations", *The Turkish Yearbook International Relations*, Vol: XXIII, s. 31.

yargılanmaları konusu düzenlenmiş, Amerikan elçi veya konsoloslarının Osmanlı tebaa ve reayasını kendi korumalarını almayacakları karara bağlanmış, Amerikan ticaret gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestisi sağlanmış, iki devlet bandırasını taşıyan gemilerin kazaya uğramaları halinde birbirlerine yardım etmesi kabul edilmiştir.

Amerika tüccarları Osmanlı sularına geldiği zaman en imtiyazlı devletler kadar mal ve gümrük vergisine tabi tutulacaktı. Aynı hak Osmanlı Devleti tüccarları için de geçerli olacaktı. Fakat Osmanlı gemilerinin Amerika'ya gidecek gemi teknolojisi olmadığından, aynı zamanda 1828-1829 Rus Savaşı'ndan yenik çıktığından, Mora adası elden çıkıp Cezayir Fransızlar tarafından alındığından⁷⁹ devlet dış ticarette Amerika gibi yeni atılımlar yapamıyor ve onların yararlandığı haklardan faydalanamıyordu.

Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan 1830 tarihli Dostluk ve ticaret anlaşmasının 9 maddesi şu hükümlerden oluşmuştur:

İlk maddede; Osmanlı Devletinin Müslüman olan tüccarı Amerika Devletinin idaresi altında bulunan yerler, eyaletler, liman ve iskelelerine yahut bir iskeleden başka iskeleye veya Amerika iskelelerinden başka ülke iskelelerine gidip geldiklerinde gümrük vergisi ve diğer vergileri için fazla yardım gören devletlerin tüccarı gibi ödeyip, fazla istenerek incitilmeyeceklerdir. Denize gidişlerinde ve benzeri seyahatlerinde diğer devletler hakkında geçerli olan bütün muafiyet ve ayrıcalıklar aynı şekilde Osmanlı Devleti tüccar ve halkı hakkında da geçerlidir. Belirtilmiş işlerle ve ticaret maksadıyla Osmanlı Devleti ülkesine, liman ve iskelelerine giden Amerika tüccarı da gümrük vergisini ve diğer vergilerini, fazla yardım gören dost devletlerin tüccarı gibi ödeyerek, başka bir gün adaletsizlik ve zulüm görmeyeceklerdir. İki taraf için de gerekli olan yol kâğıtları verilecektir⁸⁰.

İkinci maddede; Osmanlı Devleti tarafından Amerika ülkesinde konsolos bulundurulması ve Amerika Devleti tarafından da ticaret işlerinin idaresi için, ticaret yeri olup, gerekli görülen yerlere kendi türünden beratlar ve yüce buyruklar ile konsolos

⁷⁹ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmalar*, s. 14.

⁸⁰ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47508, Tarih: 29 Z 1246.

ve konsolos vekili tayin edilmesi uygun olup, haklarında uygun ayrıcalıklar ve gerekli koruma yerine getirilecektir⁸¹.

Bu maddeden Osmanlı Devleti'nden ziyade Amerika yararlanmıştır. Osmanlı Devleti ancak 1856 yılında J. Hartfor'u New York'a fahri konsolos olarak tayin etmişti. Amerika'ya 1867 tarihinde ilk elçi Fransız asıllı Black (Bulak) Bey olmuştur⁸².

Anlaşmanın üçüncü maddesine göre; Osmanlı ülkesinde ticaret yapmak için oturmakta olan Amerika tüccarı, diğer dost ülkeler tüccarı gibi, ticaret işlerinde çalıştıracakları komisyoncular hangi millet ve mezhepten olursa olsun, müdahale olunmayacak ve alışılmışın dışında davranılmayacaktır⁸³. Amerika tüccar gemileri Osmanlı ülkesi iskelelerine geldiklerinde, gelişleri sırasında gümrük ve liman memurları tarafından, diğer devletler gemilerinden fazla yoklama yapılmayacaktır. Bu maddeyle Amerikalılara dinine ve milliyetine bakılmaksızın herhangi birini simsar (komisyoncu) olarak kullanma hakkı veriyordu⁸⁴.

Bu anlaşmanın bir başka özelliği ise, 4. maddesidir. Bu madde ile Amerikalılar kapitülasyon haklarından faydalanıyordu. Amerikan vatandaşları Osmanlı Devleti'nde suç işlerse Osmanlı mahkemelerinde yargılanacak, cezası da kendi konsoloslukları marifetiyle verilecekti. En azından Osmanlı Devleti'nin yorumu bu şekildeydi.

Bu maddeye göre; Amerikan uyruklu kişilerin, azınlıkların kapitülasyon kapsamına girip girmeyecekleri iki ülke arasında tartışma konusunu oluşturmuştur. Türkçe ve İngilizce metin arasındaki yorum farklılığı iki ülke arasında ihtilafın olmasına neden olmuştur. ABD anlaşmanın 4. maddesine göre bu iki Amerikalının tutuklanamayacağını savunmuştur. Savundukları argüman ise ABD anlaşma metninde

⁸¹ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47508, Tarih: 29 Z 1246.

⁸² Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 14-15.

⁸³ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47508, Tarih: 29 Z 1246.

⁸⁴ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 15. Bu madde sayesinde Amerika ile Rumlar ve özellikle Ermeniler arasındaki ilişkiler gelişecek, yeni bir boyuta girecektir. Haluk Selvi-Kurtuluş Demirkol, "Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler", *History Studies*, (Prof.Dr. Enver Konukçu Armağanı), 2012, s. 333. Çünkü bu dönemde simsar (komisyoncu) olarak Rumlar ve Ermeniler bulunmaktaydı. Bu imtiyazla Amerika, Osmanlı Devleti'ne getirecekleri veya götürecekleri malların komisyonculuğunu Rumlara ve Ermenilere verecek, böylece özellikle misyonerlik faaliyetleri açısından bu iki hedef kitleye daha rahat nüfuz edebileceklerdir. Hatta daha ileri giderek onlara vatandaşlık hakları bile vereceklerdi. Necdet Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri (Okullar, Kiliseler, Yardım Kuruluşları)*, Bilge Oğuz Yay., İstanbul, Mayıs 2007, s. 71.

“tutuklanamazlar” ibaresinin geçmiş olmasıdır. Fakat Osmanlı Devleti bunun aksini iddia etmiştir⁸⁵.

Anlaşmanın beşinci maddesine göre; Osmanlı Devleti’ne ticaret için gelip giden Amerika tüccar gemileri kendi bayraklarıyla gerekli emniyet içerisinde dolaşıp, diğer devletlerin bayrağını almamak ve kullanmamak, diğer devletler gemilerine ve vatandaşları teknelerine Amerika bayrağını vermemek, elçi, konsolos ve vekilleri tarafından, Osmanlı Devleti vatandaşlarına patent verme ve gizli-açık öğüt verilmemek üzere karar verilecek, bu usule aykırı harekete izin verilmeyecektir⁸⁶.

Böylece Osmanlı Devleti vatandaşı gemilerine Amerikan bayrağı çekilerek Amerika’ya tanınan haklardan faydalanma olanağı kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti’nde ticaret yapan Amerikan tüccarları kendi bayrakları ile dolaşabileceklerdi. Fakat diğer devlet gemilerine ve reaya gemilerine Amerikan bayrağı çekmeleri ve reayayı himaye etmeleri bu maddeyle yasaklanmıştır.

Anlaşmanın altıncı maddesinde ise; İki tarafın savaş gemileri birbirleriyle karşılaştıklarında deniz kurallarına uygun olarak, biri diğerine geçiş izni verecek, aynı şekilde tüccar tekneleriyle karşılaştıklarında iki tarafta karşılıklı güzel hareketler yapacaklardır⁸⁷.

Yedinci maddede; diğer dost devletlerle karşılaştırarak Amerika Devleti’nin tüccar gemilerine, yükleri boş olarak veya kendi ülkeleri mahsulü ya da Osmanlı ülkesi mahsullerinden yasak olmayan mal ve eşya yükleriyle, Haliç’ten Karadeniz’e geçmeye izin verilecektir⁸⁸. Bu madde ile ABD’nin Karadeniz’e geçip orada ticaret yapma imkanı tanınıyordu.

Sekizinci maddede ise; İki devletin tüccar gemileri kaptanları, sahipleri ve bunların mutemetleri (güvendiği kişileri) kendi istek ve seçimleri ile gemilerini kiraya uygun ve elverişli değilse, gereksiz olarak almalarına, içlerine asker, cephane ve savaş malzemeleri konulmasına ve yüklenmesine izin verilmeyecektir.

⁸⁵ Bu konu hakkındaki detaylı bilgi çalışmamızın “Siyasi ve Hukuki İlişkiler” başlığında verilecektir.

⁸⁶ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47508, Tarih: 29 Z 1246.

⁸⁷ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47508, Tarih: 29 Z 1246.

⁸⁸ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47508, Tarih: 29 Z 1246.

Dokuzuncu maddede; İki taraf tüccar gemilerinden biri kazaya uğrayıp kırıldığında, kurtulan mürettebatı, içindeki kişileri korunacak, yüklerinden kurtarılması mümkün olan mal ve eşya her ne ise bulunduğu şekilde gerekenlere teslim olunmak üzere, en yakın Amerika konsolosuna ulaştırılacaktır denmekteydi⁸⁹.

Bu anlaşma ile Amerika'ya “en fazla müsaadeye mahzar millet” statüsü verilmiştir. Amerika sadece Osmanlı Devleti ile değil ilişkiye girdiği hemen her devlete kabul ettirmeye çalışmıştır. Böylece, başka devletlerin herhangi bir devletten sağladığı ticari imtiyaz ve avantajlardan Amerika kendiliğinden yararlanma imkânı elde etmiştir⁹⁰.

Bu anlaşmanın en önemli sonuçlarından biri diplomatikti. 1830 anlaşması Birinci Dünya Savaşı'na kadar iki ülke arasındaki ilişkilerin temeli sayılmıştır. Amerika bu anlaşma ile elde ettiği ayrıcalıklarla ticaretten, misyoner faaliyetlerine; silah ticaretinden diplomatik ilişkilere kadar birçok alanda problemler meydana getirmiştir⁹¹. Bu da şüphesiz inişli çıkışlı seyir takip eden Osmanlı-Amerikan ilişkilerinde bazen belirleyici roller üstlenmesine neden olmuştur.

2.1.4. 7 Mayıs 1830 Tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması'nın Gizli Maddesi ve Meydana Getirdiği Etkiler

İki ülke arasında yapılan anlaşmanın gizli maddesine göre; Osmanlı Devleti'nin Amerika'dan savaş gemisi yapılması kararlaştırıldığı takdirde, ne kadar ve nasıl yapıda gemi olursa olsun, Amerika'nın kendisine yaptıracığı fiyatla yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca gemiler bitirildikten sonra boş gelmemesi için bir gemi yapılmasına yetecek miktarda kereste yüklemesi⁹² yapılması da belirtilmiştir.

Amerika temsilcisi Charles Rhind, onay kâğıdını padişaha ve gelenek olan diğer yerlere verilecek resmi hediyeleri belirlenecek elçi ile göndermek üzere İstanbul'dan alalecele ayrılmıştır. Osmanlı Devleti ise bu Amerika yetkilisinin bu telaşını “...şayet Osmanlı Devleti tarafından o anılan tek maddenin tasdik edilmemesi sebebiyle

⁸⁹ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47508, Tarih: 29 Z 1246.

⁹⁰ Yavuz Güler, “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795–1914)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, Kırşehir, 2005, s. 233.

⁹¹ John M. Vander Lippe, *a.g.m.*, s. 32. Yirmi beş yıl için yapılan 1830 anlaşması, 1855'te yürürlükten kalkmıştır. Adem Kara, *a.g.e.*, s. 28.

⁹² B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1212, Gömlek No: 47494, 29 Z 1246.

*gönderilecek elçinin kabul edilmemesi kuruntusundan dolayıdır*⁹³” şeklinde ifade etmiştir.

Bu gizli madde bazı görüşlere göre; Osmanlı donanmasının yenilenmesi için Osmanlı Devleti tarafından teklif edilmiş, böylece bu anlaşma ile Amerika’ya verilmiş olan ayrıcalıklar dengelenmişti. Bazı görüşlere göre de bu gizli madde, Amerikalı müzakereci Charles Rhind tarafından anlaşmaya eklenmişti. Böyle bir görüşü destekleyenlerin savunduğu argüman ise, Rhind’in bu madde ile ileride kendisine ticari çıkarlar sağlaması imkanıydı⁹⁴. Böylece Osmanlı Devleti’ni memnun edebilmek için bu maddeyi savunmuştu. Fakat Offley ve Biddle, Rhind’in aksine bu madde üzerinde hemfikir değillerdi⁹⁵. Bu anlamda imzadan çekinmişler de bütün ticaret anlaşmasının suya düşmesi korkusuyla Amerikan Senatosu onaylaması halinde imza ve tasdiklerinin geçerli olması kaydıyla imzalamak zorunda kalmışlardır⁹⁶.

Bu konuyla ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne ait bir Hâtt-ı Hümayûn’da Amerika’nın Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapmak için mesai harcadıkları zamanda yani henüz anlaşmanın imzalanmadığı bir dönemde Osmanlı yetkilisinin padişaha; *“Bildiğiniz gibi bir müddetten beri Osmanlı Devleti ile ticaret yapma arzusunda olan Amerikalılara, geçen yıl müttefik devletler elçilerinin İstanbul’dan döndükleri esnada, dostça bazı haber ve fayda getirecek görüşmeleriyle ilgili görüşünüze başvurmak üzere aracı olanlara söz verilmiştir. Bunun üzerine İzmir’de bulunan Amerikan konsolosu geçenlerde anlaşmaya izin almak için buraya gelmiş, başkanlıkta birkaç kez görüşmüş ve konuşmuştur. Amerikalıların bu konu için daha önce buraya gelen memuru ve bazı araçlarının Osmanlı Devleti tarafından anlaşmaya yapmaya izin verdiği takdirde bir takım donanma gemileri verilmesi veya yüksek miktarda para ile hizmet edilmesi gibi söyledikleri sözlere konsolos kesin şekilde yanaşmamıştır...”*⁹⁷” şeklinde cümlelerle mevcut durumu izah etmeye çalıştığını görmekteyiz. Bu belgeden de anlaşıldığı üzere Amerikan yetkililerin anlaşma yapmak için bir donanma gemisi yapma fikri zihinlerinin bir tarafında her zaman vardı.

⁹³ B.O.A., Hâtt-ı Hümayûn, Dosya No: 1212, Gömlek No: 47494, 29 Z 1246.

⁹⁴ Çağrı Erhan, “1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması’nın Gizli Maddesi ve Sonuçları”, s. 459–460.

⁹⁵ Laster D. Langley, *a.g.m.*, s. 47.

⁹⁶ İhsan Ilgar, *a.g.m.*, s. 5.

⁹⁷ B.O.A., Hâtt-ı Hümayûn, Dosya No: 1212, Gömlek No: 47490, Tarih: 29 Z 1246.

Amerika Başkanı Jackson 1830'un Aralık ortasında Senato'ya anlaşmayı sunmuştur. Özellikle Karadeniz ticaretiyle ilgili 7. maddenin faydaları üzerinde Senato'da uzun tartışmalar yapıldı. Gizli maddeye karşı da çok fazla görüşler, argümanlar ortaya konuldu. Amerika'da savaş gemilerinin inşası için Osmanlı yöneticilerinin talepleri olumsuz karşılandı. Amerika'ya göre; devletin gemi inşası için malzemeleri yeterli olmayabilir ve bu gizli madde ile Avrupa diplomasisi bir manevra ile Amerika'ya bir darbe vurabilirdi⁹⁸. Amerika, bu anlamda özellikle Navarin'de Osmanlı Donanması'nı yakan devletler içerisinde yer alan İngiltere'den çekinmişti. Bunu yanında gizli maddeye karşı çıkan bazı senatörler de Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Amerikan kamuoyunda oluşan "Yunan Hayranlığı"ndan etkilenmişlerdir⁹⁹.

Netice itibariyle gizli madde, Amerikan Senatosu tarafından, Amerika dış siyasetinde ihtilaflara yol açacağı endişesiyle onaylanmamıştır¹⁰⁰. Diğer açık maddeler ise 2 Şubat 1831'de kabul edilmiştir¹⁰¹. ABD Senatosu'nun gizli maddeyi kabul etmeyişi II. Mahmut'un tepkisine neden olmuştur. Nitekim II. Mahmut; "...*Frenklerin (yabancıların) adetleri, kendileri önceden söyledikleri sözden dönmeye asla utanmazlar. Hemen kendilerine faydası olacak işlerde her ne olursa olsun, onu kıymetlendirmeye bakarlar. Şu yüce devletimizin kara ve deniz kuvvetlerinin düzenlenmesinde, Allah'ın yardımıyla bir kere yolumuzu belirleyelim de, inşallah bunların ileride hiçbirine ihtiyaç duyulmayacaktır. Kendilerinden o zaman yüce devletimiz tarafından hiçbir şey istenilmese bile, yine kendilerinin hizmet etmeye talip olacaklarını Rabbim gösterir inşallah...*"¹⁰² şeklindeki çarpıcı sözleriyle duygularını ifade etmiştir.

Anlaşmanın müzakerecilerinden Charles Rhind, Nisan 1831'de Başkan Jackson ve Dışişleri Bakanı Martin Van Buren'e iyi bir savaş gemisi mimarı olan Henry Eckford'dan bahsetmiştir. Eckford yeni yaptığı denizaltı hücum botu olan "United States"i İstanbul'a götürmeyi planlıyordu. C. Rhind kendisinin de Eckford'a eşlik edip İstanbul'a gitmek istediğini ve Sultan tarafından onaylanmış olan anlaşmayı getirmek

⁹⁸ Laster D. Langley, *a.g.m.*, s. 48.

⁹⁹ Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", s. 461.

¹⁰⁰ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁰¹ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 13.

¹⁰² B.O.A., Hâtt-ı Hümayûn, Dosya No: 1212, Gömlek No: 47494, Tarih: 29 Z 1246.

için elinden geleni yapacağını söylemiştir. Charles Rhind bu seyahate gidememiş yerine Dışişlerinden William Brown Hodgson gitmiştir¹⁰³.

Adı geçen gizli maddenin Amerikan Senatosu tarafından kabul edilmemesi üzerine Amerikan Dışişleri Bakanı M. Van Buren durumu izah için II. Mahmut'a 3 Nisan 1831 yılında bir mektup göndermiştir. Mektubun girizgâhında Osmanlı Devleti'nin şan ve büyüklüğünün devleti tarafından bilindiğini bu yüzden Amerika'nın uzun zamandan beri dostluk ve ticaret ilişkileri kurmak istediğini izah ettikten sonra gizli maddenin neden kabul edilmediğini açıklamıştır. Amerikan Dışişleri Bakanı M. Van Buren bu konuyla ilgili olarak senatodan geçmeyen bir hükmün cumhurbaşkanı tarafından onaylanamayacağı dile getirmiştir. Mektubunu; *"...ülkeminin karşılıklı çıkarları için anılan bağları sağlamlaştırarak, iki milletin büyümesi ve güçlenmesini umuyoruz. Aralarında oluşacak güçlü dostluk ve beraberliği uzun süre korumaları en samimi arzumuzdur. Bundan sonraki günlerde büyük padişahlığınızın ömrü her zaman uzun olsun"*¹⁰⁴ şeklinde iyi temennilerle noktalamıştır.

Mektuptan sonra durumu birebir izah ve özellikle gizli maddenin kabul edilmemesi hakkında özür için David Porter elçi olarak İstanbul'a görevlendirilmek istenmiştir. Elçinin İstanbul'a kabul edilip-edilmeyeceği II. Mahmut'a sorulduğunda; *"Amerikalıların maksadı kendi ticaret konusunu bitirmek idi. Yoksa büyük devletimize çok az faydası olacak bir konuyu sözleşmeye karıştırmayı bunların hiçbiri istemez..."* ifadesinden sonra David Porter'in ne diyeceğinin anlaşılması için bir gün ayrılarak görüşülmesi talebini kabul ettiğini belirtmiştir¹⁰⁵. Belgeden de anlaşıldığı gibi padişah mevcut durumdan hoşnut değildir ve Amerika'nın kendi ticari çıkarlarını düşündüğünü yani bencil olduğunu belirtmiştir. Bunlara rağmen açık kapı da bırakan padişah David Porter'i huzuruna kabul etmiştir.

Gizli bazı talimatlarla İstanbul'a gelen David Porter, gemi inşası yapma hususunda padişahı ikna ettikten sonra anlaşma onaylanmıştır. Fuad Ezgü'ye göre talimatın gizli olması Amerika'nın Avrupa'nın büyük devletlerle siyasi bir anlaşmazlığa meydan verilmemesi içindir. Ezgü, bu görüşünü bu tarihten sonraki vesikalarda gizli

¹⁰³ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 294.

¹⁰⁴ B.O.A., Hâtt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47507E, Tarih: 29 Z 1247.

¹⁰⁵ B.O.A., Hâtt-ı Hümayûn, Dosya No: 1212, Gömlek No: 47496, Tarih: 29 Z 1247.

maddenin meydana getirdiği olumsuzluğun tekrar edilmeyişine dayandırmaktadır¹⁰⁶. Hem II. Mahmut'un anlaşmayı onaylaması, hem de ileriki bölümde ayrıntılı şekilde ele alacağımız Henry Eckford'un gemi inşa süreçleri bunu teyit etmektedir.

Amerikan maslahatgüzarı, anlaşma yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne Amerika tarafından resmi hediyeler takdim etmiştir¹⁰⁷. Fakat maslahatgüzar, devleti tarafından gönderilen resmi hediyelerden Başkanlık Dairesi'ne verdiği hediyelerin kıymetlerinin değer olarak düşük olduğunu sonradan yapılan görüşmede, bu konunun kendisini utandırdığını ve devleti için de eksiklik olduğunu anlatarak mevcut eksikliğin tamamlamak suretiyle Başkanlık Dairesi'ne tekrar devleti tarafından hediyeler hazırlandığını tercümanı aracılığıyla söylemiştir. Devletin şan ve şerefini tamamlamak için kabul edilmesini, aksi takdirde çok üzüleceğini dile getirmesi üzerine şal ve benzeri hediyeler kabul edilmiş aynı şekilde karşılık verilmesi padişah tarafından emredilmiştir¹⁰⁸.

Amerikan Senatosu'nda bu gizli madde geri çevrilmiş olmasına rağmen Amerika, Osmanlı Devleti'ne savaş gemisi yapmaya başlamıştır. Bu anlamda gemi yapımcısı Henry Eckford¹⁰⁹ ve yardımcısı Foster Rhodes Osmanlı donanmasını yeniden inşasında görevlendirilmişlerdir¹¹⁰.

1838 yılına kadar Osmanlı Devleti Amerika'dan bir çift firkateyn ve dört gemi talebinde bulunmuştur. Aynı zamanda Foster Rhodes, Osmanlı Devleti'ne bir düzine firkateyn ve onbir kadar gemiyi Türk kuvvetlerine inşa etmiştir. Osmanlı Devleti böylece özellikle Karadeniz'de Rusya ile eşit olabilmisti. Amerika'nın bundaki çıkarı şüphesiz Amerikan ticaretini korumak ve geliştirmektir. David Porter, Rhodes ve

¹⁰⁶ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 83-84.

¹⁰⁷ Amerika tarafından takdim edilen hediyeleri gösteren pusula için bkz. B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47509A, Tarih: 29 Z 1247.

¹⁰⁸ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47505, Tarih: 29 Z 1249.

¹⁰⁹ Henry Eckford'un gemileri, Amerika'nın 1812 yılındaki büyük deniz savaşlarında kendini ispat etmişti. Bunun üzerine birkaç Latin Amerikalı Hükümet, onun firmasıyla temasa geçerek savaş gemileri inşa ettirmek için anlaşmıştı. Rhind, Osmanlı Devleti'ne savaş gemileri yapması için Eckford'dan ricada bulunmuştu. Eckford da Başkan Jackson'un da tavsiyesi üzerine İstanbul'a gelmiş, yanında Newyork'taki marangozları da getirmişti. Osmanlı'ya donanmalar yapan Eckford'un 1832 Kasımında ani ölümü üzerine kalan işleri ustabaşısı Foster Rhodes yürütmüştü. Laster D. Langley, *a.g.m.*, s. 50.

¹¹⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s. 11.

Eckford'un çalışmaları ve kişilikleri İstanbul'da Amerika'nın prestijinin artmasına da vesile olmuştur¹¹¹.

2.2. Osmanlı Devleti İle ABD Arasında İmzalanan 13 Şubat 1862 Tarihli Seyr-i Sefain ve Ticaret Anlaşması

2.2.1. Osmanlı Devleti ile ABD Arasında 13 Şubat 1862 Tarihine Kadar Gelişen Ticari İlişkiler (1830-1862)

Dünya tarihinin ilk küreselleşme çağı olarak da nitelendirilen 19. yüzyıl; Osmanlı toplumu ve ekonomisi için de büyük değişimin yaşandığı, diğer yüzyıllara benzemeyen çok farklı bir yapının oluşturulduğu bir dönemdir. Ekonomi batı kaynaklı yeni bir iktisadi düzene ayak uydurmaya başlamış, kapitalizme açılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti batının artan gücü karşısında toplumsal ve iktisadi yapılarını hızla değiştirmeye başlamıştır¹¹².

Bu yüzyılda Amerika'da bulunan zengin ve saf gümüş madenleri, gümüş fiyatının dünya piyasasında düşmesine sebep olmuş, Osmanlı Devleti ise onun farkına varmadığı için ağır kayıplara uğramıştır. Ucuz gümüş, Osmanlı piyasasına sürülerek ihraç mallarımız değerinden daha düşük fiyata sömürülürken; altınımız bu ucuz gümüşle değiştirilip yurtdışına götürülmüştür¹¹³.

İngiltere'de başlayan ve tüm Avrupa'ya sıçrayan Sanayi inkılâbı ile beraber devletler kısa süre içerisinde fabrikalar kurmuş; ucuz tarımsal mallar ve mamul malları için dünyanın diğer yerlerinde pazar aramaya başlamışlardır. Sanayi İnkılâbıyla dünya ekonomik dengeleri de değişmiştir. İlk basamakta batının sanayi ülkeleri ve Amerika yer alırken; alt basamaklarda ise Osmanlı Devleti gibi sanayileşme sürecine girememiş, ekonomileri tarıma dayalı ülkeler yer almıştır¹¹⁴.

¹¹¹ Bkz. Laster D. Langley, *a.g.m.*, s. 51.

¹¹² Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 191.

¹¹³ *Resimli Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Cilt: 6, Güven Yay., İstanbul, 1963, s. 3667.

¹¹⁴ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 193. 1870'lere kadar yatırılan sermayenin büyük bir kısmı Avrupa'daydı. Örneğin, 1860 ile 1870 arasında İngiliz yatırım sermayesinin yarısından fazlası Avrupa ve Amerika'ya sevk edilmiştir. Fakat 1913 yılında sanayileşmemiş olan ülkeler İngiliz yatırımlarının gittikçe artan payını kullanmışlardır. Fakat bunun %25'i Amerika ve Avrupa'da yatırıldı. 1873-1896 ekonomik buhranında sanayileşmiş ülkelerin çoğu artan ithalatlarını dışarıdan sermaye temin ederek ödeyemediler. Suraiya Faroqhi, Bruce McGowan, Donald Quataert, Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, Cilt: 2, Editör: Halil İncelik, Eren Yayınları, İstanbul, 2006, s. 897.

Napolyon Savaşları ve Yunan İhtilali yüzünden Osmanlı Devleti'nde sanayinin gelişmesi ancak 1830 yılında başlamıştır. Avrupa düzenine ayak uydurmak için Osmanlı pazarlarının dışarıya açıldığı, iç pazarların ve ticaretin serbest bırakıldığı dönem 1826-1860 yılını kapsamaktadır. Kırım Savaşı ile beraber Osmanlı Devleti'nin batı ile ticareti azalmış; 1856 Eflak ve Boğdan'ın kaybedilmesi ve 1873 dünya ekonomik buhranı ile beraber dış ticaret olumsuz etkilenip ekonomi içe kapanıp küçülmüş, bunun aksine Amerikan ekonomisi gelişme göstermiştir. Fakat Kırım Savaşı ve Amerikan İç Savaşı esnasında tarım mahsullerinin fiyatı artmış (Amerikan İç Savaşı ile beraber özellikle İngiltere'nin Amerika'dan sağladığı pamuk Mısır ve Anadolu'dan temin edilmeye çalışılması ekonominin canlanmasına vesile olmuştur¹¹⁵) bu gelişmeden Osmanlı Devleti gibi en başta gelen üreticiler faydalanmıştır¹¹⁶. Fakat Amerikan İç Savaşı'nın bitimiyle beraber Anadolu'dan pamuk ithali de düşüşe geçmiştir¹¹⁷.

1873-1874 yaşanan kıtlık ve dünya ekonomik buhranı ve 1877-1878 Bosna Hersek ve Karadağ gibi önemli topraklar kaybedilmiş olması Osmanlı ekonomisini menfi yönde etkilemiştir. Özetle; 19. yüzyılda Osmanlı dış ticareti büyük devletlerin rekabet sahası haline gelmiş, fazla miktarda yabancı sermaye girmeye başlamıştır. Yerli üretim yerini ithal ürünlere bırakmıştır¹¹⁸. ABD Osmanlı Devleti'nin aksine yükselişe geçmiş, ticaret hacmi büyümüş ve yeni pazarlar arayışına girmiştir.

19. yüzyıl Osmanlı dış ticaretinin önemli bir özelliği sanayileşmiş batılı devletler arasında devamlı bir rekabete sahne olmasıdır. 18. yüzyılda Fransız tüccarlar ön

¹¹⁵ Amerika, İngiltere'nin en önemli pamuk hammadde kaynağı olmuştur. Fakat İç Savaş'ın başlaması ve Amerika'da Kuzey ile Güney arasındaki mücadelede güneyin geniş pamuk tarlalarının zarar görmesi, yakılması İngiltere açısından büyük bir zararı ortaya çıkarmıştır. Amerika'da ham pamuk üretimi durduğundan küresel pamuk kıtlığı baş göstermeye başlamıştır. Bunda en fazla zarar gören İngiltere; hem miktar hem de kalite açısından kendisine yeterli kaynağı sağlayacak yeni pamuk alanlarına gözünü çevirmiştir. Bunların başında Mısır geliyordu. İngiltere'nin bu anlamda Mısır'a yatırım yapması (sulama kanalları, modern ziraat araçları, barajlar gibi) sonucu Mısır, bir süre sonra dünyanın en büyük pamuk - üreticilerinden bir tanesi haline gelmiştir. Amerika'da İç Savaş'ın yaşandığı 1861-1865 yılları arasında Mısır pamuk üretimine hız vermiştir. Bu dönemde Mısır'da pamuk için oluşturulan arazi 5 kat, ülkenin üretim hacmi ise 4 kat artırılmıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin de gelirlerinde bu dönem hızlı bir artış kaydedilmiştir. Fakat İç Savaşın bitmesiyle, pamuktan elde edilen gelirler pamuk fiyatlarının düşmesiyle azalmaya başlamıştır. Mısır'da tarımın gelişmesi için alınan krediler vs. ödenememiş ve buraya yatırım yapan İngiltere'ye Süveyş Kanalı'nın hisseleri satılmaya başlanmıştır. Sonun başlangıcı olan bu olay İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Bkz. Ali Bilgenoglu, "Amerikan İç Savaşı ve Mısır: Pamuk Örneğinde Mısır Modernleşmesi ve Amerikan İç Savaşı'nın Sürece Olan Katkısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol: 3/11, Spring 2010, s. 149-157.

¹¹⁶ Suraiya Faroq vd., *a.g.e.*, s. 888, 895- 896.

¹¹⁷ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 96-97.

¹¹⁸ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 95-97.

plandayken Fransız İhtilâli ve Napolyon Savaşları Fransa'yı ikinci plâna itmiş yerini İngiltere almıştır. Özellikle 1838 yılında imzalanan Balta Limanı anlaşmasıyla 1820'den 1870'e kadar Anadolu'daki dış ticaretindeki pay diğer ülkelere göre en yüksek düzeydedir. 1880'den itibaren Osmanlı dış ticaretinde Alman-İngiliz rekâbeti hakimdir. 1880'den itibaren alman sermayesi, demir-çelik, kimya sanayi ve diğer dallardaki üstünlüğü İngiltere'yi geri plâna itmiştir. Osmanlı Devleti de Alman bankalarının desteğiyle Alman müteşebbislerinin en fazla yatırım yaptığı ülkelere biri konumuna gelmişti. Buna karşın pamuklu tekstil sayesinde İngiltere Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı ithalatı ve ihracatında en büyük payı elinde tutmuştur¹¹⁹.

İşte Osmanlı toprakları üzerinde batılı devletler rekâbet ederken, Amerika yatırımlarıyla batılı devletlerle mücadele etmeye başlamıştır. Örneğin; Pamuk alanında İngiltere ve İtalya ile mücadele eden Amerika, tütün alanında Fransa ve Almanya ile, silah ticareti anlamında ise Almanya ile rekabet halinde olmuştur. İleriki bölümler de izah edeceğimiz üzere Amerika'nın Osmanlı toprakları üzerinde ticaretinin küçüldüğü zamanlarda Amerikan kamuoyu adı geçen ülkelere yüklenmiş, onları kendi ticaretlerine engel olmakla itham etmiştir.

2.2.1.1. Osmanlı Devleti İle ABD Arasında Resmi Ticari İlişkilerin Başlaması

Avrupa ile dış ticaretin hızlandığı bu dönemde Osmanlı Devleti ile Amerika ile de çeşitli ticari ilişkiler kurmuştur. Zira iki devlet arasında imzalanan 1830 tarihli anlaşma ticarete yeni bir canlılık getirmiştir. Bu anlaşmadan sonra Osmanlı sularına gelen gemi sayısında gözle görülür bir artış kaydedilmiştir.

Amerikan ticaret gemileri belirli bir vergiyi ödeyip “izin ruhsatı” aldıktan sonra Osmanlı Devleti'nde ticaret yapabiliyordu. 1830 yılında Amerika gemilerinin boğazlardan geçerek Akdeniz ve Karadeniz'de ticaret yapmasının bedeli 300 akçe olarak belirlenmiştir¹²⁰.

Amerikalı tüccarlar bazı ürünlerde başka devletlere uygulanan ayrıcalıklara da mahzar olmuşlardır. Örneğin içki vergisinden Amerikalı tüccarlar muaf olmuşlardır.

¹¹⁹ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 211-212.

¹²⁰ B.O.A., A.DVNS.DVE.d., 002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, 47/17, Tarih: 6 Temmuz 1830.

Bunu aksini gerçekleştirip Amerikan tüccarlardan iki vergisi alan yetkililer tccarlarca ihbar edilmiştir. Örneğin; 1832 yılında Amerikan Maslahatgüzarı, Çanakkale Kazası görevlisinin şarap vergisi için Amerikan tüccarlarını sıkıştırdığını belirtmesi üzerine durum hemen İstanbul’a bildirilmiş kayıtlar incelenerek tüccarların hakları teslim edilmiřtir¹²¹.

Amerika ticaret gemilerinde yasaklanan ürünlerin olmaması, belirlenen yükten fazla yükleme yapmaması yetkililer tarafından titizlikle kontrol edilmiştir. Amerikalı tüccarların belirlenen yükten fazla malı sattığı halde ceza olarak fazla gümrük vergisi alınması kararlaştırılmıştır. Bunların dışında tüccarlardan fazla vergi, fazla geçiş akçesi ve başka adlarla vergi istenerek zorlanmaması hususunda yetkililere kesin talimatlar verilmiştir. Örneğin 5 Ağustos 1830 tarihli “Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri”nde İstanbul Gümrüğü Sorumlusu Mehmet Salih Bey’e, Kale muhafızlarına, Boğaz Hisarı naiplerine padişah tarafında verilen emirde Amerikan gemilerinin nasıl, hangi şartlarda geçeceği, nasıl davranılacağı konusu şu şekilde ifade edilmişti:

“Amerika Devleti’nin İstanbul’da bulunan Maslahatgüzarı Nikolas Navoni makamına bir adet mühürlü yazı sunmuş, Amerika tüccar gemileri kaptanlarından İsperek adlı kaptan, binmiş olduğu Berik denilen gemisine, yüklediği bilinen miktarda buğday ile İstanbul’dan Akdeniz taraflarına geçmek için izin istemekte olduğunu belirterek, geminin yükleriyle geçmesine engel olunmaması konusunda emrim için dilekçe verilmiştir. İstenildiği şekilde hareket edilmesi fermanımdır.

Sen ki İstanbul gümrük sorumlusu kişisin, adı geçen kaptanın binmiş olduğu gemisinin yüküyle beraber Akdeniz tarafına geçişine yardımcı olasın. Ve siz ki naipler ve diğer grevlilersiniz, kaptanın yüküyle beraber binmiş olduğu Amerikan tüccar gemisiyle hisar boğazlarında geçişi sırasında eline verilen işbu gemi geçiş izin belgesine baktıktan sonra, gemi içerisinde anılan yükten başka, izinsiz yasak şeyler olmayacaktır. Her zaman olduğu gibi üç yüz akçe vergiyi tam olarak desinler. Gemi içerisinde ve adamları arasında Büyük Devletim uyruğumdan olma şüphesi bulunan kişi olursa, yoklama yapılacak ve kimse olmayacaktır. Sözleşme şartlarına aykırı olarak bekletmek ve ertelemekten, fazla geçiş vergisi almaktan, başka şekilde para isteyerek zorlamak ve incitmekten sakınasınız. Eğer bilinen yükten bir miktarını gemisinden

¹²¹ Bkz. B.O.A., A.DVNS.DVE.d.,002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, 1/1.

dışarı çıkarıp satarsa, çıkardığı miktarın yüzde üç hesap edilerek gümrük vergisi olarak alınıp, bundan fazla gümrük, fazla geçiş akçesi ve başka adlarla vergi istenerek zorlanmasınlar ve incitilmesinler¹²².”

Amerika Ahkâm Defteri kayıtlardan incelediğimiz kadarıyla Amerikan ticaret gemileri Karadeniz’den ziyade Akdeniz’i tercih etmişlerdir. Bunda şüphesiz doğa şartları (rüzgârlar, ters akıntılar, Rusya faktörü vs.) etkili olmuştur. Kısmen de olsa Karadeniz’den geçiş izni alınmıştır.

Tablo-1 Temmuz 1830-Haziran 1831 tarihleri arasında Karadeniz ve Akdeniz’den Geçen Amerikan Tüccarlarının adı ve gemileri¹²³

<i>Amerikalı Tüccar</i>	<i>Amerika Tüccar Gemisi</i>	<i>Yıl</i>	<i>Geçiş İzninin İstenildiği Yer</i>
İsperek (Sperek)	Berik	16 Temmuz 1830	Karadeniz
Borsmig	Balintik	30 Aralık 1830	Akdeniz
Samuel Almak	Berik	12 Nisan 1831	Akdeniz
Robin İstanos	Berik	20 Ağustos 1831	Akdeniz
Valç	Berik Vanil Vipter	14 Ocak 1831	Akdeniz
Richard Cirdar	Henry	12 Nisan 1831	Akdeniz
Gorham	Ceneral Varik	12 Mayıs 1831	Akdeniz
Vilyavus	Forton	12 Haziran 1831	Akdeniz
Luis	Filikor Devin	12 Haziran 1831	Akdeniz

Bu dönemde Amerika, Osmanlı Devleti’nden tüccarlarının ticari işlerini halletmek üzere konsolos ve konsolos tayini isteklerini yoğun şekilde artarak devam ettirmiştir. Bunun yanında Amerikan tüccarlarının haklarında ayrıcalıklar tanınma ve korunma istekleri de sık sık David Porter tarafından padişaha bildirilmiştir¹²⁴. Amerika tarafından yoğun talep üzerine Osmanlı Devleti birçok yere konsolosluk açmıştır.

¹²² B.O.A., A.DVNS.DVE.d., 002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, 47/18, Tarih: 5 Ağustos 1830.

¹²³ B.O.A., A.DVNS.DVE.d., 002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, 47/17, 47/18/, 48/19, 48/20, 48/21, 48/22, 48/23, 48/24, 48/25, 48/26.

¹²⁴ Bkz. B.O.A., A.DVNS.DVE.d.,002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, 71/212 Tarih: 8 Ekim 1831; 71/312 Tarih: 30 Haziran 1832; 72/214 Tarih: 10 Ekim 1832; 72/215 Tarih: Kasım 1832; 72/216 Tarih: 21 Şubat 1833; 72/217, Tarih: 16 Ekim 1833 vd.

Devlet ilk zamanlar konsolos vekili atarken 1834 yılından itibaren konsolos atamaya başlamıştır. Amerika'nın 1865 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde konsolosluk açtığı liman şehirleri şunlardır: İzmir, Selanik, Balıkesir, Beyrut, Kıbrıs, Halep, Kandiye (Girit), İstanköy, Bursa, Mısır-İskenderiye, Galata, Sayda, Rodos Adası, Trabzon, Boğdan, Kudüs, Trablusgarp ve Sakız Adası¹²⁵. Amerikalı tüccarlar sadece liman şehirlerinde değil Antep, Konya, Harput gibi önemli merkezlerde de ticaret yapıp konsolosluklar açmıştır.

Osmanlı padişahları beratlarla konsolosluk tayin ettikten sonra bu kişilere herhangi bir biçimde müdahale ve sataşma olmamasını adı geçen yerlerin yetkililerine emretmiştir. Örneğin; Sultan Abdülmecit 18 Aralık 1857 tarihinde Sayda Eyaleti Valisi olan Hurşit Paşa'ya ve Beyrut Naibine şu emri göndermiştir: *“Beyrut ve bağlı olan yerler iskelelerine gelip giden Kuzey Amerika Birleşik Devleti¹²⁶ tüccar ve vatandaşlarının işlerini görmeleri için konsolos olan David'in istifasından dolayı görevinden alınarak, yerine Ağustos'ta Conton tayin edilerek eline beratım verilmiştir. Konsolosluk işlerine başkaları tarafından müdahale ve sataşma olmasın. Yaptığımız sözleşme gereği onların korunması konusunda emir vermem için İstanbul'da bulunan elçiliği tarafından makamıma mühürlü yazıyla dilekçe sunulmuştur. Conton devletimiz vatandaşı olmayıp, gerçek Amerikalılardan Beyrut ve bağlı olan yerler iskelelerine gelip giden, Amerikalı tacir ve vatandaşları, işlerini konsolosa resmen gördürüp, emrime aykırı olarak konsolosluk işlerine başka hiçbir kimse tarafından gereksiz yere müdahale ve sataşmada bulunulmasın. Yaptığımız sözleşme gereği korunmaları konusunda işlere hemen başlayınız ve böyle bilesiniz. Gönderdiğim yazıya güvenesiniz¹²⁷.”*

1830 anlaşmasının imzalanmasının ardından Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne sattığı mallarda da bir artış kaydedilmiştir. Bu tarihten sonra Amerika'nın başlıca ihraç

¹²⁵ B.O.A., A.DVNS.DVE.d.,002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, 71/212, 72/213-214-215-216-217; 73/218-219-220; 74/223-224; 75/225-226-227; 76/228-229; 77/230-231; 78/232-233; 79/234-235-236; 80/237-238; 81/239-240; 82/241-242; 83/243-244; 84/245-246; 85/247-248; 86/249-250; 87/251-252-253; 88/254-255; 89/256-257; 90/258-259; 91/260-261; 92/262-263.

¹²⁶ Bu arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere Amerika, İç Savaştan önce Osmanlı Devleti tarafından “Kuzey Amerika Birleşik Devletleri” olarak isimlendiriliyordu.

¹²⁷ B.O.A., A.DVNS.DVE.d., 002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, 79/235, Tarih: 18 Aralık 1857.

mallarını pamuk ve pamuk ürünleri¹²⁸ almıştır. Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya ödediği parada da 466.63 dolarlık bir artış kaydedilmiştir¹²⁹. Bu istatistiklere göre 1830 anlaşmasından en fazla Amerika'nın faydalandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ticaretin toplam değeri yarım milyonun altında olarak 1850 yılına kadar sürmüştür. 1829 yılında Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya sattığı eşyanın değeri 293.237 dolar iken, 1830 yılında 417.392 dolara yükselmiştir. 1830 yıllarında Amerika'ya ihraç edilen ürünlerin başında afyon, meyve, kuruyemiş, gümüş, yün, deri ve post bulunuyordu¹³⁰. 1829 yıllarında Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne ihraç ettiği malların başında ise dinlendirilmiş ispiroto, pamuklu eşya, sabun ve tütün geliyordu.

Amerika'nın 1830 Anlaşması'ndan Osmanlı Devleti'ne nazaran daha fazla verim almasının çeşitli sebepleri vardır. Mesafenin fazla olmasından dolayı, Osmanlı tacirleri bu bölgeleri tercih etmemiştir. Her ne kadar ABD'nin yararına olsa da yine de beklenen ticaret hacmi iki ülke arasında yaşanmamıştır. Bunda iklim ve coğrafi koşullar sebebiyle Amerika ticaret gemilerinin Karadeniz limanlarından yeterince faydalanamamaları, mevcut limanların gümrük vergilerin çok olmasından dolayı tüccarların başka ülkelere yönelmesi, mesafenin uzun olmasından kaynaklı Amerikan tacirlerinin uzun mesafeli ticaret yerine, Osmanlı limanları arasında ticari taşımacılığı tercih etmeleri, Amerikan tacirleri tarafından satın alınan afyonun tekel idaresi altına alınmış olması¹³¹ gibi sebepler bulunmaktadır.

16 Ağustos 1838 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan ticaret sözleşmesi Amerika ile olan ticari ilişkileri de etkilemiştir. Çünkü Amerika ile imzalanan 1830 tarihli Ticaret ve Dostluk Anlaşması'nda “en ziyade müsaadeye mazhar millet” statüsü gereğince, İngiltere'ye uygulanan ticari rejim ABD'ye de uygulanacaktı. 1838 Balta Limanı Sözleşmesi'yle Osmanlı Devleti'nin ihraç ürünlerine uygulanan vergi % 3'ten % 12'ye çıkartılmıştır. İthalat vergileri ise % 5 olarak tespit edilmiştir. Bunun yanında yabancıların ülkedeki ticaretinde uygulanan % 8 gümrük vergisi kaldırılmış, Osmanlı Devleti'nin her türlü tekeli kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bundan

¹²⁸ Amerikan pamuklu kumaşları gerçekten Osmanlı pazarında çok iyi bir konuma gelmişti. Bu kumaşlar yalnız dükkânlarda değil işportalarda da satıldığına dair yabancı seyyahlar malûmatlar vermektedir. Bkz. Orhan Köprülü, *a.g.m.*, s. 934.

¹²⁹ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 17.

¹³⁰ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 16.

¹³¹ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 162.

hareketle afyon tekelinin kaldırılmasıyla bir yıl içinde Amerika'nın Osmanlı Devleti'nden yaptığı ithalat içinde afyonun payı % 21,9'dan % 30,5'e çıkmıştır¹³².

1838 sözleşmesinin meydana getirdiği olumlu hava 1840'lardan itibaren artarak devam etmiştir. Buda ticarete yeni ürünlerin katılması, teknolojiyle beraber gemilerin süratlenmesi ve denizaşırı kârlılığını artırması iki ülke arasında ticaretin gelişmesine yansımaları şeklinde kendini göstermiştir. Nitekim 1831'de 560.101 dolar düzeyindeki ticaret hacmi 1841'de 815.806, 1851'de 1.005.420 dolara ulaşmıştı. 1861-1865 yılları arasında Amerikan İç Savaşı sebebiyle daralan ticaret hacmi 1862 anlaşmasının verdiği dinamikle tekrar canlanmıştı¹³³.

İki ülke arasında yapılan ticarete ilgi çekici ürünler de bulunmaktadır. Bunlardan biri Amerika'nın Osmanlı Devleti'nden ithal ettiği "sülük"lerdir. 1850'li yıllarda Osmanlı Devleti'ndeki sülük balıkçılığının ürünü diğer ülkelerden daha fazlaydı. Amerika yıllık olarak 50.000.000 ila 60.000.000 arası sülüğü Osmanlı Devleti'nden ithal ediyordu. Bu sülüklerin yıllık ticareti ise 1.440.000 dolar civarındadır. Bu sülükler genel olarak Trieste'ye, Marsilya'ya ve bazıları da direkt olarak Amerika'ya gönderilirdi¹³⁴.

İki ülke arasında ilgi çeken mallar arasında "deve" de bulunmaktadır. Amerika politikası gereği batıya doğru genişlemek istiyordu. Bu anlamda çöllerle kaplı bu bölgelerde ihtiyaç duyulan develer, Osmanlı Devleti'nden tedarik ediliyordu¹³⁵.

Bu dönem içerisinde Osmanlı Devleti'nde çeşitli fabrikalar açmak için başvuran Amerikalı müteşebbisler de vardı. Örneğin Amerikalı müteşebbislerden Mösyö Beron ve ortakları 1846 yılında mum ve sabun imali için İstanbul Büyükkada'da bir fabrika inşasına dair gerekli izin ve ruhsat konusunda Amerika Sefareti'ne bir mektup göndermiştir. Müteşebbisler fabrikanın yapılması halinde Osmanlı Devleti'ne getireceği faydaları şu cümlelerle izah etmişlerdir:

"...Karşılıklı yardımla bu davaya sahiplenmemiz gerekir. Ülke içinde harcanacak ve sanayi fabrikalarından meydana gelecek kâr ve faydaların layık olduğu

¹³² Adem Kara, "Osmanlı Devleti-ABD Ticari İlişkileri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı:2, Cilt:1, 2006. http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2006_2_23.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2012)

¹³³ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 163-164.

¹³⁴ Bkz., *The New York Times*, 19 Temmuz 1852, s. 1.

¹³⁵ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 164.

şekilde kıymeti ancak birkaç devlet tarafından bilinir. Diğerleri hala bunu bilmemektedir. Osmanlı Devletinin ihracatından çok daha fazla ithalata zorunlu olması, büyük bir zararla sonuçlanır. Bu zararın giderilmesinin çaresi ancak, fabrikalarında yapılacak sanayi mallarıdır. Bu çeşit sıralanan zarar ve ziyan, paraların yer değiştirmesine ve lira altınının fiyatını yüz on kuruşa indirmeye Osmanlı Devletini mecbur etmiştir. Meydana gelecek sanayi imalatından, gümrüğe olacak fayda ve gelirlerden fazla, bunların imalatında da harcanan masraflardan da kâr sağlanacak ve bu gelirlerin hepsi yabancı ülkelere gideceğine o zaman, ülke halkı elinde devamlı olarak kalacaktır. Kısacası fabrikaların belirlenecek yerlere yapılması ve sanayinin esas tabii konusu, o şehre gelir getirecek olan fabrikalardan çok fayda sağlanacağıdır. Bu faydanın görünmesi güneşten daha açıktır. Bunu güzel ahlaklı ve uzağı gören kişiler anlar. Tereddüt ve batıl düşüncede olanların görüşlerine aykırı olarak, bu tasarıma bir cevap verileceği son derece arzumuzdur¹³⁶.”

Bu mektupta dikkati çeken hususlardan biri Amerikalıların Osmanlı ekonomisini çok yakın takip ettikleri noktasıdır. Nitekim adı geçen müteşebbislerin “Bu çeşit sıralanan zarar ve ziyan, paraların yer değiştirmesine ve lira altınının fiyatını yüz on kuruşa indirmeye Osmanlı Devletini mecbur etmiştir” sözü bunu teyit etmektedir.

Birçok Amerikan şirketi de bu dönemde Osmanlı Devleti’nde aktif halde faaliyet vermiştir. Örneğin bu şirketlerden olan Singer Dikiş Makineleri Şirketi’nin ülke içinde 200 bayiiisi vardı¹³⁷.

2.2.1.2. Osmanlı Devleti ile ABD Arasında İmzalanan 13 Şubat 1862 Tarihli Seyr-i Sefain ve Ticaret Anlaşması

1830 tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması 25 yıllığına yapılmıştı. 1855 yılında bu anlaşma yürürlükten kalkmıştır. Osmanlı Devleti anlaşmanın güncellenmesi gerektiğini, tek tarafa hizmet ettiğini gerekçe göstererek anlaşmanın yenilenmesini istemiştir. Amerika ise 1830’da elde ettiği ayrıcalıkları kaybetmemek istiyordu¹³⁸.

1861 yılında Osmanlı Devleti diğer devletlere kapitülasyonların yanında ek olarak bazı ticari imtiyazlar vermiştir. Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya, Peyiba İsveç,

¹³⁶ B.O.A., HR.TO., Dosya No: 145, Gömlek No: 21, Tarih: 21 03 1846.

¹³⁷ Yavuz Güler, *a.g.m.*, s. 235.

¹³⁸ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 166.

Norveç, Danimarka, İspanya, Prusya ve Avusturya ile ticari anlaşmaları yenileyen Osmanlı Devleti Amerika ile de bir anlaşma yaptı¹³⁹. Uzun ve çetin geçen görüşmeler neticesinde 13 Şubat 1862 yılında 23 maddeden oluşan ve çok ayrıntılı hükümler içeren yeni bir ticaret anlaşması iki ülke arasında imzalanmış ve 5 Haziran 1862 yılında yürürlüğe girmiştir¹⁴⁰.

Bu anlaşma Amerika’da 1861-1865 iç savaşın yapıldığı yıllarda imzalanmıştır. 1830 anlaşmasında Amerika’nın adı “Amerika Devleti” iken bu anlaşmada “Hükümet-i Müçtemi’a-i Amerika” (Amerika Birleşik Hükümetleri) şeklinde zikredilmiştir. 28 yıl süreli olacak olan bu anlaşmada yine 1830 Dostluk ve Ticaret Anlaşması’nda olduğu gibi ABD’ye “en ziyade müsaadeye mazhar ülke” statüsü verilmiştir.

Tuz ve tütünün Osmanlı Devleti’ne ithali istisnai haller dışında yasaklanmış, Osmanlı Devleti’nin barut, top, silah ve savaş malzemesi konusunda uyguladığı yasak kısmen de olsa devam etmiştir¹⁴¹.

Daha önce yapılan anlaşmadan farklı olarak Amerikan tüccar ve vatandaşlarına daha fazla hak ve imtiyaz tanınmıştır. Bunun yanında Amerikan vatandaşlarına daha serbestçe mal alıp satma özgürlüğü getiriyordu. Satılan bir malın başka bir bölgeye naklinde geçiş tezkeresi da kaldırılmıştır. Diğer maddede ABD tüccarları Osmanlı Devleti’nin tarımsal ve sanayi eşyasını Osmanlı Devleti’nde kullanmak amacıyla satın aldıkları halde alım satımlarda ve ticaret yaparken Osmanlı tebaası veya en fazla imtiyaza sahip olan devletler kadar vergi vermesi hakkındadır. Aynı zamanda anlaşmayı imzalayan iki ülke de ihraç edeceği mal için bir kez vergi ödeyecek, taraflardan birinin memleketinden ötekine göndereceği eşya, yasak eşya kapsamına girmiyorsa yasaklanmayacağı karara bağlanmıştır¹⁴².

¹³⁹ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 19

¹⁴⁰ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 168,171.

¹⁴¹ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 4-7.

¹⁴² Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 21-28.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri'nden faydalandığımız, anlaşma ile ilgili olarak Osmanlı Devleti ile Amerika elçiliği arasında verilen resmi karar şu hükümlerden oluşmuştur¹⁴³:

Amerika tüccarlarının yasak olmayanlardan Osmanlı ülkesine getirdikleri ve oradan alıp götürdükleri bütün yiyecek-içecek ve eşyaların alınacak gümrük vergisi, yapılan yeni sözleşme gereği yüzde sekiz olarak belirlenmiştir. Alınacak gümrük vergisi anılan yeni sözleşme gereğince iskele kıymetlerinden olması şart koşulmuştur. Bu tarifede tüccarın çoğunlukla alıp sattıkları fiyatlar üzerine yüzlük Mecidiye altın yüz kuruş itibariyle gerçek kıymetlerini iskele kıymetlerine indirmek için yüzde on'u indirildikten sonra safi kıymetleri üzerine gümrük vergileri belirlenmiş olup bu şekilde alınacaktır. İhracat için yüzde sekiz hesabıyla gösterilmiş olan gümrük vergisi anılan tarifenin, yalnız birinci senesi hakkında olduğundan ikinci sene başında bundan bir miktar indirilerek yüzde yediye, üçüncü sene aynı şekilde biraz daha indirilerek yüzde altıya indirilecektir. Yani bu hesaplara vergi sekizinci senede yüzde bire indirilinceye kadar her sene yüzde biri indirilerek ona göre uygulanıp, sekizinci sene ile ondan sonra gelecek senelerde, yalnız yüzde bir hesabıyla ve gümrük masrafları karşılığında alınması, yeni sözleşme gereği olduğundan gümrüklerde bu şekilde uygulanacaktır.

Tarifede ismi bulunmayan ve kayıtlı olmayan yahut isim ve miktarı olup da değeri belirtilmeyerek rayice bırakılmış olan yiyecek-giyecek ve eşya rayiç ve kıymetine göre hesaplanarak, ihracattan ise yazıldığı şekilde zamanın rayicine göre kıymetinden yüzde on indirildikten sonra geriye kalacak değerinden belirlenecek eşyada olacağı gibi her sene yüzde bir indirilmesiyle gümrük vergisi alınacaktır. Amerika ürettiği mallardan Osmanlı ülkesine getirilen yiyecek-giyecek ve eşyadan devamlı olarak yüzde sekiz alınıp, eğer belirlenmeyen veya tarifede rayice bırakılan eşya gelir ise, aynı şekilde kıymetinde yüzde on indirilerek daima yüzde sekiz alınacaktır. Bu ithalat ve ihracattan alınacak gümrük vergisi devletin belirlediği fiyattan, saf altın ve gümüş paralar olarak alınacaktır.

Gümrük vergisi için verilecek yüzlük mecidiye altını yüz kuruş hesabıyla ve bunun kısımları olan saf altın ve gümüş paralar, ona göre, beş adet gümüş Mecidiye bir altın Mecidiye bedeline yüz kuruş itibariyle ve yabancı paralar bu nispet üzerinde

¹⁴³ B.O.A., A.DVNS.DVE.d.,002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, s. 18, Tarih: 1 Mart 1862.

Darphane fiyatından peşin olarak alınacaktır. İstanbul'da tüccar, altın Mecidiye yine yüz kuruş hesabıyla olmak üzere, anılan Mecidiye altını yerine, borsadaki en yüksek fiyat üzerinden nakit kâğıt para vermek isterler ise kabul edilecektir. Bunun için bir gün önce borsada Mecidiye altını kâğıt para itibariyle kaç kuruş ederse, her gün borsadan getirerek, gümrükte herkesin gözü önünde (açık olarak) asılacaktır. Borsa pusulasında bulunan en yüksek fiyat hesabıyla bir Mecidiye altını bedeline kaç kuruşluk nakit kâğıt paraya verilmeleri gerekirse, o hesap üzerine nakit kâğıt para da kabul edilecektir. Bu şekilde halis altın yerine Mecidiye altını yüz kuruş hesabıyla nakit kâğıt paranın kabulü, yalnız İstanbul'a mahsus olacaktır. Taşralarda da kâğıt paralar tedavülde olduğu zaman oralar gümrüklerinde de, aynı şekilde İstanbul gümrüklerinde olduğu gibi yüzlük Mecidiye altını bedeline, kaç kuruşluk kâğıt para verilmesi gerekiyorsa, aynı hesaplara nakit kâğıt para kabul edilecektir.

Bunun ödenmesi hakkında şimdiden yani olmadan önce bilinmeyen bir şey üzerine bir kaidenin belirlenerek konulması mümkün olamayacağından, taşra gümrükleri hakkında bu kâğıt paraların ödenmesi konusu şimdilik saklı tutularak icap ederse daha sonra görünecek durum üzerine hükümet ile Amerika elçiliği arasında gereğine bakılacak ve o zamana kadar taşra gümrüklerinde gümrük vergisi, yukarıda geçtiği şekilde yüzlük Mecidiye altını yüz kuruş hesabıyla ve bunun kısımları olan saf altın ve gümüş para olarak alınacaktır. Buna göre beş adet mecidiye bir altın mecidiye bedeline yüz kuruş itibariyle yabancı paralar bu nispet üzerinde olan fiyat şeklinde alınacaktır. Yazıldığı şekilde tarifede olmayan malların meydana çıkmasında, gümrük tarifesinde rayiç kıymetinden gümrük vergisi alınmak üzere, kayıtlı olan mal ve eşya hakkında fiyat takdirinden dolayı gümrük memurlarıyla tüccar arasında tartışma meydana gelebilecek durumlarda, eski usul üzerine gümrük vergisi aynen verilip alınacaktır.

1862 yılı Mart ayının on üçüncü günü itibariyle ve bin sekiz yüz altmış dokuz yılı Mart ayının on üçüncü gününe kadar, İstanbul gümrüğü ve Osmanlı ülkesinde bulunan bütün gümrüklerde geçerli olmak üzere ve belirtilen sürenin dolmasına kadar, geçerli sayılacak ve kabul edilecektir. Çünkü yiyecek-içecek maddeleri ve eşyanın geçen süre ile kıymetlerinin düşmesi ihtimaline karşı, anılan sürenin bitiminden altı ay önce, yani en sonraki altı ay içerisinde, iki taraftan birisinin, tarifenin düzenleme ve

yenilenmesini istemeğe hakkı vardır. Anılan süreyi altı ay geçip de iki taraftan biri tarifenin yenilenmesini istemezse, süresi yedi yıl daha uzar.

Bu anlaşmada dikkati çeken en önemli maddeler; İngiltere ile yapılan 1838 anlaşmasının temel olduğudur. Bu anlamda en imtiyazlı devlete verilen imtiyazlar ABD'ne de verilmiş oluyordu. Anlaşmada aynı zamanda ayrıcalıkların tek taraflı olmaması için “mütekabiliyet” ilkesi anlaşmaya konulmuştur. Bunun yanında Amerikan tüccarlarından fazla ve zorla alınan gümrük vergilerinin yanında, geçiş tezkiresi de kaldırılmıştır.

1862 anlaşmasında dikkati çeken hususlardan biri de; anlaşmanın 20. maddesine göre anlaşma onaylandıktan sonra 1838 Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanmış olan ve ABD ticareti için geçerli olan mukavelename yerine geçecek olması ve 28 yıl geçerli olacaktır denmesiydi. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki adı geçen sözleşme 1 Ekim 1861 tarihinde yeni bir anlaşmanın yapılmasıyla yürürlükten kalkmıştı. Yürürlükten kaldırılan bir anlaşmanın tekrar gündeme gelmesi ve buna istinaden anlaşma yapılması¹⁴⁴ ilginç bir gelişmedir.

ABD'nin İstanbul Elçisi Morris anlaşmanın en büyük özelliğinin Osmanlı Devleti'nin bu güne kadar imzaladığı anlaşmalar içinde en liberal anlaşma olduğunu dile getirmiştir. Anlaşmadan çok ümitli olduğunu sözlerine ekleyen Morris, anlaşmayla iki ülke arasında yeni bir dönem başlayacağını ifade etmiştir¹⁴⁵.

“En ziyade müsaadeye mazhar ülke” statüsü gereğince 16 Ağustos 1838 yılında İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ticaret sözleşmesi[□] gereği % 8 ihracat

¹⁴⁴ Öznur Feyizoğlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Amerika İlişkileri (1861-1876)*, (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2009, s. 110.

¹⁴⁵ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 170.

□ Sanayi İnkılâbı'nın Batı Avrupa ülkelerine sıçradığı zaman buradaki ülkeler gelişen sanayilerini özellikle İngiliz mallarının getireceği zarardan korumak için yüksek gümrük yasaları getirmişlerdi. Bu yüzden İngiltere yönünü Batı Avrupa'dan Yakındoğu'ya çevirmek zorunda kalmıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti İngiliz ekonomik politikaları açısından önem kazanıyordu. İngiltere Osmanlı Devleti'nde de yüksek vergilerden şikâyetçiydi ve bunun düzeltilmesi için fırsat bekliyordu. M.Ali Paşa'nın isyanı ile Osmanlı Devleti'ne yardım etmiş ve beklediği fırsatı nihayet yakalamıştı. Zira kendi ticari menfaatleriyle çatışan Rusya'yı da Osmanlı coğrafyasında pasifize etmek istiyordu. Osmanlı Devleti'ne yardım eden İngiltere beklediği ticari anlaşmayı 1 Mart 1839 yılında imzalamıştı. Tarihe “Balta Limanı Sözleşmesi” olarak da geçen bu anlaşma şartlarına göre; İngilizler bu sözleşme sonucu elde ettikleri yeni ayrıcalıklar önceden verilmiş olan kapitülasyonlarla beraber yürürlüğe girecek ve İngilizler “en ziyade müsaadeye mazhar millet” muamelesi görecekti. Bütün Osmanlı ülkelerinde yürürlükte olan her türlü tekeller kaldırılacak, yalnız yabancılar değil yerliler de her malı serbestçe satın

gümrük vergisi % 1'e indirilecek ve ithalat gümrük vergisi de % 1 olacaktı. Osmanlı Devleti daha sonra ticari gelirlerini artırmak için 1874 ve 1883 yılında bu vergi oranını % 20'ye çıkarmıştır. ABD ilk önceleri bunu kabul etmişse de diğer devletlerin karşı çıkmasıyla bir uzlaşmaya varılamamıştır. Hal böyle olunca Osmanlı Devleti sadece ABD'den ithal edilen mallara bu yüksek vergiyi uygulatmak istemiş, fakat bu seferde ABD bunu kabul etmemiştir. Bir sonuca varılamayınca anlaşma hükümlerine uygun olarak 12 yıl sonra 1862 anlaşması yürürlükten kaldırılmış ve 1830 anlaşması iki ülke arasındaki ticari ilişkileri düzenlemiştir¹⁴⁶.

2.3.Osmanlı Devleti ile ABD Arasında 13 Şubat 1862 Tarihinden 20. Yüzyıla Kadar Gelişen Ticari İlişkiler (1862-1900)

2.3.1. Osmanlı Devleti İle ABD Arasında Ticari İlişkilerin Gelişme Dönemi

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumlar ABD tarafından iyi kullanılmış ve istediği ticari anlaşmaları imzalamasıyla sonuçlanmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında alınan yenilgiyle Amerika-Osmanlı Devleti arasında 1830 Anlaşması imzalanmış, 1860-1861 mali bunalımı ve Lübnan siyasi olaylarla meşgul

alma hakkına sahip olacaklardı. Böylece serbest ticaret akımı Osmanlı Devleti'nde hakim olmuştur. Tekellerin kaldırılması daha sonraları dış borçlanmalara yol açan bir mali bunalıma sebep olmuştur.

Sözleşme ile önceden mal satışı ya da nakli istenen “tezkere” artık istenmeyecek ve isteyen kim olursa olsun şiddetle cezalandırılacaktı. Böylece önemli bir gelir kaynağını kaybeden Osmanlı Devleti gümrük vergilerinden de yapılan indirimler sonucu ticari bakımından itice bağımlı bir duruma gelmiştir. Azalan gümrükler vergileri sonucu Osmanlı Devleti'ne çok ucuza sokulan yabancı mallar yerli pazarları tamamen işgal eder düzeye gelmişti. Bu sözleşme ile dışarıdan her türlü mal ithal edilebilecek ve yalnız % 3 ithalat vergisi verilip bunun üzerine % 2'de munzam bir vergi ödendikten sonra o eşya ülkenin her tarafına, bir yerden bir yere tekrar götürülüp getirilse bile, başka bir vergiye tabi tutulmayacaktı. Önceden bir Osmanlı eyaletinden diğer bir Osmanlı eyaletine geçişte % 3 vergi alınmaktaydı. Bu sözleşmeyle batı sanayi Osmanlı hammadde ihracatını da daha ucuza elde edebiliyordu. Çünkü ülke içinden başka bir ülkeye ihraç olunacak mallar için bu sözleşmeyle kaldırılan iç vergiler yerine yalnız değer üzerinden % 9, ihraç olduğunda ise % 3 vergi verilecekti. Bunun dışında boğazlardan ticaret gemilerinin geçişinin serbest bırakılması, Osmanlı Devleti limanlarında gemiden gemiye yapılan mal aktarmalarından ve transit geçişten hiçbir ücret alınmaması kararlaştırılmıştır. Sözleşme hükümleri bütün Osmanlı ülkelerinde herkes tarafından uygulanacak, başka devletler de ticaretlerini bu koşullara uydurmak isterse Osmanlı Devleti bunu kabul edecekti.

Bu sözleşmeyle yabancılara Osmanlı Devleti ile olan ticari ilişkilerinde bütün kolaylıklar ve özgürlükler sağlanmıştır. Bu sözleşme ile Sanayi İnkılâbı'nın etkisiyle gerileme döneminde olan Osmanlı Devleti çökmeye başlamıştır. Yalnızca hammadde üreten, batı sanayisine açık bir ülke olarak gittikçe çöküp dağılan Osmanlı Devleti mali dengesini dış borçlanmalarla sağlamaya çalışmıştır. Özetle bu sözleşme İngiltere'nin ve diğer devletlerin Doğu Akdeniz politikalarının sonucu olarak doğmuş, 19. Yüzyıl batının bu sözleşmenin meydana getirdiği düzeni ve şartlarını muhafaza etme gayretleri ile geçmiştir. Bkz. Ahmet Yücekök, “Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri”, *A.Ü. S.B.F.D.*, Cilt: 23, Ankara, Mart 1968, s. 392-421.

¹⁴⁶ Oral Sander-Kurthan Fişek, *ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, Çağdaş Yay., İstanbul, Kasım 1977, s. 21-22.

olan Osmanlı Devleti'ne Amerika 1862 anlaşmasını imzalatabilmiştir¹⁴⁷. Osmanlı Devleti'nin zaafiyet içinde bulunduğu olağanüstü koşullarda Amerika istediği tavizi kopartabilmiştir.

1862 Ticaret anlaşmasının olumlu havası Amerika'da iç savaş olması hasebiyle bir süre kendini göstermemiştir. Özellikle güney halkından korsanlık yapan kişilerin İzmir limanında Amerikan tüccarları rahatsız etmesi iç savaşın ticarete olumsuz tezahürünün bir örneğidir. Ceride-i Havadis gazetesinin bir haberine göre; Amerika bandıralı İzmir'den yola çıkmış bir geminin Amerika'ya doğru giderken Ermeni sahibinin güneylilerden korunmak için başka bayrak çekmek istediği, kaptan ve mürettebatının gemiyi terk etmesi üzerine sahibinin bundan vazgeçtiği ifade edilmiştir. İç savaşın dışında uygulamada gümrüklerde yaşanan bir takım sorunlar da¹⁴⁸ ticaretten istenilen verimin alınmasına engel oluyordu.

İç Savaş'ın bitiminden sonra iki devlet arasındaki ilişkiler 1862'den sonra geliştirip çeşitlendirilmiştir. 1831'de ticaret hacmi 483.095 dolar iken, 1841'de 413.938 dolar, 1851'de 739.032 dolara yükselmiştir. Amerika'da yaşanan iç savaş nedeniyle 1861-1865 yılları arasında ticaret hacmi düşse de, 1862 Ticaret anlaşması ile tekrardan ticaret hacmi canlanarak 1869'da 1.000.000 doların üzerine çıkarak 1.127.952 seviyesine gelmiştir. Bu tarihlerden sonra da zaman zaman 5.000.000 doların üzerine çıkarak devam etmiştir¹⁴⁹.

1862 anlaşması ile Amerika'ya en imtiyazlı devletlere tanınan haklar tanındığından bu dönemden sonra Osmanlı Devleti'nden daha fazla mal almaya başlamıştır. Her malı alıp satabildikleri gibi mal satın alınması ve nakli için de tezkereden muaf tutuluyorlardı. Bu geniş imtiyazlardan dolayı Amerika daha fazla mal almaya başlamıştı¹⁵⁰.

1862 yılından sonra iki ülkenin ithal ve ihraç ürünlerinde bir artış ve çeşitlilik gözlenmektedir. Amerika Ahkâm Defteri'nde yer alan 1 Mart 1862 tarihinde yapılan

¹⁴⁷ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁴⁸ Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 111.

¹⁴⁹ Adem Kara, *a.g.m.*, http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2006_2_23.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2012)

¹⁵⁰ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 28.

tarife cetveli¹⁵¹ bunu desteklemektedir. Bu tarife cetveline göre Osmanlı Devleti'nin ABD'ne ihraç ettiği mallar; afyon, kök boya, üzüm, pamuk, balık, bez, balın (yuvarlak yastık), yorgan yüzü, kürk, tutkal, Anadolu salebi, tavşan derisi, koyun-keçi derisi, çorap, falçata, keten ipliği, halı, zırnıh, derinin her çeşidi, geyik boynuzu, kitre, gülyacı, Tunus fesi, Bursa peştemali, bindallı, tiftik, susam, kereste, peksimet, bamya, b r lce, fasülye, mercimek, nohut, bezeleye, pastırma, sucuk, peynir, sığır dili, aba, Erzurum vaşacı, Anadolu tilkisi, klaunduz, çakal, kurt, kedi, sansar, kilim, kap-kacak, Kütahya fincanı, halhal, keçe, şal, çivi, koza, bal, bakır¹⁵² gibi eşyalardır.

Aynı tarihte ABD'nin Osmanlı Devleti'ne ihraç ettiği mallar ise aynı şekilde çeşitlilik göstermektedir. Bunlar; domuz pastırması, domuz eti, tuzlu sığır eti, yağ, kara mum, kakule, yapağı tarçını, amber kabuğı, peynir çeşitleri, tarçın, karanfil, kırmızı, kuru balık, Frenk kahvesi, suni boya, kösele, Amerikan bezi, yelkenlik keten bezi, Hindistan cevizi, reçine yağı, biber, yenibahar, pirinç, sabun, billur, demir soba, şeker, İngiliz çayı, vanilya, balmumu, kundura boyası, tuğla, mum ve mum yağı, sandalye, saat, ham pamuk, suni tiftik boyası, Amerikan unu, çuval, demir mutfak eşyası, kereste, nef t yağı, Amerikan romu, kutu çivisi, rakı, sabun, madampol (patiska)¹⁵³ gibi ürünlerdir.

Osmanlı Devleti bu mallar için 1862 yılında 489.689 dolar ödemiştir. 1872-1882 yılları arasında bu oran artmışsa da 1892 de bu oran 206.292 dolara düşmüştür. Bu durumun sebepleri arasında İngiltere'nin Türk pazarında Amerikalıları istememesine baėlanabilir¹⁵⁴.

1872-1882 yılları arasında ticaret hacminin artmasına sebep olan iki gelişme kanaatimizce iki ülke arasında gerçekleşen “Petrol” ve “Silah Ticareti”dir. Nitekim

¹⁵¹ Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan 1862 anlaşmasının 22. Maddesine göre ABD tüccarının Osmanlı Devleti'nden alacağı ve Osmanlı Devleti'ne satacağı her türlü eşyanın değerini ve g mr ğ n  belirleyecek bir tarifinin beraberce hazırlanması maddesi gereğince gümrük dairesinde bir tarife komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonda görevlendirilen “Azaryan” isimli tüccara çalışmalarından dolayı 4. Rütbeden Mecidi nişanı verilmek suretiyle ödüllendirilmiştir. Bkz. Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 110. Adı geçen tarife cetveli “B.O.A. Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri” kayıtlarından faydalanmak suretiyle tezimizin ek kısmında verilmiştir.

¹⁵² B.O.A., A.DVNS.DVE.d.,002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, s. 3-15, Tarih: 3 Mart 1862.

¹⁵³ B.O.A., A.DVNS.DVE.d.,002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, s. 15-17, Tarih: 3 Mart

¹⁵⁴ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 29.

1876’da ABD ile Osmanlı Devleti ticareti, hacim bakımından İngiltere, Almanya, Fransa’dan sonra dördüncü sırada¹⁵⁵ yer almıştır.

2.3.2. Osmanlı Devleti İle ABD Arasında Ticari İlişkilerin Durgunlaşma Dönemi, Sebepleri ve Çözüm Yolları

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında ABD ile Osmanlı Devleti arasında ticaretin canlı olmadığı görülmektedir. Zira 1888-1890 yılları arasında son iki yılda % 50 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir 1890 yılında Amerika’nın Türkiye’ye ihracat değeri 686.229.59 dolardan 369.962 dolara düşmüştür. Aynı dönemde Türkiye’nin toplam ithalatı 88.466.193 dolardan 85.609.276 dolara düşmüştür¹⁵⁶.

Tablo-2 13 Mart 1894 ile 12 Mart 1895 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin Amerika ve diğer devletler ile yaptığı ticaret hacmi¹⁵⁷

ÜLKELER	Osmanlı Devleti’nin İHRACATI (Dolar)	Osmanlı Devleti’nin İTHALATI (Dolar)
İngiltere	26.197.233	40.986.987
Fransa	16.819.053	12.065.724
Avusturya	5.794.755	21.397.054
Bulgaristan	1.675.950	4.547.525
İtalya	2.092.600	2.885.925
Almanya	1.221.043	1.351.350
Rusya	1.762.400	7.263.891
Hollanda	1.455.378	742.209.
Yunanistan	960.392	1.954.702
Mısır	Yok	2.374.321
Romanya	875.971	3.314.875
İran	59.136	3.096.566
ABD	983.531	320.979
Sırbistan	323.766	257.798
İsveç	Yok	257.216
TOPLAM	60.516.743	105.932.134

¹⁵⁵ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 3, Ankara, 1982, s. 87.

¹⁵⁶ *Brooklyn Eagle*, 31 Temmuz 1890, s. 1.

¹⁵⁷ *The New York Times*, 22 Haziran 1899.

ABD Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerinde diğer ülkeleri de takip etmiş ve yorumlar yapmıştır. Özellikle Almanya yakın mercek altına alınmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti ile Almanya'nın politik olarak yaklaşması ticari anlamda ABD'ye olumsuz yansımıştır. Zira Amerika Osmanlı Devleti'ne silah ihracatı başta olmak üzere diğer pazarlarını Almanya'ya kaptırmıştı. Bundan dolayı Amerikan kamuoyunda Almanya'ya eleştiriler artık yüksek sesle çıkmaya başlamıştır. ABD'nin ticari hacminin düştüğü yıllarda (1894-1899) "The New York Times" gazetesi; "...*Almanya ucuz ve değersiz ürünleri imal etmekle ün kazandı. Amerikan ve İngiliz imalatı olan ürünler bu piyasadaki kalite için sorgusuz üne sahip olan tek ürünlerdir. Bu ün Almanların göze çarpan miktarda Amerikan ve İngiliz ürünü imitasyonu imal etmesi ve piyasaya sokmasına yol açmıştır...*¹⁵⁸" şeklinde cümlelerle Almanya'yı taklit ürün imal etmekle itham etmiştir.

Hem ABD açısından hem de Osmanlı Devleti açısından ticaretin durgun olmasının çeşitli sebepleri vardır. ABD bu dönemde mali buhran yaşamakta ve peşin para sıkıntısı çekmektedir. Osmanlı Devleti ise bu dönemlerde ticareti teşvik edici hamleler yapmamış bu nedenle Amerikalı sermaye çevresini kendisine çekememiştir. Bunun dışında bu dönemlerde Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç huzursuzluklar, asayiş problemleri ve ticari hukuk kurallarının oluşturulmamış olması da ticaretin gelişmesine engel teşkil etmiştir. Bunun dışında Osmanlı bankalarının ABD'deki maliye müesseseleri ile yeterli bağlantıyı sağlayamamış olması ve Osmanlı Devleti'ndeki zengin kaynakların Amerikalılara tanıtılmamış olması¹⁵⁹ ticaretin iki ülke arasında gelişmemesine neden olan faktörlerin başında yer almaktadır.

Amerikan basınına göre de iki ülke arasındaki ithalat ve ihracat değerlerindeki düşüşün nedeni Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti'nin Amerika ile ticari ilişkilerini engelleme girişimleridir. Buna göre batılı devletlerin lehine yapılan tarife değişiklikleriyle Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerini artırmış, Amerika ise düşüşe geçmiştir¹⁶⁰.

ABD konsolosları iki ülke arasındaki durağan olan ticareti artırmak için çeşitli çözüm yolları aramaya başlamıştır. Amerikan Başkonsolosu bir önlem olarak "direkt bir

¹⁵⁸ The New York Times, 22 Haziran 1899.

¹⁵⁹ Adem Kara, a.g.m., http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2006_2_23.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2012)

¹⁶⁰ Brooklyn Eagle, 31 Temmuz 1890, s. 1.

yük gemisi hattının” oluşturulmasını istemiştir. Direkt yük gemisi hattının oluşturulmasıyla bağlantılı olarak İstanbul’daki önde gelen firmalardan biriyle Amerika ürünleri için özel kurumlarla birlikte “ambar evleri” oluşturulması fikrini öne sürmüştür. ABD resmi yetkilileri, ticaretin iki ülke arasında direkt yük gemisi hattı olmaması yüzünden çok engelle karşılaştığını iddia etmiştir. Konsolosa göre, şimdiye kadar olan malların Liverpool’da, Trieste’de ya da başka bir Avrupa limanında nakliyesi yapılmıştır. Daha az aksaklık riski, bütün aktarma ücretlerinden kaçınma, daha düşük nakliye ücretleri ve çok daha hızlı teslimat için “direkt bir yük gemisi hattı” istenmiş bu talep Osmanlı Devleti yetkililerince yerine getirilmiştir. “Ambar evleri” planı için de bir ön kontrat yapılmıştır. Böylece bütün türden Amerikan imalatçıları Osmanlı piyasasına girecek ve Amerika’da üretilmiş gibi işaretlenen Amerikan ürünlerinin imitasyonlarının satışlarına son verilecekti¹⁶¹.

ABD Osmanlı Devleti ile bu türden tedbirlerle yeniden ticaretini artırmanın yollarını arıyordu. Amerika Başkonsolosu “Charles M. Dickinson” Osmanlı Devleti’nin stratejik önemini “...İstanbul Karadeniz’in bütün limanları ve bitişiğindeki bölgeler için hâlâ doğal dağıtım noktası konumundadır. Burası sadece Türkiye için değil aynı zamanda bütün Balkan Devletleri ve Güney Rusya için de doğal dağıtım noktasıdır. Sonuç olarak, Amerikan imalatçılar ve ihracatçıları o ülkelerin yoğun nüfuslarının ihtiyaçlarını karşılamak için burada ayak basılacak bir yer kazanmak için çaba sarfedeceklerdir¹⁶²” şeklindeki cümlelerle özetlemiştir. Başkonsolos, bu bölgelerin Amerika açısından iyi bir pazar noktaları olduğuna dikkat çekmek istemiştir.

ABD konsolosunun Osmanlı Devleti’nde “direk bir yük gemisi hattı” ve “ambar evi” girişimindeki başarısı rakibi İngiltere tarafından kaygıyla takip etmiştir. Londra Ticaret Gazetesi, ABD başkonsolosunun bu başarısının ticaret dünyasında ses getirdiğini ve yakından takip edildiğini ifade eden yazılar yazmıştır¹⁶³.

1906 yılında Osmanlı Devleti büyükelçisinin hazırlamış olduğu raporda dikkat çekici hükümlere yer verilmektedir. Raporda Osmanlı Devleti’nde Amerikalı tüccarların nazar-ı dikkatini çekebilecek tedbirlere başvurulması halinde iki ülke arasında ticaretin

¹⁶¹ *New York Daily Tribune*, 7 Mayıs 1899, s. 8. New York ile İstanbul arasındaki ilk direkt buharlı gemi seferleri Barber Buharlı Gemi Şirketi tarafından 1899 yılında başlatılmıştır. Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 296.

¹⁶² *The Times*, 28 Aralık 1899, s. 3.

¹⁶³ *The Times*, 28 Aralık 1899, s. 3.

daha canlı olabileceği vurgulanmıştır. Rapora göre alınacak tedbirler şöyle sıralanmıştı: “Osmanlı Devleti’ndeki madenlerin tespiti, tren yollarının inşası ve inşa edilen yolların haritası, rıhtım ve antrepo yapılabilecek limanların tespiti, inşa edilecek fabrikalar ve yerleri, otomobil ve yerli tramvay yapım ve tamir fabrikalarının inşa edilebileceği şehirlerin isimleri, seyr-i sefain yerleri, ormanların bulunduğu yerler ve bunlara yakın limanların tespiti¹⁶⁴”.

2.3.3. Osmanlı Devleti’nin ABD’de Düzenlenen Chicago Dünya Fuarı’na Katılması (1893)

19. yüzyılda gelişmiş batı ülkeleri ekonomik ve tarımsal güçlerini dünyaya göstermek; üretim ve hammaddelerine yeni pazarlar bulabilmek için çeşitli fuarlar düzenlemekteydiler. Bu amaçla düzenlenen fuarlara 1851’den itibaren Osmanlı Devleti de iştirak etmeye başlamıştı. Nitekim Osmanlı Devleti batıya açılma politikası gereği ilk kez 1851 yılında Londra’daki sergiye katılmıştı¹⁶⁵.

Chicago Dünya Fuarı, 1893 yılında ABD’nde “Colombus Uluslararası Dünya Sergisi” olarak adlandırılan; Cristof Columbus’un ABD’yi keşfedişinin 400. Yıl dönümüne de denk gelen uluslararası bir fuardır¹⁶⁶.

Chicago Dünya Fuarı’na dünyadan birçok ülke katıldığı gibi Osmanlı Devleti de katılmıştır. Osmanlı Devleti bu fuardan önce de ABD tarafından ilki 1852’de “New York Ticaret Fuarı”, diğeri de 1876’da Philadelphia’da (Amerika’nın bağımsızlığının 100. Yılı münasebetiyle) fuara davet edilmişti. 1852’de olan fuara mali sıkıntılar ve Kırım Savaşı yüzünden katılamayan Osmanlı Devleti ilk kez 1876 yılındaki fuara iştirak edebilmiştir. Ticaret Bakanı Kabuli Paşa başkanlığında kurulan komisyon ABD’ye gidecek kişileri ve ürünleri seçmiştir¹⁶⁷.

1876 “Philadelphia Sergisi”nde kurulan bu komisyonda fahri olarak bulunan ve ücretsiz hizmet yapan kişiler, yaklaşık dört sene boyunca ABD’de Osmanlı Devleti’nin ürünlerini teşhir etmişlerdir. Bu nedenle II. Abdülhamit’in takdirine mazhar olan bu kişiler ödüllendirilmişlerdir.

¹⁶⁴ Adem Kara, *a.g.m.*, http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2006_2_23.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2012)

¹⁶⁵ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 160.

¹⁶⁶ Çağrı Erhan, “Columbus Uluslararası Dünya Sergisi ABD’nin İlk Gövde Gösterisi”, *Popüler Tarih*, Yıl: 4, Sayı: 37, Eylül 2003, s. 26.

¹⁶⁷ Çağrı Erhan, “Columbus Uluslararası Dünya Sergisi ABD’nin İlk Gövde Gösterisi”, s. 27.

Tablo-3 Osmanlı Devleti’nde “Philadelphia Sergisine Katılan Komisyon Üyeleri” ve ödülleri¹⁶⁸

<i>Philadelphia Sergisi Komisyon Üyeleri</i>	<i>Aldığı Ödüller</i>
Eczacıbaşı Tuğgeneral Faik Paşa	Değiştirilerek İkinci Mecidiye Nişanı
Ticaret ve Ziraat Bakanlığı Yazı İşleri Müdür Yardımcısı Şefik Beyefendi	Üçüncü Mecidiye
Ticaret ve Ziraat Meclisi üyelerinden Kigork Efendi	İkinci Rütbe Birinci Sınıf Albaylık
Tıp Fakültesi Kimya Hocalarından Binbaşı Nogoski Efendi	Dördüncü Osmanlı
Ticaret ve Ziraat Meclisi ve İstatistik Kalemi mütercimi Minas Efendi	Dördüncü Mecidiye
Bayındırlık Muhasebe Kalemi Önemli İşler Müdürü Edvar Bey	Üçüncü Rütbe Birinci Sınıf Albaylık
Mösyö Delone	Değiştirilerek Üçüncü Osmanlı
Mösyö Montani	Değiştirilerek Üçüncü Osmanlı
Kâtip Hilmi Efendi	Üçüncü Rütbe

Amerikan 1893’deki Chicago Dünya Fuarı’nı oldukça kapsamlı yaparak 5 milyon dolar tahsisat ayırmış; toplamda da fuar için 35 milyon dolar masraf yapılmıştır. Çünkü Amerika adeta dünya devi olduğunu bu fuarda göstermek istemiştir. İlk dönme dolap, ABD Posta İdare’sinin ilk anı pulu seti, ilk hamburger, ilk diyet içecekler, ilk meyveli ciklet, ilk hatıra paraları ABD tarafından bu fuarda dünya kamuoyuna tanıtılmıştır¹⁶⁹.

1876 “Philadelphia Sergisi” ne katılan Osmanlı Devleti buradaki tecrübeleriyle bu kez 37 devletin katıldığı 1893’deki Chicago Dünya Fuarı’na katılma kararı almıştır. Osmanlı Devleti de diğer katılan ülkeler gibi ticaretini geliştirmek, ürünlerini pazarlamak ve ABD ile ticari ilişkileri artırmak istiyordu. Bunun yanında Amerikan

¹⁶⁸ B.O.A., MKT.MHM., Dosya No: 483, Gömlek No: 30, Tarih: 13 Za 1295.

¹⁶⁹ Çağrı Erhan, “Columbus Uluslararası Dünya Sergisi ABD’nin İlk Gövde Gösterisi”, s. 26-27.

kamuoyunda bu dönemlerde yoğunluk kazanan Türk karşıtı görüşleri de bir nebze olsa izole etme düşüncesi de bulunmaktaydı.

Çok geniş kapsamlı olan bu sergi; tarım, bağcılık, canlı hayvan, balık, madenler, makineler, ulaşım, imalat, elektrik, güzel sanatlar, yüksek ilimler, etnoloji olmak üzere belli başlı 12 bölüme ayrılmıştır¹⁷⁰.

Bu sergiye Amerika'nın İstanbul Sefiri Mösyö Salaman Hirch tarafından Osmanlı Hükümeti davet edilmiştir. 19 Şubat 1891 tarihinde bu sergiye katılma daveti alan Osmanlı Devleti hazırlıklara hemen başlamıştır. Sergiyi hazırlama görevi Dersaadet Ticaret Odası'na verilmiştir¹⁷¹.

1891 yılında Osmanlı Devleti'nde görevli olan Amerikan Konsolosu Zach T. Sweeney bu sergiye Osmanlının büyük bir ilgi gösterdiğini fakat gerçekleştirilecek yer olan "Chicago"yu beğenmediği fikrini öne sürmüştür. Konsolos düşüncelerini, sergiye Türklerin en iyi şekilde hazırlandıklarını ifade ettikten sonra tamamlamıştır. Konsolos Zach T. Sweeney bu müspet düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

"Chicago sergisine ilişkin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halkın duygusu eşi benzeri görülmemiş bir başarıyla artan bir ilgi şeklindedir. Sergi şehri alarak New York yerine Chicago'nun seçildiğinde bir hayal kırıklığı dalgası yaşandı. Fakat bu duygu imparatorluk basınının Chicago'ya karşı olan nazik tutumu sayesinde yerini iyi yönde bir beklentiye bıraktı. Buradaki Türk, Yunan, Fransız ve İngiliz gazeteleri onlara tedarik ettiğim bütün bilgiyi memnuniyetle yayımlamaktadır. İki ülke arasındaki uzaklık ve cüzi miktardaki ticaret, sergilenebilecek sınırlı miktardaki kazanç sağlayan ürün ve şark betimlemeleriyle dolu güzel enerji göz önüne alınırsa, kanımca Chicago'daki Türk sergisi çok başarılı ve övgü toplayan bir sergi olacaktır¹⁷²."

"The New York Times" gazetesi de Chicago sergisinde Türk ürünlerinin en uygun şekilde temsil edilmesini sağlamak amacıyla aktif önlemler alındığını, Türk

¹⁷⁰ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 160.

¹⁷¹ Sevim Erdem, *Sultan II. Abdülhamit Devri (1876-1908) Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2010, s. 492.

¹⁷² *Evening Star*, 22 Haziran 1891, s. 7; *The Call*, San Fransisco, 22 Haziran 1891, Cilt: LXX, No: 22.

Hükümeti'nin yoğun hazırlıklar yaptığını bu nedenlerden dolayı Türk sergisinin diğer ülkelere göre azımsanmayacak bir öneme sahip olacağını ifade etmiştir¹⁷³.

Amerikan Konsolosu Zach T. Sweeney'in ve ABD kamuoyunun ifade ettiği üzere Osmanlı Devleti bu sergiye yoğun ilgi göstermiştir. Nitekim daveti kabul ettikten kısa bir süre sonra buraya gönderilecek eşyalar hakkında hazırlıklara başlamak üzere bir komisyon kurmuştur. Serginin komiserliğine ise Hakkı Paşa ve Fahri Bey tayin edilmiştir¹⁷⁴.

Chicago Sergisi'ne gönderilecek Osmanlı eşyasının bir kısmı sırf teşhir için Tersane ve Tophane fabrikaları ürünleriyle diğer dairelerden bulunacak uygun eşyadan meydana gelmiştir. Bu eşyaların nakliye ve benzeri masraflarının komiserlerin harcırahlarıyla, sergi masrafları ve benzerleri için padişahın emriyle tahsis edilen paradan sağlanacağı kararı alınmıştır¹⁷⁵.

Sergiye gönderilecek gerekli eşyaların bulunması hususunda; Hükümet tarafından tüccar ve sanayicilere bir duyuru yapılmıştır. Bu duyuruda toprak mahsülleri, maden, mensucat ve diğer her türlü sanayi ürünlerinin gösterilmeye layık olanlarının uygun numunelerini hemen gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. Genel ürünler, maden maddeleri, mensucat ve ürünlerden yerel ticaret odaları aracılığıyla seçilenlerin üstünlük derecelerine göre yarışmaya konulacağı bildirilmiştir. Yarışmaya konulacak ürünlerin üzerlerine işaret konmak suretiyle her numunenin sahibi, yapanın ismi ve yerinin bildirilmesi şart koşulmuştur. Yerel ticaret odalarının görüş ve kararları mucibince bedelleri “Mal Sandıkları”ndan harcanmaları ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti bu sergiye o kadar önem veriyordu ki “...Sergiye hükümetçe resmen iştirak edilmiş olduğuna göre sanayici ve tüccar tarafından hiç eşya gönderilmese bile, hükümetin şan ve şerefini koruması, bununla beraber Osmanlı ülkesinin diğer devletler ile ticaret ve bağlarını genişletmesi için bir sebeptir¹⁷⁶” deniyordu.

Chicago Sergisi'nin açılışa özel galası yoğun ilgi görmüş, dünyanın dört bir yanından gelen insanlar yüzyılın en büyük sergisine tanıklık etmişti. “The New York

¹⁷³ *The New York Times*, 22 Haziran 1892.

¹⁷⁴ B.O.A., Dosya No: 71, Gömlek No: 5270, Tarih: 23 S 1311.

¹⁷⁵ B.O.A., Dosya No: 54, Gömlek No: 3979, Tarih: 27 M 1310.

¹⁷⁶ B.O.A., Dosya No: 54, Gömlek No: 3979, Tarih: 27 M 1310.

Times” gazetesi o gün galada hazır bulunan Osmanlı Devleti’ni şu sözlerle tasvir etmiştir:

“Birkaç bin Amerikalının ve kırmızı fesleri, gösterişli kıyafetleriyle şarklıların, Türk camiinin vakfedilmesi için toplandığı dünya fuarının gala günüydü. İpekten elbiseleri ve türbanlarıyla sultanın vekilleri, özel konuk olarak törenlerde yer almaları için davet edilen Acemler, Bedeviler, Türkler, Eski Arap Türbe Soyluları Tarikatı’nın kırmızı fesli Medine Tapınağı üyeleriyle karışık bir şekilde, ülkede türünün ilk örneği olan bu törenlerde yer almak üzere davete iştirak etmişlerdir. Öğlene doğru bu grupların oluşturduğu kabile Midway Plaisance Parkı’nın, türbanlı Müslümanların bindiği Arap atlarının ve develerinin eşlik ettiği doğu köşesine vardı. Tören alayı sunucu ve hemen arkasından yürüyen Amerika’nın yıldız ve çizgilerini, hemen yanındaysa Osmanlının hilal ve ayını taşıyan sancaktarların yol göstermesiyle ileriye doğru yoluna devam etti. Bu tören alayı amaçsızca dolaşan Japonlar, Çinliler, İsviçreliler, Almanlar ve Avusturyalıların oluşturduğu rengârenk insan kalabalığı ile birlikte batıya doğru camiye varana kadar uzanırken, müezzin olarak görevlendirilmiş Hacı Selim minarenin revakına çıktı ve bütün ziyaretçileri karşılayarak Allah’ın adıyla selamladı. İnananlar ağır adımlarla, kapalı kapılar ardında kendileri hariç kimsenin tanık olmadığı dini ritüellerin yapıldığı mabedin kutsal kısımlarına doğru ilerlediler.

Sırada ziyafetler ve eğlenceler vardı. İnanelar kumun üzerinde terliklerini sürükleyerek, kapılarını nefis Türk yiyecekleriyle donatılan masa dizilerinin manzarasını teşhir etmek için sonuna kadar açan pazar yerinin girişine doğru ayaklarını sürüyerek gittiler. Ziyaretçiler kısa süre içinde oturmuş, duanın da okunmasıyla birlikte güzel bir ziyafet çekmeye başlamışlardı. Türklere has içecekler bedava akıtıldı, bol bol şekerleme dağıtıldı, birbirinin şerefine kadeh kaldıranlar oldu¹⁷⁷”.

Chicago Sergisi’nin galasından sonra Osmanlı Devleti’ne ait bölüm, 2 Temmuz 1893 tarihinde açılmıştır¹⁷⁸. Açılışın ilk gününde Chicago Osmanlı Devleti Komiseri Hakkı Bey’den gelen mektubu hükümete bildiren Ticaret ve Bayındırlık Bakanı şu cümlelerle o günün atmosferini yansıtmaya çalışmıştır:

¹⁷⁷ The New York Times, 29 Nisan 1893, s. 8.

¹⁷⁸ B.O.A., Y.A.HUS., Dosya No: 277, Gömlek No: 27, Tarih: 18 Z 1310.

“Osmanlı Hükümeti Dairesinin yanında yapıldığı önceden bildirilen ofisin bitmek üzere olduğu, burasının elektrikle aydınlatılması ve Hereke kumaşlarıyla süslenmesi kararlaştırılmıştır. Tamamlandığında emsalleri gibi davetiyeler gönderilip büfe ve meşrubat düzenleyerek resmen açılışı yapılacaktır. Açılıştan sonra yüz kişilik bir ziyafet verileceği ve Manifaktör (?) Dairesinde hazırlanan halı sergisi bitip, yanında Beytü’l-lahim ve Şam eşyasının, Kuyumcu Çubukçuyan Efendi mamullerinin teşhiri için sahipleri tarafından gerekli hazırlıklar yapılarak, Osmanlı Hükümetince hiçbir masraf yapılmaksızın orada güzel bir şube meydana getirilmiştir. Nakliyat Dairesinde Mösyö Loberloy aracılığıyla bir Osmanlı Şubesi düzenlenerek, Kadınlar Dairesinde de güzel Osmanlı işlemleri ve muhacir işleri teşhir edilmiştir. Bu suretle resmi daireden ve çarşıdan başka diğer üç yerde Osmanlı şubeleri oluşturulmuştur. Sergi ziyaretçileri günden güne çoğalmakta, paso ile girenlerle beraber günlük yüz bine ulaştığı ve bu sebeple Osmanlı çarşısı içinde alım satımın başladığı, yalnız at ve koşu devesi meydanı, şirketi işlerini yoluna koyamayarak iflas durumuna geldiğinden fiili olarak işlerine karışılmayıp, eşya ve hayvanlar hacizden kurtarılmıştır. Bedevilere para ve yemekler dağıtılmakta olup, kesin olarak durumun düzelmesine kadar, bunlar bulundukları yerden kaldırılarak sergiye daha yakın olan eski arsalarına nakledilecektir. Hemen oyunlara başlamalarını sağlamak için gerekenler yapılmaktadır¹⁷⁹. ”

Chicago Sergisi’ndeki Türk binası özenle süslenmiştir; Osmanlı mimarisinde öne çıkan koyu renkli ahşaptan yapılmış ve doğuya ait ritüeller içermiştir¹⁸⁰. 130 büyük sandıkla taşınan ürünler arasında tekstil, konfeksiyon, ahşap, seramik, cam, deri, kağıt ve toprak ürünleri, yiyecek-içecek bulunmaktaydı¹⁸¹. Bu sergide kurulan Türk Köyünün içinde cami, dükkânlar, lokanta bir de tiyatro bulunuyordu¹⁸². Türk köyünün bazı bölümleri ücretli bazı bölümleri ise ücretsizdir. Örneğin; tiyatroya giriş bedeli 50 sent, İran çadırına 28 sent, bedevi kampına girmek ise 25 sentti. Bunun dışında restoran ve dinleti bölümleri ise ücretsizdi¹⁸³.

¹⁷⁹ B.O.A., Y..A..HUS., Dosya No: 277, Gömlek No: 27, Tarih: 18 Z 1310.

¹⁸⁰ *The New York Times*, 30 Nisan 1893, s. 20.

¹⁸¹ Çağrı Erhan, a.g.e., s. 374-375.

¹⁸² Veysi Akın, “Amerika’da İlk Türk Lobisi: Türk Teavün Cemiyeti”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 59, Cilt: XX, Temmuz 2004, Ankara, s. 2.

¹⁸³ *Official Guide To The World's Columbian Exposition*, By Authority Of The United States Of America, Compiled By John J. Flinn (Issued Under Authority Of The World's Columbian Exposition), The City Of Chicago, 26 October 1893, s. 24.

ABD’de düzenlenen “Chicago Sergisi”nde dikkatleri çeken ilginç anekdotlar da mevcuttur. Serginin devam ettiği altı ay boyunca Chicago’da Süleyman Bustâni Efendi tarafından çıkarılan ve yazarlığını Muhammed Ubeydullah Efendi’nin yaptığı bir Türkçe gazete çıkarılmıştır. Bu Amerika’da çıkarılan ilk Türkçe gazete¹⁸⁴ olması hasebiyle önem arz etmektedir. Ubeydullah Efendi “Resimlerle Chicago Fuarı” kitapçığının Türkçesini düzenleme görevini de yerine getirmiştir¹⁸⁵.

Amerikan gazetelerinden “The Evening World”, Ubeydullah Efendi’nin Osmanlı Devleti’nde Amerikan fikirlerini yaydığını ileri sürmüş, bu sebepten dolayı onu yere göğe sığdıramamıştır. Adı geçen gazete; “...*Ubeydullah, seçimle iş başına gelen hükümet fikrine tutkuyla bağlı ve ülkesinde Amerikan fikirlerinin yayılmasını destekliyor. Bu amaçla New York’ta Türkçe dilinde basılan bir gazete kurmak ve bu gazetenin Türkiye’de de dağıtılmasını sağlamak niyetindedir. Ubeydullah bir ızan ve irfan sahibidir...*”¹⁸⁶ şeklindeki cümlelerle Amerikan kamuoyunun M. Ubaydullah Efendi’ye karşı düşüncelerini ifşa etmiştir.

Bu sergide aynı zamanda eğitim, din, fen bilimler gibi alanlarda birçok kongre de düzenlenmiştir. Sanat ve kültür şölenine de ev sahipliği yapan Chicago’da “Kadınlar Edebiyat Kongresi” düzenlenmiştir. İspanyol Matmazel “Esmeralda Servantes”’in sunmuş olduğu bildiride Osmanlı Devleti’ndeki kadınların eğitiminden de bahsedilmiştir¹⁸⁷.

Amerika’nın ünlü kadınlarından olan ve Paris’ten gelen “Terasa Viele” Müslümanlığın faziletleri ve padişahın vasıfları hakkında bir konferans vermiştir. Sunduğu bildirinin bir nüshasını da Osmanlı Devleti’ne sunmuştur. Bildirinin içeriğinde gerek İslam dini gerekse padişah hakkında övgü dolu ve yüceltici ifadeler olduğundan Osmanlı Devleti yetkililerince memnuniyetle karşılanmış ve bildirinin nüshası kabul edilmiştir¹⁸⁸.

ABD bu sergiyle dünya gücünü olduğunu ispatlamaya çalışırken, Osmanlı Devleti’nin Chicago Sergisi’nde beklentisi yüksek olmasına karşın istediği sonuçları

¹⁸⁴ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁸⁵ *The Evening World*, 23 Ocak 1893.

¹⁸⁶ *The Evening World*, 23 Ocak 1893.

¹⁸⁷ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 163-164.

¹⁸⁸ B.O.A., Y..MTV., Dosya No: 102, Gömlek No: 103, Tarih: 14 S 1312.

alamamıştır¹⁸⁹. Bunda Osmanlı Devleti ürünlerinin modern dünyaya ayak uyduramış olmasının, tecrübe ve mali eksikliğin etkisi şüphesiz büyüktür. Fakat yine de ABD’de ilk Türkçe gazete çıkarılmış, yerel (geleneksel) ritüelleri taşıyan ürünlerini dünyaya tanıtmış potansiyel alıcılara ve aracılara ulaşmış olması bakımından önem arz etmiştir. Nitekim ABD basının Türk köyüne¹⁹⁰ özel ilgi gösterip, sütunlarına taşıması bunun en bariz göstergesidir. Bunun dışında sergiye özel olarak çıkan kitapta da Türk binası övgüyle söz edilmiş özellikle mamûl maddeler ile nakliye (ulaştırma) araçlarının dikkate şayan olduğu ifade edilmiştir¹⁹¹. Özet gerekirse bu sergi, Osmanlı Devleti’nin dünyadaki ekonomi, sanat-kültür alanındaki gelişmeleri görmesi, pazar ve rakiplerine ait bilgi bakımından da olumlu sonuçları olmuştur.

2.4. Osmanlı Devleti ile ABD Arasında Ticari İlişkilerin Son Dönemi (1900-1914)

Osmanlı Devleti diplomatı Ali Ferruh Bey’in girişimleriyle Amerika ile ticaret biraz da olsa artmıştır. Bu nedenle ABD kamuoyu Ali Ferruh Bey’i; “*..Modern fikirlere sahip olan ve en iyi oryantal kültürü batı medeniyetlerin bütün bileşenleriyle bir araya getiren genç ve gayretli diplomat kendi ülkesi ve ABD arasındaki ticaret ilişkilerini büyük derecede harekete geçirdi...Ali Ferruh Bey Amerikan ulusundaki yoğun teknik, ticari ve bilimsel üstünlüğün ortaya çıktığının farkına varmıştır. Türkiye’ye Amerikan bilim adamları ve teknoloji uzmanlarının yanı sıra, Amerikan metodlarını, Amerikan ürünlerini ve makinelerini tanıtmak için çalışmıştır. Öyle görünüyor ki Amerika ve insanlarını takdir eden aydınlanmış bir diplomatın özel çabalarıyla, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin bağları giderek daha yakından bağlanmaktadır*” şeklindeki sözlerle övmüştür. Zira Ali Ferruh Bey ABD’de bulunduğu süre içerisinde iki ülke ticaretini geliştirmek için uğraşmış, özellikle ABD’den uzmanlar getirmeye çalışmıştır. Örneğin ABD Darpanesi’nin Analiz Uzmanı Dr. Cabell Whitehead, İstanbul’da birkaç yeni

¹⁸⁹ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 375.

¹⁹⁰ Chicago Sergisi’nin üzerinden 120 yıl geçmesine rağmen ABD’de Türk kültürünü yansıtan bir “Türk Köyü” meydana getirme düşüncesi daha yeni ortaya çıkmıştır. Zira ABD’nin “Maryland” eyaletinde 60 dönüm arazi üzerine yapımına başlayan Türk Köyü projesi ABD’de olumsuz Müslüman-Türk imajını ortadan kaldırmayı amaç edinmektedir. Bkz. *Sabah Gazetesi*, 12 Haziran 2013. <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2013/06/12/amerikadaki-turk-koyu> (Erişim Tarihi: 10.08.2013)

¹⁹¹ *Official Guide To The World's Columbian Exposition*, s. 145.

büyük oranlı imalat kurumlarının genel müdürlüğünü yapmak üzere İstanbul'a davet edilmiştir¹⁹².

1900'lü yıllarda ABD'nin Osmanlı Devleti'ne ihraç ettiği ana ürünlerinin çeşitleri ve miktarlarında artış kaydedilmiştir. Bu yeni çeşitler; alet, kilit, diğer ev aletleri, duvar ve kol saati, ağartılmamış pamuk dimleri, canot lastik ayakkabısı, lamba, pompa, soba, parfüm, hazır ilaç, kayganlaştırıcı yağ, gaz yağı, daktilo, piyano, sıra ve sandalye, un değirmenleri için makineler, tarımsal aletler, demir su boruları, dikiş makineleri, undan oluşmaktadır¹⁹³.

1900'lü yıllardan itibaren Amerikan unu ithal edilmeye başlanmıştır. Amerikan buğdayı yerli buğdaya göre çuval başı altı ya da yedi paund daha fazla un vermektedir. Aynı zamanda % 50'den fazla glüten içerdiği için yerel tüccarlar tarafından ülkenin unuyla karıştırılmak için kullanılmaktadır¹⁹⁴. ABD basını Amerikan ununun kalitesinin hakkını diğer devletler gibi Osmanlı Devleti'nin de teslim ettiğini ve zaman süreci içerisinde Türk, Rus ve Roman ununu piyasadan sileceğini ileri süren yazılar yazmışlardır.

Bunun dışında Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithal ettiği ürünler içinde et ve et ürünleri de yer almaya başlamıştır. Nitekim 1910-1912 dönemi içinde bu ürünlerin yüzdesi % 17'dir. 19. yüzyılın sonlarına doğru ise Osmanlı Devleti yabancı vatandaşlar için ABD'den domuz eti ithaline başlamıştır¹⁹⁵.

Bu dönemde Amerika'ya yapılan ihracatta belli başlı ürünler halı, seccade, kilim, tütün¹⁹⁶ ve kuru yemiştan oluşmaktadır. Amerikalılar özellikle Konya ve civarında üretilen seccade ve halılara ilgi duyuyorlardı. 1906 yılında Amerika'ya ihraç edilen tütünün piyasa değeri 1.238.740 dolardır.¹⁹⁷ Tütün ve afyon para getiren, kolay üretilen ve sıkça yetiştirilen bitkilerdendir. İzmir, Bafra ve Samsun tütünleri Amerika ve

¹⁹² *The Evening Star*, 10 Mart 1899, s. 11.

¹⁹³ *The New York Times*, 22 Haziran 1899.

¹⁹⁴ *The Evening Star*, 10 Mart 1899, s. 11.

¹⁹⁵ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 114-115.

¹⁹⁶ İlk Türk harmanı sigaralar 1902'de Amerika'da satılmaya başlanmıştır. Bkz. Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 295.

¹⁹⁷ Adem Kara, *a.g.m.*, http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2006_2_23.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2012)

Avrupa pazarlarında rağbet görmekte ve bu yörelerin tütünleri Amerikan firmaları tarafından yüklü miktarlarda satın alınmaktadır¹⁹⁸.

ABD elçisi “Leisman” öncülüğünde Amerikalı yatırımcılar tütün ayrıcalığı almak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. ABD, Avrupalı rakipleri tarafından Osmanlı Devleti’nde ticaretlerinin engellendiğini iddia etmiş buna örnek olarak da “tütün ayrıcalığını” vermiştir. Tütün tekelinin Almanya ve Fransa tarafından kontrol edildiğini ve II. Abdülhamit’in onlardan % 15 kâr payı aldığını ileri süren Amerikan müteşebbisleri, padişaha 25 yıl kontrat verilmesi koşuluyla % 20’lik bir kâr teklif etmişlerdir. Bu teklif karşısında Avrupalı devletler padişaha 50 yıllığına % 30’luk kâr payı teklif etmişlerse de bu kabul edilmemiştir¹⁹⁹.

1906 yılında Washington ticaret ve sanayi dairesi tarafından yayınlanmış olan istatistiklere göre; ABD’ye olan ihracatımızın toplamı 12.994.277 milyon dolar (yaklaşık 3 milyon lira), ABD’nin Osmanlı Devleti’ne ithal ettiği eşyanın toplam bedeli ise 1.540.027 dolardır (yaklaşık 325 bin lira)²⁰⁰. Bunda şüphesiz gerek Ali Ferruh Bey’in gerekse Amerika konsolosunun çalışmalarının olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir.

ABD’nin İstanbul başkonsolosu “Mr. Dickinson” hazırladığı raporda Osmanlı Devleti limanlarına giren Amerikan mallarında ve çeşidinde artışın sevindirici olduğunu; tel çivilerin ve diğer malların piyasalarda yer aldığını ve Amerikan yapımı diğer elyaf mallarını bir kez tamamen tanıtınca onların kısa zamanda piyasaya girebileceğini ifade etmiştir. Başkonsolos bunların yanında demiryolu inşasında kullanılacak yaklaşık 20.000 tonluk demiryolu malzemesinin Amerikan imalatçıları tarafından tedarik edileceğini²⁰¹ de sözlerine eklemiştir.

Amerika’nın tanınmış yazarlarından “Frederik Diodati Thomson” Amerikan Başkonsolosu “Mr. Dickinson”ın İstanbul’da başarılı çalışmalarından, Osmanlı Devleti ile ticareti geliştirmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Yazar;

¹⁹⁸ *Reconstruction in Turkey*, (Editör: William H. Hall), (A Series of Reports Compiled For The American Committee of Armenian and Syrian Relief), Madison Avenue Newyork City, For Private Distribution Only, 1918, s. 87.

¹⁹⁹ *The Washington Times*, 12 Ekim 1906, s. 3.

²⁰⁰ Adem Kara, a.g.m., http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2006_2_23.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2012)

²⁰¹ *Brooklyn Eagle*, 1 Haziran 1900, s. 15.

“...Başkonsolosumuz Charles Dickinson doğru yerdeki doğru adamdır ve Amerika’yla ticareti hareketlendirmek için harikalar yaratmış ve yaratmaktadır. Kendisi nazik ve anlayışlıdır ve dahası misyonerlik ögesiyle arkadaşır, aynı zamanda Türkler tarafından çok sevilmetedir...”²⁰² şeklindeki sözleriyle başkonsolosu övmüştür. Yazarın sözlerinden dikkatimizi çeken hususlardan biri gerek Amerikan elçilerinin gerek konsolosların misyonerlerle arasının iyi olmasının, Amerikan kamuoyunun sempatisini kazanmasında başat rol oynadığı gerçeğini göstermesidir.

ABD kamuoyu 20. yüzyılın başında, Osmanlı Devleti’nde “büyük ticaret fırsatları” olduğunu iyice dillendirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin bayındırlık, tarım ve sanayi yönünden birçok eksikliği olduğunu ve buraların Amerikan yatırımlarıyla canlanabileceği vurgulanmıştır.

“The New York Times” gazetesi bunu ; “...doğuda büyük ticaret fırsatları var. Şu anda evrensel olarak giyilen fesi bütün toplumumuza sağlayabiliriz. Bu şapkalar Avusturya ve Almanya’dan geliyor ve milyonlarcası kullanıldığından bu bizim imalatçılarımızdan bazılarının şapkaların üretilmesi ihtimaline para yatırmasına sebep oldu. Pamuklu kumaş ve ayakkabılar da yine bence Türklere gönderebileceğimiz malzemeler arasında... Taş kömürü ve küçük ocaklar çok çabuk alıcı bulur ve tabii ki ziftli kömür zaten hazır bir piyasa bulacaktır. Mademki şuanda Amerika’da devir refah devri, ucuz şemsiyeler ve güneşlikler, aslında düşük fiyata imal ettiğimiz neredeyse bütün malzemeler çok sayıda alıcı bulacaktır. Elektrikli arabalar ve elektrik lambaları henüz tanıtılmamış olduğundan, üstesinden gelinmesi gereken bazı zorluklar olsa da yetkililerle koşullar ayarlanır ayarlanmaz Amerikan girişimi için bu yönde iyi bir alan doğacaktır. Tramvay hatları bütün imparatorluk genelinde başlatılabilir...” şeklinde özetlemiştir. Gazete aynı zamanda Amerika’yı Osmanlı Devleti’nde daha iyi temsil edebilecek konsolosun bulunması halinde her iki ülkenin ticaretinin tetiklenebileceği²⁰³ fikrini öne sürmüştür.

Meşrutiyet’in ilan edilmesi sebebiyle geniş özgürlüğün Osmanlı Devleti’ne geldiğini ve daha önce var olan ticari kısıtlamaların kaldırıldığına dikkat çeken ABD Konsolosu, dünyadaki tüm ülkelerin şimdi bu topraklara ticari anlamda akın ettiğini

²⁰² The New York Times, 3 Haziran 1900, s. 15.

²⁰³ The New York Times, 3 Haziran 1900, s. 15.

Amerika'nın da bundan faydalanması gerektiği açıklamasını yapmıştır. Konsolos ticari raporunda, Osmanlı Devleti'nde Amerikan tüccarları ve yatırımcıları için kapsamlı bir fizibilite yapılmasının gereğini vurgulamış, özellikle İzmir'de ABD temsilciliklerinin kurulması ve burada Amerikan vatandaşlarının çalıştırılmasının olumlu sonuçlar doğuracağını dile getirmiştir. Amerika'nın bu temsilciliklere kredi ve teşvik vermesi gerektiğini belirten konsolos, raporunun devamında Amerikan imalatçılarının küçük bir başlangıç yapıp sonra artarak büyük bir işe başlamak için istekli olmadıklarının altını çizerek Amerikan yatırımcılarını eleştirmiştir²⁰⁴.

ABD, batılı devletleri ABD'nin Osmanlı Devleti üzerinde ticaretine engel olduğunu her defasında vurgulamıştır. Tütünde Almanya ve Fransa'yı eleştiren Amerika aynı zamanda Almanları Amerikan ürünlerini taklit etmekle suçlamıştır. Pamuk alanında da İtalya'ya yüklenen Amerika, pamuk ve pamuklu kumaşların İtalya tarafından haksız şekilde Osmanlı piyasalarına sürüldüğünü iddia etmiştir. Zira *“Pamuk Ürünlerinde İtalya Tehlikeli Bir Düşmandır”* şeklinde başlık atan *“The Sun”* gazetesi şu cümlelerle İtalya'yı eleştirmiştir:

“...İtalya iyi bilinen Amerikan ticaret izlerinin taklitçisi olarak İstanbul ve İzmir piyasalarında ünlenmiştir. Sadece Türkiye’de altmış, seksen yıldır iyi bilinmekte olan bazı belli başlı markalarımız aynen yeniden üretilmemiş ya da okuma yazma bilmeyen alıcıların farkı söylemeyecekleri kadar iyi taklit edilmemiş ama aynı zamanda İtalya fabrikalar tarafından daha keskin uygulamaların tadı çıkarılmıştır. Uzunluğu 40, genişliği 36 olan Amerikan kumaşları 40 diye işaretlenmiş ancak aslında sadece 36 yarda olarak ölçülmüştür ve genişliği de 34 inç kadar küçük standartlarda kesilmiştir. Tabii ki pazarlamacılar İtalyan ürünlerinin doğru ölçümelerini tanımışlardır. Fakat

²⁰⁴ Konsolos, bir İzmir firmasının kendisini bir Amerikan elektrik firmasıyla çalışmak için girişimde bulunduğunu, Amerikan yatırımcılarının cevap olarak yarım milyon dolarlık işin birinci yılda yapılmazsa sahaya girmeyeceğini söylediğini belirtmiştir. Bu cevabın Amerikan yatırımcılar tarafından verilmemesi gerektiğine dikkat çeken konsolos, netice itibarıyla bu işi Almanlara kaptırıldığına veryansın etmektedir. Konsolos *“...eğer o Amerikan şirketi birkaç yıl önce küçük başlangıçlar için istekli olsalardı, şimdi ticaretten iyi bir pay alacak konumda olabilirlerdi. Haliyle İzmir’de temsil edilen tek bir Amerikan elektrik kuruluşu yok. Burada elektrik tesisini kurmak için ilk yıla gönüllü olan bir Alman şirketi ayarlandı. Bugün Berlin’deki en büyük iki elektrik şirketi İzmir’de hünerle temsil edilmektedir. Büyük ya da küçük birkaç yıl önce başladılar. Tam da elektrikli aletlerin Anadolu’ya ithalatına karşı bütün kısıtlamaların kaldırıldığı bir zamanda. Yalnız şehirlerdeki aydınlanma ve tramvaylar için geniş ayrıcalıkları kimin alacağını değil aynı zamanda gerekli bütün kablolar, makineler, aparatlar vb. sağlayacak olan ticaret görevlisinin kim olacağını tahmin etmek zor değil...”* şeklinde yatırımcıları eleştirmiş durum böyle giderse önemli yatırımları Almanlara kaptırılacağına altını çizmiştir. *Daily Press*, 17 Ocak 1909, s. 11.

cahil tüketiciler teklif edilen daha düşük fiyatlarla yanlış yönlendirilmiş, sonuçta da Amerikan işleri ciddi oranda azalmıştır...Kalitede hiçbir İtalyan pamuk ürünü Amerikan imalatçılarının üretimlerine yaklaşılamaz, ancak Türkiye ve Levant kaliteden önce fiyatın öncelikli olduğu piyasalardır. Kalitede ya da ölçümlerde dürüstlük yaygın olarak geri plana itilir²⁰⁵”

“The American Committee For Armenian and Syrian Relief” (Ermeni ve Suriye İçin Amerikan İnsani Yardım Komitesi)[□]’nin bir raporunda; Amerikan misyonerler Balkan Savaşları sırasında ve Birinci Dünya Savaşı arifesinde İzmir’den ABD’ye ihraç edilen belli başlı ürünlerin dolar cinsinden miktarlarını vermişlerdir.

Tablo-4 1913-1914 tarihleri arasında İzmir’den ABD’ye ihraç olunan ürünler ve dolar cinsinden miktarları²⁰⁶

İhracat Ürünü	1913	1914
Tütün	2.387.814	1.379.729
Afyon	846.464	1.364.916
İncir	824.367	711.737
Meyan kökü	337.897	458.274
Kuru üzüm	94.843	78.909
Zeytinyağı	39.007	148.000
Badem	447	1.140
Mazı	3203	2703
Çam fıstığı	8666	1860
Antep fıstığı	9600	6066
Ceviz	15.137	17.546

²⁰⁵ *The Sun*, 1 Ekim 1911, s. 4.

□ “The American Committee For Armenian and Syrian Relief” (ACASR), olarak adlandırılan komite ilk olarak Eylül 1915 tarihinde bir grup Amerikan misyoneri ve onlara yardım eden kuruluşların yardımıyla, savaşta zarar gören Ermeni ve Suriyelilerin yaralarını sarmak için kurulmuştur. Bu komite savaş bittikten sonra kongrenin verdiği beratla “Yakın Doğu Yardım Komitesi” ismiyle yeniden organize olmuş, kendisine 100.000.000 dolarlık bütçe tahsis edilmiştir. Aynı komite 1930’da en nihai olarak “Yakın Doğu Vakfı” adını almıştır. Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 299.

²⁰⁶ *Reconstruction in Turkey*, (Editör: William H. Hall), s. 137.

Burada dikkatimizi çeken hususlardan biri Amerikalı misyonerlerin sadece eğitim, dini alanlarda faaliyet göstermeyip, aynı zamanda Amerikan çıkarları için ticaretle de iç içe olmuş olmuş; sunduğu raporlarla Amerikan müteşebbisleri bilinçlenmiştir.

Son dönemde iki ülke arasında gerçekleşen önemli olaylardan biri de Amerikan Ticaret Odası'nın gerçekleştirdiği toplantıdır. Adı geçen ticari kuruluşun Doğu Akdeniz'de düzenlediği ilk toplantısını 1911'de İstanbul'da yapmıştır²⁰⁷.

Sonuç itibariyle 1862'de gelişen ve çeşitlenen ABD ile ticari ilişkiler en büyük boyutunu 93 Harbi (Osmanlı-Rus) savaşı öncesinde gerçekleştirmiştir. Bunda ileriki bölümlerde değinileceği üzere Osmanlı Devleti'nin ABD'den ihtiyaç duyduğu silahları satın almasının büyük bir rolü olmuştur. 19. Yüzyılın son çeyreğine doğru ticaret hacmi çeşitli sebeplerle (Osmanlı Devleti'nin 1862 anlaşmasında var olan % 1 gümrük vergisini daha sonra % 20'ye çıkarması, Osmanlı pazarına batılı devletlerin özellikle Almanların hâkim olması, Amerikan konsoloslarının beceriksizliği ve Amerika'daki Türk konsolosların ilgisizliği, Amerikan misyonerlerinin zararlı faaliyetleri ve Amerika'nın Ermeni olaylarındaki tutumu) küçülmüştür.

20. Yüzyılın başlarında özellikle Amerikan konsoloslarının çalışmalarıyla (direkt yük gemilerinin ve ambar evlerinin oluşturması gibi.) yeniden bir hareketlilik göze çarpmıştır. Bunda şüphesiz 1908'de Meşrutiyetin ilanı ile eski kısıtlamaların kalkmasıyla beraber Amerikan yatırımcıların tekrar Osmanlı pazarına girmeye çalışmalarının etkisi olduğu söylenebilir. Özellikle Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde Amerika'nın potansiyel düşman olarak görülmemesinin de rolünün olduğu söz edilebilir. Örneğin Trablusgarp Savaşı'nda İtalya pamuklu kumaşları ithalinin durması ve yeniden Amerikan pamuğunu Osmanlı piyasalarına girmesi, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte itilaf devletleriyle olan ticaretin durması Amerika ile ticaretin yeniden canlanmasında önemli parametrelerdendir.

²⁰⁷ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 296.

Tablo-5 Gordon Lenand’a göre 1832-1912 yılları arasında iki devlet arasındaki ticaret hacmini (dolar cinsinden) miktarları²⁰⁸

<i>Yıl</i>	<i>Osmanlı Devleti’nin ABD’den İthalâtı</i>	<i>Osmanlı Devleti’nden ABD’ye Yapılan İhracât</i>	<i>Ticaret Hacmi</i>
1832	64.722	923.629	988.351
1842	125.521	370.248	495.769
1852	265.825	556.100	821.925
1862	442.721	959.692	1.402.413
1872	1.209.443	866.719	2.076.162
1882	1.829.166	3.315.647	5.144.813
1892	206.350	4.969.029	5.175.379
1902	774.552	8.895.740	9.670.292
1912	3.798.168	19.208.926	23.007.094

2.5. Osmanlı Devleti’nin Ordusunu Geliştirmek Amacıyla ABD İle Yaptığı Ticaret

Osmanlı Devleti aldığı yenilgilerin sebebini askeri alanda kendini geliştirmemeye bağlamış ve bu anlamda ıslahatların yönünü belirlemiştir. Osmanlı Devleti’nin Navarin Olayından sonra Amerikan savaş gemilerine ve silahlarına olan ilgisi artarak devam etmiştir. Daha önceleri İngiltere Fransa gibi batı ülkelerinden tedarik edilen silahlar, ABD ile ilişkilerin geliştirilmesinin bir sonucu olarak bu ülkeden de temin edilmeye başlanmıştır²⁰⁹.

2.5.1. Osmanlı Devleti’nin Deniz Gücünü Geliştirmek Amacıyla ABD İle Yaptığı Ticaret

18. yüzyıl sonlarında Osmanlı donanma gücü çağın diğer güçlü devletlerine göre zayıf düşmüştür. III. Selim döneminde bu olumsuz durumu engelleyebilmek için batıda gelişen teknolojiye paralel olarak 1773’de Mühendishane-i Bahri Hümayun kurulmuş, tersanelerde gemi inşasına başlanmıştır.

²⁰⁸ Orhan Köprülü, *a.g.m.*, s. 935.

²⁰⁹ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, 172.

1792’de Kaptan-ı Deryalığa getirilen Küçük Hüseyin Paşa, geniş yetkisiyle donanma ve tersaneyi en iyi İngiliz ve Fransız örneklerine göre, yabancı teknisyenlerin de istihdam edilmesiyle yenilemeye çalışmıştır. Çeşme baskınından sonra başlayan tersane ve donanmadaki ıslah çalışmaları Kabakçı Mustafa İsyanı ile büyük yara almıştır. Donanma bu olaydan sonra toparlanmaya çalışarak daha fazla verim alınmaya çalışılmıştır. 1811 yılına gelindiğinde Osmanlı donanmasının mevcudu kalyon, fırkateyn ve korvetten oluşan toplam 42 parçadan ibarettir²¹⁰.

21 Şubat 1821 tarihinde Mora’da başlayan Yunan ayaklanması ve 1827’de Navarin’de Osmanlı donanmasının yakılmasıyla mevcut donanma yok olmakla kalmamış; tecrübeli subay, gemici ve teknik personeli de yok etmiştir. Bir yandan denizde ordu donanmasız kalmış, bir yandan da karada 1826’da Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştı. 1830 yılına gelindiğinde Fransa’nın Cezayir’i işgal etmesiyle korsanların faaliyetleri baltalanmış, M. Ali Paşa İsyanı ile donanmanın Mısır’a kaçırılması çözülmeyi hızlandıran başlıca amiller olmuştur²¹¹. Hâl böyle olunca büsbütün savunmasız kalan Osmanlı ordusu kendini yeniden toparlamak için şimdilik tehlikesiz bir partner olarak gördüğü ABD’den yardımlar almaya başlamıştır.

Gemi teknolojisindeki en büyük gelişme 1807 yılında ilk defa Amerika’da inşa edilen ve tüm dünyaya yayılan buharlı gemilerdir²¹². Osmanlı Devleti de Amerikan donanmasındaki bu gelişmeleri yakından takip etmiş ve bu alandaki gelişmeler için Amerika’dan yardımlar alınmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti donanmasında görevlendirmek üzere ABD’den deniz subayları getirtmiştir. II. Mahmut David Porter’i makamına davet etmiş ve donanma hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur. “John Adams” gemisinin planlarından faydalanmak üzere Porter’e bir usta göndereceği hususunda bilgilendirmiştir. Bu görüşme esnasında II. Mahmut Amerika’yı övmüş ve iyi dileklerde bulunmuştur²¹³.

Bu görüşmeden sonra David Porter elçi olarak görevlendirilmiş ve itimatnamesini aldıktan sonra tersanede II. Mahmut ile beraber yeni bir donanma için

²¹⁰ Ferdi Uyaniker, *Türk Donanmasında Mecidiye Kruvazörü*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s. 39-41.

²¹¹ Ferdi Uyaniker, *a.g.t.*, s. 42.

²¹² Birol Çetin, *a.g.m.*, s. 815.

²¹³ David Dixon Porter, *Memoir Of Commodore David Porter Of The United States Navy*, Albany, N.Y., 1875, s. 402.

hazırlıklara başlamışlardır. Çünkü padişah David Porter'in deneyimli bir donanma komutanı olduğunun farkındaydı ve onun profesyonel fikirlerinden faydalanma hususunda oldukça istekliydi.

II. Mahmut ile David Porter'in tersanede donanma inşası için geçirdiği vakit gayet samimi bir ortamda gerçekleşmiştir. Porter bu esnada donanmadaki eksiklikleri izah etmiş, bunun üzerine Padişah donanma paşasını etraflıca bilgi alması için görevlendirmiştir.

Amerika'nın senelerden beri arzuladığı "Osmanlı topraklarında saygı görme arzusu" David Porter tarafından gerçekleşmiş oluyordu. David Porter anılarında bu konuya vurgu yapmış ve bunun kendisi için bir şeref vesilesi olduğunu kaydetmiştir²¹⁴.

David Porter II. Mahmut'a Henry Eckford'u donanmanın baş ustası olarak görevlendirmesini şiddetle tavsiye etmiştir. Nitekim padişahta bu tavsiyelere uyarak Henry Eckford'u görevlendirmişti²¹⁵. Osmanlı donanmasının kuvvetlendirilmesi konusu Henry Eckford'a danışılmış ve alınan talimatlar yerine getirilmeye çalışılmıştır. Henry Eckford, Amerikan temsilcisi Charles Rhind'in Osmanlı Devleti'ne gemi yapılması konusunda kendisinden yardım istediğini ve bu amaçla Osmanlı topraklarına geldiğini belirtmiştir. Yani Henry Eckford, 1830 anlaşmasındaki gizli maddeye hizmet için geldiğini vurgulamıştır. Henry Eckford, Osmanlı yetkililerine nasıl, ne şekilde, hangi şartlar altında gemi yapabileceğini uzunca izah etmiştir. Gemi ustası Eckford'un Osmanlı Devleti makamına yazdığı dilekçenin tercümesi şu şekildedir:

"... Osmanlı İmparatorluğunun ilk önceki arzusu savaş gemisi yapımı usulünü, meşhur olan deniz devletleri usulü derecesine koymak olduğu, şüphesiz olarak işbu arzunun gerçekleşmesi için buradaki halkın gençlerinden becerikli mimarlar yetiştirilmelidir. Bu genç mimarlara yirmi beş yıldan beri inşaat mesleğinde meydana gelen durum ve yeni usulleri öğretecek yolları ve bu gençler dağlarda süratli ve istekli olarak kereste kesme usulünü öğrenmeleri lazımdır. Savaş gemisi yapımı işinde meydana gelen güzel işlerin en çok bir mimarın çekme-kaldırma ilminde becerisi olup, eğer mimarlık bilgilerini yalnız kâğıt üzerinde güzel şekiller çizmekle mümkün olursa da çekme-kaldırmanın yardımı olmadığı durumda bir gemi dış görünüşte güzel yapılmış

²¹⁴ David Dixon Porter, *a.g.e.*, s. 403-409.

²¹⁵ David Dixon Porter, *a.g.e.*, s. 418.

görünyorsa da devlet tarafına devamlı olarak masraf çıkararak hiçbir şekilde faydalı değildir. Bu savaş gemileri yapımı büyük bir iş olup, özellikle konuşmanın anlaşılması için belirttiğim zorluk yönüdür. Bununla beraber bu konuda usul ve genel duruma uyulacağından, kesin kararım bu şekildedir. Bu şekil üzerinde burada en az yüz adet topçeker kapak (bir tür savaş gemisi), altmış dört adet topçeker firkateyn ve büyük çapta toplarıyla vapur gemileri yapmaya hazırım. Bu gemilerin tamamı Osmanlı Devletine getirdiğim gemi gibi çivileri bakırdan ve bakır kaplı olur.

Osmanlı Devleti tarafından bu şekil kabul edildiği takdirde hemen Amerika'ya dönerek, oradaki işlerimin düzenlenmesi sırasında altmış dört adet topçeker bir gemi yapabilirim. Çünkü kerestem hazırdır. Anılan gemiyi altı ay içerisinde tamamlarım. Birde bu durumda Tersane-i Âmire'de çalışan genç mimarlardan on beş yirmi kişi kadarı seçilerek, bunlardan on sekiz yirmi yaşlarında olanları, çeşitli gemilerin yapımında, bazı seviyede bulunanları diğerlerine tercih edilmelidir. Bunlar benimle beraber Amerika'ya giderek, yukarıda belirtildiği gibi orada yapacağım altmış dört adet topçeker geminin yapımında birçok usulümüzü öğrenmeye güzel bir sebep olarak zihnimde geçiririm. Bunlar bu fırsatla lisanımızı da öğreneceğinden buraya geldiklerinde pek işime yararlar. Oradan gelirken yapım işlerine dair yetmiş seksen kişi bilgili kimseleri de beraber getirmek arzum olduğundan, bunlar ve anılan Müslüman genç mimarlar aracılığı ile üç sene içerisinde savaş gemileri yapımında tam bir usta olarak yetiştireceğimi zannediyorum. Anılan altmış dört adet topçeker gemi ile bir adet kapak gemi kerestesini de buraya naklederek döndüğüm gibi, anılan kapak geminin yapımına başlayabilirim. Böyle olmadığı takdirde dikkate muhtaç olur. Buraya geldiğimden beri görebildiğim kadarıyla, bu memleketin gençlerinde büyük beceri görmem ve bunları kazanabileceğime kesin olarak baktım. Yaşlı olanların alışmış oldukları eski usullerini değiştirmeye çalışmak abes olur ki, başa çıkaramayarak o durumda Osmanlı Devletinin isteğini yerine getiremeyip, mimarlık iş ve tekniklerinde olan itibarımı da kaybederim. Ancak genç adamlar vasıtasıyla bu konu başa çıkar. Zira bunları ben kendi usulüme göre çalıştırırım. Yaşlı olanlar da biraz vakit geçince ve usulümde olan faydaları görerek, belki benim usulümle gereğini yerine getirirler.

Gemi yapımı için tersaneden tamamen ayrı ve geniş bir yer ayrılması ve burada kereste kesmeye başlanıncaya kadar, tersanede acilen gereksiz keresteyi kullanmama izin verilmesi gerekir. İşte bu önemli iyileştirmeye dair kesin görüş ve düşüncem bu

şekildedir. Bundan başka hiçbir yol ile Osmanlı Devletine güzel bir hizmet edemem. Yirmi beş yıldan beri her yıl gerek kapak, gerekse asker nakli ve savaş gemilerine su getirmek için vapur gemileri yaptım. Bu vapurlar Akdeniz, Karadeniz'e pek büyük ve boğazlarda hareketli tabyalar derecesinde olup, büyük faydası meydandadır. Aynı şekilde Amerikalılar ile İngilizler arasında sonradan meydana gelen savaşta çeşitli savaş gemileri yapmış, Amerika'da Brezilya İmparatoru için altmış dörder adet topçeker iki adet ve Kolombiya ülkesi için ayrıca iki adet savaş gemisi yaptım. İstanbul'da bulunan maslahatgüzar David Porter bir zaman Amerika tersanesine bakmıştır, bu konuda tanıklık edebilir.

Özet olarak gerek Amerika gerekse diğer devletler için yaptığım savaş gemileri çok beğenilmiş, burada da o şekilde savaş gemileri yapımına başladığım durumda hoşunuza gideceğini umarım. Kaldı ki İstanbul'a gelişimin sebepleri de Osmanlı Devleti ile Amerika Devleti arasında anlaşma yapmakla görevli Rhind, Amerika'ya dönüşünde gemi konusunu söyleyerek, bu konuda Osmanlı Devletinin deniz kuvvetlerini düzenlemek niyetini gördüğünü söylemiştir. Rhind, başkanlık hizmetinden kendisi için bir adet savaş gemisi göndermesinin uygun olacağı ve Osmanlı Devletinin Amerika'ya mahsus olan keresteden diğer savaş gemileri yaptırılmasına hazır olduğunu açıklamış ve sipariş edildiğini anlatmıştır. İşbu düşüncelere dayanarak Rhind ile beraber buraya geldiğimiz geminin yapımına başlayarak, örnek olmak üzere son derece özendim. Anılan gemi ile İstanbul'a gelişimin sebebi gemiyi satmak değildir. Zira gelişimden önce satılmış gibi sayıyorum. Rhind'in sözleri buraya gelişimden beri doğrulanmıştır. Buraya gelişimin sebebi başka gemiler için gerekli hazırlıklar yapmaktır. Böyle uzatılmasından üzülmüş isem de, Başkumandan Paşa'ya anlattığım gibi üç ay beklemeye razı olmuşumdur. Ancak beraber getirmiş olduğum Lebve edak? İsmindeki bir çeşit meşe ağacının hazırlanması için gerekli talimatı ile ilgili Amerika'ya gitmek arzusundayım. Adı geçen kerestenin olduğu yerlerin havası gayet korkunç ve tehlikeli olduğundan, kesilmesi ve hazırlanması ancak bazı mevsimlerde yapılabilir. Burada bulunan gemim bütün bu ağaçtan yapılmış, çivileri bakır ve bakırla kaplıdır. Bu çeşit kereste uzun süre dayanması, dayanırlığı yönüyle diğer kerestelerden çok iyi olduğunu biliyorsunuz. Çünkü Osmanlı Devletine gelişim Başkanlıkla Amerika görevlisi arasında yapılan düzenlemeye hizmet etmek içindir.

Gönlümü hoş edeceğiniz kesindir. Benim isteğim sadece Osmanlı Devleti için yapılmış ve gönderilmiş olan yukarıda anlattığım gemimden dolayı zarara karşılık olarak, Osmanlı Devleti tarafından gemi getirmem istenir ise Rhind ile kontrat imzalanır. Benim burada bulunmam bu konuda büyük kolaylık sağlamak içindir. Bu şekilde Amerika’da yapılmış gemiler getirilebilir. Eğer burada yapılması istenirse açıklanan usulde yapılır. Bu şekilde Osmanlı Devletinin deniz kuvvetleri üç dört sene içerisinde diğer deniz kuvvetleri meşhur olan devletlerle denk olur. Sözün özü, benim isteğim bahsettiğim gemimden dolayı olan zarara karşılık makamınızca, adaletle hareket edileceğinden bir an şüphe etmedim²¹⁶.”

H. Eckford’un bu düşünceleri yetkililer ve II. Mahmut tarafından hayırlı, mümkün, akla yatkın bulunmuş; isteklerinin yerine getirilmesi için biran önce hazırlıkların yapılması kararlaştırılmıştır²¹⁷. Bunun üzerine Haliç Aynalıkavak’ta Amerikan usulü bir tersane inşa edilmiş ve Amerikan modeli gemi yapımına başlanmıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti’nde görev alan ilk Amerikan uzmanı Henry Eckford olarak kabul edilmektedir. Bu gemilerde çalıştırılmak üzere Amerika’dan getirilen ustalar arasında Henry Eckford’un başyardımcısı olan Foster Rhodes de bulunmaktadır. Tersanede işçi olarak 600 kadar Türk, Rum ve İtalyan amelesi çalışmıştır. Yapılacak gemiler için Henry Eckford’a avans olarak 50.000 dolar verilmiştir²¹⁸.

Maaşı yüksek ve bol ikramiyeleri olmasına rağmen İstanbul’un iklimi sağlığına pek uygun olmadığından Amerika’ya dönmek zorunda kalmıştı. Padişah hizmetten ayrılmasına rıza göstermeden önce ustabaşı olarak atanan Bay Foster Rhodes için onu Amerika’ya göndermiştir²¹⁹.

Henry Eckford 1832 yılında vefat edince yerine David Porter’in tavsiyesi üzerine Foster Rhodes gelmiştir. Foster Rhodes Henry Eckford’un yarım bıraktığı işleri tamamlamıştır. Kendisi Osmanlı Devleti’nde inşa edilen buharla işleyen ilk gemiyi yapan kişi olarak bilinmektedir. Şahsı tarafından yapılan gemiler şunlardır²²⁰: “Nusretiye” kalyonu, “Tarz-ı Cedide” ve “Kavs-i ?afe” uskunaları, “Mesir-i Bahri”

²¹⁶ B.O.A., Hâtt-ı Hümayûn, Dosya No: 1212, Gömlek No: 47497, Tarih: 29 Z 1245.

²¹⁷ B.O.A., Hâtt-ı Hümayûn, Dosya No: 1212, Gömlek No: 47497, Tarih: 29 Z 1245.

²¹⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 19-20.

²¹⁹ David Dixon Porter, *a.g.e.*, s. 418.

²²⁰ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 20.

vapuru, “Beyk-i Zafer” gemisi, “Eser-i Hayır” vapuru ve birkaç korvet. İlk firkateyn 18 Mayıs 1835’de, ardından 21 Ağustos 1837’de bir firkateyn, 20 topluk bir brik ve iki tek toplu kotra suya indirilmiştir²²¹.

Foster Rhodes İstanbul ve Sinop’ta 1839 yılına kadar kalmış, David Porter’in talimat ve önerileri altında Türk gemilerinde büyük gelişme kaydetmiş fakat II. Mahmut hayatını kaybettikten sonra²²² tartışmaya girdiği bir paşa yüzünden görevinden uzaklaştırılmıştır²²³. Foster Rhodes’dan sonra Tersane-i Amire’de işçibaşı olarak görev yapan Mr. Reevel getirilmiş, fakat iyi bir muameleyle karşılaşmayınca istifa etmiştir²²⁴.

Netice itibarıyla Henry Ecford ve Foster Rhodes sayesinde 1830’lu yıllar Amerikan etkisinin Osmanlı Devleti üzerinde en fazla hissedildiği yıllar olmuştur. İstanbul’da inşa edilen bu gemiler yıllarca Akdeniz sularında yelken açmış birçoğu Kırım Savaşı’nda çok önemli bir rol oynamıştır²²⁵.

Sultan Abdülmecit devrinde yelkenli gemilerden buharlı gemi teknolojisine geçilmiştir. Bu dönemde ağırlıklı olarak “Boğazlar Meselesi”nin başlaması donanmanın daha güçlü ve aktif olmasını elzem hale getirmiştir. Bunun yanında 1853 yılında Sinop Baskını ile büyük yara alan donanma; belini doğrultamamış batının çok gerisinde kalmıştır. Sultan Abdülmecit, dünyada politik olarak yaşanan dengelerinde değişmeye başlamasıyla (Almanya ve İtalya’nın milli birliklerini tamamlamaları, Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere’nin emellerinin yanı sıra Balkan Devletleri’nin de devletten kopma hevesi vs..)²²⁶ donanmanın yenilenmesine ağırlık vermiştir. Çünkü bu konjüktürde artık Osmanlı Devleti yeni bir donanma inşa etmeden hayatta kalamazdı.

Dünyadaki siyasi dengelerin Osmanlı Devleti aleyhine giderek arttığı bir dönemde bu sırada ABD Devlet Başkanı olan Abraham Lincoln’un “*ABD Avrupa işlerine karışmayacak, Avrupa Devletlerini de kendi işine karıştırmayacaktır*”²²⁷ şeklinde ifadeleri Osmanlı Devleti’nin Amerika’ya iyice yakınlaşmıştır.

²²¹ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 294.

²²² Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 86.

²²³ David Dixon Porter, *a.g.e.*, s. 418.

²²⁴ Selman Soydemir, *a.g.t.*, s. 6.

²²⁵ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 294.

²²⁶ Ferdi Uyaniker, *a.g.t.*, s. 43-45.

²²⁷ Ferdi Uyaniker, *a.g.t.*, s. 45.

Osmanlı Devleti'nin özel temsilcisi Binbaşı Emin Bey'in 1851'de padişah Abdülmecit'in emriyle Amerika'ya giderek burada rıhtımları, tersaneleri ve tophaneleri ziyaret edip bu konular hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmuştur²²⁸. Bu gezi neticesinde Emin Bey olumlu izlenimlerini devlet yetkililerine aktarmış bunun üzerine Sultan Abdülmecit Amerika donanmasına şükranlarını bildiren bir mektup göndermiştir. Olumlu havanın her iki ülke arasında esmesi neticesinde Osmanlı Devleti Sultan Abdülmecit'in²²⁹ ismini taşıyacak olan 74 adet savaş malzemesi yaptırmak üzere Tuğamiral Muhammed Paşa ve maiyetine Amerika ile temaslarda bulunması için emir vermiştir²³⁰. Bunun dışında birkaç savaş gemisi siparişi de verilse de²³¹ bu İngiltere'nin girişimleriyle sonuçsuz kalmış ve aynı tip savaş gemisinin ABD'de yaptırılması kararlaştırılmıştır.

Osmanlı Devleti ABD'den yeniden bir savaş gemisi alma planını 1864'de yapmış, fakat 1867'de bu kararından vazgeçmiştir. Buna rağmen Sultan Abdülaziz²³² döneminde dışarıya birçok gemi siparişi verilmiş ve zırhlı gemilerde dahil olmak üzere donanma bu dönemde sayı bakımından İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyanın üçüncü donanması olma özelliğine sahip olmuştur²³³.

Abdülaziz dönemindeki bu gelişmelere rağmen bir takım sebeplerden dolayı donanmadan istenen verim alınamamıştır. "Bahriye bakanlarının çok sık değiştirilmesi, jeopolitik ve jeostratejinin gerektirdiği kuvvet hedefinin saptanamaması, mali zorluklar, tersanedeki imkânsızlıklar, yabancı firmalara verilen yeni gemi siparişlerindeki aksaklıklar, eğitim ve ikmâldeki yetersizlikler, politik ilişkilere bağlı olarak bir tek devlet yerine düşman kazanmamak için birkaç devlete gemi siparişi verilmesi, Fransa ve İngiltere'den ısmarlanan gemilerin ileride bakım zorluğu, cephanesizlik, mühimmat,

²²⁸ *The New York Times*, 21 June 1853, s. 3.

²²⁹ Sultan Abdülmecit dönemi yaşanan olumsuz gelişmelere paralel olarak donanmada büyük ıslah çalışmalarını zorunlu kılıyordu. Niekim 1853 Kırım Savaşı ile Karadeniz'de Rus filosu Osmanlı savaş gemilerini bozguna uğratmıştı.

²³⁰ *The New York Times*, 23 March 1858.

²³¹ Bkz. B.O.A., MKT.NZD., Dosya No: 257, Gömlek No: 5, Tarih: 29 L 1274.

²³² Sultan Abdülaziz döneminde de 1866 Girit Ayaklanması sonucunda Yunan filosu Osmanlı donanmasını zor durumda bırakmıştı. Geniş toprakları üzerinde bağlantılarını koparmamak, çıkabilecek ayaklanmaları yayılmadan bastırmak için donanmayı yenileme çalışmaları 1864-1882 yılında hızlanmıştır. Bu amaçla Amerika'dan savaş gemisi ve mühimmat alma gayretlerinin yoğunlaştığı dönemler Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemleridir. Bkz. Oral Sander-Kurthan Fişek, *a.g.e.*, s. 18.

²³³ Birol Çetin, *a.g.m.*, s. 815.

yedek parça temininde yaşanan problemler²³⁴, gibi sebeplerden dolayı donanmadan istenen randıman alınamamıştır.

Bu dönemlerde Osmanlı donanmasında görev almaları için Amerikan subayları da işe alınmış, bazıları da gönüllü olarak gelmişlerdir. Kırım Savaşı esnasında (1854-1855) birkaç Amerikan subayı gönüllü ve maaşsız olarak çalışmışlardır. Bu subaylar ABD'nin tarafsızlığı sebebiyle Rüstem Bey, Nesim Bey gibi takma isimlerle görev yapmışlar; kendilerine takdimnameler ve nişanlar verilmiştir. Buna karşılık ABD, Osmanlı Devleti'nden Kaliforniya çöl mıntıkasında kullanılmak üzere 30 baş deve talep etmiştir. Bunları nakletmek için Amerikan donanmasının bir nakliye gemisi gelmiştir. Abdülmecit Efendi bir çift erkek ve bir çift dişi deveyi de hediye olarak vermiştir²³⁵.

II. Abdülhamit döneminde de yine Amerika'dan emekli subaydan bir grup Mısır ordusunun modernizasyonunu üstlenmiş, yoğun arazi tarama faaliyetleri yürüterek buranın detaylı haritalarını çıkarmışlardır. 1870-1883 yılları arasında Aswan'da bir baraj inşa etmişlerdi. Menfaat kokan bu çalışmalar Amerikan donanma ve ordusunun Ortadoğu'da ilk askeri yardım ve danışmanlık yaptığı dönemi teşkil etmektedir. Bu hadise Türkiye ve Ortadoğu'nun Amerika açısından çok daha büyük önem arz ettiği II. Dünya Savaşı sonrası yıllardaki resmi askeri yardım programları için de bir başlangıç noktası oluşturması bakımından önem arz etmektedir²³⁶.

II. Abdülhamit döneminin başlarında 1877 tarihinde Osmanlı donanması 22 zırhlı, 82 zırhsız gemi, 763 top ile 15.000 mürettebattan ibaretti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra II. Abdülhamit donanmayı Haliç'e bağlayarak pasif hale getirmiştir²³⁷. Kısmen pasif hale getirilen donanma, II. Abdülhamit'in politikası gereğince yerini kara gücüne özellikle demiryoluna bırakmıştır. Fakat donanma tamamen de pasif olmamış yaşanan gelişmelere paralel olarak batıdan ve Amerika'dan gemi siparişlerine devam edilmiştir.

²³⁴ Ferdi Uyaniker, *a.g.t.*, s. 47.

²³⁵ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 102.

²³⁶ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 295.

²³⁷ II. Abdülhamit'in donanmayı Haliç'e bağlamasının sebepleri şu şekilde sıralanabilir: Kendinden önce Sultan Abdülaziz'in donanma tarafında tahtan indirilmesi ve kendisinin de aynı akibete muruz kalma kaygısı, Osmanlı borçlarını biran önce temizleme isteği, Ruslara politik anlamda taviz verme zorunluluğu, ikinci bir Navarin Olayından kaçınmak için İngilizlerle dost geçinme isteği, gemilerin tamirinin vs. pahalıya mal olacağı ve batı ile donanma anlamında rekâbet edilemeyeceği kanaati. Bkz. Ferdi Uyaniker, *a.g.t.*, s. 53.

1882 yılında İngiltere'nin Mısır'ı işgali, donanmanın daha da güçlendirilmesini elzem kılmıştır. 1882 'de ABD Elçisi Wallace ile II. Abdülhamid üç nakliye gemisi yapımı hakkında uzlaşmaya varsa da fiyat konusunda Amerikan şirketleriyle anlaşılabilmesi üzerine savaş gemileri sipariş edilememiştir²³⁸.

Osmanlı Devleti'nin teknolojik gelişmeleri yakından takip etmesinin önemli örneklerinden biri de Osmanlı elçisi "Aristarchi Bey" nin ABD Dışişlerine yazdığı bir mektuptan anlaşılmaktadır. Bu mektupta elçi yeni geliştirilen torpido ve torpidobotlar konusunda bilgi talep etmiştir²³⁹. Kısa bir süre sonra Amerika'nın ünlü mucitlerinden "General Berdan" ve "Albay Lay" adlı bir Amerikan girişimciler Çanakkale ve İstanbul boğazının girişine olmak üzere ikişer torpido bataryası kurmak üzere Osmanlı Devleti yetkileriyle görüşmüştür.

Dönemin Amerikan gazetelerinden "Brooklyn Eagle" nin yorumuna göre "Berdan" adlı kişinin yapacağı torpidolar şimdiye kadar üretilmiş torpidolardan iki kat daha hızlı, iki kat daha isabetli ve iki kat daha uzun mesafeye ulaşabilmektedir. Gazete torpidoların başarılı bir şekilde yapılması halinde Türk karasularının "*Moskofların vahşi istilasına karşı güvende olacağı*" yorumunu yapmıştır. Bunun yanında Rus savaş gemilerinin Avrupa antlaşmalarını tanımadığı, herhangi bir lisansı veya ayrılma izni olmadan yasaklı bölgelere girdiği yönündeki duyumların da böylece sona ereceğini iddia etmiştir²⁴⁰. Gazetenin yorumundan da anlaşılabileceği üzere ABD özellikle Karadeniz'de ileride kendisine rakip olabilecek güçlü bir Rusya'yı istememekte ve bu amaca matuf olarak tedbirler almaktadır.

Amerika ve Avrupa'nın silah teknolojilerindeki rekabeti Osmanlı Devleti'nin faydasına olmuştur. Örneğin 1884 yılında Amerikalı sanayici George Hawald Almanya'ya sipariş edilen torpidoları daha ucuz ve daha kaliteli imal edeceğini ifade etmiştir²⁴¹.

²³⁸ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 173. Amerikan şirketleri gittikçe kötü duruma gelen Osmanlı maliyesine güvenmemeye başlamışlardır. Bu doğal bir sonucu olarak da şirketler ile anlaşma yapmak zor hale geliyordu. Oral Sander-Kurthan Fişek, *a.g.e.*, s. 30.

²³⁹ Oral Sander-Kurthan Fişek, *a.g.e.*, s. 31.

²⁴⁰ *Brooklyn Eagle*, 3 May 1882, s. 2. "General Berdan" geliştirdiği torpidoyu Osmanlı Devleti tarafından aranan koşullara uymadığından kabul etmemiştir. Yapılan denemelerin başarısızlığı üzerine General Berdan kişisel masrafları için Osmanlı Devleti'nden tazminat talep etmiştir. Oral Sander-Kurthan Fişek, *a.g.e.*, s. 32-33.

²⁴¹ Birol Çetin, *a.g.m.*, s. 817.

1897 tarihine geldiğinde Osmanlı-Yunan savaşında donanma ve silahlar neredeyse işlev görmez haldeydi. Özellikle o sırada donanmada bulunan “Osmaniye”, “Aziziye” ve “Hamidiye” savaş gemilerinin topları ateş sırasında işe yaramaz hale gelmişti. Buna karşın 17 mil süratle sahip ve son model silahlarla donatılmış Yunan donanması bulunmaktaydı. Donanmanın ıslahı ve tadili için Almanya’dan subaylar getirilmeye başlanmıştı. 1901’de Osmanlı denizcilerinin durumu iyice kötüleşmiş; artık herhangi bir yerden kredi bulunamayınca Alman müteahhitler de sevkiyatı bırakmışlardır. 1901’de Osmanlı Devleti Alman silah fabrikası “Krupp”[□]dan sağladığı avans ile borçların bir kısmını ödeyebilmiştir²⁴².

İşte bu atmosferde 20. yüzyıl başında ABD’de “ Cramps Gemicilik ve Makine İnşaat Şirketi” Başkanı Charles H. Cramps ile Osmanlı Devleti Bahriye Nazırı Hasan Paşa ve “Philadelphia Cramps Gemi Yapım Şirketi” temsilcisi General Williams Osmanlı Donanması için bir adet muhafazalı kruvazör inşa edilmesi amacıyla görüşmüşlerdir²⁴³.

Bu görüşmelerde Charles H. Cramps; “...mevcut kesin anlaşmalar gereğince Türk Hükümeti büyük gemiler inşa edemeyecek. Bizim inşa edeceğimiz gemiler ‘The Cincinnati’ ve ‘The Raleigh’ sınıfından ve 3000 tonluk bir kruvazör olacak. Planlar üç-dört ay önce Türk Hükümeti’ne sunuldu. 10 adet 4.7 inçlik top döşenmedi de planlara dahil. Kruvazör 18 ayda inşa edilmiş, silahlarla donatılmış ve teslim edilmiş olacak²⁴⁴.” şeklindeki ifadeleriyle mevcut durumu izah etmiştir.

□ Alman “Krupp” silah şirketi o dönemde Avrupa’nın en büyük silah üreticilerindendir. Özellikle 30 yıl savaşlarından sonra Essen’de bir silah firması olarak sivrilen bu firma, daha sonraki süreçlerde Avrupa’nın en büyük “Top” üreten firması haline gelmiştir. Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 135.

²⁴² Selman Soydemir, *a.g.t.*, s. 136,141.

²⁴³ Osmanlı donanmasının 19. yüzyılda İngiltere ve Almanya’nın kısmen etkili olduğu söylenebilir. Zira dördü İngiliz ikisi Alman olmak üzere toplamda altı yabancı müşavir istihdam etmiştir. Bu müşavirler kendi devletleri tarafından sürekli kontrol altında tutulmuş ve dolaylı olarak kendi devletlerinin menfaatlerine yönelik hizmet etmeye başlamışlardır. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi Alman “Von Hofe Paşa”dır. 1899-1900 yılında Osmanlı Devleti donanmasını güçlendirmek için Amerika’dan kruvazör sipariş ettiği zaman Alman Paşa buna karşı çıkmıştır. Bir rapor yazan Alman Paşa en acil ihtiyacın silahların muhafazası olduğunu bunun için kruvazörlerin işe yaramayacağını, bunun yerine zırhlı gemilerin lazım geleceğini ifade etmiştir. Bkz. Selman Soydemir, *a.g.t.*, s. 137,147. Alman Paşa bu ifadeleriyle Amerika’dan savaş gemisi alınmasına engel olmaya çalışmıştır. Bunda Amerikan-Alman rekabetinin bir parçası olduğu kanaatimize göre dile getirilebilir.

²⁴⁴ *Brooklyn Eagle*, 3 December 1900, s. 6.

Bu olay gündeme geldiği zaman o dönemde misyonerlerin Osmanlı Devleti'nden uğradığı kayıplara binaen tazminat talep etme girişimleriyle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Konu ile ilgili dedikoduya göre Osmanlı Devleti Amerikan misyonerlerinin tazminat taleplerini bir savaş gemisi için Cramps Şirketi ile anlaşma kılıfı altında ödemeyi planlamıştır²⁴⁵.

II. Abdülhamit 1901 yılında Amerika'ya tazminat bedeli olarak 19.000 sterlini ve “Mecidiye Kruvazörü”nün ilk ödemesini Osmanlı Bankası aracılığıyla ödenmesiyle, 25 Temmuz 1903 tarihinde geminin denize indirilme merasimi yapılmış²⁴⁶, neticede Cramp şirketi ile yapılan anlaşma neticesinde talep edilen gemiler 1904'de Osmanlı Devleti'ne teslim edilmiştir²⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nin donanmasını geliştirilmesi hususunda attığı emin adımları “The New York Times” gazetesi “*Türkiye Büyük Donanma Gücü Olmayı Hedefliyor*” manşetiyle kamuoyuna duyurmuştur. Haberin devamında Osmanlı Devleti'nin Bahriye Nazırı Arif Paşa'nın Osmanlı donanmasına katkıları övgüyle bahsedilmiştir.

Arif Paşa ABD Elçiliği'ne bir nevi inceleme gezisiyle Amerika'ya göndermeye niyetlendiği bir dizi Türk subayına kolaylık sağlamaları ricasını bildiren bir girişimde bulunmuştur. ABD Elçiliği cevaben Amerika'nın Kızıldeniz'de bulunması beklenen birliğin gemileriyle Türk subaylarının Amerika'ya yollanabileceği önerisini sunmuştur. Cevabı memnuniyetle karşılayan Bahriye Nazırı Arif Paşa, her bir Amerikan savaş gemisinde iki kişi olacak şekilde 32 subayı göndermeyi planlamıştır. Alınan karara göre; bu subaydan bazıları araştırma yapmak amacıyla uzun bir süre Amerika'da kalacaklar, sonra Amerika Bahriye Okullarında okumaları ve hizmet etmeleri için birçok bahriye öğrencisi Amerika'ya gönderilecektir. Mümkün olur ise de savaş gemisi inşa edip bu gemilerle geri döneceklerdir. Bu subayların arasında sadrazamın oğullarından Koramiral Said Paşa da bulunuyordu. Said Paşa; “*Türkiye'nin büyük bir deniz gücüne dönüştürülmesi için tam olarak ne yapılması gerektiği konusunda iyi bir*

²⁴⁵ *Brooklyn Eagle*, 3 December 1900, s. 6. Bu konu, çalışmamızın Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında ABD'nin Rolü bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

²⁴⁶ Ferdi Uyaniker, *a.g.t.*, s. 83,88.

²⁴⁷ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 174.

fikir edinmek amacıyla Amerika’da tüm bahriye okullarını, tersaneleri ve ilgili diğer yerleri ziyaret edeceğini” söylemiştir²⁴⁸.

Osmanlı donanmasını geliştirmek amacıyla hizmet eden Amerikalı kumandanlardan en önemlisi şüphesiz “Ransford D. Bucknam Paşa”dır. Adı geçen kişi Amerika’dan sipariş edilen “Mecidiye” kruvazörünü Osmanlı Devleti’ne getirip teslim eden, kısa sürede II. Abdülhamit’in gözüne girerek amirallik rütbesine kadar yükselen Amerikalı bir denizcidir. 1904 yılında üç aylığına görevine başlamış, fakat 1909’a kadar görevini sürdürmüştür. “Mecidiye” kruvazörünün kullanılmasını öğretmek için yanında 8 kişiyle beraber gelmiştir. 1906’da Almanya’dan “Asar-ı Tevfik” vapurunu getirdiği için 1907 yılının Ocak ayında padişah tarafından 500 lira mükâfat verilmiştir. 1907’de ise Fransa’dan satın alınacak geminin masraflarını hesapladığından ve birçok hizmeti geçtiğinden dolayı 14 Kasım 1907 tarihinde rütbesi Miralvalığa yükseltilmiştir²⁴⁹.

Amerikan vatandaşı olmasına rağmen imtiyazlar şeklinde birçok çıkar elde ettiği için Osmanlı Devleti’nde kalmak istemiştir. Sultan II. Abdülhamit Bucknam Paşa’ya yanına bir Türk subayını yardımcı olarak seçmesini istemesi üzerine kendisi genç bir subay olan Rauf Bey’i seçmiştir. Bucknam Paşa Rauf Bey’i Amerikan denizcilik taktiklerini öğrenmesi için üç kez Amerika’ya göndermiş, buradaki denizaltıları inceletmiş ve Beyaz Saray’da Amerikan Başkanı ile görüştürmüştür. Bucknam Paşa Balkan Savaşları’nın başlarında “Hamidiye” kruvazörü ile Yunanistan’a karşı başarılar kazanmıştır. Aralarında 10.000 tonluk transatlantik laynerin Sırp askeriyeye dolu olan geminin bulunduğu altı Yunan gemisi batırılmıştır²⁵⁰. Osmanlı Devleti’ne denizcilik anlamında önemli faydaları olan Bucknam Paşa II. Abdülhamit’in padişahlığının sona ermesinden sonra (II. Abdülhamit ile arası çok iyi olmasından olsa gerek²⁵¹) görevinden alınmıştır.

Osmanlı donanması Çeşme baskını, Navarin Baskını, Sinop Baskını’ndan sonra donanmasını yenilemek ve güçlendirmek için Osmanlı hizmetinde Fransa, İsveç, İngiltere ve Amerika’dan başta gemi inşa mühendisi olmak üzere çok sayıda

²⁴⁸ *The New York Times*, 24 January 1909, s. 4.

²⁴⁹ Ferdi Uyanıker, *a.g.t.*, s. 101-103.

²⁵⁰ *The New York Times*, 11 May 1913, s. 5.

²⁵¹ Ferdi Uyanıker, *a.g.t.*, s. 103.

uzmanlardan faydalanmıştır. Özellikle Navarin Olayından sonra²⁵², Osmanlı Devleti ABD ile imzaladığı 1830 tarihli anlaşmadan sonra donanmasını yenilemek ve geliştirmek için müteaddit defalar Amerika'dan yardım talep etmiştir. Bu talepler bazen yerine getirilmişse de bazen de gerek iç faktörler (mali yetersizlik, misyonerlik faaliyetlerinin olumsuz etkileri vs.) bazen de dış faktörler (Almanya'nın Osmanlı pazarında yer almaya başlaması, İngiltere'nin engellemeleri vs.) yüzünden istenilen amaca ulaşamamıştır. Fakat genel tabloya bakacak olursak Osmanlı donanmasının geliştirilmesinde Amerika'nın büyük desteklerinin olduğu görülecektir. Bu sayede çağdaş gemi sanayini yakından takip etme fırsatı yakalanmıştır.

Şunu da belirtmek icap eder ki, ABD Osmanlı Devleti'ne donanma bakımından yardım ederken aynı yardımı Rumlara yapmaktan hiçbir çekince görmemiştir. Zira 1 Temmuz 1822 tarihli bir Hatt-ı Hümayûn'da Sancak Beyi Şükrü Bey'in haberine göre; Amerikalılar Rumlara savaş gemisi yardımında bulunuyordu. Sancak Beyi, Rumların kendi aralarında Amerika'nın Mora'da filoları için bir liman yani üs elde etmek için bunu yaptıkları bilgisini aldığını bildirmektedir²⁵³. ABD yardımları karşılığında kendi filolarını emniyette bulunduracağı üsler elde etmeye azami gayret göstermiştir. Zaten Osmanlı Devletine yardım etmesindeki temel amaçlarından biri de Karadeniz ve Akdeniz'de benzer şekilde üsler elde etmek değil miydi?

2.5.2. Osmanlı Devleti'nin Kara Gücünü Geliştirmek Amacıyla ABD İle Yaptığı Ticaret

19. yüzyılda Osmanlı Devleti yaşadığı iç ve dış sorunlarla beraber parçalanma sürecine girmesiyle beraber devlet yöneticileri parçalanmaktan kurtulmak için bir dizi reform hareketleri başlatmıştır.

Osmanlı Devleti'nde 1839 Tanzimat Fermanı ile süreç kazanan yenileşme ve modernleşme özellikle askeri alanda kendini hissettirmiştir. Osmanlı Devleti gerilemenin sebebini askeri alanda aramış ve bu suretle bu alana matuf olarak yenilikler gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken dış devletlerden askeri alet, mühimmat ve askeri uzman²⁵⁴ desteği arayışına giren Osmanlı Devleti'nin destek aldığı ülkelerden

²⁵² Selman Soydemir, *a.g.t.*, s. 6.

²⁵³ Bkz. B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 944, Gömlek No: 40688 F, Tarih: 11 L 1237.

²⁵⁴ Osmanlı ordusunda ıslah çalışmaları III. Selim döneminde başlamıştır. Bunu takiben II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye gibi batı tarzı yeni

biri de ABD'dir. Çünkü gerek Navarin'de donanmasının yakılması gerekse Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından Osmanlı Devleti'nin Amerikan savaş gemilerine olan ilgisi kara silahları adına da devam etmiştir.

2.5.2.1. Osmanlı Devleti'nin ABD'den İthal Ettiği Kara Silahları Ticaretinin Başlaması

ABD ile Osmanlı Devleti arasında silah ticaretinin başlangıcına ilişkin ilk ABD Dışişleri belgesi, ilk Amerikan elçisi David Porter'in ABD Dışişleri Bakanı Edward Livingston'a 27 Eylül 1831 tarihinde gönderdiği mektuptur. Bu belgede Osmanlı Devleti'nin Amerikan silahlarına olan ilgisi yer almaktadır. Belgede David Porter, Osmanlı sarayının Amerika'da yeni kadroya alınan oynar atım yataklı tüfeklerden ve Amerikan askerini donanımından birer örnek görmek istediğinden bahsetmektedir. Bu silah örneklerinin Osmanlı Devleti'ne gelmesiyle daha rahat sözünün geçeceğini vurgulayan elçi²⁵⁵, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin askeri alanda zaafından da faydalanmak istemiştir.

12 Haziran 1838 tarihli II. Mahmut dönemine ait bir Hatt-ı Hümayûn'da; Mısır meselesi dolayısıyla Amerika'dan istenen yeni icat tüfek takımının henüz gelmediğini, gelir gelmez muayene edip denendikten sonra alınacağı belirtilmiştir²⁵⁶. Bu belgeden de anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti, II. Mahmut döneminden itibaren Amerikan silahlarına ilgi duyuyor ve ülkeye girişi için çaba sarfediyordu.

Yüklü miktarda silah ticareti 1860'lı yıllardan önce yapılmamış olsa bile, o tarihe kadar çeşitli vesilelerle Amerikan icadı silahlar ülkeye girmiştir. Örneğin; 1854 yılında ise Amerikalı fabrikatör "Mösyö Pok" tarafından Osmanlı Devleti'ne satılmak üzere Londra'ya tüfekler gönderilmiştir²⁵⁷. 1855'de ise silah ticareti ile ilgili

ordular oluşturulmuştur. Fakat ciddi ve köklü değişiklikler Abdülaziz döneminde meydana gelmiştir. II. Abdülhamit döneminde de bu süreç hız kazanmıştır. Bir yandan Amerika ve Avrupa ile silah alımları hızlandırılırken diğer yandan da Fransa, Prusya ve İngiltere'den askeri uzman desteği alınmıştır. Oral Sander-Kurthan Fişek, *a.g.e.*, s. 15-16.

Osmanlı Devleti, başlangıçta geleneksel yöntemlerle silah ve mühimmat imâl ediyordu. Fakat bunların yetersiz olduğu üst üste gelen askeri başarısızlıklarla ortaya çıkmıştı. Batı askeri alanda yeni teknolojilerle tanışırken Osmanlı Devleti'nin yetersiz oluşu artık bir takım değişimi zorunlu kılıyordu. Osmanlı Devleti bu değişimi başlıca üç yolla takip ediyordu. Birincisi yabancı uzmanlardan faydalanma ikincisi savaş malzemesi olarak mamul madde alma üçüncüsü ise teknik personelin dış ülkelere gönderilerek teknolojiyi yakından takip etmesidir. Bkz. Birol Çetin, *a.g.m.*, s. 812-820.

²⁵⁵ Oral Sander-Kurthan Fişek, *a.g.e.*, s. 23.

²⁵⁶ Bkz. B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1185, Gömlek No: 46738, Tarih: 19 Ra 1254.

²⁵⁷ B.O.A., HR.MKT, Dosya No: 81, Gömlek No: 57, Tarih: 01 Za 1270.

nizamnamenin görüşülüp düzenlenmesi için ticarethanelerde kurulacak komisyonda bulunmak üzere Amerikan Sefaret Tercümanı “Mösyö Bravn”nin yetkili kılındığı belirtilmektedir²⁵⁸. Yine bu tarihlere yakın bir dönemde Amerika’ya yetiştirilmek üzere gönderilen develere karşılık olarak İzmir valiliğine hediye olarak gönderilen tüfeklerin tutanaklarını görmekteyiz²⁵⁹.

Osmanlı Devleti ABD’den önce İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupa Devletleri ile silah ticareti yapıyordu²⁶⁰. Osmanlı Devleti 1866’ya kadar ABD’den silah ve mühimmat ithalatı yapmamıştır. Nitekim 1830 anlaşmasının 8. maddesi buna engel teşkil ediyordu. Adı geçen maddede; *“İki devletin tüccar gemileri kaptanları, sahipleri ve bunların mutemetleri (güvendiği kişileri) kendi istek ve seçimleri ile gemilerini kiraya uygun ve elverişli değilse, gereksiz olarak almalarına, içlerine asker, cephane ve savaş malzemeleri konulmasına ve yüklenmesine izin verilmeyecektir”*²⁶¹” deniyordu. Yani savaş malzemelerinin gemilere yüklenmesi bu madde ile yasaklanmıştır. Fakat 1862 yılında yapılan anlaşma ile bu maddenin engelleyici hükmü kısmen de olsa ortadan kaldırılmıştır.

1862 anlaşmasının 15. maddesine göre; bu yasak devam etmesine rağmen resmen yayınlanmadıkça geçerli sayılamayacağı ifade edilmiştir: *“Barut ithali yasak değilse Amerikan tebası mahalli nizamların tespit ettiği miktardan fazla barut satmayacak ve bir gemi yükü veya bir miktar çokça barut Amerikan gemisi ile geldiğinde mahalli memurlar tarafından tanzim olunacak bir limanda demirleyecek ve yine mahalli memurlar nezareti altında onların göstereceği anbarlara konacak av tüfeği, piştov, süs silahları ve kullanılacak az miktardaki barut, bu maddedeki şartlara tabi olmayacak”*²⁶².

Amerika İç Savaşı esnasında ve özellikle sonrasında Osmanlı Devleti ile yoğun bir silah ticareti trafiğinin yaşandığını görmekteyiz. O dönemlerde Amerika’da iç ve dış savaşın bitmiş, silah üreticileri kalan silahları elden çıkarmak, daha yeni teknoloji ile

²⁵⁸ B.O.A., HR.TO, Dosya No: 146, Gömlek No: 38, Tarih: 10.08.1855.

²⁵⁹ B.O.A., A. AMD., Dosya No: 72, Gömlek No: 95, Tarih: 1273 (Hicri). Aynı tarihlerde Hüdavendigâr Valisi Süleyman Paşa’ya Amerika tarafından tüfek verilmiştir. Bkz. B.O.A., İ.DH., Dosya No: 369, Gömlek No:24437, Tarih: 27 C 1273.

²⁶⁰ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 526, Gömlek No: 25819, Tarih: 29 Z 1254.

²⁶¹ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47508, Tarih: 29 Z 1246.

²⁶² Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, s. 25-26.

silah üretmek ve gelir elde etmek için dış pazarlara açılmıştır²⁶³. Zira Amerika’da kuzey kesim yerli tüfek imalatını büyük ölçüde artırarak yaklaşık 1.7 milyon tüfek üretmişti²⁶⁴. Kuzeyin silaha dayalı başarısı Osmanlı Devleti kamuoyunu da etkilemiş ve savaş sona erince elde kalan silahların devlet tarafından alınacağı belirtilmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti’nin ilk bilim dergisi olan “Mecmua-i Fünun”da bu konu; “*Kuzey askerine, en âlâ cinsinden şeşhaneli (6 yivli) top ve tüfek verdi. Depoları da cephanesiyle dolu*”²⁶⁵ şeklinde cümlelerle okuyuculara aktratılmıştır.

Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) batıya karşı dengeleri korumaya yönelik barışçıl bir politika izlenmiş; Karadağ, Girit, Tunus, Yemen ve bazı yerlerdeki iç isyanlar dışında dış siyasette “barışçıl bir dönem” hüküm sürmüştür. Bu sebepten dolayı askeri alanda yenilik yapılmasına daha fazla mesai harcanmıştır. Sultan Abdülaziz savaş başarıları ve ülke güvenliğinin sağlanmasında askerlerin sağlam araç gereçlerle donatılması gerektiğine inanmıştır. Bu yüzden dünyadaki askeri alanda gelişen teknolojiler takip edilmiş, ekonomik sıkıntılara rağmen kişi ya da şirketlerle borçlanma yoluyla askeri araç-gereçler modern hale getirilmiştir. Bunun yanında üretilenlerin askeri fabrikalarda üretilmesine azami gayret gösterilmiştir²⁶⁶.

Osmanlı Devleti Aralık 1868 yılında incelemelerde bulunmak üzere Avrupa’ya bir askeri heyet göndermiştir. Bu heyette “Miralay Rüstem Bey” Haziran 1869’da Amerika’ya giderek buradaki silah teknolojilerini yerinde inceleme fırsatını bulmuştur. Rüstem Bey burada fırsatları değerlendirerek az bir masrafla Tüfekhâne için makineler satın almıştır. Zira burada 86 adet makineyi 19.000 dolara satın alınarak % 20 kâr ile büyük bir başarı sağlamıştır²⁶⁷.

Rüstem Bey Amerika’da bulunduğu zaman zarfında Osmanlı Devleti’nin Washington elçisi olan “Blacque Bey” ona yardımcı olmuştur. Blacque Bey buradaki başarılı girişimleriyle 102 makineyi yarı fiyatına 68.000 dolara satın almıştır. Esasen

²⁶³ Amerika’da Güney ile Kuzey eyaletleri arasında meydana gelen iç savaş esnasında Kuzeyli sanayiciler başarının ancak silah zoruyla gelebileceğine inanıyordu. Bu nedenle Kuzeyli sanayiciler Amerikan silahları merkezini Kuzey eyaletlerinde oluşturmuşlardır. Rhode Island, Connecticut, Massachusetts, New Haven ve New York başlıca silah üretim merkezi olmuştur. Bkz. Oral Sander-Kurthan Fişek, *a.g.e.*, s. 11-14.

²⁶⁴ Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 133.

²⁶⁵ Orhan Koloğlu, *a.g.m.*, s. 260.

²⁶⁶ Uğur Ünal, *a.g.t.*, s. 25-27,103.

²⁶⁷ Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 134-135.

Osmanlı Devleti Amerika'dan silah ticaretine başlamadan; top, tüfek gibi askeri malzeme üretimine yönelik makineler tahsis etmeye meyilli olduğunu anlamaktayız²⁶⁸.

Blacque Bey 10 Mayıs 1869 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı yazarak iç savaş artığı 114.000 adet "Enfield" tüfeğin dörder dolardan satın alınmak istendiğini ifade etmiş ve olumlu cevap alarak silahların siparişi verilmiştir²⁶⁹. Bu tüfekler için ABD'ne toplam 456.000 dolar ödenmiştir. Osmanlı Devleti yine savaş artığı "Springfield" marka tüfekleri ise 7 dolardan 125.000 adet satın almış, bunun için de toplam 875.000 dolar ödeme yapmıştır. Özetle Osmanlı Devleti 1869 yılının sonuna doğru toplamda 1.331.000 dolar ödeyerek 239.000 tüfek ABD'den ithal etmiştir.

1869 yılında iki taraf arasında yaşanan bu silah ticaretinde ABD Cumhurbaşkanı "Grant"ın önemli bir rolü olmuştur. Zira Grant Osmanlı Devleti tarafından sipariş edilen silahları biran önce temin için, Amerikan ordusunun depolarında ihtiyat olarak bulunan 50.000 yeni "Springfield" tüfeğinin satılmasına yardım ederek hem acil bir ihtiyacı karşılamış hem de Osmanlı maliyesine 25.000 İngiliz liralık bir faydası olmuştur²⁷⁰. Nitekim Blacque Bey alınan bu silahların makul bir fiyata alındığını ifade etmiştir²⁷¹. Zaten Osmanlı Devleti'nin mali açıdan zor bir durumda olduğu bir dönemde fiyat unsuru her zaman ön planda olmuştur. Örnek olarak 1877 yılında "Springfield" marka tüfekler için 20 milyon fişek alımı esnasında ABD'nin yaptığı teklif İngiltere'ye göre daha makul olduğundan fişekler ABD'den alınmıştır²⁷².

İlk silah alımında Blacque Bey ve Rüstem Bey'in dikkat ettikleri başlıca hususlar silahların ucuz, kullanışlı ve yeni usule çevrilebilecek nitelikte olmasıydı²⁷³. Osmanlı Devleti'nin ABD'den aldığı bu ilk silah siparişi başarıyla sonuçlanmış böylece iki devleti birbirine yakınlaştırarak yeni silahların alımı için güçlü bir deneyim oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin silahlara olan ilgisini fark eden uzmanlar ve mucitler Amerika'dan Osmanlı Devleti'ne gelmeye başlamışlardır. Örneğin; 1868'de Amerikan

²⁶⁸ Bkz. Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 136.

²⁶⁹ Oral Sander-Kurthan Fişek, *a.g.e.*, s. 25-26.

²⁷⁰ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 109.

²⁷¹ Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ülver, *a.g.e.*, s. 58.

²⁷² İhsan Satış, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Amerika Silah Ticareti", *History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 2011, s. 301.

²⁷³ Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 141.

savaşlarında ün sahibi olmuş “General Mot” yeni icat olan birtakım silahların tanıtımını yapmak için silah numuneleriyle beraber Osmanlı Devleti’ne gelmiştir²⁷⁴. Bu tarihten 4 ay sonra da Amerikan filo komutanı padişah tarafından kabul edilmiş, bu hadise Amerikan kamuoyunda olumlu yankılar uyandırmıştır²⁷⁵.

6 Aralık 1877 tarihinde Amerika’da ikamet eden “Oleri Pavsır” ismindeki kişi “çok değerli bir silah keşfettiğini” izah eden bir mektubunu II. Abdülhamit’e göndermiştir. Oldukça iddialı olan bu kişi mektupta; *“Devletinizi yok etmek isteyen zalimleri, düşmanlarınızı öldürmek üzere bir silah yapmak veya yaptırmak usulünü buldum. Yüce Allah’ın bana buldurmuş olduğu bir tüfek ve topu kabul eder misiniz? İnanınız ki bu silahlar ile Rusya’ya veya hangi devlet olursa olsun yenersiniz... Benim yapacağım silahın bir tanesi diğer silahların yüz tanesine eşittir. Eğer başaramaz isem hiçbir şey istemem. Başarır isem silahımı incellersiniz. Bunların fiyatlarını belirlenmesi konusunu size bırakıyorum...”*²⁷⁶ şeklindeki ifadeleriyle isteğini dile getirmiştir.

Yine 1896 yılında Kanadalı “George Blackman” isimli bir mucit, gemi zırhlarını delemek kuvvete sahip olan nitrogliserinle doldurulmuş bomba icat ettiğini Osmanlı yetkililerine bildirmek için müracaat etmiştir²⁷⁷.

Sultan Abdülaziz döneminde batı tarzı yeni silahların üretimi ve ordu modernizasyonunu geliştirmek amacıyla kurulan komisyonların çalışmaları olumlu sonuç verince büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Prusya ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa’dan “şeshâneli” top ve tüfekler satın alınmış, bu örnekleriyle de askeri fabrikalarda üretilmeye başlanmıştır. Gelişen teknolojiye paralel olarak 1866 yılından itibaren “şeshâneli” tüfeklerin yerini “iğneli” tüfekler almaya başlamıştır. Osmanlı Devleti de “iğneli” tüfekleri ilk kabul eden devletlerden olmuştur. Zira 1868’de satın alınan “iğneli” tüfek sayısı 90.000’ne ulaşmıştır. 1870 yılına kadar İngiltere, Fransa, Belçika, Viyana ve Amerika’dan “iğneli” tüfek alımına devam edilmiştir²⁷⁸.

²⁷⁴ B.O.A., HR.TO, Dosya No: 115, Gömlek No: 8, Tarih: 17.07.1868.

²⁷⁵ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 68, Gömlek No: 7, Tarih: 18.11.1868.

²⁷⁶ B.O.A., Y.PRK.TKM., Dosya No: 1, Gömlek No: 52, Tarih: 30 Z 1294.

²⁷⁷ Birol Çetin, *a.g.m.*, s. 818.

²⁷⁸ Uğur Ünal, *a.g.t.*, s. 129-131.

1862 tarihli ticaret anlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'ne silah satmaya başlayan ABD'nin 1869 'da sattığı mallar arasında silahların oranı % 79 idi²⁷⁹. ABD ile yapılan silah ticareti ticari ilişkileri canlandırmış bu sayede ABD'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı ihracat ilk kez 1870'te 1.000.000 doların üzerinde seyretmiştir²⁸⁰.

2.5.2.2. Osmanlı Devleti'nin ABD'den İthal Ettiği Kara Silahları Ticaretinin Yoğunlaşması

Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki silah ticareti 1870 tarihinden sonra artarak devam etmiş, Serasker Hüseyin Avni Paşa döneminde yoğunluk kazanmaya başlamıştır. İç savaş sonrasında savaş artışı silahların alınmasıyla başlayan silah ticareti yerini daha modern silahların ithaline bırakmıştı. Bu tarihlerde “İğneli” tüfekler arasında en fazla tercih edilen cins “Şinayder (Snider)”, “Henry Martini” ve “Winchester” dir²⁸¹.

Silah ticaretinin iki ülke arasında yoğunlaşmaya başlaması ABD basının da dikkatini çekmiştir. 20 Ocak 1870 tarihli “Philadelphia Washington Morning Post” gazetesinde Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki silah ticaretinin yoğunluğuna dikkat çekilmiş yalnızca son altı ayda makineler ve silahlar için 5 milyon harcandığı ifade edilmiştir²⁸².

İlk önceleri doğrudan ABD Hükümeti ile silah ticareti yapan Osmanlı Devleti, daha sonraları silah ticaretinin yoğunlaşmasıyla beraber Amerikan özel silah şirketleriyle temas kurmaya başlamıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti ile ilk silah sözleşmesi yapan şirket “Winchester Repeating Arms Company”dir. Şirketin başkanı Winchester ile 1872 yılında bir sözleşme imzalayan Osmanlı Devleti 200.000 “Martini Henry” markalı tüfekleri tanesini 62 şilinden satın almıştır. Esasen Blacque Bey, kâr getirmeyeceği ve çeşitli teknik sebeplerle (üretim patentine sahip olmaması) bu firma ile bir anlaşma imzalamama arzusundaydı. Firma sahibi Winchester 1 Ocak 1873 tarihinde sözleşmeden vazgeçerek bu sözleşmeyi “Providence Tool” şirketine devretmiştir²⁸³. Çünkü daha önceden Blacque Bey'in dikkatle altını çizdiği husus bu

²⁷⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, “Osmanlı-ABD Ticari İlişkileri”, s. 275.

²⁸⁰ Adem Kara, *a.g.m.*, http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2006_2_23.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2012)

²⁸¹ Uğur Ünal, *a.g.t.*, s. 131.

²⁸² Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 142.

²⁸³ Winchester her ne kadar bu sözleşmeden vazgeçerek sözleşmeyi “Providence Tool” şirketine devrettiyse de Osmanlı Devleti ile silah ticaretine devam etmiştir. Örneğin şirket 22 Şubat 1875 tarihinde

firmanın üretim patentine sahip olmaması idi. Zira adı geçen firma bu kadar fazla silahı üretebilecek kapasiteye sahip olmadığından kontratı en yüksek fiyata veren “Providence Tool” firmasına devretmiştir.

“Providence Tool” şirketi Osmanlı Devleti’ne en fazla silah satan şirket olması bakımından önemlidir. Yukarıda da belirtildiği üzere “Winchester Repeating Arms Company” şirketinden daha önce sipariş edilen 200.000 “Martini Henry” markalı tüfek ihalesini almıştı. Bunun yanında Mayıs 1873 tarihinde 500.000 Martini Henry tüfek sözleşmesi yapılmış²⁸⁴, kısa bir süre sonra da 300 adet daha sipariş verilmiştir²⁸⁵.

Nisan 1876 tarihine gelindiğinde ABD’ye sipariş edilen “Henry Martini” tüfeklerinin büyük bir bölümü getirilmiş. Hassa Ordusuna bağlı 28 taburun hepsi toplam 22.000 adet adı geçen tüfek cinsini kullanmaya başlamıştır. Yeni icat olan bu içmeli silah türünden ordu bir hayli umutludur. Zira 7 Temmuz 1876 tarihinde “Karadağ Meselesi” ile ilgili olarak “Ahmet Hamdi Paşa” tarafından yazılan bir telgrafta bu tüfekler sayesinde “Karadağ Meselesi”nin biran önce sonuçlandırılacağını ümit ettiğini ifade etmiştir. ABD’den alınan “Henry Martini” ve “Winchester” cinsi tüfekler Ruslara karşı 1877 Plevne Savunmasında orduya dağıtılmış ve büyük katkısı olmuştur²⁸⁶.

ABD’den silah ithali 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde zirveye ulaşmıştır²⁸⁷. ABD’nin 1869’da Osmanlı Devleti’ne satılan 1.047.922 dolar tutarındaki ticari ürünün 833.880 dolarlık kısmı yani % 76.56 tüfek satışı oluşturmaktaydı. 1873’de ise ABD’den 310.215 dolar değerinde toplam 11.400 tüfek satın alınmıştır. 1874’de

Osmanlı Devleti’ne 1650 adet “Winchester” tüfeği ile 500 adet süngüsüz “Winchester Filintası” satmıştır. Bkz. İhsan Satış, *a.g.m.*, s. 302.

²⁸⁴ B.O.A., Dosya No: 667, Gömlek No: 46434, Tarih: 23 Ra 1290.

²⁸⁵ B.O.A., A.MKT.MHM., Dosya No: 455, Gömlek No: 24, Tarih: 28 Ra 1290. “Providence Tool” şirketi sözleşme gereği iki yıl içinde silahları teslim etmesi gerekiyordu. Fakat şirketin üretime başlayabilmesi için Osmanlı Devleti’nin sözleşme gereği numune olarak üç adet Martini Henry tüfeğini ve fişliğini vermesi gerekiyordu. Bunun yanında Osmanlı Devleti iki ay içinde şirket adına Londra’da bir bankaya kredi açacaktı. Bu şartları zamanında sağlayamayan Osmanlı Devleti taahhütü olan silah numunelerini ancak 1874’de yerine getirebilecekti. Orduyu iyice güçlendirme zarureti hisseden Osmanlı Devleti bu şirket ile yeniden bir kontrat yapmıştır. Yeni yapılan kontrata göre siparişi verilen 300 bin tüfekten Osmanlı Devleti 50 bin İngiliz lirası kâr etmiştir. Kısa bir süre sonra 1873’te bu şirket ile 100 bin yeni Martini Henry tüfek alınmasına karar verildi. Bu da diğerleri gibi 60 Şiline satın alınacaktı. Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 152-154.

²⁸⁶ Uğur Ünal, *a.g.t.*, s. 132-133.

²⁸⁷ Orhan Köprülü, Osmanlı Devleti’nin ABD’den silah ve mühimmatı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda büyük oranda ithal ettiğini ifade ettikten sonra, bu savaş sonrası hiç silah ve mühimmat ithal edilmediğini ileri sürmüştür. Bkz. Orhan Köprülü, *a.g.m.*, s. 935-936. Fakat çalışmamızda elde ettiğimiz bilgilere göre; bunun aksine Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında da silah ticaretinin iki ülke arasında gerçekleştiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

165.000 tüfek, 245.000 fişek ve 235.000 kurşun çekirdeğinin değerinin 5 milyon doları aştığı görülmektedir. 1876'da ise Amerika'dan toplamda 2.655.426 dolar değerindeki ithalatın % 92.79'u olan 1.515.888 dolarını silah satışları oluşturmaktaydı²⁸⁸

Bu silahların üretim aşamasından kontrol edilmesi bedellerinin ödenmesi, sevkiyatları sürecinde yaşanan problemler Osmanlı-Amerikan ilişkilerini etkilemiştir.²⁸⁹

Osmanlı Devleti alınan bu silahları muhafaza edebilmek için masrafları padişahın özel hazinesinden karşılanması suretiyle Maçka'da Mekteb-i İdadiye'nin yerine daha gelişmiş bir tüfekhane yaptırmıştır²⁹⁰.

Amerika ile silah alımında yardımda bulunan şahıslara da devlet özel hassasiyet göstermiş ve bu anlamda yardıma teşvik için ödüllendirilmişlerdir. Örneğin Haziran 1873 tarihinde fiyat indirimine katkısı olduğu için "Ezriyan" adlı tacire devlet tarafından nişan (rütbe-i saniye) takdim edilmiştir²⁹¹. Nisan 1874 tarihinde ABD'den tüfek alınması hususunda görevli olan Miralay Tevfik Bey ise başarılarından dolayı "Mirlivâliğa"²⁹² yükseltilmiştir.

Amerika'dan sipariş edilen her silah titizlikle inceleniyor, kalitesine bakılıyor ve denendikten sonra satın alınıyordu. Osmanlı Devleti bunun için ilk önce silah numunelerini Amerika'dan talep ediyordu²⁹³. Daha sonra bunların muayenesi için Amerika'dan uzmanlar geliyordu. Örneğin tüfek ve fişeklerin muayenesi için ABD tarafından görevlendirilen "Henri Metkaf"'e Osmanlı nişanı hediye edilmiştir²⁹⁴. İç savaş başlarında yani 1861'de Amerikalı silah ustası "Gonel"'e Osmanlı Devleti tarafından nişan takdim edilmiştir²⁹⁵.

Amerika'dan silah uzmanları geldiği gibi, Osmanlı Devleti'nden de Amerika'ya "satış işlemlerinde çıkabilecek aksaklıkları gidermek, teknolojiyi yakından takip etmek, İstanbul'a gidecek silahların yapım ve yüklenmelerini denetlemek"²⁹⁶, kısacası yerinde

²⁸⁸ Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 161-162.

²⁸⁹ Bkz. Ferdi Uyaniker, *a.g.t.*, s. 66.

²⁹⁰ İhsan Satış, *a.g.m.*, s. 302.

²⁹¹ B.O.A., A.MKT.MHM., Dosya No: 455, Gömlek No: 89, Tarih: 06 R 1290.

²⁹² Uğur Ünal, *a.g.t.*, s. 133.

²⁹³ Bkz. B.O.A., A.MKT.MHM., Dosya No: 440, Gömlek No: 63, Tarih: 20 Z 1285.

²⁹⁴ B.O.A., İ.DH., Dosya No: 708, Gömlek No: 49558, Tarih: 26 Ş 1292.

²⁹⁵ B.O.A., HR.MKT, Dosya No: 373, Gömlek No: 57, Tarih: 05 L 1277.

²⁹⁶ Oral Sander-Kurthan Fişek, *a.g.e.*, s. 27-28.

incelemelerde bulunmak üzere devlet tarafından görevliler tayin edilmiştir. Örneğin 1873 yılında tüfek alımı için Miralay Tevfik Bey görevlendirilmiş²⁹⁷, 1875 yılında alınacak silahları kontrol etmeleri için İbrahim ve Hasan Ağalar ile Ahmet Çavuş Amerika'ya tayin olmuştur²⁹⁸. Bu kişilerin ücretleri Harbiye Nezareti tarafından tahsis edilmiştir²⁹⁹.

Tüfek sistemleri ve modellerindeki değişim Osmanlı Devleti tarafından güvenliğin sağlanması için sınır ülkelerin silahlarıyla da kıyaslanıyordu. Örneğin; Yunan ordusundaki “Gra”, Amerika’dan alınan “Henry Martini” ile mukayese edilmiştir³⁰⁰.

Amerika’dan silah ithal eden Osmanlı Devleti aynı şekilde fişek de ithal etmiştir. 1871 yılından itibaren Fişekhâneye yeni makineler alınarak üretim artırılmaya çalışılmıştır. Rüstem Bey, Amerika’ya giderek fişek için çeşitli makineler satın almıştır. 1870’lerde Fişekhâne’de günlük 50-60 bin fişek üretilmekteydi. 1873’lere gelindiğinde ise günde 40 bin madeni fişek üretilebiliyor; yoğun mesai harcandığı zaman da 200 bine kadar üretim yapılabilirdi. İhtiyacın karşılanmaması üzerine³⁰¹, İngiltere ve Belçika’nın yanı sıra ABD’den de fişek ve kurşun satın alınıyordu³⁰². 1880 yılında Amerikan “Winchester” ve “Union Metalic” şirketlerinden haftada iki bin sandık olmak üzere toplam otuz bin sandık fişek için anlaşma yapılmıştır³⁰³. Yoğun şekilde ithal edilen fişekler devlete mali yük getirince gerekli malzemeler tedarik edilmek suretiyle üretimlerinin ülkede yapılmasına karar verilmiştir³⁰⁴.

Gerek batıda gerekse Amerika’da yeni icat edilen silahlar veya bu alandaki teknolojik gelişmeler sefaretler tarafından günü gününe takip edilmiş ve bu konudaki istihbaratlar değerlendirilmiştir. Silahların yanı sıra gerek Avrupa’da gerekse ABD’nde icat olunan yeni “top” larda yakından takip edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde çoğunluğu “şeshâne” olmak üzere değişik tarz ve büyüklükte, genellikle icat edenin adıyla isimlendirilmiş toplar kullanılmıştır. Örneğin Amerikalı “Gantin” adlı bir kişinin icadı

²⁹⁷ B.O.A., İ.DH., Dosya No: 665, Gömlek No: 46320, Tarih: 1290 (Hicrî)

²⁹⁸ B.O.A., İ.DH., Dosya No: 698, Gömlek No: 48860, Tarih: 09 S 1292.

²⁹⁹ B.O.A., Y..A..RES., Dosya No: 11, Gömlek No: 54, Tarih: 16 B 1298.

³⁰⁰ Ferdi Uyanıker, *a.g.t.*, s. 67.

³⁰¹ Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 159.

³⁰² Uğur Ünal, *a.g.t.*, s. 131.

³⁰³ Birol Çetin, *a.g.m.*, s. 818.

³⁰⁴ Uğur Ünal, *a.g.t.*, s. 131.

olan 6 ve 10 namlulu “revolver” toplardan 1868’de numuneler alınmış 1869’da ise satın alınmaya başlanmıştır³⁰⁵.

1894 yıllarında Washington Sefareti’nden gelen bir raporda nitrojelatin ile doldurulmuş bombaları atan yeni bir topun icat edildiği ve bu topların üç adediyle New York Limanı’nın en güçlü bir donanmaya karşı bile muhafaza edilebileceği bildirilmiştir. 1903 tarihli bir raporda ise Amerika’da imal edilen yeni sistem toplar ve bunların ateş gücü hakkında çok tafsilatlı bilgiler yer almaktadır³⁰⁶. ABD’den getirilen bu silahlar, yakından tanımları için Harbiye Okullarında öğrencilere ders olarak gösterilmiştir³⁰⁷.

Amerika’dan sadece silah ve mühimmat alınmamıştır 20. yüzyıla girerken Osmanlı Devleti artık kendi malzemelerini yurtiçinde yapmak için Amerika’dan teknik ekipman da ithal etmiştir. Örneğin 1902 yılında tüfek ve tabancaların yurtiçinde imâl edilmesi amacıyla Tüfekhane’de tadilat ve tevsiat faaliyeti başlamış ve Amerika’dan tezgâhlar ithal etmiştir³⁰⁸.

ABD ve Avrupa’dan alınan silah, mühimmat ve makineler Hazineye önemli bir yük getiriyordu. Bunların bedelleri Bank-ı Osmanî aracılığıyla taksitler halinde yapılıyordu. Masrafların karşılanmasında bedelli askerlik önemli bir kaynaktı. Satın alınan silahların paraları Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Debboyu’nun bedeli askeri hâsılatıyla ödenmiştir³⁰⁹.

Maliyenin durumunun iyi olmadığı zamanlarda ithal edilen silah ve mühimmatın karşılıkları, satın alındıkları kurumun gelirlerinden ödenmekteydi. Örneğin, vilayet zaptiyesinde kullanılmak üzere alınan 2000 Winchester tüfeğinin parası vilayet zaptiye alayı debboylarından ödendiği gibi fişeklerinin parası zaptiye hazinesinden ödenmiştir. Bu kaynakların yeterli olmadığı durumlarda Osmanlı Devleti, Bank-ı Osmanî’den, çeşitli bankerlerden (Örneğin 93 Harbinde en fazla kredi açan banker George Zarifi

³⁰⁵ Uğur Ünal, *a.g.t.*, s. 134.

³⁰⁶ Birol Çetin, *a.g.m.*, s. 817-818.

³⁰⁷ Bkz. B.O.A., Y.MTV., Dosya No: 14, Gömlek No: 102, Tarih: 24 Ş 1301.

³⁰⁸ Birol Çetin, *a.g.m.*, s. 817.

³⁰⁹ Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 162-163.

gibi), bazı yerlerin vergi gelirlerinden, ağnam gelirlerinden³¹⁰ kaynak bulunmaya çalışılmıştır.

Alınan silahların nasıl ödeneceği arşivdeki belgelere ayrıntılı bir biçimde yansımıştır. Konuyu daha iyi anlamak ve devletin nasıl bir ödeme yöntemi izlediğini ayrıntılı şekilde izah etmek için 22.03.1873 tarihli belgedeki silah ödeme şeklini sunmak istiyoruz³¹¹:

“Avrupa’dan getirilmesi kararlaştırılan iki yüz bin adet Henri Martini tüfekleriyle, bunlar ve elde bulunan diğer içneli tüfekler için satın alınması gereken elli bin sandık fişegın değeri karşılığı olan paranın bulunması padişah iznine bağlıdır. Sekiz yüz yirmi bin lira sterlinden, altı yüz yirmi bin adedi Osmanlı Devletinin Amerika’daki memurları tarafından verilecek makbuz tutanaklarıyla beraber, Londra üzerine çekilecek poliçeler bedelleriyle ödenecektir. İki yüz bin kûsur lirası da Londra Elçiliğine verilecektir. İşbu poliçelerin bedelleri ödendikçe adı geçen elçiliğe para verildikçe yüzde üççeyreği komisyon olarak bankaya verileceği gibi, ödeme sırasında banka tarafından bildirilecek kambiyo fiyatı ile lira sterlinlerin elde edilen bedelleri zimmet kaydedilecektir. Poliçelerin vadeleri girişı gününden ve elçiliğe verilecek liralardan alınacak senetleri tarihlerinden itibaren üçer ay geçinceye kadar bedelleri üzerine yıllık yüzde on hesabıyla faiz verilecektir.

Üç aydan sonra bankanın alacağı kalır ise faiz ve komisyonu ile beraber derhal verilecektir. Verilemediği durumda faiz ve sermayeden olan bakiye tamamen ödeninceye kadar yüzde on faizden başka, aylık yüzde yarım komisyon verilmek üzere borç anlaşması verildiği yapılan yazışmadan anlaşılmıştır. Bu para bir defada verilmeyeceğinden hepsinin birden borç edilmesine gerek olmamakla beraber akla gelen, tüfek ve fişeklerin alınmasının öneminden dolayı, bedellerinin vaktinde ve zamanında ödenmesini sağlayacak surette, düzenlenip hazırlanması gerekmektedir. Bu konuda verilecek faiz de orta derecede bulunmuş olduğundan, o şekilde gereğinin yapılmasının makamlarına havalesi, Özel Encümen toplantısında verilen karar üzerine görüşülerek padişah emriyle kararlaştırılmıştır. Gönderilen sözleşmenin müsveddesi ekli olarak gönderilmiş olmakla, gereğinin yapılması için görüşünüze sunulmuştur”.

³¹⁰ Ali İhsan Gencer vd., a.g.e., s. 148-166.

³¹¹ B.O.A.,MKT.MHM., Dosya No: 450, Gömlek No: 70, Tarih: 23 M 1290.

Satın alınan bu silahlar iç ve dış sebeplerle maliyesi iyice bozulan Osmanlı Devleti için ağır bir yük getirmeye başlamış; bundan dolayı zamanında ödenmeyen taksitler ve krediler yüzünden şirketler ile Osmanlı Devleti arasında zaman zaman ihtilafların yaşanmasına yol açmıştır. Örneğin, sözleşme hükümlerini yerine getiremeyen Osmanlı Devleti” Providence Tool” şirketi ile problemler yaşamıştır. Şirket Osmanlı Devleti’nden aldığı siparişleri zamanında teslim edebilmek için üretim kapasitesini artırmak için borçlanmaya gitmiş; fakat Osmanlı Devleti’nin açması gereken 300.000 liralık krediyi zamanında açmamasından dolayı ödemelerini gerçekleştiremeyince itibar kaybına uğradığını ileri sürerek 18 Aralık 1875’de borç ödemelerini durdurmuştu³¹².

“Providence Tool” şirketini temsilen Azaryan Efendi ile Osmanlı Devleti Maliye Nazırı Yusuf Paşa arasında imzalanan 8 maddeden oluşan yeni düzenleme ile bu sorun çözüme kavuşturulmuştur. Bu yeni düzenlemeye göre; Osmanlı Devleti bu şirkete yapması gereken taksit ödemeleri için bir kredi açma zorunluluğundan kurtulmuş; buna karşın şirket de Osmanlı Devleti’nden alacaklarını birleştirerek, Maliye Nezareti’nin taahhüdü altına sokmuştur. Ayrıca şirket Osmanlı Devleti’ne ait tüfeklerden bir kısmını teminat olarak elinde tutma hakkını elde etmiştir. Anlaşma gereği kaynak bulmaya çalışan Osmanlı Devleti zor durumda kalınca ağnam vergilerini kaynak olarak göstermeye başlamıştır³¹³.

Osmanlı Devleti’nin borçlarını ödemedeki sıkıntıları ABD basınına da yansımıştır. “*The New York Times*” gazetesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na Osmanlı Devleti’nin yoğun olarak hazırlandığını, Türk Hükümeti’nin aşamalı olarak gelişmiş silahları (Snider ve süngülü tüfeğin yanı sıra Winchester taramalı tüfeği, Henry Martiny, Colt vs.) tanıttığını ifade ettikten sonra bu silahların ABD tarafından teslimata hazır olduğunu fakat ödeme için görünen herhangi bir fonun olmadığını³¹⁴ sütunlarında neşretmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda İngiltere ve Fransa ile yaşanan sorunlar Almanya ile Osmanlı Devleti’ni birbirine yakınlaştırmıştı. Almanya Osmanlı Devleti’nin parçalamasına katılmadan ülkede sağlayacağı ekonomik, ticari, askeri ve

³¹² Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 163-167.

³¹³ Ali İhsan Gencer vd., *a.g.e.*, s. 193; Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 169.

³¹⁴ *The New York Times*, 6 Ocak 1877, s. 4.

sermaye yatırımlarıyla nüfuz sahibi olmaya çalışırken; II. Abdülhamit de siyasi bakımdan Almanya'yı daha az tehlikeli buluyor, Avrupalı devletlerarası çıkar çatışmalarından faydalanarak ülkeyi dağılmaktan kurtarmak istiyordu. Diğer yandan Almanya modern silahları ve savaş tekniğiyle kendini ispatlamıştı. Nasıl ki ABD İç Savaş sonrası elinde kalan silahları Osmanlı pazarına sokmayı başarmışsa, aynı şekilde Almanya da 1870 Prusya-Fransa Savaşı sonrasında elinde kalan silahları satmak için Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmıştır³¹⁵.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın son çeyreğinde dış politikasında Alman yaklaşması, kendini ordu ıslahında yoğun olarak hissettirmiştir. 1870'den itibaren Alman silahlarının Osmanlı pazarına girmesi³¹⁶ ABD ile Almanya arasında rekabetin artmasına neden olmuştur. 1873 tarihine ait bir arşiv belgesinde Tophane-i Amire fabrikalarında imal edilen ateşli silahlar ile bunlara ait barut ve diğer mühimmatların Almanya usulüne uygun şekilde imal edileceği ifade edilmiştir³¹⁷.

Osmanlı Devleti'nde pazar bulma yarışını 19. yüzyılın son çeyreğinde Almanya kazanmıştır. Nitekim ABD'nin 1877'de Osmanlı Devleti'ne silah ihracatı 1.000.000 Osmanlı Lirası iken; 1883'de %800 bir düşüşle 138.500 Osmanlı Lirasına inmiştir. Almanya'nın silah ticaretinde ABD 'yi geçmesinin temel sebeplerinden biri de Alman silah sanayi başta olmak üzere ekonomik, ticari vs. birçok alanda Alman çıkarlarına hizmet eden bir grup Alman askeri heyetinin Osmanlı Devleti'nde göreve başlamasıdır³¹⁸. Nitekim 1882 yılında Osmanlı kara ordusunun eğitilmesi için istediği subaylar gelmeye başlamıştır³¹⁹. Bu Alman askerleri modernleşme adı altında Osmanlı paşalarını yönlendirmeleri neticesinde birçok Alman silah firmalarından sipariş verilmesini sağlamıştır. Örneğin Alman "Goltz Paşa" 1908 öncesi "Krupp"³²⁰ başta olmak üzere bazı Alman firmalarına yüklü miktarda silah satın alınmasına vesile olmuştur. 1885-1895 yıllarında Alman silah firmaları Osmanlı Devleti'ne 100 milyon

³¹⁵ Mehmet Beşirli, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 2004/1, Kayseri, s. 123-124.

³¹⁶ B.O.A., i.HR., Dosya No: 238, Gömlek No: 14117, Tarih: 20 Ra 1286.

³¹⁷ B.O.A., i.HR., Dosya No: 278, Gömlek No: 17016, Tarih: 02 Z 1295.

³¹⁸ Mehmet Beşirli, *a.g.m.*, s. 123-124.

³¹⁹ Selman Soydemir, *a.g.t.*, s. 119.

³²⁰ "Krupp" silah fabrikasında alınacak silahları tetkik etmek üzere Ferik Sabit Paşa başkanlığında bir komisyon oluşturulması kararı alınmıştır. Bkz. B.O.A., Y..MTV., Dosya No: 50, Gömlek No: 55, Tarih: 19 L 1891.

Mark tutarında torpido, havan topu, kıyı savunma silahları, top, tüfek vs. içeren silah ihracatı yapmıştır³²¹.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğun olarak başlayan ABD-Osmanlı Devleti silah ticareti bu yüzyılın sonlarına doğru yavaşlamıştır. Bunda Almanya'nın milli birliğini tamamlayıp ortaya çıkmasının rolü olduğu gibi; ABD ile yaşanan bazı problemlerin de (mali bunalımlar, şirketler ile yaşanan gerginlikler, Amerikalı misyonerlerin menfi tutumları, Ermeni meselesine karşı ABD'nin tutumu vs.) parametre teşkil ettiği yadsınamaz bir gerçektir.

Doğu meselesi karşısında sözde tarafsız kalmaya çalışan ABD, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı'nda mühimmat ve tüfek kundağı isteğini kabul etmemiştir. Bu ambargodan sonra Osmanlı Devleti 15 cm'den uzun toplu tabancalarla öteki tüm ateşli silahların ve bunların mühimmatlarının ülkeye girişini yasaklamış; “silah yapıcılığında devlet tekelinde örgütlenme döneminin temelleri atılmaya başlanmıştır³²²”.

Esasen Almanya'nın ABD'nin karşısında rakip olarak çıkması Osmanlı Devleti'nin yararına olmuştur. Zira ABD Osmanlı Devleti'nin bu zaafından faydalanmak suretiyle çeşitli imtiyazlar koparabiliyordu.

Günümüzde olduğu gibi küresel silah firmalarının en fazla iştahının kabardığı yerler çatışmanın, kaosun yani huzursuzluğun olduğu yerlerdir. Kanaatimize göre ABD misyonerler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nde iç huzuru bozup, azınlıkları kışkırtmak suretiyle kendisinin menfaatine olan bu ortamı meydana getirmeye çalışıyordu. Şunu unutmayalım ki; ABD Osmanlı toprakları içinde Rum ve Ermenilere de silah teminini sağlıyor, onları güçlendirerek devlete karşı ayaklanmalarına vesile oluyordu. İç huzursuzluğu meydana getirdikten sonra da çeşitli imtiyazlar koparıyor, rahatça kendi piyasasını oluşturup silahlarını satabiliyordu.

³²¹ Mehmet Beşirli, *a.g.m.*, s. 130.

³²² Uğur Yıldırım, “Amerika'nın İlk Silah Ambargosu: Trablusgarp Savaşı”, *Jeopolitik (Özel Dosya)*, Sayı: 32, Eylül 2006, s. 92.

2.6. Osmanlı Devleti'nin Tarımını Geliştirmek Amacıyla ABD İle Yaptığı Ticaret

Dünyayı etkileyen Sanayi İnkılâbıyla beraber her alanda olduğu gibi tarım ve sanayi alanında da modern üretim araçlarına geçilmiştir. Özellikle batıda modern anlamda tarımsal üretime geçilmesi üretimin artmasını da sağlamıştır. Fakat Osmanlı Devleti bu gelişmeleri yakından takip edememiş ve çağının gerisinde kalmıştı. Bundan dolayı tarımsal alanda bir takım tedbir alma yoluna gitmiştir³²³.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin tarımda geri kalması, M. Ali Paşa'nın Mısır'a hakim olmasıyla Mısır pamuklarından mahrum kalınması gibi sebeplerin etkisiyle³²⁴, İngiliz sanayisi tarafından üretilen ucuz ve sağlam pamuklu ürünler Osmanlı'nın yerel pazarlarına girmeye başlamıştır³²⁵.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti pamuğun kalitesini artırmak için ABD'den yardım istemiştir. Zira Amerikan pamuğu o dönemlerin en kaliteli pamuğuydu. Bu anlamda 5 Kasım 1846 yılında Amerika'dan davet edilen pamuk ziraatçıları padişah Abdülmecit tarafından kabul edilmiş ve görüşleri dikkatle dinlenmiştir. Amerika'nın İstanbul elçisi gelen bu pamuk uzmanlarını kendi aracılığıyla padişahla görüştürmüştür³²⁶.

ABD'den gelen uzmanlardan Dr. Davis ve yanındaki köleler İstanbul Yeşilköy Ayamama Çifliği'nde pamuk ziraatına başlasalar da buradan yeterli verim alınamamıştır. İlerleyen zamanlarda Amerikan pamuğu ithaline devam edilmiştir. Amerika'ya pamuk ithalinde gümrük vergisi alınmaması gibi bir takım ayrıcalıklar verilmiştir³²⁷.

Amerikan pamuğunun Osmanlı topraklarına girmesi ABD basının da dikkatini çekmiştir. “*Geliştirilmekte Olan Kaynaklar*” şeklinde başlık atan “The Evening Star” gazetesi; Anadolu'nun potansiyel olarak sınırsız toprak kaynakları olduğunu belirttikten sonra bu toprakların Amerikan ürünleri ve çalışmalarıyla geliştirilmekte olduğunu ifade etmiştir. Gazete dünyaca ünlü Amerikan pamuğunun burada başarılı bir şekilde

³²³ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 116.

³²⁴ Öznur Feyizoğlu, *a.g.e.*, s. 119.

³²⁵ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 222.

³²⁶ B.O.A., İ.HR. Dosya No: 37, Gömlek No: 1725, 15 Za 1262.

³²⁷ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 117.

tanıtıldığını ve ABD'nin güney eyaletlerindeki önde gelen firmalardan büyük miktarda en iyi Amerikan pamuk çekirdeği türleri satın alındığını kaydetmiştir³²⁸.

Ziraat Bankası aracılığıyla halka dağıtılacak olan tohumlardan bir kısmı da Amerika'dan getirilmiştir. 1892 tarihli bir arşiv belgesinde üç-dört bin liralık tohum Amerika'dan getirilmiştir. Bunun üzerine Fen memurları Mısır buğdayı dışında Avrupa hububatının Amerika hububatından daha verimli olduğu halde neden tohumların bu ülkeden getirildiğine dair araştırma dilekçesi vermiştir. Bunun üzerine 30 Mart 1892 tarihinde Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'na yazılan yazıda; *“Amerikalılar tarafından çeşitli hububat ıslah edilerek büyümesi, nefaseti ve bereketi hususunda Avrupa'dakilerle rekabet edebilecek bir olgunluğa kavuşturulmuştur. Osmanlı ülkesi idarecileri, padişah hazretleri tarafından ziraatın ilerlemesinin gerekliliğini bildiklerinden, bu hayırlı işin oluşması için her türlü tedbire başvurmuşlardır. Amerika'dan buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar, darı ve diğer hububattan üç dört bin liralık tohum getirtilerek, Ziraat Bankasının şubeleri aracılığı ile halka dağıtılması ve bedelinin de adı geçen bankadan karşılanmasının gerekliliğinin, sözlü olarak padişah hazretleri tarafından söylendiğini söylenmiştir³²⁹”* şeklinde cevap verilmiştir.

Tarım araçları konusunda kendisini yenileyemeyen Osmanlı Devleti ABD'den damızlık Amerikan boğaları da ithal etmiştir³³⁰. Bunun dışında ABD'nin tarıma olan katkılarından biri de yeni getirdikleri ürünleri Osmanlı Devleti piyasalarında tanıtımlarıdır. Nitekim patatesin Anadolu'ya girişi misyonerler tarafından olmuştur³³¹.

2.7. ABD'nin Petrole Olan İlgisi Dolayısıyla Ortaya Çıkan Chester Projesi

2.7.1. Osmanlı Devleti'nin ABD'den Yaptığı Petrol İthalatı ve Yaşanan Problemler

Petrolle ilgili en önemli faaliyet gaz yağı satışında olmuştur. 5 Ağustos 1867 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesi Amerika'dan “taşyağı” denilen iyi cins gazın ucuz fiyatta satıldığını haber veriyordu³³².

³²⁸ *The Evening Star*, 10 Mart 1899, s. 11.

³²⁹ B.O.A., Dosya No: 18, Gömlek No: 1298, Tarih: 19 Za 1309.

³³⁰ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 117.

³³¹ *Reconstruction in Turkey*, (Editör: William H. Halls), s. 136.

³³² Öznur Feyizoğlu, *a.g.t.*, s. 112.

Amerikan petrolünün Osmanlı Devleti'ndeki önemini bilen ABD basını da bu konuyla ilgili yazılar neşretmişlerdir. 1 Nisan 1883 tarihli "New York Daily Tribune" gazetesi petrolün önemine değinmiş, kutularının bile Osmanlı Devleti'nde işe yaradığını ifade etmiştir. Gazete; "...*Türkiye'yi Amerikan petrolü aydınlatmaktadır. Ülkenin bütün bölümlerine öyle miktarlarda taşınmaktadır ki içerisinde geldiği teneke kutular ailelere su kovaları, çorba kazanları ve küllük olarak hizmet etmelerinin yanı sıra kalaycılar tarafından kullanılan malzemede de önemli bir parça oluşturmaktadır. Aydınlatıcı bir madde olarak Hint yağını tamamen mahrum bıraktığı, klasik lambalarda yakıldığı (bir tarafta fitili ile açık bir tabağı olan), palasların muhteşem avizelerini ve göçebelerin kulübelerini yine Amerikan petrolü donatmaktadır...*" sözleriyle petrolün önemine değinmiştir. Gazete aynı zamanda sonradan alınan ekstra vergilerin Amerikan pamuk ürünleri ve Amerikan içkilerinin yanında petrol için de alınmasının olumsuz sonuçlarından bahsetmiştir. Türkler tarafından Amerikan çıkarlarına verilen değeri eleştiren gazete bunun Amerika ile rekabet eden devletlerin hoşuna gittiğini de izah etmeye çalışmıştır³³³.

Osmanlı Devleti'nin, Amerika'dan ithal ettiği petrole % 8 gümrük vergisi koyması Amerikan diplomatik çevrelerinde eleştirisine sebep olmuştu. Petrolün İzmir gibi belirli limanlarda depolanması ve bunun için ücret ödenmesi zorunluluğu iki ülke arasında gerginliğe yol açmıştır. 27 Mayıs 1905 tarihinde Amerikan elçisi John G. A. Leishman, yeni bir gelir kaynağı oluşturmak için dayatılan Türk depolama ücretlerine tepki göstermiştir. Baskılar üzerine Osmanlı Devleti yıllık vergi yerine aylık vergi talep ettiyse de bu durum Amerika'yı yine tatmin etmemişti. Çünkü Rusya'nın ve Romanya'nın ucuz petrolü piyasaya sürmesi Amerika'yı iyice telaşlandırmıştı. Bunun üzerine Amerikan şirketleri Osmanlı Devleti'nin değişik şubelerinde temsilcilikler açmak suretiyle³³⁴ bu rekabette ön sıralarda yer almak istiyordu.

Mevcut problemlere rağmen Osmanlı Devleti'nin ABD'den petrol ithalatı devam etmiştir.

³³³ New York Daily Tribune, 1 Nisan 1883, s. 3.

³³⁴ Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s. 111-112.

2.7.2. ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki Petrole Olan İlgisi

Dünya ekonomisinde petrolün öneminin fark edilmesiyle beraber küresel güçlerin odak noktası haline gelen Osmanlı Devleti toprakları hala günümüzde de mücadelesi süren, amansız bir rekabete sahne olmuştur.

Osmanlı topraklarında ABD'nin dikkatini çeken çıkarlarından biri de başta petrol olmak üzere madenlerdir. Osmanlı Devleti madenleri arayacak teknolojiye sahip olmadığından o yıllarda maden arama için Amerika'dan yardım talep edilmiştir. Amerika da özellikle petrol ve maden arama konusunda hevesli olmasının da etkisiyle Prof. Laurance Smith Osmanlı Devleti'ne gelmiştir³³⁵.

ABD'nin ticaret amacıyla Osmanlı Devleti'ne yakınlaşma mücadelesi ve ilgisi, daha sonra yeraltı kaynakları ile ilgilenme şeklinde kendini göstermiştir. Değişik zamanlarda, kimi zaman devletin daveti ile kimi zaman da ABD'nin kendi girişimleriyle birtakım Amerikalı uzmanlar Osmanlı topraklarına gelip incelemelerde bulunmuştur. Gelen bu uzmanlar, kendi çıkarlarına hizmet edecek bir sistemi öneren raporlar hazırlayıp projeler oluşturmuşlardır. Proje ve raporların hemen hepsinin ortak yanı; “devleti ekonomi alanında pasifize etmek suretiyle, özel sermaye ve yabancı yatırımcılara yer vermektir³³⁶”.

Dönemin Amerika İstanbul elçisi Samuel S. Cox, anılarını kitaplaştırdığı “Diversions Of A Diplomat İn Turkey” adlı eserinde iki ülke arasındaki petrolün önemine şu sözlerle temas etmiştir: “*ABD'nin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinin artırılması için sadece Amerikan öğretmen ve vaizlerinin çabası yetmez. Ticaret, medenileşmenin ve beraberinde getirdiklerinin bir habercisidir. İki ülke arasındaki en önemli ticari meta petroldür. Amerikan toprakları dışındaki topraklardan da petrol fışkırmaktadır. Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika kıtalarında çıkarılan petrol güç ve enerji kaynağıdır. Doğu'dan daha çok petrol çıktığı için bu bölge çıkar merkezi olmuştur...Bizim hakim olduğumuz petrol piyasalarına bu kadar muazzam rezervlerine sahip ülkelerin girmesi hiç de istediğimiz sonuçlar doğurmaz. Petrol şüphesiz çıkarıldığı yerde ve civarında en ucuzdur. Ucuz olduğundan kâr marjı çok yüksektir. Bir*

³³⁵ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 118.

³³⁶ Turgut İleri, “Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Türkiye'deki Yeraltı Kaynakları İle İlgilenmesi ve Türk Madenciliğinin Geliştirilmesine İlişkin Hazırlanan Raporlar”, *Turkish Studies*, Vol: 5/2 Spring 2010, s. 1156.

zamanlar tamamının bizim olduğu Türk imparatorluğundaki pazar şimdi Rusya ve Amerika arasında bölüştürülmüştür.

Petrol ne Amerika'ya ne de bizim yaşadığımız yere özgüdür. Dünya kadar eskidir ve oluşumu, Kenan diyarında Ürdün nehri kıyısında kurulmuş günahkâr şehirler Sodom ve Gommarra'dan bile önce başlamıştır. Dolayısıyla Asya'da bulunması sürpriz değildir. Bize sürpriz geleni Asya'da muazzam miktarlarda olması, Hazar ve Karadeniz üzerinden kolaylıkla nakledilebilmesidir. Doğu'da petrol üretimi için hangi imkân ve ihtimallerin olduğu net olarak belirlenmiş değildir. Akdeniz'in kuzeydoğusundan bir araştırmacı-yazar önceki gün Kilikya bölgesinde zengin kömür, gümüş, bakır, demir, galen ve muhtemelen petrol yatakları olduğunu öne sürmüştür. Aziz Pau'un eski şehri Tarsus'un limanı olan Mersin'e kısmen ulaşan bir demiryolu inşa edilmiştir. Bu coğrafyada petrol izine rastlanmış olması olağanüstü bir şey değil mi?...Tarsus yakınlarında bir kireçtaşı mağarasından dışarıya bir mineral suyu akmaktadır. Katrana benzer bir kokusu vardır. Geçtiği güzergâhtaki toprak simsiyah bir renk almıştır. Bu suya "kaşıntı suyu" denilmektedir. Bunun sebebi kaşıntılı hastalıkları olan bu bölge halkının bu suyun karattığı siyah çamura bulandıklarında kısa sürede iyileşmelerindendir³³⁷." Amerika'nın sadece petrole değil aynı zamanda diğer maden yataklarına da olan ilgisini elçilerinin Amerikan çıkarları için gerçekleştirdikleri gözlemlerden anlamak mümkündür.

Elçi Samuel Cox'a göre; Rus petroleri Türk pazarlarına yakın olması hasebiyle büyük avantaja sahiptir. Bu nedenle ABD petrol fiyatlarını azaltsa bile Rusların pazar paylarını azaltmaya yetmez. Elçiye göre Bakü petroleri Amerikan petroleri kadar zengin değildir ve Amerikan tacirleri Ruslarla kıyasıya bir mücadele vermektedir. İstatistiklere göre 1885'te 256.870 gaz tenekesi petrol Amerika Birleşik Devletleri'nden ithal edilmiştir. Amerikan petrolünün toptan satış fiyatı 3 ila 4 kuruş (13 ila 18 sent) olup Rus petrolününkinden daha pahalıydı³³⁸.

³³⁷ Samuel S. Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey*, Newyork: Charles L. Webster&Co, 1887, s. 166-168.

³³⁸ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 163, 166.

2.7.3. ABD'nin Osmanlı Devleti'nde Gerçekleştirmek İsteddiği “Chester Demiryolu Projesi”

Osmanlı Devleti ve Türkiye tarih boyunca jeo-politik ve jeo-stratejik konumuyla tüm devletlerin iştahının kabardığı bir yer olmuştur. Ayrıca varlığı keşfedilen petrolün bol olduğu bölgelerin Osmanlı topraklarında bulunması bu önemini iyice arttırmıştır. Emperyalist güçlerin sömürge yollarının Osmanlı topraklarından geçmesi; bu bölgelerin ekonomik, idarî ve siyasî olarak kontrol altına alınmasını gerekli kılmıştır.

Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu siyasî, ekonomik ve sosyal alanlarda karışıklıkların hâkim olduğu süreçte, değişim ve gelişimi yakalayamamış ve bu emperyalist güçlerin açık hedefi haline gelmişti. Osmanlı Devleti'nin bu durumu, devletin hâkimiyeti altında bulundurduğu stratejinin geleceğinin ne olacağı sorununu gündeme getirmişti. Bir anlamda devletlerin demiryolu imtiyaz mücadeleleri bu geleceği tayin amacını taşımaktaydı. Büyük güçler için demiryolu imtiyazı; askeri, stratejik, ekonomi ve siyasi birçok önemli avantajları içinde barındırıyordu³³⁹. Bu anlamda demiryolu imtiyaz mücadelesi yerine nüfuz mücadelesi denmesinde bir mahzur görünmemektedir.

Osmanlı Devleti; “merkezi gücün kuvvetlenmesi, savaş dönemlerinde cepheye asker ve cephane sevk edilebilmesi, tarımsal vergileri daha etkin bir biçimde toplanabilmesi, ulaştırma maliyetlerinin düşürülmesi, madenlerin kullanıma açılması” gibi beklentilerle yabancı sermayeli şirketlere demiryolu yapımı için imtiyazlar vermeye başlamıştı. Bu süreç 1850'den itibaren başlamış, Birinci Dünya Savaşı'na kadar hızlı bir süreçte devam etmiştir³⁴⁰.

Anadolu ve çevresinde İngiliz ve Fransız ve Almanların başlatmış olduğu demiryolu ve ziraî imtiyazlar elde etme çabasına 1907'den itibaren Amerika da katılmıştır³⁴¹. Amerika, 20. Yüzyılın başından itibaren artık dünyadaki gelişmelerle daha yakından ilgilenmeye başlamıştı. Amerika'nın hızla büyüyen gücü ve Avrupa'nın

³³⁹ Musa Gümüş, “1893'ten 1923 Chester Projesi'ne Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri ve Büyük Güçler”, *The History School*, Number: X, May-August 2011, s. 156-157.

³⁴⁰ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 236-237.

³⁴¹ Yaşar Semiz, *Türk-Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Projesi*, (Haccettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1987, s. 36.

merkez olduğu uluslararası sistemin yavaş yavaş çöküşü bunda etkili olmuştur³⁴². Bu nedenle Avrupa emperyalizminin Anadolu'yu işgal etmesi karşısında pasif kalamamış; “Monroe Doktrini” ile ters düşecek şekilde bu bölgelerle ilgilenmeye başlamıştı. Çünkü demiryolu sektörü, İngiltere ve Fransa'ya göre kapitalist gelişmesini daha geç tamamlayan Almanya gibi ABD'nin de ilgisini çeken bir alan olmaya başlamıştı.

Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak isteyen ve bu anlamda çaba sarfeden İngiltere, 1856 yılında İzmir-Aydın demiryolu imtiyazını elde etmiştir. Osmanlı Devleti'nin denge politikası³⁴³ çerçevesinde İngiltere'ye tanıdığı bu ayrıcalığı 1890'lı yıllardan itibaren “İzmir-Kasaba demiryolu projesini” Fransa'ya da vermek zorunda kalmıştı. İngiltere'nin sömürge yollarını engellemeye çalışan Almanya, 1888'den sonra “Berlin-Bağdat demiryolu” projesiyle bu emperyalist yarışa katılmıştı. Karadeniz'de de Rusya'ya (1889-1916) ayrıcalık tanınmıştı. Özellikle Orta Doğu petrollerine yönelik arzulan İngiliz ve Alman çıkarlarıyla çakışan ABD ise, 1908'li yıllardan itibaren demiryolu ulaşım projeleriyle ilgilenmeye başlamıştı³⁴⁴.

Esasen mevcut yerlerdeki petrolü çıkarma ve işleme imtiyazı şeklinde gelişen devletlerarası rekabet, Amerika'nın da dahil olmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. ABD, Osmanlı topraklarında girişilen ve I. Dünya savaşı öncesi 25-30 yıl süren imtiyaz mücadelesinde yer almamıştı. Çünkü ABD, yeni sanayileşme sürecine girmekle kaynak ve pazar gereksinimlerini kendi topraklarından kendisine yatecek kadar mütevazı bir

³⁴² Osman Köse, “Osmanlı-Amerikan ilişkilerinde Bir Kriz: Hacı David Vapur Kumpanyası Boykotu (1911)”, *Belleten*, Cilt: LXVIII, Sayı: 252, Ankara, 2005, s. 465.

³⁴³ Büyük Devletler, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti etme politikasından vazgeçmiş, devleti parçalamak için mücadele etmeye başlamışlardır. Bu sebepten dolayı ülkeyi parçalanmaktan kurtarmak epeyce zorlaşmıştı. II. Abdülhamit en büyük tehlike olarak İngiltere'yi görüyordu. Zira İngiltere 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de Mısır'ı işgal etmişti. Fransa da 1882'de Tunus'u işgal etmişti. Bu bunalımlı dönemde II. Abdülhamit ülkenin parçalanmasını engellemek için kendine has bir dış politika uygulamayı tercih etmiştir. Bu politikanın özü, her ülkeyi ayrı ayrı değerlendirip ona göre bir politika izlemektir. İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya gibi ülkelerle zorlu mücadelelerden kaçınmış, gücünün yetmeyeceği merkezden uzak bölgelerde taviz vermiştir. Yakın bir tehlike gördüğü Rusya'yı da fazla ürkütmemeye gayret ediyordu. Almanya, diğer devletlerin karşısında bir koz olarak kullanabileceği önemli bir koz olduğundan her daimiyi ilişkiler geliştirmeye gayret edilmiştir. Amerika ise büyük ülkelerarasına girmek çabası engellenmeye çalışmıştır. Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıkları canlı tutmak ve hatta körüklemek de yine dış politika anlayışının bir sonucuydu. Zaten II. Abdülhamit'in dış politikası; devletlerarası rekabetten, anlaşmazlıklardan faydalanmak, zorunlu olmadıkça devleti sarsacak bir savaşa girmeyip barışçıl bir dış politika izlemektir. Vahdettin Engin, *II. Abdülhamit ve Dış Politika*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s. 25-29. Bu noktadan hareketle demiryolu imtiyazlarını da bu bakış açısından değerlendirmek yerinde olur. Denge unsuru olarak her devlete imtiyaz vermek, tek bir devletin Osmanlı topraklarında güçlenmesini engellemek ve bu sayede ülkenin ömrünü uzatmak, eğer mümkünse parçalamaktan kurtarmak.

³⁴⁴ Bige Sükan Yavuz, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, Kasım 1999-2000, s. 529.

şekilde karşılıyordu. Fakat gelişen ve büyüyen Amerikan sanayine daha fazla hammadde ve pazarlar da gerekiyordu³⁴⁵. Bu anlamda Amerika için hammadde ve pazar için uluslararası rekabette kendine de emniyetli bir yer aramaya başlamıştı.

ABD'nin Anadolu demiryollarına olan ilgisi Amiral Colby Mitchell Chester'den önce başlamış; fakat çeşitli sebeplerden başarısız olmuştu. Örneğin Charles Waring adlı girişimci bu süreci başlatan kişilerdendir³⁴⁶. Yine 1885'de ise Amerikalı Jesse Grant, Basra Körfezi'nden başlayıp İskenderun Körfezi'ne ulaşan bir demiryolunu yapmak istemesine rağmen bu girişimi sonuçsuz kalmıştı³⁴⁷. 1899'da Ankara-Bağdat arası demiryolu inşası için imtiyaz almak üzere Amerika sermayedarlarından bir şirket oluşturma fikri de gündeme gelmiştir³⁴⁸. Daha sonra II. Abdülhamit, Tarsus yakınındaki bir madeni denize bağlayacak 29 millik demiryolunu Amerikalı yatırımcılara yaptırmayı teklif ettiyse de; mali bakımdan getirisi fazla olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. II. Abdülhamit bu kez 1890'da; Trablus-Yemen arasında yapılması planlanan demiryolunu Amerikan yatırımcılara teklif ettiyse de bu da başarısızlıkla sonuçlanmıştı³⁴⁹.

ABD yatırımcılarının Anadolu'da demiryolu projelerini çok sık gündeme getirmeleri ve eskisine oranla daha hevesli davranmalarında Amerikan basınının da rolü olmuştur. Zira basın Anadolu'nun bakir alanlar olduğunu, Amerikan yatırımcılarının buraya yönelmeleri halinde büyük kazançlar sağlayacağını bu sayede de Amerikan çıkarlarının artacağını dillendiriyorlardı.

Amerikan kamuoyu, Türkiye'nin modernleşmeye ihtiyacı olduğuna dikkat çektikten sonra; ABD'nin Türkiye'ye iyi yatırımlar yapabileceğini; bunlardan birinin de demiryolları olduğunu vurgulayan yazılar neşretmişlerdir. "The Spokane Press" gazetesi "...Türkiye'de çok fazla miktarda modernleşme yapılacak demiryolları ve sokak demiryolları inşa edilecek, yeni bölgeler geliştirilecek, telefon ve telgraf hatları

³⁴⁵ Musa Gümüş, *a.g.m.*, s. 186.

³⁴⁶ "The New York Times" gazetesinin 6 Nisan 1882 tarihli bir haberi Amerikan şirketlerinin 1882'de de demiryollarıyla ilgilendiğini gösteriyor. Bu haberde bir Amerikan şirketinin Bağdat Demiryolu için bir bağlantı kurduğunu bahsetmiştir. Gazete şu sütunları neşretmişti: "Sultan günlük İmparatorluk Hazinesini incelemek için Birleşik Devletler Bakanları General Wallace ve Bay. Phelps' e sırasıyla Türkiye ve Avusturya için artık çok nadiren verilen izni verdi. Bay Wallace ve Phelps kasadaki hazinenin miktarı ve çok sayıda sergilenen kıymetli taşlar karşısında şaşırıldılar. Birçok formaliteyle kilitleri açan 40 subay hizmet vermekteydi. Müzakereler Bağdat' da demir yoluna izin vermek için Bay Phelps'in bağlantı kurduğu Amerikan şirketi ile devam etmektedir...". The New York Times, 6 Nisan 1882.

³⁴⁷ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 377-378.

³⁴⁸ Bkz. B.O.A., MV., Dosya No: 39, Gömlek No: 5, Tarih: 07 Ca 1306.

³⁴⁹ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 378.

çekilecek. Amerikalılar şimdiden bazı sözleşmeler yaptı. Ottoman-American Development Company adil bir şekilde demiryolu inşa etmek için 100.000.000 dolarlık bir kontrat teminatı verdi. İmparatorluğun yenilenmesi işinde bir pay çıkarmaya çalışan herhangi meşru Amerikan teşebbüsü tarafından desteklenmeye hazırdır...³⁵⁰” şeklindeki sözlerle demiryolu yapımını desteklemiş, bunun Amerikan yatırımcılar için bir fırsat olduğuna dikkat çekmiştir. “The New York Times” gazetesi de “New York Kapitalistleri Türkiye’nin Zengin Mineral ve Petrol Arazilerini Geliştirecekler”, “Demiryolunun Süratle Yapımı³⁵¹” şeklindeki başlıklarla projeyi desteklemiş ve buradaki madenlere dikkat çekmiştir.

ABD’nin demiryolları ile ilgilenmesi ile ilgili en önemli gelişme; 1908-1909 yıllarında Amiral Colby Mitchell Chester adında bir Amerikalının Anadolu, Suriye ve Mezopotamya’daki demiryolları ve petrol imtiyazları için mücadele etmesiyle başlamıştır³⁵².

Daha proje gündeme gelmeden Amerikan Savaş Gemisi “Kentucky” ile İzmir’e gelen Kaptan Colby Chester, İstanbul’da kendisiyle beraber Amerika Maslahatgüzarı Lloyd C. Griscom ile II. Abdülhamit’le görüşme imkânı bulmuştur. Padişah tarafından samimi bir havada sohbet etmişlerdir. Amerikan gazetelerinden “Brooklyn Eagle”, padişahın bu ılımlı hareketini “Kentucky” savaş gemisinin İzmir’i ziyaretinin herhangi bir rahatsızlık vermediğini gösterme arzusuna dayandırmıştır³⁵³. Zira adı geçen gemi, ABD adına Osmanlı Devleti’nden tazminat talep etmek için gelmişti. Kaptan Colby Chester bu yıllarda bir demiryolu projesi için planlarını yapmaya başlamıştı.

ABD’nde Başkan William H. Taft, Amerikan girişimlerine verdiği aktif destek vermiştir. Dışişleri Bakanı Philander C. Knox de Amiral Chester’in çıkarlarına hizmet etmek adına Şark Meselesinin uluslararası politikalarına dahil olmama geleneğini (Monroe Doktrini) sert bir biçimde, ama geçici bir süreliğine, bırakmıştır. Yani Amerikan diplomatlar “dolar diplomasisi”ne, teşvik etmek için devlet kaynaklarını kullanmaktan gurur duyuyorlardı. Zira Dışişleri Bakanı Philander C. Knox’un şu sözleri bunu destekler mahiyettedir: “Bugün diplomasi ticaret için çalışıyor ve tüm dünyadaki

³⁵⁰ The Spokane Press, 27 Mart 1910, s. 20.

³⁵¹ The New York Times, 8 Ağustos 1910, s. 3.

³⁵² Joseph Grew, Amerika’nın İlk Türkiye Büyükelçisi’nin Anıları-Lozan Günlüğü, Çev: Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, 2001, s. 103.

³⁵³ Brooklyn Eagle, 12 Aralık 1900, s. 6.

Dışişleri Bakanlıkları, her ülkenin ticaretinin gelişmesi için güçlü birer araçtır. Amerika ticaretinin büyümesiyle birlikte Amerikalı ihracatçıların devletlerinden eşit derecede etkili destek almaları kaçınılmaz hale gelmiştir³⁵⁴. ”

Amerikan diplomatik çevrelerin ve yatırımcıların Osmanlı Devleti’ne yatırım yapmalarının nedenlerinden biri de 1908 Meşrutiyetin getirdiği serbest ticarettir. “Daily Press” gazetesi, 1908 den sonra yaşanan siyasi gelişmelere paralel olarak daha önce var olan ticari kısıtlamaların kalktığını bu suretle Amerikan yatırımcılarının çok daha rahat ticaret yapacaklarını ileri sürerek sermayedarları teşvik etmeye çalışmıştır³⁵⁵. “The New York Times” ise “...eski rejimin kontrolü altında baskı ve rejim olmadan hiçbir şey yapılamamıştır...1908’de sakin devrimin homurtuları olsa bile, herkes yeni oluşumun Amerikan sermayesinin hoş karşılanacağı bir gelişim döneminin başlayacağından emindi... Yeni hükümet ile Amerikan sendika bağlantıları Amerikan iş adamlarını bile şaşırtabilecek yeni tecrübeler yaşanabilir...³⁵⁶” diyerek mevcut ortamın elverişliliğine dikkat çekmiştir.

Jön Türkler ülkelerini modernleştirme planlarının içinden kapsamlı demiryolu ve karayolu yapımı, limanların geliştirilmesi, sulama projeleri, kamu hizmet kuruluşları ve mineral çıkarımı tekliflerinin bulunduğu listenin en başına ekonomik gelişimi koymuşlardı. Bunun yanında Osmanlı Devleti’nin kendi ekonomik gelişimi için doğal sermayeden ve yönetim becerilerinden muazzam derecede yoksun oluşu, diğer ülkelerden yardım aramasına sebep olmuştu. Aynı zamanda devlet; Avrupa’nın siyasi emelleri için olası bir denge ağırlığı olarak kullanmak için Amerika sermayesini bir fırsat olarak görmüştür³⁵⁷.

Esasen Chester’in ortakları, Anadolu’da yapılması planlanan demiryolu hattıyla ilgilendiklerini belirten ilk Amerikalılar değillerdi. Dr. Bruce Glasgow, İngiliz-Amerikan “J. G. White” firmasını ve Şirketini temsilen, bu hatlar için daha önceden başvuru yapmıştı. Ayrıca Glasgow, İstanbul’daki Amerikan Büyükelçiliği ile taleplerini paylaşıp “J. G. White” Şirketi’nin ilerleme kaydettiğini belirtmiş ve büyükelçilik ofislerinden diplomatik yardım almıştır.

³⁵⁴ John A. DeNovo, “A Railroad for Turkey: The Chester Project, 1908-1913”, *The Business History Review*, Vol: 33, No: 3, (Sonbahar, 1959), The President and Fellows of Harvard College, s. 301.

³⁵⁵ *Daily Press*, 17 Ocak 1909, s.11.

³⁵⁶ *The New York Times*, 14 Ağustos 1910.

³⁵⁷ John A. DeNovo, *a.g.m.*, s. 302.

Önceleri büyükelçilik, daha mütevazı Halep-Akdeniz demiryolu planı yürütmesinde ve İstanbul'da bir telefon sistemi kurmak için başvuru yapmasında Chester'e yardımcı olmuştu. Bununla birlikte bu kez White Şirketi'nin istediği hatların çoğuyla aynı hatlar için başvuru yaptığını Amerikan yetkilisi Lewis Einstein'a haber vermemiş, büyükelçiliğe danışmadan hareket etmişti. Bütün bunlarla birlikte İstanbul'daki Amerikan diplomat Lewis Einstein'ın kendisini ilgili Türk yetkilileriyle tanıştırmayı kabul etmesine rağmen Chester, taleplerini resmi olarak büyükelçiliğe sunmamıştı. Bu açıdan Chester, Türkiye'deki Amerika girişimi için planlarının her yönden engellendiğini hissetmiştir. Chester, ayrıca White Şirketi'nin Glasgow'un kendisinin dolandırıcı olduğuna dair bilgiler yaydığını, Einstein ve elçiliğin kendisine karşı Glasgow'la birlikte entrika çevirdiğini ve Türk basınındaki makalelerin insafsızca tekliflerine saldırdığını ileri sürmüştür³⁵⁸.

Aynı hatlar için iki Amerikalı grup arasındaki rekabet, Amerika sermayesine karşı uygun bir biçimde dağıtımını tehlikeye atabileceğinden Dışişleri Bakanlığı'nı kaygılandırmıştır. Einstein, Washington'daki üstlerine başarısının yakın Doğu'daki Amerika girişimi ve prestiji için büyük bir zafer anlamına geleceğine inandığı Glasgow'a destek vermeye çalıştığını bildirmiştir. Chester'ın menfaatleri Einstein'ın White Şirketi ile anlaşma yapma teşvikini elinin tersiyle ittiğinde, Einstein her iki grup arasında karar verme konusunu Türk yetkililerine bırakarak taraf tutmadan her iki grubu da diplomatik olarak desteklemesi gerektiğine karar vermiştir.

Glaskow'un başvurusu üzerine, "Osmanlı Hükümeti tarafından 99 yıllığına demiryolu hattının çevresindeki 40 km.lik alan içindeki petrol dahil tüm maden yataklarının demiryollarının işletme imtiyazıyla birlikte yapımçı demiryolu şirketine bırakılması kararlaştırılmış", ancak ön anlaşma Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında görüşülürken daha uygun koşullar önerisiyle başka istekliler de ortaya çıkmıştı. İşte Glaskow'un dışındaki altı istekliden birisi de az evvel bahsettiğimiz Amiral Colby M. Chester idi³⁵⁹.

³⁵⁸ John A. DeNovo, *a.g.m.*, s. 304-305.

³⁵⁹ Bige Sükan Yavuz, *a.g.m.*, s. 529.

Chester-Glasgow rekabetinin sonucunda 1909'da White Şirketin bu yarışı kaybetmiştir³⁶⁰. Chester dar ray açıklığı yerine geniş ray açıklığı ve demir yolunun her iki tarafına 20 yerine 10 kilometrelik arazi başışı gibi daha üst düzey teklifler vermişti. Amerikalıların yapımını üstleneceği Halep'ten Akdeniz'e uzanan demiryolu projesinin asıl planı, Almanya'nın planlanan hattın daha önceden Berlin-Bağdat projesine tahsis edilmiş olan bölgeden geçeceği için projeye karşı çıkmasıyla sıkıntıya düşmüştü. Bununla birlikte Jön Türklerin Amiral'in görüşlerini sıcak karşılaması üzerine cesaretlenen Chester'ın planları, sonraki birkaç ay içerisinde orijinal plandan daha hırslı demiryolu yapımı ve mineral geliştirme planına dönüşmüştü.

1909 yazı sonlarında Chester ve ortakları Harput, Ergani, Diyarbakır, Musul ve Kerkük üzerinden Anadolu'nun merkezindeki Sivas'ın doğusundan İran sınırındaki Süleymaniye'ye kadar olan hattı almak amacıyla imtiyaza başvurmuştu. İltisak hatları, ana hattan Karadeniz Samsun limanına, Halep üzerinden Akdeniz'e ve Bitlis üzerinden Van'a gidecek şekilde planlanmıştı. Toplamda minimum 2,000 kilometre olan bu hatlar, 1,000,000,000 dolardan daha fazla olarak hesaplanan maliyete sebep oluyordu. Planlanan bu hatlar ne tesadüftür ki girişimcilerin demiryolu geçiş hakkı boyunca faydalanmak istedikleri söylenenlere göre “*mineral bakımından zengin bölgelerden*” geçiyordu³⁶¹.

Bu projenin demiryolu hatlarını geçirmeyi öngördüğü “Sivas'tan Güneydoğu'ya” uzanan ana hat üzerindeki Sivas, Hekimhan, Harput, Ergani ve Diyarbakır çevreleri Osmanlı Devleti'nin ve dünyanın en önemli demir, krom, bakır ve petrol yataklarıdır. Maden yataklarının tamamı Chester Projesinin 40 kilometrelik imtiyaz şeridi içinde kalmaktadır”³⁶².

“The New York Times” gazetesi de bu bölgelerden geçen zengin madenlere dikkat çekmiştir: “...ölçümlerde var olduğu bilinen rakamdan daha fazla yüksek metal içerikli bakır maden cevheri bulunmaktadır. Amasya'da kömür dağlarda bolca bulunmaktadır. Kerkük'ten Kustev'e kadar 600 kilometrekarelik alan içine dağılmış

³⁶⁰ Bazı kaynaklarda Chester ve ortaklarının başarılı olmasında Glasgow ve Denbigh gruplarına karşı, kendi bölgesinde demiryolu inşasıyla ilgilenen Erzurum mebusu Ermeni Dr. Pastırmacıyan'ın Chester'i desteklemesinin de etkisinden söz edilse de, dönemin Demiryolları Genel Müdürü Muhtar Bey, 1923'de TBMM'nde yaptığı konuşmada Glasgow'u desteklediğini ve Chester'e karşı olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Bilmez Bülent Can, *a.g.e.*, s. 132.

³⁶¹ John A. DeNovo, *a.g.m.*, s. 304-305.

³⁶² Turgut İleri, *a.g.m.*, s. 1149.

*kuyuların içinden açıkca ne çıkacağı herkes tarafından bilinmektedir. Mithat Paşa zamanında analiz ve alınan iyi netice sonrası örnekleri Londra'ya gönderilmişti ve padişah yağ rafine etmek ve Amerikan petrolü kadar güzel petrol elde edilmesi için fabrika kurmuştu...*³⁶³”

Daha sonra yapılan değişikliklerle Harput'tan başlayarak Van Gölü kenarında bir iskeleye ulaşacak dar bir hattın yapımı öngörülmüştür. Ayrıca Akdeniz'de varılacak yer ve yapılacak liman Yumurtalık oluyordu. Bunun yanı sıra Osmanlı Hükümeti Harput'tan Yumurtalık'a incek demiryolu için kilometre garantisi verecek, ayrıca, demiryolu hattının çevresindeki 40 kilometrelik alanda bilinen ya da sonradan bulunacak petrol dahil tüm maden yatakları imtiyaz sahibine bırakılacaktı³⁶⁴.

Yapılan ön sözleşmeden sonra Amiral Chester ve bazı Amerikalı işadamları “Ottoman-American Development Company” (OADC) isimli bir şirket kurmuştur³⁶⁵. Şirket mali açıdan güçlü olduğunu Osmanlı Devleti'ne ispatlamak istiyordu. Bu anlamda New York mali kuruluşlarının en önemlisinden tavsiye mektubu alan şirket daha sonra hem İstanbul'da hem de Washington'daki Türk Büyükelçiliği'nde direk olarak diplomatik destek arayışlarına girmiştir³⁶⁶.

1910 yılının ilk ayları boyunca Chester ve ortakları İstanbul'da yavaş ancak tatminkâr bir gelişme göstermiş ve Mart başı itibariyle Bayındırlık Bakanı ile detaylı bir ön sözleşme imzalamışlardır. Şirket güvenilirliğinin kanıtı olarak şirket İstanbul'daki bankaya 20,000 Euro yatırmıştır. Daha sonra bunu Sadrazam Hakkı Paşa'nın sözleşmeye uymayı reddetmesi ile yaklaşık üç süren bir erteleme takip etmiştir³⁶⁷. Bu ertelemeye karşı çıkan Knox Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmaya başlamıştır. Knox, aynı zamanda bazı konular için de pazarlık yapabileceğini ifade ediyordu. Bu konular: “Osmanlı Devleti'ne giren gümrük oranlarının yüzde 7'den 11'e yükselmesi, ABD'de savaş gemileri satın alınması, suç faaliyetlerine neden olan Amerikalıların bulunduğu

³⁶³ *The New York Times*, 14 Ağustos 1910.

³⁶⁴ Bige Sükan Yavuz, *a.g.m.*, s. 530.

³⁶⁵ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 380.

³⁶⁶ John A. DeNovo, *a.g.m.*, s. 307.

³⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin projeyi erteleyip oyalamasında Avrupa'nın baskısının yanı sıra Ermeni meselesinin de etkisi olduğunu Erzurum mebusu olan Ermeni Pastırmacıyan ileri sürmüştür. Erdal Açıkse-Rahmi Doğanay, *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2010, s. 61.

yerdeki en özel hakları ve bazı zorunlu ayrıcalıkların A.B.D tarafından bırakılması (kapitülasyonlar)dan” oluşuyordu³⁶⁸.

Özellikle Hakkı Paşa’nın imtiyaz karşılığında Amerika’dan çeşitli tavizler istemesi ve karşılığında tatminkâr olmaması projenin sürüncemede kalmasının sebeplerinden biridir. Bunun en önemlisi de 1830 Anlaşması’nın 4. maddesi ile ilgilidir. Osmanlı Devleti, Osmanlı topraklarında suç işleyen Amerikalıları yargılama yetkisine sahip olmayı istiyordu. Bu durum Osmanlı Devleti’nden Amerika’ya göç edip Amerikan vatandaşlığını kazanıp tekrar geri dönen Ermenileri kapsadığından önem arz etmekteydi³⁶⁹.

“*The Sun*” gazetesi de ilgili 4. madde sorununun Chester tarafından başvurulmuş demiryolu izninin onayı için bir koşul olduğunu neşretmiş ve bu konuda uzlaşıcı yazılar yazarak adı geçen 4. madde konusunda esneklik yapılabileceğini vurgulamıştır³⁷⁰.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bu konuyla ilgili geçen bir belgede demiryolu imtiyazı görüşmeleri esnasında bu konunun da düzeltilmesi gerektiği belirtilmişti. Adı geçen belgede şu ifadeler yer almıştır: “*Amerika Hükümetiyle imzalanan bin sekiz yüz otuz tarihli sözleşmenin dördüncü maddesinin değiştirilmesi hakkındaki ihtilaf henüz giderilememiş ve bu durum Osmanlı ülkesinde suç işleyen Amerikalıların uzun müddet cezasız kalmalarına sebep olmakta olduğundan bahisle, Anadolu’da demiryolu yapımı için ayrıcalık ve özel izin isteyen Amerika sendikasının isteğinin yerine getirilmesi sırasında anılan konudaki ihtilafın da düzeltilmesi gereğine dair bazı ifadeleri içeren Dışişleri Bakanlığının 30 Mayıs 1910 tarihli yazısı okunmuştur*”.Belgenin karar kısmında ise bu konu hakkında Washington’daki Osmanlı Devleti elçisi Ziya Paşa aracılığıyla görüşmelerin hızlandırılması gerektiği ifade edilmiştir³⁷¹.

Bu konuyla ilgili bir başka arşiv belgesinde de yeni uygulamaya konulan “Damga Vergisi”nin Amerikan vatandaşlarını kapsamaması gerektiğini dile getiren Amerika ile Osmanlı Devleti’nin görüş ayrılığına düştüğü belirtilmektedir. Belgenin devamında “... *Bugün Anadolu’da Amerika sermayesiyle yapılacak demiryolundan dolayı görüşmeler devam etmektedir. Bu demiryolu işi meydana çıkmak yeteneğini*

³⁶⁸ John A. DeNovo, *a.g.m.*, s. 309-310.

³⁶⁹ Erdal Açıksees-Rahmi Doğanay, *a.g.e.*, s. 66.

³⁷⁰ Bkz. *The Sun*, 24 Mayıs 1911, s. 4.

³⁷¹ B.O.A., MV., Dosya No: 140, Gömlek No: 96, Tarih: 27 Ca 27.

*gösterdiğinden, bahis olunun Damga Vergisi konusunu halletmek için bu durumun pek uygun görüldüğünden dolayı Osmanlı Hükümetinin anılan konunun da düzeltilmesi hususundaki arzusunu şimdiden hissetmesi uygun görüldüğünden...*³⁷²” denilerek bu konunun ABD’den demiryolu imtiyazı çerçevesinde görüşülmesi kararlaştırılmıştır.

Osmanlı Devleti aynı zamanda ABD Hükümeti’nin imtiyazlarla ilgili direkt desteğini almaya çalışmıştır. Bunun üzerine Amerikan elçisi Oscar Straus, kendi adına gereken mücadeleyi yaptığını fakat Dışişleri Bakanlığı’nın bu konu hakkında önlem alması için kendisine yeterli alan vermemesini eleştiriyordu. Osmanlı Devleti’nin beklediği siyasi desteğin ilk adımı Müsteşar Huntington Wilson tarafından gerçekleştirilmiştir³⁷³. Müsteşar; Chester’a imtiyaz verilir verilmez Türk gümrük vergilerinin arttırılması için ABD’nin onay verdiğini dile getirmiştir³⁷⁴. Bu girişimler olumlu sonucunu 14 Mayıs 1911’de vermiş sadrazam tarafından imzalanarak Meclis-i Mebusan’a gönderilmişti³⁷⁵.

Chester ve ortaklarının bu girişimleri diğer devletler tarafından da kaygıyla takip edilmiş, her defasında değişik hatlara kendi çıkarlarına ters düştüğü için itiraz ediyorlardı³⁷⁶. Bu hatların başında ise Sivas-Samsun hattı geliyordu. Bu hat Rusya’nın daha önce elde ettiği imtiyaza yakın olduğu için, İngiltere özellikle Musul petroleri için Almanlarda Bağdat demiryolunun tehlikeye gireceği kaygısıyla³⁷⁷ Amerikan projesini desteklememiş her defasında meclise baskılar yapmışlardır.

Amerika “açık kapı” (tüm güçler için eşit şans tanınması) politikası kapsamında Avrupa sermaye çevrelerinde birtakım girişimlerde bulunup destek almaya çalışıyordu. Yeterli sonuçlar alınamayışını Amerikan elçisi Oscar Straus; “bu büyük projelerin büyük güçlerin çıkarlarıyla çeliştiği” sözleriyle özetlemiştir. Elçinin 12 Mayıs 1910 tarihinde bu konuyla ilgili olarak şu analizi yapmıştır: “*Görüşmeler Amerikan şirketi için bana umut verici gibi göründü; ancak bir oldu bitti olana kadar buradaki görüşmelerin herhangi bir maddesinin nihai sonucu hakkında kimse yargılama yapamaz. Türkiye, İmparatorluğun siyasi varlığını pratik olarak sağlayan altı büyük*

³⁷² B.O.A., HR.HMŞ.İŞO., Dosya No: 80, Gömlek No: 20, Tarih: 10 Mart 1328.

³⁷³ *The New York Times*, 10 Ekim 1910, s. 3.

³⁷⁴ John A. DeNovo, *a.g.m.*, s. 309-310.

³⁷⁵ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 382.

³⁷⁶ Bilmez Bülent Can, *a.g.e.*, s. 136-137.

³⁷⁷ Yaşar Semiz, *a.g.t.*, s. 39-40.

güçle olan iyi ilişkilerinin gelişmesine o kadar bağlı ki bu güçlerden bir ya da daha fazlası –örneğin Almanya ya da Rusya- oldukça karşı olmalıdır. Eğer kesin değilse bu böyle bir imtiyazın verilmesi için ciddi bir engelin olduğunu kanıtlayacaktır³⁷⁸”

Uzun süren görüşmeler netice vermemiş, bir de şirket içindeki bir takım anlaşmazlıklar da baş göstermiş iki tarafa da yorgunluk belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin ABD’den Trablusgarp Savaşı’nda arabuluculuk talebi de reddedilince proje iyice itibarını kaybetmişti. Şirket daha önce yatırdığı depozito bedelini de³⁷⁹ Trablusgarp Savaşı’nı bahane ederek³⁸⁰ geri almıştı.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, İngiltere ve Almanya güç birliği yaparak kendi ararında “The Turkish Petroleum Company” (Türk Petrol Şirketi) ni kurdular. Akabinde 1913’de yeni bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre; petrol başta olmak üzere bölgenin birçok zenginliğini bu şirket aracılığıyla paylaşacaklardı. Bu anlaşmadan sonra The Turkish Petroleum Company’ye imtiyaz almak için Osmanlı Devleti’ne baskılar yapmaya başlamışlardır. Bu baskılara dayanamayan Osmanlı Devleti 1914’de birtakım petrol ayrıcalığını vermiştir³⁸¹. Bu gelişme güç birliği yapan Almanya ve İngiltere’nin adeta Chester’e bir gövde gösterisi anlamını taşıyordu.

Chester’in önsözleşmesini imzaladığı bu anlaşma gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Chester ve ortakları 1912 yılı başlarında eski şirketi sonlandırıp yerine Ottoman-American Exploration Company (OAEC) adıyla yeni bir şirket kurarak Amerikan Dışişlerinin desteğini talep etmişlerse de olumlu yanıt alamamışlardır³⁸².

Netice itibariyle ABD’nin diğer devletler gibi bölgede nüfuz elde etme çabasıyla yola çıktığı “Chester Projesi” gerçekleşmemiş, sadece proje olarak tarihteki yerini almıştır³⁸³. Projenin başarılı olamamasında; İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya’nın çıkarlarına ters düştüğü için projeyi engelleme girişimleri, Osmanlı Devleti’nin istediği tavizleri ABD’den alamamış olması (kapitilasyonlar, gemi ve silah siparişi gibi),

³⁷⁸ John A. DeNovo, *a.g.m.*, s. 312.

³⁷⁹ Erdal Açıkşes-Rahmi Doğanay, *a.g.e.*, s. 62-63.

³⁸⁰ Bige Sükan Yavuz, *a.g.m.*, s. 530.

³⁸¹ Musa Gümüş, *a.g.m.*, s. 188.

³⁸² Sevilay Özer, “Chester Projesi’nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması”, *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 296. Sonuca ulaşmamasında Chester’in mali gücünün zayıflığı ve 1913 yılı Haziran’ında Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrası yeni yöneticilerin projeye sıcak bakmamaları etkili olmuştur. Bkz. Erdal Açıkşes-Rahmi Doğanay, *a.g.e.*, s. 69; Bige Sükan Yavuz, *a.g.m.*, s. 531.

ABD'yi Trablusgarp Savaşı'nda arabuluculuğa ikna edememiş olması, meclis içinde farklı görüşlerin bulunması, Chester ve ortaklarının Dışişleri Bakanlığı haricinde ABD diplomatlarından ve hükümetinden yeteri desteği alamamış olması, şirket içindeki anlaşmazlıklar ve şirketin mali gücünün yeterli olmaması gibi çok yönlü faktörlerin etkisinden söz edilebilir³⁸⁴.

“*The Sun*” gazetesi de anlaşmanın başarısızlığının ana sebebini Almanya'ya bağlamıştır. Gazete “*Almanya İtiraz Etti*” başlıklı haberine şu cümlelerle devam etmiştir:

“Küçük Asya’da \$100 000 000 lık bir demir yolu yapmayı planlayan Bir New Jersey firması olan Osmanlı-Amerikan geliştirme Şirketi, Türk Hükümeti’nden izninin alınması ihtimalinin düşük olması nedeniyle projeden geri çekilmek üzere olduğu bilgisi Washington’da bugün alındı. Eyalet Sekreteri Know diplomatik etkisi sebebiyle önerilen projeden çekildi. Planın başarısızlığı genel olarak Türk meselelerinde Almanya’nın etkisine bağlanmaktadır. Eyalet Departmanı yöneticisi projeyi tekrar canlandırmayı ummaksızın projenin pratik olarak bittiğini kabul etti. Birkaç yıl önce Osmanlı-Amerika Geliştirme şirketi Küçük Asya’da toplam uzunluğu yaklaşık 2000 km olan ve tahmini masrafı &100 000 000 olan bir demir yolu sistemi yapmak ve işletmek için Türk Hükümet’ine başvuruda bulundu.

Yolun ana hattı Suriye’den çıkıp, Akdeniz’de bir liman üzerinden, Diyarbakır’a ve oradan da Bitlis ve Van’a uzanmaktaydı. Proje kamu Çalışma Bakanı ve Osmanlı Hükümeti Eyalet Konseyi tarafından kabul edildi. İstanbulda’ ki Alman Büyükelçisi, alman sendikasının Bağdat demir yolu için izni elinde tutma hak ve ayrıcalığı ile ters düşeceği için ve ayrıca 1907 Türk maden kanunu ile de ters düşeceği için araya girerek izne itiraz etti. Bu kanun, Güçler Türk gümrük vergisinde yüzde 8’ den 11’ e bir artışa onay verdiğinde yasallaştırılacak. Osmanlı Hükümeti ve Amerikan ilgililerinin yasal danışmanı, Alman Hükümetinin pozisyonunun tahammül edilemez ve ister Türk maden kanunu ister Bağdat demiryolu izni olsun önerilen izinler ihlal edilmeyeceğini rapor etti. Almanya’ nın karşı çıkması Eyalet Departmanı Yöneticileri için bir sürpriz oldu³⁸⁵.

³⁸⁴ John A. DeNovo, a.g.m., s. 301.

³⁸⁵ *The Sun*, 18 Kasım 1911, s. 4.

John A. DeNovo projenin başarısızlığını şu cümlelerle özetlemiştir: “*Esasen demiryolu imtiyazı kapsamında tüm emperyalist devletlerin ortak menfaat noktası özellikle 19. Yüzyıldan itibaren öneminin farkına varılan “petrol” idi. Almanya, Bağdat-Berlin demiryolu ile civardaki petrol yataklarını kontrolü altına almak istiyordu. İngiltere ise Osmanlı Devleti içindeki halklarla gizli anlaşmalar yaparak bu topraklardaki maden ve petrol arama, ticareti, devri gibi faaliyetleri kontrolü altına almaya çalışmıştır. İngiltere ve Almanya’nın Osmanlı petrol kaynaklarını paylaşma konusundaki çekişmesine ABD ve Rusya’da dahil olmuştur*³⁸⁶.”

Proje daha sonraları tekrar gündeme gelse de yine bir sonuca varılamamıştır. Osmanlı Devleti özellikle Lozan Konferansı’nın kesintiye uğradığı zamanda düşmanlarının karşısına daha güçlü çıkabilmek için Amerika’nın desteğini almak amacıyla bu projeyi tekrardan gündeme taşımıştır. Fakat Lozan Konferansı’nda Musul’un alınamayışı ile petrol imtiyazları alma girişimi suya düşen Amerika, bundan vazgeçmiş dolayısıyla Chester Projesi gündemden kalkmıştı. Osmanlı Devleti ilk dönem Chester Projesi konusuna, diğer devletlere denge unsuru olarak ve bazı konularda tavizler kazanmak (kapitilasyonlar vs.) için nasıl göz kırpmışsa aynı şekilde ikinci dönem (1.Dünya Savaşı’ndan sonra) Chester Projesi’nde de yine devletlere karşı bir güç dengesi sağlamak en azından Lozan’da Amerika’nın desteğini alabilmek amacıyla bu projeye ılımlı bakmıştır. Yani Osmanlı Devleti tarafından mesele toprak bütünlüğünü sağlamak için bir devletlerarası denge sağlama meselesiyken Amerika için de nüfuz kazanma ve petrolere erişme meselesiydi.

ABD cihetinden duruma bakacak olursak temel amaç; demiryolu vasıtasıyla bölgeye nüfuz etmek böylece buradaki petrol başta olma üzere zengin maden

³⁸⁶ II. Meşrutiyet’ten sonra Almanya ile ilişki daha ilerlemiş, bu anlamda Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’nın bitimine kadar Almanya’ya petrol imtiyazlarını tanımıştır. 1917 yılında ABD’nin de I. Dünya Savaşı’na iştirak etmesiyle birlikte Rusya’dan boşalan Kafkas petrol bölgesi İngilizler ile ABD arasında bir çekişme alanı oluşturmuştur. I.Dünya Savaşı esnasında ABD’nin İran petrollerini tekeline geçirme mücadelesi karşısında İngiltere, Türklerin elinde bulunan Irak ve Musul petrollerine gözünü dikmiştir. Versailles Barış Anlaşması gereğince Irak petrollerinden Almanya’nın % 25 hakkı Fransa’ya verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti ile imzalanan Mütarekenin 24. Maddesi’nde Ermenilerin Doğu Anadolu Bölgesinde Vilayet-i Sitte’de çoğunlukta oldukları ve bu bölgede bir kargaşa çıkarsa buraların İtilaf Devletleri’nce işgal edilebileceğine yer verilmişti. Böylece bu bölgede de Kafkas ve Irak petrollerinden Türkiye uzaklaştırılacaktı. Lozan Barış Antlaşması’nda Musul ve Kerkük meselesi bir çözüme kavuşmamıştır. 1924 yılında Hakkâri bölgesinde çıkan Nasturi ve 1925 yılında Doğu Anadolu Bölgesi’nde çıkan Seyh Said isyanları ile uğrasan Türkiye’nin 1926 yılında İngiltere ile Musul- Kerkük anlaşması yapılarak bölge elinden çıkmıştır. Yüksel Kaştan, “Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Siyasi Yapısına Etkisi”, *Türkiye 10. Enerji Kongresi*, 27-30.11.2006, İstanbul, http://www.dektmk.org.tr/pdf/enerji_kongresi_10/enerjikaysiyasiyapi.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2013)

yataklarının kontrolünü ele geçirmekti. Aynı zamanda nüfuz sağlamak için kendi kontrolünde kukla Ermenistan kurma fikri için de alt yapı bu proje ile gerçekleştirilmek isteniyordu. Çünkü hattın yoğun olarak geçtiği yer bağımsız Ermenistan için istenilen topraklardı. Zaten 1900’de Ermeni olayları sebebiyle Amerikan Savaş Gemisi “Kentucky” ile Osmanlı Devleti’ne gözdağı vermeye gelen Amiral Colby Chester değil miydi? Bu anlamda Ermeni-Chester ikilisini yan yana getirdiğimizde amaçlanan hedef alenen ortaya çıkmaktadır. ABD, günümüzde de petrol bölgelerinde nüfuz sahibi olmak için bu bölgelerde piyon devletçikler kurmak suretiyle amaçlarına ulaşmak istemektedir. Yani “Chester Projesi” ABD tarafından halen yaşatılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI DEVLETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ VE HUKUKİ İLİŞKİLER

3.1. Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İlk Temasların Başlaması

Kaynaklardan bazıları “Yeni Kıta” hakkında Osmanlı Devleti’nin bildiklerini çok eskilere 1580 yıllarına kadar dayandırmaktadır. Bu anlamda Osmanlı Devleti’nde Amerika hakkında yazılan en eski kitap “Tarih-i Hindi Garbi”dir¹. Aynı zamanda Seydi Ali Reis’in yazmış olduğu “Mir’atü’l-Memalik” adlı eserinde Amerikalılara yer vermesi Osmanlıların Amerikalılar hakkında bilgi sahibi olduklarını göstermektedir². Bazı kaynaklar Müslümanların Amerika’ya Kristof Kolomb’tan (1492) önce geldikleri görüşünü ileri sürmektedir³.

Kristof Kolomb’un 1492’de Batı Hindistan’a varıp, burayı keşfetmesinden sonra Piri Reis*, 1513’te Amerika’nın da bulunduğu bir dünya haritasını çizip, Sultan 1. Selim’e takdim etmişti⁴. Piri Reis’in “Kitâb-ı Bahriye” adlı eserinde; Antil Adaları’nın denizciler tarafından 1465 yılında keşfedildiğini yazması, buraların Kristof Kolomb’tan önce Amerika yakınlarındaki adalara giden denizciler olduğunu ispat etmesi bakımından önemlidir⁵.

¹ Yahya Bostan, *The United States’ Efforts At Being A Great Power And Its Effects On Ottoman-United States Relations At The End Of The Nineteenth Century*, (Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s. 96; Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Ankara, 1959, s. 7.

² Neslihan Öztürk, *Türk-Amerikan Diplomatik İlişkileri (1870-1930)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s. 20.

³ Osman Özsoy, “Türk-Amerikan İlişkilerinin İlk Dönemi ve Amerika’daki Tanıtım Faaliyetler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 114, İstanbul, Haziran 1998, s. 193.

* Ünlü Türk denizcisi ve bilim adamı Piri Reis (1465-1554), denizcilik alanında Türk tarihinde ün yapan şahsiyetlerdendir. İyi bir bilim adamı olduğundan yıllar boyu Adalar Denizi ve Akdeniz’e ilişkin önemli gözlemler yapmıştır. Onun keşiflere ilişkin ilk çalışması 1513 yılında yapmış olduğu Dünya Haritası’dır. Bu harita, Güney ve Orta Amerika dahil, o yıllardaki dünyanın bilinen bütün karalarını ve denizlerini göstermektedir. Piri Reis dünya haritasını yaparken, bir yandan da Akdeniz’e ilişkin çalışmalarını sürdürmüş ve ulaştığı sonuçları “Bahriye” adını verdiği kitabında toplamıştır http://www.denizmuzeleri.tsk.tr/idmk/kafkas/my_documents/my_files/samples. Piri Reis’in hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Afet İnan, *Piri Reis’in Hayatı ve Eserleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.; Kemal Özdemir, *Piri Reis*, Ankara, 1994.

⁴ Orhan Koloğlu, “200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi: Türk’le Amerikalı’nın Tanışması”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı: 163, Temmuz 1997, s. 17. Ayrıca bkz. Sadi Selen, “Piri Reis’in Şimali Amerika Haritası”, *Belleten*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara, Nisan 1937, s. 515-518.

⁵ Erhan Afyoncu, *Osmanlı’nın Hayaleti*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 120.

Bunun yanında Kristof Kolomb Amerika'yı keşfinde yer alan denizcilerden birinin takma adı "Rodrigo" olan bir Türk'ün olduğunu iddia etmiştir. Öne sürülen iddiaya göre takma adı Rodrigo olan bu denizcinin Piri Reis'in amcası olan Kemâl Reis'in korsanı olduğu ve İspanyolların eline esir düştüğü, esaret hayatından kurtulmak için Hristiyanlığı kabul etmiş olduğu söylenmektedir. Ünlü Türk denizcisi Piri Reis, amcası Kemal Reis'in esir aldığı birinden Amerika'nın keşfi hakkında ayrıntılı bilgi elde etmişti. Piri Reis, üç defa Kolomb ile birlikte Amerika'ya giden bu esirden öğrendiklerini 1513 tarihli meşhur dünya haritasının üzerine kaydetmişti. İddiaya göre bu esir Kemal Reis'in korsanı olan Rodrigo'dan başkası değildi⁶.

Afet İnan'a göre; Piri Reis Amerikan haritasını çizerken Kristof Kolomb'un haritasından faydalanmıştır. Piri Reis'e Kolomb'un haritasını getiren kişinin ise İspanyollara esir düşen Kemal Reis olduğunu iddia etmiştir. Afet İnan'ın diğer bir iddiası da Kemal Reis ile Piri Reis'in İspanyollara karşı 1501'de savaştıkları ve bu savaş esnasında adı geçen haritanın Piri Reis'in eline geçtiğidir⁷.

Osmanlı uyruğundan Türkler arasından ise Amerika'ya ilk ayak basan, Kayserili Mehmed ile Giritli Mustafa adındaki kişilerdir. Bunlar Tunus Bey Hamuda Paşa adına elçilik yapma maksadıyla burada bir yıl kalmıştır⁸. 1805 Ağustos-Eylül aylarında Tunus'tan çıkıp Amerika ve Avrupa kıtalarında toplam üç sene dolaşan bu iki Türk, Amerika hakkında Osmanlı Devleti'ne bir rapor sunmuşlardır. Bu raporda şu çarpıcı sözler bulunmaktaydı:

"...Amerika'nın yirmi iki sene önce İngilizlerin elinden kurtulup şimdi kendi başına bir hükümet olmuşlar, önce bir çekişme anlaşmazlık olmuş, daha sonra barışmışlardır. On sekiz seneye kadar Amerika'da savaş gemisi yapılmaması şart koşulmuş ise de, şimdi anılan bu süre tamam olduğundan, o zamandan beri hazırladıkları mühimmat ile savaş gemileri yapımına başlamışlardır. O zaman otuz kadar savaş teknesiyle, gümrük defterlerinde on üç bin adet ticaret tekneleri vardı. Diğer devletler gibi Osmanlı Devleti'ne elçi göndermek istiyorlardı. Daha çok çalışıp gece gündüz düşünceleri bu

⁶ Bu konu hakkında öne sürülen iddianın ayrıntıları için bkz. Abdurrahman Aygün, "Amerika'nın Keşfinde Türkler'in Hizmeti", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Haziran 1934, s. 364-368; Sabri Tümer, *Amerika'nın Keşfinde Türkler (Deneme)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1961.

⁷ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 28-29.

⁸ Orhan Koloğlu, "200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi: Türk'le Amerikalı'nın Tanışması", s. 17-18.

isteklerinden ibaretti. İmkânını bulsalar çok miktarda mal harcamaya bakmayacaklardı. Tophane, cepthane, baruthane ve tersaneleri gayet gelişmiş idi. Pek çok işçi ile devamlı olarak gerekli mühimmat hazırlamakta olduğunu anlatırlar...⁹”. Adı geçen Türkler Amerika’nın donanma gücüne ve teknolojisine dikkat çekmiş ve Osmanlı Devleti ile ilişki kurmayı arzuladığına vurgu yapmışlardır.

Amerika’ya Türkler hakkındaki bilgiler; Avrupalı bazı göçmenler, Avrupalı seyyahlar ve bazı İngilizce kitaplar aracılığıyla sağlanıyordu. Avrupalıların Türkler hakkındaki yanlış telakkileri Amerika’da da kendini göstermiştir. Amerika’daki kolonilerin bağımsızlığını kazanmak için sarf ettiği çaba Avrupa gazetelerinin tercüme edilmesiyle, İstanbul’dan devletçe takip edilmiştir¹⁰. Fakat yine de Amerika’nın bağımsızlığını kazanmasından önceki süreçte her iki devletin de birbiri hakkındaki bilgilerinin sınırlı olduğunu söylemek mümkündür¹¹.

Türk-Amerikan ilişkileri Amerika’nın keşfinden sonra Amerikan altın ve gümüşünün Osmanlı Devleti’ne girmesi ile dolaylı olarak başlamıştır¹². Fakat iki ülke arasındaki ilk ilişkilerinin temelleri Akdeniz’de Amerikan vatandaşlarının ticari teşebbüsleri vasıtasıyla 19. yüzyılda başlarında başlamıştır¹³.

Osmanlı-ABD ilişkilerinin geç başlamasının nedenlerinden biri ABD’nin tarih sahnesine geç çıkmış olmasıdır. Diğer sebepler arasında Amerikan Kongresi’nin kabul ettiği Monroe Doktrini¹⁴ ve iki ülke arasındaki coğrafi uzaklıktır.

Osmanlı Devleti-ABD siyasi ilişkileri 1850 yılından sonra misyonerlik faaliyetlerinin hız kazanması, Ermeni meselesinin ortaya çıkışı ve ABD tarafından desteklenmesi¹⁵ gibi öne çıkan birtakım olaylarla beraber hız kazanacaktır. Bundan önce ticari eksenli ilişkiler ön plandadır.

⁹ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No:417, Gömlek No:57945, Tarih: 29 Z 1223.

¹⁰ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 7.

¹¹ Erdal Açıkses, *Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 2003, s. 27.

¹² Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri (1786-1929)*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 175.

¹³ Yahya Bostan, *a.g.t.*, s. 96.

¹⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 176-177.

¹⁵ Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 33.

3.2. Osmanlı Devleti'ne İlk Gelen “George Washington” Gemisi ve Kumandanı Kaptan Bainbridge'nin Temasları

Kumandan William Bainbridge komutasındaki “George Washington” gemisi 9 Kasım 1800’de Türk sularına girmiştir. Kumandan William Bainbridge, Cezayir valisine vergi vermek için yıllık olağan ziyaretini yaptığında bir takım yolcu ve hediyelerle beraber Osmanlı Devleti Sultanı’na gitmeye zorlanmıştır¹⁶.

“George Washington” gemisinin İstanbul seyahati çok tehlikeli olabilirdi. Çünkü Osmanlı sahillerine yakın sularda seyr-i sefer için ya padişah’tan ferman ya da İngiltere veya Fransa’nın himayesi gerekmektedir. Fakat adı geçen geminin bu tedbirlerden yoksun olduğu aşîkârdır. Gemi Çanakkale Boğazı’na geldikten sonra demir atacak gibi manevralarda bulunmuş ve oradaki kaleleri selamlıyor gibi top atmaya başlamıştır. Atılan bu toplar sayesinde dumanlar içinde kalan geminin manevraları fark edilmeden İstanbul’a varmıştır. İstanbul’a varışında geminin Cezayir bayrağı taşımış olmasının ve yolcularının Türklerden müteşekkil olmasının etkisi olduğu söylenebilir¹⁷.

İngiliz Seyyah Edward Daniel Clark, o dönemde özellikle İstanbul’u anlatan bir eserinde; Amerikan gemisinin ilk kez İstanbul’a geliş anını tasvir etmiştir. Resmi olmasa da tasvir edilen cümlelerde Osmanlı Devleti’nin 1800’lü yıllarda Amerika’ya oldukça yabancı olduğu ifade edilmektedir:

“Gemi limana demir attığında bir Amerikan gemisinin limanda olduğuna dair Babıali’ye haber gönderildi. Türkler bu ülkenin nerede olduğunu ve gemiyi hangi bayrakla selamlayacaklarını anlayamadılar. Bu önemli noktayı açıklığa kavuşturmak ve yabancının nasıl karşılanacağına karar vermek uzun zaman aldı. Bu esnada, biz kaptanı gemiye çıkarak ziyaret ettik. Kamarasında otururken, Türk hükümetinden bir yardımcı geldi ve Amerika’nın diğer adının Yeni Dünya olup olmadığını sordu; olumlu yanıt alınca kaptana en iyi şekilde karşılanacaklarını söyledi¹⁸”

¹⁶ Harry N. Howard, “The Bicentennial in American-Turkish Relations”, *Middle East Journal*, Cilt: 30, Sayı: 3, Middle East Institute, Yaz 1976, s. 292.

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 11.

¹⁸ Cansu Özge Özmen, “Genç Cumhuriyet’in Akdeniz Savaşları”, *Osmanlı İmparatorluğu’yla Yapılan 1830 Dostluk ve Ticaret Antlaşması; Ya da 19. Yüzyıl Amerikan-Osmanlı İlişkilerinin Amerikan Yazınına Etkisi ve Seyahatnameler*, *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl: 10, S: 42, Ağustos-Eylül-Ekim, 2007, İstanbul, s. 195-196.

“George Washington” gemisinin Amerika’ya ait olduğunu öğrenen hisar muhafızı kaptana barışı ifade eden kuzu ile hoşgeldinizi ifade eden çiçek takdim etmiştir. Amerika’dan İstanbul’a gelen ilk Amerikan gemisine büyük ilgi gösterilmiştir. Bu ilgi o kadar büyüktür ki Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa’nın Amerikan gemisini kendi himayesi altına aldığı ve gemiye Amerikan bayrağı astırdığı söylenir. İstanbul’da bulunan yabancı devletlerin temsilcileri de devletlerine bu gemiyle ilgili malumatlar vermişlerdir¹⁹.

Kumandan William Bainbridge hatıralarında İstanbul’da ellibeş gün kaldığını ve itibar gördüğünü ifade etmiştir²⁰. Divan-ı Hümayûn’da kendisi onuruna verilen bir davette dünyanın dört köşesinden getirilmiş sularla dolu sürahiler masanın üzerine konulmuştur. Amerika ve Afrika sularıyla dolu variller Asya ve Avrupa’yı temsil ediyordu. Bu olay tarihte bir ilk olup William Bainbridge bu şekilde hoş bir sürprizle karşılaşmıştır. İstanbul çevrelerinde bu hadise o kadar ilgi görmüştür ki İngiliz Büyükelçisi’nin eşi bu su dolu varilleri bir sonraki gün düzenlenen davette kendi masasında kullanmak üzere ödünç almıştır²¹.

Bu ziyareti esnasında Kumandan William Bainbridge Karadeniz’de de bir gezi düzenlemiş; böylece Amerikan bayraklı ilk gemi Karadeniz’den geçmiştir. Gemi nihayet Aralık 1800 yılında İstanbul’dan ayrılmış ve Ocak 1801 yılında Cezayir’e ulaşmıştır²².

İki ülke arasında ilk temasların kurulması açısından “George Washington” gemisinin İstanbul’u ziyareti önem arz etmektedir.

3.3. Osmanlı Devleti İle ABD Arasında Resmi Temasların Başlaması

3.3.1. İki Ülke Arasında Konsoloslukların Açılması

Osmanlı Devleti ile ABD arasında resmi münasebetlerin tesis edilmesinden evvel iki ülke arasındaki ilişkiler İngiliz konsolosları tarafından yürütülmüştür. Zira Amerika bu anlamda aracı olan İngiltere’ye 1799’dan 1811’e kadar 65.500 Amerikan

¹⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 12.

²⁰ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya, Trh, s. 9.

²¹ Bkz. *The New York Times*, 27 May 1858, s. 1.

²² Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 12.

doları konsolosluk masrafı ödemiştir. Siyasi ve ekonomik nedenlerle ABD ilk olarak 1799 yılında Portekiz elçisi William Smith'i Osmanlı elçisi olarak tayin etse de çeşitli sebeplerden dolayı elçi gönderilmemiştir.

Amerika 1802 yılında William Stewart'ı İzmir'e konsolos olarak tayin etmiştir. Adı geçen konsolos 1803 yılına kadar gayr-i resmi olarak görevini yapsa da Osmanlı Devleti bu kişiyi tanımadığından Stewart Amerika'ya geri dönmüştür. David Offley İzmir'e şehbender olarak atanmışsa da 1830 yılından sonra resmi anlamda Osmanlı Devleti bu ticari temsilcilikleri tanımaya başlamıştır²³.

Osmanlı Devleti ile Amerika arasında imzalanan 1830 tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması'nın ardından artan ve çeşitlenen ilişkilere paralel olarak devletler konsolosluk faaliyetlerine hız vermişlerdir. Konsolosluk açma talebi daha ziyade Amerika'dan talep edilmiştir.

1830 tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması'nın akabinde Amerika'nın İzmir Konsolosluğu Osmanlı Devleti tarafından onaylanmıştır. Bunun akabinde 1831'de İstanbul, 1832'de Selanik, İstanköy, Bozcaada, İskenderiye, Beyrut, Kudüs, Bursa ve Çanakkale gibi kıyı ve liman kentlerinde Amerikan konsoloslukları açılmıştır²⁴.

ABD liman ve kıyı kentlerinde ticaret için konsoloslar açarken sonradan Anadolu'nun iç kesimlerinde de özellikle siyasi sebeplerden dolayı konsolosluk açmak istemiştir. Anadolu'da açılmasının temel sebepleri; Amerika'ya rakip olan Rusya'nın Anadolu'ya sızmasını engellemek ve misyonerlerin rahatça faaliyetlerde bulunmasını sağlamaktır. Özellikle bu konsoloslar Ermenilerin ve misyonerlerin ve bunlara ait müesseselerin yoğun olarak bulunduğu yerlerde açılmıştır. Merzifon, Sivas, Harput, Erzurum, Bitlis, Van konsoloslukları bunlara örnek gösterilebilir²⁵.

ABD Osmanlı topraklarında siyasi ve ticari çıkarlarının bulunduğu yerlerde konsolosluklar açmayı hedeflemiştir. Bu nedenle ABD nüfuslarının yeterli olmadığı

²³ Orhan F. Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, Cilt: 51, Sayı: 200, Ankara, 1987, s. 929-930.

²⁴ Adem Kara, "Osmanlı Devleti-ABD Ticari İlişkileri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı:2, Cilt:1, 2006. http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2006_2_23.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2012). Ticari amaçla kıyı ve liman kentlerinde açılan Amerikan konsoloslukları hakkında ayrıntılı bilgi çalışmamızın "Ticari ve Askeri İlişkiler" bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

²⁵ Celal Öney, "Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, s. 216-217.

yerlerde bile konsolosluk açmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu durumu hoş karşılamaması üzerine iki devlet arasında pürüzler ortaya çıkmıştır. Örneğin 1895 yılında ABD (Ermenilerin burada yoğun olarak bulunması, jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı olsa gerek) Erzurum ve Harput'a konsolosluk açma talebi bu Bab-ı Ali tarafından reddedilse de Harput'a Amerikan konsolosu atanmaması şartıyla 1897'de Amerika'nın Erzurum konsolosu tanınmıştır. Ne var ki ABD'nin Harput konsolosluğu da 1901 yılında Osmanlı Devleti tarafından tanınmıştır²⁶. Harput'ta misyonerlik faaliyetleri bakımından ehemmiyetli bir yer olması bakımından ABD tarafından cazibesi olan yerlerin başında geliyordu.

ABD'ne tanınan kapitülasyonlar gereği konsoloslara geniş yetkiler verilmiştir. Bu suretle konsoloslar rahat bir şekilde ülkedeki tüm insanlarla özellikle gayr-i Müslimlerle ilişki kurabiliyor, kendi tabiiyetlerine kabul ederek himaye edebiliyordu. Bunun yanında konsoloslar kendi nüfuzlarını artırmak için çalışmışlar, halkı tahrik etmişler, yönetime karşı kışkırtmışlardır²⁷. Dolayısıyla Amerikan konsolosluklarının açıldığı yerler iç karışıklıkların hüküm sürdüğü yerler olarak dikkat çekmektedir²⁸.

Osmanlı Devleti ise ABD'nin aksine daha az ve yavaş ilişkiler ağı kurmuştur. Osmanlı Devleti diplomatik temsilcilikten önce konsoloslar kurmayı hedeflemiştir. 1845 yılında Bostan'da yaşayan Tibgeoğlu Zapçioğlu Abraham Osmanlı ticaretini düzenlemek, ABD'de yaşayan Osmanlı vatandaşlarının haklarını gözetmek için görevlendirilmiştir. 1856 yılında New York ve 1858 yılında Baltimore'a benzer atamalar devlet tarafından yapılmıştır²⁹.

Osmanlı Devleti konsolos tayin ederken 20. Yüzyılın ilk yarısına kadar özellikle o şehrin önde gelen ve orada ikâmet eden³⁰ tacirleri seçmeye gayret etmiştir³¹. İlk Osmanlı konsolosları önceleri Osmanlı tebaasından olup Amerika'ya göç eden kişilerden oluşuyordu. Bunların çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Osmanlı

²⁶ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 46-49.

²⁷ Sebahattin Samur, "XX. Yüzyıla Girenken Osmanlı Devleti'nde Konsoloslar ve Konsolosluklar", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Kayseri, 1996, s. 98-99.

²⁸ Amerikan konsoloslukların siyasi faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi çalışmamızın Misyonerler ve Ermeniler ile ilgili başlıklarında yer alacaktır.

²⁹ Adem Kara, *a.g.m.*, http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2006_2_23.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2012)

³⁰ Çağrı Erhan, Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 153.

³¹ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 56-57.

Devleti Osmanlı uyruklu Ermenilerin Amerikan konsolosları olarak görevlendirilmesine müsaade etmezken; çelişkili bir şekilde Amerikan vatandaşlarını Osmanlı konsolosu olarak atamıştır. II. Abdülmamit'in Panislavizm politikası mucibince 20. Yüzyıldan itibaren Amerika'da Müslümanların yoğun olduğu şehirlerde Müslümanlar arasında sözü geçen lider kişileri konsolos olarak atamaya başlamıştır³².

ABD'de Osmanlı Devleti'nin elçiliğinin açılmasından sonra konsoloslarında sayısında artış gözlenmiştir. Bunun sebepleri ise; buralarda Osmanlı vatandaşlarının sayısının artması, Amerika'nın dünya siyasetinde muteber bir yer edinmeye başlaması ve Amerikan tüccarlarının Osmanlı Devleti'nde ağırlığının hissedilmeye başlaması sayılabilir³³. Nitekim 1881 yılında New York, Baltimore, Chicago, Boston, Philadelphia ve New Orleans gibi şehirlerde Osmanlı Devleti'nin konsolosları; Washington, San Fransisco, Norfolk gibi yerlere de bazen fahri konsolosluklar atanmıştır.

II. Meşrutiyet'in İlanı ile beraber konsolos sayısında azalma olmuştur. Bunun sebebi hem maddi olarak devletin zor durumda olması hem de o dönemin koşulları çerçevesinde tüm ilginin Avrupa'ya yoğunlaştırılmış olmasıdır³⁴.

3.3.2. İki Ülke Arasında Elçiliklerin Kurulması

3.3.2.1. ABD'nin Osmanlı Devleti'nde Elçilik Açması

Osmanlı Devleti ile Amerika arasında imzalanan 7 Mayıs 1830 Tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması 1914'e kadar olan dönemde diplomasi ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Bu anlamda Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk diplomatik ilişkiler bu anlaşma ile tesis edilmiştir³⁵.

Bu anlaşmanın imzalanmasının arkasındaki sebepler, Osmanlı Devleti donanmasının 1827 tarihinde Navarin'de Fransa, İngiltere ve Ruslar tarafından yakılmasıydı. Amerika'nın yeni kurulan güçlü deniz gücü, Osmanlı yetkililerinin ilgisini çekmiş ve Amerika'dan bu alanda yardım talep edilmiştir. Bu anlaşmanın imzalanmasının arkasındaki başarı sadece iki ülke arasında gelişen ekonomik ilişkiler

³² Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 153.

³³ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 56-57.

³⁴ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 152-153.

³⁵ John M. Vander Lippe, "The 'Other' Treaty Of Lausanne: The American Public and Official Debate On Turkish-American Relations", *The Turkish Yearbook International Relations*, Vol: XXIII, s. 31.

değildi. Aynı zamanda her iki tarafın ilişkilerin her boyutta genişletip geliştirilmesi isteğinin de büyük payı vardır.

Osmanlı Devleti ve Amerika arasındaki ilk anlaşma olan 1830 anlaşmasının maddelerden birine “en tercih edilen ülke” ibaresi ekletilmiş ve diğer tüm Avrupa süper güçleri ile Amerika’nın eşdeğer tutulması sağlanmıştır. Daha sonra yüksek mevki ve makam sahibi pek çok elçi peş peşe İstanbul’a atanmıştır³⁶.

7 Mayıs 1830 Tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması yapılmadan önce Amerikalılar İngiltere Konsolosluğu’nun koruması altındaydı. Anlaşmanın imzalanmasından sonra dolayısıyla İngiliz Konsolosluğu’ndan bağımsız olunca Amerikalıların ülke içindeki statüsü de değişmiştir³⁷.

İlk ilişkilerin başlamasıyla beraber İstanbul’a Amerika’nın ilk maslahatgüzarı olan David Porter[□] ABD Cumhurbaşkanı Jackson 15 Nisan 1831’de İstanbul’a tayin edilmişti³⁸. Ağustos 1831 yılında David Porter yeni görev makamı olan İstanbul’a gelmiştir. David Porter’i İstanbul’a getiren geminin geçiş kuralları konusunda Osmanlı Devleti ile Amerika arasında anlaşmazlık çıksa da bu kısa sürede halledilmiştir.

David Porter’i İstanbul’a getiren “John Adams” gemisi silahlarını bırakmadan Çanakkale boğazını geçmiştir. Bu olay Osmanlı Devleti’nde yabancı savaş gemilerine çok nadir olarak verilen bir iltimastır. Osmanlı Devleti “John Adams” gemisinin bu kuraldan muaf tutulmaması konusunda ısrar etmiş, David Porter ise Amerikan bayrağının diğer iltimaslı devletlerden daha az saygı gösterilmesine razı olmayarak buna itiraz etmiştir. Osmanlı Devleti’nin kararını beklerken geçiş için ferman çıkarılana

³⁶ Edwin Munsell Bliss, *Turkey and The Armenian Atrocities*, Hubbard Publishing Co., Publishers, Filedelfiya, 1896, s. 542.

³⁷ Yahya Bostan, *a.g.t.*, s. 45.

[□] 1 Şubat 1780 tarihinde Boston’da doğan David Porter babası gibi denizciydi. Amerikan donanmasına hizmetleri bulunan Porter, 1803’de Amerikan Akdeniz filosunda bulunurken Trabluslular tarafından esir edilmiştir. Esir edildiği zaman içinde Osmanlı’nın örf ve adetlerini yakından görme fırsatı bulmuştu. Esirlikten kurtulduktan sonra Amerika’ya dönen Porter 1812-1815 Amerika-İngiltere deniz savaşlarında üstün başarılar elde etmişti. İspanya-Amerika savaşında haksız yere itham edilen Porter Meksika donanmasına girmiş ve burada İspanya’ya karşı büyük başarılar sağlamıştı. Burada Meksika Hükümeti ile ters düşmüş ve nihayet Amerika’da tersane müdürü olarak yeni görevine başlamıştı. Burada başta ünlü tersaneci Henry Eckford olmak üzere birçok başarılı denizci ile tanışma imkânı bulmuştu. Diploması alanında görev almak isteyen Porter Cezayir Başkonsolosluğu’na atansa da burası Fransızlar tarafından işgal edilince Cumhurbaşkanı Jackson eski dostu Porter’i İstanbul’a maslahatgüzar olarak tayin etmiştir. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 17-18.

³⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 17.

kadar David Porter zamanını Antik Truva'yı, Çanakkale'deki kaleleri gezerek ve Türk yetkililerle yakınlık kurarak³⁹ değerlendirmiştir.

Vezir-i azamın itirazlarına rağmen David Porter'i getiren gemiye padişah II. Mahmut tarafından izin çıkmıştır. "John Adams" gemisine sağladığı bu istisnai durum Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı devletler temsilcilikleri tarafından haber yapıp devletlerine gönderilmiş, devlet içindeki diplomatik temsilciler arasında büyük bir telaşın yaşanmasına sebep olmuştur.

David Porter'e göre padişahın izin vermesinin sebebi, o dönemde II. Mahmut'un bir donanma yaptırmak istediğinden kişisel olarak kendisini İstanbul'da görme ve gemiyi inceleme arzusuydu. Nitekim Porter, yetkililerin gemiye hayran kaldığını belirtmektedir.

David Porter diğer büyük devletlerin temsilcileri gibi çevirmen aracılığıyla divana temsil beyanında bulunmuştur. II. Mahmut Porter'i resmi değil de gayr-i resmi bir şekilde tanımıştır. Çünkü Osmanlı Devleti padişah himayesindeki devlet karşılaşmasında sadece yüksek rütbeli memurları tanır ve divana en yüksek görevliye itibar ederek yabancı devletlere saygıda bulunurdu. Başka bir şekilde elçilik faaliyetinde bulunmak veya bir bakanla eşitlik durumu büyük bir adap veya gelenek ihlali olacağından David Porter Osmanlı Devleti'nin ABD'nin temsilcilerini tanınması hususunda kararlı olmasına rağmen⁴⁰ gayr-i resmi olarak kabul edilmeye razı olmak zorunda kalmıştır.

David Porter İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında İstanbul genel konsolosluluğuna 13 Eylül 1831 tarihinde Frederick Bunker'i atamıştır. Zaman süreci içerisinde Osmanlı Devleti yetkilileriyle dostça vakitler geçirmişti. Bunda mutlaka Osmanlı donanmasına yapacağı hizmetin katkısı vardır. Türklere karşı sempati beslediği ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektuplardan anlaşılmıştır. Öyle ki İstanbul'daki köşkünün en büyük salonunu Türk usulüne göre tanzim etmiş Türk gelenek ve göreneklerini burada ihmal etmemiştir⁴¹.

³⁹ David Dixon Porter, *Memoir Of Commodore David Porter Of The United States Navy*, Albany, N.Y., 1875, s. 399.

⁴⁰ David Dixon Porter, *a.g.e.*, s. 399-400.

⁴¹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 18-23.

Kısa bir dönem Amerika'ya giden David Porter 3 Mart 1839 yılında Osmanlı Devleti'ne verilen bir önemin simgesi olarak maslahatgüzarlıktan terfi ederek “mukim elçi” (daimi elçilik) olarak Osmanlı Devleti'ne geri dönmüştür⁴². Böylece hukuk ve protokol bakımından Avrupalı devletlerin İstanbul'daki elçileriyle eşit bir duruma getirilmiştir⁴³. 1843 yılında vefat eden David Porter Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulmasında olumlu bir rol oynamıştır. David Porter'den sonra 1914'e kadar ABD tarafından çeşitli tarihlerde Osmanlı Devleti'ne 21 elçi ataması yapılmıştır.

ABD Hükümeti Osmanlı Devleti'ne atayacağı elçileri özenle seçmiş ve iki ülke ilişkilerini geliştireceği ümidiyle Osmanlı Devleti'ne mektuplar yazmıştır. Örneğin 1885 yılında atanan Mösyö Cox'un atamasıyla ilgili Amerika Başkanı Grover Cleveland II. Abdülmamit'e bir mektupta duygularını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Sevgili İyi Dostum;

Saygıdeğer vatandaşlarımızdan biri olan Samuel S. Cox'un, Amerika Birleşik Devletleri tam yetkili Elçi Başkanı ve Olağanüstü Durum Yetkilisi (Elçisi) olarak Sizin Sultanlık Hükümetinizin yakınlarında ikamet etmesi gerektiğine karar verdim.

Kendisi, bu iki ülke arasındaki ilişkiler ve çıkarlar ile bu bağlamda bizim aramızda uzun zamandır süre gelen dostluğun çerçevesini genişletme noktasındaki bizim samimi arzumuz hakkında son derece bilgisi olan bir kişi. Yüksek karakterine ve yetkinliklerine olan inancım bana onun her iki hükümetin çıkarlarını ve ferahını genişletme girişiminde bulunacağı ve böylece kendisini saygı değer İmparatorluğunuza kabul ettirebileceği konusunda sonsuz güven veriyor. Bu yüzden de İmparatorluğunuzdan ricam, onu iyi bir şekilde karşılamanız, Amerika Birleşik Devletleri adına söyleyeceği her şeye itibar etmeniz ve Türkiye'nin refahı için bu hükümetin en iyi dileklerini size iletmesi konusunda kendisine verdiğim güvencelere kulak vermenizdir. Tanrı, Bilgeliliği ile İmparatorluğunuzun yanında olsun⁴⁴”.

ABD'nin bazı diplomatik temsilcileri ilk zamanlar Osmanlı Devleti üzerinde siyasi bir emeli olmayan kişiler olarak telakki edildiklerinden padişahla ilişkilerini

⁴² David Dixon Porter, *a.g.e.*, s. 418

⁴³ Fuad Ezgü, *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri İktisadî, Siyasî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1949, s. 92.

⁴⁴ B.O.A., Y..PRK.NMH., Dosya No: 3, Gömlek No: 8, Tarih: 09 C 1302.

samimi bir çizgide sürdürmüşlerdir. Örneğin David Porter II. Mahmut ve Abdülmecit ile elçi Morris Ali Paşa ve Fuad Paşa, Wallace, Straus ise II. Abdülhamit ile samimi ilişki içerisinde olmuşlardır⁴⁵. Amerikan misyoner-yazar Edwin Munsell Bliss Amerikan diplomatlarının Osmanlı Devleti ile samimi ilişki içerisinde olduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

“...Kırım Savaşı’ndan bu yana Türkiye ve Avrupa’nın süper güçleri arasında mevcut olan hassas dengelerden dolayı Sultanlar ve Vezirleri, Avrupalılarla diplomatik ilişkiler kurmaktansa bazı büyükelçilerle resmi olmayan ilişkiler kurmayı gelenek haline getirmişlerdi. Bu nedenle Belçika ve Hollanda’nın bakanları çok tuhaf bir şekilde Türk yetkililerle samimi olmuş, ancak yine de muhtemelen diğer hiçbir ülkeye Amerika Birleşik Devletlerine gösterilen yakınlık gösterilmemiştir. Bay Maynard, General Wallace ve Bay Straus’tan her biri ister kişisel ister politik nedenlerden dolayı sarayda öncelikli mevkilere gelmiş ve Sultanların dostluk simgeleri ile ödüllendirilmiştir⁴⁶”.

Osmanlı Devleti ile ilişkilerini samimiyetle sürdürmeye çalışan bu elçiler Osmanlı hakkında olumlu düşüncelerini kamuoyu ile paylaşmaktan çekinmemiştir. Örneğin G. Wallace Türkler hakkında *“...Türkiye’de hiçbir zaman sarhoş Türk görmedim. Onlar çok kibarlar ve dindarlar...”* diyen elçi sözünün devamında yanlış bilinenin aksine Harem’de kadınların tutsak olmadığını dile getirmiş ve Osmanlı Sultanı’nın zalim ve bağınaz olmadığını bağışlayıcı ve zeki olduğunu ifade etmiştir⁴⁷.

Samimi bir eksende ilişkileri geliştirmek isteyen Amerikan diplomatlarının yanında bunun aksine Wayne MacVeagh ve David Thompson gibi İstanbul’u bir sürgün yeri olarak görüp neredeyse bir sene kalıp tekrar ülkelerine dönen Amerikan diplomatları da vardı⁴⁸. Genellikle Osmanlı Devleti’nde Amerikan elçi ve diplomatlarının çok az istisna olmak üzere hiçbiri çok uzun seneler görev yapmamıştır. Osmanlı Bahriyesinde uzun dönem görev yapan İngiliz Sir Henry Woods Paşa bunun sebebini Amerika’nın yakın doğuda müdafaa etmesi lazım gelen mali ve ticari bir

⁴⁵ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 149-150.

⁴⁶ Edwin Munsell Bliss, *a.g.e.*, s. 543.

⁴⁷ *The New York Times*, 11 Şubat 1887.

⁴⁸ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 150.

politikasının olmamasına bağlamıştır. Woods Paşa bunun için Yakındoğu ülkelerinde siyasi temsilci bulundurmak işi önemli bir mesele addedilmediğini iddia etmiştir⁴⁹.

Bunun yanında Oscar S.Straus gibi Filistin'e Yahudi göçünü organize etmek için üç kez kendi isteğiyle İstanbul'a atanan elçiler de vardı⁵⁰. ABD Hükümeti de elçileri bazen kendi çıkarlarına paralel olarak tayin ediyorlardı. Aslen Alman ve dini bakımdan Yahudi olan Oscar S.Straus'u Amerikan hükümeti ABD'nde kendi Yahudi oyunu alabilmek için atadığını arşiv belgelerinden öğrenmek mümkündür. Nitekim 17 Eylül 1887 tarihli arşiv belgesinde adı geçen elçinin Amerika Hükümeti tarafından atanma sebepleri şu şekilde ifade edilmiştir:

"...Amerika Hükümetinin yabancı ülkelere gönderdiği elçileri seçerken tek başına ve serbestçe yaptığı bilinir. Burada bizim diplomasi mesleği dediğimiz şey yoktur. Cumhurbaşkanı istediğini seçer. Hatta birçok elçilik memurluklarının, aynı şekilde memurların hava değişimi yapmalarını kolaylaştırmak için verildiği söylenir. Cumhurbaşkanı seçtiği adamın yabancı ülkede meydana getireceği tesirden pek az etkilenir.

Adaylar için kendi şahsi dostluğundan başka bir şey düşünmez. Şimdi yine Mösyö Straus'a gelelim. Gözlemlediğime göre Cumhurbaşkanı'nı adı geçen elçiliğe tayinine yönelten iki sebep vardır. Birincisi, Cumhurbaşkanının seçimi esnasında kendisine yaptığı hizmettir. Mösyö Straus şimdiki Başkan'ın seçilmesini istediğinden, Başkan da karşılıklı olarak dostluk sözü vermiştir. İkinci sebep ise İstanbul Elçiliğine bir Yahudi'yi tayin ile Başkan, gelecek seçimde Yahudilerin oylarını kendisine çekmek istemesidir. Gerçekten Yahudilerin servetlerinden ve kabul edilmesi gerekli olan zekâlarından dolayı Amerika'da nüfuzlarının büyük olduğu bilinmektedir. Şüphesiz tekrar seçilmesini düşünen Cumhurbaşkanı bunlardan birini şerefli bir memuriyete tayin ederek bunlara samimi davranmak ve kendi tarafına çekmek istemiştir. Bundan başka iki sene önce Amerika ile Avusturya arasında meydana gelip, Amerika'ya yeni bir Avusturya Elçisi gönderilmekle, hemen bu son günlerde kapatılmış olan bir diplomasi olayı burada henüz unutulmamıştır. Şöyle ki, Avusturya Hükümeti Cumhurbaşkanı tarafından Viyana'ya gönderilmek istenilen elçiyi, eşi Yahudi olması sebebiyle kabul

⁴⁹ Adnan Erim, "Sir Henry Woods Paşa'nın Hatıraları: Türkiye'de Amerikan Diplomatları", *Tarih-Coğrafya Dünyası Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Nisan 1959, s. 59.

⁵⁰ Çağrı Erhan, a.g.e., s. 150.

etmemiştir. Gerçekten Viyana Saray İmparatorluğundaki Katoliklik inancına göre, bir Hristiyan'ın bir Yahudi kadınıyla evlenmesi doğru sayılmaz.

Avusturya Saray Hükümdarı, bir Yahudi kadını ile evlenerek kanuni ve dini yönden evlenmemiş sayılan bir elçi ile ilişkide bulunmayı uygun görmemiştir. Elçinin böylece kabul edilmemesi, doğal olarak iki hükümet arasındaki ilişkilerde soğukluk meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu ilişkiler geçen zaman ile normal duruma gelmiş, Amerika Hükümeti şimdi Viyana'ya başka bir elçi göndermeye çalışmaktadır. Şurası da gerçektir ki bu konu memlekette, Yahudi unsurunun hoşnutsuzluğun sebep olacağından Cumhurbaşkanı, Mösyö Straus'u İstanbul'a elçi tayin etmekle yalnız sevdiklerinden birini memnun etmek değil belki, başka işlerde olduğu gibi Cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda da büyük bir güce sahip olan Yahudi cemaatine bir nezaket göstermek istemiştir

Amerika'nın İstanbul yeni elçisi hakkında olan bu görüşlerimi tamamlamadan önce şunu da söylemek zorundayım ki adı geçen, bu mektup ile göndermeye çalıştığım "Amerika Cumhuriyeti'nin Esas Şekli" adlı kitabın yazarıdır. Adı geçenin, bu kitapta anlatmaya çalıştığı fikirlere göre Amerika Cumhuriyeti, Hristiyanlık fikirlerinin sonucu oluşmayıp, ilk Amerikalılar tarafından İsrail milletinin eski örneği üzerine meydana gelmiş bir topluluk imiş. İşte adı geçenin kitaptaki esas fikri budur⁵¹."

Yahudi olan Oscar S.Straus'un Amerikan hükümeti ABD'nde kendi Yahudi oyunu alabilmek için atadığını bir başka diplomat ise bir Alman Yahudisi olan Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'dur. Başkan Wilson'un 1913 tarihinde atadığı büyükelçi 1916 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Büyükelçinin sekreteri olan Ermeni asıllı Hagop Andoyan büyükelçinin özel mektuplarını kaleme alacak kadar yakın temas kurmuştur. Büyükelçi görevini tamamladıktan sonra Burton J. Hendrick tarafından kaleme alınan "Büyükelçi Morgenthau'nun Hikâyesi" isimli kitap Amerika'da "sözde Ermeni soykırımı" üzerine yazılan kitaplar arasında büyük rağbet görmüş, uzun dönem propaganda aracı olarak kullanılmıştır⁵².

⁵¹ B.O.A., Y..PRK.TKM., Dosya No: 11, Gömlek No: 30, Tarih: 29 Z 1304.

⁵² Cavidan Mordoğan, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi*, (Atılım Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, s. 34.

İstanbul'a atanan Amerikan diplomatlarına iletişimi kurabilmek için Türkçe öğretilmesine gayret edilmiştir. Türkçe öğrenen diplomatlar bazen elçilerden daha fazla ilgi görmüşlerdir. Örneğin John Porter Brown Osmanlı bürokrasisiyle samimi ilişkiler kurmuş ikili ilişkileri geliştirdiğinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından üç defa Mecidi nişanıyla ödünlendirilmiştir⁵³.

3.3.2.2. Osmanlı Devleti'nin ABD'de Elçilik Açması

Osmanlı dış politikası resmi ideoloji üzerine kurulmuştur. Başka bir deyişle klasik İslam geleneği olan “gaza ve cihat” ruhu ile hareket edilmiştir. Bu da haliyle devletin tüm kurum ve kuruluşlarıyla içe dönük olmasına, dış gelişmeleri kendi iç dinamikleriyle halletmeye çalışan bir yapıya bürünmesine sebep olmuştur⁵⁴. Bunun doğal bir sonucu olarak Osmanlı Devleti, çağının oluşan ve gelişen devletlerarası ilişkilerine ayak uyduramamıştır. Zira Müslüman bir devlet olarak Osmanlı Devleti devletlerarası ilişkilerde kendi kendini yeterli görüyordu. Zihinlerde, Müslüman bir devletin Hristiyan devletle eşitlik ilkesi çerçevesinde anlaşmalar yapamayacağı düşüncesi hakimdi. Osmanlı Devleti'nin bu anlamda yabancı devletlerde sürekli elçileri dahi yoktu. Oysaki Avrupalı devletlerin İstanbul'da elçileri yıllardan beri bulunuyordu. Bu elçilerle İstanbul Hükümeti arasındaki ilişkilerde Rum tercümanları vasıtasıyla yapılıyordu. Bunun sonucu olarak devlet, uluslararası diplomasi anlamında kendini yalnızlığa terk etmişti⁵⁵.

⁵³ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 150.

⁵⁴ Zekeriya Işık, “19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 2, Çorum, Aralık 2011, s. 46.

⁵⁵ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Hava Harp Okulu, Ankara, 1979, s. 40-41. Bunun yanında Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren yabancı devletlerle ilişkilerden tamamen izole bir politika sürdürdüğünü söylememiz yanlış olacaktır. Zira padişahlar cülüs, doğum, savaş ilanı, barış yapılması veya dostluk teklifi gibi süreçlerde adı “fevkalâde elçi” unvanını taşıyan elçiler gönderirlerdi. Fakat bunlar daimi değillerdi. Batılı devletler 15. Yüzyıldan itibaren İstanbul'da resmi daimi elçileri bulunurken Osmanlı Devleti bunu yapmamıştır. Bunun sebeplerinden biri İslam devleti olması ki İslamiyetin ortaya çıkmasından beri Müslüman devletlerinde ikamet elçileri meydana gelmemiştir. Diğer bir sebebi de batının Hristiyan oluşudur. Zira İslam hukukuna göre Hristiyan ile Müslüman devletler eşit sayılmazdı. Fakat 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlaması üzerine bir ihtiyaç olarak ilk sürekli elçilikler tesis edilmeye başlanacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., No: 92, Ankara, 1988, s. 11-65.

Bunun yanında Dışişleri Bakanlığı gibi dış politikayı belirleyecek kurum ve kuruluş da olmadığı gibi, dış politikayı uygulayacak dış temsilcilikler açılmadığından⁵⁶ devletin resmi ve düzenli bir dış politikasından bahsetmek yanlış olacaktır.

Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti ilk defa Hristiyan devletlerle eşit seviyede yani diplomatik ilişkilerde eşitliği esas alan “Vestfalya Sistemi”ne girerek, diplomasiye daha fazla önemsemeye başlamıştır. Sefaretnamelerde, gidilen devletlerin artık askeri, iktisadi ve siyasi durumları hakkında da bilgi verilmeye, Avrupa’ya ilk sürekli elçiler gönderilmeye başlanmıştır. İlk zamanlarda beklenen verim sağlanamamıştır. Bunun sebebi ilk diplomatların çoğunluğunun yabancı dil bilmemelerinden ileri geliyordu. Diğer bir sebep ise sürekli elçi uygulamasında yabancı devletlerle hangi seviyede ne nasıl elçi gönderileceğinin bilinmemesiydi. Bundan dolayı Osmanlı ikamet elçilikleri 1811 yılına kadar sadece Fransa’da görev yapabilmişlerdir. Diğer batı ülkelerinde görev yapanlar da Rum tercümanlarından müteşekkil maslahatgüzarlardı⁵⁷.

Reformcu kişiliğiyle tanınan II. Mahmut, Hariciye Nezareti’ni kurarak daimi elçilikleri 1834’de yeniden kurmuştur. Açılan bu daimi elçilikler, son dönem Osmanlı diplomasisini belirleyen denge politikasını uygulamada önemli görevler üstlenmişlerdir⁵⁸.

Diplomasi alanında yapılan bu reformlarla birlikte batıya karşı daha etkin ve aktif bir siyaset takip edilmiştir. Osmanlı Devleti 19. Yüzyılda ilk defa 1840 yılında Kavalalı Mehmet Paşa’yı Mısır ve Suriye’den çıkarmak için hazırlanan Londra Antlaşması’na Avrupa’nın büyük devletleri ile beraber imza atmıştır. Bunun yanında 13 Temmuz 1841 tarihinde Boğazlar Mukavelesi’ne de imza atarak Avrupa’nın büyük devletleri arasına giren Osmanlı Devleti, aynı zamanda batılı devletlerle hukuk çerçevesinde diplomatik ilişki kuran ilk Müslüman devlet olmuştur⁵⁹.

⁵⁶ Oral Sander, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1987, s. 4.

⁵⁷ Muhammet Şahin, “Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, Yıl: 2009, No:4, s. 825-830.

⁵⁸ Namık Sinan Turan, “Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2004, s. 62.

⁵⁹ Muhammet Şahin, “Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi”, s. 830-831.

Batıya gönderilen uzun süreli elçiler yoluyla, batıdaki değişim ve gelişme yakından takip edilmiştir⁶⁰. Özellikle Osmanlı Devleti’ni batının dışında bırakmamak amacıyla ilk sürekli Osmanlı elçiliği 1793 yılında dönemin en güçlü devleti olması hasebiyle İngiltere’de açılmıştır⁶¹. İlk sürekli elçi ise Yusuf Agâh Efendi olmuştur⁶².

Özellikle Yunanistan’ın bağımsızlığı ve M. Ali Paşa isyanı olaylarına paralel olarak Yunan propagandasının etkili olması 1834’ten sonra daimi elçilikler ve şehbenderliklerin önem kazanmasına neden olmuştur⁶³.

Osmanlı Devleti Avrupalı devletler ile gelişen ilişkiler çerçevesinde elçilikler açmıştır. Amerika Osmanlı Devleti’nde elçilik açmasına rağmen devlet 1867 yılına kadar elçilik açmaya yanaşmamış, o tarihe kadar resmi Osmanlı memurlarını burada bir dizi incelemelerde bulunmak üzere görevlendirmiştir.

Osmanlı Devleti’nin 1867 yılına kadar Amerika’da resmi temsilcilik açmamasının nedenleri arasında; “bir Avrupa devleti olmayan Amerika’ya fazla önem vermemesi, iki ülke arasındaki coğrafi uzaklık ve devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılar kadar, doğrudan doğruya hariciye nezaretinin ve Osmanlı diplomasisinin henüz oturmamış olması⁶⁴” sayılabilir.

Osmanlı Devleti’nden ABD’ye giden ilk resmi memur 1850 yılında Bahriye Mektebi Hocası mühendis Binbaşı Emin Bey’dir. Binbaşı Emin Bey birtakım askeri ve teknik incelemelerde bulunmak için ABD’ye gitmiş ve burada çok iyi karşılanmıştır. Zira burada adına mızıka çalınmış, Beyaz Saray’da resmi anlamda kabul edilmiş ve onuruna tören tertip edilmiştir. Bu ilgi Binbaşı Emin Bey’i bile şaşırtmıştır. Emin Bey’e

⁶⁰ Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 27.

⁶¹ Timuçin Kodaman-Ekrem Yaşar Akçay, “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diploması Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, *S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, Aralık 2010, s. 83. Osmanlı Devleti, Kanuni Sultan Süleyman’dan bu yana siyasi ve ticari münasebetlerin en yoğun olarak gerçekleştiği devlet olan Fransa’da ilk ikamet elçiliği açmayı düşünmüştür. Fakat Fransız İhtilali’nin patlak vermesi neticesinde batının Fransa’ya karşı mücadeleye girişmesi ile gelecek muhtemel tepkilerden çekinerek bu fikrinden vazgeçmiş yerine daha az tehlikeli gördüğü İngiltere’de ilk sürekli elçiliğini açmıştır. Ercümen Kuran, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, s. 13.

⁶² Yusuf Agâh Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ercümen Kuran, *a.g.e.*, s. 15-22.

⁶³ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 55.

⁶⁴ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 138.

gösterilen bu teveccühün arkasında Osmanlı Devleti'nin Macar mültecileri konusunda takındığı olumlu tutumun da etkili olduğu söylenmektedir⁶⁵.

The New York Times gazetesi Binbaşı Emin Bey'i "sultanın elçisi" olarak telakki etmiştir⁶⁶. Gazete; "...1851 yılında Sultan'ın emriyle Birleşik Devletler'de bir göreve atanan Emin Bey İstanbul'daki Deniz Harp Okulu'nun büyük yeteneğe sahip profesörlerinden biridir. Ülkesine döndüğünde rütbesi yükseltilmiş ve albay olmuştur. Amerikan Hükümeti'nin ve insanların ellerinde gördüğü nezaket sebebiyle Sultan Başkan'a minnet duymuş ve özellikle onları zapt etmediğine inanılan donanmaya şükran duymuştur..."⁶⁷ şeklindeki cümlelerle Emin Bey'in Amerika ziyaretini dile getirmiştir.

Padişah Abdülmecit Efendi Amerika'nın bu misafirperverliğinden dolayı Amerika Hükümeti'ne duyduğu minneti ifade eden bir mektup göndermiştir. Osmanlı Sadrazamı 6 Ocak 1851 tarihinde Amerika Dışişleri Bakanı Lewis Cass'e "*Sultan Cenapları, Emin Bey için yapılan harika karşılamamanın Amerikan Hükümeti'nin Divan-ı Hümayun'a gösterdiği dostluğun bir kanıtı olarak gördüğünü ve bunun ona büyük bir zevk verdiğini iletmemi istedi*"⁶⁸ şeklinde ifadelerle Abdülmecit Efendi'nin duygularını iletmiştir.

Binbaşı Emin Bey'den sonra Muhammet Paşa da 1858 yılında özellikle donanma için bir dizi teknik incelemelerde bulunmak üzere Amerika'ya gitmiştir. Amerikan kamuoyu Osmanlı Devleti'nin bu resmi memurlarını elçi düzeyinde kabul etmiş ve "...Osmanlı elçisine gösterilen sıcak karşılamamanın makamlar arasında kalıcı iyi bir ilişkinin başlangıcının bir uzantısı olacağını umut ettiklerini..."⁶⁹ ifade etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya giden özel memurlar iki ülke ilişkileri adına hareketlilik getirirse de Amerika'nın istediği Washington'da bir Osmanlı elçiliğinin

⁶⁵ Bkz. Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 98-99.

⁶⁶ *The New York Times*, 21 Haziran 1853, s. 3.

⁶⁷ *The New York Times*, 23 Mart 1858.

⁶⁸ *The New York Times*, 27 Ocak 1858.

⁶⁹ *The New York Times*, 27 Mayıs 1858.

açılmasını sağlayamamıştı. Çünkü bu temsilciler siyasi amaçtan ziyade Amerikan donanmasını, teknolojisini tetkik etmek için⁷⁰ zaman zaman buraya gelmiştir.

ABD Akdeniz’de filoları için güvenilir üsler elde etmek için Girit ile yakından ilgilenmiştir. Girit askeri, siyasi ve ticari açıdan stratejik bir konumda bulunuyordu. Bu anlamda Girit isyanları esnasında isyancılar için ABD’de yardım toplanmıştır⁷¹.

ABD’nin Girit konusundaki düşüncelerini etkileyebilmek amacıyla Osmanlı Devleti’nin Washington Elçiliği 1867 tarihinde açılmıştır⁷². Elçiliğin açılmasında 1861-1865 yıllarında Amerikan İç Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin kuzey yanlısı bir tutum benimsemesi ve kuzey tarafının kazanması sonucu oluşan olumlu ilişkiler de etkili olmuştur⁷³. İngiltere-Fransa ve Rus-Amerikan yakınlaşması duyumları da bu sürecin tetikleyicisi olmuş⁷⁴; böylece 36 yıldan beri devam eden tek taraflı diplomasi ilişkilerinden sonra artık Osmanlı Devleti de Washington’da bir elçilik tesis edebilmiştir. Osmanlı Devleti Napoli başkonsolosu Edouard Blacque Bey’i⁷⁵ 11 Nisan 1867 tarihinde Washington’a ortaelçi rütbesiyle atamıştır.

Osmanlı Devleti’nin ABD ile ilişkileri batı devletleri düzeyinin altında olduğu için Washington temsilciliği çok önemsenmemiş bu nedenle düzeyi ortaelçiliğin üzerine çıkarılmamıştır⁷⁶. ABD’nin İstanbul’daki temsilciliğinin ortaelçilik düzeyine çıkarılması ise 1882 yılında meydana gelmiştir. Çünkü o tarihe kadar İstanbul’da tek mukim elçilik Amerika’ya aitti. Diğer devletlerin temsilcilikleri ya ortaelçilik ya da büyükelçilik düzeyindeydi⁷⁷.

⁷⁰ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 156.

⁷¹ Osman Köse, “Osmanlı-Amerikan İlişkilerinde Bir Kriz: Hacı David Vapur Kumpanyası Boykotu (1911), *Belleten*, Cilt: LXVIII, Sayı: 252, Ağustos 2004, Anlara, 2005, s. 405.

⁷² Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 280.

⁷³ Osman Özsoy, “Türk-Amerikan İlişkilerinin İlk Dönemi ve Amerika’daki İlk Tanıtım Faaliyetleri”, s. 3.

⁷⁴ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 57.

⁷⁵ Kendisi bir Fransız olmasına rağmen Blacque Bey özgürlüğü sadece Hristiyanlar için değil her toplum için kabul görmüş birisidir. Hoşgörünün Osmanlılarda bulunduğu, Avrupa’da ise bulunmadığını ifade eden bir kişi olarak, dış ülkelerde en iyi şekilde Osmanlı Devleti’ni temsil etmiş güvenilir bir temsilci olarak tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, “Blacque (Blak) Bey (1792-1836), *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 57, Eylül 1988, s. 145-147. Güvenirliğinin yanında Blacque Bey’in Washington elçiliğine atanmasının sebepleri; Fransızcanın yanında İngilizce bilmesi, kayınbabasının Amerikalı bir doktor olması ve Müslüman diplomatların aksine coğrafi bakımdan uzak olan Amerika’ya gitmek istemesidir. Bkz. Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 159.

⁷⁶ Adem Kara, *a.g.m.*, http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2006_2_23.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2012).

⁷⁷ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 144-145.

ABD Dışişleri Bakanlığı 1897 yılında iki ülke arasındaki elçilerin derecelerinin murahhas Orta Elçilikten Büyük Elçiliğe yükseltilmesini teklif etmiştir. Fakat II. Abdülhamit Ermeni meselesi, misyonerlerin durumları, ekonomik yük⁷⁸ vs. gibi sebeplerden bu teklifi reddetmiştir. Dönemin Amerika elçisi Ali Ferruh Bey'e göre; "iki ülke arasında büyükelçilik tesis edilirse o zamana kadar yalnız hareket etmiş olan Amerika, Avrupa büyük devletleri ile Osmanlı Devleti'nde siyasi nüfuz meselesi üzerinde anlaşabilirler ve netice itibariyle Amerika da Osmanlı Devleti'ni zaman zaman ortak tazyik etmek siyasetini güden bu Avrupa devletleriyle işbirliği yapabilirlerdi"⁷⁹.

Osmanlı Devleti'nin çekincelerine rağmen ABD birçok teşebbüslerden sonra nihayet 1906 tarihinde bir emr-i vaki yapmak suretiyle John G.A. Leisman'ı Büyükelçi olarak atamayı başarır⁸⁰.

Tablo-6 Osmanlı Devleti'nin ABD'nde Birinci Dünya Savaşı'na kadar görev yapan elçileri ve yılları⁸¹:

ATANAN ELÇİLER	GÖREV YILI
Edouard Blacque Bey	1867–1873
G. d'Aristarchi Bey	1873–1883
Hüseyin Tevfik Bey	1883–1886
Alexandre Mavroyeni Bey	1887–1896
Mustafa Tahsin Bey	1896–1897
Ali Ferruh Bey	1897–1901
Şekip Bey	1901-1907
Mehmet Ali Bey	1907-1909
Kâzım Bey	1909-1914
Osman Niyazi Paşa	1914- Mayıs 1914
Ahmed Rüstem Bey	Mayıs-1914-Ekim 1914

⁷⁸ Osmanlı Devleti'nin ülkelerdeki temsilcileri mali bakımından hayli masraflı olmaktadır. Örneğin Washington elçisi Tevfik Paşa Washington sefaretinin bir aylık tahsisatının 150 lira olduğunu ve bunun 90 lirasının sefarete harcadığını belirterek maaşının yükseltilmesini talep etmiştir. Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 59.

⁷⁹ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 124.

⁸⁰ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 124.

⁸¹ Bilal N. Şimşir, "Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi (1887-1896)", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 4, (Aralık 2001), Ocak-Şubat 2002.

<http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=267> (Erişim Tarihi: 02.08.2011); Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 420.

Tablo-7 ABD'nin Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı'na kadar görev yapan elçileri ve yılları⁸²

ATANAN ELÇİLER	GÖREV YILI	ATANAN ELÇİLER	GÖREV YILI
David Porter	1831-1843	Samuel S. Cox	1885-1887
Dabney S. Carr	1843-1849	Oscar S. Straus	1887-1889
George P. Marsh	1849-1853	Solomon Hirsch	1889-1892
Caroll Spence	1853-1858	David P. Thompson	1892-1893
James Williams	1858-1861	Alexander Terrell	1893-1897
Edward Joy Morris	1861-1870	James B. Angell	1897-1898
Wayne MacVeagh	1870-1871	Oscar S. Straus	1898-1900
George H. Boker	1871-1875	John G. Leishman	1900-1909
Horace Maynard	1875-1880	Oscar S. Straus	1909-1911
James Longstreet	1880-1881	William Rockhill	1911-1913
Lewis Wallace	1881-1885	Henry Morgenthau	1913-1916

3.4. Osmanlı Devleti İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında Diplomatik İlişkileri Olumlu Etkileyen Bazı Olaylar

Osmanlı Devleti ile ABD ilişkileri, farklı boyutlarda ve çeşitli parametreler içeren konularda meydana gelmiştir. Bu anlamda ilişkiler statik değil değişken, çok boyutlu, inişli-çıkışlı bir seyirde gerçekleşmiştir. Bazen ortamın gerildiği diplomatik ilişkilerin durma noktasına geldiği durumlar olduğu gibi bazen de iki ülke ilişkisini yumuşatan olaylar da olmuştur.

Diplomatik manada ilişkileri olumlu etkileyen bazı gelişmeler “Macar ve Leh Mültecileri Meselesi”, “Karşılıklı Kültürel Hediyeleşmeler”, “Amerika’nın İç Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Olumlu Tutumu”, “Doğal Afetlerde İki Ülkenin Yardımlaşmaları”, konusunda kendini göstermiştir.

⁸² Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 419.

3.4.1. Macar ve Leh Mültecileri Meselesinde Osmanlı Devleti'nin Tutumunun Olumlu Etkileri

1848 yılında Fransa'da ortaya çıkan ihtilâl Avrupa'da da yayılınca Macarlar ve Lehler Avusturya ve Rusya'nın boyunduruğundan kurtulmak için isyan etmişlerdi. Bu isyancıları hiçbir Avrupa devleti kabul etmemişti. Dolayısıyla isyan eden kişilerin sığınacağı tek bir yer kalmıştı o da Osmanlı Devleti.

Osmanlı Devleti bu hassas zamanda savaşı göze alarak kaçan mültecileri kabul etmiş; tüm tehditlere rağmen karşı devlete iade etmemiştir. Bu olay esnasında sadrazam Koca Reşit Paşa'dır. Bükreş'te ise Hariciye memuru Fuad Efendi (Keçecizâde) bulunmaktadır. Mültecileri devletin korumasına yardımcı olan bu kişiler dünyanın takdirini kazanmışlardır⁸³. 16 Nisan 1850 tarihli arşiv bir belgesine göre İstanbul'daki Amerikan elçiliği resmi bir yazı ile Osmanlı Devleti'nden Macar mültecilerinin Amerika'ya gidebilmeleri için serbest bırakılmalarını rica etmiştir. Osmanlı Devleti ise olumlu cevap vererek buna bir mani olmadığını ifade etmiştir⁸⁴.

Bu olay ABD kamuoyunda da geniş yankı bulmuş ve Amerikan halkının bu tarihlerde Osmanlıya karşı müspet düşünceler içerisine girmesine neden olmuştur. Nitekim Amerikan Başkanı Franklin Pierce Osmanlı Devleti'nin bu tutumundan dolayı Sultan Abdülmecit Efendi'ye ithafen olumlu duygularını şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Bizim ülkelerimiz dini ve siyasi kuruluşları farklı olmasına rağmen, bazı yönleriyle aynı politikayı izlemektedirler. Majesteleri Osmanlı İmparatorluğu'nun kalkınma ve refahına katkıda bulunan reformları benimser. İki millete diğer ülkelerin politik sürgünleri için bir sığınak verildi ve hatta majestelerinin şanlı ataları zamanında Haç altında korunmasız kalan Hristiyanlar hilâl altında kabul göründüler. Asil davranışınız sayesinde Majesteleri, son zamanlarda azimli sürgünler bu kıyılarda güvenli bir sığınak buldular ve huzurla şereflendirildiler. Majesteleri tüm Amerika halkının sempati ve iyi dileklerini kazandı. Hükümetimiz tarafından izlenen politikada Avrupai sorunlarda tüm ulusal müdahalelere engel olur. Müslüman ya da Hristiyan ol, bir davada kılıcı elinde tutan güçlü olur. Majesteleri diğer ülkelerin sürgünlerine

⁸³ İbrahim Baybura, *Amerika (Tarihçesi, Türk Amerika Tarihi Münasebetleri Gezi Notları)*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1970, s. 151.

⁸⁴ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 98-99.

genellikle sığınak vererek bir imparatorluğun bütünlüğünü korumada başarılı olabilir. Bu Amerikan insanların evrensel arzusudur⁸⁵”.

Özetlemek gerekirse Amerika kamuoyunun bu dönemlerde Türklere karşı müspet görüşlerinin oluşmasında 19. yüzyılda yaşanan 1848 Macar İhtilali’nde Osmanlı Devleti’nin tutumu etkindir. Osmanlı Devleti gelen Leh ve Macar mültecilerine Rusya ve Avusturya’nın tehditlerine rağmen sahip çıkmış bu da Amerikan kamuoyunda olumlu bir tesir icra etmiştir⁸⁶.

3.4.2. Amerika’da Yaşanan İç Savaş’ta Osmanlı Devleti’nin Tutumunun Olumlu Etkileri

Osmanlı Devleti Amerikan İç Savaşı esnasında Kuzeylileri desteklemiş bu da iki ülke arasında olumlu bir hava meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti’nin kuzey bölgesinin desteklemesinin sebepleri; İstanbul’daki Amerikan diplomatlarının telkinleri, Osmanlı Devleti’nin iç savaşla birlikte ortaya çıkacak durumun (güney eyaletinin pamuk üretiminin yerini almak istenmesi gibi) ekonomiyi düzeltmek için bir fırsat olarak görünmesi ve isyanlara topkeyün karşı olmasıdır. Çünkü Osmanlı Devleti Sırp ve Yunan isyanlarından ziyadesiyle etkilenmiş, bu nedenle isyanlara duyduğu hassasiyet kendini Amerikan İç Savaşı’nda hissettirmişti. Zaten Osmanlı Devleti Avrupa devletlerine karşı yeni müttefik bulma amacıyla olduğu için Amerika’nın zayıflamasını istemezdi⁸⁷.

Osmanlı Devleti bu düşüncelerden hareketle İç Savaş esnasında Kuzeylilere yardım etmiştir. Nitekim 1855 yılında Amerika, ordu nakliye sistemini deve katarlarıyla takviye etmek ve güçlendirmek için Osmanlı Devleti’nden bir çift erkek ve bir çift dişi deve talep etmiş, devlet de buna mukabil siparişi tedarik etmiş yanında da hediye develer göndermiştir. Böylece bu develer Amerika’da üretilmiş ve iç savaşta kullanılmıştır⁸⁸.

Amerikan İç Savaşı’nda siyasi bakımdan Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sahibi olan Fransa ve İngiltere’nin Güneyi desteklemesine karşın Osmanlı Devleti’nin kuzeyi

⁸⁵ *The New York Times*, 24 Mart 1854.

⁸⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800–1959)*, s. 24-25.

⁸⁷ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 248-253.

⁸⁸ Fatma Ürekli, *Belgeleriyle 1889/1894 Afetlerinde Osmanlı-Amerikan Yardımlaşmaları*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2007, s. 14-15.

desteklemesi oldukça manidardır. Haziran 1861 tarihinde Amerikan Dışışleri Bakanlığı'nın isteği üzerine Ali Paşa Kuzey'in ambargo koyduğu Güney limanlarına Osmanlı gemilerinin mal sevkiyatı yapmayacağını bildirmiştir⁸⁹.

26 Mart 1862 tarihinde Sultan Abdülaziz, Birleşik Devletler Hükümeti'ne karşı korsanlık faaliyetlerinde bulunmak için Güneyliler adına Osmanlı limanlarında gemi hazırlıklarını ve donanımlarını yasaklamıştır. Aynı zamanda Güneylilerin korsan gemilerinin Osmanlı limanlarına giriş ve çıkışları yasaklanmıştır⁹⁰.

Osmanlı Devleti'nin Birleşik Devletlere hakim olan kuzeylileri desteklemesi neticesinde Başkan Lincon; I. Abdülmecid'in ölümü üzerine taziye mesajı; tahta geçen Sultan Abdülaziz'e de tebrik mesajı göndermiştir⁹¹.

İç Savaş bittikten sonra iki ülke arasında olumlu rüzgârlar esmeye başlamış; bunun olumlu emareleri de kendini silah ticaretinde göstermiştir. ABD'den üst düzey yöneticiler peş peşe Osmanlı Devleti'ne gelip ilişkileri geliştirmek istemişlerdir. İç savaşta büyük etkin rol oynayan Kuzey donanmasının komutanı Amiral David Glasgow Farragut 23 Ağustos 1868 tarihinde Padişah Abdülaziz tarafından kabul edilmiştir. Daha sonra Senatör Nay ile General Müklek İstanbul'a gelmek istemişse de bazı aksiliklerden dolayı gelememiştir. İç Savaş esnasında Dışışleri Bakanı olan Seward ve Başkan Grant'ın oğlu General Sherman Padişah Abdülaziz'in huzuruna çıkarak görüşmüşlerdir.

Amerika'nın Osmanlı elçisi Morris, Boğazlar ve İstanbul gibi stratejik öneme haiz bölgelerin Ruslar tarafından ele geçirilmesi konusunun gündemde olduğu ve politik gerilimlerin arttığı bu hassas zamanlarda Amerikan gemilerinin Osmanlı sularını ziyaretinin Osmanlı Devleti üzerinde büyük bir moral oluşturduğuna vurgu yapmıştır⁹².

Bu ziyaretler Amerikan kamuoyunda iyi etkiler meydana getirmiştir⁹³. Nitekim bunun tesiriyle Sivil Savaşın liderlerinden başkan Ulysses Grant'ın Osmanlı Devleti'ne bir ziyaret düzenlemesi bunun sonuçlarındandır. General Grant başkanlığının bitmesinden sonra bir dünya turuna çıkmış; Filistin ve Suriye'ye uğramış oradan

⁸⁹ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 253.

⁹⁰ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 105-106; Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 296.

⁹¹ İbrahim Baybura, *a.g.e.*, s. 152-153.

⁹² Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 297.

⁹³ Öznur Feyizoğlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Amerika İlişkileri (1861-1876)*, (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2009, s. 96-103.

vapurla İstanbul'a gelmiştir⁹⁴. İstanbul'da 5 Mart 1878 tarihinde onuruna yemek tertip etmiş ve II. Abdülhamit Grant'ın başkanlığı döneminde ilişkilerin geliştirilmesi için yaptığı katkıdan dolayı tebrik etmiştir. Amerikan Generali ve eski başkanı Grant'ın İstanbul ziyareti dönemin Türkçe ve yabancı gazetelerinde geniş yankı bulmuştur. Grant'ın ziyareti iki ülke arasındaki ilişkileri özellikle ticari sahada (silah ticareti) olumlu etkilemiştir⁹⁵.

Ülkesine dönüşünde de kendisine Beyaz Saray'ın bir salonunu kaplayacak boyutta bir Uşak halısı⁹⁶ ve özel yetiştirilmiş iki cins Arap atı hediye edilmiştir⁹⁷. II. Abdülhamit ABD başkanlarıyla ve elçileriyle samimi ilişkiler kurarak, Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri arasında ABD'nin en azından tarafsız kalmasına gayret göstermiştir⁹⁸.

Özetlemek gerekirse, İç Savaş sonrasında esen olumlu havanın yansıması kendini özellikle iki alanda hissettirmiştir. Bunlardan biri sonucu 1867 yılında Osmanlı Devleti'nin Washington Elçiliği açılması, diğeri de iç savaş artığı silahların Osmanlı Devleti'ne satılmasıyla 1880'lerin sonlarına kadar gelişen ticarettir⁹⁹.

3.4.3. İki Ülke Arasında Kültürel ve Sosyal Yardımlaşmanın Olumlu Etkileri

Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan 1830 anlaşmasından sonra Yeni Dünya'dan Osmanlı Devleti'ne diplomatlar, seyyahlar, yazarlar, tüccarlar ve misyonerler akın etmeye başlamıştır. Bu anlamda Amerikalıların Türkleri daha yakından tanıma fırsatı doğmuş oluyordu. Bunun da doğal sonucu olarak Amerika'da Türkler hakkında daha olumlu yayınlar çıkmaya başlamıştır¹⁰⁰.

⁹⁴ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 114.

⁹⁵ Kansu Şarman, "İlk ABD Başkanı General Grant İstanbul'da", *Popüler Tarih*, Yıl: 4, Sayı: 46, Haziran 2004, s. 27-28.

⁹⁶ İbrahim Baybura, *a.g.e.*, s. 153.

⁹⁷ Kansu Şarman, *a.g.m.*, s. 28.

⁹⁸ Ali Sönmez, "Ayastefanos Antlaşması'nın Gölgesinde ABD Eski Başkanı Grant'ın Türkiye Ziyareti", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13/1, Yaz 2013, s. 43.

⁹⁹ İç Savaş'ın Osmanlı Devleti açısından olumsuz sonuçları ise kölelik kavramının Osmanlı Devleti'nde Amerikan kamuoyu tarafından yargılanıp sorgulanmasına başlanması diğeri de birliğini yeniden tamamlayan ABD'nin yayılmacı politikaya yönelmesi ve bundan Osmanlı Devleti'nin etkilenmesiydi. Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 255-259.

¹⁰⁰ 1830 yılında önce çok nadir olarak Türkler hakkında yazılar çıkmıştır. Türkler hakkında basılan neşriyatların çoğu da Türkleri karalamak maksadıyla ortaya çıkmış yazılardır. 1830 yılından sonra da

Osmanlı Devleti vatandaşları da Amerikalıları 1820 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne gelmeye başlayan misyonerler aracılığıyla tanımaya başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar ABD'den Osmanlı Devleti'ne Osmanlılar aracılığıyla direkt bir bilgi akışı olmamakla beraber, 1860 yılından sonra –ilk özel Türkçe gazetenin çıkmasının etkisiyle- özellikle Amerikan İç Savaşı'nın basında ilgiyle yazılmasıyla Amerika hakkında Osmanlı vatandaşları bilgi sahibi olmaya başlamıştır¹⁰¹.

Osmanlı Devleti ile Amerika arasında Macar ve Leh mültecileri meselesiyle tesis olunan müspet ilişkiler kendini aynı yıllarda kültürel sahada da hissettirmiştir. Nitekim arşiv belgelerinden 1852 yılında Amerikalıların Türk kültürüyle tanışmaya başladığını görmekteyiz. Amerika'nın “Boston” şehrinde “Şark Lisanları Mektebi”, İstanbul Amerikan Elçiliği'nin vasıtasıyla Sultan Abdülmecit'e başvurarak 56 adet Türkçe kitabı ve isimlerinin yazıldığı bir listeyi göndermesini rica etmiştir. Bunun üzerine Sultan Abdülmecit bu isteği yerine getirmiş, kitap ile ekli listesini “Amerikan Şark Lisanları Mektebi” ne göndermiştir. 1853 yılında da Amerikan elçiliği aracılığıyla Washington'da “Smith Union İnstitution” tarafından birçok yeni kitaplar Osmanlı Devleti'ne hediye edilmiştir¹⁰².

Bunun yanında diğer yıllarda da bu kültürel ilişkilerin devam ettirildiğine şahit olmaktayız. Özellikle II. Abdülhamit döneminde kültürel ilişkilerin geliştirilmesine gayret edilmiştir. Örneğin “Şimal-i Garbi Tarih ve Edebiyat Cemiyeti” 14 Şubat 1887 tarihinde Sultan II. Abdülhamit'e dostluk ilişkilerini geliştirdiği için teşekkürlerini iletmış bunun bir göstergesi olarak da padişahı cemiyetin fahri üyesi olarak seçtiklerini ifade etmişlerdir¹⁰³.

daha ziyade düşman yazılardan uzak biraz daha ılımlı yazılara yer verilmiştir. Amerika'da Türkiye'ye ait ilk ciddi eser Dr. James De Kay tarafından kaleme alınan “Türkiye Tasvirleri” adlı kitaptır. Adı geçen kişi 1831 yılında Osmanlı Devleti'ni gezmiş ve müsbet intibalarını kaleme almıştır. Bu sayede Amerikalılar Türklere ait olumlu izlenim sahibi olmuşlardır. Bunun dışında Amerika'nın Osmanlı Devleti'ndeki ilk elçisi David Porter'in arkadaşı olan James Kirke Pulluding'in “İstanbul'un Çevresi” adıyla yazdığı kitap o dönemi anlatması bakımından önemlidir. Bunun dışında Amerikalı misyonerlerin izlenimlerini aktardığı kitaplarda önem arz etmektedir. Örneğin misyoner Dr. William Goodell'in “Türk İmparatorluğu'nda Kırk Yıl” ve “William Goodell'in Hatıraları”, bir başka önemli misyoner Dr.Cyrus Hamlin'in “Türkler Arasında” ve “Hayatım ve Bu Devirde Olup Bitenler” adlı eserler bunların başlıcalarıdır. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800–1959)*, s. 24.

¹⁰¹ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁰² Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 99, 101.

¹⁰³ Cemiyetin II. Abdülhamit'e gönderdiği mektubun tercümesi şu şekildedir: “Cemiyetimiz üyeleri siz Padişah Hazretlerinin ülkemiz hakkındaki dostluk duygularına karşı, teşekkürlerimizi bildirmek ve

Yine II. Abdülhamit döneminde 8 Şubat 1891 tarihinde Amerika Kütüphanesine hatıra olarak birtakım hediyelerin gönderilmesine karar verilmiştir. “Bâb-ı Ali”, “Bâb-ı Vâlây-ı Meşihat” ve diğer resmi dairelerin fotoğrafçı Abdullah kardeşler tarafından biri Saray Kütüphanesi’nde kalmak diğeri ise Amerika’ya gönderilmek üzere ikişer nüsha fotoğrafları istenmiştir. Bu fotoğrafların Osmanlı Matbaası İdaresi’ne ciltlerinin bir tarafı padişahın tuğrası, diğeri tarafına ise Osmanlı Arması ile süslenerek ciltlerin üzerine tarih yazılarak özenle ciltlenmesi emri verilmiştir. Ayrıca o zamana kadar yayınlanan takvimler, genel yıllık ve vilayet yıllıklarından oluşan malzemelerin ayrı ayrı birer cilt; düsturlarda bulunmayan kanun ve tüzükler, talimatnameler ayrı olarak, yabancı devletler ile yapılan anlaşmalar da her birinden dörder nüsha olmak üzere az önce belirtildiği şekilde ciltlenerek, fotoğraf albümüyle beraber Amerika’ya gönderilmesine karar verilmiştir¹⁰⁴.

İki ülke arasındaki kültürel anlamda olumlu ilişkilerin bir örneği de Amerika’nın Washington şehrinde George Washington’un adına yapılan büyük abide için birçok devletlerden istenildiği gibi Osmanlı Devleti’nden de tuğralı bir mermer talep etmesidir. Amerika 4 Mayıs 1853 tarihinde Padişah Abdülmecit Efendi’den bir dostluk eseri olması için uzunluğu iki endaze (60 cm’lik bir ölçü), genişliği bir endaze olarak bir mermer parçası üzerine padişahın tuğrası ile uygun yerine tarih kazınıp bu mermer taşının samimi sevdiği birisi aracılığıyla Amerika’ya göndermesini rica etmiştir¹⁰⁵. Padişah Abdülmecit Efendi de istenilen boyutlarda mermer taşı Amerika’ya göndermiştir.

Doğal afet zamanlarında da iki ülke birbirlerine destek vererek ilişkileri geliştirmeye çalışmışlardır. II. Abdülhamit 28 Mayıs 1889 tarihinde Amerika’da meydana gelen ve “yüzyılın en büyük felaketi” addedilen Jownstown sel afetinde buraya ilk yardımı yapan ve ulaştıran ülke olarak (Gıda ve 1000 dolar) elini

kalbimizde yerleşmiş olan sevginin bir delili olmak üzere, oy birliği ile yüce hükümdar olan zatınızı, cemiyetin Fahri üyeliğine seçmiş oldukları, haddimiz olmayarak arz olunur”. B.O.A., Y..PRK.TKM., Dosya No: 10, Gömlek No: 18, Tarih: 21 Ca 1304.

¹⁰⁴ B.O.A., İ..DH., Dosya No: 1214, Gömlek No: 95072, Tarih: 25 C 1308.

¹⁰⁵ B.O.A., İ..HR., Dosya No: 95, Gömlek No: 4660, Tarih: 19 Ca 1269.

uzatmıştır¹⁰⁶. Bunun yanında II. Abdülhamit Amerika’da yaşanan orman yangınlarından zarar görenlere 15 Şubat 1895 tarihinde yardım için para göndermiştir¹⁰⁷.

Buna mukabil Amerikan halkı da teveccühlerini göstermek için 1894 yılında İstanbul’da meydana gelen deprem esnasında Osmanlı Devleti’ne 9600 dolar civarında yardım etmiştir. Bu yardımın organize edilmesinde Osmanlı Devleti’nin Washington elçisi Mavroyeni Bey’in faal çalışmasının büyük katkısı olmuştur¹⁰⁸.

Bunun dışında Amerikalıların milli günü münasebetiyle Osmanlı Elçiliği’nin bayrak asmasından dolayı Amerikan kamuoyunda Osmanlı Devleti’ne karşı olumlu tutumun oluşmasına vesile olmuştur¹⁰⁹.

Bu dönemlerde iki ülke arasında çeşitli sorunlar yaşansa da (Ermeni meselesi, misyonerlik faaliyetleri vs.) özellikle II. Abdülhamit döneminde izlenen dengeli ve ılımlı politikanın neticesi olarak karşılıklı kültürel ve sosyal anlamda yardımlaşmalar meydana gelmiş; böylece çok önemli sorunların yaşandığı dönem de bile iki ülke ilişkileri kopma noktasına gelmemiştir. Zaman zaman ilişkileri dengede tutan sosyal dayanışma, yardımlaşma ve hediyeleşmeler kendini siyasi sahada göstermiştir. Nitekim iki ülke arasında elçiliklerin mevki sinin yükseltilmesi buna örnek gösterilebilir.

3.5. Osmanlı Devleti İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Diplomatik İlişkileri Olumsuz Etkileyen Olaylar

3.5.1. ABD’nin Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri

3.5.1.1. American Board’ın Kuruluşu ve Osmanlı Devleti’nde Teşkilatlanması

Misyon ve misyoner kelimeleri Latince kökenli “Missio” kelimesinden alınmış olup; tüm dillerde bu şekilde kullanılmıştır. Missionun lügattaki anlamı ise “yetki,

¹⁰⁶ Fatma Ürekli, *a.g.e.*, s. 14-15,18, 23

¹⁰⁷ B.O.A., İ.HUS, Dosya No: 34, Gömlek No: 1312 Ş -054, Tarih: 20 Ş 1312.

¹⁰⁸ Fatma Ürekli, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁰⁹ B.O.A., HR.SYS, Dosya No: 74, Gömlek No: 70, Tarih: 06 07 1899.

vekâlet, bir kişiye iş için verilen özel görev” anlamındadır. Misyonerin anlamı ise; yetkili, görevli kimse, rahip ve papaz şeklinde kullanılmıştır¹¹⁰.

Sözlük anlamlarının dışında misyon genel ve özel olmak üzere iki alanda kullanılmıştır. Genel anlamda “misyon, başka dinden olanları kendi dinlerine kazandırmak amacıyla tesis edilen her türlü teşkilattır. Özel anlamda ise, Hristiyan olmayan ülkelerde Hristiyanlığı yaymak amacı ile kurulan teşkilat” demektir. Ancak bütün dünyada misyon ve misyoner kelimeleri daha fazla özel anlamı ile sadece Hristiyanlar için kullanılmaktadır¹¹¹.

Hristiyanlıkta ilk misyonerlik faaliyetlerinin Hz. İsa tarafından söylendiğine inanılan; “*Gidin bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’un adıyla vaftiz edin. Size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben dünyanın sonuna dek sizinle birlikteyim*”¹¹² şeklindeki mesajıyla başladığı dile getirilmektedir. Başlangıçta bu öğretilerle başlayan misyonerlik hareketleri zaman süreci içerisinde farklı anlamlar kazanmaya başlamış ve bu öğretilerden uzaklaşmıştır.

Misyonerliği örgütlü, amaçlı ve şuurlu bir din yayıcılığı şeklinde ifade edebiliriz. Bu anlam zaman süreci içerisinde özellikle 17. Yüzyıldan itibaren başka ülkelere ticari, siyasi amaçlarla gönderilme amaçlarını da kapsamıştır. Misyonerlere esasen potansiyel “casus” diyebiliriz. Çünkü bunlar girdikleri ülkelerde tarih, toplum, kültür araştırmacısı görevlerini yapmışlar; buraların dini durumlarını, nüfuslarını, dillerini, kültürlerini, yer altı-yerüstü kaynaklarını inceleyerek elde ettikleri bilgileri hem dini merkezlerine hem de devletlerine bildirmişlerdir¹¹³.

¹¹⁰ Erdal Açıkse, “Misyonerliğin Tanım ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *Müdafa-i Hukuk*, Sayı: 77, Ankara, 2004, s. 30.

¹¹¹ Misyoner kelimesinin esas anlamı olan yayma faaliyetleri Haçlı Seferlerinden sonra başlamıştır. Bu dönemde emperyalist amaçlı olarak hizmet eden Hristiyan misyonerleri, başta köle ticareti olmak üzere her türlü işin içine girmişler; öncü işgaller olarak faaliyet göstermişlerdir. Şaban Kuzgun, “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerliğinin Doğuşu”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Cumhuriyet’in 60. Yılına Armağan), Sayı: 1, Kayseri, 1983, s. 59-60,82.

¹¹² Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2008, s. 21.

¹¹³ Necmettin Tozlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Okulları”, *Osmanlı*, Cilt: 5, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 329.

19. yüzyılda gelişen misyonerlik faaliyetlerinin organize edildiği başlıca ülkeler ABD ve İngiltere'dir. Misyonerler tarafından Asya'nın anahtarı¹¹⁴ sayılan Osmanlı topraklarına gelen Amerikalı misyonerler Hristiyanlığın Protestan[□] mezhebine sahiptirler¹¹⁵. Osmanlı Devleti'nde etkili olan bu misyonerler "American Board of Commissioners For Foreign Mission"[□] adlı misyoner teşkilatına bağlıdırlar. American

¹¹⁴ Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", *Osmanlı*, Cilt: 5, Yeni Türkiye Yay., s. 340.

[□] Protestanlık, Katolik kilisesine karşı kurulmuştur. Bu nedenle anlamının içindeki "protes" protesto kelimesinden ileri gelmektedir. Alman Papaz Martin Luther'in 1517'de Papa'ya karşı isyanıyla ortaya çıkmıştır. Luther'in kiliseye karşı yönelttikleri temel eleştiri kilisenin dünyevi ve siyasi yetkilerinin sorgulanması noktasıdır. Bu anlamda Pavlus'çu esas alan Protestanlar Tanrı'nın egemenliğini sadece metafizik alana; iman, tövbe, yargılama gibi konulara hasretmiş, dünyevi konulardaysa siyasal laik iktidara mutlak egemenlik tanımışlardır. Katoliklik papanın mutlak egemenliğini tanıırken, Protestanlık kilise dışı siyasal egemen gücü (prens, derebeyi vs...) arkasına almıştır. Mithat Aydın, *a.g.e.*, s. 15-16. Osmanlı topraklarına gelen ilk Protestan misyonerin 1815'de Mısır'a gönderilen İngiliz Church of Missionary Society'e ait bir papaz olduğu söylenmektedir. Bu amaçla 1842'de Kudüs'te bir Protestan Kilisesi açılmış; İngiltere, Almanya ve Amerika'dan buraya Protestan misyonerler gönderilmiştir. Bkz. Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Osmanlı Devleti'nin 700. Yılı Özel Sayısı), Ankara, Ekim 1999, s. 173.

¹¹⁵ Fransa 1740 kapitülasyonlarıyla Katolikleri himaye etme hakkını elde ederken; Protestanları ilk önce İngiltere, sonra Amerika, Ortodoksları ise Ruslar himaye etmeye çalışmıştır. Necmettin Tozlu, *a.g.m.*, s. 331.

[□] 19. yüzyıldan başlayıp devamında faaliyet gösteren "American Board of Commissioners For Foreign Mission" teşkilatının temelleri 19. yüzyılın başında "New England" bölgesinde atılmaya başlanmıştır. Bu bölgelerde dini canlanmanın da etkisiyle çeşitli kolejlerde (özellikle Williams Koleji) eğitim gören dini anlamda istekli bir grup ortaya çıkmıştır. Misyonerler aldıkları kolej eğitiminden sonra İlahiyat okullarına gitmişlerdir. İddialara göre Williams Koleji'nden mezun olan Samuel J. Mills kendisini dinsizler üzerine misyonerlik yapma görevine adanmış küçük bir grubun lideridir. Arkadaşlarıyla beraber yazın ortasında aniden yağan yağmurla birlikte samanın altına sığınmışlar ve burada Asya'daki ahlaki çöküntüden konuşmuşlardır. Bu anlamda Asya ve Müslümanlara misyoner gönderme kararı almışlardır. 1808'de Samuel J. Mills ve arkadaşları gizli bir misyoner teşkilatını "Brethren Cemiyeti (Society of Brethren)" kurmuşlardır. Yine bu gruptan bazı kişiler "Andover Ruhban Okulu"na girmişler böylece "American Board"ın temellerini bu şekilde atmışlardır. Samuel Adoniram Judson ve Samiel Newell bu grubun kurucularıdır. "Brethren Cemiyeti" gerek "Williams Koleji"nde gerekse "Andover Ruhban Okulu"nda hatırı sayılır bir konuma gelmeye başlamıştır. 1810 yılında da adını zikrettiğimiz kolej ve ruhban okulunun öğrencileri bir araya gelmiş ve Farmington'da "American Board"ın ilk toplantısını yapmışlardır. 1811 yılında "Misyonerlerin Hedeflerini Araştırma Cemiyeti" kurmuşlardır. Burada Osmanlı Devleti'ne ileride gönderilecek olan etkili misyonerler de bulunmaktaydı. Bunlar: Pliny Fisk, Levi Parsons, Elnathan Gridley, Josiah Brewer, Eli Smith, Harrison G.O. Dwight, William G. Schauffler, Elias Riggs vs. "American Board"ın ilk denizasıırı faaliyeti ise 1812 tarihinde Hindistan'a olmuştur. 1910 yılına geldiğinde Güney Amerika'dan Asya'nın en ücra yerine kadar tam 20 istasyon merkezi kurmuşlardır. İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005, s. 10-13. Amerikan Board, kiliselerin, zengin Amerikan tüccarları ve işadamlarının ve fakir kilise üyelerinin yadımlarıyla kurulmuştur. Celal Öney, "Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması", s. 209. Amerikan Board, 1870 yılına kadar bir başka bir Amerikan misyonu olan "Board of Foreign Missions of Presbyterian Church" ile birlikte faaliyet göstermeye başlamıştır. İbrahim Özcoşar, "19. Yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 18, Güz 2006, s. 143. Bu Amerikan kuruluşu Amerikan Board'dan Suriye misyonunu devralmıştır. Böylece Amerikan Board misyonerleri Anadolu'da daha yoğun olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", s. 344.

Board[□], Protestanlığı tüm dünyaya yaymak amacıyla 1810 tarihinde Boston'da kurulmuş; 1819 yılında “hedef ülkeler” arasına Osmanlı Devleti’ni de alarak¹¹⁶ faaliyetlerine başlamıştır.

ABD Osmanlı Devleti ile diğer devletlere göre siyasal ilişkilerini en geç kuran devlet olduğundan¹¹⁷, oluşan bu zaman açığını kapatmak için hızlı ve verimli bir şekilde Osmanlı topraklarına nüfuz edebilmek için misyonerlik faaliyetlerine destek vermiştir.

En başta ülkeyi keşfetmek, fizibilite yapmak için en muktedir misyonerler ve tüm ülkeyi teşmil edecek beklentisiyle büyük bir dikkatle istasyonlar seçilmiştir. Böylece kozmik eleman olan bu misyonerler gizli görevlerini yerine getirmeye hazır hale getirilir¹¹⁸. American Board, misyon bölgelerini genişletmek için merkez istasyonunun yanında yeni istasyonlar ve dış istasyonlar meydana getirmişlerdir. Merkez istasyonda kendileri bulunurken yeni ve dış istasyonlarda, özellikle Hristiyan cemaat içerisindeki Protestanlık sempatisini papaz, vaiz, öğretmen ve diğer kişilerden oluşan yerel yardımcılar seçmişlerdir. Merkeze bağlı misyonerler; bölge halkının Protestanlığa karşı olan ilgileri, coğrafi ve demografi yapı vs..alanlarda bilgi edinmek için dış istasyonlara düzenli olarak (bazen siyasi ortamdan, bazen doğal afetler gibi engelleyici sebepler hariç) ziyaretler yapmışlardır¹¹⁹.

Osmanlı topraklarına gelen bu misyonerler başta İstanbul olmak üzere Bursa, İzmir, Merzifon, Kayseri, Sivas, Harput, Bitlis, Van, Mardin, Antep, Maraş, Adana, Hacın, Ankara, Yozgat, Amasya, Tokat, Arapkir, Malatya, Palu, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Elbistan, Tarsus, Erzurum, Trabzon gibi yerlerde misyon merkezlerini kurmuşlardır¹²⁰.

□ Çalışmamızda “American Board of Commissioners For Foreign Mission” teşkilatının adı “American Board” veya “ABCFM” şeklinde kullanılacaktır.

¹¹⁶ Erdal Açıkses, *a.g.e.*, s. 35.

¹¹⁷ İlknur Polat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, Cilt: LII, Ağustos 1988, Sayı: 203’dan Ayı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 628.

¹¹⁸ Samuel T. Dutton, “American Education in The Turkish Empire”, *The Journal of Race Development*, Vol: 1, No: 3, January, 1911, s. 29.

¹¹⁹ İdris Yücel, *a.g.t.*, s. 22.

¹²⁰ İskender Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010, s. 67.

Bu çerçevede Amerikalı misyonerler 1860 yılında Harput'ta yaptığı yıllık toplantıda Osmanlı topraklarında İstanbul merkez olmak üzere belli başlı 3 faaliyet alanı belirlemiştir.

1. *Batı Türkiye Misyonu*: Merkez üssü İstanbul'da olan bu misyonun başkanı Dr.Pettibone ve yardımcıları Dr.Henry O.Dwight ve Henry S. Barnum'dur¹²¹. Merkezi İstanbul olmak üzere belli başlı istasyonları; İzmit, İzmir, Bursa, Merzifon, Kayseri, Trabzon, Tokat, Sivas, Yozgat, Edirne, Bahçecik bölgelerini içerir. Bu misyon Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerle ilgilenmiştir.

2. *Merkezi (Orta) Türkiye Misyonu*: Dr.Trowbridge'in başkanlığını yaptığı bu teşkilat Maraş ve Antep yörelerinde faal¹²² olup; Toros Dağları'nın güneyinden Fırat Nehri'ne kadar olan Antakya, Adana, Antep, Maraş, Urfa, Halep, Tarsus bölgelerini kapsamaktadır¹²³.

3. *Doğu Türkiye Misyonu*: Harput, Erzurum, Van, Mardin, Bitlis bölgelerini içermektedir. Bu misyonun ağırlıklı olarak ilgilendiği azınlık Ermeniler¹²⁴ olmuştur.

Bunların dışında *Bulgar Misyonu*, *Suriye-Filistin Misyonu* ve *Nasturi Misyonu* da faaliyet alanları içerisinde.

¹²¹ Samuel S. Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey*, Newyork: Charles L. Webster&Co.,1887, s. 300.

¹²² Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 300.

¹²³ David Brewer Eddy, "Kilikya'daki Sulu Topraklar" adını verdiği yazısında Merkezi Türkiye Misyonu topraklarının kendileri açısından manevi bir anlamı olduğunu ünlü Hristiyan Tarsuslu Paul'un burada doğduğuna dayandırarak izah etmeye çalışmıştır. Yazar yazısının devamında Antep'teki kilisenin Osmanlı topraklarında Protestan Hristiyanlar tarafından ayırım olmadan inşa edilen ilk kilise olduğuna dikkat çekerek bu bölgenin önemine değinmiştir. Merkezi Türkiye Misyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. David Brewer Eddy, *What Next in Turkey*, The American Board, Boston, 1913, s. 127-144. ABD elçisi Samuel S. Cox ise, misyonerler açısından en zor yer olarak buraya işaret etmiştir. Elçi bu konudaki düşüncelerini şöyle aktarmıştır: "...İstanbul'dan ne kadar uzağa gidersek o kadar büyük zorluklarla karşılaşyoruz. Erzurum, Elazığ, Mardin, Van ve Bitlis'te misyonerlik merkezleri açmak ve Protestan hacını oralara götürmek için yola çıkan misyonerler fakirlik, köylülerin Hristiyan nefreti Yunan ve Ermenilerin körüklediği Müslüman işkencelerine maruz kalmış ve Kilisenin kurulduğu dönemlerde yaşadığı ıstırap ve cefayı çekmişlerdi...". Bkz. Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 301.

¹²⁴ David Brewer Eddy, "Fırat Nehri'nden Büyük Deniz'e" başlığıyla yazdığı yazıda misyonerlerin Doğu Misyona nasıl geldiğini şu sözlerle betimlemiştir: "...Bu kez biz tecrübeli misyoner gezginler Doğu Türkiye Misyonusunun büyük çalışmalarına değer vermeye daha da hazırız. Bir gemi içinde Konstantinopolis'ten Samsuna yelken açıyoruz. Ermenistan'ın kالبine güneydoğuya doğru iki haftalık yolculuk için, rıhtım üzerinde iki güçlü at ve arabasını kiralamak için bir adamla pazarlık ediyoruz. Bir günde ortalama otuz kilometrelik bir hızda Konstantinopolis ve doğu arasındaki eski kervan yolunu izlediğimiz için yolun bir kısmı tanıdık, doğal hanlarda uyuyarak her ne olursa olsun doğal gıdalar yiyecek Sivas'a doğru ilerliyoruz; haşlanmış pirinçten yapılmış bir tabak pilav ya da koyun eti parçaları ile pişirilmiş bulgur, neredeyse kaymak tutmuş süt kadar muhteşem. Kramp girmiş bacaklar, tozla dolmuş bir akciğer ile gün boy süren bir yolculuktan sonra, pis kokulara rağmen kalabalık yerel hamı şirketimizin birbirinden farklı dost gezginleriyle paylaşmaktan mutluyuz..." David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s. 113.

Dış istasyonlar genelde Rum ve Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı yerlerde açılmıştır¹²⁵. Bu istasyonların seçilmesinde dikkati çeken hususlardan biri bu merkezlerin stratejik konumlarıdır. Böylece yapılacak faaliyetlerin etkisinin kolayca yayılması sağlanması amaçlanmıştır¹²⁶.

Amerikalı misyonerlerin faaliyet alanları Suriye, Lübnan, Filistin, Doğu Anadolu, Yukarı Mezopotamya, Çukurova ve Orta Anadolu'dur. Selanik, Manastır, İşkodra, Kosova ve Yanya gibi Rumların çoğunlukta olduğu yerlerde ve Edirne, Selanik gibi Müslümanların olduğu yerde misyonerlerin faaliyetlerinin cılız olduğu göze çarpmaktadır. Bunun sebebi misyonerlerin hedef kitle olarak Rum ve Ermenileri seçmiş olmasındandır¹²⁷.

Amerikalı misyonerlerin çalışmalarına İngiltere'ye ait Protestan misyonerlerinin yanında; Almanya ve Hollanda'dan misyoner cemiyetleri, İskoçya Kilisesi de yardımcı olmuştur¹²⁸. Bu da gösteriyor ki Hristiyan Avrupa olaya Haç-Hilâl meselesi olarak bakıyordu.

Anadolu'da 1820 yılında kurulan ilk kalıcı misyonunu rahip R. William Goodell[□] kurmuştur. İncil'i ilk kez Ermenice ve Türkçe'ye çevirmiş olan rahip R. William Goodell önce bir süre Trablus ve Beyrut'ta ikâmet ettikten sonra 1831'de İstanbul'a geçmiş ve burada ilk merkezi (yerleşik) misyoner merkezini kurmuştur¹²⁹. İlk merkezi misyoner teşkilatının İstanbul'da kurulması üzerine burada toplanan

¹²⁵ İdris Yücel, *a.g.t.*, s. 22.

¹²⁶ Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 354.

¹²⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 3, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982, s. 90.

¹²⁸ Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'ın Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23/2, Kayseri, 2007, s. 72.

[□] William Goodell, 14 Şubat 1792 tarihinde Massachusetts Eyaleti'nin Templeton şehrinde dünyaya gelmiştir. Goodell Andover İlahiyat Okulu'nda eğitimini tamamladıktan sonra, evlere giderek misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Okulun etkisiyle İzmir'de olan ilk misyonerlerden Pliny Fisk'e bir mektup yazarak kendisinin de misyonerlik çalışmalarda bulunmak istediğini ve Osmanlı topraklarında faaliyet yapmak istediğini bildirmiştir. 1822 yılında Amerikan Board Goodell'i Filistin'e atamıştır. Batılı tüccarların, gezginlerin çok fazla olduğu ve batının konsoloslarının bulunduğu Beyrut'ta ilk misyonerlik merkezini kurmuştur. Ev okulu açmış ve Osmanlı Devleti'nde Ermeni olan iki din adamını (Diyanos Karabet ve Krikor Vartabet) Protestanlaşandırmıştır. Karabet, Goodell'e Ermeni Türkçesi bir İncil çevirisinde, Vartabet ise Türkçe-İngilizce bir sözlük yapımında yardımcı olmuştur. Rus Savaşı, Lübnan'da iç karışıklıklar Yunan İsyanı ile beraber batı konsolosları bölgeden ayrılınca Goodell buradan ayrılmış ve Malta'ya sonra İstanbul'a gelmiş, burada misyon merkezinin temellerini atmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Yetkiner, "İstanbul'da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu", *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2008, s. 143 vd.

¹²⁹ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 295.

misyonerler yoğun bir çalışmaya içerisine girmişlerdir. Misyonerlerin çalışmalarını kolaylaştıran amil hiç şüphesiz Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan 1830 tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması'dır. Bu anlaşma ile misyonerler geniş bir yayılma alanı ve rahat çalışma ortamı imkânına kavuşmuşlardır. Bunda İngilizlerin Amerika'ya verdiği destek ile (Katoliklere karşı İngilizler Amerikan Protestan misyonerlerine destek vermişlerdir) Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya silah ve donanmada duyduğu ihtiyacın da etkisinden söz edilebilir¹³⁰. Yani ABD'nin Osmanlı Devleti'nde geleneksel politikası olan “yardım ederek siyasi imtiyaz koparma” anlayışı bu alanda da kendini hissettirmiştir.

Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan 1830 anlaşmasından sonra Osmanlı Devletine gelen Amerikalıların sayısında da gözle görülen bir artış kaydedilmiştir. Diplomatlar, tüccarlar, seyyahlar, yazarların yanı sıra misyonerlerde gelmeye başlamıştır. Zaman süreci içerisinde ABD ticaret gemileri Osmanlı Devleti'ne misyonerleri de taşımaya başlamışlardır. Zaten ticaret anlaşması yapılmadan önce de gelen misyonerler bu anlaşma ile beraber konsoloslar aracılığıyla daha rahat manevra alanı oluşturmuşlardır¹³¹.

1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile azınlıklara sağlanan geniş hak ve ayrıcalıklardan American Board misyonerleri de faydalanmış; bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nde sayıları hızla artmıştır¹³². 5 Mayıs 1854 tarihinde misyonerler Tanzimat Fermanı'nın tanımış olduğu haklardan faydalanarak “Türkiye Misyonlarına Yardım Cemiyeti”ni kurmuşlardır. Cemiyet, toplantılar düzenlemiş ve misyonerlerin açtığı Amerikan kurumlarına yardım etmiştir¹³³.

ABD'nin Osmanlı Devleti elçisi olan Samuel S. Cox, kapitülasyonların Amerikan misyonerlik faaliyetleri için olmazsa olmaz öneme haiz olduğunu vurgulamıştır. Aynı şekilde Gülhane'de ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın da önemine değinen elçi görüşlerini şu sözlerle dile getirmiştir: “...*Bu harikulade gül bahçesinin reyaya ve Hristiyanlara istedikleri özgürlük ve adaletin garantisini vereceğini hayal*

¹³⁰ Erdal Açises, *a.g.e.*, s. 43.

¹³¹ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 11.

¹³² Özgür Yıldız, *Türkiye’de Amerikan Protestan Misyonerlerinin Faaliyetleri Çerçevesinde Bursa Şubesi (İstasyonu) 1834-1928*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2007, s. 18.

¹³³ Orhan Kılıç, “Kendi Yazdıkları Işığında Amerikan Misyonerlerin Harput’taki Faaliyetleri”, *Journal of Islamic Research*, Cilt: 20-4, 2007, s. 478.

bile edemezdim... Yaşlı İmparatorlukta artık okullar açılabilir, kitaplar basılabilir, insanlar yanlışlar karşısında haklarını arayabilir ve her şeyden önce Devlet-i Ali'den daha üstün dini değerler olduğunu savunabileceklerdi. Bu aynı zamanda önyargı ve tahammülsüzlük ile yıllardan bu yana mücadele eden Hristiyanların artık rahatlayacakları anlamına geliyordu...¹³⁴”.

Misyonerlik 1860 yılına kadar bireysel bir hareket olarak görüldüğünden iki devlet arasında bariz husumete yol açmamıştır. Fakat 1862 anlaşmasının ekonomik hakların siyasi yolları açması ardından misyonerlik faaliyetlerine geniş hayat sahası bulmasını kolaylaştırmıştır¹³⁵.

3.5.1.2. Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan Misyonerlerinin Amaçları ve Uyguladığı Yöntemler

Misyonerler din yayma amacının dışında, emperyalizmin de öncüleri olmuşlardır. Osmanlı Devleti'ne yönelmelerindeki başat faktör bölgenin jeopolitik ve jeostratejik konumundan kaynaklanmaktadır¹³⁶. Osmanlı Devleti'nin Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir yerde olması, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarının yanında çeşitli medeniyet ve kültüre ev sahipliği yapması tarih boyunca hedef yerlerden biri olmasına neden olmuştur¹³⁷. Anadolu coğrafyasının Hristiyanlık inancının başladığı yer olması da misyonerleri buraya çeken diğer bir faktördür.

ABD tarih sahnesine geç çıktığından ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri erken dönemde başlamadığından diğer Avrupa ülkelerine göre sömürge yarışında geç kalmıştı. Kurulduktan kısa süre sonra “Monroe Doktrini” benimseyen ve dünya meselelerinden ayrı durmaya çalışan ABD, kendi çıkarları için bu topraklara karşı daha fazla ilgisiz kalamamış ve Osmanlı Devleti'ni yakın markaja almaya çalışmıştır. Hem “Monroe Doktrini” ihlâl etmemek hem de çıkarlarını diğer devletlere kaptırmamak için makul ve ucuz olan misyonerlik yolunu seçmiştir. Böylece diğer devletler kuvvet gücü ile emperyalist hedeflerini Osmanlı topraklarında gerçekleştirmeye çalışırken; ABD ise emperyalizmin daha sıcak ve gizli unsurunu teşkil eden dil, din ve kültür emperyalizmi ile bu amacını gerçekleştirmeye çalışmıştır.

¹³⁴ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 292-294.

¹³⁵ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 12.

¹³⁶ Özgür Yıldız, *a.g.t.*, s. 17.

¹³⁷ Ayten Sezer, *a.g.m.*, s. 182.

Misyonerlik faaliyetlerinin görünürdeki amacı dindir. Fakat zaman içinde siyasi, ekonomik, idari vs. birçok amacı bünyesinde barındırmış ve amaçlarına ulaşmak için her türlü yöntemi denemeye başlamışlardır. Bu nedenle bir misyoner; seyyah, topograf, mühendis, doktor, öğretmen, barış gönüllüsü, din adamı şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Çünkü onlar için amaca götüren her yol ve meslek mübahtır. Kendi din, dil, kültür öğelerini yaymak amacıyla okul, hastane, matbaa gibi kurumlar birer araç olarak kullanılmıştır¹³⁸. Temel amaçları Amerikan fikrini, yaşantısını yaymak, özendirmektir. Böylece Amerikan politikası kısa zamanda yayılacak, bu suretle Amerikan çıkarlarına hizmet edecek bireyler kazanılacak yani gerektiği zaman emperyalist gücü benimsemiş bir toplum her an hazır olacaktı¹³⁹.

Misyonerlerin Osmanlı topraklarında ilk yaptıkları iş; hedef yerinin tanınmasıdır. Bu misyon merkezleri rastgele seçilmez önemli kıstaslara göre belirlenirdi. İklimi, coğrafyası, hayat koşulları, ticareti, ulaşım ve haberleşme koşulları, Ruslar veya Fransızların o bölgedeki nüfuz gücü, azınlıkların –özellikle Ermenilerin- nüfus durumları¹⁴⁰ incelenirdi. Bu anlamda kültürel doku, idari yapı, toplumun durumu iyice analiz edildikten sonra misyon merkezleri tespit ve tayin edilirdi¹⁴¹.

Misyon merkezi belirlendikten sonra misyonerler faaliyetlerini sürdürecek yollar belirlemiştir. Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan misyonerlik faaliyetlerini; eğitim, yayın, sağlık¹⁴², yardım çalışmaları ve dini çalışmalar hizmetlerinden oluşan kollardan yürütmüşlerdir. Gittikleri bölgelerde ilk olarak “dil” öğrenimi çalışmalarını yapmışlardır¹⁴³. Daha sonra eğitim çalışmalarıyla halkın arasına girmeye çalışmışlardır.

¹³⁸ Ayten Sezer, *a.g.m.*, s. 171; Metin Hülagü, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Kayseri, 2001 (Güz), s. 63.

¹³⁹ Seçil Akgün, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 1. Uluslararası Tarih Kongresi (23-26 Mayıs 1993)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara, 1999, s. 45.

¹⁴⁰ Hasan Özsoy, “XIX. Yüzyılda Talas ve Talas’ın Amerikalılar Tarafından Misyon Merkezi Olarak Seçilmesinin Sebepleri”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri, 1997, s. 257.

¹⁴¹ Necmettin Tozlu, *a.g.m.*, s. 333.

¹⁴² Uygur Kocabaşoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları*, (Bahri Savcı’ya Armağan’dan Ayrı Basım), Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., Ankara, 1988, s. 305.

¹⁴³ Misyonerlerin “dil”e ne kadar önem verdiğinin en önemli örneği meşhur misyonerlerden Dr. Riggs’in çalışmalarıdır. “Dr. Riggs misyonerlik tarihinin en önemli dilbilimcilerinden birisidir. Daha dokuz yaşındayken Yunanca öğrenmeye başlamış, 14 yaşında da İbranice öğrenmiştir. Üniversitede ise Schaffler tarafından kurulan dil kürsüsüne katılarak Arap grameri dersleri vermiş ve eski bir Katolik semitik halk olan Keldani dilinde bir el kitabı yazmıştır. 1832’de henüz 22 yaşındayken genç karısıyla yelken açıp Atina’ya gelmiş ve Jonas King ile 6 yıl çalıştıktan sonra İzmir’e geçip İncil’in Ermeniceye

Okullar, kolejler oluşturan misyonerler eğitim çalışmaları kapsamında yetimhaneler, matbaalar, sağlık sektörü kapsamında ise; hastaneler, klinikler açmışlardır¹⁴⁴, hatta hastanın evinde tıbbi yardımlarda bulunmuşlardır¹⁴⁵.

Misyonerler bilinçli, planlı ve programlı, birbirleriyle bağlantılı belirli bir düzen içerisinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir¹⁴⁶. Misyonerler hedef olarak tayin ettikleri yerlere uyum sağlamak için tedbirler almışlardır. Örneğin o yörenin halkına yabancı görünmemek için onlar gibi giyinirlerdi. Gittikleri yerlerin zayıf yerlerini tespit etmek misyonerlerin temel görevleri arasındaydı¹⁴⁷.

Amerikan Board misyonerleri genellikle eşleriyle beraber faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca 19. Yüzyılda tahsil hayatını tamamlayan fakat iş sahibi olamayan kadınlar Amerikan toplumunda yer almak için misyonerliği kendilerine yeni bir kapı olarak görmüşlerdi. Bu amacın dışında misyonerlik faaliyetlerine katılan kadın misyonerlerin amacı “modern ve eğitilmiş kadını temsil eden misyoner kadınların, hedef alınan bölgelerdeki kadınlar tarafından aile hayatları ve yaşam tarzlarıyla örnek kabul edilip onları etkileyebileceği¹⁴⁸” noktasıdır.

Kadın misyonerler aynı zamanda erkek misyonerlerin giremediği sosyal hayatta daha ziyade arka planda kalan kadınlarla daha iyi ilişki kurabiliyor, evlere gitmek suretiyle hem onların hem de çocukların dünyalarına daha iyi nüfuz edebiliyorlardı. Misyonerler kadın ve kızlara nakış-dikiş, resim, el sanatları, müziğe kadar geniş bir yelpazede hizmet veriyordu¹⁴⁹. Bu anlamda kadın misyonerler erkek misyonerlere göre daha fazla geniş kitlelere hitap ettiğinden daha fazla başarılı olmuş, neticede 19. Yüzyılın sonunda sayı olarak erkek misyonerleri geçmişlerdir¹⁵⁰.

tercümesine başlamıştır. Bir Ermeni papazı yazdığı tercümenin doğruluğu ve gramerinin kusursuzluğu konusunda şahitlik etmiştir. 68 yıl süren hizmetinden sonra anavatanına dönme izni alıp 1856’da Amerika’ya dönmüş, New York’taki Birleşik İlahiyat Fakültesi’nde İbrani Dili Profesörlüğü yapmaya başlamıştır”. David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁴⁴ İdris Yücel, *a.g.t.*, s. 23-25.

¹⁴⁵ Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 350.

¹⁴⁶ İlknur Polat, *a.g.m.*, s. 630.

¹⁴⁷ Erdal Açıkse, “Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, *Osmanlı Dergisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 192-193.

¹⁴⁸ Murat Gökhan Dalyan, “Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)”, *Turkish Studies*, Sayı: 2, İlkbahar 2011, s. 342.

¹⁴⁹ Seçil Akgün, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, s.50.

¹⁵⁰ Murat Gökhan Dalyan, *a.g.m.*, s. 354.

Kadın misyoner örgütleri “Kadın Misyonları Örgütü” ismiyle özellikle yatılı kız okullarında yetim kızları Protestan yapmayı amaçlayarak misyonerlik faaliyetlerine destek vermiştir¹⁵¹. Bunun dışında kız okulları ve yetimhanelerde aktif halde çalışan kadınların oluşturdukları diğer örgütler ise; “Kadın Misyonlara Yardım Cemiyeti” ve “Dahili Kadın Misyonlarına Yardım Cemiyeti”¹⁵²dir.

Misyonerler Osmanlı topraklarını bir ağ gibi sarmış ve etkin bir biçimde propagandalarını yapmıştır. David Brewer Eddy yazdığı eserinde aslında misyonerlerin nasıl, hangi yöntemlerle ve hangi amaçlarla propaganda yaptığını şu sözlerle özetlemiştir:

“...Dil öğrenimini tamamladıktan sonra kadın ve erkeklerle konuşabilmek için her türlü fırsatı elde etmiş oluruz. Kalabalık caddelerde dolaşarak tüccarların dükkânlarına girip onlarla muhabbet ederiz; bizlerle seyahat eden yolcuları dinleriz; evlerimizi görmeye gelen arkadaşlarımızı ziyaret ederiz. Sözün kısası her türlü imkânı kullanarak onlara telkinde bulunuruz ve bizler daha şimdiden evanjelist misyonerleriz. Burada sadece hitabet değil arkadaşlık kurma yeteneği de gereklidir. Çember genişledikçe bir İncil dersi vermeye başlar hatta bir Pazar Okulu kurup her bir ayetin mesajını açıklar ve sevgimizi dışa vururuz. Yıllar süren gizli kapaklı faaliyetten sonra evlerimizden birinde küçük bir kilise kurunca ektiğimiz tohum kök salmış olur.

Bu esnada misyoner kadınlar da ulaşabildikleri tüm kadınların güvenlerini kazanmaktadırlar. Evlere girerek çocuklarla konuşurlar onları okula çekerken anneleriyle de dostluk kurarlar. Fakirlikleri, kale alınmamaları ve umutsuz hayatlarına sempati ile yaklaşmak onların kalbine giden kapıyı açar. Okuyabilen kadın sayısı çok az olduğundan misyoner kadınlar ellerinde kitaplar ve İncil ile onların evlerinde birçok gün geçirmek zorunda kalırlar.

Aynı zamanda çeviri işiyle de uğraşırız. İncil bizim mesajımızdır ve onu okumaya gönüllü insanların ellerine vermedikçe bir iş başarmış sayılmayız. Çeviriler

¹⁵¹ Ayhan Öztürk, a.g.m., s. 67.

¹⁵² İdris Yücel, a.g.t., s. 26. Kadın misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri için bkz. B.O.A., Y..MTV, Dosya No: 197, Gömlek No: 5, Tarih: 01 Ş 1317; . B.O.A., Y..MTV, Dosya No: 197, Gömlek No: 16, Tarih: 02 Ş 1317; . B.O.A., Y..MTV, Dosya No: 197, Gömlek No: 77, Tarih: 10 Ş 1317; . B.O.A., Y..PRK.UM., Dosya No: 52, Gömlek No: 62, Tarih: 03 Ş 1318.

kısım kısım yapılır, hazır olur olmaz baskıya verilir ve ister satılık ister hediye olarak her bir alakalı dinleyiciye ulaştırılır. İncilin tercümesi tamamlanıp matbaadan çıktığı gün tüm misyonerler gururlu ancak alçakgönüllü bir şükür içerisinde olurlar ve artık ayaklarının üzerlerinde dimdik duruyorlardır.

Ancak hazırlanması gereken sadece İncil değildir. Çok sayıda kitapçık, vakfedilen kitaplar, Pazar Ayini için kullanılacak kartlar ve kitapçıklar, okullarımızın her bir sınıfı için ders kitapları ve son olarak da gazetelerin dahi basılı olması gereklidir ki bu sayede dönme kardeşlerimizin zayıf itikatları bunları okuyarak gittikçe güçlenmelidir. Gezici kitapçı ulaşamayan evlere ve köylere kadar gidip beraberindeki kitapları satarken aynı zamanda kendi kişisel mesajlarını da aktarır. Türkiye'deki Teşkilat tarihimizin en gerçekçi misyonerlerinden bazıları Hz. İsa'ya bağlılıklarını ispatlamış olup hizmetleri esnasında şehit olanlarda olmuştur.

Üçüncü faaliyet alanı hâlihazırda bahsedilmiş olan öğretim olup diğer yöntemlerle beraber en baştan dikkat edilmesi gereken bir husustur. Bayan Goodell ve Bayan Bird Beyrut'ta 6 Arap çocuktan oluşan bir gruba eğitim verdiler. Ta 1827'lerde 600 öğrencisi olan 13 bağımsız okul faaliyet gösteriyordu, Türkiye şartlarında hayret verici olay ise bu öğrencilerin 100 kadarının kız olmasıydı. O dönemde bir Türk kıza okuma yazma öğretmenlere çılgın gözüyle bakılıyordu. Yatılı okullara öğrenci verilmesini sağlamak için misyonerler ve öğretmenlerin mütemadiyen yakın ilgi ve alaka göstermeleri ve samimiyetlerini ispatlamaları gerekiyordu. Daha sonra ise seçilmiş, lider vasıflı başarılı öğrenciler, kolejlerde eğitiliyor ve karakterleri olgunlaştırıyor bu sayede yerel kiliselerde yönetici olma sorumluluğu ve bilincine ulaştırılıyorlardı.

Hizmetin dördüncü ayağını oluşturan kol ise genellikle diğer tüm misyonerlik faaliyetlerine ön ayak olan Hastaları iyileştirmektir. Dr.Grant'ın Nesturi ülkesinde Fırat'ın kollarının birinin kenarına kurduğu hastane sayesinde Doğu Türkiye görevini yerine getirecek birçok üs kurulmuştu. Tıbbi misyonerlik, hizmetin en takdir toplayan kolu olup papaz ve vaizlerin ayak basamadığı ihmal edilmiş yarı ilkel toplulukların arasına sızabilmek için kullanılan en önemli yöntemdi.

Hizmetin en son ayağı endüstriyel eğitim yani hayırsever yardımlardı. Bu topraklara ayak basar basmaz çevremizde temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamayan çok fakir bir topluluk bulduk; işkencelere maruz kalan halk açlıkla karşı karşıyaydı,

toplumsal katliamlar nedeniyle yetim kalmış, misyonerlerin yardımına muhtaç binlerce çocuk vardı. Her bir merkezde nerden başlayıp nerde durulacağı bilinmiyordu. Dönmelerin sadece iyi biri değil aynı zamanda da işe yarayan insanlar olmalarını istiyorduk. Misyonerlik müessesesi sürekli aşama kaydederek güç kazanmalı ve bulunduğu her yerde en iyi çağdaş yaşam şartlarına ulaşmalıydı. Erkek ve kadınlara daha okul yıllarında ticari faaliyetler anlatılıyordu. Kendi ayakları üzerinde durmaları için endüstriyellemeli ve bu sayede binlerce kişiye destek olmaları gerekliydi...¹⁵³”.

Amaca ulaşmak için her türlü yöntemi araç olarak kullanan misyonerlerin klavuzluğunu ilk misyoner sayılan “Pavlus” yapmıştır. Nitekim Pavlus’un şu sözü misyoner faaliyetlerinde temel referans olarak alınmıştır: “Ben özgürüm, kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kişi kazanayım diye herkesin kölesi olurum”. Bu sözlerden hareketle “Amerika’da yaşayan Hristiyanlar Tanrının kendilerini dünyanın Hristiyanlaştırılmasında görevlendirildiğine inanmaya başlamışlardır¹⁵⁴”.

3.5.1.3. Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerinin Faaliyet Alanları, Çalışmaları ve Azınlıklar Üzerindeki Tesirleri

ABD’nin ve Protestan cemaatlerinin desteğinde Amerikalı misyonerler; dini, okul, kültür-eğitim, sağlık ve ticaret alanlarında Osmanlı topraklarında faaliyet göstermişlerdir. Bu teşkilatlar ilk önce Müslümanlar üzerinde faaliyet göstermeyi hedeflemişse de başarılı olamayacaklarını anlayınca yönlerini azınlıklara çevirmişlerdir.

Dini misyonun amacı, Protestanlığı yaymak, okul ve kültür kurumlarının amacı, Amerikan hayranlığı uyandırmak, ayrılıkçı fikirleri aşılama ve nihayet Müslüman-Türk unsuruna karşı azınlıkları her yönden üstün hale getirmektir. Aynı zamanda Fransa ve Rusya’nın açmış olduğu okulların nüfuzunu kırabilmek de bu amaçların arasındadır. Sağlık misyonu ise halkın içine rahatça girip nüfuz sahibi olabilmek, halkın güvenini kazanmak suretiyle devletin müdahalesinin önüne geçebilmektir. Ticaret sahasında da etkin olan misyonerler Amerikan iktisadi çıkarlarını korumak için Osmanlı topraklarında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

¹⁵³ David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s. 72-75.

¹⁵⁴ Dilşen İnce Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanı (1896)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2008, s. 22,41.

3.5.1.3.1. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Ticaret Alanındaki Çalışmaları

19. yüzyıl başında Osmanlı topraklarına gelen misyonerlerin çalışmaları Akdeniz'de faaliyet göstermek isteyen Amerikan tüccarların da ilgisini çekmiştir. Çünkü Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'a hakim olmanın yolu Akdeniz'i kontrol altına almaktan geçiyordu. Bu anlamda Amerika'nın zengin tüccarları Amerikan Board misyonerlerini desteklemiştir¹⁵⁵. Bu nedenle Osmanlı coğrafyasında ticaret ve misyonerlik faaliyetleri eş zamanda başlamış ve gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk Amerikan misyoneri ve ilk Amerikan tacirlerinin aynı tarihlerde İzmir'de bulunması bu durumu teyit etmektedir.

19. yüzyıl Osmanlı coğrafyasının jeopolitik ve jeostratejik olarak öneminin arttığı; büyük güçlerin nüfuz mücadelesinin yoğun olarak yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu nedenle emperyalizm çağı olarak bilinen 19. yüzyılın misyonerlerin altın çağı olması tesadüfi bir olgu değildir.

Misyonerler öncelikle dini amaçlarla başlayan faaliyetlerini daha sonra Amerika'nın çıkarlarını gerçekleştirmek için çeşitli sahalara (kültürel, ekonomik, sosyal, kültürel) yaymıştır. Bu anlamda misyonerler Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu'da politika ve ticaretine yardımcı kişiler olarak Amerikan çıkarlarına hizmet etmişlerdir¹⁵⁶. Özellikle Osmanlı Devleti'nin yer altı ve yerüstü çalışmalarıyla ilgilenen misyonerler; içinde bulunduğu bölgenin haritalarını çizmiş, resimlerini çekmiş, kuyular açmış ve kazılar yapmışlardır¹⁵⁷. Bu anlamda misyonerler öğretmen, doktor, din adamı olduğu kadar aynı zamanda da potansiyel birer tüccardır.

Amerikan Board misyonerleri ticaret için bir araç olarak görülmüş bazı yerlerde tüccar olarak görev yapmışlardır. Bir İngiliz yetkilisinin; *"Eğer ticareti geliştirmek istiyorlarsa metotlarını değiştirsinler. Pahalı mal satan tüccarlar göndereceklerine, pahalı İngiliz mallarını alacak gözü açılmış yerlileri yetiştirecek misyonerler göndersinler"*¹⁵⁸ şeklindeki ifadeleri misyonerlerin ticaret sahasında ne kadar etkili olacağının önemini vurguluyordu. Yazar Herman Melville ise bu konu hakkında

¹⁵⁵ İskender Oymak, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁵⁶ İlber Ortaylı, *a.g.m.*, s. 88.

¹⁵⁷ Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 61; Necmettin Tozlu, *a.g.m.*, s. 330.

¹⁵⁸ Erdal Açıkses, "Misyonerliğin Tanım ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", s. 30.

misyonerlerin ticari boyutu hakkında; “İsa ve Ticaret adına, dünyanın yeşil kalmış son parçasının ırzına geçtiler¹⁵⁹” demiştir.

Bir yandan ABD’nin iktisadi nüfuzunu Osmanlı topraklarında sağlamaya yardımcı olan misyonerler bununla yetinmemiş Osmanlı Devleti’nin iktisadi ve sanayi açısından inkişafına engel olmak için çaba sarfetmeken geri durmamışlardır. Örneğin Osmanlı Devleti yerli sanayi geliştirmek için gümrük vergilerini artırmaya kalkınca bundan rahatsız olmuşlar ve bu tür uygulamaların son verilmesini sağlamışlardır¹⁶⁰.

ABD’nin ticari işlerle de ilgilenmesi için atamış olduğu konsolosların, misyonerler tarafından tavsiye edilip atanması da misyonerlerin ticari sahada ne kadar etkin olduğunun bir göstergesidir.

Misyonerlerin ticaret politikasının en önemlisi kanaatimizce “reklâm-pazarlama” anlayışıdır. Misyonerler Osmanlı Devleti’nde ihtiyaç duyulan eşyayı ilk başta tanıtmışlar, daha sonra bu ürünleri ya Amerika’dan getirtmişler, ya da üretilen eşyayı Amerikan pazarlarına sürmüşlerdir. Örneğin kadın misyonerler kadınlara biçki-dikiş ve nakış öğreterek dikiş makinesine özendirmişler akabinde Amerika’dan Singer Dikiş Makineleri’nin Osmanlı topraklarında satılmasını sağlamışlardır.

Yine 1903 tarihinde Harput’ta kadınları el işleri yaparak orada bir “dantel endüstrisini” başlatan misyonerler Amerika’da bu işlenen dantellere bir pazar sağlamışlardır¹⁶¹.

Bunların yanında modern su şebekesi ve su deposu, ilk telefon, ilk baskı makinesi¹⁶², tahta, döşeme, tren vagonu, saat, piyano, bisiklet, domates gibi birçok ürünün Anadolu’daki tanıtıcıları Amerikan misyonerlerdir. Cyrus Hamlin’in İstanbul’da mayalı ekmek ve çarşı fırını kendisi öncülüğünde yayılma imkânına kavuşmuştur¹⁶³.

¹⁵⁹ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 21.

¹⁶⁰ Metin Hülâgü, *a.g.m.*, s. 61.

¹⁶¹ Metin Ayışığı, “Amerikan Yardım Heyetlerinin Elazığ ve Çevresindeki Faaliyetleri”, *Harput Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı ve Fırat Üniversitesi Organizasyonu, (24-27 Eylül 1998), Elazığ. <http://metinayisigi.com/amerikan-yardim-heyetlerinin-elazig-ve-cevresindeki-faaliyetleri> (Erişim Tarihi: 06.08.2010)

¹⁶² Gülbadi Alan, *Amerikan Board’ın Merzifon’daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2008, s. 387.

¹⁶³ Seçil Akgün, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, s. 54.

Misyonerler Harput'ta halkı patates yetiştirmeye alıştırmışlardır. Çiftlik hayatında sulama tekniği ve makine kullanımı gibi yenilikler de öğretilmeye çalışılmıştır¹⁶⁴.

Amerikalı misyonerlerin yoğun çalışması neticesinde ABD gerek Anadolu'da gerekse Ortadoğu'da ekonomik, sosyal ve kültürel bir hayat sahası oluşturmuş bugünkü hedef bölgelerde nüfuz sahibi olmasının sağlam temellerini atmışlardır. Bunu yaparken modern teknik ve yöntemleri, araç-gereçleri, çeşitli ürünleri Anadolu halkına tanıtmışlar; bu anlamda Osmanlı toplumunun gelişmesine vesile olmuşlardır.

3.5.1.3.2. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Basın Yayın Alanındaki Çalışmaları

Misyonerlerin faaliyetlerinden biri hiç şüphesiz çok önem verdikleri basın-yayındır. Misyonerler hedef seçtiği kitleye ilk başta okur-yazarlığı öğretmek ve bunu yaymak için faaliyete başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde Türkçe, Rumca, Ermenice, Arapça vs. ders kitaplarının yetersizliği misyonerleri bu yönde çaba sarfetmeye sevk etmiştir¹⁶⁵.

Amerikan Board Osmanlı topraklarındaki insanları Protestanlaştırmak ve bu kitleyi kültürel, siyasi hedefleri doğrultusunda kullanmak için ilk başta Malta'da bulunan matbaayı kullanmışlardır. Misyonerlerin Malta'yı seçmesinin sebebi Osmanlı Devleti'ne ve Yunanistan'a yakın olmasıdır¹⁶⁶.

1822 yılında faaliyete geçen bu matbaa 5 yıl içinde 8 milyon sayfa baskı yapmış, 1824 ve 1827'de daha da geliştirilerek daha fazla baskı yapmıştır¹⁶⁷. Malta'da ilk misyonerlerden William Goodell Ermenilere yönelik İncil ve ders kitapları bastırarak işe başlamıştır. Basılan bu materyallerin az bir kısmı parayla satılmış, geriye kalanı ücretsiz olarak hedef kitleye dağıtılmıştır¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Necmettin Tozlu, *a.g.m.*, s. 344.

¹⁶⁵ Seçil Akgün, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu", s. 47.

¹⁶⁶ Meral Halifeoğlu, *Tarsus Amerikan Koleji'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri*, (Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007, s. 10.

¹⁶⁷ Necdet Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri (Okullar, Kiliseler, Yardım Kuruluşları)*, Bilge Oğuz Yay., İstanbul, Mayıs 2007, s. 74.

¹⁶⁸ Seçil Akgün, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu", s. 48.

Bu iş kolu baskı yapılan ilk yer olan Malta'dan, Arapça basım için Beyrut'a, Yunanca, Türkçe ve Ermenice yayınlanması için İzmir'e getirilmiştir. Sonraki yıllarda yayın işinin merkezi İstanbul olmuştur. Liste İncil, ilahî kitapları, broşürler ve çeşitli dini kitaplardan başlayarak okul kitaplarına, gazetelere dergilere kadar uzanmıştır. Amerikan Board Sekreteri Dr. Barton'a göre 1833'ten beri üretim her yıl 10 dilden fazla 12 milyondan 50 milyon sayfaya kadar olmuştur¹⁶⁹. Zaman süreci içerisinde sırasıyla Antep ve Beyrut'ta bu matbaalar¹⁷⁰ tesis edilmiştir.

İstanbul'da Amerikan misyonierleri tarafından Ermeni, Türk, Yunan ve Bulgar dillerinde haftalık ve aylık gazeteler çıkarılırken Beyrut'ta Arapça olarak haftalık gazete yayımlanmıştır¹⁷¹.

Matbaa ve basım, misyonierler tarafından çok önemli bir yere sahiptir. 1840 yılında eğitime ayrılan kaynak matbaa işlerine ayrılan kaynağın ancak onda birini teşkil etmiştir. 1866 yılında İstanbul misyonunun eğitim giderleri, matbaaya harcanan paranın ancak % 17'si civarında kalmıştır¹⁷².

İstatistiklere göre İzmir'de 1840'de 8 milyon, 1841'de ise 14 milyon baskı yapılmış; basılan materyaller birçok dile çevrilerek halka seyyar kitap satıcıları tarafından satılmıştır. Aynı zamanda misyonierler çeşitli misyon bölgelerinde çeşitli kütüphaneler¹⁷³ kurmak suretiyle öğretilerini halka yayabilme fırsatı bulmuşlardır.

1853 yılında İstanbul'a nakledilen matbaada baskı malzemeleri çeşitlenmiş, azınlıkları tahrik etmek için mecmualar, dergiler çıkarılmaya başlanmıştır¹⁷⁴.

Amerikan misyonierlerinin matbaada basıp halen daha günümüzde kullanılan "Redhouse" İngilizce-Türkçe Türkçe-İngilizce sözlük söz edilmeye değer bir konudur. Arşiv belgelerinde "Mösyö Redhouse" ile ilgili en erken belgeye 11 Nisan 1844 tarihinde rastladık. Nitekim bu tarihli belgede Erzurum'da bulunan İngiltere memurlarından Colonel Vilmez'in tercümanı olan Redhouse'un yazıp padişah

¹⁶⁹ Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 356.

¹⁷⁰ Ayhan Öztürk, *a.g.m.*, s. 68.

¹⁷¹ Frederick Davis Greene, *The American Crisis in Turkey*, The Knickerbacker Press, Newyork, 1895, s. 151.

¹⁷² Oğuz Çakıl, *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri-Ermeni Münasebetleri (1890-1896)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993, s. 33.

¹⁷³ Ayhan Öztürk, *a.g.m.*, s. 68.

¹⁷⁴ Necdet Sevinç, *a.g.e.*, s. 77.

Abdülmecit Efendi'ye gönderdiği 24.000'den fazla kelimedenden oluşan bir sözlük dolayısıyla kendisine hediye verildiği ifade edilmektedir¹⁷⁵. Osmanlı Devleti, Redhouse sözlükten 18 Ocak 1857 tarihinde 50 adet sipariş vermiştir¹⁷⁶. Padişah Abdülmecit Efendi Redhouse'u huzuruna davet ederek tebrik etmiş¹⁷⁷ ve bu sözlük kısa zaman içinde basılıp çoğaltılmıştır¹⁷⁸.

3.5.1.3.3. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Dini Alanındaki Çalışmaları

Misyoner yetkililerine göre; misyonerlerin asıl amacı Protestan mezhebini yaymaktır. Bu amaca binaen yerli din adamları ve kiliseler¹⁷⁹ kurarak bir cemaat oluşturmak suretiyle Hristiyanlığı insanlar üzerinde benimsetmektir¹⁸⁰. Amaç her yerde sözü geçecek nüfuzlu bir Hristiyan topluluğu oluşturmaktır.

İlk yıllarda misyonerlerin faaliyetlerinde amaç, sadece dini telkinler kullanmak¹⁸¹ ve buna bağlı olarak din eğitimi vermek suretiyle Protestanlığı yaymaktır¹⁸². ABD'nin Osmanlı topraklarında yürüttüğü ilk dini vazife 1820'de American Board'ın emriyle İzmir'de başlatılmıştı. Osmanlı topraklarına ilk gelen misyonerler rahip Levi Parsons ve rahip Pliny Fisk'tir¹⁸³. Bu iki misyonerin temel vazifesi Osmanlı Devleti'ndeki insanların ihtiyaçlarını belirlemek ve Hristiyan misyonunu tanıtmaktır. Zira İzmir'de çalışmalar yaptıktan sonra daha geniş bölgelere açılarak¹⁸⁴ fizibilite çalışmalarına başlamışlardır. Misyonerlerin en temel hedef bölgesi kutsal yerler olduğundan bu iki misyoner Kudüs'de Yahudi misyonunu kurarak Hristiyanlaştırma çabalarına başlamışlar; bu bölgeyi Akdeniz bölgesindeki misyon çalışmaları için önemli bir merkez olarak görmüşlerdir¹⁸⁵.

¹⁷⁵ B.O.A., İ.HR., Dosya No: 25, Gömlek No: 1178, Tarih: 22 Ra 1260.

¹⁷⁶ B.O.A., HR.SFR.3., Dosya No: 31, Gömlek No: 12, Tarih: 18 1 1857.

¹⁷⁷ B.O.A., HR.SFR.3., Dosya No: 58, Gömlek No: 25, Tarih: 12 12 1861.

¹⁷⁸ B.O.A., HR.SFR.3., Dosya No: 133, Gömlek No: 3, Tarih: 03 1 1868.

¹⁷⁹ İstatistiklere göre; 1881 yılında beş Amerikan misyoner grubunun dünyada toplam din görevlisi sayısı 77.953, kilise üyesi ise 10.165.976 gibi muazzam bir rakamdı. Bkz. İskender Oymak, *a.g.e.*, s. 296.

¹⁸⁰ Erdal Açıkse, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)", s. 192.

¹⁸¹ Celal Öney, "Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması", s. 211.

¹⁸² İlknur Polat, *a.g.m.*, s. 629.

¹⁸³ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 295.

¹⁸⁴ Özgür Yıldız, *a.g.t.*, s. 17-18.

¹⁸⁵ İskender Oymak, *a.g.e.*, s. 65-66.

Amerikan Board bu iki misyonere vermiş olduğu talimat gereğince şunları telkin etmiştir: *“Aklınızda tutmanız gereken iki büyük araştırma sorusu; iyi olarak ne yapılabilir? Ve ne tür bir yöntem ile olmalıdır? Yahudiler için neler yapılabilir? Kâfirler için neler? Müslümanlar için neler? Hristiyanlar için neler? Filistin’de yaşayan insanlar için neler yapılabilir? Mısır’da yaşayanlar için neler? Suriye’de? İran’da? Ermenistan’da? Araştırmalarınızın genişleyeceği diğer ülkelerde neler yapılabilir?”*¹⁸⁶ Bu sözlerden de anlaşılıyor ki bu iki misyonerin temel görevi bölgeyi tanımak, fizibilite etmektir.

Amerikan misyonerlerinden David Brewer Eddy, *“What Next in Turkey”* adlı eserinde Osmanlı topraklarına gelen ilk Amerikalı misyonerlerin gelişini şu cümlelerle ifade etmiştir: *“...1819’larda bizim ilk misyonerlerimiz yola çıktıklarında önlerinde uçsuz bucaksız ve tehlikeli bir yol vardı. Teşkilat tarafından Kutsal Kitap İncil’in yazıldığı topraklarda misyonerlik faaliyetleri yapmak üzere görevlendirilmişlerdi. O zamanlar Müslüman problemi ve büyük Ermenistan ile ilgili pek az şey bilinmekteydi. Misyonerler 40 milyon kişinin 2 milyon mil karelik alanda yaşadıkları kutsal şehir Kudüs’ün tepelerinden Mısır’a ve Fırat kıyılarına kadar olan kutsal İncil’in yazıldığı geniş bir coğrafyayı dolaşmakla görevlendirilmişlerdi. Tıpkı eskilerden öğrendikleri gibi tüm bu ülkeleri baştan aşağıya dolaşarak Hz. İsa’nın mesajını Yahudilere, Müslümanlara, Putperestlere ve diğer Oryantal Ortodokslara en iyi şekilde nasıl iletebileceklerine karar verdiler. Bu vazife ancak cesaret sahibi ve hayatlarını bu yola adanmış insanların altından kalkabilecekleri bir seyahat ve görevdi...”*¹⁸⁷

1819 yılında Anadolu ve Filistin’de ilk misyon faaliyetlerine başlayan American Board, 1829’da Boston’da oluşturduğu bir komitenin Osmanlı Devleti’ndeki Ermeniler arasında misyon faaliyetlerini organize etme kararını almıştı. Bu anlamda Osmanlı

¹⁸⁶ Cemal Yetkiner, “İstanbul’da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu”, s. 141.

¹⁸⁷ David Brewer Eddy, yazısının devamında Pliny Fisk ve Levi Parson’un ilk vazifelerini gerçekleştirmek üzere Kutsal topraklara yelken açtıklarını ve görevlerinin en önemli parçası olarak Yahudileri seçtiğini, İzmir’de geçici olarak konakladıklarından hem dil öğrendiklerini hem de keşif ve istihbarat faaliyetlerini yürüttüklerini ifade etmiştir. Eddy iki misyonerin ölümlerini ve devraldıkları mirası şu sözlerle betimlemiştir: *“...Parsons işe Kudüs’te bir Ortodoks Kilisesi olan Kutsal Kabir Kilisesindeki hacıların arasında başladı ancak 1822’de oraya ikinci seyahatinde vefat etti, bu esnada Fiske Kutsal Toprakları ziyarete giden her turistin bugün uğrak yerleri olan Yafa, El Halil, Şam ve Beyrut gibi şehirleri dolaşmaktaydı ki 1823’te Beyrut’ta vefat etti. Her vazife bu kahraman insanların gösterdiği cesaret ve fedakârlık üzerine inşa edilmiştir, bizler günümüzde onlardan esinlenerek yarım bıraktıkları görevleri büyük bir şükranla tamamlıyorsak bu onların boş yere ölmediklerinin bir göstergesidir...”* David Brewer Eddy, a.g.e., s. 57-58.

topraklarında ilk misyonerler olarak W. Goodell, H.G.O. Dwight, John B. Adger, B. Schneider, W.G.Schauffer, C.Hamlin, E. Riggs, ve G.W. Wood faaliyet yapmışlardır¹⁸⁸. Bu misyonerlerin fizibilite çalışmalarından sonra Müslümanların Protestanlaştırılamayacağı, ancak gayr-i Müslimler üzerinde çalışılırsa olumlu sonuçlar alınacağı ifade edilmiştir¹⁸⁹.

Amerikalı misyonerler Pliny Fisk ve Levi Parsons, Sakız Adası'nda Rum manastırının baskı makinesini kullanmak suretiyle manastır müdürünün broşürüyle "Mukaddes Yazıları Okumak" adlı broşürü çoğaltarak İncil'le beraber dağıtımına başlamışlardır¹⁹⁰.

Belli başlı merkezlerde açılan matbaalarla dini içerikli materyaller okullara, ibadethanelere dağıtılarak Protestanlığın yayılması hızlandırılıyor; bunun yanında verilen vaazlar ve ev ziyaretleri sayesinde bu faaliyetlere doğrudan destek veriliyordu¹⁹¹.

Misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde ilk önce okullarda olmayan, tam bir dini eğitim verilirdi. Misyonerler dini propaganda da Müslümanlar yerine diğer azınlıkları hedef seçmişlerdir. Çünkü "...onlar için bir Müslümanı dönüştürme teşebbüsü pek akıllıca değildi. Çünkü bunda başarılı olurlarsa bu ülkede kalmalarını imkânsız hale getirirdi ve her dönüşüm zulümle ödüllendirilirdi." Bu nedenle Müslümanların Hristiyanlığa dönüştürülmesi başılamayınca eski Hristiyan kiliselerine önem verildi. Bunlar Romalı, Suriyeli, Yunan ve kısmen de 14. yüzyılda St. Gregory tarafından bulunan Gregoryen-Ermeni kiliseleriydi. Bu kiliselerde yazı ve yapıtların aktarılmasına, Hristiyan davranış ve yaşam ideallerinin yerleştirilmesine karar verildi¹⁹².

Amerikalı misyonerler, "diğer cemaatlerden kendi mezheplerine daha fazla insan çekebilmek ve aynı zamanda Amerikan ekolünü Anadolu'da yayabilmek ve nüfuzlarını pekiştirmek için" birçok İlahiyat Fakülteleri açmış ve burada yetiştirdikleri din

¹⁸⁸ İskender Oymak, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁸⁹ Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", s. 340.

¹⁹⁰ Erdal Açıkses, *a.g.e.*, s. 36-37.

¹⁹¹ Ayhan Öztürk, *a.g.m.*, s. 68.

¹⁹² Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 350.

adamlarını Anadolu, Rusya, İran, Arabistan ve Mısır gibi stratejik coğrafyada görevlendirmişlerdir¹⁹³.

Amerikan Board misyonerlerinin dini faaliyetlerinin merkez üssü İstanbul'da bulunan "Bible Hause" yani "İncil Evi"dir. İncil Evi 1870-71'de inşa edilmiş ve 1872'de tahsis edilmiştir. Yaklaşık değeri 500.000 olup, üç-dört katlı bir binadan oluşmuştur. Burada iki matbaa, iki cilt evi, bir şapel, kitaplar ve basılan kitaplar için üç geniş stok odası ve birçok çalışma ofislerini içermektedir¹⁹⁴.

Burada İncil çeşitli dillere tercüme ediliyor, çeşitli baskılar ve el yazmaları toplanıyordu¹⁹⁵. İstanbul'daki Amerikan İncil Evi'nde birbirinden farklı konularda 1000 civarında makale içeren bir katalog bulunmaktadır. Burada çeşitli dillerden İncil baskıları, dini, eğitimsel makaleler, farklı farklı dillerde yazılmış kitaplar ve risaleler saklanmaktadır. Beyrut'taki Presbiteryen Kütüphanesi'nde ise çoğunluğu Arapça olmak üzere 507 adet basılmış makale vardır. Amerikan İncil Cemiyeti'nin sadece Levent şubesinin 1847 ile 1893 yılları arasında basıp dağıttığı İncil sayısı 1.378.715'tir. Yine aynı şube tarafından 1893 yılında Müslümanların anlayabileceği dillerde ve karakterlerde basılan ve piyasaya verilen İnciller, Osmanlı-Türkçe (Arapça karakter) 5392; Arapça (Arapça karakter) 34.077; toplamda 39469'du¹⁹⁶.

Osmanlı Devleti'nde yaklaşık olarak 1820 yılından 1893'lere kadar basılıp piyasaya verilen İncil sayısı 3 milyonu bulmuştur. Aynı dönemde dağıtılan diğer kitap ve risalelerin sayısı ise 4 milyondur. İncil ve çeşitli konularda basılmış neşriyatın toplam sayısı 7 milyonları bulmuştur¹⁹⁷.

3.5.1.3.4. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Sağlık Alanındaki Çalışmaları

Misyonerler halk arasında muteber bir yer edinmek için ellerinden gelen her şeyi yapmaya azami gayret göstermişlerdir. Bu nedenle misyonerlerin eğitimden sonra en

¹⁹³ Erdal Açıkse, "Osmanlı Devleti'ni Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Elazığ, 2000, s. 214.

¹⁹⁴ *Omaha Daily Bee*, 4 Eylül 1904.

¹⁹⁵ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 295.

¹⁹⁶ Frederick Davis Greene, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁹⁷ Frederick Davis Greene, *a.g.e.*, s. 151.

önemli faaliyet alanı sağlıktı. Hem misyonerler arasında tıp doktorlarının sayısının fazla olması, hem de zamanın şartlarına göre modern araç-gereçlerle hizmet vermeleri¹⁹⁸ bu alanda verimli sonuçlar almalarına vesile olmuştur. Zaten Hristiyan inancına göre de “İsa Peygamber Tanrısal inancının ve gücünün bir bölümünü hastaları iyileştirmek için amacıyla kullanmıştı¹⁹⁹”. Tanınmış misyoner olan “George E. White”, bunu şöyle açıklamıştır: “*Peygamberimiz hem ruhu hem de vücudu tedavi ederdi ve Livingstone’in dediği gibi Tanrı’nın bir tek oğlu vardı ve ona tıbbi bir takım yetenekler de vermişti*²⁰⁰”. Bu nedenle misyon merkezlerinde tıbbi yardımın²⁰¹ özel bir anlamı vardı.

Sağlık alanındaki hizmetlerin amacı, halkla daha sıcak temas kurarak, Amerikan sempatisiti kazanarak amaçlarını daha kolay yayabilmektir. Misyonerler hastane, yetimhane, eczane vs. ile hem öğrencileri eğitmişler hem de ailelerini etkileri altına almışlardır. Amaç ilk başta halkın güvenini kazanmak, daha sonra bu zeminle insanların hayatlarını istedikleri yönde değiştirmektir. Misyonerlere göre “*öğretmek ve iyileştirmek, insanları yüceltmenin ve onlara hizmet etmenin harika bir yolu*²⁰²” idi.

Misyonerlerin sağlık misyonundaki diğer bir amacı ise sosyal hizmetler açısından halkın gözünde devletin meşruiyetini sarsıp kendileri için de yeni bir meşruiyet sahası açmaktır²⁰³. Misyonerler açmış olduğu sağlık kurumlarında Türk kadınlarına hastabakıcılık yaptırarak onlara ekonomik yönden katkı da sağlıyordu. Seçil Akgün’ün bazı kaynaklara dayandırarak öne sürdüğü iddiaya göre hastabakıcılığı Türk kadının ilk mesleği olarak nitelendirilmektedir²⁰⁴. Aynı zamanda Anadolu’da hizmet veren ilk eğitilmiş hemşireler Amerikan Board’ın açtığı bu kurumlardan mezun olmuştur²⁰⁵.

Amerikan yazar Samuel T. Dutton 1911 yılında yazdığı eserinde Osmanlı topraklarında tıbbi misyonun amacını ve önemini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Hekimlerin*

¹⁹⁸ Ohannes Kılıçağı, “Abdülhamid Misyonerleri Neden Sevmiyordu?”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 154, Ekim 2006, s. 67.

¹⁹⁹ Berna Arda, “Türk Tıp Tarihinde İlginç Bir Olay: Anadolu’da Bir Yabancı Tıp Okulu Gaziantep Amerikan Hastanesi”, *Ankara Tıp Mecmuası*, Sayı: 46, Ankara, 1993, s. 331.

²⁰⁰ George E. White, *Charles Chapin Tracy*, The Pilgrim Press, Boston, 1918, s. 50.

²⁰¹ İskender Oymak, *a.g.e.*, s. 271.

²⁰² Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 357.

²⁰³ Ohannes Kılıçdağı, *a.g.m.*, s. 65.

²⁰⁴ Seçil Akgün, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, s. 54.

²⁰⁵ Gülbadi Alan, *a.g.e.*, s. 376, 379.

fiziksel, ahlaki ve ruhani, hastane ve dispanserlerin hizmetleri ve kurumları, evlerden saçılan büyük etki, kültür ve gelişmeleri de dahil etmeliyiz. Böylelikle misyoner çalışmalarının etkisi geniş alanda hissedilsin²⁰⁶”.

İlk gelen misyonerlerin bir kısmı sağlık personeliydi. Osmanlı Devleti’nde gelen ilk doktor ise 1833 yılında Beyrut’a gelen Dr. Asa Dodge olup; daha sonraki yıllarda diğer misyoner doktorlar²⁰⁷ Trablusşam’dan Kafkaslara kadar çeşitli yerlerde gezici doktorluk yapmaya başlamışlardır²⁰⁸.

Esasen sağlık misyonunu gerçekleştirebilecekleri uygun ortamı da Osmanlı topraklarında bulabilmişlerdi. Nitekim o dönemde ülkede önemli sağlık problemleri vardı. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nde en fazla ihtiyaç hissedilen alanlardan biri olmuştu²⁰⁹. Örneğin misyoner George E. White, Merzifon Anadolu Koleji’ndeki hastanenin bölgede önemli bir işlev üstlendiğini, insanlara hizmet vermek suretiyle Hristiyan propagandasının yapıldığını şu sözlerle ifade etmiştir: *“1894’te (tıpkı 1911 deki gibi)aniden bir kolera salgını patlak vermiş ve şehirde ve bölgede birçok can kaybı yaşanmıştır. Bayan Tracy önderliğindeki hanımlar koleraya karşı önlemler almış ve Hamlin’in yazdığı ilaçlar birçok yerde dağıtılmış bu sayede 500’den fazla insan kurtarılmıştır. Bu tehlikeli hastalık Amerikan binalarından içeri girememiştir. 1895’teki katliamdan sonra aynı sefalet yeniden baş göstermiş, bu kez İngiliz hayırsever Bay George Cadbury eğitilmiş bir hemşire olan baldızını (Bayan Taylor) Merzifon’a göndermiş, köylülerden bir ev kiralanmış ve burada hastalar yatırılarak tedavi edilmiştir. Bay Smith’in ölümünden sonra selefi olarak bir doktor misyoner tayin edilmesi istenmiş ve 1897’de Dr. Bayan Carrington Merzifon’a gelmiştir. Sağlıksız hükümet binasının bulunduğu düzlüğe temiz sağlıklı bir ahşap mesken inşa edilmiş ve böylelikle hastane hizmete açılmıştır... Böylece bölge halkına harika bir sağlık tesisi*

²⁰⁶ Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 343.

²⁰⁷ Anadolu’ya gelen ilk önemli doktor misyonerlerin adları şunlardır: Dr. Cornelius Van Dyke, Dr. Azariah Smith, Dr. Asakel Grant, Dr. Henry Lobdell, Dr. George E. Past. Ayhan Öztürk, *a.g.m.*, s. 68.

²⁰⁸ Uygur Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları”, s. 334. Osmanlı topraklarının dört bir köşesine adım atan doktor misyonerlerin başında “Asahael Grant” geliyordu. Amacı İran (Urumiye) merkezinde Nasturiler arasında çalışmak; doğu Hristiyanların da Protestan mezhebine geçmesini sağlamaktı. Çalışmalarıyla Hakkari’de misyoner merkezleri kurulmasına yardımcı olmuştur. Grant’ın Kuzey Mezopotamya ve Doğu Anadolu’yu gezip izlenimlerini ülkesine aktarmıştır. Bu bakımdan bu bölgeleri ABD’ye tanıtan ilk kaynaklar olması bakımından önem arz etmektedir. Bkz. Esra Danacıoğlu, “Misyoner Dr. Asahel Grant’ın Öyküsü: Hakkari’de Bir Amerikalı”, *Popüler Tarih*, Nisan 2001, s. 29,31.

²⁰⁹ Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 66.

kazandırılmıştır. Birçok kişi hastalanıp bu hastaneye yatmadan evvel sıcak yemek, ilaç ve şefkatin olduğu fakat yalan dolanın, küfrün, kavganın olmadığı böyle bir kurumun varlığından haberdar değillerdi. Orada pratikte Hristiyanlığı da tanıyorlardı..²¹⁰”.

Anadolu Koleji Müdürü misyoner Georger F. Herrick, hastanede ve ona bağlı dispanserlerde her sene binlerce hastanın tedavi edildiğini, bu işin tamamen ırk ve inançtan bağımsız bir hayır işi olarak yapıldığını ifade etmiştir²¹¹. Misyonerlerin buna benze hümanist söylemlerin gerçek amaçlarını gizlemek için bir paravan olarak kullandıkları su götürmez bir gerçektir.

Osmanlı Devleti’nde hastaları iyileştirmek için genellikle geleneksel yöntemler uygulanıyordu. Bilimsel yollarla hastaları iyileştiren misyonerler bu sayede halkın gözüne girmeye çalışıyorlardı. Misyonerlere göre, Anadolu’daki misyonerlik çabalarının en önemli özelliklerinden biri hastalığın sebebi ve tedavisiyle ilgili olarak ülkede var olan batıl ve önyargıların üstesinden gelmedir. Misyonerler Anadolu’daki batıl inanç ve geleneksel yöntemin nedenini “...hastalığın nedeni Tanrı’nın isteği, hastalığın uygun tedavisi ise müdahale etmek Tanrı’nın bilge hikmetine güvensizlik göstermek olduğundan onu kendi başına bırakmaktır. Sonuç olarak eğer bir Türk çiçek hastalığına yakalanırsa, yatağına yatar ve öleceğini mi yoksa yaşayacağını mı görmeyi beklemeye başlar, ilaçlara ya da losyonlara değil kadere, yazgıya güvenir. Ailesi ve arkadaşları hastadan kaçınmanın ya da onu kendilerinden ayırmanın iyi bir Müslüman’a yakışmayacağını düşüneceklerdir; eğer diğerleri de hastalık kaparsa, iyi ya da kötü öyle istendiği için olmuştur; kaderin işidir. Sonuç Konstantinapol ya da iç kısımlar, nereye giderseniz gidin birçok çiçeğe yakalanmış yüz görecektir ve sürekli çiçekten bahsedildiğini duyacaksınızdır...” şeklindeki cümlelerle ifade etmiştir.

Misyonerler buna benzer örnekler verdikten sonra buradaki bilimsel metotların aşamalı başarısına dikkat çekerek, insanların yavaş yavaş tabularını yıkıp batıl inançlarından uzaklaştığını ifade etmişlerdir: “Türk insanı doğa ve hastalığın tedavisi hakkında cahil, batıl inançlı olmuştur, hala da öyledir ama yine de yıllarca süren pratik gösterilerden sonra fiziksel hastalıklara karşı bilgi gibi başka bir tılsımın olmadığını öğreniyor ve kendisini ve çocuklarını Amerikan doktorlara ve doktorluk yapabilecek

²¹⁰ George E. White, a.g.e., s. 50-51.

²¹¹ Omaha Daily Bee, 4 Eylül 1904.

kadar nitelikli olan yerlilere daha da fazla güveniyor. Tek sorun yardım sağlayabilecek tek bir doktorun yardımına ihtiyaç duyan 10,000 insan olması. Ne kadar adanmış olursa olsun tek bir adam 100 metrekairelik bir alanı kaplayan bölgedeki bütün hastalarla ilgilenemez. Tanıdıklarımın misyoner bir doktor ne zaman tura çıksa, hastalar tarafından ciddi anlamda kuşatıldığını, o kadar ki yemek yemeye bile zar zor vakit bulduğunu ve hepsi kendine yabancı ve çoğu ücretsiz hasta olan 150 hastayı tedavi etmenin onun için sıra dışı bir şey olmadığını söylüyor. Emin olmak için, prensip gereği misyoner doktorlar hizmetleri için insanlara sözde bir para ödetiyorlar, diyelim ki konsültasyon başına altı ya da sekiz sent (eğer bir şey ödemezlerse tavsiyenin hiçbir şey etmediği sonucuna varmaya eğilimli oluyorlar), ancak o kadar küçük bir miktarı bile ödeyemeyen binlerce insan var ve onlar ücretsiz tedavi ediliyorlar²¹²”.

Doktor misyonerler düzenli olarak hem Hristiyan hem de Müslüman köylerine giderek bir nevi seyyar sağlık hizmeti vermişler²¹³ böylece Müslümanlara sıcak görünüp, onları kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır²¹⁴. Bu durumun önemine dikkat çeken bir misyoner; “Eğer bir Hristiyan gitse de onlara İncil’den bahsetse mutlaka taşlanırdık. Fakat kıymet itibariyle bir peniden daha az olan ölçülük ilaç, yirmi cahil Arap Müslüman’ın gerçeği işitmesinde daha basit ve müessir oldu.”²¹⁵ sözleriyle bu misyonun önemine dikkat çekmiştir.

1896’da misyoner Everett Wheeler “Biz Türkiye’de Hristiyanlar ve Hristiyanlık için okul, hastane açıyoruz, ilâç götürüyoruz. Modern tıbbı ve eğitimi kuruyoruz. Türk bizi istemeyebilir. Ama oranın sahibi Türkler değil ki”²¹⁶ diyordu.

Yine başka bir misyoner “...tıbbi misyonerler, İncil öğretiminin öncüleridir. Bunlar başka bir evanjelizm ağacı dikilmesi mümkün olmayan yerlerde fidan yetiştirebilirler. Tıbbi misyonlar herkes tarafından hissedilen bir ihtiyaç üzerine

²¹² The Evening Star, 11 Aralık 1897, s. 23.

²¹³ Ohannes Kılıçağı, a.g.m., s. 67. Özellikle Ermeni ve Rum evleri ziyaret edilerek propaganda yapılmıştır. Örneğin Kayseri’de 60-100 kadına dini ve tıbbi tavsiye konuşmaları yapılarak 200 adet basılı metin dağıtılmıştır. Kayseri Amerikan Hastanesi’ndeki misyoner hemşireler buradaki hastalara Hristiyan öğretilerini aşılamışlar; önceden yatan hastaları da evlerinde ziyaret etmek suretiyle daima iç içe olmuşlardır. Bkz. M. Mümtaz Mazıcıoğlu-Hasan Basri Üstünbaş, “1900’lerin Başında Kayseri Amerikan Hastanesi’nin Faaliyeti”, *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2009, s. 100.

²¹⁴ Erdal Açıkse, “Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, s. 197.

²¹⁵ Necmettin Tozlu, a.g.m., s. 344.

²¹⁶ İlber Ortaylı, a.g.m., s. 91.

müessesdir. Her insan bazen hastadır; kendisi hasta olmadığı zaman ekseriya bir arkadaşı veya bir akrabasının hastalığı ile endişelidir. Böylece doktor, diğer misyonerlerle ne bir münasebeti olan, ne de bunu isteyen geniş sayıda kimseleri doğrudan doğruya kabul eder. Bir hekim nerede olursa olsun, bir dispanser açtığı zaman şifa veren mahareti yüzünden kendisine başvuranlarla kuşatılır. En yobaz bir İslam mollası veya bir fakir onun elini öpecek; kör, topal, mefluç insanların can çekişen, ölmüş ana ve babaların Hz. İsa'ya hazin yalvarışlarını hatırlatan bir sesle ona yalvaracaklardır²¹⁷” şeklindeki çarpıcı ifadeleriyle zaaf halinde bulunan insanlara kolay nüfuz edebilmenin öneminden bahsetmiştir.

Osmanlı topraklarında karış karış gezen bu doktorlar zaman süreci içinde klinik, hastane, dispanser gibi kurumlar oluşturmuşlardır²¹⁸. Esasen misyonerlerin eğitimsel çalışmalarının diğer bir ayağı Hemşire Yetiştirme Okulları, Dispanserler ve hastanelerde görülebilir. Misyonerler, sağlığın her türlü insanı ıslah çalışmalarında temel bir hak olduğunu temel prensip olarak kabul etmişlerdi. Amerikan Board'ın yönetiminde her birinin bünyesinde hemşire yetiştirme okullarının da bulunduğu 10 hastane mevcuttu. Bunlar: Adana, Kayseri, Amasya, Harput, Erzurum, Van, Diyarbakır, Mardin, Antep ve Beyrut'tur²¹⁹.

Bunların yanında dispanserler de şu merkezlerde açılmıştır: Kayseri (Talas), Bitlis, Beyrut, Mardin, Harput ve Amasya (Merzifon)²²⁰. Belli başlı merkezlerde erkek doktor misyonerlerin yanı sıra özellikle Van, Harput, Erzurum ve Antep'te çık sayıda kadın doktor misyonerler de aktif görev almışlardır²²¹.

Misyonerlerin raporlarından hareketle misyon merkezlerindeki sağlık misyonunun temsilcileri ve bulunduğu yerler şunlardır²²²:

Harput Bölgesi: Papaz H.H.Riggs, Bilim Profesörü, Fırat Koleji, Harput, Türkiye

²¹⁷ Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s. 64.

²¹⁸ Necmettin Tozlu, *a.g.m.*, s. 344.

²¹⁹ Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 43.

²²⁰ İlber Ortaylı, *a.g.m.*, s. 96.

²²¹ Ohannes Kılıçağı, *a.g.m.*, a. 67.

²²² *Reconstruction in Turkey*, (Editör: William H. Hall), (A Series of Reports Compiled For The American Committee of Armenian and Syrian Relief), Madison Avenue Newyork City, For Private Distribution Only, 1918, s. 67.

Adana Bölgesi: Papaz Thomas A.Christie, St.Paul Enstitü Müdürü, Tarsus, Türkiye

Suriye Bölgesi: Prof.William H.Hall, Suriye Protestan Koleji, Beyrut, Suriye

Mezopotamya Bölgesi: Papaz A.N.Andrus, Misyoner, Amerikan Dış Görevler Teşkilatı, Mardin, Türkiye

Konya Bölgesi: Dr.Wilfred Post, Konya Amerikan Hastanesi, Türkiye

İzmir Bölgesi: Prof. John K. Birge, Uluslararası Kolej, İzmir, Türkiye

Kudüs: Dr. E. W. G. Masterman, Camberwell Reviri Klinik Şefi ve (savaştan önce) İngiliz Misyoner Hastanesi Klinik Şefi.

Misyoner doktorların zararlı faaliyetlerini gören Osmanlı Devleti birtakım tedbirlerle bunu engellemeye çalışmıştır. Bunlardan biri “*yabancı doktorların mesleklerini icra edebilmeleri için diplomalarının Tıbbiye-i Şahane’ce onaylanması*”²²³ şartının getirilmesidir.

Amerikan Board misyonerlerinin Osmanlı topraklarında ön plana çıkan iki hastanesi vardır: Bunlardan birincisi Ortadoğu’nun en önemli liman kenti olan Beyrut’ta, “Suriye Protestan Koleji”, 1867’de tıp eğitime başlamasıdır²²⁴.

İkincisi ise 1882 tarihinde Antep’te açılan hastanedir. Anadolu’da Amerikan Board tarafından başlatılan ilk hastaneye sahip olma özelliği Merkezi Türkiye Misyonuna aittir²²⁵. Antep’e gelen ilk misyonerler doktor kökenli olup; en göze çarpanı faaliyetleriyle tanınan “Dr. Azariah Smith” dir. Dr. Smith mesleği olan doktorluğun yanında çeşitli alanlarla da ilgilenmiştir. Örneğin meteoroloji, eski eserler ve tabiat tarihi ile araştırmalar yaparak araştırmaların sonuçlarını “American Journal of Science “ dergisinde yayımlamıştır²²⁶.

“Azariah Smith Memoryal Hastanesi”, 1851 yılında Antep’te ölen Amerikan misyoneri Dr. Azariah Smith adına yaptırılmıştır. Antep hastanesinin kurulması amacını misyonerlerin raporlarında “...Antep’te Amerikan Koleji’nin kurulmasında, toplumun

²²³ Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 87.

²²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 308 vd.

²²⁵ David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s. 133.

²²⁶ Kerem Doğru, “Antep Amerika’nın Nesi Olur?”, *Antep Press Gazetesi*, 02.11.2009.

*hemen her sınıfı arasında kazanma aracı olarak bir hastane ve tıp bölümü olması...*²²⁷” şeklinde ifade edilmiştir.

Antep Azariah Smith Memoryal Hastanesi’nin kurulmasında Beyrut’taki misyoner Dr. Valdyek ve Suriye’deki misyoner Dr. Post’un telkin ve önerileri büyük rol oynamıştır. Zira Beyrut’taki misyoner Dr. Valdyek “*Antep Amerikan Koleji mümkün olduğunca hızlı bir şekilde, bu görevin tüm alanlarında yetenekli Hristiyan hekimlerin çalıştığı, etkili bir tıp bölümünü hazırladığında iyi işler yapacaktır*” derken; Suriye’deki misyoner Dr. Post ise “*Mezhepsel fanatizmi kıracak ve Hristiyan, Müslüman ve Yahudi grupları inanç bağıyla, Hristiyan inancıyla inilti bir bilimle ve Hristiyan sevgisiyle kutsanmış bir sanat ile birbirine bağlayacaktır. Kurumu dinsel hoşgörüsüzlük ve dinsel şiddet içerikli saldırılara karşı koruyacaktır; her zaman insanların aklında hastaları iyileştiren İsa ile ilişkilendirilecektir*²²⁸.” sözleriyle kurulacak tıp bölümünün faydalarına temas etmiştir.

Tablo-8 ABCFM Belgelerine Göre 10 Eylül 1911-10 Haziran 1912 Tarihleri Arasında Azariah Smith Memoryal Hastanesi’nde Hastaların Dini Dağılımları²²⁹

Din	Sayı
Müslüman	167
Yahudi	13
Gregorians	140
Ortodoks	14
Roman Katolik	14
Protestan	46
TOPLAM	394

²²⁷ *Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions-* Microfilm Reel 507.

²²⁸ *Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions-* Microfilm Reel 507.

²²⁹ *Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions-* Microfilm Reel 666.

Tablo-9 ABCFM Arşiv Belgelerine Göre 10 Eylül 1911-10 Haziran 1912 Tarihleri Arasında Azariah Smith Memoryal Hastanesi'nde Hastaların Milletlere Göre Dağılımları²³⁰

Uluslar	Sayı
Türk	133
Ermeni	195
Kürt	25
Yunan	14
Yahudi	12
Arap	7
Türkmen	2
Suriyeli	2
Çerkez	2
Hollandalı	1
İtalyan	1
TOPLAM	394

Misyoner doktorların işbirliğiyle 1880 yılında kurulan²³¹ Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji'nin Tıp Bölümü'nün 1888-1889 yıllarındaki bütçesi 443 Osmanlı lirasıdır. Bu paranın 65 lirası Londra'dan, 93 lirası ABD'den, 285 lirası ise diğer kaynaklardan sağlanmıştır²³². Merkezi Türkiye Koleji 1880'den itibaren mali bunalım yaşayınca 1886 yılında Dr. Fred ve Dr. Shepard kolejin tıp bölümünün son sınıfını Halep'e nakletmiştir. Fakat Trowbridge'nin ölümü üzerine okulun tıp bölümü kapatılmıştır. Netice itibariyle 12 yıl süren tıp bölümünden toplamda 21 Ermeni mezun olmuştur. Gerek eğitim gerekse sağlık alanında mezun olan bu "Ermeni gençlerinin birçoğu Amerika'ya yerleşmiş ve burada Türkler aleyhine yapılan propagandaları örgütleyerek sözde "Korkunç Türk"²³³ imajının doğmasına sebep olmuşlardır.

²³⁰ *Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions*- Microfilm Reel 666.

²³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Turhan Baytop, *Antep'in Öncü Hekimleri Merkezi Türkiye koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi*, Sev Yay., İstanbul, 2003, s. 13-59.

²³² Mustafa Dağlı, *Anadolu'da Kurulan Yabancı Okullar ve Tesirleri*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1990, s. 56.

²³³ Mustafa Dağlı, *a.g.m.*, s. 57-58.

Harput ve Merzifon'da da Amerikan misyonerlerine ait bir hastane ile birer dispanser bulunmaktaydı²³⁴. İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji'ne bağlı bir Tıp Fakültesi de 1904-1905 yılında Dr. Thomes Carrington tarafından kurulmuştur²³⁵. 1914 yılında Amerikan okullarının sayısı 426 olup, 17 misyoner merkezi ile 9 tane de Amerikan hastanesi bulunmaktaydı²³⁶.

Amerikan sağlık misyonu; modern araç ve gereçlerle, çeşitli kurum ve kuruluşların yardımıyla aldıkları yardım ve destekle gelişmelerini tamamlayıp çevrelerini etkilemiştir²³⁷. Misyonerler sağlık hizmetiyle fiilen daha etkin ve nüfuz sahibi olmaya çalışmışlar; hümanist söylemlerle insanlara yaklaşmışlardır. Din, dil ve kültür emperyalizminin öncüsü olan sağlık misyonu özellikle azınlıkların devlet aleyhine örgütlenmelerine yardımcı olmuştur. Misyonerler eğitimde olduğu gibi sağlık alanında da Osmanlı Devleti'nin zaafından (modern yöntem, teknik, araç ve gerecin olmaması gibi) faydalanmış; sosyal hayatın içinde olmak suretiyle insanlarla daha rahat temasa geçerek propagandalarını yapabilmişlerdir. O halde dün olduğu gibi bugün de toplumun ihtiyacı olan kurumları yabancılara fırsat vermeden, onlara muhtaç olmadan kendi elimizle oluşturmaya çalışmalıyız.

3.5.1.3.5. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Sosyal Hizmet Alanındaki Çalışmaları (Yardım Kuruluşları)

Misyonerlerin başta Ermeniler olmak üzere diğer azınlıklara temasları sadece okul, sağlık, basın-yayın alanında olmamış aynı zamanda çeşitli yardım kuruluşları kanalıyla yardımlar toplanarak dağıtılmıştır. Bunların başında “Amerika Kızılhaç Cemiyeti” veya “Amerikan Salib-i Ahmer” önemli bir rol üstlenmiştir. Başkanlığını Bayan “Barton”un yaptığı bu kuruluş; özellikle Amerika'daki Osmanlı Ermenilerinin zulme uğradıkları propagandasını yaymak için çaba sarfetmiştir. Bu anlamda basına demeçler verilmiş, mitingler yapılmış böylece kamuoyunda Türk düşmanlığı

²³⁴ Erdal Açıkse, “Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, s. 196.

²³⁵ Marry Mills Patrick, *Bir Boğaziçi Macerası İstanbul Kız Koleji (1871-1924)*, Çev: Şeyma Akın, Tez Yay., İstanbul, 2001, s. 132.

²³⁶ Fahir Armaoğlu, “Türkiye'deki Amerikan Okulları Krizi (1927-1828)”, *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 37, Ankara, Mart 1997, s. 1.

²³⁷ Süleyman Büyükkarcı, “Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, Konya, 2001, s. 45.

oluşturmanın öncüsü olmuşlardır. Bunun farkında olan Osmanlı Devleti, toplanan bu para ve yardımların Anadolu’da Ermenilere dağıtılmasına engel olmaya çalışmıştır²³⁸.

Misyonerler çocuklara ve gençlere yönelik faaliyetler yapılarak bu yönde “Köy Çocukları Yurdu” “Hristiyan Genç Erkekler ve Kadınlar Birliği” gibi kurumlar oluşturulmuştur. Bunun dışında “Near East Relief Organization” (1905), “Türk Misyonerleri Yardım Cemiyeti” gibi kurumlarla para toplamış ve yardımlarda bulunmuşlardır²³⁹.

Amerikan misyonerler gayr-i Müslimleri ve kısmen de olsa Müslüman çocukları hedef olarak görmüşler; onları yetimhanelere yerleştirmek suretiyle propagandalarını aşılama çalışmışlardır. Açılan yetimhaneler genellikle Amerikan misyonerlerce satın alınıp tapusunu üzerine geçirdikleri evlerin genişletilmesiyle yapılmıştır²⁴⁰. Amerikan Board misyonerleri Anadolu’daki yetimhaneleri artırmak için; yetimleri farklı bir yere götürmüş ve götürdüğü yerde yeni yetimhaneler açmıştır²⁴¹.

Böylece zor durumda bulunan çocukların bu zaafından faydalanarak kolay bir biçimde istenen yöne çekilebilecekti. Örneğin Bursa Yetimhanesi’nde kızlara ilahiler okutulmuş ve Protestanlığın ilkeleri aşılanmaya çalışılmıştır²⁴².

Amerikalı misyonerler özellikle kıtlık, salgın hastalıklar, afet vs. gibi durumlarda fırsat kollamış yardımlarla kalıcı bir yer edinmek istemiştir. Örneğin 1887 yılında Adana ve civarında yaşanan büyük kıtlık yüzünden, misyonerler tarafından Amerika ve İngiltere’deki insanlara yardım çağrısında bulunmuşlardır. Misyoner G. F. Montgomer, Adana’daki mevcut durumu basın aracılığıyla tüm halka şu cümlelerle duyurmuştur: “*Şimdi Bahar geldi ve cennet demir ve yeryüzü pirinç. Büyükbaş hayvana tahıl yok, kışın ekilen tahılın hasadı yok ve yaz ürünleri için ekim yok; bir kuruş dahi para kazanmak için hiçbir fırsat yok. Küpün dibindeki az miktarda yağ ve bir avuç yiyecek hızlı bir şekilde eriyip tükenmekte ve buna rağmen yeniden bir iş ya da başka bir hasat için en azından 12 var. Çiftçi köyleri çoktan terk edilmiş durumda. İnsanlar*

²³⁸ Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 67. Bu konu hakkında tafsilatlı bilgi çalışmamızın “Ermeniler” bölümünde verilecektir.

²³⁹ Necmettin Tozlu, *a.g.m.*, s. 334.

²⁴⁰ Örneğin Bitlis’te Amerikan misyonerlerine ait bir yetimhane bu şekilde meydana gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. B.O.A., İ.H.R., Dosya No: 420, Gömlek No: 1327 Tarih: 08 Za 1927.

²⁴¹ Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 209.

²⁴² Ayhan Öztürk, *a.g.m.*, s. 68.

bağlarını kurtarmayı umdular, fakat şimdi yapraklar sararıyor ve üzümler kurumaya başlıyorlar ve çürüyecekler Birçok insan bakır kapları, yatakları, mobilyaları, inekleri ve öküzleri sokaklarda değerinin 4'te 1'ine satmaya çalışıyorlar. İneklerin her biri 30 kuruşa satılıyor, yaklaşık 1.25 dolar.

3 gün önce 12 yaşında ki kız çocuğu evde yiyecek bir şeyleri olmadığından, ekmek alabilmek için sokakta 1 kuruşa ufak cam lambasını satmaya çalıştı. Her gün karşılaştığımız bu üzücü durumu anlatmaya kalem yetmez. Tüm gözler yaşlı hava feryat dolu. Amerika ve İngiltere'nin yardım sever insanları merhamet göstermez ve onların merhametli ellerini ülkemize doğru ulaşmazlarsa, bu büyük miktarda ki insanlar açlıktan yok olacaklar²⁴³. Burada dikkatimizi çeken husus misyonerlerin bölgeyi en ince ayrıntısına kadar bilip, tetkik etmeleri ve Amerikan gazetelerinin verdiği destek ile bunları aktarmaya çalışmış olmalarıdır.

“The Sunday Star” gazetesi de misyonerlerden gelen bu tarzdaki raporları neşretmiştir. Gazete; “Şu anki en önemli endişeler kıtlığın normalden daha önce ve belki de daha korkunç etkileri ile baş göstermeye başladığı Türkiye'nin doğusun ve Ermeni bölgeleri hakkındaki korkunç raporlardır. Harput ve Erzurum'dan kıtlığın en iç karatıcı raporları geliyor. Orada bulunan öğretmenlere ve çalışanlara yardım gönderilmesi kaçınılmazdır, çünkü inançları değiştirmenin dışında orada savaşacakları tamamen farklı çok şey var. Orada ne Hz. İsa'nın öğretilerini yayacak kadar ne de kendilerini işlerini yaparken ayakta kalacak kadar sermayeleri var. Aldıkları ücret muhakkak az çünkü parası ödenecek çok fazla kişi var. Bu, kurulun en çok endişelendiği şeylerden birisi, çünkü çalışanlar gerçekten hevesli ve din değişimleri öyle içten ki tarla yeniden verimsizleşmesin diye sürekli sürülmeli²⁴⁴” şeklindeki ifadelerle misyonerlerin yardımlarla ile din değiştirmeyi sağladığı konusunu bariz bir şekilde ifşa etmiştir. Gazete açıktan açığa Ermenileri de desteklemekten geri durmamıştır.

Yine 1909 Adana Olaylarında²⁴⁵, İngiliz ve Amerikan heyetleri yardımıyla uluslararası yardım komisyonları tesis edilmiştir. Bu komisyonun başkanlığına ise

²⁴³ *The Sun*, 15 Haziran 1887.

²⁴⁴ *The Sunday Star*, 5 Ocak 1908, s. 5.

²⁴⁵ Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle beraber, suçlu olduklarından dolayı Amerika'ya kaçan Ermeni komitesi üyeleri yavaş yavaş dönmeye başlamışlardı. Dönen Ermeniler 1909'da Adana'da Müslümanlarla çatışmaya girmiş böylece birçok insan yardıma muhtaç hale gelmişti. Bkz. Nejla Günay, “1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları”, *Akademik Bakış*, Cilt: 2, Sayı: 4, Yaz 2009, s. 113.

American Board'un İstanbul sorumlusu "William Peet", Adana'daki bölge sorumluluğuna ise misyoner "William Nesbitt" getirilmiştir. Fırsatı bulan misyonerler halk üzerindeki etkilerini artırmak amacıyla Haçin'de 350'lik bir yetimhane kurmuşlardır²⁴⁶.

Özetle Amerikan misyonerler yardım kurumları oluşturmak suretiyle "Anadolu'da uzun süre kalabilmek, aciz durumdaki insanlara daha kolay dini telkin yapabilmek"²⁴⁷ için zemin oluşturmaya çalışmışlardır.

3.5.1.3.6. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Eğitim Alanındaki Çalışmaları

Misyonerlik faaliyetlerinin en önemli ve en verimli ayağı eğitim faaliyetleridir. Misyonerlerin eğitim kurumları oluşturmadaki nihai amacı özelde hedef bölgelerde ve genelde Osmanlı topraklarında kendi çıkarlarına uygun yöneticiler, liderler yetiştirebilmektir²⁴⁸.

Samuel T. Dutton misyonerlerin eğitimle kazandırmak istediği amacını şu cümlelerle açıklamıştır: *"Karakter geliştirme fikri hep en ön planda tutulmuştur. Daha önce de belirttiğim üzere, ilk başta okullarda olmayan, tam bir dini eğitim; duyarlılık ve en yüce şeylerin takdirinden oluşur. Bu yüzden misyonerler dini görüşü garanti altına almak çabasıyla başladıkları aşamalı olarak ilerleyen bir dizi eğitim aktiviteleri yapmışlardır, bunların hepsinin genel amaca katkıda bulunduğu inanılmaktadır. Okullarda ve kolejlerde namuslu ve sadık avukatlar, doktorlar, vaizler, öğretmenler, tüccarlar ve sanayii adamlarının yetişmesi yönündeki eğitim misyoner çalışmanın meşru bir parçasıdır. Misyonerlerin doğudaki insanları buldukları sosyal olarak darmadağın bir durumda bu insanlar bu ülkede liderle koloni dönemlerinde oldukları kadar gereklidirler. Her iyi vaiz, her iyi uzman doktor, her dürüst avukat veya tüccar toplumda muhafazakâr etkinin bir merkezi olur. Bu insanlar cesaret vererek, karşısındakini anlayarak ve yardım eli uzatarak sıkıntı ve gerginlik dolu günlerde oldukça faydalıdırlar"*²⁴⁹.

²⁴⁶ Nejla Günay, *a.g.m.*, s. 118, 121.

²⁴⁷ Ayhan Öztürk, *a.g.m.*, s. 73.

²⁴⁸ Erdal Açıkse, *a.g.e.*, s. 77.

²⁴⁹ Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 345.

ABD'nin Osmanlı Devleti elçisi Samuel S. Cox ise misyonerlerin herkesin huzur içerisinde ve İncil'in kuralları çerçevesinde yaşamasını sağlamak amacıyla olduğunu belirttikten sonra Osmanlı topraklarında açılan Amerikan eğitim kurumlarının amacının *“İnsanların din değiştirmelerini sağlamak için gençlere çok daha kapsamlı bir eğitim verilecek ve Hristiyanlığın tüm gerçekleri kamuoyuna anlatılarak insanların vicdanlarına erişilmeye çalışılacaktır”²⁵⁰* şeklinde açıklayarak ifade etmiştir.

Amerikalı misyonerler eğitim alanındaki çalışmalarını kolaylaştıran unsurlardan en önemlisi hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı'nın ilan etmesidir. Bu dönemde devlet eşitlik politikasına ağırlık vermiş ve birtakım yeniliklerin ancak eğitimle olabileceğine kanaat getirmişti²⁵¹.

İlk misyonerlerden William Goodell'in 1831 tarihinde İstanbul'a yerleşmesi misyonerlerin eğitim alanındaki çalışmalarının başlangıcı sayılmaktadır. Goodell'in amacı Ermenilere yönelik olsa da, kaldığı çevre karşılaştığı ortam onu Rumlara yöneltmiştir. 1831 yılında 4 Lancesrian Okulu (yani kabiliyetli öğrencilerin bu okulda öğrendiklerini başka öğrencilere öğretmesi) tarzında eğitim kurumları tesis etmiştir²⁵².

Osmanlı Devleti'ne gelen ilk gelen misyonerler yaptıkları sondaj çalışmaları neticesinde yerli eğitim kurumları üzerinde durmuşlar; bu anlamda İzmir'de Rum okulları markaja almışlardır. Amerikan misyoner okullarının ilkinin 1826 yılında Beyrut'ta açılmıştır. Bu tarihten sonra misyonerlerin Anadolu'ya gelme serüveni başladığı için misyonerlerin Anadolu'daki faaliyetlerinin başlama tarihi 1826 olarak kabul edilir²⁵³.

Amerikan misyoner okullarını genel anlamda 4 gruba ayırmak mümkündür²⁵⁴:

1. Anaokulları: 6-7 yaş grubu çocukların 2 yıl eğitim görürler.

2. İlkokullar: Eğitim süresi 3 yıldır.

²⁵⁰ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 297.

²⁵¹ Seçil Akgün, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu", s. 52.

²⁵² Seçil Akgün, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu", s. 48-49.

²⁵³ Erdal Açıkses, *a.g.e.*, s. 36, 40.

²⁵⁴ Yahya Bağçeci, "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri", *Turkish Studies*, Sayı: 3/4, Yaz 2008, s. 176.

3. Orta Dereceli Okullar: Eğitim süresi 3 yıldır.

4. Kolejler ve Yüksekokullar: Eğitim süreleri 4 yıl olup, bazı şubelerine ilahiyat okulları da açılmıştır.

Misyonerler açmış oldukları okullarda öncelikle okuma yazma gibi temel düzeyde eğitim vermişlerdir. Anaokulundan koleje kadar her kademedeki okulları açan misyonerler teoloji okullarıyla da kendilerine hizmet edecek papaz ve rahipleri yetiştirmişlerdir. Bunun yanında yatılı okullar açmak suretiyle vasıflı öğrenciler yetiştiren misyonerler; kolejler ile de alanında yetkin elemanlar yetiştirmişlerdir. Hem kolejlerden yetişen öğrenciler hem de Amerika'ya eğitim için gönderdikleri öğrenciler eğitimlerini tamamladıktan sonra potansiyel öğretmen olarak bu okullarda öğretmenlik yapmışlardır²⁵⁵. Böylece gelecekteki eğitim kadrosu açığını da ucuz ve kolay yoldan kapatmış oluyordular.

Misyoner okullarının kurulacağı araziye satanlar ve kiralayanlar halk tarafından hoş karşılanmıyordu. Misyonerler akıllı bir yol izleyerek yöre halkına hizmetler götürerek okulların yanına sağlık müessesleri açarak bu tepkileri üzerine çekmemeye çalışıyorlardı. Aynı zamanda okullardan mezun olanlar -özellikle Ermeniler- için modern ve ülkede gelişmeyen sanat dallarını öğretmek onları iş sahibi olmalarını sağlıyor²⁵⁶; böylece eğitim kurumlarını daha da cazip hale getiriyordu.

Amerikalı misyonerlerin en büyük özelliği Osmanlı Devleti'nde açık gördüğü alanlara sızmak ve bu açığı kapatmak suretiyle kendilerine yeni nüfuz alanları oluşturmaktır. Bu bağlamda her derecede ve her çeşit okul açmaktan çekinmeyen misyonerler; Osmanlı Devleti'nde yaşayan körlerin eğitimiyle de ilgilenmişler ve Körler Okulu açmaya karar vermişlerdir. Urfa'da başlayan ve diğer yerlerde de açılan Körler Okulu'nun eğitimi Hristiyanlık propagandası üzerine inşa edilmiştir. Misyonerler körlere verilecek eğitimin toplum tarafından diğer okullara kıyasla daha sempati ile toplayacağını düşünmüşlerdi²⁵⁷. Körler Okulu örneğinden de anlayacağımız üzere misyonerler toplumun nabzını, psikolojisini çok iyi analiz etmiş; faaliyetlerine

²⁵⁵ Ayhan Öztürk, *a.g.m.*, s. 67.

²⁵⁶ İlber Ortaylı, *a.g.m.*, s. 90.

²⁵⁷ İdris Yücel, "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 14, Güz 2011, s. 71-74.

“Hayırseverlik” imajını verebilmek ve toplumun geniş kesiminden takdir toplamak için azami gayret göstermişlerdir.

Bu okullar Amerikan Board tarafından gönderilen yardımlar, okullara kayıt yapan öğrencilerden alınan paralarla idare edilmişler; maddi durumu kötü ancak zeki öğrenciler okula parasız kabul edilmişlerdir²⁵⁸.

Önceleri din eğitimi vermeyi amaçlayan bu okullar süreç içerisinde dini eğitimden de tamamen kopmamak suretiyle laik eğitim veren kolejlere dönüştürülmüştür²⁵⁹. Kolejlere dönüştürülmesinin sebebi batı sermayesine açılan Osmanlı Devleti’nin daha nitelikli elemanlara ihtiyaç duymasının yanında, yükselen milliyetçilik hareketleriyle beraber azınlıkların ayrılıkçı fikirlerini daha hızlı ve verimli bir şekilde harekete geçirme fikri de mevcuttur. Bunların yanında misyonerlik faaliyetlerine destek verecek yeni nesil nitelikli din adamları, sağlık personeli ve öğretmenler yetiştirip, biran önce topluma adapte etmek kolejlerin başlıca amaçlarıdır. Misyonerlerin taleplerinin artması, diğer misyoner örgütlerinin rekabeti ve ülke içindeki sosyo-kültürel değişimler de kolejlerin açılmasının itici gücünü oluşturmuş böylece “iyi yetişmiş maddeci olmayan Hristiyan yetiştirmek yerini değişen yeni hayata ticaret ve endüstri hayatının isteklerine uygun adam yetiştirmeye bırakmıştır”²⁶⁰.

Osmanlı Devleti’nde ilk kurulan ve bugünde varlığını sürdüren kolejler Suriye Protestan Koleji (Beyrut Amerikan Üniversitesi) ve Robert Koleji’dir²⁶¹. Diğer kolejler 1876’da Antep’te Merkezi Türkiye Koleji, 1878’de Harput’ta Amerikan Koleji (Fırat Koleji), 1882’de Maraş’ta Merkezi Türkiye Kız Koleji, 1886’da Merzifon’da Anadolu Koleji, 1888’de Tarsus’ta St. Pavlus Enstitüsü (Tarsus Amerikan Koleji), 1890’da İstanbul’da İstanbul Kız Koleji ve son olarak 1903’de İzmir’de Uluslararası Koleji’dir²⁶².

²⁵⁸ Yahya Bağçeci, *a.g.m.*, s. 175.

²⁵⁹ Süleyman Büyükkarcı, *a.g.m.*, s. 14.

²⁶⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 306,309.

²⁶¹ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 306.

²⁶² Mehmet Alparslan Küçük, “Anadolu’da “Protestan Ermeni Milleti”nin Oluşumu”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 50/2, Ankara, 2009, s. 169. Misyoner G.F. Herrick bu okullar hakkında şu bilgileri vermiştir: “Robert Koleji’nin yanı sıra 1865’te kurulan, Beyrut’taki Suriye Proteston Koleji muhtemelen Robert Kolejinden daha fazla mülkiyetiyle birlikte Suriye kıyısının Robert Kolejinin başkentte tuttuğu yer kadar eşsiz bir yerini tutmaktadır. Öğrencilerinin sayısı daha büyüktür ve Türkiye’de başka hiçbir Amerikan kolejinin sahip olmadığı tıp bölümü vardır. İlk başkanı Dr. Samuel

Bu kolejlerde erkek öğrenciler için öncelikle Ermenice ve İngilizce, kız öğrenciler için Fransızca ve Türkçe dilleri ön plana çıkmıştır²⁶³. Açılan kolejlerde az miktarda da olsa Müslüman öğrenciler yer almaktaydı. Müslümanların gitmesinin sebebi ise o dönemlerde Osmanlı topraklarında kolej statüsünde okulların bulunmaması, iş imkânları sunmasının yanında bu okullara bazı Ermenilerin komşusu olan Müslüman evlerinde bu okullardan bahsetmesi sebebiyle etkileşimin olması gösterilebilir.

Bliss henüz istifa etmiştir ve kolej en büyük oğlu tarafından devralınmıştır. Tıp fakültelerinin birkaçı işlerinde ayrıcalık kazanmışlardır. Aynı zamanda önemli bir basım ve yayın kurumu olan Beyrut vardır, var olan saf Arap edebiyatının en iyi kaynağı.

Türkiye’de yedi Amerikan koleji ve öğrencileri kolejlerin ikinci yılına girmeye yetecek kadar derecesi olan daha da fazla lise vardır. Bu kolejlerin ikisi ve liselerin beşi kız öğrenciler içindir. Boğazın Asya yakasına görkemli bir şekilde konuşlanmış Amerikan Kız Koleji sekiz Amerikan ve sekiz yerli profesör ve eğitmen kadrosu ve farklı bölümlerdeki 150 öğrencisiyle yüksek dereceli bir kurumdur. Masachusetts eyaletinden bir tüzüğü ve imparatorluk fermanı vardır. 1870’te bir ev okulu olarak başlamış ve 1892’de kolej olmuştur.

Halep Bölgesi’nde Maraş’taki kız koleji genç bir kurumdur ancak gelecek vaat etmektedir. Çünkü geniş ve adanmış bir yerli ahalisi vardır. Halep Bölgesi’nde Antep’te bulunan, şehrin geniş ve etkili Proteston topluluğunun ortasındaki Merkezi Türkiye Koleji sadece otuz yıl önce kurulmuştur ve yönetici bir konuma gelmiş ve Türkiye’de geniş etki uyandırmaktadır. On bir eğitmeni vardır ve mezunlarından kırkı doktor daha fazlası vaiz ve daha da fazlası öğretmen olmuşlardır. 50,000 dolar değerinde iyi binaları, ekipmanları ve fonları vardır.

Harput’ta Fırat Nehri’nin ötesindeki Fırat Koleji 1876’da kurulmuş ve aynı yönetim altında hem kız hem erkek öğrencilere eğitim veren aynı zamanda anaokulundan koleje kadar bütün derecelerden toplamda 1000 öğrencisi olan yüksek dereceli tek kurumdur. 80,000 dolar fonu vardır.

Sivas Bölgesi’nde Merzifon’daki Anadolu Koleji 1886’da bir kolej olarak kurulmuştur. Hemen yanında yatılı kız okulu vardır ve iki kurumda 400 öğrenci bulunmaktadır. Misyoner İlahiyat Okulu²⁶² da yine Merzifon’dadır. Anadolu Koleji kısmen iyi binalara, Amerikan ve yerli yetenekli bir eğitmen kadrosuna sahiptir ve Antep’teki kolejle ilgili olarak söylenen şey büyük bir oranının iş adamları olması haricinde mezunlarını kendi bünyesinde tutmasıdır. Kolejin fonu 40,000 dolardır. Antep’teki ve Merzifon’daki kolejler imparatorluk fermanına sahiptir.

Diğer iki Amerikan koleji yani Tarsus’taki ve Smyrna’daki (İzmir) Uluslararası Kolej daha da yenidir. İkincisi iki yıl önce bir kolej oldu ama şimdiden 250 öğrencisi var ve Türkiye’deki diğer Amerikan kolejlerinin herhangi birinden daha fazla kendi kendine yetiyor.

En eski ve en önemli liselerden ikisi Nikomedyâ yanındaki Bardesag’daki erkek lisesi ve Anadolu demiryolları üzerinde Adapazarı’ndaki kız lisesidir”. Omaha Daily Bee, 4 Eylül 1904.

²⁶³ Yahya Bağçeci, a.g.m., s. 178.

Tablo-10 ABCFM Arşiv Belgelerine Göre 1914 yılında Amerikan Misyoner Kolejlere Kayıtlı Müslüman Öğrenci Yüzdeleri²⁶⁴

Kolej Adı	Toplam Öğrenci	Müslüman Öğrenci	Yüzdelik Oran %
Robert Kolej	544	112	21
İstanbul Kolej	278	60	21
Suriye Protestan Koleji	951	206	20
Uluslararası Kolej	400	75	19
St. Paul's Kolej	210	9	4
Merkezi Türkiye Kız K.	157	5	4
Merkezi Türkiye Koleji	232	8	3
Fırat Kolej	245	3	1
Sivas Öğretmen Kolej	143	0	0
Anadolu Kolej	400	18	4
TOPLAM	3560	496	% 14 (1/7)

3.5.1.4. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Yatırımlarının İstatistiksel Değerlendirilmesi

Amerikan Board misyonerleri David Brewer Eddy'in de ifadesiyle ettikleri tohumları yeşertmişler ve istedikleri hasatları almışlardı: *"Ve büyüdü ve çoğaldı... Yüzyılın ortalarında yaklaşık 30 yıllık bir mesai sonrası misyonerler artık arkalarına baktıklarında büyük yol kat ettiklerini ve İsa'nın Krallığı için büyük fedakârlıklar yaptıklarını gördüler. Neredeyse hiç bilinmeyen insanlara ulaştılar, beş değişik ırktan toplulukların yaşadığı yerlere misyonlar düzenlediler ve kuvvetli bağlar kurdular; tüm bunları 11 merkezde yerli halktan 30 yardımcı ile beraber 64 misyoner gerçekleştirdi. Kiliseler, okullar ve matbaalar yoğun bir şekilde çalıştılar ve tüm imparatorluk hiçbir şeyden çekinmeden çalışan Bu erkek ve kadınların yaptıklarından etkilenmeye başlamıştı. Ayrıca yoksul insanların yaşadığı yerlerde gösterdikleri Hristiyanlık faaliyetlerinden dolayı her zaman takdir edildiler. İngiliz Shaftesbury Kontu, diplomasi tarihine veya insanlar arasında yapılmış hiçbir müzakereye inanmam ancak bu görevi*

²⁶⁴ Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions- Microfilm Reel 668.

*üslenen misyonerlerin vücutlarında bilgeliğe, doğruluğa ve saf evanjelistik ruha dair her şeyi bulabiliriz*²⁶⁵”. David B. Eddy’in de belirttiği üzere 19.yy. ilk yıllarında başlayan misyonerlik faaliyetleri zaman süreci içerisinde artarak devam etmiştir.

Tablo-11 1845’den 1913’e Kadar Osmanlı Devleti’nde Protestan Çalışmalarının Büyüdüğünü Gösterir Tablo²⁶⁶

Yıl	Misyonerler	Yerli Çalışanlar	Kiliseler	Üyeler	Okullar	Öğrenciler
1845	34	12	–	–	7	135
1850	38	25	7	237	7	112
1855	58	77	23	584	38	363
1860	92	156	40	1277	71	2742
1865	89	204	49	2004	114	4160
1870	116	364	69	2553	205	5489
1875	137	460	77	3759	244	8253
1880	146	548	97	6626	331	13095
1885	156	768	105	8259	390	13791
1890	177	791	117	11709	464	16990
1895	176	878	125	12787	423	20496
1900	162	929	127	13379	438	22545
1905	187	1057	132	16009	465	22867
1913	209	1299	163	15348	450	25922

²⁶⁵ David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s. 71-72.

²⁶⁶ Joseph K. Greenlee, *Leaving The Levant*, Boston, 1916, s. 108.

Tablo-12 1914 Yılı Verilerine Göre Osmanlı Devleti’nde Okul Açan Milletlerin Okul ve Öğrenci Dağılımı²⁶⁷

SİSTEM	OKUL	ÖĞRENCİ
Türk	36.230	1.331.000
Ermeni	803	81.226
Yunan	1.830	184.568
Yahudi	–	–
Suriyeli	–	–
Fransız (Katolik)	500	59.414
İngiliz	178	12.800
Kıta Avrupası (Danimarka,Alman)	38	3.500
Amerikan	675	34.317

ABD’nin Osmanlı Devleti elçisi Samuel S. Cox, 1887 yılında yazdığı kitabında ABD’nin Osmanlı topraklarındaki mali, ahlaki ve dini kurumlarının listesini özetini yapmıştır. Bu anlamda Cox’a göre; ABD’nde faaliyet gösterip de Osmanlı Devleti’nde eğitim ve misyonerlik faaliyetleri gösteren cemaatler ve diğer örgütlü sivil toplum kuruluşları şunlardır²⁶⁸:

Amerikan Misyoner Teşkilatı (Boston): Türkiye’nin Avrupa’da kalan topraklarında, Balkanların güneyinde ve Bulgaristan’ın bir kısmında aynı zamanda Suriye hariç tüm Asya’da kalan topraklarında faaldir.

Presbiteryen Dış Misyonlar Teşkilatı (New York): Suriye’de faaldir.

Birleşik Presbiteryen Teşkilatı (New York): Mısır’da faaldir.

Metodist Psikopos Kilisesi Misyoner Teşkilatı (New York): Güney Balkanlarda kalan kısım hariç tüm Bulgaristan’da aktiftir.

Reformcu Presbiteryen Kilisesi Misyoner Teşkilatı (New York): Kuzey Suriye’deki Nusayri kabilesinin mintikasında etkindir.

²⁶⁷ *Reconstruction in Turkey*, (Editör: William H. Hall), s. 43.

²⁶⁸ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 296.

Amerikan İncil Cemiyeti (New York): Yukarıda bahsi geçen cemaatlerin okuttuğu İncillerin büyük kısmını temin etmektedir.

İstanbul İncil Evi Mütevelli Heyeti (New York): İstanbul'da yukarıdaki cemaatlerin çoğunun kullandığı binaların idamesini sağlamaktadır.

Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji Mütevelli Heyeti (New York)

İstanbul'daki Robert Koleji Mütevelli Heyeti (New York)

Baptist Basım Cemiyeti (New York): İstanbul'da bir misyoner ve eşine bakmaktadır.

Havariler Kilisesi: İstanbul'da bir misyonere ve eşine bakmaktadır.

Samuel S. Cox, bu mezhep ve cemiyetlerin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerini özetleyen istatistikleri eserinde aktarmıştır.

Tablo- 13 Amerikan Misyonerlerinin Etkisiyle Osmanlı Topraklarında Oluşturulan Mezhep ve Cemiyetlerin Dağılımı²⁶⁹

FAALİYETLER	SAYILAR
Ele geçirilen şehirler, kasaba ve köyler	394
Misyonerlik faaliyetlerine katılan Amerikan vatandaşları	254
Ajan veya asistan olarak kullanılan Türklerin sayısı	1049
Yüksek okul ve kolej sayısı	35
Kızların yatılı okudukları okul sayısı	27
Umumi okul sayısı	508
Cemaatlerin eğitim kurumlarında ders gören öğrenci sayısı	25.171
Vaaz verilen yerler	400
Pazar ayinine katılan ortalama kişi sayısı	50.000
Örgütlü kilise sayısı	138
Kiliseye üye olan kişi sayısı	10.776
Yıllık İncil veya İncil kısımlarının satılan kopya sayısı	50.000
Yıllık satılan din kitapları, risaleler ve okul kitapları sayısı	100.000
Cemaatlere ait gazete ve süreli yayınların sayısı	13

²⁶⁹ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 296.

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren bu cemaatlerin malvarlığı ve iş ilişkileri de 1887'li yıllarda şu şekildedir: Taşınmaz gayrimenkullerin, kitap basım tezgâh ve materyallerinin, piyasaya satışa sunulmuş kitapların, okul araç gereçlerinin, vb. Osmanlı coğrafyasındaki farklı merkezlerdeki toplam değeri 1.000.000 dolardır. Cemaatler, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde faaliyet gösteren okul ve kolejleri desteklemek için; binaların kiralari, vergileri ve tamiratları için, kitapların ve gazetelerin basımı için ve tüm bu kuruluşlarda çalışan işçilerin maaşları için toplam yıllık 360.000 dolar harcamaktadır. Bu yekûn, Amerika'dan Türkiye'ye yıllık gönderilen miktardır, Amerikan başkentinin yıllık gelirinin %3'ü kadardır, sadece faaliyet gösteren cemaatlerin ihtiyaçlarını karşılamak için ayrılmıştır ve toplamda 12.000.000 doları bulabilmektedir²⁷⁰.

Tablo-14 ABCFM Arşiv Belgelerine Göre 1819-1915 Yılları Arasında Amerikan Board'ın Osmanlı Devleti'ndeki Toplam Harcamaları²⁷¹

YILLAR	DOLAR CİNSİNDEN MİKTARI
1819-1824	12.479
1825-1834	128.966
1835-1844	554.584
1845-1854	776.773
1855-1864	1.484.963
1865-1874	1.830.848
1875-1884	1.817.065
1885-1894	2.187.939
1885-1894	2.187.939
1895-1904	1.917.824
1905-1914	2.634.344
Batı Asya İçin Basın-Yayın	16.565
TOPLAM	13.362.350

²⁷⁰ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 297.

²⁷¹ *Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions*, Microfilm Reel 505.

3.5.1.5. Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar Üzerindeki Zararlı Faaliyetleri

19. yüzyıla damgasını vuran ve tüm dünyada etkileyen olaylardan biri de hiç şüphesiz Fransız İhtilâli ile yayılan “Milliyetçilik” hareketleriydi. Sömürgeci devletlerin emperyalist hedefleri için kullandıkları araçlardan biri olan azınlıkları tahrik ve teşvik ederek ayaklandırmak Osmanlı Devleti'nde başarıyla sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devletinin çok farklı dil, din ve ırktan oluşan mozaik yapısı ve azınlıklara sunduğu geniş hoşgörü misyonerlerin işini kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur²⁷².

Amerikan misyoner okulları ve ABD'nin bir takım sosyal hizmet veren kurumları (yetimhane, hastane, dispanser vs.) bir yandan insanları Hristiyanlaştırırken diğer yandan da ülke içindeki azınlıkları teşvik ve tahrik ederek ayrılıkçı fikirlerin oluşmasını sağlamışlardır.

Misyonerler Anadolu ve Balkanlarda özellikle Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar üzerinde etkili olmuşlardır. Bunun yanında Arnavutlar üzerinde de 1880'li yıllardan itibaren çalışmalarını başlatmışlardır²⁷³.

3.5.1.5.1. Amerikan Misyonerlerin “Rumlar” Üzerindeki Zararlı Faaliyetleri

Yunanistan'ın 1830 yılında bağımsızlığını yeni kazanmış olması dolayısıyla kendi ulusal konularıyla ilgileniyordu. Aynı zamanda Rumlar üzerinde Rusya'nın baskısı hakim olup; Rumlar'ın merkezi otoritesi olan Patrikhane genellikle belirli bir

²⁷² Gülbadi Alan, “Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, Kayseri, 2001, s. 183

²⁷³ Arnavutluk bölgesindeki ilk erkek okulu 1888 yılının başında Korçe'de açılmış, Osmanlı Devleti tarafından ise 1909 yılında kapatılmıştır. Bunda Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin de Osmanlı Devleti'ne baskısı önemli bir rol oynamıştır. Okulun kapatılmasıyla bölgede dil çalışmalarını hızlandıran misyonerler 1908 yılında Arnavut alfabesini oluşturmuşlar, milliyetçi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Amerikan okullarında mezun olan Arnavutlar 1908'de Manastır'da toplanan Arnavutluk Bağımsızlık Kongresi'nde önemli görevlerde bulunmuşlardır. Örneğin Robert Kolej mezunu George Kyrias bu kongrenin başkan yardımcısıdır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber misyonerler bu bölgeler üzerinde tekrar yoğunlaşarak çeşitli okullar açmışlar, 1913 yılında Arnavutların bağımsızlığını kazandıktan sonra bile faaliyetlerine devam etmişlerdir. Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 300-301.

bölgede toplu olarak faaliyetini sürdürüyordu²⁷⁴. Bu nedenlerle Amerikan Board misyonerleri her ne kadar azınlıklar için de Ermeniler²⁷⁵ üzerinde yoğunlaşmışsalar da tamamen kendilerini Rumlardan tecrit etmemişlerdir. Şark kiliseleriyle beraber Katolikliği kabul edenleri Protestanlığa kazandırmak için mücadele etmişleridir²⁷⁶.

Amerikalı misyonerler açmış oldukları kurumlar özellikle eğitim kurumlarıyla başta Ermeniler olmak üzere Bulgarlar ve Rumlar üzerinde etkili olmuşlardır. ABD açısından Balkanlar önemli bir stratejik konuma haizdir. Misyonerler Balkanlara geldiği zaman Yunan ayaklanması henüz bitmemişti. 1821-1829 yılları arasındaki Yunan ayaklanması Amerika’da büyük bir heyecanla takip edilmiş, kamuoyu tarafından maddi ve manevi olarak desteklenmiştir. Özellikle Yale, Colombia ve Hamilton Kolejlerinden toplanan yardımlar Rum isyancılara gönderilmiş, bu yardımlarla isyancılar silah temin etmişlerdir²⁷⁷.

ABD’nin Osmanlı Devleti’ndeki elçisi Samuel S. Cox, “*İstanbul, Manastır, Filibe ve Samokov’da kadın ve erkeklerden oluşan kahraman Amerikan misyonerlerimiz Yunanlar ve diğerlerinin politik önyargılarına karşı kendi kaderlerini belirlemeleri için Türklere karşı savaşmışlardır*”²⁷⁸ şeklindeki ifadelerle misyonerlerin açıktan açığa isyancılarla beraber işbirliği yapıp devlete karşı cephe aldıklarını ifşa etmiştir.

Amerikalı misyonerler Atina, Argos, Kıbrıs, Scios ve Ariopolis’te misyon merkezleri kurmuşlardır. Fakat misyon merkezi burada fazla tutunamamış; Yunan kilisesinin ve Yunan hükümetinin baskısına ve engellemelerine maruz kalmıştır²⁷⁹.

Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Rumların maddi ihtiyaç içinde olması misyonerlerce “açılan bir kapı” olarak algılanmıştır. ABD Rumlara yardım amacıyla kurulan derneklerin en önemlilerinden biri “New Haven Ladies Greek

²⁷⁴ Erdal Açıkse, “Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, s. 194.

²⁷⁵ ABD ve misyonerlerinin Ermeniler üzerindeki etkilerine çalışmamızın ileriki bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde değinilecektir. Bu yüzden şimdilik misyonerlerin Bulgarlar ve Rumlar üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

²⁷⁶ Erdal Açıkse, “Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, s. 194.

²⁷⁷ Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 147.

²⁷⁸ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 299.

²⁷⁹ Mithat Aydın, *a.g.e.*, s. 34-35.

Association”dur. Bu dernek ile misyonerler arasında devamlı bir dirsek teması olmuştur²⁸⁰.

Fakat misyonerlerin tüm çabalarına rağmen Rumları Protestanlaştırma gayesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Zira Anadolu’da 1844 yılında misyoner Refus Anderson’un gezisi ile Rumlara yönelik bu faaliyetler durdurulmuştur. Bu başarısızlığın başlıca nedenleri, Ortodoks Kiliseleri’nin dini, kendi milliyetçilik hareketleri için bir araç olarak kullanılmasıdır. Yani kilise dinsel etkinliğinin yanı sıra siyasal olarak da ön plana çıkıyordu. Kilisenin yanında Protestanlaştırma fikirlerine en fazla papalık, Rus ve Fransız yetkililer de karşı çıkmıştır. Başarısızlığın diğer nedeni ise, Küçük Kaynarca Anlaşması ile Ortodoks tebaanın korunması neticesinde ortaya çıkan Rumların zenginleşmesidir. Zenginleşen Rumlar ticaret ile uğraşmış ve bağımsızlıklarını kazanma yolunda etkin bir unsur olmuştur²⁸¹.

Misyonerler her ne kadar Rumları Protestan yapmakta başarısız olmuşlarsa da bu kez Anadolu’da Rumlara ve Ermenilere yönelik okul ve kolej açmak suretiyle ülke içinde ayrılıkçı hareketleri kışkırtmaya başlamıştır. Bu okullar nedeniyle Rumlar arasında “Pontusçuluk” düşüncesi yeşerecek özellikle Milli Mücadele döneminde isyanlar ve tedhiş olaylarıyla oluşan olumsuz durum kendini hissettirecekti.

Amerikalı misyonerler tarafından 1835 yılı itibariyle İzmir’de Rumlar için açılan okul üç adet olup ikiyüzden fazla Rum öğrencisi bulunmaktadır. Rum Ortodoks Kilisesi’nin itirazları neticesinde bu okullar 1836 yılında kapatılmıştır. Buna rağmen misyonerler burada Rumlara yönelik faaliyetlerinden vazgeçmemiş Ermenilere ait açtıkları okullara Rum öğrencilerin de gelmesine çalışmıştır²⁸².

Amerikan misyoner okullarından Rumlar üzerinde en etkili olan okul Merzifon Anadolu Koleji’dir. Misyoner George E. White kolejin isminde bulunan “Anadolu” kelimesinin aslında Yunanca bir terim olduğunu ve anlamının da “Yükselen güneşin vatani” olduğunu ifade etmiştir²⁸³.

²⁸⁰ Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 110.

²⁸¹ Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 112-113.

²⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Brian Johnson, “Türkiye’de Bir Amerikan Okulunun Doğuş Öyküsü: İzmir Amerikan Koleji”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 149, Mayıs 2006, s. 38-43.

²⁸³ George E. White, *a.g.e.*, s. 22.

Kolejin Müdürü Dr. Tracy, kolejin Tanrı'nın hükümdarlığını insanlar arasında yaymak için kurulduğunu, ruhani amacın her zaman ön planda olduğunu söyledikten sonra kolejin en büyük amacının özverili ve güvenilir liderler yetiştirmek olduğunu ifade etmiştir. Dr. Tracy bu tarz liderler yetiştirilmesi halinde en mukaddes hizmeti vereceklerini vurgulamıştır²⁸⁴.

Okul Rum öğrencilerin siyasi açıdan örgütlenmesinin adeta merkez üssü haline gelmiştir. Merzifon'da kurulan "Merzifon Pontus Teşkilâtı"nın nizamnamesinde şu hükümler bulunmaktaydı:

"1. Merzifon Amerikan Koleji'nde mevcut Rum talebesini Maarif Klübü talebesiyle birleştirerek Pontus ünvanı altında bir cemiyet teşkil etmek,

2. Merzifon koleji haricinde bulunanlarla Merzifon dahilinde ikamet eden Rumlar azay-ı tabiinin bütün hukukundan istifade eder

3. Rumca lisanına aşina olmayan anasır-ı saire ahalisinden heyet azası olarak toplantılara katılmak zorunda değildirler²⁸⁵"

Merzifon Pontus Teşkilâtı'nın nizamnamesinden de anlaşılacağı üzere siyasi anlamda Merzifon Amerikan Koleji ile bütünleşmek istenilmekteydi.

Merzifon Amerikan Koleji Müdürü Amerikan misyoneri Mr. White yazdığı bir mektupta misyonerlerin azınlıklar üzerinde nasıl bir rol oynadığını şu cümlelerle özetlemiştir: *"...Hristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır. Müslümanların da en kuvvetlisi Türkiye'dir. Bu hükümeti ve memleketi devirmek için Ermeni ve Rum dostlarımızı terk etmemeliyiz. Hristiyanlık için Ermeni ve Rum dostlarımız tarafından o kadar kan feda edildi ki, bunlardan birçoğu İslamlara karşı mücadelede şehit oldular...Hristiyanlığın şimdiye kadar görmüş olduğu zulümlere karşı onların zekatını ödeyecek bir ruh aşılamalıyız. Biz bunu şimdiye kadar yaptık ve başarılı da olduk²⁸⁶"*

Merzifon Amerikan Koleji'nde Fen Bilimleri ve Genel Kültür'ün yanında Hristiyanlık Tarihi ve Felsefesi ile Ermeni ve Yunan Mitolojisi gibi derslerde bulunmaktaydı. Buradaki misyoner öğretmen ve öğrencilerin tahrikiyle 1904'de Megalo İdea'nın gerçekleşmesi için Karadeniz kıyılarında bir Pontus Devleti kurulmuştur. 1908

²⁸⁴ George E. White, *a.g.e.*, s. 32-33.

²⁸⁵ İlknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", 645-646.

²⁸⁶ Metin Hülal, *a.g.m.*, s. 71.

yılında Müdafaa-i Meşruta adında bir ihtilal örgütü kurulmuş, 1910 yılında ise Pontus adında bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır²⁸⁷.

Merzifon'da Ermenicenin yanı sıra Rumca'nın da geliştirilmesine yönelik faaliyetler 1850 yılından itibaren başlamış 19.yüzyılın sonunda ise zirveye ulaşmıştır. Nitekim bu çalışmalar ile Türkler ile azınlıklar arasındaki iletişime büyük zarar vermiştir. Çünkü dil insanlar arasındaki iletişimin en önemli unsuruydu. Bunun farkında olan misyonerler Rumca derslerine giren öğretmenlere Türkçe dersine girenlere oranla daha yüksek meblağda ücret ödemişlerdir²⁸⁸.

Amerikan Board misyonerlerinin 1870 tarihinden sonra Protestanlığı yaymak için Rumlara verilen önem daha da artmıştır. Bunun sebebi Rusya'nın Osmanlı topraklarında Ortodoksları koruma politikasına daha ağırlık vermesidir. Zira Amerikan Board misyonerleri Rusya ile gizli bir rekabet halinde mücadele ediyorlardı²⁸⁹.

Merzifon Anadolu Koleji özellikle Milli Mücadele döneminde zararlı faaliyetlerine devam etmiş, Rumların adeta karargâhı haline gelmiştir. Bu nedenle diğer zararlı okullar gibi burası da M. Kemal Atatürk tarafından kapatılmıştır²⁹⁰.

3.5.1.5.2. Amerikan Misyonerlerin “Bulgarlar” Üzerindeki Zararlı Faaliyetleri

Osmanlı Devleti toprakları üzerinde misyonerler gelmeden önce Bulgarlar arasında herhangi bir ayaklanma veya ayrılıkçı hareket çalışmaları yoktu. Hatta 1830'larda bile Bulgarlar günlük hayatlarında Türkçe konuşuyorlardı. Bunun yanında Bulgar kültürüne ait kitaplar mevcut değildi²⁹¹.

Misyonerler Avrupa'da en faal olarak Bulgarlar üzerinde etkili olmuşlardır. Amerikalı misyonerlerden H.G.Otis Dwight ve W.G. Schaffer'in bu bölgelerde inceleme gezisi düzenlemeleri Bulgarlarla kurulan ilk temas olarak telakki edilmektedir. 1839 yılında İzmir'de Yunanlılar arasında misyonerlik faaliyetlerini yürüten Elias

²⁸⁷ Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, 2001, s. 25.

²⁸⁸ Gülbadi Alan, *a.g.e.*, s. 381.

²⁸⁹ Gülbadi Alan, *a.g.e.*, s. 364.

²⁹⁰ Bkz. B.O.A., MV., Dosya No: 221, Gömlek No: 146, Tarih: 06 N 1339; B.O.A., MV., Dosya No: 221, Gömlek No: 214, Tarih: 04 L 1339.

²⁹¹ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 37.

Riggs, Bulgar diline ilgi duyarak Bulgarlar arasında çalışmayı daha uygun bulmuştur. Zira 1840'dan sonra misyonerler Bulgar dili ve edebiyatının üzerinde önemle durmuş ve ilk Bulgar dergisi “Lyuboslevie” (Filoloji) ismiyle piyasaya çıkmıştır. Ayrıca İncil'in Bulgarcaya çevrilmesi, yabancı dildeki ilk gramer kitabının yayımlanması da ilk yapılan faaliyetlerdendir²⁹². Aynı zamanda Bulgaristan'ın tek Evanjelik gazetesi “Zornitza” misyoner heyeti tarafından yayımlanmıştır²⁹³.

Cyrus Hamlin özellikle Bulgarlar üzerinde en etkili olan misyonerdir. Hamlin fizibilite çalışmalarıyla Amerikan Board'a baskı yapmak suretiyle Bulgarlar için bir misyon merkezi kurulmasını istemiş ve 1856 yılında bu isteği İngilizlerin de desteğiyle gerçekleştirerek “*Bulgaristan'ın Protestan misyonerleri için bir inanç sahası olacağına*” inandığını ifade etmiştir²⁹⁴.

Cyrus Hamlin'in raporları neticesinde, Amerikan Board, İtalya'nın buralara nüfuz etmesi tehlikesinin de etkisiyle 1858'de Edirne'de ilk istasyonunu açmış, ilk Bulgar kilisesini de 1862'de kurulmuştur. Amerikan misyonerleri ilk okullarını ise Filibe'de 1860'da açmışlardır. Kız çocukları için ilk açtıkları okul ise Eski Zağra'da 1863'te²⁹⁵, Anaokulu 1898'de faaliyete geçmiştir. Bulgaristan'daki Amerikan misyonerler okullarının en önemlilerinden biri de 1904'de Selanik'te açılan “Selanik Ziraat ve Endüstri Enstitüsü”dür. Bunun dışında “Halk Okulları” ve “Pazar Okulları” misyonerlerin açtığı diğer okullardandı²⁹⁶.

Amerikan Board misyonerleri Balkanlarda Bulgarları ayaklandırmak için başlıca şu aşamaları takip etmişlerdir²⁹⁷:

1. Eğitim ve öğretim faaliyetleri ile hürriyet ve milliyetçilik fikirlerinin aşılması

²⁹² Mithat Aydın, *a.g.e.*, s. 37-38.

²⁹³ David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s. 110.

²⁹⁴ Mithat Aydın, *a.g.e.*, s. 38-39.

²⁹⁵ Plovdiv, Eski Zağra ve Samakov'da açılan okullar çok fazla rağbet görmemiştir. Öyle ki Eski Zağra'daki 1867 yılında saldırıya uğramıştır. Bunun üzerine tekrar bir yapılanmaya gidilerek 30 Haziran 1871 tarihinde Avrupa Türkiye Misyonu kurulmuştur. Bu misyonda 1873 yılında 5 olan misyoner 1899 yılında 10'a çıkmıştır. 1870 ve 1880 yıllarında İstanbul'da bulunan matbaada Bulgarlar için basılan meteryaller neredeyse yarı yarıyadır. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları”, s. 343.

²⁹⁶ Mithat Aydın, *a.g.e.*, s. 52.

²⁹⁷ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 38.

2. Siyasal örgütlemeye gidilerek, gizli ihtilâl komitelerinin kurulması

3. Silah temin edilerek ayaklanmanın çıkarılması ve sonrasında Türkler aleyhine propagandalar yapılması

4. Büyük güçlerden birinin müdahalesi ile bağımsızlığın kazanılması

Amerikan misyonerleri Bulgarların bağımsızlığını kazanmanın yolunun ilk önce yazılı materyallerden geçeceğinin önemini biliyordu. Bu nedenle 1870-1880 yılları arasında Amerikan Board matbaasında Bulgarca yayınların sayısı neredeyse yarı yarıyadır. Örneğin 1870 yılında 10.5 milyon sayfanın 5 milyonu Bulgarcadır²⁹⁸.

Bulgar Milliyetçiliğinin ortaya çıkarılmasında misyonerlik faaliyetlerinin etkili olanı Amerikan eğitimcilerin “*ilmi, ahlaki değerleri ve Hristiyan hizmetini savunan büyük bir kuruluş*”²⁹⁹ olarak tanımladığı Robert Koleji’nin açılmasıdır³⁰⁰. Kolej 1863 yılında Bebek’te küçük bir evde açılmış³⁰¹; Kırım Savaşı esnasında Osmanlı Devleti’ne yardım için gelen misyonerleri barındırmıştı. Bu misyonerler arasında kolejin kurulmasına önderlik edecek olan Cyrus Hamlin’de bulunuyordu. C. Hamlin’e bu aşamada ilk yardım teklif eden ise tüccar Mr. Christopher Rinlender Robert’tir³⁰².

ABD’nin Osmanlı Devleti’ndeki elçisi Oscar S. Straus kolejin açılma amacını “*...Amaç doğudaki genç adamların yüksek kalitedeki Amerikan eğitimini almalarını sağlamak, onların refah ve mutluluk içerisinde yaşamalarına ortam hazırlamak ve bu İmparatorluğun çıkarlarına hizmet etmektir. Bu koleji kuran cömert işadamı Christopher Robert ve ilk kurucu müdür, hayırsever Cyrus Hamlin’in amacı tamamen kar amacı gütmeyen bir okul açmaktır. Onların amacı Amerika’yı Türkiye’nin içinde ilerletmek*

²⁹⁸ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 38.

²⁹⁹ Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 352.

³⁰⁰ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 68, Gömlek No: 21, Tarih: 08 11 1878.

³⁰¹ “Merzifon Anadolu Koleji” Müdürü G. F. Herrick “Robert Koleji” hakkında şu bilgileri vermiştir: “Suriye dışında Türkiye’deki önde gelen eğitim kurumu. New York’tan Christopher Robert tarafından kurulmuştur. Güzel Boğazın en iyi noktalarından birini işgal eder. Binaları ve yatırımları 500,000 dolar değerindedir. Binalar Amerika’daki tarihi kolej binası kadar sağlamdır; esasen, Türkiye’deki ortalama eğitimsel ve hayırseverlik girişimi, bütün olarak, Birleşik Devletlerde olacağı kadar iyi konuşlandırılmıştır. Yaklaşık 350 öğrencisi vardır, imparatorluk fermanı tarafından korunur ve başkent ve Bulgaristan’daki etkisi çok büyük olmuştur. Robert Koleji 1864’te geçici bir binada 4 kişiyle başlatılmış ve mevcut konumuna 1870’te taşınmıştır. İyi bilinen Dr. Cyrus Hamlin kolejin ilk başkanıydı ve damadı Dr. George Washburn otuz beş yıllık hizmetinden sonra kolejdeki başkanlığından henüz emekli olmuştur. Dr. Washburn yakın doğunun siyasi-dini sorunları konusundaki yaşayan ilk otoritedir”. Omaha Daily Bee, 4 Eylül 1904.

³⁰² Erol Güngör, *a.g.e.*, s. 36-37.

değildi, sadece Amerika Birleşik Devletleri'ni dünya üzerinde etkin bir konuma getirmiş olan eğitim ve öğretimdeki gelişimin bir kısmını Türkiye'ye sunmaktı. Amerika Birleşik Devletleri'nin bu imparatorluk ile ilgili hiçbir politik amacı ve yaklaşımı yoktur ve olmayacaktır. Bu ülkede yaşayan vatandaşları için eşit haklar talep etmektedir. Nasıl ki bizim ülkemizde yaşayan değişik ülkelerden gelmiş vatandaşları kendi ülkelerinde gibi hissettiriyorsak bizlerde aynı şeyi diğer ülkelerden beklemekteyiz...³⁰³” şeklindeki sözlerle ifade etmiştir. Fakat kolejin kurulma amacı hiç de elçi Straus'un dile getirdiği gibi masumane değildi.

Elçi Oscar Straus'un aksine yine ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki diğer bir elçisi olan Samuel S. Cox buradaki misyonerlerin Bulgar ayaklanmasını sağladığını şu cümlelerle ifşa etmiştir: “Avrupa-Türkiye misyonunun başında çok saygıdeğer Dr.Elias Riggs ve yardımcıları vardır. Diğerleri için de güzel bir örnek teşkil etmektedir. Kendi merkezleri, üsleri, kiliseleri, misyonerleri, doktorları, hanım yardımcıları, papazları, vaizleri, öğretmenleri, kilise üyeleri, Pazar okulları ve öğrencileri vardır. Bulgar ayaklanması sırasında Amerikan misyonerler aydınlatıcı öğretileriyle özgür ve bağımsız bir hayat isteyen Bulgarların ayaklanmalarında rol oynamışlardır...³⁰⁴”

Amerikan basını kolejin Bulgaristan'ın bağımsızlığına katkıda bulunduğunu hatta bizzat liderlerin burada yetiştiğini yazmıştır. Yazar William T. Stead bu konuda “The New York Times” gazetesine şu beyanatta bulunmuştur: “Otuz yıl önce bir çift Amerikalı, Hristiyan adamlar, Türkiye'ye yerleştiler ve Robert Koleji olarak bilinen eğitim hanede doğunun yükselen gençliğine Amerikan metotlarını öğretmeye başladılar. Onlar kendilerini herhangi bir mezhepten, milletten ya da partiden tanımlamaktan kaçındılar. Belirlenmiş görevlerine sadık kalmak zorundaydılar. Tüm öğrencilerine 5 dil öğretiler fakat asla tüm bu dilleri en üst düzeyde konuşabilmelerine rağmen, ahlaki ve ruhani yönden din adamları tarafından eğitilmedikçe bunun aptallıktan başka bir şey olmayacağını ileri sürmekte tereddüt etmediler. Ahlaki gelişim, ruhani disiplin eğitimin en önemli parçasıydı. Kolej eğitiminin asıl amacı melekelerin geliştirilmesi ve karakterin şekillendirilmesi. Bu Amerikan koleji bugün Sultanın sömürgesi olan milyonlarca insanın gelecek umudu. Onlar 200 öğrenciye sahipler fakat Amerikan mayasına sahip binlerce genç ve parlak beyinli yoldaşı eğitip hayata yolladılar. Robert

³⁰³ Oscar S. Straus, *The American Spirit*, Newyork The Century Co., 1913, s. 297.

³⁰⁴ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 299.

Koleji erkekleri her yerde ortaya çıkmaktadır. Eğer bu iyi iş devam ederse, bu Amerikan eğitim hanesinin mezunları bir gün şuan mevcut olan barbar korkunç yönetimin yerini alacak sivil yönetim için personel sağlayabilirler.

Robert Koleji tarafından yapılan yüzyılın son çeyreğinde yaptığı büyük işlerden bir tanesi de Bulgaristan prensliğinin yaratılması, Bulgar ulusunun yeniden diriltilmesidir. Tohumu eken Amerikalardır. Bulgaristan'a iyi zamanların geldiğini, Bulgaristan'ın özgür olacağını müjdeleyen kişi Robert Koleji adamıydı. Özgürlük propagandasından korkan Türkler zalim kızgınlık ile çaresiz insanlara kılıç, ateş ve kaba bir tutku ile yeni doğan ulusal özlemi ortadan kaldırmak için baskı yaptılar, gerçeği ortaya çıkartanlar ile Amerikalardır.

Yeni doğmuş ülkenin Anayasasını şekillendirmek için toplandığında, anayasaya uç noktadaki demokratik karakterini veren Robert Koleji mezunlarıydı ve Ruslar terk ettiğinde, Bulgarlar kendi yönetimlerini oluşturmaya başladılar. Rus generalleri kızdıran ve öfkeliendiren bağımsızlık ruhunu ortaya çıkartanlar yine Amerikan eğitilmiş kişilerdi.

O zamandan bu güne bir Robert koleji kişisi Bulgar başbakanı olduğunda, bir diğeri Konstantinapol'de Bulgar vekili olduğunda, üçüncüsü yeterli güce sahip olanlardan bir tanesi Atina'da Bulgar vekili olduğunda, Robert Koleji Bulgar devlet adamları için bir yuva haline gelmişti³⁰⁵”.

Gazetenin de değindiği gibi Bulgaristan'ı kuran kanaat önderleri Robert Koleji'nden mezun olmuştur³⁰⁶. Kolej kuruluşunun ilk 40 yılında yani 1863-1903 tarihleri arasında 195 kişi ile en fazla Bulgar öğrenciyi mezun etmiştir. Mezun olan bu öğrenciler 1876 yılından sonra olup bitenleri dünya kamuoyuna aktarmakla görevlendirilmişlerdir³⁰⁷.

³⁰⁵ *The New York Times*, 6 Aralık 1898, s. 4.

³⁰⁶ Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 346. İlk Bulgar başbakanı olan Stephan Panaretoff kolejin 1871 yılı mezunudur. Aynı yıl mezunlarından 2 Belediye Başkanı, 3 Büyükelçi, 4 milletvekili ve 2 bakan, Bulgar ordusunun meşhur isimlerinden M. Combourof ve başbakanın yakını olan Bulgar Dini Yayınlar Başkanı Ivan Panaretoff bulunmaktadır. 1871-1875 yılları arasında mezun olan öğrencilerden 4'ü Bulgar ordusunun komutanıdır. Yine ilk mezunlardan Petro Garbanov, 93 Harbi'nde Rus tarafında mücadele ederek Osmanlı Devleti aleyhine istihbarat vermiştir. Bu kişi daha sonra Bulgar Prensliği Devleti'nin kurucu meclisinde milletvekili olmuştur. Diğer örnekler için bkz. Necdet Sevinç, *a.g.e.*, s. 125-127.

³⁰⁷ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 111.

Bulgarlar 1876 yılında Filibe’de “Nisan Ayaklanması” denilen ayaklanmayı çıkarmışlardır. Ertesi sene ise Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş neticesinde 1878 Berlin Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Bulgaristan muhtar bir prenslik olmuş ve devletten kopmuştur.

Robert Kolej önce Bulgar Devleti’ni kurmayı hedeflemiş, bunun için okulda örgütçü, isyancı, yazar-gazeteci, general, diplomat, dilci, kurucu meclis üyesi, bakanı ve başbakanı yani kurucu kadroyu yetiştirmiştir. Bulgar çocukları parasız yatılı okumuşlar, Nisan 1876 isyanı başlamadan önce de öğrencilere izin verilerek isyana katılmaları sağlanmıştır³⁰⁸.

Misyonerler Bulgar Devleti’nin kurulmasından kendilerinin payları olduğunu ifşa etmekten çekinmemişlerdi. Mavroyeni Bey, Dışişleri Bakanı Sait Paşa’ya 1891 tarihinde yazdığı bir yazıda *“Bulgarlar Robert Kolej’de okumuşlar ve şimdi bağımsızlıklarına kavuşmak üzeredirler. Robert Kolej olmasaydı Bulgaristan’da olmayacaktı...”* şeklindeki ifadeleriyle sorumlunun Robert Koleji dolayısıyla Amerikan misyonerleri olduğunun altını çizmiştir³⁰⁹.

1 Ocak 1900 tarihli arşiv belgesinde de Bulgar ihtilâlcilerinin bizzat Amerikan kolejinden yetiştirildiği açıkça belirtilmiştir. Belgede, Bulgaristan’da bulunan bazı ihtilâlcilerin Hisar’daki (Robert Kolej) okuldan çıkmış olmalarını, bu yabancı okulların Osmanlı ülkesinde ne dereceye kadar zararlı olduklarını belirlemeye yeterli olduğu belirtilmiştir. Belgede bu okulların açılmasının o dönemin şartlarından kaynaklandığını yani daha önce Osmanlı Hükümeti tarafından bunların açılmasına izin verilmesinin yüksek okulların bulunmamasından ileri geldiği vurgulanmıştır³¹⁰.

³⁰⁸ Necdet Sevinç, *a.g.e.*, s. 127.

³⁰⁹ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 39-40.

³¹⁰ Belgenin devamında bu konu hakkında şu yorumlar bulunmaktaydı:

“...Padişah hazretlerinin tahta çıktığı mutlu günden beri özel ve sebatlı bir çalışma ile Allah’ın yeryüzündeki gücü sayesinde Osmanlı ülkesinin her yön ve bölgesinde yüzlerce okul açılmıştır. İstanbul’da Siyasal Bilgiler ve Sultaniye gibi yüksek dereceye de ilerlemeye yönelik bir durum ve mükemmellikte okullar açarak devletçe bu yolda nasıl bir fedakârlık yapıldığı açıktır. Anılan okulların açılması ülkeye ne kadar faydalı ise yabancı okulların bulunması o kadar zararlı olduğu şüphesizdir. Hükümet tarafından bunların önüne geçilmesi gerektiğinden, Hisar’daki okulun askeriye tarafından da zararları, Başkumandan Paşa hazretleriyle Deniz Kuvvetleri Komutanı ve Tophane-i Âmire Mareşali paşalar tarafından da Vekiller Meclisinde açıklanabilir. Öyle bir yerde öyle büyüklükte bir binanın bir taraftan da genişletilmesine gidilmesinin uygun görülmeceği ortadadır. Yabancı binalardan olması, böylece denetleme ve sataşmadan korunmuş durumda bulunmasından dolayı, görünen sıkıntı ise meydana olduğundan ve devletçe bu gibi durumların şimdi ve gelecekte oluşturabileceği zararları göz

Amerikan Board misyonerleri sadece Anadolu’da ve Balkanlarda değil aynı zamanda Ortadoğu’da da faaliyet göstermişlerdir. Osmanlı Devleti’nde ilk önce Balkanlarda kendini gösteren milliyetçilik fikri Lübnan, Suriye ve Mısır’da bulunan misyonerler marifetiyle Ortadoğu’ya yayılmıştır³¹¹.

Bu bölgeler aynı zamanda stratejik öneme haiz liman kentleriydi. 19. yüzyılda emperyalist güçler kutsal mekânlar ve Hristiyan azınlıklar üzerindeki etkinlerini artırmak için dini rekabete başlamışlardır. Bu rekabette başı çekenler Fransız Cizvitleri ile Amerikan ve İngiliz Protestan misyonerleridir. Bunlar özellikle Suriye’de okul ve kolej açarak “Arap geçmişini ve Arap mirasını bilen, bunun yanında Avrupa kültüründen de haberdar olan ve bu kültürden etkilenmiş bir Arap nesli yetiştirmeyi” amaçlamışlardır³¹².

Misyonerler burada İncil’i Arapçaya çevirdikten sonra, Arapça dergi, kitaplar, gazeteler (Amerika’da çıkan “Kevkeb-i Amerika” gibi) de neşretmeye başlamışlardır. Bunun yanında Amerika’ya göçün teşvik edilmesi de Arap milliyetçilik fikrini hızlandırmıştır. Bu faaliyetleri yürütenler Avrupa kültür ve lisanını bu bölgeye aktarmak için seçilen Hristiyan Araplardır³¹³.

1860 yılında misyonerlerin Lübnan’da açtığı 33 okulda toplam 1000 öğrenci bulunmaktaydı. Bugüne kadar varlığını devam ettiren Beyrut Amerikan Üniversitesi (Suriye Protestan Koleji) 1902’de misyoner Daniel Bliss tarafından kurulmuştur³¹⁴. Misyonerler Ortadoğu coğrafyasında Arapça ve Arap Edebiyatı’nın öğrenilmesi ve öğretilmesi için mücadele etmişlerdir³¹⁵. Neticede Ortadoğu coğrafyasında Arap

önünde bulundurmak gerekmektedir. Gerek bu Amerikan Okulları gerekse diğer yabancı okulları hakkında Vekiller Meclisi tarafından görüşme yapılması ve bu yazının orada aynen okunması, Padişah Hazretleri tarafından şerefle gönderilmiş emirdir”. B.O.A., Y.PRK.BŞK., Dosya No: 60, Gömlek No: 121, Tarih: 29 Ş 1317.

³¹¹ Bayram Soy, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e Kadar”, *Bilig*, Sayı: 30, Yaz 2004, s. 174.

³¹² Bayram Soy, *a.g.m.*, s. 176.

³¹³ Selçuk Günay, “II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan’da Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 28, Ankara, 1995, s. 86.

³¹⁴ Suriye Protestan okullarında eğitim dili Arapçaydı. Bu nedenle ilk Arap milliyetçiliği bu okullar sayesinde ortaya çıkmıştır. Böylece modern bilimler ilk defa bu bölgelerde öğretilmiştir. Bu okul ile Amerikan demokrasi geleneği buralara aktarılmıştır. Eğitim görmüş gençler gizli dernekler kurmuşlar, Türk yönetimini kötüleyerek Arap toplumunun ayaklandırmaya çalışmışlardır. Bayram Soy, *a.g.m.*, s. 182 vd. Beyrut Amerikan Koleji’nin öğrenim durumu vs. için bkz. B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 67, Gömlek No: 34, Tarih: 12 12 1907.

³¹⁵ B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 16, Gömlek No: 28, Tarih: 26 Z 1310.

milliyetçiliğinin³¹⁶ zehirli tohumlarını atmışlardır. Nitekim gelecekte Arap milliyetçiliğinin önderleri Suriye Protestan Koleji'nde eğitim görmüşlerdi³¹⁷.

II. Abdülhamit'e sunulan bir raporda bu okulların zararlı faaliyetleri karşısında alınması gereken tedbirler dile getirilmiştir. Bunlar arasında, "Beyrut Maarif İdaresi'nin ihtiyaca göre düzenlenmesi, Türkçe'ye önem verilmesi, Osmanlı tarihinin okutulmasının mecbur tutulması, yabancı okullara karşı onlarla rekabet edecek yeni okulların açılması, bilgi ve ahlâk sahibi kişilerin öğretmen olarak atanması, Türkçe'yi bilmeyenlerin memuriyete kabul edilmemesi, yazışma ve ilanların Türkçe olması³¹⁸" gibi tedbirler bulunmaktaydı.

1914 yılında Orta Doğu'da faaliyet gösteren Amerikan misyonerlerin ve doktorların sayısı bini aşmış, Orta Doğu'yu Çin ve Hindistan'dan sonra yurtdışı Amerikan misyonerlik faaliyetleri sıralamasında üçüncü sıraya gelmişti. O dönemde Orta Doğu'daki Amerikan faaliyetleri diğer tüm Protestan ülkeleri geride bırakmış sadece Katolik Fransa Amerika ile yarışır hale gelmişti. Amerikan lise ve kolejlerinin eğitim kalitelerini ve itibarlarını kimse geride bırakamamıştı. Amerikan okulları anadilde eğitim vermeye ve modern bilim öğretmeye başlamıştı³¹⁹.

Özetlemek gerekirse, ABD, misyonerler marifetiyle ülke içindeki azınlıklara kendi görüşlerine göre Amerikan doktrini benimsetip hürriyet ve bağımsızlık fikirlerini aşılamışlardı. Yalnız şunu da göz önünde tutmak gerekir ki Amerika'daki bağımsızlık hareketi sömürgecilğe karşı olmuştur. Yani ayrılıkçı karakterden azade bütünleştirici unsurları içinde barındırmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde tam aksine bu fikri hareketler sömürgeci anlayış çerçevesinde ve ayrılıkçı karakter arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin hoşgörü politikası çerçevesinde ülke sınırları içinde yaşayan azınlıklara dil, din, eğitim ve kültürlerini özgürce yaşayabilme hakkını temin etmesi, ilerleyen süreçlerde batının ve Amerika'nın teşvik ve tahrikiyle siyasi birlik aleyhine birtakım gelişmelere sebebiyet vermiştir. Rumların ve Bulgarların bağımsızlığı Ermenilere de örnek olmuş bu da devletin parçalanma sürecini hızlandırmıştır.

³¹⁶ İlknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", s. 648.

³¹⁷ Gülbadi Alan, *a.g.e.*, s. 399.

³¹⁸ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetiminde ve Fransız Mandası Döneminde Suriye'de Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1938)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1999, s. 21.

³¹⁹ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 295.

3.5.1.6. Amerika Birleşik Devletleri Diplomatlarının Kendi Misyonerleriyle Münasebetleri

Başkan McKinley (1897-1901) hükümetinin Dışişleri Bakanı John Hay, Robert Koleji'nin müdürü G. Washburn'un kuzenidir. Suriye Protestan Koleji'nin müdürü Howard Bliss ise Başkan Theodore Roosevelt'in (1901-1909) çocukluk arkadaşıydı. Robert Koleji'nin kurucusu C. Hamlin, Başkan Cleveland'a (1885-1889/1893-1897) Osmanlı Devleti'ne savaş gemilerinin gönderilmesi için propaganda yapıyordu³²⁰.

İstanbul misyonunun temellerini atan ilk misyonerlerden William Goodell, İstanbul Pera'daki evi yanınca Rumların yoğun olarak yaşadığı Büyükdere'deki bir yalıya taşınmıştır. Burada üç önemli Amerikalıyla aynı yalı paylaşılmıştır. Bunlar; E. De Kay adlı bir doktor, diğeri Osmanlı Devleti'ne donanma yapmak için İstanbul'a gelen Henry Eckord ve Charles Rhind'dir. Kısa süre içinde aynı semtte ikamet eden ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki ilk maslahatgüzarı David Porter 1831-1832 yılında Goodell ve eşini kendi evinde kalması için davet mektubu göndermişti³²¹. Bu evde Goodell'in bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. ABD'nin İstanbul'da doğan bu ilk vatandaşının David Porter'in tavsiyesi ile "Constantine Washington" adı verilmişti³²². Osmanlı Devleti için "Constantine Washington" ismi yıllar geçtikçe daha fazla bir anlam ifade edecekti.

ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki ilk maslahatgüzarının gerçekten misyonerlerle arası çok iyi olmuştur. Bu da gösteriyor ki Amerikan diplomatlarıyla misyonerler başlangıçtan beri devamlı ilişki içerisindeydi. 1834-1835'de Suriye'deki Amerikan misyonerler ateş altında ciddi kayıplar vermiş, salgın hastalıklar da baş gösterince buraları terk etmek zorunda kalmıştır. David Porter bu haberi duyunca bazı misyoner ailelerini İstanbul'da kendilerine uygun bir yaşam kurana kadar kendi yanında ikâmet etmeleri için davet etmiştir. Misyonerlere salgın hastalıklarla mücadele için kendi evinde hijyene büyük önem veren Porter; yalısındaki tahta sandalye ve yataklar dışında

³²⁰ Necmettin Tozlu, *a.g.m.*, s. 332.

³²¹ David Dixon Porter, s. 409; Cemal Yetkiner, *a.g.m.*, s. 147.

³²² Cemal Yetkiner, *a.g.m.*, s. 147.

buharla dezenfekte edilen bir klozet, halılar, perdeler ve hastalık mikrobu barındırabilecek her şeyi ortadan kaldırmıştır³²³.

David Porter aynı zamanda Yeniköyde Rumlar için kurulan okulun finansörlüğünü de yapmıştır³²⁴. Porter'in kendisini dini ideolojiden bağımsız *“bir serbest düşünür”* ilan edip misyonerlik faaliyetleri ile alakasının bulunmadığını söylemesine rağmen misyonerlerle bağlarını koparmamış ve onlara hizmet etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Daniel Webster 1842’de kendisinden misyonerlik faaliyetleri yürüten Amerikan vatandaşları hakkında rapor istemiş ve onlarla ilgilenmesini emretmiştir. Bundan birkaç yıl sonra 1860’larda Robert Koleji’nin ilk müdürü olan Cyrus Hamlin kendisiyle misyonerlik faaliyetleri ile ilgili konuşmayan ve rom ticaretini daha çok önemseyen Amerikan Bakan Edward Joy Harris hakkında şikâyetle bulunmuştur³²⁵.

Misyonerler her zaman siyasi gücün yanında olmuş onları çeşitli şekillerde çıkarlarına hizmet edecek şekilde yönlendirmişlerdir. ABD’nin atadığı elçi, elçilik kâtabi, konsolos ve konsolos vekillerinin çoğunluğu misyonerlerin yönlendirmeleriyle atanan kişilerden oluşmaktaydı. Örneğin, misyoner D.W.Henter 1894 yılında Harput’a konsolos vekili olarak atanmak istemişse de bu olmamış 1902’de göreve başka bir misyoner atanmıştır³²⁶. Misyonerlerin Amerikan elçi, konsolos ve diplomatlarıyla hep iç içe olmasında amaç; hem Osmanlı Devleti’nin alacağı tedbirlere karşı daha güçlü durabilmek hem de misyonerlere geniş manevra kabiliyeti kazandırarak onlara cesaret vermektir³²⁷.

Misyonerler ABD yönetimiyle doğrudan işbirliği içinde olduğunu ifşa etmekten imtina etmişlerdir. Fakat bir baskı unsuru olarak yönetim üzerinde sözlerinin de geçtiğini söylemek mümkündür. Özellikle misyonerlerin ABD kamuoyunu yani basınını yönlendirme konusundaki maharetleri, yönetimin misyoner taleplerine karşı duyarlı olmasına sebep olmuştur³²⁸.

³²³ Bkz. David Dixon Porter, *a.g.e.*, s. 409-410.

³²⁴ Cemal Yetkiner, *a.g.m.*, s. 148.

³²⁵ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 296.

³²⁶ Necmettin Tozlu, *a.g.m.*, s. 332.

³²⁷ Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 62.

³²⁸ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 36.

Amerika diplomatları misyonerlerin faaliyetlerini engellemek için ciddi bir girişimde bulunmamış, aksine her zaman onlara kol kanat germişler, Osmanlı Devleti'ni suçlu göstermeyi politikaları haline getirmişlerdi. Amerika'ya göç edip, Osmanlı tebaasına en fazla vatandaşlık hakkı veren ABD yönetimidir. Bu nedenle Osmanlı topraklarında özellikle Amerikan okulları Amerika'ya potansiyel vatandaş yetiştiriyordu.

ABD'nin Osmanlı elçisi Samuel S. Cox, misyonerlerin en fazla hangi konularda ABD Hükümeti'ne başvurduğunu eserinde izah etmeye çalışmıştır. Samuel C. Cox, Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin yardımına en çok başvuru alan konunun kitap ticareti olduğunu dile getirmiştir. Cox, bu işle meşgul cemaatlerin Türk yasalarına tabii olduğunu söylemiştir. Elçi; *"...Halk Eğitim Departmanına bağlı Sansür Kurulu'nun izni olmadan hiçbir kitap basılamaz ve piyasaya verilemezdi. Bununla beraber bazen hükümet yetkilileri, kitap satan misyonerleri tutukluyor, kitaplara el koyuyor veya merkezi hükümetin satılmasına izin verdiği kitapların piyasaya sürülmemesi için tuhaf kısıtlamalar getirebiliyordu. Amerikan vatandaşlarının ticaretini engelleyen bu tarz illegal girişimler can sıkıcı ve masraflı oluyor ve telafi etmek de oldukça zor oluyordu..."* şeklinde misyonerlerin şikâyet ettiği konuya temas etmiştir.

Elçi bunun haricinde Amerika Hükümeti'nin yardımına ihtiyaç duyulan bir başka durumun da bir kısım Türk yetkililerin cemaat okullarını kapatmaya teşebbüs etmelerini göstermiştir. Elçi bu konuyu da şöyle açıklık getirmiştir: *"...Faaliyet gösteren okulların çoğu mevcut milli eğitim yasasına uygun açılmış ve yerel yetkililerin bilgisi dâhilinde ve sözlü onayları alınarak faaliyetlerine devam etmişlerdi. Bazı yörelerde yetkililer, okulların yeni eğitim kanununa muhalefet ettikleri gerekçesiyle, faaliyetlerinin geçici olarak durdurulmasını talep etmişlerdi. Gerekli belgeleri almak için müracaat edildiğinde yetkililer son derece isteksiz ve gönülsüz davranmış ve bir iki kez müracaat edilmesi okulları kapamak için bir bahane olarak öne sürülmüştü. Misyonerler okullarını hükümetin denetimine açmak için oldukça istekli davranıyorlardı ancak bir yetkilinin kapris yapıp sudan bahanelerle uzun soluklu olarak faaliyete geçirilen okullarına çalışma izni vermemesinden korkuyorlardı.."*

Samuel S. Cox, Amerika Hükümeti'nin misyonerlerin haklarını korumaya devam edeceğini, büyük yatırımlar ile Osmanlı kanunlarına uygun bir şekilde açılmış

olan bu okulların faaliyetlerini sürdürmesi gerektiğini ve sonradan çıkarılan kararnamelerin bu okulların varlığı tehlikeye atmaması gerektiğini ifade etmiştir.

Elçi, kişiliklerine taciz olduğunda veya soyulduklarında misyonerlerin sık sık elçiliğin yardımını talep ettiğini, tabii işleri sebebiyle seyahat etmek zorunda olanların daha büyük risk altında olduğunu, yollarda Amerikan vatandaşlarına saldırıp onları soyan haydutları koruyan veya yakalanan haydutları cezasız salıveren, çalınan eşyaların yerlerini bildikleri halde iadeye yanaşmadığı iddiasıyla Osmanlı Devleti'ni suçlamıştır. Elçi devamla *“Bu tarz görevi ihmal ve adli kovuşturmayı kötü idare eden bölgesel yetkililere sıkça rastlanıyordu. Bu nedenle hırsızlar Amerikan vatandaşlarını risk almadan soymanın daha kolay olduğu hissiyatına kapılmışlardı* ³²⁹“ diyerek misyonerlerin adeta sözcüsü olmuştur.

Misyonerlerle yakın ilişki içerisinde olan Amerikan diplomatları özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru misyonerlerin iki devlet arasında sorunlara sebebiyet verdiği iyice su yüzüne çıkınca, misyonerleri yine desteklemekle beraber daha temkinli davranmaya çalışmışlardır. Örneğin ABD Elçisi Alexander W. Terrell Ermeni olayları esnasında Cyrus Hamlin ile sert tartışma yaşamıştır. Misyonerler ise sık sık Amerikan diplomatlarını kendilerine yardım etmedikleri için ABD başkanına şikayet etmişlerdir³³⁰.

3.5.1.7. Misyonerlerin Açtığı Kurumlara Karşı Osmanlı Devleti'nin Almış Olduğu Tedbirler

Misyonerlik faaliyetleri çok yönlü olduğundan dolayı Osmanlı Devleti bunlarla yeterince mücadele edememişlerdir. Zaten misyonerlerin ilk zamanlar ki zararlı faaliyetleri tıpkı kapitülasyonlar gibi önemsenmemiş; devlet kendi gücünden emin olduğu için bu kişiler ve faaliyetleri hakkında malumat da toplamamıştır³³¹. Bunun yanında devlet misyoner faaliyetlerinin yoğunlaştığı zamanda iç ve dış gailelerle uğraştığından ve başta ABD başta olmak üzere batının baskısından çekindiğinden misyonerlere karşı almış olduğu tedbirleri de uygulayamamıştır.

³²⁹ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 300-303.

³³⁰ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 151; *The New York Times*, 17 Nisan 1892, s. 17.

³³¹ Necmettin Tozlu, *a.g.m.*, s. 337.

Amerikan misyoner okulları genellikle denetimden uzak ve ruhsatsız olarak açılmış olup zaman süreci içerisinde Osmanlı Devleti aleyhine yürüttükleri propagandalar sebebiyle dikkat çekmiş, fakat bir türlü denetime tabi tutulamamıştır. Denetime tabi tutulamayan bu okullardan cesaret alan cemaat ve kuruluşları da faaliyetlerine hız vermiştir³³².

Osmanlı Devleti 1868 yılında “Maarif Nizamnamesi”nin 129. Maddesinde yabancı okulların ruhsatsız çalışması yasaklanmasına rağmen³³³ bu okulların 1880’ler ve 1890’larda ruhsat alabildiklerini bu anlamda devletin ciddi bir muhalefetine olmadığı³³⁴ söyleyebiliriz.

1876 Kanun-i Esasi’de kanunlara uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşının okul açabileceği ve devletin denetimi altında olacağı vurgusu yapılmıştır. 1886 yılında teşkil edilen “Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayr-i Mislime Müfettişliği” yine bu okulların denetimi için alınan tedbirlerdendir.

Osmanlı Devleti sokakta vaaz verilmesini yasaklamış, 1857 Matbaalar Nizamnamesi mucibince matbaalar için ruhsat alınması zorunluluğu getirilmiş, süreli yayınlar ve kitaplar Encümen-i Teftiş ve Muayene’den geçirilmesi şeklinde önlemler alınmıştır. Bu tarz önlemler misyonerlerin tepkisine neden olmuş, bu tedbirlerin kapitülasyonların ihlali anlamına geldiğini ifade etmişlerdir³³⁵.

Osmanlı Devleti kitap ve benzeri materyallerin belirli kurallar çerçevesinde yasaklama gerekçesini; “İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin iddiaları üzerine Osmanlı Hükümeti Tevrat ve benzeri dini kitapların satışı hakkında şimdiye kadar kabul edilen ve uygulanan usulün değiştirilmesi veya sınırlandırılması kararlaştırmıştır. Bu durum bir takım söz ve şikâyetleri gerektiren Tevrat yayınlanmasına özel olup, servet ve nüfuz sahibi olan dernekler aracılığı ile toplumda kabul edilen genel fikirlerin aleyhimize tahrik edilmesi sonucunu doğuracaktır. Bu gibi kitapların geziciler tarafından

³³² Rahmi Doğanay, “Amerikalıların Antep Misyonun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Bir Deneme”, *History Studies*, Vol: 1/1, 2009, s. 25.

³³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. A.Gündüz Ökçün, “Yabancıların Türkiye’de Okutma Hürriyeti”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIV, No: 2-3, Temmuz 1959, s. 141-142.

³³⁴ İlber Ortaylı, *a.g.m.*, s. 88-89. Bütün Osmanlı eğitim kurumlarını dezenlemeyi öngören 1909 yılında Maarif-i Umumiye Kanunu Tasarısı azınlık milletvekilleri ve patrikhaneler tarafından engellenmiş; ancak kapsam daraltılarak 1913 yılında Tedrisat-ı İptidadiye Kanun-ı Muvakkati adıyla çıkartılabilmektedir. Ersoy Taşdemirci, *a.g.m.*, s. 16-17.

³³⁵ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 35-36.

sokaklarda satılmasına veya dağıtılmasına engel olmak hükümetin hem hakkı ve hem de görevidir. Osmanlı Hükümetinin bu konuda aldığı kararı önceki gibi bu taraftan doğru göstermeye çalışarak başarılı bile olmuştum. Geziciler hükümetin özel izni olmadıkça ve her nüshası resmi damga ile damgalanmadıkça, sokaklarda kitap satamamalarına ve köyden köye götürememelerine dair, Fransa’da bu durumda her çeşit kitap için genel ve sıkı olan bir tüzük geçerlidir. Buna uygun olarak Osmanlı Hükümeti tarafından da bir tüzük yayınlanması mümkündür³³⁶” şeklinde açıklamıştır. Arşiv belgesinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı yetkilileri bu kitaplar ile devlet aleyhine fikirler yayılacağını gerekçe göstermiş; bu uygulamayı Fransa’nın da yaptığını örnek göstererek kararı meşru zemine oturtmak istemiştir.

Osmanlı Devleti bu tedbirleri uygulamada yerli derecede nitelikli eleman bulunmamasından bazı sıkıntılar yaşamıştır. Yaşanan bu sıkıntılar doğal olarak tedbirlerin yeterince verimli olmaması sonucunu doğurmuştur. Örneğin 13 Şubat 1893 tarihinde Amerika Elçiliği’nden gelen yazıda “Teftiş ve Muayene Encümeni”nin yeterli üyesi olmadığından dolayı gecikmeler yaşanıldığından yakınılmaktadır. Aynı zamanda sansür heyetinin uygun ehliyet ve gücünün olmaması da eksikliklerden biri olarak görülmüştür. Bu anlamda karışık bir komisyonun kurulması, yabancı dili okuyabilmesi ve yazılan yazıların Hristiyan mezhebine ait olmasından dolayı bu heyetin içinde bir Hristiyan üye olması gerektiği vurgulanmıştır³³⁷.

³³⁶ B.O.A., HR.TO., Dosya No: 58, Gömlek No: 62, Tarih: 30 10 1874.

³³⁷ Adı geçen belgede Teftiş ve Sansür Heyeti hakkında şu tedbirlere başvurulması istenmiştir: “Amerika Misyonerleri Cemiyetinin Osmanlı ülkesindeki şubesi tarafından Bulgarca yayınlanan kitapların yayını konusu ve yazılmasının neşrinden önce görüldükleri Teftiş ve Muayene Encümeni tarafından meydana gelen gecikmeler hakkında dikkatlerinizi çekerim. Adı geçen encümen bir yaprağı ancak üç haftada gözden geçire bilmiş ve on yedi ay içerisinde İncil tefsirlerinin yalnız yirmi beş yaprağına bakabilmiştir. Bu yaprakların her biri on altı sayfayı bulmasıyla üç ciltten ibaret bulunan kitabın inceleme ve yayını on yılı bulacaktır. Hiç olmazsa haftada bir yaprak bakılabilmesi için Encümen Üyesi miktarının yeterli miktara kavuşturulmasını rica ederim. Bir de şimdiki sansür memuru görevi ile uygun ehliyet ve gücü yoktur. Çünkü Bulgarca tabirleri kullanmaya, hakkıyla tefsire gücü yetmiş olsaydı bir takım konuları çıkarıp yazardı. Yayınları sansür makamında tekrar gözden geçirmek üzere bir karışık Komisyon kurulması ve bunlar sırf Hristiyan mezhebine yönelik meseleler olmasından dolayı, bu komisyona bir Hristiyan üye de tayin edilmesi gereğine de dikkatinizi çekmek isterim. Bu cemiyetin yayınları sırf dini içerikli olduğundan yalnız Bulgar diline değil, inceleyeceği konunun içeriğine de vakıf bir sansür memuruna kesin olarak gerek olduğu bellidir. Sırf Hristiyan edebiyatı için bir Hristiyan üye de içinde olmak üzere böyle bir komisyon oluşturulması bilgilerine göre yeni bir şey olmayacaktır. Çünkü önce Teftiş Encümeninin kurulması sırasında zaten böyle bir usul düşünülmüştü. Bütün cemaatlere mensup üye bulunması ve Hristiyan mezhebine ait eserleri, Hristiyan üyeler tarafından incelendikten sonra, Müslüman ve Hristiyan üyelerden meydana gelen meclise bildirilmek idi. Bu kitapların bir an önce incelenmesi ve yayınlanması için anılan komisyonun tekrar kurulması hususunda bir kere daha ısrar ederim. Çünkü bakanlığınız tarafından da tasdik edileceği için sansür memurunun yaptığı gecikmelerden dolayı bugün yazma ve yayın bu derece zorluk içindedir ki bu durum adeta yasakçılığa denktir. Bundan

Amerikan yazar Samuel T. Dutton, matbaa konusunda Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbiri “...İstanbul'daki İncil evinin etrafında dönen bu büyük iş, şiddetli ve inatçı protestolara maruz kalmadığı söylenemez. Öncelikle baskıyı kullanmak için resmi izin olmalı ve daha sonra her iş veya makalenin ilk sayfasında sansür memurunun mührü bulunmalı. Her nüshanın ayrı onayı olmalı. Eğitim işinde Amerikan kararlılığı ve girişimciliği doğu bürokrasisi ve ilgisizliğine fazla geldi. Okumayı düşünen binlerce insan zihnen ve ruhen beslendiğinden imparatorluk canlandı. Matbaa gerçekten güçlü bir eğitimsel faktör haline geldi. 1820'de Türkiye'de hiç kitap yoktu, varsa da okuyabilen insan çok azdı³³⁸” şeklindeki cümlelerle eleştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin en fazla çekindiği durum Müslüman çocukların bu okullara gitmesi durumudur. Nitekim 7 Şubat 1900 tarihli bir arşiv belgesinde memleket dahilinde açılan misyoner ve Hristiyan mekteplerine Müslüman çocukların gitmelerinin engellenmesi hususunda gerekli tedbirlerin alınması hakkında bilgiler mevcuttur. Belgede bu okulların Müslüman halkı Hristiyan yapma amacıyla olduğu, buraya devam eden öğrencilerin velilerine gerekli öğütlerin ve uyarıların yapılması sonucunda çocuklarını bu okuldan çıkardıkları belirtilmektedir³³⁹.

Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı okullar hakkında 1893-94 yılındaki raporunda bu okulların devlet için tehdit unsurunun önüne geçilmesi için; azınlıkların az olduğu yerlerde bu tarzda okullar için ruhsat verilmemesi, ruhsatlı olan okulların devletçe sıkı teftiş edilmesi, yabancı öğretmenlerin bulundurulmaması, Osmanlı vatandaşlarının bu okullara gitmesinin önüne geçilmesi, Osmanlı dilinin öğretilmesi ve bu okullara karşı devlet eliyle oluşturulacak yeni okulların artırılması³⁴⁰ gerektiğine vurgu yapmıştır.

Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa'nın Protestan Okulları'nı teftiş ettikten sonra hazırladığı raporda, “*Bu mektepler, teb'a-i gayri Müslime eftâlinin talim ve tedrisi ile, ve Erzurum ve Bitlis misyonerleri dahi eftâl-i mezkûre akrabasının iâne*

böyle önemi belli olan bu konuya dikkat edileceğini umarım. Ekli belge sansür memuru tarafından yapılan ilerlemeye dair birçok örnekleri içerir. Gerek bunlar, gerekse bunlara denk diğer birçok fıkralar bilirkişilerden bir sansür memuru tarafından incelenmiş olsaydı, hiçbir şekilde itiraza uğramayacaktı. Durum bu”. B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 72, Gömlek No: 38, Tarih: 13 02 1893.

³³⁸ Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 356.

³³⁹ Bkz. B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2302, Gömlek No: 99, Tarih: 7 L 1317.

³⁴⁰ Atillâ Çetin, “Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10-11 (1981-82), İstanbul, 1985, s. 182 vd.

tevzii suretiyle hükümet-i meşrua menafine gayri muvafık surette fikirlerini devletçe arzu olunmayacak bir cihete sevk ederek zihinlerini tağlit etmekte pek müessir görünüyor...” diyerek açık şekilde bu okulların zararlı birer fesat ocağı olduğunu ifşa etmiştir. Şakir Paşa raporunun devamında azınlıkların bu zararlı okullar yoluyla ticaret ve sanayi kontrol altına alma ihtimaline karşı sıkı tedbirler alınmasını ve Anadolu’da sanat okulları açılmasını önermiştir³⁴¹.

Gerek Maarif Nazırı Zühtü Paşa’nın tezkeresinde, gerekse Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa’nın Protestan Okulları hakkında teftişlerinden ortaya çıkan sonuç, Osmanlı Devleti’nin yöneticilerinin tehlikenin farkına varmadan bu okullara sağladığı elverişli ortamdır. Yine bu belgelerden hareketle Amerikan Protestan okullarının gayeleri; Müslümanların Osmanlı yönetimi ile bağlarını koparmak suretiyle devleti içten parçalamak, zararlı faaliyetleriyle azınlıkları kışkırtmak ve devletten ayrılmalarını sağlamak, Protestan okullarının ülkede diğer yabancı okulların etkisini pasifize etmek ve Protestanlığı yaymak suretiyle Müslüman nüfusu etkisi altına almaktır³⁴².

Osmanlı Devleti, İngilizler ile Amerikalıların Osmanlı ülkesinde aldıkları arsalarda okul ve kilise yaptırdıklarını, Ankara Mahkemesini delil göstererek ileri sürmeye çalışmıştır. Devlet bundan sonra izin alınmadıkça, yabancı uyruklu kişiler tarafından alınan arsalarda okul, kilise ve manastır yapılmamasına karar vermiştir³⁴³.

1899 tarihinde misyonerlerin zararlı çalışmalarına engel olabilmek için Osmanlı vatandaşı çocuklar için gerekli olan bölgelerde okullar açılması, açılan okullara öğretmen yetiştirebilmek için öğretmen okullarının açılması öngörülmüştür. Maarif Nezareti’nin büyük bir bütçesinin büyük bölümü okullar ve yetimhanelerin açılması için ayrılmıştır. Özellikle misyonerlerin yoğun olarak faaliyette bulunduğu yerlerde Osmanlı Devleti yeni okullar açmayı hedeflemiştir. Örneğin, Amerikalı misyoner Dr. Matini’nin Adana, Mersin ve Tarsus’ta zararlı faaliyetlerinin engellenmesi için buralarda kız çocukları için okullar açılması düşünülmüştür³⁴⁴.

³⁴¹ Yahya Akyüz, “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge”, *A. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1-4, Ankara, 1970, s. 127-128.

³⁴² Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s. 122.

³⁴³ B.O.A., Y..PRK.TKM, Dosya No: 37, Gömlek No: 3, Tarih: 17 B 1313.

³⁴⁴ B.O.A., MF.MKT., Dosya No: 195, Gömlek No: 10, Tarih: 30 B 1311.

Amerikan misyoner okullarına karşı devlet tedbir olarak yeni ve modern okulların açılmasına çalışmıştır. Bu durum Amerikalıların “*Türk okullarındaki en iyi şeyin Amerikan okullarında yapılan her şeyi taklit ediyor olmaları*” şeklinde yorumlar yapmasına sebep olmuştur³⁴⁵. Aynı zamanda ünlü misyoner Frederic Davis Greene de II. Abdülhamit’in misyoner okullarının kapatılıp yerine devletin kendi okullarını açmasına şu şekilde yorum yapmıştır: “...Çok sayın haşmetmeapları şu anki Sultan’ımızın tüm imparatorluk sınırları içinde, Türk toplumunda hayranlık uyandıran büyük, saygın ve popüler Müslüman okulları açma gayretlerindeki bilgelik ve enerjiyi memnuniyetle fark etmekteyiz. Bu okulların en nihayetinde bir uyanışa ve Müslümanlar arsında giderek artan bir ilerici ve reformist harekete yol açacağı şüphe götürmez. Bu hareket şu anda gayrimüslimler arasında görülen ateşli ilerici düşüncelerinden daha az sabırsız olmayacak ve hâlihazırda gerekli olan reformların yapılmasını hızlandıracaktır.

*Majesteleri Müslüman vatandaşları arasında okuma yazmayı teşvik ederken ve hatta zorunlu hale getirirken maalesef üzüntüyle görüyoruz ki ajanları vasıtasıyla Hristiyan okullarını tasfiye etmeye ve hatta mümkün mertebe kapamaya yönelik politikalar da yürütmektedir. Önceki bölümlerde bir bir sayılan saygın Amerikan okullarının namı ve başarısı gitgide arttıkça aynı oranda Bab-ı Ali’nin içinde beslediği husumet de artmaktadır. Acaba Türk hükümeti bu beslediği düşmanlığın her kesimden vatandaşlarının yararlanması için gösterilen tarafsız çabaların en inandırıcı kanıtı olarak algılanmasını ister miydi? Bu çabaların baskılanmasının veya kösteklenmesinin devam etmesini önerir miydi? Eğer öyleyse sadece imparatorluk sınırları içinde yaşayan 250 Amerikan misyoner değil, bu misyonerlerin kurduğu birçok kilise ve okulda tahsil görmüş ve şimdiye dek barışsever ve sadık kalmış, hem tanrıya hem de padişahlarına hizmeti gaye edinmiş vatandaşları da zarar görecektir*³⁴⁶.

ABD Bakanı Bay Terrell, Osmanlı Devleti yönetiminin almış olduğu özel izinle ruhsat alıp okul açma kararına sert tepki göstermiştir. Terrell, bu kararın iki ülke arasında yapılan anlaşmanın kısıtlanması demek olduğunu dile getirerek karara itiraz etmiştir³⁴⁷.

³⁴⁵ Bkz. Samuel T. Dutton, *a.g.m.*, s. 351.

³⁴⁶ Frederick Davis Greene, *a.g.e.*, s. 155-156.

³⁴⁷ Bkz. *Brooklyn Eagle*, 3 Ekim 1893, s. 4.

Bu hükümlerin düzenlendiği tarihe kadar açılmış olan ruhsatlı okullar kapatılamamış, etkisinin azaltılmasına çalışılmıştır. Okul gibi yetimhanelerde de izin almadan bu kurumların açılıp çocukların toplanması izne bağlanmıştır. Bunu yanında misyonerler tarafından açılan okul ve yetimhaneleri teftiş için heyetler oluşturulmuş ve bu kurumların idaresi için toplanan paraların bu heyetler tarafından tasarruf edileceğine karar verilmişti³⁴⁸.

Osmanlı Devleti Amerikalı misyonerlerin diplomalarına da bir düzenleme getirmiş bu diplomaların “Tıbbiye-i Şahane” tarafından onaylanması kararlaştırılmış; sokakta, çarşıda vs. misyonerler tarafından vaaz verilmesi yasaklanmıştır³⁴⁹. Aynı zamanda matbaa açılmasına belirli şartlarla izne bağlanmıştır. Bu konuya misyonerler tepki göstermiş, ABD Cumhurbaşkanı da bu düzenlemeyi eleştirmiştir³⁵⁰.

Amerikalı misyoner aynı zamanda “Merzifon Anadolu Koleji” müdürü G. F. Herrick okulların keyfi olarak kapatılmasını, ders kitaplarını ve öğretmenlerin yeterliliklerinin devletçe onaylanmasını öngören kanunu sert bir dille eleştirmiştir. Herrick “...Okul kitaplarını ve öğretmenleriyle ilgili gerekliliklerin engellemesi kadar komik olan başka bir şey sadece Türkçe bilen ve bilimin yanından bile geçemeyecek adamların bir iç şehirdeki Amerikan kolejinin ders kitaplarına ve kolejin profesörlerinin yeterliliklerine onay verecek kişiler olarak atanmasıdır. Bu jüriden bazıları en düşük hazırlık sınıfı hariç kolejin herhangi bir sınıfına girmek için yapılan sınavı bile geçemezler...”³⁵¹” şeklindeki ifadelerle kanına tepki göstermiştir.

Osmanlı Devleti tarafından özellikle 1890-1905 yıllarında sonra Amerikan misyonerler yakın mercek altına alınmış; özellikle misyonerlerin toplantı yaparak zararlı kararların alınmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Örneğin 1905 yılında Bitlis, Erzurum, Harput, Mardin, Amerikan misyonerleri başkanlarının bazı görüşmelerde

³⁴⁸ İlkokul derecesindeki misyoner okullarında Rum, Yunan ve Sırp milletlerine mensup öğretmenlerin görev yapması yasaklanmış; misyoner okullarına Osmanlı tebaası çocukların gitmemesi ve giden gayrimüslim çocukların da tedricen devlet okullarına geçmeleri için önlemler alınmıştır. Amaç; Müslüman ile Gayrimüslim çocuklarına aynı eğitim vererek onları ortak duygular etrafında birleştirmek ve devletin bekasını sağlamaktır. Tüm bunların yanında misyonerlerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri yerlerde Maarif Müdürleri’nin yanında müfettiş, müfettişlere yardımcı olmak için de muavin gönderilmiştir. Bkz. Yahya Bağçeci, *a.g.m.*, s. 184-188. Ohannes Kılıçdağı, *a.g.m.*, s. 67-68.

³⁴⁹ Gürsoy Şahin, “Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerini Üzerine Bir İnceleme”, *Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1 (Ermeni Özel Sayısı), Haziran 2005, s. 191.

³⁵⁰ Yahya Bağçeci, *a.g.m.*, s. 183.

³⁵¹ *Omaha Daily Bee*, 4 Eylül 1904.

bulunmak üzere Van’da toplanacakları haberinin alınması üzerine II. Abdülhamit tarafından verilen bir emirle bu toplantının sakıncalı olduğu ve bir araya gelmelerinin engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir³⁵².

Osmanlı Devleti’nin aldığı tedbirler caydırıcılıktan uzak olup istenilen sonuca ulaşılammıştır. Bunların sebepleri, misyonerlerin açtığı okulların genellikle Hristiyanların yoğun olduğu bölgelerde açılmış olması ve Müslüman öğrencilerin az olması, Osmanlı Devleti’nin o günün şartlarında yeterince güçlü olmaması, tedbirler için geç kalınmış olunması, Amerika ile ilişkilerin bozulacağı endişesiyle sürüncemede bırakılarak geçiştirilmesidir. Hal böyle olunca misyonerler daha fazla rahat edebilmiş; yetkilileri tehdit etme derecesine kadar ileri gidebilmişlerdir³⁵³.

Osmanlı Devleti genel düzeni bozduğu için misyonerleri sınır dışına çıkarma kararı almış³⁵⁴, fakat gerek ABD Hükümeti’nin baskısı gerekse dış baskılar yüzünden çok da verim alınamamıştır.

ABD yönetimi 19. yüzyılın son çeyreğinde diplomatik anlamda bir baskı aracı olarak savaş gemisi yollayıp gücünü kullanmak suretiyle istediğini elde etme yöntemini okullar konusunda da göstermiştir. Rd. Adm. Jewell’in komutasında Amerika’nın Avrupa filosu olarak bilinen “Cleveland”, “Olympia” ve “Baltimore” İzmir’e demir atıp güç gösterisinde bulununca bu sorun Amerika’yı tatmin edici bir sonuca ulaşmıştır.³⁵⁵

3.5.2. Osmanlı Devleti İle ABD Arasında Meydana Gelen Hukuki Sorunlar

3.5.2.1. Osmanlı Devleti ile ABD İlişkilerinde “Yargı (4. Madde) Sorunu”

Osmanlı Devleti ile ABD ilişkilerini olumsuz etkileyen konulardan biri de suçluların yargılanması sorunudur. Osmanlı Devleti ile Amerika arasında imzalanan 1830 Dostluk ve Ticaret Anlaşması’nın 4. maddesinin her iki ülke tarafından farklı yorumlanması bir takım sorunlara yol açmıştır. Bu sorunlardan biri Osmanlı

³⁵² Bkz. B.O.A., İ.L.HUS., Dosya No: 130, Gömlek No: 1223R-092, Tarih: 28 R 1323.

³⁵³ Gülbadi Alan, “Amerikan Board Okulları ve Türk-Ermeni İlişkilerinde Oynadıkları Roller”, s. 173-174.

³⁵⁴ Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 69.

³⁵⁵ *The Citizen*, 18 Ağustos 1904.

Devleti'nde suç işleyen Amerikan vatandaşları ile Amerikan vatandaşlarına karşı suç işleyen Osmanlı vatandaşlarının yargılanması konusuydu³⁵⁶.

Anlaşma hakkındaki görüşmeler İstanbul'da Fransızca olarak yapılmıştır. Anlaşmanın Türkçe metni Reisülküttab tarafından, Fransızca metni ise Türkçesi kontrol edildikten sonra Amerikan temsilcisi Charles Rhind tarafından imzalanmıştır. Bununla beraber ABD Dışişleri Bakanlığı'nda bu anlaşmanın 4 adet tercümesi bulunmaktadır.

Bu tercümeler şunlardan oluşmaktaydı³⁵⁷:

1. Türkçe metinden resmi olmayan İngilizce tercüme metin
2. Türkçe metinden, Charles Rhind'in tercümanı Navon tarafından yapılan Fransızca tercüme metin
3. Kenarında kırmızı mürekkeple notlar bulunan Fransızca metin (ki bu metin C. Rhind tarafından sunulan ilk metin olduğu varsayılır)
4. Fransızcadan yapılan başka bir İngilizce tercüme metin³⁵⁸

Fransızcadan yapılan İngilizce tercüme metni şöyledir:

“Osmanlı Devleti vatandaşı ve idaresi altında bulunan halk ile Amerika Devleti vatandaşı arasında çekişme ve dava meydana geldiğinde, tercümanı hazır olmadan, dinleme ve fasıl yapılmayacaktır. Beş yüz kuruşu aşan davalar İstanbul'a havale edilerek hak ve adaletli olarak görüşülecektir. Amerika vatandaşları kendi halinde ticaretleriyle meşgul olup, bir şekilde töhmet ve kabahatleri kesin olmadıkça, gereksiz yere müdahale ve sataşma olunmayıp, suç isnat edildiği vakitte de hâkimler ve güvenlik güçleri tarafından tutuklanmayarak, diğer yabancılar hakkında uygulandığı şekilde,

³⁵⁶ Çağrı Erhan, a.g.e., s. 204.

³⁵⁷ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 1-2.

³⁵⁸ Kenarında kırmızı mürekkeple notlar bulunan Fransızca metin şöyledir: *“Osmanlı devleti vatandaşı ile Amerika vatandaşı arasında, dava ve ihtilaf meydana çıktığında Amerika tercümanı hazır bulunmadıkça, iki taraf dinlenmeyecek ve hiçbir hüküm verilmeyecektir. Beş yüz kuruşu aşan dava, hak ve adalet kanunlarına uygun olarak görüşülmek üzere, İstanbul'a havale edilecektir. Kendi hallerinde ticaret işleriyle meşgul olup, hiçbir şekilde suç veya kabahat ile itham edilmeyen veya suç ve kabahatleri sabit olmayan Amerika vatandaşları azarlanmayıp, bir şekilde ceza gerektiren bir suç işlemiş olsalar bile, mahalli memurlar tarafından tutuklanmayarak mensup oldukları elçi veya konsolos aracılığı ile muhakeme olunacaklar ve suçlarına göre diğer yabancılar hakkında geçerli olan usule uygun olarak tedip edileceklerdir (kanunlara aykırılıktan, gerekli hüküm uygulanacaktır)” B.O.A., Dosya No: 302, Gömlek No: 22579, Tarih: 18 R 1311.*

elçi ve konsolosları aracılığı ile gerekli tedipleri yapılacaktır (kanunlara aykırılıktan, gerekli hüküm uygulanacaktır)³⁵⁹”.

Anlaşmanın 4. Maddesinin Türkçe yorumu ise şöyledir:

“Osmanlı Devleti vatandaşı ve idaresi altında bulunan halk ile Amerika Devleti vatandaşı arasında çekişme ve dava meydana geldiğinde, tercümanı hazır olmadan, dinleme ve fasıl yapılmayacaktır. Beş yüz kuruşu aşan davalar İstanbul’a havale edilerek hak ve adaletli olarak görüşülecektir. Amerika vatandaşları kendi halinde ticaretleriyle meşgul olup, bir şekilde töhmet ve kabahatleri kesin olmadıkça, gereksiz yere müdahale ve sataşma olunmayıp, suç isnat edildiği vakitte de hâkimler ve güvenlik güçleri tarafından tutuklanmayarak, diğer yabancılar hakkında uygulandığı şekilde, elçi ve konsolosları aracılığı ile gerekli tedipleri yapılacaktır (kanunlara aykırılıktan, gerekli hüküm uygulanacaktır)³⁶⁰”.

Anlaşmanın onay belgelerinin teatisi esnasında herhangi bir ihtilaf halinde Türkçe metnin esas olacağı bir “zeyl” ile kabul edilmiştir. Esasen 1830 anlaşmasının 4. maddesi temelde ticari anlaşmazlıklarla ilgili bir hüküm içermesine rağmen suç işleyen Amerikan vatandaşlarının nasıl yargılanıp cezalandırılacağı kısmı yorum farklılıklarına neden olmuştur³⁶¹.

Türkçe metinde yargılama ile ilgili tek hüküm, yargılanmanın tercümanın varlığıyla yapılabileceği hakkındadır. Bu metinde yargılamanın Amerikan konsolosluk mahkemelerinde görüleceğine dair hiçbir hüküm bulunmamaktadır. Bunun yanında cezaların Amerikan elçi ve konsolosları yoluyla infaz edileceği belirtilmektedir. Bu noktadan hareketle Osmanlı Devleti, Amerikalıların Osmanlı vatandaşlarına karşı işlediği suçlardan yargılanmasının kendi uhdesinde olmasını, yargılama sonunda cezanın infazını da Amerikan konsoloslarının yapacağını ileri sürmüştür³⁶².

ABD’nin ileri sürdüğü argüman ise İngilizce metnin esas alınmasıdır. Buna göre ABD vatandaşlarının yargılanmasının Amerikan elçi ve konsoloslar marifetiyle yapılmasını istemiştir. 4. maddenin son cümlesinde, “...diğer yabancılar hakkında

³⁵⁹ B.O.A., Dosya No: 302, Gömlek No: 22579, Tarih: 18 R 1311.

³⁶⁰ B.O.A., Dosya No: 302, Gömlek No: 22579, Tarih: 18 R 1311.

³⁶¹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 16.

³⁶² Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 206.

uygulandığı şekilde, elçi ve konsolosları aracılığı ile gerekli tedipleri yapılacaktır (kanunlara aykırılıktan, gerekli hüküm uygulanacaktır)” hükmü yer almaktadır. Bu hükümde zaten Osmanlı topraklarında bulunan yabancı elçi ve konsolosluklar, kendi vatandaşlarının Osmanlı vatandaşlarına karşı işlediği suçlarda yargılama yetkisini Osmanlı Devleti’nin uhdesine veriyordu³⁶³.

4. maddenin tefsirinde iki ülke arasında görüş ayrılığı olduğu 35 yıl sonra fark edilmişti³⁶⁴. Örneğin 1865 yılında Osmanlı tebaasından birini yaralayan Dimitriyos Diyamont adlı Amerikan vatandaşı İzmir valisinin emriyle yargılanmak üzere hapsedilmiştir. 1830 anlaşmasının 4. maddesinin İngilizce metnini esas alan Amerika bu kişinin Amerikan hukukuna uygun muhakemesinin yapılması için kendisine verilmesini istemiştir. Bunu reddeden İzmir valisi konsolos veya konsolos tercümanı hazır olduğu halde kendileri tarafından yargılanması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Amerikan konsolosu, “Amerikan vatandaşlarının suçu olsa bile yerel makamlar tarafından tutuklanıp hapsedilemeyeceğini; ancak kendi elçi ve konsolosları tarafından yargılanarak suçlarının derecesine göre diğer devlet vatandaşları hakkında yürürlükte olan usule göre cezalandırılacakları şeklinde olduğunu” belirtmiştir³⁶⁵.

Başka bir örnekte ise; 1868’de, Suriye’de bulunan iki Amerikan vatandaşının Osmanlı Devleti’ne hakaret etmeleri nedeniyle tutuklanmaları üzerine anlaşmazlık çıkmıştır. Anlaşmanın Türkçe ve İngilizce metin arasındaki yorum farklılığı iki ülke arasında ihtilafın olmasına neden olmuştur³⁶⁶.

15 Ağustos 1893 tarihinde Safed’de oturan Amerikalı Doktor Moris Franklin’in verdiği ilaçla zehirlenip bir hastanın hayatını kaybetmesine neden olunca Osmanlı Devleti 1830 anlaşmasının 4. maddesine göre adı geçen kişinin Osmanlı Mahkemesi’nde yargılanmasına hüküm getirmiştir. Amerikan konsolosu cinayetle itham edilen Amerikalının kendi sefaret veya konsoloslukları tarafından mahkeme edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Konsolosun bu iddiası haksız bulunmuş, anılan bendin Fransızca tercümesine zamanında yanlışlıkla konulmuş olan bazı ifadelerden meydana geldiğinden, anılan

³⁶³ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 207.

³⁶⁴ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, s. 16.

³⁶⁵ Öznur Feyzioğlu, *a.g.t.*, s. 227-228.

³⁶⁶ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 1.

tercümenin düzeltilmesi için Amerika Hükümetine yazı yazıldığı, böylece şimdilik Franklin hakkında işlem yapılmasının uygun olmadığı, adı geçen bazı benzerleri gibi Osmanlı Devletinden uzaklaştırılmasıyla yetinileceğinin, adı geçen vilayete ve doktora, Özel Vekiller Meclisince bildirilmesi kararlaştırılmıştır.

Adı geçen olayla ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin bir hayli rahatsız olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti Amerikalı doktorun cinayet olayından hareketle 4. maddenin nasıl yorumlanması gerektiğine şöyle açıklık getirmiştir:

“Osmanlı Devleti tarafından, Amerikalıların diğer yabancılar gibi, tercümesi açık olduğu halde, Osmanlı mahkemelerinde yargılanmalarına dair Amerika Hükümeti'ne yapılan yazılı müracaat şimdiye kadar sonuçlanmamıştır. Bu durumun devamı ise Amerika uyruğundan olan canilerin Osmanlı ülkesinde cezasız kalmaları demek olacağından, bundan sonra Amerika uyruğundan cinayetle itham olanların, diğer yabancılar gibi Osmanlı mahkemelerinde muhakeme edilmeleri için, yapılan davet üzerine Amerika konsolosları tarafından mahkemeye tercüman getirmekten kaçındıkları takdirde, muhakemelerine devam olunması veya bu durumda olduğu gibi, Osmanlı ülkesinden uzaklaştırılmasının gerekeceği açıktır.

Açıklanan sözleşmenin dördüncü maddesinin tercümesi ile eski Fransızca metnin tercümesi getirtilerek gerekli inceleme yapıldıktan sonra anılan maddenin son fıkrasında “zanlı bulunduklarında da hâkimler ve güvenlik güçleri tarafından tutuklanmayarak, diğer yabancılar hakkında yapıldığı şekilde, elçi ve konsolosları aracılığı ile kanuna aykırı harekette bulunanlar için gerekli hükümler yerine getirilecektir” diye yazılmaktadır. Bu fıkranın tercümesi olan Fransızca metinde “bir şekilde cezayı gerektirecek bir suç işlemiş olsalar bile Memurlar muhakeme tarafından tutuklanmayarak mensup oldukları elçilik veya konsolos aracılığı ile muhakeme olunacaklar ve suçlarına göre diğer yabancılar hakkında geçerli olan usule göre ve kanunlara aykırılıktan, gerekli hüküm uygulanacaktır.” şeklinde yazılı olduğu anlaşılmıştır.

Suç ve cinayetle zanlı olan diğer yabancılar hakkında bulunup, uygulanmayan – muhakeme- kelimesinin tercüme yanlışlığı olduğu, anılan maddenin Türkçe metninde bir şekilde açık olmadığına delildir. Bu şekilde anılan maddede: “diğer yabancılar hakkında bulunan usule göre kanunlara aykırılıktan, (tedip edileceklerdir) gerekli

hüküm uygulanacaktır” kaydı da bu iddia olunanı ispata yetecektir. Franklin’den bu sırada bahsedilmeyerek yukarıda açıklanan maddenin Fransızca tercümesinin aslına yani Türkçesine uygun şekilde düzeltilmesi için Amerika Hükümetine yazı gönderilmesi ve bu konunun sonucunda, Osmanlı Devleti ve vatandaşlarına ait bir hakkın kaybolması önlenmiş olacaktır. Ara sıra meydana gelen zorlukların ortadan kalkmasını gerektireceğinden önemi açıktır. Gerekliğinde Amerika Hükümetine yeniden yazı yazılarak Bakanlığınızca hatırlatılması hususunun ve şimdilik Franklin hakkında başka türlü işlem yapılmasının uygun olmayacağından, adı geçen bazı emsalleri gibi Osmanlı ülkesinden uzaklaştırılmasıyla yetinileceğinin, Beyrut Vilayetine tavsiyesi uygundur. Bu konuda adı geçen hükümete yazı yazılması ve sonucundan bilgi verilmesi konusunda yardımınız gerekmektedir.”

Aynı belgede Osmanlı İmparatorluğu ile Amerika Hükümeti arasında 15 Eylül 1874 tarihinde yapılan Suçluların İadesine Dair Sözleşme’nin 4. Maddesi sureti hatırlatılmıştır: *İşbu sözleşme hükümlerine göre teslim edilmesi istenilen şahsın iltica eylediği (sığındığı) ülkede bir suçtan dolayı tutuklanacak veya mahkûm olacak olur ise, ilişkisi olmadığını ispat veya mahkûm olduğu tutukluluk süresini tamamlayıncaya teslimi ertelenecektir*³⁶⁷”.

“The New York Times” gazetesinin haberine göre 1896 yılında meydana gelen bir olayda Amerikan dergisini temsil eden bir Amerikan turistin soyularak öldürüldüğünü ve birkaç hafta içinde bir Amerikan vatandaşının da Amerikan konsolosunun karşı çıkmasına rağmen Türk yetkililer tarafından yasadışı bir şekilde tutuklandığını iddia etmiştir. Gazete savaş gemisi ile Osmanlı Devleti’ni tehdit etmeyene kadar Amerikalının serbest bırakılmadığını ifade etmiştir³⁶⁸.

Bir başka Amerikan gazetesi olan “New York Daily Tribune” de çıkan bir habere göre Amerikan vatandaşı Ghirkis Vartanian, Ermeni Apik Undjian’ı öldürdüğü için idama mahkûm edilmişti. Bunun üzerine İstanbul’daki Amerikan elçiliği tutsağın Amerikan vatandaşı olduğundan bahisle yargılamanın kendilerine ait olduğunu

³⁶⁷ B.O.A., Dosya No: 302, Gömlek No: 22579, Tarih: 18 R 1311.

³⁶⁸ Bkz. *The New York Times*, 3 Haziran 1896, s. 8.

belirtmiş ve idamın gerçekleşmesi halinde iki ülke arasında ciddi sorunların doğacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti geri adım atarak infazı durdurmuştur³⁶⁹.

Eski Amerikan Bakanı ve eski İstanbul elçi sekreteri Philip Brown Osmanlı Devleti'ni eleştirmiş özellikle II. Abdülhamit idaresine yüklenmiştir. Elçi sekreteri *"...nihayetsiz tartışma ve anlaşmazlıklara sebebiyet veren diğer kurumsal sorun; Amerika'nın cinayet suçları olan Amerikan vatandaşlarını yargılamak ve cezalandırmak için hak iddia etmesiyle 1830 Anlaşması'nın 4. maddesidir. Ki bu Belçika dışında hiçbir milletin iddia etmediği bir haktır. Bu tartışma kökenini anlaşmazlık durumunda yalnızca tek metin olarak kabul edilen anlaşmadaki Türkçe metnin çevirisindeki ayrılığa ve Abdülhamit egemenliğinde varlığını sürekli devam ettiren haksız şartlara borçludur. Çünkü Abdülhamit zamanındaki bu durum Osmanlı mahkemelerinin Amerikan vatandaşlarına ayrıcalıklı yargı yetkisi tutumu önermeyi imkansız hale getirmişti..."*³⁷⁰ sözleriyle mevcut durumu Amerikan bakış açısından ifade etmeye çalışmıştır.

Özetle ABD anlaşmanın 4. maddesine göre Amerikalının tutuklanamayacağını savunmuştur. Savundukları argüman ise anlaşma metninin 4. maddesinde "tutuklanamazlar" ibaresinin geçmiş olmasıdır. Fakat Osmanlı Devleti bunun aksini iddia etmiştir³⁷¹.

ABD Hükümeti Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Amerikan vatandaşlarına sahip çıkma hassasiyetini kendi topraklarında yaşayan Osmanlı vatandaşlarına göstermemiştir. 1917 yılına kadar birçok Osmanlı vatandaşı Amerika'da olumsuz durumlara maruz kalmasına rağmen suçlu olanların çoğu yakalanamamış, yakalananlar da delil yetersizliğinden serbest bırakılmıştır. Tabi ki bu durumun ortaya çıkmasında Amerikan yetkililerinin ilgisiz davranışlarının yanında; Amerika'da

³⁶⁹ New York Daily Tribune, 4 Şubat 1906, s. 3. Bu konu ile ilgili farklı olaylar için bkz. New York Daily Tribune, 30 Ağustos 1903, s. 2.

³⁷⁰ Philip Brown, "Turkey and The United States", *The Journal of Race Development*, Vol: 1, No: 4, April, 1911, s. 453.

³⁷¹ Osmanlı Devleti 1909-1910 yıllarında gündeme gelen Amerikan demiryolu projesi olan "Chester Projesi" konusu tartışılırken bile ilk önce bu sorunun çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. B.O.A., MV., Dosya No: 140, Gömlek No: 96, Tarih: 27 Ca 1328; *The Sun*, 24 Mayıs 1911, s. 4.

Osmanlı vatandaşlarını temsil eden Osmanlı Devleti diplomatlarının yeterince bu konu üzerinde hassas davranmamalarının büyük rolü olmuştur³⁷².

3.5.2.2. Osmanlı Devleti ile ABD İlişkilerinde “Tabiiyet Sorunu”

Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin resmîyet kazanmasından sonra iki ülke arasında “tabiiyet sorunu” meydana gelmiştir. Amerikan vatandaşlığına geçen –özellikle gayrimüslimler- kişiler Osmanlı topraklarına geri döndükleri zaman kapitülasyonlardan rahatlıkla faydalanabiliyorlardı³⁷³.

Bu anlamda 1830 anlaşmasının 4. maddesi beraberinde tabiiyet sorununu da meydana getirmiştir. Özellikle suça karışan Ermeniler başta olmak üzere diğer suçluların Amerikan tabiiyetine geçmek suretiyle koruma zırhına bürünmeleri veya suç işlemeseler bile tabiiyete geçtikten sonra bu maddenin verdiği rahatlıkla suç işlemeleri birtakım pürüzlerin oluşmasına neden olmuştur.

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı topraklarından Amerika’ya Suriyeli, Lübnanlı, Ermeni, Rum ve Yahudi tebaa yoğun bir şekilde göç etmeye başlamıştır. Özellikle Ermenilerin çoğu Osmanlı Devleti’nden resmi izin almadan Amerikan tabiiyetine geçiyordu. Hatta olanların mallarına Osmanlı Devleti el koyunca bu kişiler Amerikan tebaası sıfatıyla bıraktıkları mallar üzerinde hak iddia ediyorlardı³⁷⁴.

1830 anlaşmasının 4. maddesi özellikle Ermeni meselesinden³⁷⁵ dolayı Osmanlı Devleti’ni rahatsız etmiştir. Çünkü Amerika’ya göç eden Ermeniler Amerikan vatandaşlığını kazanıp Osmanlı topraklarına geri döndüklerinde zararlı faaliyetlerde bulunuyordu. 4. maddeden kaynaklanan bir nevi koruma zırhına bürünen Ermeniler Osmanlı mahkemelerinde yargılanamıyor böylece istediği suçu rahatça işleyebiliyorlardı.

Osmanlı topraklarına geri dönüp Amerikan vatandaşlarına tanınan haklardan faydalanmak isteyenler; ticari faaliyetleri ve ikâmetleri esnasında bir sorun yaşamamak

³⁷² Bkz. Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 224-225.

³⁷³ Cavidan Mordoğan, *a.g.t.*, s. 28.

³⁷⁴ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 117.

³⁷⁵ Ermenilerin Amerikan tabiiyetine geçip zararlı faaliyetlerde bulunması hakkında ayrıntılı bilgi çalışmamızın ileriki bölümlerinde ele alınacaktır.

için ABD elçiliği ve konsolosluklarından himaye anlamında “protégé belgesi”³⁷⁶ alıyorlardı. Bu belgeyi alanlar arasında Amerikan vatandaşlığını hiç kazanmamış gayrimüslim Osmanlı tebaası bile vardı.

Bu nedenle tâbiyyet meselesinden dolayı iki ülke arasında çok pürüzlü meseleler çıkmış ve yıllarca süren hukuki anlaşmazlıklara yol açmıştır. Esasen bu durum 1868 yılından itibaren Amerika’yı da rahatsız etmeye başlamıştı. Bu kişiler İç Savaş esnasında orduya katılmadıkları gibi vergi de vermiyorlardı³⁷⁷.

ABD Osmanlı Devleti’nden kendi vatandaşlığına geçenleri himaye ediyor, Osmanlı Devleti ise ABD de bulunmamış ve oraya yerleşme niyeti olmayan kişileri aslı Osmanlı vatandaşı sayıyordu. Osmanlı Devleti 1869 yılında kabul ettiği “Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi” ile ülkede ikâmet eden herkesi Osmanlı uyruğu sayıyordu. ABD ise kendi vatandaşlığını Amerikan yasalarına göre kazanan ve Osmanlı topraklarında oturmaya devam eden kişileri kendi vatandaşı sayıyordu³⁷⁸.

23 Aralık 1869 tarihinde Amerikan Cumhurbaşkanı bu konunun Osmanlı topraklarında ikamet eden Amerikan vatandaşlarına zarar verdiğini dile getirmiştir. Amerikan Cumhurbaşkanı tarafından kongrede yapılan konuşma şu şekildedir:

“Osmanlı Hükümeti’nin vatani terk hakkında uygun görmemesi ve Osmanlı ülkesinde oturmak için izin verilmesini de Amerika Hükümetince kabul olunmayacak bazı şartlara bağlanması hususları, Osmanlı ülkesinde oturan vatandaşlarımıza yönelik meselelere zarar veriyor”³⁷⁹”

Bu konu ABD elçisi George Boker ile Ali Paşa müzakere ederek 11 Ağustos 1874 yılında Osmanlı Devleti ile ABD arasında beş maddelik tabiiyet anlaşması

³⁷⁶ Belkıs Konan, “Osmanlı Devleti’nde Protégé (Koruma) Sistemi”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, Ankara, 2009, s. 175-176. Osmanlı Devleti buna bir tedbir olarak 1857 yılında çıkarılan nîr belediye kanunuyla ülkede bulunan herkesin ya Osmanlı Devleti’nin ya da elçiliğin himayesi altında bulunması zorunluluğu getirdi. Amaç hiçbir ülkenin vatandaşı olmayan kişilerin sınır dışına çıkarılmasıydı. Fakat Osmanlı Devleti’nin beklentilerinin tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Nitekim Amerikan diplomatik temsilciler kendilerine yakın gördükleri kişileri himayeleri altına alarak protégé belgesi vermeye başladılar. Böylece ABD tabiiyetine geçmiş eski Osmanlı vatandaşları himaye altına girdiler. Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 228.

³⁷⁷ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 226-228.

³⁷⁸ Haluk Selvi-Kurtuluş Demirkol, “Osmanlı Devleti’nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler”, *History Studies*, Prof.Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 338.

³⁷⁹ B.O.A., HR.TO., Dosya No: 116, Gömlek No: 67, Tarih: 11 12 1885.

imzalamıştır. Ayrıca iki ülke arasında İade-i Mücrimin (Suçluların İadesi) Anlaşması Hariciye Bakanı Arif Paşa ile Amerikan elçisi arasında müzakere edilerek sekiz madde üzerinde hazırlanarak aynı yılda imzalanmıştır³⁸⁰.

1874 tarihinde imzalanan tabiiyet anlaşmasının önemli maddeleri şunlardır:

1. Evvelce Osmanlı vatandaşı olup Amerikan vatandaşına geçenler Amerikan vatandaşı, benzer durumdaki Amerikalılar da Osmanlı vatandaşı sayılacak,

2. Tâbiyyet değiştirmiş kişiler eski ülkesinde oturmaya devam ederlerse yeni tâbiyyetini kaybedeceklerdir. Tâbiyyet değiştirmiş bir kişinin iki yıl süreyle eski ülkesinde ikamet etmesi halinde onun yeni ülkesine gitmemek niyetinde olduğu şeklinde yorumlanacak ve yeni tâbiyyetini kaybetmesine neden olacaktı. Osmanlı Devleti bu madde ile Amerikan tâbiyyetine geçip Osmanlı topraklarında oturmaya devam edenlerin, Amerikan vatandaşlarının sahip olduğu haklardan faydalanmasının önüne geçmeye çalışmıştı.

3. Üçüncü maddede ise eski tâbiyyete geri dönüşleri düzenliyordu. Buna göre tâbiyyet değiştiren bir kişi eski tâbiyyetine geçmek isterse diğer yabancılara uygulanan şartlar ve işlemleri yerine getirmedikçe asli tâbiyyetine geçemeyecekti³⁸¹.

³⁸⁰ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 111. Bu anlaşmanın maddeleri şunlardır:

“Madde 1: Suçlanan kişilerin diğer ülkeye ilticası durumunda geçerli olan kurallar bulunmaktaydı. Buna göre; taraflardan birinin ülkesinde 2. Maddede belirtilen suçtan biri ile suçlanan ya da mahkûm olan kişiler diğerinin ülkesine iltica ederse firari ya da suçlanan kişinin bulundukları ülke kanunları gereği meydana gelen suçu kanıtlayan deliller orada meydana gelmişçesine firari ya da kişinin tevkif ve ceza yargılamasını gerektirecek surette olmadıkça teslim olunmayacaklardı.

Madde 2: Teslimi gereken kişilerin hangi suç ve cinayette mahkûm olup suçlanacakları belirtmekydi.

Madde 3: Bu anlaşma hükmünün politika suçlarını içine almayıp 2. maddede sayılan cinayetlerini birinin işlenmesinden dolayı iade olunacak kişilerin daha önce işlemiş olduğu diğer bir adi cinayet için hiçbir şekilde yargılanması mümkün olmayacağı ifade edilmektedydi.

Madde 4: Hangi şartlarda teslimin erteleneceği düzenlenmekteydi. Anlaşmaya uygun teslimi istenen kişinin iltica ettiği ülkede bir suçtan dolayı tutuklanıp veya mahkûm olur ise zimmetinde hükümet parası ispat edene kadar veya mahkûm olduğu hapsedilme süresini tamamlayana kadar tesliminin erteleneceği belirtilmekteydi.

Madde 5: Pençe-i kanundan kurtulacak olan kişilerin teslimi için talebin elçilikler tarafından, elçilikler olmadığından konsoloslar tarafından yapılacaktır.

Madde 6 ve Madde 7: İade ve teslimi istenen kişilerin tutuklama ve nakil masrafinin talep eden hükümet tarafından ödeneceği ve antlaşma taraflarından hiçbirisi, kendi vatandaşlarından olan kişileri teslim mecbur olmayacağı ifade edilmektedydi.

Madde 8: Anlaşma 5 yıl yürürlükte kalacak ve taraflar 6 ay önce feshini istemedikçe her seferinde 5 yıl daha yürürlükte olacaktır”. Öznur Feyzioğlu, *a.g.t.*, s. 224-225; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 14-16.

³⁸¹ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 17-18; Öznur Feyzioğlu, *a.g.t.*, s. 223.

Anlaşmanın imzalanmasından sonra ABD anlaşmanın 2. maddenin son fıkrasını ve 3. maddenin tamamının değişikliğini istemiştir. Senato'nun değişiklik yaptığı hükümler şunlardır: “Eski ülkelerinde oturmaya devam edenlerin vatandaşlıklarını “kaybedecekleri” yerine “kaybedebilecekleri” ve eski tabiiyetine geçmek isteyenlerin yabancı gibi “sayılacaktır” yerine “sayılabilecektir” kelimeleri konmuştur”. Yani bir kişinin iki yıl eski ülkesinde oturmaya devam etmesi onun yeni tabiiyetinden vazgeçtiğine dair kesin bir delil olarak ortaya konmasının önüne geçilmesine çalışılmıştır³⁸².

Bu konu hakkında Amerikan elçiliği uygulamanın geçmişe yönelik olmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Elçilik yukarıda dile getirdiğimiz değişiklikleri yapma gerekçelerini ve bu konu hakkında ABD Hükümeti'nin görüşlerini şu cümlelerle izah etmeye çalışmıştır:

“Uygulamaya konulmaya başlaması tarihi kabul edileceğinden sözleşme hükümlerinin geçmişe yönelik uygulanamayacağı, yani ilan tarihinden önce Amerika’da Amerikan tabiiyetini kazanmış ve o tarihten önce Osmanlı ülkesine dönen Osmanlı tebaasının ve aynı şekilde o tarihten önce Osmanlı ülkesinde Osmanlı tabiiyetini kazanmış ve Amerika’ya dönmüş olan Amerika tebaasının kalış süreleri hakkında hükmün geçerli olamayacağı kararlaştırılmıştır. İşte kendisine bağlanılan hükümetimin kendine ait olan fikirleri Osmanlı Hükümetinin düşüncelerine uygun bulunan görüşleri açık olarak bundan ibarettir.

Vatandaşlık anlaşmasına kanun kuvveti vermek, iki hükümet arasında fikirlerin uyuşmasıyla mümkün olacağı ümidindeyim. Bu sonucun kazanılması, açık bir şekilde açıklanmasıyla ve durumlardan dolayı uzatıldığını, gerektiğinde deliller ile ispat etmek ve bu suretle vatandaşlığını kaybetmemek vasıtalarını görmekten ibarettir. Anlaşma yapan iki tarafın ittifakla gerçek manada beraber oldukları, sözleşmede bulunan manadır. Yani iki yıl müddet kendi isteğiyle oturup, vatandaşlıktan ayrılmayı gerçeğe en yakın olacak, ancak bu düşünce ve karşılaştırma, sözleşmenin değiştirilen dördüncü maddesi gereğince vatandaşlık işlemlerini yerine getirecek memurlar huzurunda, konunun aksi ispat olunarak, kabul edilmeyebilecektir. Şurası da şüphesizdir ki anılan anlaşmanın gerçekleşme kâğıdı değiştirilmesi tarihinden itibaren gerçekleşmesi

³⁸² Çağrı Erhan, a.g.e., s. 223.

yönüyle, değiştirme işi anlaşmanın ilanı tarihini açıklayacak, sonra belirlenecek tarihte değişim gerçekleşmiş kabul edilecektir.

Bir de anlaşmanın ilanı tarihi yukarıda açıklandığı Amerika Hükümeti bu esas üzerine diğer devletler ile birçok anlaşmalar imzalamıştır. Hükümetimin bildirilen “sayılacaktır” yerine “sayılabilecektir” ibaresini değiştirmekten maksadı, Amerika’da vatandaşlık kazanan Osmanlı vatandaşını -geri dönmek fikriyle- kendi isteğiyle Osmanlı ülkesinde iki yıl oturduktan sonra Osmanlı Kanunları hükümlerine dayanan bir usul ve işleme göre Osmanlı vatandaşlığına geri döndürmekte, Osmanlı Hükümetinin hak ve yetkisiyle kazanmayıp, Amerika Hükümeti bu hakka uymaya hazırdır. Ancak maksadı Amerika vatandaşlığını kazanan kişiyi, orada oturması hususunun ne zaman olduğunu ya da kendi seçimi dışında bazı sebeplerden dolayı gitmesinin ertelenmesi, adet olduğu şekilde meydana gelmiş bir hastalıktan veya tutuklanmaktan olmuş ola. Bu durumda Osmanlı hükümetinin düşüncesine göre, asıl vatanına dönerek orada iki yıl süreyle kalmasının mutlaka yeni tabiiyetinden ayrılması veya asıl tabiiyetine dönmesi gerekmez. Çünkü iki yıl oturma müddetinin bir daha dönmek fikriyle olmadığını ispat etme halleri olduğu, değiştirilerek kabul edilmiştir. Zaten hükümetimin Dışişleri Bakanı tarafından elçiliğe gönderilen talimatta Osmanlı Devleti kanunları gereğince Amerika tabiiyetini kazanan bir Osmanlının kalmak niyetiyle ve kendi isteği ile Osmanlı ülkesine dönmesi hususu, yeni tabiiyetinden ayrılmasını ve asıl tabiiyetine dönmesi şeklinde düşünülebilmesi için ne işlem yapılması gerekiyorsa, Amerika Hükümeti buna uymaya hazırdır diye yazılıdır³⁸³”.

Saffet Paşa bu değişikliğe tepki göstermiş ve 2. ve 3. maddelerde yaptığı yeni değişikliklerle padişahın onayına sunmuştur³⁸⁴. Osmanlı Devleti “sayılacaktır” ibaresi yerine “sayılabilecektir” şeklinde Amerika’nın istediği değişikliği istisna tutmuştur. Değiştirilen metin Amerika’ya gönderilmiştir. Fakat teati esnasında Osmanlı Devleti’nin yaptığı açıklama, Amerikan isteklerini etkisiz hale getirince Amerika bu anlaşmayı yürürlüğe koymamıştır³⁸⁵.

³⁸³ B.O.A., HR.TO., Dosya No: 148, Gömlek No: 51, Tarih: 12 04 1886.

³⁸⁴ Bkz. B.O.A., İ.HR., Dosya No: 267, Gömlek No: 16001, Tarih: 24 Ra 1292; B.O.A., Y..EE., Dosya No: 41, Gömlek No: 8, Tarih: 20 S 1292.

³⁸⁵ Öznur Feyzioğlu, a.g.t., s. 225; Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 17.

Amerikan elçisi tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen bir yazıda ABD Hükümeti'nin bu konu ile aldığı yeni kararı izah etmiştir. Buna göre; anlaşmanın 2. maddesinde açıklanan 2 yıl ikamet şartının olmasından dolayı Osmanlı topraklarından vatandaş çıkamaz ise yerel memurlar tarafından verilecek karar ile asıl tabiiyetine dönmüş sayılacaktır³⁸⁶.

Her iki tarafın ısrarlı tutumu neticesinde Amerikan elçisi Oscar S. Straus tartışmanın kaynağı olan anlaşmanın 2. maddesiyle ilgili olarak devletin amacı izah etmeye çalışmıştır. Elçinin ifadesine göre ABD Hükümeti'nin amacı; Amerikan vatandaşlığına giren kişileri korumak, diğer devletlerle yapılan anlaşmalar gibi karşılıklı faydalar sağlamak, kendi seçimi ile vatanı terk edenlerin vatandaşlığını kazanmalarını tasdik etmekten ibaretti³⁸⁷.

³⁸⁶ B.O.A., HR.TO., Dosya No: 148, Gömlek No: 56, Tarih: 04 09 1886.

³⁸⁷ Oscar S. Straus'un bu konuda Osmanlı Devleti Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazının tercümesi şu şekildedir:

“Hükümetim bin sekiz yüz altmış dokuz yılından beri birçok müzakerelere ve görüşmelere yer vermiş olan tabiiyet konusu hakkında, iki devlet arasında bir uyuşma meydana gelmesi arzusunundadır. Benden önceki elçi Mösyo Cox, bu konuda iki tarafça haklı bir şekilde düzenlemenin yapılması için Osmanlı Hükümeti ile tekrar görüşmelere girişilmeğe memur edilmişti. Bakanlığınızın yüce bilgisi olduğu gibi 23 Ağustos 1874 tarihinde iki devlet arasında vatandaşlık sözleşmesi yapıp, bu sözleşme 22 Nisan 1875 tarihinde Ayan Meclisi tarafından yeniden değiştirilmiş ve bu suretle ikinci madde aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir. İkinci madde Amerika tabiiyetine giren Osmanlı tebaasından biri bir daha Amerika'ya dönmek fikriyle Osmanlı ülkesinde kendi isteği ile oturur ise Amerika vatandaşlığından ayrılmış gözüyle bakılacaktır. Eğer Osmanlı ülkesinde Osmanlı ülkesine giren Amerika uyruğundan bir daha Osmanlı ülkesine dönmek fikriyle asıl memleketine döner ise Amerika Hükümeti bu kişiye değiştirilen sözleşme hükümlerine göre Amerika vatandaşlığından ayrılmış gözüyle bakacaktır. Devletim iyi niyetle Amerika vatandaşlığına giren kişileri korumak niyetindedir. Amerika vatandaşlığına ait görevlerini yerine getirmek, sorumluluğunu bilmeksizin sadece asli vatandaşlıktan ileri gelen, kurtulmak için Amerika tabiiyetinden istifadeye çalışanların teşebbüslerini asla uygun ve gerekli görmeyecektir. Şurasını da eklemeliyim ki şimdiki bulunduğu durumun devletçe uygun görülmeceği ortada olan bu zor, vatandaşlık konusunun düzeltilmesi, güç mertebede başarıyı kolaylaştıracak, memnuniyetime sebep olacaktır. Durumu anlatmam, hürmetlerimi sunmama sebep oldu.

Ayan Heyeti tarafından yapılan değişikliğin gerçek manasına ve birleştirme şekline aykırı belirsiz bazı kelimeleri kapsadığını üzüntüyle görmüştür. Bundan dolayı şurasını İstanbul Hükümetine açıklamaya memur olduğum zaman, beyannamede değiştirilen ikinci maddeyi sınırlar gibi görüldüğünden sözleşmenin tasdik edilmesi ilanı için kesin esas kabul edilemeyeceği zannolunur. Devletimin bu durumda birçok zor görüşmelere sebep olan vatandaşlık konusuna dair, Osmanlı Devleti ile uyuşan fikirlere ulaşmak arzusunda olduğunu temin ederim. Elde edilmesi istenilen maksat ise diğer devletler ile yapılan anlaşmaların dayandığı maksat gibi karşılıklı faydaları içermiş olması, kendi seçimi ile vatanını terk edenlerin vatandaşlığını kazanmalarını tasdik etmekten ibarettir. Mesela aslen Osmanlı vatandaşı iken Amerika tabiiyetine giren bir kişiyi bir daha Amerika Hükümeti ülkesinde tekrar kendi isteği ile oturmak isterse vatandaşlığını terk etmiş sayılacaktır. İki taraf ülkesinin birinde tabiiyet değiştirmiş olan kimse, diğerinin ülkesinde iki yıldan fazla oturur ise bir daha geri dönmek fikri, sabit olmuş sayılabilecektir.

Osmanlı hükümetince bilindiği üzere Amerika Anayasasının bir maddesi gereğince Ayan Heyeti sözleşme imzalama yetkisini sahip olan hükümet kuvvetinin bir kısmını meydana getirdiği yönüyle, her şekilde sözleşme yapmak için adı geçen heyetin görüş ve yetkisini kullanmaya sahiptir. Yukarıda açıklanan ayrıntı ise Amerika Hükümetinin vatandaşlık hakkında gerekli gördüğü usul ve esasa uygun

Osmanlı Devleti hukuki bir düzenleme yaparak mevcut problemleri çözmek istese bile anlaşmanın kabul edilmemesi pürüzlerin ortadan kalkmamasına neden olmuştur. Örneğin; Osmanlı tebaasından olup ticaret için Amerika'ya gidip pasaport alıp Amerikalılık iddiasında bulunan “Miki Nikola” adlı şahsın bir şirket anlaşmazlığı hasebiyle İstanköy Ticaret Mahkemesi'nde görülen davasında mahkemenin ihtarı üzerine bu şahıs Avusturya Konsolosluğu'na giderek himaye talep etmesi sorunlara yol açmıştır³⁸⁸.

Osmanlı Devleti vatandaşlık anlaşmasının geriye dönük işleminde ısrar etmiştir. Devlet özellikle 1859'dan beri izin almadan vatandaş olmuş Ermeni asıllı Amerikalıların sınır dışı edilmesini talep etmiştir³⁸⁹. Hatta Osmanlı Devleti Amerikan Ordusunda askerlik yapmış olanları dahi kapsamasını istemiştir. Osmanlı Devleti bazı Ermeni-Amerikan vatandaşı kişilerin Amerikan vatandaşlığını kullanarak toplum içinde ayrılıkçı fikirlerin yaymaya çalıştığı konusunda ısrar ediyor ve bu kişileri tutuklayarak ceza veriyordu. Aynı zamanda Ermenilerin birden farklı yerde ikâmet adresi göstermeleri ve hükümete karşı acımasız bir düşmanlık beslemeleri de bu duruma katkıda bulunuyordu³⁹⁰.

Tüm bu gelişmeler ışığında ABD Başkanı Cleveland yıllık olağan konuşmasında bu konuya temas ederek hiçbir hükümetin vatandaşlarını bir başka hükümetin sırtına yüklemeye hakkı olmadığını ve Türk Hükümeti'nin kendi varlığı ve birliği aleyhinde faaliyette bulunan kişileri sınır dışı etme hakkı olduğunu vurgulamıştır. Başkan devamla “...şüphesiz genel bir prensip olarak doğru olmasına rağmen anlaşmalara göre yanlış olan şey, ecnebinin Türkiye’de yaşama ve ticaret yapma haklarının bulunduğu ancak bu hakların Osmanlı yasalarını çiğnerlerse geri alınacağıydı. Şayet bu yasalar ihlâl edilirse ecnebinin kendi konsoloslukları tarafından yargılanır. Türk mahkemeleri ancak

olarak diğer devletler ile görüştüğü sözleşmelerde, hükümlerin içeriğine uygun şekilde davranmış olduğudur. Anılan usul ve esas gereğince iki yıl müddetle oturan gerçekten tabiiyetini kaybettirmeye gerek olmayıp, fakat ilk anda vatandaşlıktan ayrılmış sayılmış olabilir. Aksi varsayım sabit olduğu takdirde anılan sebebin hükmü kalmaz. İşte bu yolda değiştirilen sözleşmeden bir yanlışlıktan dolayı Osmanlı Hükümeti tarafından doğrulanmış ise de, anılan sözleşme tasdik ve ilan edilmemiştir. Tasdik işlemi bu suretle iki devlet arasında uygulanmadığından Mösyö Kofes(?) değiştirilen sözleşmenin düzenlenmesi şekli konusunda tasdik-namelerin (doğrulama kâğıtlarının) karşılıklı alış-verişine uygun bir uyuşma meydana getirmek için böyle bir fikir uygunluğuna esas makamında, bir beyanname çıkarmıştır. Bu beyanname yüce bakanlığınızdan uygun bulunduktan sonra hükümete bildirilmiştir. B.O.A., HR.TO., Dosya No: 148, Gömlek No: 68, Tarih: 01 08 1887.

³⁸⁸ Bkz. Öznur Feyzioğlu, a.g.t., s. 226.

³⁸⁹ The New York Times, 24 Ocak 1896.

³⁹⁰ Edwin Munsell Bliss, a.g.e., s. 548-549.

*konsolosluk yetkililerine ulaşılmadığı durumlarda ve sadece taşınmazlarla ilgili davalarda yargılama hakları bulunuyordu...*³⁹¹” şeklindeki ifadelerle Amerikan tezini savunmuştur.

Osmanlı Devleti geri dönmek isteyen Ermeni vatandaşlarını tekrar kabul etmemek için farklı tedbirler uygulamak zorunda kalmıştır. Buna göre Amerikan vatandaşlığına geçenler Osmanlı topraklarına geldiklerinde yine Osmanlı tabiiyetinde sayılacak, Osmanlı vatandaşlığından çıkma izni sadece tekrar Osmanlı topraklarına dönmek şartıyla verilecekti³⁹². Bunun yanında izinsiz olarak pasaportsuz Amerika’ya gidenler geri döndüklerinde tutuklanabileceklerdi³⁹³.

Amerikan basınından The New York Times gazetesi de Ermenilerin Amerikan vatandaşı olduktan sonra bunu suistimal ettiğini açıkça ifşa etmiştir: “...*Dünyadaki hiçbir ülkede Amerikan vatandaşlığı Türkiye’ dekinden daha fazla suistimal edilemez. Ermeni topluluğu Amerika’ ya gelirler ve vatandaşlık alır almaz Türkiye’ ye dönerler ve Amerikan koruması talep ederler. Türkiye’ de koruma, tüm Hükümet zorunluluklarından, fatura yükümlülüklerinden ve kabul edilen ülkenin Mahkemesi tarafından suçlu olarak yargılanma hakkından bağımsız olmak anlamına gelir. Sonu gelmeyen kötüye kullanmalar bunun haricinde de büyüdü, özellikle Amerika kaygısına göre, diğer ülkeler için Osmanlı İmparatorluğu halkı Sultan’ dan göç için onay almadan vatandaşlık elde edemiyorlar. Onay ise nadiren verilir, onlar Amerika da vatandaş olurlar ve Türkiye’ye dönerler ve yabancı uyruklu tarafından reddedilen Osmanlı kanunları ve Amerikan kanunları arasında her bir durumda bir anlaşmazlık meydana gelir. Yeni vatandaşlık alan her ikisinin yükümlülükleri için dolandırıcılıkla iki ülkede vatandaşlığın faydalarını kullanır...*”³⁹⁴

14 Şubat 1884 tarihinde İstanbul’daki Amerikan elçisi Washington’a bir rapor göndererek Kudüs’te oturan ve Amerikan vatandaşlığını kazanmış bazı kişilerin Osmanlı Devleti tarafından yine “Osmanlı vatandaşı” olarak telakki edilmelerinden dem vurmıştır. Adı geçen raporda “*Amerika kendi vatandaşlık yasaları konusunda bir yabancı hükümetin karar verme hakkını asla kabul etmez. Bab-ı Âli olağandışı şu kuralı*

³⁹¹ Edwin Munsell Bliss, *a.g.e.*, s. 549.

³⁹² Haluk Selvi-Kurtuluş Demirkol, *a.g.m.*, s. 338.

³⁹³ Nurdan Şafak, *a.g.e.*, s. 89.

³⁹⁴ *The New York Times*, 15 Nisan 1889, s. 1.

Amerikan vatandaşlarına uygulamak istemektedir. ‘Amerikan tabiiyetine geçtiği dikkate alınmadan Osmanlı vatandaşı sayılır’. Bu prensibin kabul nedeni ne olursa olsun, eskiden Osmanlı vatandaşı olup Amerikan vatandaşlığına geçmiş olanlara uygulanmasına izin verilemez...³⁹⁵” şeklinde ifadelerle Osmanlı Devleti’ni eleştirmiştir.

Bu konuda Dışişleri Bakanı Arifi Paşa 1884 yılında ABD Sefaretine verdiği notaya karşılık olarak ABD Dışişleri Bakanlığı “*Tabiiyetin tespitini ABD vatandaşlık yasalarını dikkate alarak yapmak gerektiği, Türk Hükümeti’nin teorik açıklamasına katılmadığı ABD vatandaşlığı için bütün işlemleri tamamlayanların hakları konusunda hiçbir şüphe olmadığı*” ifade edilmektedir.

İki ülke arasında bu tartışma uzayıp içinden çıkılamayan bir hal alınca bir ara Osmanlı Devleti, Amerika ile tabiiyet anlaşmasının uygulanmasındaki mahzurlar sebebiyle bu meselenin muallâkta bırakılmasının daha uygun olacağı kararını almak zorunda kalmıştır³⁹⁶. Ancak Osmanlı Devleti ısrarcı bir tutumla kendi vatandaşlığından çıkanların ülke dışına çıkmasını istiyordu. Nitekim 1892 yılında alınan bir kararla “*Osmanlı vatandaşlığından çıkma izninin sadece, tekrar Osmanlı topraklarına dönmek şartıyla verileceğine*” ilişkin bir karar alsa da yine ABD bu kişileri kendi vatandaşı olarak kabul ettiğini açıklamıştır. Nitekim ABD Dışişleri Bakanlığı Osmanlı Elçiliği’ne gönderdiği 24 Ekim 1898 tarihli bir mektupta Amerika’nın kendi ülkelerine yerleşme niyeti olmayan ve Osmanlı topraklarında yaşamak isteyen bazı Osmanlı vatandaşlarına kendi vatandaşlığını vermek istemesini Amerikan yasalarını öne sürerek devam ettirmek istemiştir. Adı geçen mektupta bu durum şöyle açıklanmıştır:

“ABD Anayasası herkese eşit davranışı emretmektedir. Buna göre, Amerikan tabiiyet yasaları, vatandaş olmak için müracaat eden kişiler arasında, kendi hükümetinden izin almadan tabiiyet değiştirmeyi yasaklayan ülke vatandaşı olup olmamalarına göre bir ayırım yapmaz. Yabancıların vatandaşlığa kabul şartları yasalarla belirlenmiştir ve bunlardan başka şartlar aramaya gerek yoktur. Amerikan mahkemeleri veya birliğin çeşitli devletleri bir vatandaşlık müracaatını kabul için, başvuru sahibinin kendi hükümetinden tabiiyet değiştirme izni aldığı konusunda delil

³⁹⁵ Gülnihal Bozkurt, “Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 40, Cilt: XIV, Mart 1998.
<http://atam.gov.tr/azinlik-imtiyazlari-kapitulasyonlardan-tek-hukuk-sistemine-gecis/> (Erişim Tarihi: 25.06.2012).

³⁹⁶ B.O.A., Y..PRK.BŞK., Dosya No: 18, Gömlek No: 32, Tarih: 30 L 1307.

getirmesini isteyemezler. Bu nedenle sizin arzu ettiğiniz bu kuralın uygulanması mümkün görünmemektedir. Çünkü yabancıların vatandaşlığa girişlerindeki hukuki işlemler yürütmenin kontrolü dışındadır. Öte yandan bir Amerikan vatandaşına pasaport vermek için, vatandaşlığı kazanmasında hukuken öngörülme, zaruri olmayan bir şartı tatbik edemeyiz”.

3 Temmuz 1904 tarihli The New York Times gazetesinde Amerikan vatandaşlığına geçmiş 75000 Suriyelilerin Osmanlı topraklarına geri dönemedikleri için mağdur oldukları ifade edilmiş ve Türk yönetimi sert bir dille eleştirilmiştir. Gazete güya bu kişilerin Osmanlı topraklarına geri dönmeleri halinde haksız vergiler ve haraç ödemeye zorlanacaklarını belirterek Türk memurlarının bu kişileri taciz ettiğini iddia etmiştir³⁹⁷.

Osmanlı Devleti 12 Nisan 1906 tarihinde çıkardığı bir yasa ile “*Hiç kimsenin Osmanlı Devleti tarafından kabul ve tasdik edilmedikçe yabancı ülke vatandaşlığını kazanamayacağı; buna uymadan yabancı ülke tabiiyetine geçenlerin kazanılmış vatandaşlıklarının yok sayılacağı ve Osmanlı topraklarına dönenlere, Osmanlı vatandaşı muamelesinin yapılacağı, bu kişilerin kazanılmış vatandaşlıklarında ısrar ederler veya o ülke konsoloslarınca korunurlarsa derhal sınır dışı edilecekleri*” ifade edilerek devletin bu konu hakkında kararlı tutumu tekrar edilmiştir. Esasen Osmanlı Devleti bir kişiyi kendi vatandaşı olup olmadığı konusunu kendi hukuk kuralları çerçevesinde belirlemeye gayret etmişse de, bu kapitülasyonlardan faydalanma hakkına sahip Amerika tarafından kabul görmemiştir³⁹⁸.

II. Meşrutiyet’in ilânı ile beraber özellikle siyasi suçlardan dolayı Amerika’ya firar eden Ermeniler tekrar Osmanlı topraklarına geri dönmek istemişlerdir. Osmanlı Devleti Anadolu’da bir Amerikan kolonisi oluşması riskinin önüne geçmek için Ermenileri ABD Hükümeti’nin kendilerini vatandaşlıktan çıkardığını belgelemeleri takdirde Osmanlı vatandaşlığına kabul edilmelerinin uygun bir çözüm olduğuna kanaat getirmiştir³⁹⁹.

³⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. The New York Times, 3 Temmuz 1904, s. 4.

³⁹⁸ Gülnihal Bozkurt, a.g.m. <http://atam.gov.tr/azinlik-imtiyazlari-kapitulasyonlardan-tek-hukuk-sistemine-gecis/> (Erişim Tarihi: 25.06.2012).

³⁹⁹ Bkz. Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2007, s. 192-194.

Eski Amerikan Bakanı ve eski İstanbul elçi sekreteri Philip Brown II. Meşrutiyet'in ilânıyla beraber bile bu pürüzlü meselenin Amerika lehine çözülememesine tepki göstermiştir. Elçi sekreteri II. Abdülhamit'i eleştirerek onu Amerikan düşmanlığı yapmakla itham ettikten sonra ; *"...yeni anayasal rejimin kuruluşu, pek çok Osmanlı kökenli Amerikan vatandaşının kendi vatanlarına dönmelerine rağmen bazı kısım bu sıkıntılı sorunla karşılaştı. Türkiye'de yaşam şartlarının iyileştirilmesiyle, hem bunun, çekişmeli bir durum olmaktan çıkması gerekir hem de Türkiye mahkemeleriyle başka ülkelerle de benzer şekilde yapılan vatandaşlık antlaşması hakkında görüşmenin zor olmaması gerekir"*⁴⁰⁰ şeklinde cümlelerle görüşünü ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti ile ABD arasında büyük tartışmalara neden olan vatandaşlık ve himaye konusu 1923 Lozan Konferansı'nda görüşülmüş fakat bir uzlaşmaya varılamamıştır. Çünkü ABD kendi çıkarları açısından kapitülasyonların kaldırılması taraftarı değildi⁴⁰¹.

3.5.2.3. Osmanlı Devleti ile ABD İlişkilerinde "Amerikan Vatandaşlarının Hakları Sorunu"

Osmanlı Devleti ile ABD ilişkilerinde yargı ve tabiiyet konularının dışında sorun oluşturan başka bir olay, yine bu konularla bağlantılı olarak gelişen Amerikan vatandaşlarının diğer bazı hakları konusudur. Bunlar; Amerikan müesseseleri, seyahat etme hakkı, ticari haklar, ibadet etme hakkı, mülklerin kullanım haklarından oluşuyordu. ABD Hükümeti ve kamuoyu ağız birliği yapmışçasına Amerikan vatandaşlarına sağlanan birtakım hakların yani kapitülasyonların Osmanlı Devleti tarafından ihlâl edildiğine kanaat getirmişlerdir.

1830 Anlaşması ile bir Amerikalı Osmanlı topraklarına gelip mesleğini yapabilme hakkına sahip olmuştur. Bu noktadan hareketle onların bu hakları sorgulanamayacağı gibi Osmanlı yetkilileri bu kişileri ne tutuklayabiliyor ne de hapsedebiliyordu. Bu anlaşmaya dayanarak Amerikan misyonerleri okullar açmış, ibadetlerini icra etmiş ve her türlü kitap yayınlamışlardı⁴⁰². Bu anlamda ABD kamuoyunda tartışılan konulardan biri ABD'nin Osmanlı topraklarında büyük yatırım

⁴⁰⁰ Philip Brown, *a.g.m.*, s. 454.

⁴⁰¹ Haluk Selvi-Kurtuluş Demirkol, *a.g.m.*, s. 340.

⁴⁰² Haluk Selvi-Kurtuluş Demirkol, *a.g.m.*, s. 336.

yaptığı kurumların korunmasıydı. Çünkü bu kurumlar zararlı olduğundan dolayı bazı yasalarla kısıtlanmış, bu durum Amerikan misyonierleri başta olmak üzere Amerika kamuoyunun hiç de hoşuna gitmemişti. Nitekim Amerikan yazarın şu cümleleri bunu özetlemeye yeterlidir:

“Amerikan misyonierlerin ve hayırseverlerin hayırlı işlerini aynı işle meşgul olan diğer milletlerin temsilcisi olarak özgürce ve engelsiz sürdürme hakları için büyük ölçüde sınırlandırıldı. Abdulhamid in yıkıcı egemenliğinin altında Amerikan hükümeti, Amerikan halkını ve mülkiyetini korumada başarısız olanlardan sorumluların cezalarını sürdürmek için; Amerikan katillerinin cezası kefaletinin ödenmesi gibi bir başarısızlığın olduğu durumlarda güvence vermek için, özgürce seyahat etme ve tehdit oluşturan diğer şeylerin yasa tarafından güvence altına alınması için faal temsilciliğini sürekli kullanmaya zorunlu tutuldu. Bayan Stone’un ünlü kaçırılma olayı, Türk hükümetinin doğrudan bu talihsiz olayla sorumlu tutulabileceğine dair hiçbir net anlam teşkil etmemesine rağmen, Abdulhamid egemenliği altında hüküm süren şartlara dikkat çeken örneklerden biridir.

Osmanlı İmparatorluğu hükümeti ve Amerika arasındaki tartışmanın daimi konusu, diğer yabancı yapılarla tam olarak aynı temellerde olan Amerikan misyonieri ve eğitim yapısını tanıma sorunudur. Mesela, sıklıkla bir Amerikan misyonieri olarak mühim sorun ortaya çıkışındaki durumlar, evi için manastırın gerekli parçaları, görevin özgürlüğü ve tanıtımı için Kapitülasyonlar altındaki Fransız papazların anlaşmalarındaki ayrıcalığı kullanıp pirinçten yapılmış bir karyola ithal etme hakkının olup olmadığına dayalı olabilir.

Sonuçsuz görüşme ve tartışmalardan yıllar sonra, Amerikan kurumlarını tanıma meselesi, ancak Ambassador Leishman’ın yetkili temsilcileri arasından, Başkan Roosevelt ve devlet sekreteri Bay Hay tarafından etkili bir şekilde desteklenen Ağustos 1904 ilkelerinde düzenlendi. Tam istatistikler hazır değil ama bu anlaşmadan etkilenen kurumların sayısı üç yüzden daha fazla ve onlara yatırılan para milyonlar olarak hesaplanabilir⁴⁰³”.

⁴⁰³ Samuel T. Dutton, a.g.m., s. 452-453.

ABD'nin İstanbul elçisi Samuel S. Cox, Amerikan vatandaşlarının kazandığı bu hakların geri verilmesi gerektiğine vurgu yapmış; aksi takdirde güç kullanılarak bunun yerine getirmek zorunda kalınacağına dikkat çekmiştir. Samuel Cox *“Bu kapitülasyonlar Amerikan misyonerlik faaliyetleri için olmazsa olmaz öneme haizdir”*⁴⁰⁴, diyerek bu konunun önemini Amerikan çıkarı çerçevesinde özetlemiştir.

The New York Times gazetesi Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Devleti'nden iddia ettikleri hakları şu şekilde sıralamıştır: İlki Osmanlı Devleti'nin bütün kanunlarına uyulduğu sürece Amerikan vatandaşları gibi ikamet etme ve seyahat etme. İkincisi, devletin ticaret düzenlemelerine uyulduğu sürece yasal ticaret malları olarak kabul edilen eşyaların ticaretini yapma hakkı, üçüncüsü Türk hükümeti tarafından yasal olarak tanınan herhangi bir mesleği icra etme hakkı, dördüncü özel ibadet hakkı, beşincisi Osmanlı Devleti'nin kanunları altında kanunen elde edilmiş mülklerin sürekli kullanımı hakkı. Aynı zamanda bu haklardan herhangi birinin haksız yere ihlal edilmesi durumunda düzeltilmesini talep etme hakkı.

Gazete devamla misyonerlerin seyahat ederlerken Türk otoriteleri tarafından tutuklandığını, pasaportları ve hatta özel belgeleri ellerinden alındığını, arkadaşları ile iletişime geçmelerine izin verilmeden uzunca bir süre tutuklu kaldıklarını iddia etmiş ve hiçbir medeni ülkede bunların yaşanmaması gerektiğine vurgu yapmıştır. Gazete yarım yüzyıldan daha uzun zamandır Amerikan vatandaşlarının matbaacılık, ihracat, kitap satma işleri ile meşgul olduğunu ve buna büyük miktarda sermaye yatırdığını dile getirmiştir. Bütün bunların devletin yasalarına sıkı bir şekilde uyularak yürütüldüğünü iddia eden gazete; Sansür Bürosu'nun izni alınmadan tek bir kitap bile basılmadığını, ihracat edilmediğini ya da satılmadığını kaydetmiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti'ndeki çok eski kullanımı göz önüne alınırsa dini ve eğitsel kitaplar için özel ayrıcalıklar talep etmesi gerekirken; Amerikan vatandaşlarının, bunun yerine diğer kitap satıcılarından ne isteniyorsa onu ödeyerek dürüst ve dimdik saf bir ticari temel üzerinde ayakta durduğunu iddia etmiştir.

Gazete Amerikan vatandaşlarının farklı meslekleri denediği zaman engellerin konulduğundan dem vurmaktadır. Bunu bir örnekle izah etmeye çalışan gazete; *“...Fizikçiler en can sıkıcı ve bazı zamanlarda en mantıksız formalitelerden geçtiler,*

⁴⁰⁴ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 292.

onların Amerikan diplomaları sadece kâğıt israfı olarak görüldü. Öğretmenlerden diplomalarını çıkarmaları istendi ve alınan başvurular Halk Eğitim Departmanında tozlanırken beklemeye alındılar. Onca yıldır kimsenin itirazı olmadan yürütülen okullardan yeni düzenlemeler altında çalışma programlarını, okul kitaplarını, öğrenci ve öğretmenlerin isim listelerini resmi onay almak ve işlerine devam edebilmek için sunmaları istendi. Onlar da bunu yaptılar, fakat birçok vakada başvuruları öngörülen süre geçene kadar cevapsız kaldı ve daha sonra resmi izin eksikliğinden dolayı kapandılar. Şikâyet edildiğinde ise İstanbul'daki Hükümet görevlileri hatadan dolayı pişmanlıklarını iletiler, okulların yeniden açılması için emirler verdiler ve aynı zamanda yerel memurlara okulu açma emrini geri alan tam tersi gizli emirler yolladılar ki bu gizli emirlerin kopyaları Amerikan Elçiliğine verilmiştir..." şeklindeki ifadelerle Osmanlı Devleti'ni eleştirmiştir.

Özel ibadet edebilme hakkının kısıtlamasını eleştiren gazete Türk Hükümeti'nin herkesi, resmi izin tarafından güvence altına alınmamış evlerde dini törenleri gerçekleştirmesini yasaklayan bir emir ilan ettiğini ifade etmiştir. Bu noktalara temas eden gazete Osmanlı Devleti'nin misyonerlere ön yargıyla yaklaştığını iddia etmekte ve bunun çözümü olarak Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırma niyetinde olduğunu kaydetmektedir⁴⁰⁵. The New York Times başka bir nüshasında ise Osmanlı topraklarında Amerikan vatandaşlarının kişisel özgürlüklerine yasadışı müdahale edildiğini⁴⁰⁶, Amerikan hayırseverlerin sürgün edildiğini ve bütün bunların ABD'nin vatandaşlık hakları anlaşmasının çiğnenmesi demek olduğunu⁴⁰⁷ iddia etmiştir.

ABD elçisi S. Cox, Osmanlı topraklarına Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliklerinin tehlikede olduğunu ileri sürmüştür:

Korunma şu ana kadar yetersiz kalmıştır. Türk İmparatorluğu içindeki karışıklıklar neticesinde Türk ordusu Suriye ve Anadolu'dan çekilmiş ve vatandaşlarımızın can ve mal güvenliği kalmamıştır; Puck anavatanından uzak bu diyarlarda bir donanma olmadan Amerika Birleşik Devletleri'nin vatandaşlarının haklarını aramasının zor olduğunu gayet güzel bir şekilde dile getirmiştir. Ancak daha iyi günler bizi beklemektedir. İngiltere, İsveç, Hollanda ve Amerika gibi ülkelerin

⁴⁰⁵ The New York Times, 17 Nisan 1892, s. 17.

⁴⁰⁶ Bkz. The New York Times, 16 Aralık 1894.

⁴⁰⁷ The New York Times, 3 Haziran 1896, s. 8.

*dışışleri bakanları Protestanların kurduğu İttifak'a yardım etmeye başlamışlardır; bu ülkelerin kalkanları altında evanjelik faaliyetler gitgide büyüyecek ve olağanüstü gelişecektir*⁴⁰⁸.

Diğer önemli bir konu da Amerikan kurumlarını tanıma meselesiydi. Sonuçsuz görüşme ve tartışmalardan sonra Ağustos 1904 tarihinde elçi Leishman ve Başkan Roosevelt ve sekreter Hay tarafından desteklenen bir karar düzenlenmiştir⁴⁰⁹. Amerikan kurumlarının tanınması ise 1907 tarihli Osmanlı-Amerikan Anlaşması ile sağlanmıştır.⁴¹⁰

ABD Hükümeti ikili ilişkilerde sorunların kendi lehlerine sonuçlanması için uyguladığı “savaş gemisi gönderme” politikasını Amerikan vatandaşlarının haklarını savunmak için de uygulamış, Osmanlı sularına savaş gemisi göndermek suretiyle bu sorunu çözmek istemiştir. ABD bir vatandaşı için olsa bile savaş gemisi gönderme tahdidinden imtina etmemiştir⁴¹¹.

3.6. Birinci Dünya Savaşı Başlarken Osmanlı Devleti İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi Duruma Bakış

ABD ile Osmanlı Devleti ile ilişkileri 19.yüzyılın son çeyreğine kadar genellikle ticari ekseninde şekillenmiştir. ABD'nin İstanbul elçisi Oscar S. Straus iki ülke arasındaki ilişkilerin politik olmaktan ziyade ekonomik olarak geliştiğini ifade etmiştir. Elçi bunun arkasındaki temel gerekçeyi ise Amerika'nın doğu sorunuyla ilgili önemli bir rol oynama fırsatı bulamamış olmasını göstermiştir. Elçi sözlerine şöyle devam etmiştir:

⁴⁰⁸ Samuel S. Cox, *a.g.e.*, s. 303.

⁴⁰⁹ Philip Brown, *a.g.m.*, s. 453.

⁴¹⁰ Anlaşmanın maddeleri şunlardır:

“1-1907’de Osmanlı Hükümeti’ne sunulan listedeki Amerikan kurumlarının resmen tanınması; ayrıca diğer ülkelerin dini, hayır ve eğitim kurumlarına tanınan vergi muafiyeti, gümrük dokunulmazlığı ve diğer bütün ayrıcalıkların da tanınması,

2-Söz konusu kurumların tapuları sunması durumunda bunlara ruhsat verilmesi,

3-1907’de sunulan listedeki bütün dini, hayır ve eğitim amaçlı kullanılan Amerikan kurumlarına ait mülkün vergiden muafiyeti,

4-Anlaşmada bahsedilen kurumlarla, hukuki olarak aynı durumda olan misyoner evlerinin vergi muafiyetinden yararlanması. Osmanlı Hükümeti’nin misyoner evlerinin hukuki açıdan anlaşmadaki söz konusu kurumlarla aynı durumda olmadığını düşünmesi halinde vergiye tabi tutması,

5-Listede yer alan kurumlarla aynı hukuki zeminde olsa bile gelir getiren kurumların vergiye tabi olması”. Anlaşmanın imzalanmasından sonra vergi muafiyeti vs. alanlarda bir takım pürüzler yaşanmıştır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Melek Öksüz, “Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları”, *History Studies*, Vol: 2/1, 2010, s. 148-185.

⁴¹¹ Örneğin Amerikan vatandaşı Viskonsül Megelssen’e karşı yapılan saldırıda Amerikan filosunun Türk sularına girmesi hakkında bkz. *New York Tribune*, 30 Ağustos 1903.

“...Amerika’nın ‘Amerika Amerikalılara aittir’ görüşüne sahip olduğundan ve karşılıklı olarak da kendi fikrinde ‘Avrupa Avrupalılara aittir’ görüşünü yansıtan bir politika izlediğinden Avrupalılara kendi işlerini ilgilendiren hususlarda karışmamıştır. Aramızdaki ilişkilerin geçmişi, Amerika’nın ülkenizdeki Amerikan vatandaşlarının ve kuruluşlarının haklarını koruma hususunda atmış olduğu önemli adımlardan oluşmaktadır...”⁴¹²”

ABD’nin 19. yüzyılda bölgeye politik açıdan kendini tecrit eden politikalar izlemesine rağmen Yunanlıların başlattığı bağımsızlık hareketleri, Balkanlardaki Slavların Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanmaları, özellikle 1890’lardan sonra Ermeni sorununun giderek kanayan bir yara haline gelmesi ve Rusların Türk boğazlarına yönelik birtakım teşebbüslerde bulunmasını dikkatle takip ediyordu⁴¹³. Bu noktadan hareketle ABD Hükümeti misyonerlerinin gönderdiği bilgiler sayesinde 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Şark Meselesi ile ilgilenmeye başlamıştır. Amerikan okulları, Ermeni meselesi, Amerikan vatandaşlarının hakları bu dönemde iki devlet arasında en fazla sürtüşme konusu olan olaylardı. Özellikle misyonerler bir baskı grubu olarak ABD’de iktidardaki hükümet üzerinde etkili olabiliyor onları yönlendirebiliyorlardı⁴¹⁴.

ABD’nin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla güçlenmeye başlayınca dünya politikasında kendine özgü bir yöntem geliştirmiştir. Bunlardan biri misyonerler yoluyla nüfuz kazanma bir diğeri ise ABD’nin bu yöntemi ihtilafa düştüğü ülkenin sularına “savaş gemisi yollaması” ile tarif edilebilir. 20. yüzyıldan itibaren artık yaygınlaşan ve günümüzde de “uluslararası ortamda güç kimin elindeyse meşruiyet de onun tarafından dikte edilir” sözü ABD tarafından 19. yüzyılda uygulanmaya başlamıştı. Misyonerler Amerikan emperyalizminin sinsi ve yumuşak yüzünü; savaş gemisi gönderme ise sert yüzünü temsil ediyordu.

19. yüzyılda iki ülke arasındaki değindiğimiz sorunlar her iki ülkenin karşılıklı kullandığı diplomatik usuller ve manevralarla krizlerin çok derinleşmesine engel olmuştur.

⁴¹² *The New York Times*, 9 Şubat 1900.

⁴¹³ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 296.

⁴¹⁴ Aydemir Okay, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Faktörü*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992, s. 118.

ABD özellikle misyonerlerin sayesinde Osmanlı topraklarında Amerikan hayat tarzına ve politikasına sempati duyan bir aydın kesim yetiştirmişti. Bunun doğal sonucu olarak A.B.D; Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu’da kendi çıkarlarına hizmet edecek kişiler kazanmıştır⁴¹⁵. Bu anlamda 20.yüzyılda Amerikan diplomatlarının genel amacı; Osmanlı ve Amerika arasında ticaretin geliştirilmesinin yanında Osmanlı topraklarındaki misyoner faaliyetlerinin korunması ve güvenli bir şekilde yürütülmesi olmuştur⁴¹⁶.

ABD 20. yüzyıldan itibaren artık dünya devi olmaya başlayıp ve Avrupa’nın hüküm sürdüğü uluslar arası sistem çökmeye başlayınca artık dünyadaki gelişmeleri daha yakından takip etmeye başlamıştır. Osmanlı topraklarıyla daha fazla ilgilenmeye başlayan ABD’nin 1901 yılında Başkanı seçilen Theodor Roosevelt’in 1898 yılında “*dünyada herkesten önce ezmek istediğim iki güç İspanya ve Türkiye’dir*” sözü ABD’nin Osmanlı Devleti’ne bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir⁴¹⁷.

Osmanlı Devleti’nin 20. yüzyıla girerken ABD ile yaşadığı birçok sorunlara rağmen II. Abdülhamit devleti çöküşten kurtarmak için denge politikası gereğince ABD ile ilişkileri bozmamaya gayret etmiştir. Siyasi gerginlikler bir yana ülkenin daha modern olması için ABD ile özellikle ticari ve askeri alanlarda ticaret ilişkileri devam ettirilmiştir. Bunun yanında II. Abdülhamit’in diğer amacı İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşı ABD’nin yakınlığını kazanmaktır⁴¹⁸. Bu anlamda II. Abdülhamit’in son dönemleri olan 1906-1909 yıllarını Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin en zirvede olan yılları olarak adlandırsak herhalde yanılmış olmayız.

Bu dönemin iki devlet arasında en yoğun dönem olarak telakki edilmesinin başlıca iki sebebi vardır. Bunlar:

1. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin büyük elçilik düzeyine çıkarılması

2. Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet’in ilân edilmesiyle beraber Amerika’nın diğer Avrupa devletleri siyasi, ekonomik alanlarda rekâbete girmeye başlamasıdır⁴¹⁹.

⁴¹⁵ İlber Ortaylı, *a.g.m.*, s. 88.

⁴¹⁶ Cavidan Mordoğan, *a.g.t.*, s. 33.

⁴¹⁷ Osman Köse, *a.g.m.*, s. 405.

⁴¹⁸ Osman Köse, *a.g.m.*, s. 465-466.

⁴¹⁹ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 113.

II. Abdülhamit'in ABD'ye olan yakınlaşma politikasına rağmen ABD Hükümeti ve kamuoyu meşrutiyetin ilanını büyük bir ilgi ve sevinçle takip etmiştir. ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt duyduğu memnuniyeti telgrafla dile getirmiştir. Roosevelt aynı zamanda İstanbul elçiliğini dünyadaki diplomatik vazifelerin en önemlisi ve en enteresan addetmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin önemini ortaya koyuyordu⁴²⁰.

II. Meşrutiyet'in İlanı İstanbul'un İstanbul büyükelçisi John Leishman tarafından da iyimser karşılanmış; Osmanlı Devleti'nde yeni bir hayatın başlayacağı şeklinde yorumlanmıştır. ABD, meşrutiyetin ilanının iki ülke arasındaki problemlerin çözümüne yardımcı olacağına dolayısıyla Osmanlı topraklarındaki Amerikan çıkarlarına olumlu katkıda bulunacağına kanaat getiriliyordu⁴²¹.

Eski Amerikan bakanı ve eski İstanbul elçi sekreteri Philip Brown ise Meşrutiyetin ilanının öneminden bahsetmiş özellikle ticari anlamda yaşanan gelişmelere dikkat çekmiştir: *“Yaşam ve mülkiyetin korunması garantisinin artmasıyla Türkiye’de anayasal rejimin kuruluşu, şimdiye dek nerdeyse tamamen kapalı olan büyük ticari bölgelerin açılmasını mümkün kıldı; Mezapotamya’nın bir zamanlar ünlü bölgesi gibi alanların büyük tarım arazilerini hazır hale getirdi; paha biçilemez değerlerin madeni özelliklerini meydana çıkardı; sonuç olarak, binlerce kilometrelik bir demiryolu yapımını, elektrik yolların başlangıcı ve santral güçlerinin gelişmesini acil bir ihtiyaç yaptı. Özetle, yatırım için görkemli bir alan ve ticaret için çok büyük bir pazar ortaya çıkardı”*⁴²².

ABD'nin İstanbul elçisi Oscar S. Straus, Meşrutiyet'in ilanı hakkındaki düşüncelerini *“...Halka eziyet eden mutlakiyetçi rejim yok edilmiş yerine parlamentonun seçtiği ilgili bakanların olduğu vatanperverlerden oluşan bir çağdaş hükümet kurulmuştur. Kişisel özgürlükler himaye altına alınmış, can sıkıcı ve yozlaşmış istihbarat servisi lağvedilmiş tüm insanlara serbestçe nefes alma özgürlüğü verilmiş ve Türkiye'nin ulusal hayatı yeniden başlamıştır”*⁴²³ şeklindeki cümlelerle özetlemiştir.

⁴²⁰ Fuad Ezgü, *a.g.t.*, s. 125.

⁴²¹ Semih Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s. 18-19.

⁴²² Philip Brown, *a.g.m.*, s. 546.

⁴²³ Oscar S. Straus, *a.g.e.*, s. 305.

Bu ifadeleri kendi yazdığı kitabında dile getiren Oscar S. Straus İstanbul'a göreve atıldığı zaman bu sözlerin tam aksini sarfetmişti. Kendisiyle çelişen elçi aynı zamanda ABD'nin yeri ve zamana göre şekillenen politikasına bir örnek teşkil diyordu. Nitekim adı geçen elçi İstanbul'a atıldığı zaman II. Abdülhamit hakkında şu sözleri sarfetmişti: *"Kendisi çok nazik ve hayırlı bir yöneticidir. Halkına karşı cömert ve herkese karşı dost canlısıdır. Yüksek görevlerini yerine getirirken ihmalkâr değildir. Aksine zor olan yönetim işini bitmek bilmeyen bir enerji ve özen gerektiren bir yetenekle sürdürmektedir. Amerika'ya ve Amerikalılara en içten duygularını iletmektedir ve ülkesinde Amerikalıları oldukça hoş karşılamaktadır..."*⁴²⁴

Meşrutiyetin ilanı Amerikan basınında da büyük heyecan yaratmış, olaylar dikkatle takip edilmiştir. The New York Times gazetesi II. Abdülhamit rejiminin acımasız olduğunu öne sürmüştü; yeni rejimin Osmanlı halkı tarafından büyük memnuniyetle karşılandığını dile getirmiştir. Gazete meşrutiyetin sağladığı ortam ile politik suçlardan dolayı Amerika'daki siyasi mültecilerin (özellikle Ermenilerin) af ile yurtlarına geri döneceğinden ümitli olduğunu ifade etmiştir⁴²⁵.

Meşrutiyetin ilanı ile Ermeni, Suriyeli, Yunan ve Arnavut unsurlar Amerika'da büyük bir miting düzenlemişlerdir. Bu miting Ermeni İhtilal Federasyonu ve Hınçak Örgütü himayesinde yapılmıştır. Mitingin atmosferini Amerikan basını *"...Sahne bayrakları ve 'yaşasın Türkler!', 'yaşasın Ermeni Devrim Federasyonu!' ve bir de Fransızca 'Eşitlik, Özgürlük, Kardeşlik' yazan küçük pankartlarla süslenmişti..."* şeklindeki sözlerle yansıtmıştır. Adı geçen mitingde Amerikan Başkanı Roosevelt'in mektubu da okunmuştur. Roosevelt mektubunda Meşrutiyetin ilanından duyduğu memnuniyeti *"...Tüm dünyada özgürlük ve düzene inanan, ırkı veya inancına bakılmaksızın adaletin herkes için hüküm sürdüğü liberal bir hükümete inanan insanlar, artık Türk Devleti'nde meydana gelen bu harika gelişime inanmalı ve onu desteklemelidir..."* sözleriyle ifade etmiştir⁴²⁶.

ABD Hükümeti meşrutiyetin ilanının iki ülke arasındaki sorunların çözümüne ve Osmanlı topraklarındaki Amerikan çıkarlarının muhafazasına yardımcı olacağına inanıyordu. Zira Amerika'nın bu ümitleri kısa zamanda gerçekleşmiştir. Örneğin;

⁴²⁴ The New York Times, 29 Eylül 1888, s. 4.

⁴²⁵ The New York Times, 31 Temmuz 1908, s. 3.

⁴²⁶ The New York Times, 7 Eylül 1908, s. 5.

Amerikan misyonerlerinin önündeki bir takım kısıtlamalar (kitap basımı, seyahat etme vs.) kaldırılmış, eski Osmanlı vatandaşlarının ülkeye girmelerine izin verilmiştir⁴²⁷.

II. Meşrutiyet zamanında ABD siyasi herhangi bir riskten kaçınmış, Başkan William Howard Taft, Monreo Doktrini çevresinde hareket etmeye gayret etmiş, 1911'deki Osmanlı-İtalyan savaşında arabuluculuk için yapılan teklifi geri çevirmiştir. ABD Trablus Beyliği'nin kendileri ile anlaşma haklarına saygılı olduğu sürece tarafsız kalacağını ilan etmiştir. ABD'nin bu konudaki görüşü şöyledir: *“Birleşik Devletlerin Trablus Beyliği ile Amerikan ticaretini garanti altına alan ve ülkenin ticari haklarını koruyan eski bir antlaşması vardır ve bu Türk Hükümeti tarafından desteklenmiştir. Türkler eski antlaşmaya severek uymuşlar ve Amerikan tüccarlarının haklarını gözetmişlerdir”*⁴²⁸.

Bunun yanında ABD kısmen de olsa Balkan Savaşları'na ilgisiz kalmıştır⁴²⁹. Çünkü ABD resmi olarak tarafsız kalmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin düşmanlarına karşı sempati ile yaklaşarak⁴³⁰ ikili bir politika izlemiştir. Örneğin misyoner okullarıyla Balkanlarda Bulgar, Yunan ve Arnavutların ayaklanmalarına ön ayak olmuştur. Bunun yanında Amerika'da bulunan ve orada yetişmiş Yunan askerleri, Türklerle mücadele etmek için Amerika limanlarından kalkan gemilerle Balkanlara taşınmıştır. Türklerle mücadele etmek isteyen savaş gönüllüleri arasında sadece Yunan kökenli Amerikan vatandaşları olmayıp aynı zamanda Amerikan vatandaşları da bulunmaktaydı. Amerika'daki Yunan Birliği yetkilisi bu durumu *“...Ülkeleri için savaşmak isteyen Yunanlıların coşkusu Amerikan komşularına da yayıldı. Savaşla ateşlenmiş ve özgürlüğünü kazanmak isteyen Yunanlılara yardım etmek isteyen genç Amerikalıların kayıtları için başvurularımız var”*⁴³¹ sözleriyle ifşa etmiştir.

The New York Times gazetesi Yunanlılara *“Amerika'dan gidenler belki küçücük de olsa bir şeyleri geri kazanabilirler. Ege'deki adaların birleştirilmesi, Girit'in*

⁴²⁷ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 376-377.

⁴²⁸ *The New York Times*, 26 Eylül 1911, s. 4.

⁴²⁹ Cavidan Mordoğan, *a.g.t.*, s. 33-34.

⁴³⁰ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 298.

⁴³¹ *The New York Times*, 20 Ekim 1912, s. 3.

bağımsızlığı, Makedonya'nın koruyuculuğu ve dünyadaki her Yunanlının azıcık da olsa yaklaştığı Konstantinopol rüyası gibi bir şeyler...⁴³²” sözleriyle destek vermiştir.

Bu dönemlerde ABD'nin izlediği politikanın adı 1899-1900 yılları arasında uygulanmaya başlanan “açık kapı” politikasıdır. Bu politikaya göre:

“1. Savaş yapmadan zafer kazanmak. Bu ne bir askeri strateji ne de geleneksel güç dengesi siyasetidir. Bu politikanın mimarları temelde şuna inanmıştır: Bu politika savaş politikasının işe yaramadığı durumlarda ortaya çıkar ancak bu askeri gücün inkâr edildiği anlamına gelmez.

2. Amerika'nın devasa ekonomik gücü gelişmemiş ülkelerin ekonomilerine ve politikalarına yönelir, kendi politikalarına paralel hareket eden ülkelerle işbirliği içine girerler.

3. Bu madde aslında ikinci maddeyle bağlantılıdır. Amerikan politikası durumlara göre değişiklik gösterir. Ne ahlaki ne de nihai durumdadır. Büyük oranda işlevsel ve dinamiktir.

4. Politikanın ortaya çıkan sonuçlarla mücadele edememesi durumunda, yeni bir politika meydana getirmek gerekir. Aslında bu madde Amerika'nın ne kadar dinamik ve işlevsel bir politika anlayışına sahip olduğunu ortaya koyar⁴³³.”

Açık Kapı ilkesi esasen Monreo Doktrini'nin biraz dışına çıkılması olarak da telakki edilebilir. Amerika kıta dışında faaliyet alanları yaratmak özellikle ekonomik anlamda imtiyazlar elde edebilmek için mücadele etmiştir. Örneğin 1897 yılında Hawaii Adaları'nın ilhakı, 1898 İspanya savaşı birebir Monreo Doktrini ile zıt olan emperyalist ruh ile hareket edilen politikanın sonuçlarıydı⁴³⁴.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde iki ülke ilişkilerine bakıldığında 1913 yılında başkan seçilen Woodrow Wilson'un etkileri görülecektir. Başkan Wilson ABD dış politikasında köklü değişiklikler yaparak yeni bir soluk getirmiştir. Dış politikada esen değişim rüzgârları ilkin kendini Monreo Doktrin'den vazgeçilerek dünya güvenliğini

⁴³² *The New York Times*, 20 Ekim 1912, s. 3.

⁴³³ Cavidan Mordoğan, *a.g.t.*, s. 33-34.

⁴³⁴ Kenan Özkan, *Türkiye ABD İlişkileri (1918-1923)*, (Anadolu Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2006, s. 4-5.

sağlamak için dünyanın jandarmalığını üstlenmekle göstermiştir. Wilson uluslararası düzenin evrensel hukuka dayanmasını sağlamaya çalışmış, bu politikası da çoğu Avrupalı diplomatlar tarafından farklı algılanarak alay bile edilmesine neden olmuştur⁴³⁵.

Birinci Dünya Savaşı başlarken Osmanlı Devleti ile ABD arasında Osmanlı topraklarındaki Amerikan vatandaşlarının özellikle misyonerlerinin hayat güvencelerinden endişe duyan ABD, “savaş gemisi” gönderme hususunda misyonerlerin yoğun baskıda bulunduğunu ifade edebiliriz⁴³⁶.

Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilişki kesilmiş, fakat İttihat ve Terakki yönetimi ABD’yi kendi tarafına çekebilmek için Amerikan okullarına ve misyonerlik müesseslerine dokunulmayacağına dair ABD’ye söz vermiştir. Hatta Enver Paşa bu teminatı izah için kapitülasyonların kaldırıldığı 1 Ekim 1914 tarihinde Büyükelçi Morgenthau ile beraber Robert Kolej’ine giderek bir grup öğrenci için özel için kurulan sınıfın açılış törenine katılmıştır. Çünkü Amerika’nın en büyük endişesi kapitülasyonların kaldırılmasıydı⁴³⁷.

ABD 1. Dünya Savaşı’na girmemesinin nedenlerinden bir tanesi de bu okullara yapmış olduğu yüklü yatırımlardır. Birinci Dünya Savaşı başlarında Amerikan Board’a bağlı Osmanlı topraklarında bulunan Amerikan misyoner okullarının sayısı 426’dır. Ayrıca İstanbul’da bulunan İncil Evi (Bible Hause) halen faaliyet halinde olup, Hristiyanlık propagandası yapıyordu⁴³⁸.

ABD Osmanlı Devleti’ne resmen savaş ilan etmeyip tarafsız kalmasına rağmen o dönemde ilişkiler oldukça gerilmiştir. 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan Osmanlı-Almanya müttefiklik anlaşmasından 6 gün sonra 8 Ağustos’ta Osmanlı Devleti ABD’ne bilgi vererek tarafsız kalacağını deklare etmiştir. ABD Hükümeti Büyükelçi Morgenthau’yu Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na katılmaması için temaslarda bulunması için görevlendirmiş; kendisinin hiçbir telkinde bulunulmaması

⁴³⁵ Cavidan Mordoğan, *a.g.t.*, s. 34.

⁴³⁶ Bkz. *The Washington Times*, 16 Eylül 1914.

⁴³⁷ Mine Erol, *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika’nın Türkiye’ye Karşı Tutumu*, s. 52-54.

⁴³⁸ Gürsoy Şahin, *a.g.m.*, s. 200. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde zararlı birçok Amerikan Kurumu kapatılmıştır. Çünkü Amerikalı misyonerler eski alışkanlıklarını devam ettirmişler Rusya ile işbirliği yapan Ermenileri himayeleri altına almaya çalışmışlardır, tehirci karşı çıkarak yayınladıkları yalan raporlarla dünya kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır. Semih Bulut, *a.g.t.*, s. 19.

hususunda uyarmıştır⁴³⁹. Kendisine sorulduğunda Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması gerektiğini söylemesi istenmiştir⁴⁴⁰. ABD'nin bundaki temel amacı Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliklerinin tehlikeye düşeceği endişesiydi⁴⁴¹.

9 Eylül 1914 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından yapılan bir açıklamada 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçmişte verilmiş tüm kapitülasyonların ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm ecnebilerin özel imtiyazlarının tek taraflı feshedildiği açıklanmıştır. Bunun üzerine diğer devletler gibi Amerika da, özellikle Amerikan misyoner okullarına zarar verip vermeyeceğine bakmaksızın Osmanlı Devleti'nin tek taraflı almış olduğu bu karara karşın nota vererek protesto etmiştir⁴⁴².

Osmanlı Devleti'nin ABD Büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey bu konuda ABD Dışişleri Bakanı Bryan'a yaptığı açıklamada kapitülasyonların kaldırılması hususunda Türkiye'nin uzun zamandır mücadele ettiğini, bu uygulamanın Ortaçağ'da kaldığını Türkiye'nin artık kendi ülkesinin lideri olmak istediğini izah etmeye çalışmıştır. ABD basınının Türkler aleyhine yazılar yazdığından da şikâyet eden A. Rüstem Bey düşüncelerini şu cümlelerle dile getirmeye çalışmıştır:

*“Geçmiş yıllarda bu ülkenin gazeteleri Türkiye'ye karşı çok duyarsız kalmışlardır. Bu durum geçmişle kıyaslandığında şimdiye kadar bir önem arz etmemiştir. Fakat bugün bu tutumun adaletsizliği ciddi zararlara neden olabilir. Birleşik Devletlerde geçmişte meydana gelmiş bazı olaylarda Türkler hiçbir zaman karşıt tutumlar içerisinde bulunmamıştır. Yasa ve geleneklere uyduğuma ve bunlara uyum gösterme konusunda haklı olduğuma inanıyorum...”*⁴⁴³.

Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmiş 6 Nisan 1917 tarihinde ise ABD bu savaşa dahil olmuştur. Açıkça savaş ilan etmesi için ABD'ne yoğun baskı yapılmasına rağmen savaş ilan etmemiş, yine de Osmanlı Devleti 20 Nisan 1917 tarihinde Osmanlı Devleti ile ABD tüm diplomatik ilişkilerini kesmiştir⁴⁴⁴. Sona eren diplomatik ilişkiler 1927 yılında karşılıklı olarak elçilerin atanmasıyla tekrar başlayacaktır

⁴³⁹ Semih Bulut, *a.g.t.*, s. 19.

⁴⁴⁰ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 298.

⁴⁴¹ Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 384.

⁴⁴² Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 298; *The New York Times*, 7 Eylül 1914, s. 17.

⁴⁴³ *New York Tribune*, 12 Eylül 1914, s. 1, 3.

⁴⁴⁴ Harry N. Howard, *a.g.m.*, s. 298-299.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ERMENİ MESELESİNİN ORTAYA ÇIKMASINDA AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN ROLÜ

4.1. Osmanlı Devleti'nde Ermeni Meselesinin Başlaması

Osmanlı Devleti'nin Avrupa, Asya ve Afrika'yı birbirine bağlayan önemli yollara sahip olması, Karadeniz-İskenderun Körfezi ve Basra Körfezi'ni içine olan konumda olması, İran-Kafkasya yoluya Asya içlerine kadar yayılma imkanına malik olması, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan boğazlara sahip olması, Suriye üzerinden Süveyş Kanalı'nı Irak üzerinden de Hint ticaret yolunu tehdit eder konumda olması gibi sebepler büyük güçlerin iştahını kabartıyordu.

Her devletin Osmanlı Devleti üzerinde farklı bölgelerde emelleri vardı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Balkanlarda, İtalya Antalya, Oniki adaları ve Trablusgarp bölgesinde; Fransa 18. Yüzyılda İngiltere'ye kaptırdığı yerleri almak özellikle Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da tekrar yayılma zemini bulabilmek için bu bölgelerde, Rusya Balkanlar, Boğazlar Akdeniz'de, İngiltere Hindistan'a giden sömürge bölgelerinde, Almanya ise milli birliğini yeni tamamlayan ve sömürgecilikte geç kalan bir devlet olarak Hindistan ile Akdeniz arasında kalan Anadolu'da nüfuz mücadelesine girmiştir. Bu noktadan hareketle Avusturya-Macaristan'ın Selanik'e inme mücadelesi, İtalya'nın Antalya ve Kuzey Afrika'yı ele geçirme çabaları, Fransa'nın Osmanlı Devleti'nde nüfuzunu muhafaza etme isteği, Rusya'nın İstanbul ve Boğazları ele geçirmek istemesi, İngiltere'nin mevcut sömürgelerini korumak istemesi, Almanya'nın gelişmek için zengin bir pazar gördüğü Osmanlı Devleti'ne nüfuz etme çabaları büyük devletlerin Doğu politikalarının esaslarını oluşturmuştur ¹.

Batılı şer güçler arasında Sanayi İnkılâbı'yla süreç kazanmaya başlayan emperyalizm, en acı yüzünü çok uluslu olan Osmanlı Devleti'nde göstermiştir. Yayılmacı batı, Osmanlı topraklarını nüfuz sahalarını genişletmek için bir mücadele sahası haline getirmişti. Büyük Devletler bu önemli coğrafyayı kontrolleri altında tutabilmek maksadıyla “Şark Meselesi” kapsamında azınlıkları kullanarak iç işlerimize

¹ Aydemir Okay, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Faktörü*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992, s. 22-25.

müdahale etmek ve onları kendi amaçları için araç olarak kullanmayı sömürgeci devletlerin dış politikalarının vazgeçilmez bir enstrümanı haline getirmişti.

19. yüzyıl; ABD'nin kuruluşu, Sanayi İnkılâbı, Fransız İhtilali, Almanya ve İtalya'nın milli birliklerini tamamlaması gibi tüm dünyayı etkileyen değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, kendi şartları içinde olağanüstü bir yüzyıldır. Özellikle sanayinin gelişmesine paralel olarak ihtiyaç duyulan hammadde ve pazar ihtiyacı sömürgeciliğin yayılmasına sebep olmuştur. Batı bu yayılmayı gerçekleştirmek için yeni araçlara ihtiyaç duymuştur. Bu araçlardan bir tanesi de Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkardığı “milliyetçilik ve liberalizm” olmuştur. Bu anlamda milliyetçilik ile sömürgecilik birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak beraber gelişmiştir. Avrupalılar özellikle başta Osmanlı Devleti olmak üzere hedeflerindeki çok uluslu devletlere bu araçla nüfuz etmeye çalışmışlar; azınlıkları tahrik ve teşvik etmek suretiyle emellerine ulaşmaya çalışmışlardır².

İhtilal menşeli olan milliyetçilik fikri 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar arasında hızla yayılmış ve bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1804 Sırp özerkliği, 1821-1829 Yunan ayaklanması³ ve akabinde Bulgaristan'ın bağımsızlığı⁴ Ermenilere örnek teşkil etmiş; bağımsızlıklarını kazanmak için savundukları argümanlardan biri olmuştur. Bu anlamda Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçilik Avrupa'daki gelişmelerin aksine birleştirici değil, ayrılıkçı⁵ bir karakter teşkil etmiştir.

Yazar William T. Stead Bulgaristan'ın bağımsızlığının Ermenilere örnek teşkil ettiğini “...Ermeniler, gururlu ve akıllı ırk, dik başlı oldular. Bulgarların yaptığı şeyi Ermenilerinde yapabileceğini düşündüler. Robert Koleji bağımsız bir Bulgaristan yarattığı gibi buna karışıklık olarak bağımsız bir Ermenistan yaratabileceklerini de gösterdiler...”⁶ şeklindeki ifadelerle dile getirmiştir.

² Mustafa Öztürk, “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, *History Studies*, (Ortadoğu Özel Sayısı), 2010, s. 345-346.

³ Haluk Selvi, “Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt: 2 (1), 2011, s. 42.

⁴ Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2007, s. 48-51.

⁵ Aydemir Okay, *a.g.t.*, s. 29.

⁶ *The New York Times*, 6 Aralık 1898, s. 4.

II. Mahmut, “Tebaamdan Müslümanları Camide, Hristiyanları Kilisede, Yahudileri de Havrada görmek isterim” diyerek Osmanlı vatandaşlarının din özgürlüklerine karışmamış; Ermeniler de dillerini, kültürlerini, dinî yaşamlarını ve sosyal ilişkilerini açmış oldukları cemaat okulları yoluyla sağlamışlardır⁷.

Osmanlı Devleti 600 yıllık tarihi boyunca ülkesi içinde yaşayan azınlıklara geniş hoşgörüsüyle farklı din, dil ve kültürleri bir arada tutmayı başararak onlara huzurlu bir yaşam sahası bahşetmiştir. “Millet-i Sadıka” olarak nitelendirilen Ermeni toplumu da diğer azınlıklar gibi Osmanlı Devleti’nin huzur, sükûnet ve hoşgörüsünün nimetlerinden faydalanmış; devlet içinde en üst makamlara dahi gelebilmişlerdi.

Sömürgeci batı, azınlıkları dini ve milli duygularını istismar etmek suretiyle devlet aleyhine örgütlemiştir. Bu kapsamda Ermenilerin Osmanlı topraklarında farklı yerinde dağınık olarak yaşaması ve aralarında herhangi bir mezhep birliği bulunmaması⁸ emperyalist batı tarafından kolayca oltaya takılacak av olarak görülmesine sebep olmuştur.

Bunun yanında Osmanlı Devleti’nde gerileme süreciyle baş gösteren siyasi, ekonomik ortam, Fransız İhtilâli ile ortaya çıkan “milliyetçilik” akımının tesirâtı, şer güçlerin tahrik ve teşviki, Ermeni Kilisesi ve Patriğin çalışmaları ve nihayetinde Amerikan misyonerlerin faaliyetleri⁹ Ermeni meselesinin büyüyüp gelişmesine ve bugün de devam eden bir mesele olarak kalmasına sebep olmuştur.

Büyük güçler kapitülasyonların sağladığı himaye sisteminden faydalanmışlardır. Bunun yanında Osmanlı Devleti’nin modernleşme adı altında ilan ettiği Tanzimat ve Islah Fermanı batılıların istediği ortamı sağlamasına yardımcı olurken; 1878 Berlin Anlaşması¹⁰ batının Osmanlı Devleti’ne müdahalesini kolaylaştırmıştır.

⁷ Remzi Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri”, <http://remzikilic.com/osmanli-devletinde-amerikan-misyonerlerin-ermeni-okullarinda-ermeni-milliyetciligine-etkileri.html> (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2012)

⁸ Dilşen İnce Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanı (1896)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2008, s. 20.

⁹ Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁰ Misyoner George E. White yazdığı bir eserinde Berlin Anlaşması’nın Osmanlı toprakları içinde Ermeniler ile Türkler arasında huzursuzluğu başlattığını itiraf etmiştir. G.E.White şu cümlelerle bunu ifade etmiştir: *1878 Berlin Konferansı’nda Avrupalı güçler Türk İmparatorluğu sınırlarındaki Ermeni yerleşim yerlerinde yapılacak olan reformların takipçisi olacakları sözünü vermişlerdi. Bu çok tehlikeli bir taahhüttü. Ermenileri dayanağı olmayan bir beklentiye soktu; aynı zamanda sınırlarında yaşayan*

Ermenileri kendi menfaatleri çerçevesinde kullanan büyük güçler sırasıyla Fransa, İngiltere, Rusya ve son olarak ABD olmuştur. 16.yüzyılda Ermenileri ilk olarak kullanmaya çalışan Fransa, Osmanlı toprakları içinde kendilerinin himaye edeceği Katolik Ermenilerin oluşmasına öncülük etmiştir. Aynı şekilde Ortodoks Ermenileri Rusya, Protestan Ermenileri de İngiltere ve ABD kullanmıştır.

4.2. Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkması Aşamasında ABD'nin Rolü

4.2.1. ABD'nin Ermeni Toplumuna Olan İlgisi ve Amerikan Misyonerlerin “Ermeni Protestan Milleti” Oluşturma Çabaları

Osmanlı topraklarına gelen misyonerlerin ilk hedefi Müslüman, Rumları ve Yahudileri Protestanlaştırmaktı. Müslümanların din değiştirmesi ölüm cezasını beraberinde getirdiğinden¹¹, Müslümanlar inançlarına bağlı olduğundan ve devleti karşılarına almaktan imtina ettiklerinden¹² misyonerler gözlerini diğer azınlık unsurlara çevirmek zorunda kalmıştı. Çünkü 1861 yılına kadar yani 40 yıl içinde ancak 20 Müslüman'ı Protestanlaştırebildiler. Yunanistan ise 1830 yılında bağımsızlığını yeni kazanmış bir devlet olarak kendi ulusal konularıyla meşguldü. Aynı zamanda Rumlar üzerinde Rusya'nın baskısı hakimdi. Rumlar'ın merkezi otoritesi olan Patrikhane genellikle belirli bir bölgede toplu olarak faaliyetini sürdürüyordu¹³.

Yahudiler ise ve kendi içlerinde herhangi bir mezhepsel mücadele yaşamıyorlardı¹⁴. Bunun yanında dinlerine aşırı bağlıydılar. Hristiyanlık ve Yahudilik arasında İsa'nın kanının günahını taşıma suçlamaları ile zorla din değiştirmeler, hahambaşının baskıları ve Yahudilerin seçilmiş ırk olmalarından kaynaklanan

Ermenileri kıskırtan ecnebilere pek hoşnut olmayan Türk toplumunun içinde Ermenilere karşı duyulan kin ve nefreti körükledi. Ve Avrupalı güçler sözlerinde durmadı. Misyoner batının Ermenilere sahip çıkmadığını belirttiikten sonra Amerikan misyonerlerinin bu görevi üstlendiğini sözlerine eklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. George E. White, *Charles Chapin Tracy*, The Pilgrim Press, Boston, 1918, s. 34 vd.

¹¹ Gürsoy Şahin, “Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerini Üzerine Bir İnceleme”, *Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1 (Ermeni Özel Sayısı), Haziran 2005, s. 187.

¹² Rahmi Doğanay, “Amerikalıların Antep Misyonun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Bir Deneme”, *History Studies*, Vol: 1/1, 2009, s. 19.

¹³ Erdal Açıkses, “Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 194.

¹⁴ Seçil Akgün, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 1. Uluslararası Tarih Kongresi (23-26 Mayıs 1993)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara, 1999, s. 46.

üstünlükleri¹⁵ Amerikan misyonierlerinin Yahudiler üzerinde başarısız olmalarına sebep olan başlıca amillerdir.

Amerikan misyonierler Müslümanlar, Ortodoks Rumlar ve Yahudiler arasında tutunamayacaklarını anlayınca Ermeni Gregoryanlar üzerinde yoğun çalışma kararı almışlardır. Çünkü Gregoryen kilisesinin altında ezilen Ermenilere, Ortadoks şekilciliğinin bir alternatifi olan basit ve rahat inanç olan Protastanlığı yaymak, nüfuz edebilmek daha kolaydı¹⁶. Ermenilerin merkezi yönetimin baskıcı etkisinden uzak yerde olması, kilise ile ayrılığa düşmeleri¹⁷ Amerikan misyonierlerinin Ermeniler üzerinde yoğunlaşmasının temel sebeplerindendir.

1830’da misyonierlerden Harrison Gray Otis Dwight ve Eli Smith İstanbul’dan başlayarak Ermenistan ve İran topraklarına doğru keşif gezisine çıkmışlardır. Yerli tüccarlar kılığında atlarının sırtlarında erzakları ve kamp malzemeleri ile yaklaşık bir buçuk yıl yollarda geçirmişler, gözlemlerini “Ermenistan’daki Hristiyan Araştırmaları” adlı kitaplarında toplamışlardır. Adı geçen kitap tüm zamanların en saygın misyonier kitapları arasında yerini almıştır¹⁸. Misyonierlere göre “Anadolu’daki Hristiyanların maddi ve manevi durumları fecidir. Ahlak ve maneviyat yok olmuştur. Ancak reforma tabi tutulmaları mümkündür. Osmanlı yöneticileri de buna bir engel teşkil etmeyecektir¹⁹”.

Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan 7 Mayıs 1830 tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşma’sını Anlaşmanın üçüncü maddesine göre; “Osmanlı ülkesinde ticaret yapmak için oturmakta olan Amerika tüccarı, diğer dost ülkeler tüccarı gibi, ticaret işlerinde çalıştıracakları komisyoncular hangi millet ve mezhepten olursa olsun, müdahale olunmayacak ve alışılmışın dışında davranılmayacaktır²⁰”. Bu maddeyle Amerikalılara dinine ve milliyetine bakılmaksızın herhangi birini simsar (komisyoncu) olarak kullanma hakkı veriyordu. Bu dönemde ülkede simsarlık işini Rumlar ve Ermeniler yapmaktaydı. Bu imtiyazla Amerika, Osmanlı Devleti’ne getirecekleri veya

¹⁵ Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 25, 107.

¹⁶ Seçil Akgün, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, s. 46.

¹⁷ Celal Öney, “Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika’da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, s. 211.

¹⁸ David Brewer Eddy, *What Next in Turkey*, The American Board, Boston, 1913, s. 61.

¹⁹ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika (Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyonier Okulları)*, İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s. 31.

²⁰ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, Dosya No: 1213, Gömlek No: 47508, Tarih: 29 Z 1246.

götürecekleri malların komisyonculuğunu Rumlara ve Ermenilere vermiş, böylece özellikle misyonerlik faaliyetleri açısından bu iki hedef kitleye daha rahat nüfuz edebilmiş, onlara vatandaşlık hakları bile vermişlerdir²¹.

1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlık fitilini ateşleyen Yunan isyanı ile ticarete Rum simsarların etkisi azalmış ve ortaya çıkan boşluğu Ermeni simsarlar doldurmuştur. Ermeni simsarlar Amerikan mallarını Anadolu'ya kadar götürmüşler böylece Ermeni ile Amerikan ilişkilerinin öncüleri olmuşlardır²².

Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan 1830 anlaşmasından sonra Ermenilerin durumları Türklerden daha iyi olmaya başlamış gitgide zenginleşmeye başlamışlardır. Ermeni tüccarları zamanla Amerikan vatandaşı olmuşlar; bu ülkenin koruyuculuğunda askere gitmemişler, ticareti ve küçük zanaatları ele geçirmişlerdi²³.

Osmanlı Devleti'nde Katoliklerin koruyuculuğunu Fransa ve Avusturya, Ortodoksların koruyuculuğunu Rusya üstlenmişti. Böylece devletler kendi mezheplerindeki vatandaşlarını koruma bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma imkânını elde etmişlerdi. Bu nüfuz mücadelesi ile Amerika, Almanya ve İngiltere'den gelen misyonerler, bilhassa İngiliz diplomatlarının desteğiyle Osmanlı topraklarındaki diğer mezhepten insanları Protestan yapmak için mücadele etmeye başlamışlardır. İngiltere'nin yönlendirmeleriyle başlayan bu furyayı sömürge yarışına ve misyonerlik faaliyetlerine sonradan katılan Amerikan misyonerleri etkin bir şekilde sürdürmüştür²⁴.

Amerikalı misyonerlerinin Protestan mezhebini yaymaya çalışmasından Ermeni ahali rahatsızlık duyarak şikâyetlerde bulunmuştur²⁵. Amerikalı misyonerlerin Ermenilere karşı dini propagandadan rahatsızlık duyan Ermeni Patriği, Osmanlı

²¹ Necdet Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri (Okullar, Kiliseler, Yardım Kuruluşları)*, Bilge Oğuz Yay., İstanbul, Mayıs 2007, s. 71.

²² Celal Öney, "Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması", s. 211.

²³ Oğuz Çakıl, *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri-Ermeni Münasebetleri (1890-1896)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993, s. 17-18.

²⁴ Metin Hülagü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Güz, Kayseri, 2001, s. 59-60.

²⁵ Örneğin 1843 yılında Amerikalı papazlar Erzurum, Trabzon ve Bursa'da Ermeniler arasında Protestan mezhebini yaymaya çalıştıkları zaman Ermeni halkı bundan rahatsızlık duyup şikâyetçi olmuşlardır. Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895)*, s. 4-6.

Devleti'ne müracaat ederek gerek tedbirlerin alınmasını istemiştir. Osmanlı Devleti Ermeni Kilisesi'nin yanında yer alarak 1834 yılında çıkardığı bir fermanla mezhep değişikliğini yasaklamış ve Protestanlığın yasal olmadığını çeşitli şekillerde Amerikan misyonerlerine bildirmiştir²⁶. Nitekim misyonerler bu ikazı pek de dikkate almamışlar aksine çalışmalarına yoğunluk vermişlerdir. Bu süreç içerisinde kendilerini reformist ilan eden Ermenilerin kiliseyi eleştirmesi misyonerlerin işini kolaylaştırmıştır. Bu anlamda 1838 yılında reformist hareketten etkilenen bir grup “*The Society of The Pious*” (*Dindar Cemaat-Evanjelik Topluluğu*) adında Ermeni Protestanlığının başlangıcı sayılan bir cemaat kurulmuştur. Ermeni kilisesi muhalif görüşlerinden dolayı bu cemaati “Protestanlar (Protestocular)” olarak tanımlamış; ekonomik yaptırımlar, sürgünler, hapis, aforoz gibi sert tedbirler alma yoluna gitmiştir. Olaylar tırmanınca Osmanlı Devleti bu defa Ermeni Kilisesi'ni uyarmak zorunda kalmıştır²⁷.

Osmanlı Devleti gelen baskılar neticesinde çok fazla sessini yükseltmemiş; bunun üzerine misyonerlerle Ermenilerin çekişmesini Hristiyanlar arasında bir iç mesele olarak görüp Ermenilere de kendi içerisinde birtakım tedbirler almasını tavsiye etmiştir²⁸.

Özellikle Ortodoks Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenen Rusya Protestan misyonerlerin hareketlerinden rahatsız olmuştur. Öyle ki Rus elçisi misyonerlere “*Efendimiz Çar Hazretleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestanlığı yaymanıza asla izin vermeyecektir*”²⁹ diyerek Rusya'nın tepkisini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Olayların büyümesi neticesinde Ermeni Patriğin, Protestan Ermenileri aforoz etmesi sonucu Protestan Ermeniler misyonerlerin de yardımıyla kendi kiliselerini kurmak için 1846 tarihinde “Protestan Ermeni Kilisesi Anayasası”nı hazırlamışlar; aynı yıl misyoner H.G.O. Dwight'in evini kilise olarak açmışlardır. Daha sonra 25 Ağustos 1846 tarihinde 37 erkek ve 3 kadın olmak üzere toplamda 40 üyeden oluşan³⁰, hem

²⁶ Osmanlı Devleti'nin misyonerlere uyarıları hakkında bkz. B.O.A., C..HR., Dosya No: 23, Gömlek No: 4111, Tarih: 02 Ca 1260; B.O.A., C..HR., Dosya No: 100, Gömlek No: 4959, Tarih: 29 Ca 1260.

²⁷ Mehmet Alparslan Küçük, “Anadolu'da ‘Protestan Ermeni Milleti’nin Oluşumu”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 50/2, Ankara, 2009, s. 172-176.

²⁸ Bkz. B.O.A., C..HR., Dosya No: 99, Gömlek No: 4959, Tarih: 4 Ca 1260.

²⁹ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 3, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982, s. 88.

³⁰ David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s. 71.

Osmanlı Devleti'nin hem de dünyanın ilk Protestan Ermeni Kilisesi olan "Ermeni Protestan Kilisesi"ni ("Aynalıçeşme Protestan Ermeni Kilisesi")³¹ açmışlardır.

Ermeni milliyetçiliğinin başlangıç noktası kilisenin açılmasıdır. Nitekim kilisenin açılmasının önemini Pastırmacıyan "*Ermeni kilisesi, Ermeni milletin kilise tarafından can verilen ruhunun yeniden dünyaya gelmek için yaşadığı vücuttur*"³² şeklindeki cümleyle özetlemiştir.

Kilise açıldıktan sonra sıra Protestan Ermenileri resmi bir millet statüsüne kavuşturmak kalmıştı. Amerika ve İngiliz misyonerlerinin uğraşları neticesinde Osmanlı Devleti 1850 yılında Protestanları bir "millet" olarak kabul etmiştir³³.

Misyoner Frederic Davis Greene, Osmanlı topraklarında Protestanların bir millet olarak tanınmasını ve bu aşamaya gelinceye kadar olan aşamaları kendi bakış açısından şu şekilde özetlemiştir: "*Protestan inancı ve ruhu o kadar büyüktür ki hiçbir rakamla ölçülemez. İstanbul'un 1453'te fethedilmesinden sonra Sultan II. Mehmet tüm gayrimüslimleri dini inanışlarından dolayı politik gerekçeler göstererek sınıflara ayırmış ve bu sayede insanların ortak hareket etmesi ve birlik beraberlik duyguları zarar görmüştü. Bu sınıflandırma hükümetin gayrimüslimlere olan muamelelerinde belirgin olarak hissedilmekteydi. Kiliselerden toplanan vergilere de bu davranış yansımıştı. Protestanlara hükümetin olumsuz politikalar uygulaması ve diğer mezheplere ait kiliselerin tacizleri sonucu 1850'de bir sivil Protestan Cemaati kuruldu. Bu teşkilat eski misyoner öğretilerine ve kuruluş amaçlarına aykırıydı bu yüzden bir kısım tutucu evanjelik eski kiliseden ayrılmayı reddetti ancak daha sonra bunlar şiddet ve baskı uygulanarak aforoz edildi.*

Bu gelişmelerin ardından Protestan Cemaati tüm İmparatorluk topraklarında süratle yayıldı. Diğer Ortodoks kiliselerindeki hiyerarşik düzen bu cemaatte yoktu. Misyonerler ki bunların çoğunluğu cemaatten veya Presbiteriyendi, kılavuzluk etmeye ve tavsiyelerde bulunmaya hazırды ancak hiçbiri döndürdükleri dönmeler üzerine kilise baskısı uygulamıyorlardı. Protestanlar kendilerine daha önceki nesiller tarafından aktarılan inançlara ve tevhide uygun bir şekilde sade bir başkanlık düzeni kurmuş ve

³¹ Mehmet Alparslan Küçük, *a.g.m.*, s. 174-177.

³² Aydemir Okay, *a.g.t.*, s. 37.

³³ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 31.

dini ve sivil cemaatlerini bu şekilde temsil ediyorlardı. Bu düşünce tarzı zamanla bağımsız düşünme, karakter edinme ve ilerleyici bir anlayış etrafından birleşmeyi sağladı.

Evanjelistlerin katkılarıyla misyonerler, Gregoryenler ve hatta Müslüman topluluklar üzerinde dolaylı kazanımlar elde etmişlerdi. Misyonerlerin evleri, okulları ve kiliseleri yeni gelen herkese açıktı, neşriyatları her yana ulaşıyordu, ırk ve din ayrımı yapmadan herkese hastalıkta, kıtlıkta ve sıkıntıda yardım ediyorlardı. Binlerce Ermeni, Yunan, Suriye'deki jacobitler ve diğer toplumlardan binlerce insan kendi kiliselerinden kopmadan Protestan okullarında eğitim alıyorlardı, Müslümanlar ise istisnai bölgeler hariç sultanları izin vermediği için okullara kayıt yaptıramıyordu. Bununla birlikte öğrencilere eğitimin yanı sıra yoğun telkinlerde bulunuluyor kendi mezheplerine sadık kalmakla beraber yüksek idealler peşinde koşmaları için galeyana getiriliyordu...³⁴”

İngiltere, Amerika'nın Anadolu'da ticaret kolonilerinin kurulmasına yardımcı olmuş, Amerikan misyonerlerinin rahat hareket etmesi için onları himaye etmiştir. İngiltere'nin Amerika'ya bu anlamda destek vermesinin sebebi “Protestanlığı yaymak için gelen Amerikan misyonerlerine kendi misyonerlerinin görevini devrederek özellikle Anadolu'nun orta ve doğu bölgelerinde Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı alanlarda hem Protestanlığın yayılmasını sağlayacaktı hem de ABD'nin bu bölgeye yerleşmesiyle Rusya'nın bu bölgelerdeki Ermeniler üzerindeki etkisini kırarak bir tampon oluşturmaya hedeflemekteydi³⁵”.

1858 yılında İngiltere'nin Büyükelçisi Sir Cannig, “Amerikalı misyonerlerle birlikte Protestanlığın zaferi için mücadele ettiklerini” belirtirken; Amerikan Board'ın Dışişleri Sekreteri Anderson “Bütün bunları Tanrı sayesinde, İngiltere'nin Hindistan'da bir imparatorluğa sahip oluşu ve oraya engelsiz ulaşmak ihtiyacının ilahi gerçeğine

³⁴ Frederick Davis Greene, *The American Crisis in Turkey*, The Knickerbacker Press, Newyork, 1895, s. 152-153.

³⁵ Celal Öney, “Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması”, s. 210. İngiltere Ermenileri Protestanlaştırma hususunda Amerika ile ortak hareket etse de, nüfuz bölgelerini Amerikan misyonerlere kaptırmamak için de mücadele etmiştir. Örneğin misyonerler İngiltere'nin nüfuz bölgesi olan Musul ve çevresinde tutunamamış İngiltere'nin baskısı ile kendilerine başka misyon yerleri seçmek zorunda kalmışlardı.

borçluyuz”³⁶ diyerek Amerika misyonerleri ile İngiltere arasındaki bağa açıklık getiriyordu³⁷.

Amerikan misyonerler Anadolu’da Protestan Milleti’ni oluşturduktan sonra faaliyetleriyle onların kendi içerisinde bölünmelerine yol açmıştır. Bölünme ve çatışmaları engellemek için kiliseler “Büyük Protestan Ermeni Kiliseleri” tarafından tek bir çatı altında toplanmışsa da mevcut ihtilafların önüne geçilememiştir³⁸.

Osmanlı Devleti’nde Protestanlar bir millet olma statüsüne eriştikten sonra bu cemaat üzerinde himaye hakkını elde eden Amerikalı misyonerler zararlı çalışmalarına hız verme imkânına kavuşmuşlardır. Çünkü nasıl ki Katoliklerin hamisi Fransa ve Avusturya, Ortodoksların Rusya ise Protestanların da hamisi artık İngiltere ve ABD’dir. Kilisenin çalışmalarının yanında büyük güçlerin de Ermenileri kullanıp kışkırtması üzerine Ermeni Milliyetçiliğinin zehirli tohumları atılmaya başlanmıştır.

Ermenileri tarih boyunca birçok devlet çıkarları gereği kullanmak istemiştir³⁹. ABD ve misyonerlerin amacı da Ermenileri Doğu Anadolu’da oluşturmak istediği tampon bölgede aracı olarak kullanmaktır. Ortadoğu’da rahat bir şekilde manevra alanları oluşturabilmek için kendisinin çıkarlarına hizmet edebilecek ve Rusya’nın da Akdeniz’e inmesini engelleyecek kukla bir devlet kurmak Amerika’nın nihai hedefiydi. Böylece Osmanlı topraklarının yer altı ve yerüstü kaynakları üzerinde nüfuz sahibi olabilecekti⁴⁰. Bu amaç dahilinde 1860 yılından sonra Ermenilere yönelik misyoner

³⁶ İbrahim Özcoşar, “19. Yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 18, Güz 2006, s. 14.

³⁷ İngiltere nasıl çıkarları gereği “Protestan Millet” statüsüne destek vermişse yine çıkarları gereği Ermeni olaylarında arka planda kalmayı tercih etmiş çok fazla kendini ön plana çıkarmamıştır. Dönemin Amerikan basını bu konuda İngiltere’yi Ermenilere yeterince destek vermediği için eleştirecektir. Arşiv Belgelerindeki kayıtlara göre İngiltere’nin çekimser olmasının sebeplerinden bir tanesi Mısır’da olası bir isyan korkusu ve buradaki sömürgelerini kaybedeceği korkusudur. Bu konu arşiv kayıtlarına şöyle geçmiştir: “...İngilizler Nil Vadisinde devamlı kalmak için Ermenileri feda ediyorlar. Gerçekten eğer İngiltere Ermenilere sahip çıkıp İstanbul Boğazına veya İzmir Körfezine donanma gönderecek olursa, gerek Mısır’da gerekse Kahire’nin merkezinde korkunç isyan çıkabilecektir...” Bkz. B.O.A., Y..PRK.TKM.,Dosya No: 4, Gömlek No: 8, Tarih: 14 S 1298.

³⁸ Mehmet Alparslan Küçük, *a.g.m.*, s. 179.

³⁹ ABD’den önce büyük güçlerden Rusya, Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti’ndeki emellerini gerçekleştirmek için kendi mezheplerini Osmanlı topraklarında yaşayan milletlere kabul ettirmek amacıyla Ermenileri kullanmışlar ve devlet aleyhine kışkırtmışlardır.

⁴⁰ İlknur Polat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, Cilt: LII, Ağustos 1988, Sayı: 203’den Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 633.

faaliyetlerinin başlıca 3 misyon merkezinden yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Bunlar; Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezi Türkiye Misyonu'dur⁴¹.

ABD, Protestan Ermenileri millet statüsüne erıştirdikten sonra Ermeniler için detaylarını ilerleyen bölümlerde açıklayacağımız şu faaliyetlerde bulunmuşlardır⁴².

1. Zamanla Ermenileri himayeleri altına almak.
2. Konsoloslar kurmak suretiyle Ermenileri korunarak, ilişkileri canlı tutmaya çalışmak.
3. Misyonerler ve açtıkları kurumları aracılığıyla her Ermeni ile yakın temas kurarak onları etkilemek.
4. Siyasi maksatlı örgütlerin kurulmasına teşvik etmek.
5. Silah yardımı yaparak ayaklanma başlatmak.
6. Göçe teşvik etmek vs.
7. Amerika ve dünya kamuoyunda Ermenileri haklı çıkarmak için propagandanın tüm yollarını kullanmak.
8. Çeşitli yardım kuruluşları yoluyla yardım etmek.

4.2.2. Amerikan Misyonerleri Tarafından Ermeniler İçin Açılan Kurumlar

Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan 7 Mayıs 1830 Anlaşması'nın 3. Maddesiyle Ermeni ve Rumları simsar olarak kullanmaya başlayan Amerika, süreç içersinde ilişkilerini geliştirmişler ve Ermenilere birçok kurumlar açmak suretiyle kendilerine yakınlaştırmaya çalışmışlardır. Bunun yanında Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın ilanı ve Protestanların millet statüsüne geçirilmesi, misyonerlerin Ermeniler üzerinde faaliyetlerini kolaylaştıran başlıca etmenlerdir.

⁴¹ Ayhan Doğan, "Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, Konya, Temmuz 2004, s. 275.

⁴² İlknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", s. 634; Abdülkadir Yuvalı, "Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü", *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, (17-21 Haziran 1991), Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi Yay., No: 675, Kars, 1991, s. 209-210.

Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerle misyonerlerin ilişkisi 1840'dan sonra ivme kazanmıştır. Bundaya misyonerlerin özellikle eğitim alanındaki faaliyetleri, devletin her sınıftan insanın eğitime artan ihtiyacı, misyoner okulların dinsel hüviyetinden kısmen sıyrılarak laik (dünyevi) hüviyete bürünmesi⁴³ gibi sebepler etkili olmuştur.

Amerikalı misyonerler Ermeniler için eğitim, sağlık, yetimhane, sağır ve körlük okulları, matbaa, basımevleri yanında sosyal servis merkezleri, yemek programları, konferanslar, kamplar düzenlenmiş; emekli evleri, kız ve erkek evleri açmışlardır⁴⁴.

David Brewer Eddy, Ermeniler üzerinde bıkmadan çalışan misyonerlerin çabalarını şu sözlerle tasvir etmiştir: “...At sırtında ve sade bir kamp kıyafeti ile gezen bu misyonerler köye gidiyor, sonrasında ise günahsız ve samimi bir yaşam içinde çocuklarının eğitimi için hırsla kendi kendine destek ile ve ruhsal yönden onları davet eden yeni çabalara ilham vererek ve kilise görevlileri ile toplantı yapıp kilise sorunlarını hallediyordu. Bazı yerli papaz veya liderlerin evinde uyuyor, basit aile yaşantısını paylaşıyor, okuldaki çocukları inceliyor, vaftiz ediyor, evlendiriyor ya da kilisede ağırılıyordu, bu işçiler alanın merkezine yakındı. Görev dışındaki yerlerin çalışmaları en basit türdeki görevlerdi ve misyonerlerin idari yeteneğe ve organize güce sahip olmaları gerekiyordu, ancak en önemli sempatileri İsa Aşkına olması ve Amerika'da olduğu gibi Ermenistan'da insanlar O'na göre davranmasıydı...”⁴⁵

Misyonerler ilk önce Ermenilere dini telkinlerde bulunarak onları Protestanlığa kazandırmaya çalışmış; bunu da ilk önce Anadolu'daki Ermeni kiliselerine girerek yapmaya çalışmışlardır⁴⁶.

Misyonerler Kutsal kitapları cemiyetler aracılığıyla Klasik Ermenice'ye, Modern Ermenice'ye, Ermeni karakterli harfler ile Türkçe'ye veya Türkçe karakterli harflerle Ermenice'ye ve Türkçe'ye çevirmiş bunlar matbaalarda çoğaltılarak Ermenilere dağıtılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kendisine ait bir matbaasının olmaması misyonerlerin işini kolaylaştırmıştır. Kutsal Kitap çalışmasının yanında Ermeni dili, dini ve kültürel

⁴³ Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 64-65.

⁴⁴ Mehmet Alparslan Küçük, *a.g.m.*, s. 168.

⁴⁵ David Brewer Eddy, *a.g.e.*, s. 118.

⁴⁶ Celal Öney, “Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması”, s. 212.

motifine ait yayınlar, Ermenice gramer kitapları, ilahi ve müzik kitapları, yüksekokul ve kolejler için Ermenice astronomi, fizyoloji, antropoloji, sosyoloji, biyoloji, coğrafya, matematik, din ders kitapları ve sözlükleri hazırlanmıştır. Örneğin misyoner Hamlin'in Ermenilerle beraber hazırladığı *Umham'ın Ruh İlmi (Mental Philosophy)* ve *Wayland'ın Ahlâk İlmi (Moral Philosophy)* kitapları bunlardan bazılarıdır. Misyonerler etkin olarak "Ermeni Patrikliği Akademisi"nde de aktif rol oynamıştır. İlk Protestan reformcular bu akademiden mezun olmuştur⁴⁷.

Misyonerlerin Ermeniler üzerinde etkili olduğu alanlardan biri de açmış olduğu eğitim kurumlarıydı. Bu kurumlar vasıtasıyla misyonerler Ermenileri kendi menfaatleri çerçevesinde kullanmaya başlamışlardır⁴⁸. Eğitimdeki temel amaç kültür emperyalizmini Ermeni çocuklarına aşılama suretiyle Amerikan hayranı bir toplum meydana getirmek; gelecekteki liderleri Amerikan çıkarları çerçevesinde yetiştirmektir. Bu suretle mezun olan öğrenciler tekrardan bu kurumlarda çalışıyor; aşılana milliyetçilik duygularıyla da her biri devlet aleyhine patlayan bir bombaya dönüşüyordu.

Misyonerlere göre matbaayı açıp Ermenilere yönelik kitapların hazırlanmasından sonra sıra bunları fiilen uygulamaya gelmişti. Bu anlamda çeşitli raporlar hazırlanmış ve eğitim kurumları oluşturmaya karar verilmiştir. 1824 yılında Beyrut'ta ilk Amerikan misyoner okulunun (Syrian Protestant College) açılmasından sonra, 1833 yılında Beyoğlu'nda Ermeniler için bir okul açılmıştır. Sırasıyla 1837'de İzmir Ticaret Okulu, 1840'da Bebek'te Cyrus Hamlin öncülüğünde, 1846'da Lübnan'da Van Dyek öncülüğünde birer öğretmen okulu, 1847'de kızlar için bir öğretmen okulu açmışlardır⁴⁹.

Süreç içerisinde dini eğitim yapan okullar, yerini laik eğitim veren yüksekokullara, kolejlere bırakmıştır. Nitekim 1852'de Harput'ta Amerikan Koleji (Fırat Koleji), İstanbul'da Robert Koleji, Merzifon Amerikan Koleji, Maraş'ta Merkezi Amerikan Koleji, Tarsus'ta Aziz Pavlus Enstitüsü (Tarsus Amerikan Koleji),

⁴⁷ Mehmet Alparslan Küçük, *a.g.m.*, s. 168-170.

⁴⁸ Süleyman Büyükkarcı, "Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, Konya, 2001, s. 13.

⁴⁹ Mehmet Alparslan Küçük, *a.g.m.*, s. 169.

İstanbul’da İstanbul Kız Koleji ve son olarak İzmir’de Uluslararası Kolej ve Anadolu’nun dört bir yanında çeşitli okullar açılmıştır.

Misyonerler bir azınlığı millet yapmanın ilk aşamasının “dil”den geçeceğine kanaat getirdiğinden ilk önce bu okullarda Ermeni dili ile ilgilenmişler daha sonra Ermeni Tarihi ve Ermeni Coğrafyası dersleriyle Ermeniler arasında milliyetçi fikirlerin oluşmasını sağlamışlardır⁵⁰.

Örneğin, Antep’te misyonerler tarafından kurulan Merkezi Türkiye kolejinin son sınıf bitirme tezlerinde Ermeni kültürü incelenmiştir. Zira okulun amacı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan zeki Ermeni çocuklarını buraya yerleştirip⁵¹ Ermeni milliyetçiliğini aşılama suretiyle Osmanlı Devleti’ne isyan eden militanlar yetiştirmektir. Kolejlerde özellikle medeniyet ve iktisat derslerinde öğretmenler; “öğrencilerin zihinlerinde Osmanlı Devleti’nin idare şeklinden memnuniyetsizlik düşüncesini ve siyasi sitemin değişmesi gerektiğini, eski Ermeni lisan dersleriyle eskiden Ermenistan’ın bağımsız olduğu, eski Ermeni krallığının yeniden kurulması gerektiği⁵²” düşüncesini Ermeni çocuklarına aşıyordu.

Misyonerlerin açtığı bu zararlı okullarda⁵³ Ermeni İhtilal Komiteleri’nin üyeleri de çeşitli görevlerde bulunuyor, bu okullar vasıtasıyla misyonerler Ermeniler ile komiteler arasında köprü vazifesi yapıyordu⁵⁴. Ayrıca bu okullardan mezun olan Ermeni öğrenciler, daha sonra öğretmen olarak buralara atanıyordu. Osmanlı Devleti bunun üzerine Amerikan misyonerlerinin açtığı kolejlerde mezun olan Ermenilerin kendi okullarında öğretmenlik yapamayacağını ve gayri-i Müslim öğretmenlerin şahadetnamelerinin göreve başladıktan sonra tasdik edilmesi kararını alarak bu faaliyetlerin önüne geçmeye çalışmıştır⁵⁵.

Aynı zamanda açılan bu zararlı okullar aracılığıyla ihtilâlciler Ermenilere silah da temin ediliyordu. Örneğin Bitlis’te 1895-1896 yılları arasında cereyan eden olaylarda;

⁵⁰ Gürsoy Şahin, *a.g.m.*, s. 190.

⁵¹ Bülent Çukurova, “Antep’te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolej Etkisi”, *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, Kasım 2007, s. 619,621.

⁵² Yahya Bağçeci, “Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri”, *Turkish Studies*, Sayı: 3/4, Yaz 2008, s. 179.

⁵³ B.O.A., MV, Dosya No: 35, Gömlek No: 49, Tarih: 25 Z 1305; B.O.A., Y.PRK.UM., Dosya No: 24, Gömlek No: 104, Tarih: 12 Za 1309.

⁵⁴ Yahya Bağçeci, *a.g.m.*, s. 179.

⁵⁵ Bkz. B.O.A., MV., Dosya No: 115, Gömlek No: 4, Tarih: 04 M 1325.

Ermeni kilisesi ve papaz vekili buradaki okuldaki misyoner görevliler Ermenileri isyan için silahlandırmıştır.⁵⁶ Kısacası Amerikan misyonerlerinin açtığı okullarda “siyasi propaganda, silah deposu, örgütlenme, propaganda malzemelerinin tedarik edildiği basımevi ve isyan eden öğrenciler⁵⁷” bulunduğu okullar âdetâ Ermenilerin karargâhı durumuna bir fesat ocağı haline gelmişti.

Amerikan okullarının başta Ermeniler olmak üzere diğer azınlıkları teşvik ettiği birçok defa Osmanlı Devleti tarafından dile getirilmiştir. Amerikan Board yönetiminin bu konuda ileri sürdüğü iddiaların birçoğu tutarsız ve yanıltıcıdır. Örneğin Bulgar isyanını başlatanların ve Bulgar Devleti yöneticilerinin bizzat Robert Kolej’inde yetiştiklerini çoğu kez itiraf eden misyonerler, bazen de bu okulların isyana, ihtilale sebep olmadığını ileri sürmek zorunda kalmışlardır. Örneğin Amerikan Board Sekreteri James L. Barton ; *“Türkiye’deki diğer Amerikan kolejlerinin genel müdürlerini tanıyorum. Bu kurumlar kendi duvarları içerisinde herhangi bir isyana ya da sadakatsizliğe izin vermezler. Bu tür görüşlerin çalkalandığından şüphe edildiğinde hem öğretmenler hem de resmi yazı beklemeden süratle kovulurlar. Bu okulların kurulumunda beri değişmez gelenek olagelmıştır. Amerikalının yönetici ya da öğretmen olarak görev yaptıkları bir Amerikan koleji isyan ya da sadakatsizlik öğretmek hiçbir şeyi amaçlıyor olamazlar, bu işten kendilerinin bile rahatsızlık duymaması lazım. Sonunda, elde edilen bütün ayrıcalıkları ve kuruluşun kendini bile kaybetme kesinliğiyle, bu geri dönüşü olmayan sonsuz problemlere yol açardı. Türkiye’deki Amerikan kurumları eğitimlerinde sadıktırlar ve Türk hükümeti tarafından kendilerine sağlanan ayrıcalıkları kötüye kullanmazlar. Onlar Türk öğrencilere hem yurt içinde hem yurt dışında sağduyulu hizmet için hükümetin ihtiyaçlarına cevap verebilecek dürüst, kendilerine saygıları olan kanunlara uyan vatandaşlar olmalarını öğrettiklerinden, Türkiye’nin siyasi varlığının muhtemelen en iyi korumalarıdır⁵⁸”* şeklindeki açıklamaları son derece tutarsız görünmektedir.

Eğitim kurumlarının dışında misyonerler tarafından özellikle Ermenilere yönelik hastaneler ve yetimhaneler açılmış; muhtaç halindeki Ermeni çocuklar üzerinde dini telkinler yapılmıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru yoğunlaşan Ermeni

⁵⁶ Gülbadi Alan, “Amerikan Board Okulları ve Türk-Ermeni İlişkilerinde Oynadıkları Roller”, s. 166.

⁵⁷ Celal Öney, “Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika’da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması”, s. 218.

⁵⁸ *The Washington Times*, 3 Eylül 1903, s. 4.

olaylarında Ermeni çocuklara yardım bahanesiyle misyonerler⁵⁹, Adana (Haçin/Kozan), Bitlis, Erzurum, Halep (Antep, Urfa, Maraş), Bursa, Harput, Sivas (Gürün), Amasya (Merzifon), Van, İzmit'te yetimhane açmışlardır⁶⁰. Açılan bu müesseselerde ekonomik olanaklar sunmak için Ermenilere bazı görevler de vermişlerdir⁶¹.

Amerikan misyonerler yetimhane veya yetiştirme yurtlarıyla ilgili gelişmeleri düzenli bir şekilde “American Board” a rapor etmişlerdir. Örneğin 1900 tarihinde Van Yetiştirme Raporu’na göre, toplam sayı 500’dür. Kurum açıldığından beri 117 çocuk çeşitli süreler boyunca kaldıktan sonra ayrılmış, 27’si ise ölüm nedeniyle ayrılmıştır. Raporda çocukların tavırlarından memnuniyet duyulmuş, genç bedenlerin olgunlaştıkça daha olumlu bir ruh haline büründükleri ifade edilmiştir. Özellikle kız çocukların önemine değinen misyonerler şu ifadelere yer vermiştir: “...kızlarımızın aldıkları eğitim sonucu olarak beğenildiklerini görmek ve gittikleri yerlerde özellikle geliştirici bir etki yaratacaklarını umut etmek son derece memnun edici bir durumdur. Bizden ayrılan bu kızımız muhtemelen köyün din görevlisi olarak görevlendirilecek olan bir köy öğretmeninin eşi olmaya gitmiştir. Umudum odur ki, genç adamda gördüğüm kadarıyla insanlar üzerindeki etkisi büyük ölçüde gerçek dinden yana olacaktır ve eşinin de bunda katkısının büyük olması için dua ediyoruz⁶²”. Bu rapordan anlaşılacağı üzere misyonerler yetimhaneler aracılığıyla Ermeni çocuklar üzerinde dini propaganda yapıyorlardı.

1895 yılında Urfa’da Ermeniler tarafından büyük bir isyan çıkartılmıştır. İsyanın gelişmesinde büyük rol oynayan Urfa Yetimhanesi Müdürü “Lesli”, Amerikan bayrağının asiller tarafından isyan sırasında kullanılmasına müsaade etmiştir. Zira bu yetimhanede Ermeni çocuklar barındırılmaktadır. Bu yetimhanenin zararlı faaliyetleri

⁵⁹Hatip Yıldız, “II. Abdülhamid Döneminde Diyarbakir Vilayetinde Açılan Yetimhaneler ve Vali Mehmed Halid Bey’in Vilayette Misyonerliği Önleme Çabaları”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, Diyarbakır, 2010, s. 103-116.

⁶⁰ Maraşlı bir Ermeni olan “Harutuna Stafanos Cenanyan” Ermeni cemaatini hızlı teşkilatlandırmak için 11 ayrı cemiyet kurmuştur. Adı geçen Ermeni Amerika’nın da yardımıyla Maraş’ta iki, Tarsus’ta bir, Sivas’ta da bir adet olmak üzere toplamda dört yetimhane açmıştır. Ayrıca kimsesiz yoksullar için de çalışma enstitüleri kurmuştur. Ayhan Doğan, *a.g.m.*, s. 282.

⁶¹ Seçil Akgün, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, s. 53.

⁶² *Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions*- Microfilm Reel 704.

Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Gerek Urfa hastanesi gerekse yetimhanesi Fransızlar tarafından Kuvay-i Milliye kuvvetlerine karşı bir üs olarak kullanılmıştır⁶³.

29 Ağustos 1897 tarihli arşiv belgesinde misyonerlerin Bitlis yetimhanesinden Ermeni çocuklarını alıp İstanbul ve İzmir'deki yetimhanelere yerleştirmek istediği belirtilmektedir. Bu yetimlerin Bitlis'te yetiştirilmeleri uygun olmadığından patrikhanenin de aracılık ederek yerlerinin değiştirilmesi istenmektedir⁶⁴. Misyonerlerin amacı yetimleri amaçları için kullanmak ve yeni açtıkları yetimhanelere nüfus kazandırmaktır.

7 Ağustos 1900 tarihli bir arşiv belgesinde ise; Halep, Adana ve Diyarbakır civarında Amerikan misyonerlerin açmış oldukları yetimhanelerdeki zararlı faaliyetlerden bahsedilmiştir. Halep ve Adana Olağanüstü Kumandan Vekili Ali Muhsin Bey'in verdiği malumata göre; misyonerler tarafından Ermeni çocuklar zorla bu yetimhanelere alınıyor bu suretle de Protestan mezhebinin genişletilmesine maddi ve bedeni olarak çalışılıyordu⁶⁵.

Netice itibariyle Osmanlı Devleti'nin bazı eksik noktalarını çok iyi fizibilite eden Amerikan Board misyonerleri bu eksik noktalar üzerine yoğunlaşarak Ermeniler başta olmak üzere diğer azınlıklar üzerinde etkili olmuşlardır. Devletin eğitimli insanlara olan ihtiyacı karşılayamaması, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin uzak oluşu hasebiyle otoritenin sağlanamamış olması⁶⁶ misyonerlerin işini kolaylaştıran başlıca unsurlardır.

⁶³ Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 70.

⁶⁴ B.O.A., MKT.MHM., Dosya No: 702, Gömlek No: 22, Tarih: 01 R 1315.

⁶⁵ Adı geçen belgede misyonerlerin zararlı çalışmalarına şu cümlelerle dikkat çekiliyordu: *"Haçın" Kazasında Amerika misyonerleri tarafından önceden açılmış olduğu, daha önce arz edilen yetimhane gittikçe genişletilmektedir. Ermeni çocuklarını zorla denilecek kadar yetimhaneye ve şimdi yeniden açtıkları sanayi okullarına aldırılmaktadırlar. O bölgede Protestan mezhebinin genişletilmesine maddi ve bedeni olarak çalışılmaktadır. Alman Şubesine bağlı olup sadece bu görev için gelmiş "Karpır" adındaki misyoner bu şubeye bağlı "Flekter" adındaki diğer bir misyoneri kendisine yardımcı olarak getirip, onun yardımıyla Kozan'da da bir yetimhane ve Sanayi Okulu adı altında bir yer açmışlardır. Şimdiye kadar Haçın'deki yetimhane ve okula iki yüz elli kız seksen erkek, Kozan'daki yetimhaneye de yirmi beş erkek ve altmış beş kız getirterek burada toplamışlar ve halen toplamaya devam ettikleri haber alınmıştır. Bu oku ve yetimhanelerin açıldığından, Padişah Hazretlerinin bilgisinin olup olmadığı benim bilgim dışındadır. Buralar hakkında Adana Vilayetinden açıklama istenmesi gerekliliği açıktır".* B.O.A. Y..PRK.UM., Dosya No: 51 Gömlek No: 38 Tarih: 11 R 1318.

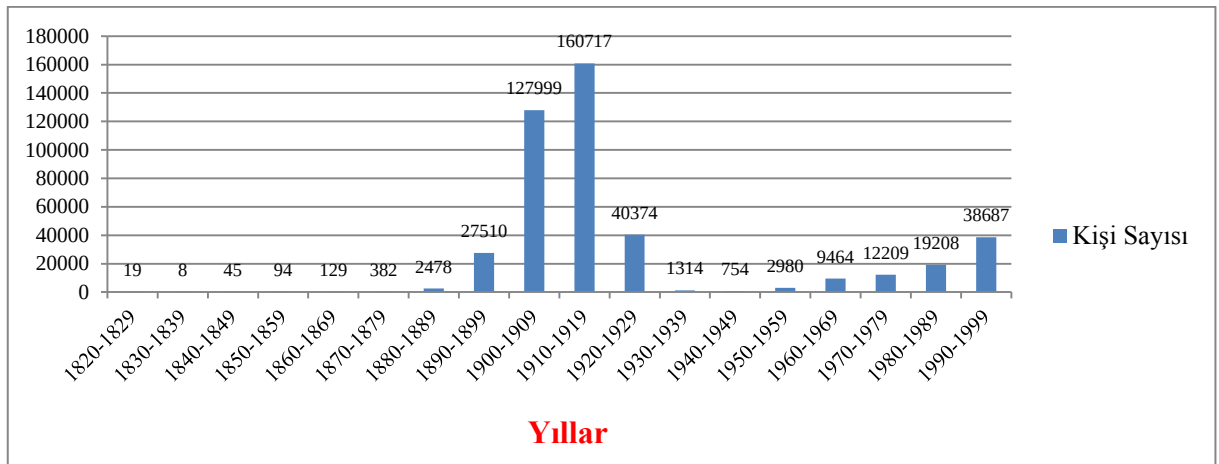
⁶⁶ Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 26.

4.3. Ermeni Olaylarının Başlama, Gelişme ve Kamuoyu Oluşturulması Aşamasında ABD'nin Rolü

4.3.1. ABD'nin Anadolu'daki Ermenileri Göçe Teşvik Etmesi

19. yüzyıl ile 20.yüzyıl başlarında “fırsatlar şehri” olarak adlandırılan yeni dünyaya yeni umutlar için dünyanın dört yanından göçler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nden de özellikle misyonerlerin teşvikiyle ABD'ye göçler yaşanmıştır. Amerika İç Güvenlik Bakanlığı'nın “Yıllık Göçmen İstatistikleri”ne göre; 19. yüzyılın son on yılında göçler artmaya başlamış, 1900 ila 1919 yılları arasında Osmanlı topraklarından yoğun olarak Amerika'ya göç hareketi olmuştur.

Grafik-1 Türkiye'den Amerika'ya Göç Edenlerin Yıllara Göre Dağılımı⁶⁷

Nüfus oranını, vasıflı eleman ihtiyacını ve ticaretini artırmak isteyen Amerika, misyonerler vasıtasıyla Anadolu'dan özellikle Ermenileri göçe teşvik etmişler⁶⁸, bu göçü kolaylaştırmak için Ermeni Yardım Cemiyeti para toplamaya başlamışlardır⁶⁹. İlk

⁶⁷ USDHS-Unites States Department of Homeland Security, *Yearbook of Immigration Statistics* :2011. Washington, D.C., September, 2012, s. 6,8. Ayrıca bkz. Campbell Gibson-Kay Jung, *Historical Census Statistics Of The United States: 1850 to 2000*, U.S. Census Bureau Washington, February 2006. <http://www.census.gov/population/www/documentation/twps0081/twps0081.pdf>.

⁶⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895)*, s. 36-37. Ayrıca bkz. Erdal Açıkse, “Amerika’dan Harput’a Harput’tan Amerika’ya Göç”, *Dünü ve Bugünüyle Harput*, C. 1, Elazığ 1999. s. 148-149. Ahmet Akter, *Tehcir Öncesi Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü (1934-1915)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 23; Nedim İpek, “Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü”, *OTAM*, Sayı: 6, Ankara, 1995, s. 260; Gürsoy Şahin, *a.g.m.*, s. 184-207.

⁶⁹ Bkz. B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 74, Gömlek No: 28, Tarih: 22 08 1896.

göç edenler ise; hapisane kaçakları, asker firarileri idi⁷⁰. Ermenilerin yanında Rum ve Lübnanlı Hristiyanlardan da göç eden vardı.

Amerikan Board misyonerleri verdikleri eğitimle ve lüks yaşantılarıyla⁷¹ Amerikan hayranlığı uyandırmış ve Ermeni öğrenciler ABD'ne gidebilmek için faaliyete geçmişlerdir. Misyonerler 1840'lardan başlayarak Ermenileri ABD'ye göndermeye başlamışlardır. Misyonerler ilk başta papaz adayı Ermenileri ABD'ndeki Teoloji Yüksek Okulları'nda eğitim aldıktan sonra yurda dönerek Protestan Kiliseleri'nde görev almak için Amerika'ya göndermişlerdir⁷².

Misyonerlerin hayat tarzları, verdiği eğitimin yanında Amerika'ya giden Ermenilerin dönüşte yaptığı propagandalar daha fazla kişinin Amerika'ya göç etmesine sebep olmuştur. Özellikle “bağımsız Ermenistan fikri”ne vurgu yapılması göçün artmasının diğer bir nedeniydi. Bu nedenle ilk önceleri eğitim ve ticaret gibi nedenlerle göç, zamanla yerini daha etkin ve inandırıcı olan siyasi göçe bırakmaya başlamıştır⁷³.

Yaklaşık olarak 1869-1890 yılları arasında 1401 Ermeni, 1890-1895 yıllarında 5500 Ermeni⁷⁴, 1897-1900 yılları arasında ise 12 bin Ermeni Amerika'ya göç etmiştir⁷⁵. Toplu olarak ilk giden Ermeniler tüccar ve öğrencilerden oluşmaktaydı. Misyoner okullarında başarılı olan öğrenciler misyonerlerin maddi ve manevi desteğini alarak Amerika'ya gitmişlerdir. Yale, Princeton gibi Amerikan üniversitelerine giden Ermeni öğrencilerin bir kısmı orada kalmışlar ve 1890 yılında 70 kişi ile oradaki ilk Ermeni lobisinin temelini oluşturmuşlardır⁷⁶.

ABD'nde okuyup pasaport sahibi olanlar Osmanlı Devleti'ne gelip iş sahibi olmuştur. Mesela, 1891 yılında İstanbul'da Amerikan vatandaşı olmuş 6 Ermeni asıllı doktor ve 2 Ermeni asıllı dişi görev yapmıştır⁷⁷. 1868 yılında İstanbul Amerikan

⁷⁰ Naki Konyalı, “Ahmet Emin Yalman'ın Kaleminden Amerika'daki Göçmen Türkler”, *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2001, S.92, İstanbul, 2001, s.27.

⁷¹ Erdal Açıkses, “Göçün Ermeni Meselesindeki Rolü Üzerine”, *Ermeni Araştırmaları, 1.Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2003, s. 5.

⁷² Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 54.

⁷³ Erdal Açıkses, “Göçün Ermeni Meselesindeki Rolü Üzerine”, s. 5.

⁷⁴ Aydemir Okay, *a.g.t.*, s. 119.

⁷⁵ Seçil Akgün, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, s. 51.

⁷⁶ Aydemir Okay, *a.g.t.*, s. 119.

⁷⁷ Yahya Bağçeci, *a.g.m.*, s. 181.

Konsoloslugu'nun verilerine göre; Amerikan vatandaşlığına geçmiş 22 Osmanlı Ermenisi varken, 1873'de 32 kişi ve 1889'da bu sayı 62 olmuştur⁷⁸.

Ermeni öğrencilerden sonra giden ikinci grup Ermeni tüccarlardır. Bunlardan bazıları Türk düşmanlığını bir ticari araç olarak kullanmaya başlamışlardır. Örneğin ABD'ye göç eden "Varjabedyan" adlı halı tüccarı 1893 yılında ABD Başkanına bir mektup göndererek Türkleri kötülemiştir⁷⁹.

Ermeniler yoğun olarak Harput'tan Amerika'ya göç etmiştir. Özellikle Fırat Koleji'nin kurulmasından sonra göç edenler sayısında artış gözlenmiştir; gidenlerin masraf ve ihtiyaçları bu kolejin görevlileri tarafından karşılanmıştır. Harput'ta yaşanan 1895 Ermeni olaylarından sonra da göç hızı artmıştır. Göçü teşvik ve organize edenler misyonerler ve konsoloslardır. Harput Protestan Ermeni Birliği'nin organizesi ile sadece bir yılda Amerika'ya 3000 kişilik göç, Osmanlı Devleti'nde yapılan tüm göçlerin % 25'ni oluşturuyordu⁸⁰. Harput bölgesinden Amerika'ya göç eden Ermeniler o kadar yoğunlaşmıştı ki, çok küçük yaşlarda kandırılan çocuklar bile anne ve babasından izinsiz olarak gitmeye çalışmışlardır⁸¹.

ABD'ye Ermeni göçünde ileri sürülen iddialardan bir tanesi Ermenilerin zulme ve baskıya uğradıkları gerekçesiyle göç ettiği noktasıdır. Amerikan basını göçlerin baskı yüzünden olduğu iddiasında bulunmuştur: "...*Alınan raporlara göre Trabzon ve Sivas'ta hükümet müdahalesi neredeyse sürekli. Çalışanlar yargılanıyor ve hapse atılıyorlar, mülkleri kamulaştırılıyor ve sonunda salıverilme gerçekleştiğinde sebep olunan zarardan dolayı her şeye yeniden başlamak zorunda kalıyorlar. Yerel halk da aynı baskıyı hissediyorlar ve özellikle Hristiyanlığı bir aydınlanma gibi gören yüzlercesi ülkeyi terk ediyor. Yüzlercesi son sekiz ayda Harput civarını terk etti ve akım henüz yavaşlamadı...*"⁸²

⁷⁸ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 19.

⁷⁹ Aydemir Okay, *a.g.t.*, s. 123.

⁸⁰ Erdal Açıkses, *a.g.e.*, s. 196-197. Ayrıca bkz. Erdal Açıkses, "Amerika'dan Harput'a Harput'tan Amerika'ya Göç", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu 1*, (Elazığ, 24-27 Eylül 1998), Elazığ 1999.

⁸¹ B.O.A., MKT. MHM., Dosya No:538, Gömlek No: 30, Tarih: 12 B 1314.

⁸² *The Sunday Star*, 5 Ocak 1908, s. 5.

Arşiv belgeleri iyice tetkik edildiğinde durumun hiç de iddia edildiği gibi olmadığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin Beyazıd Sancağı'nda göç eden Ermenilerin ekilecek arazilerinin olmaması⁸³, iktisadi sebeplerle göç edildiğinin göstergesidir.

Bunun yanında Ermenilerin baskı yüzünden gitmediklerinin diğer bir delili ise Amerika'ya göç eden Müslüman unsurlardır. Misyonerler konsoloslar ve göç tacirlerinin sağladığı imkânlarla yıllar boyunca gizli yollarla, ekonomik sebeplerle özellikle Harput, Diyarbakır vb. yerlerden Müslüman göçü de gerçekleşmiştir⁸⁴. Bunların bir kısmı orada yerleşmiş, bazıları da para kazanarak geri gelmişlerdir⁸⁵.

Giden Ermenilerin bir kısmı orada Türk aleyhtarı propagandanın kanaat önderleri olmuş, isyancı Ermenilere silah tedarik etmişlerdir. Osmanlı topraklarından Amerika'ya göçen Ermeniler, Türkler aleyhine yaptıkları çalışmalarla, Amerikan kamuoyunda Türk düşmanlığı oluşturmayı başarmışlardır.

Osmanlı Devleti, özellikle eğitim bahanesiyle Amerika'ya giden Ermenilerin asıl niyetinin, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler arasında bağımsızlık yani bir Ermeni Devleti kurma fikrini yayma amacı olduğunu, bu suretle Amerika'ya gitmelerini engellenmesi için bir takım tedbirler alınması gerektiğini bildirmiştir⁸⁶.

⁸³ Gürsoy Şahin, *a.g.m.*, s. 195

⁸⁴ Genellikle Mersin limanından kaçışların gerçekleştiği biliniyorsa da, İran ve Batum Şehbenderliklerinden pasaport alarak, Batum'dan gemilerle Hocabey, Anvers veya Hamburg üzerinden yurtdışına özellikle de Amerika'ya kaçışların gerçekleştiğini Hariciye Nezareti'ne gönderilmiş olan bir belgeden öğrenmekteyiz. Bkz. *BOA. Osm. Belg. Ermeniler Kat.* C: 10, No: 22, Tarih 16 Ağustos 1891, Sayfa: 79. Bazı kimselerin Ermeni ve Müslümanları ABD'ye götürmek umuduyla göçe ittikleri, böylece ve paralarını sızdırdıkları da bilinmektedir. Bkz., *BOA. Osm. Belg. Ermeniler Kat.* C: 11, No: 55 Tarih: 4 Ekim 1894.

⁸⁵ Erdal Açıkse, "Amerika'dan Harput'a Harput'tan Amerika'ya Göç", s.169 vd. Amerika'da oluşan Müslüman gruplar; göçmenler, öğrenciler, yerli Amerikalı Müslümanlar, yeni doğumla ve din değiştirmelerden meydana gelmiştir. Topluluklar oluşturmak suretiyle ilk gelen göçmenler Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün'den gelmişlerdir. Göçün temel nedeni, Osmanlı Devleti'nde yaşanan bazı sosyo-ekonomik sıkıntılar ile Kuzey Amerika'da yaşanan sanayileşme ve Güney Amerika'da genişleyen tarım alanlarına paralel olarak eksikliği hissedilen işgücü talebiydi. Birol Akgün, *a.g.m.*, s. 89; Adem Kara, *Yeni Kıtaya Yapılan Osmanlı Göçleri ve Neticeleri*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 66; Kemal H. Karpat, "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Volume 17, Issue 2, 1985, s. 176-180; İbrahim Görener, "Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Müslüman-Hristiyan İlişkileri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, Kayseri, 1998, s. 288.

⁸⁶ Birinci Dünya Savaşı esnasında, Ermeniler Rus kuvvetlerinin yanında yer alarak devlet aleyhinde zararlı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle Amerika'ya kaçan Ermeniler de onlara yardım için Van ve İran sınırına gelmişlerdi. Gelenlerin büyük çoğunluğunu ise Harput'tan kaçan Ermeniler oluşturuyordu. Bkz. *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi.*, Hazırlayan H. Erdoğan Cengiz, Ankara, 1983, s. 239.

Yöneticiler, emniyete ve vilayetlere bu konuya ilişkin bir genelge göndererek; tehlikeli kişilerin gitmelerinin engellenmesi sonrasında, memleketlerine kadar yol masraflarının devletçe ödenerek makul yollarla iadelerini istemiştir. Devlet almış olduğu kararla suçlu bulunan Ermenilerin yurda getirilmesi veya yakalanması hususunda emniyet görevlilerine çeşitli talimatlar vermiştir⁸⁷. Buna ilaveten eğitim ve amelelik bahanesiyle Amerika'ya gidip devlet aleyhine zararlı propaganda yapacak kişilere pasaport verilmemesi, gitmelerinin engellenmesi için de tedbirler alınması öngörülmüştür⁸⁸.

Göç eden Ermenilerin yapısı zaman içerisinde değişmiş ve Anadolu'da suça karışan, isyan çıkaran vs. gibi zararlı faaliyetlerde bulunanlar göç etmeye başlamışlardır. Göç edenler Amerikan vatandaşı olup tekrar Anadolu'ya geldiklerinde de kapitülasyonların vermiş olduğu dokunulmazlık zırhına bürünerek faaliyetlerine devam etmişlerdi. Bu anlamda Osmanlı Devleti ile ABD arasında tartışma konularından biri de Amerika'ya giden Ermenilerin Amerikan vatandaşı olup yurda dönmesi konusundadır. 1869 yılında kabul edilen bir kanuna göre Osmanlı padişahının izni olmadan Osmanlı yurttaşı Osmanlı vatandaşlığından çıkarılamazdı.

Tabiiyet değiştirip Amerika'ya giden Ermeniler “çifte vatandaşlık” avantajından faydalanıyorlardı. Ermeniler Amerikan vatandaşı olduktan sonra tekrar Osmanlı topraklarına geliyor ve Ermenileri devlet aleyhine çalışması ve kendilerine yardım etmeleri için çaba sarfediyorlardı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Amerikan vatandaşlarının Osmanlı Devleti'nde ikametlerinde Osmanlı kanunlarına uymaları noktasında ABD yetkililerine birçok defa uyarılarda bulunmuştur. Osmanlı Devleti göçten ziyade, Ermenilerin göç edip orada ülke aleyhine faaliyette bulunmasına ve tekrar ülkeye dönüp Ermeni vatandaşlarını kışkırtmasına karşı tedbirler almak istemiştir⁸⁹. Osmanlı Devleti'nin tedbir almasının bir sebebi de nüfus göçünün bir kuvvet kaybı olduğu endişesidir⁹⁰.

ABD vatandaşı olan tüccar Ermenilere de ayrıcalıklı ticaret hakkı verilen Berat (Portégé) adlı belge ile ayrıcalıklı ticaret yapma hakkı elde ediyorlardı. Bu belgeler

⁸⁷ Bkz. B.O.A., MKT. MHM., Dosya No: 533, Gömlek No: 41, Tarih: 1312 C 26.

⁸⁸ B.O.A., İ.DH. Dosya No: 1075, Gömlek No: 84332, Tarih: 1305B 18.

⁸⁹ Celal Öney, “Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması”, s. 218.

⁹⁰ Erdal Açıkse, “Göçün Ermeni Meselesindeki Rolü Üzerine”, s. 8.

Ermenilere Amerikan konsolosları tarafından temin ediliyordu. Ermeniler bu yolla devlete vergi vermiyordu⁹¹.

Ermenilerden bir kısmı ise, gizli yollarla kaçarak göç ettikten sonra, Amerikan tabiiyetine geçip bu tabiiyet değişikliğini tasdik ettirmek istemiştir. Bunlar daha çok, resmiyet kazandırarak geri gelmeyi kolaylaştırmak için yapılmıştır. Bu sebeple, geri dönmeleri engellemek istenenlerin tabiiyet değişikliği, Osmanlı Devleti'nin bilgisi dahilinde olsa dahi, geri dönmelerine müsaâde edilmemesi de karara bağlanmıştır⁹².

Amerika, artan yoğun göç ve Osmanlı Devleti'nin baskısıyla özellikle Suriye ve Cebel-i Lübnan'dan gelen yoğun göçlere engel olabilmek amacıyla çeşitli sözleşmeler yapmak zorunda kalmıştı. Örneğin Amerika'ya gelen göçmenlerden pasaporttan başka, suçlu olmadıklarına dair bir belge istenmesi gündeme gelmiştir⁹³.

Özetlemek gerekirse günümüzde ABD'nde Türkler aleyhine lobi çalışmaları yapan Ermenilerin çekirdek kadrosu, incelediğimiz dönemde Amerikan misyonerlerinin teşvikiyle Amerika'ya göç eden kişilerden oluşmaktadır. ABD'ye göç eden Ermeniler Osmanlı topraklarında iddia edildiği gibi baskı ve zulümlerden değil; tahsil görmek, maddi sıkıntılardan kurtulmak ve Amerikan misyonerlerinin desteği ile Türkler aleyhine faaliyet göstermek amacıyla gitmişlerdir. Netice itibarıyla göç Ermeni ile Osmanlı vatandaşları arasında mevcut olan kin ve kargaşayı daha da arttırmıştır.

4.3.2. Osmanlı Devleti'nde Ermeni Olaylarının Başlaması ve Dünya Kamuoyunda Türkleri Kötü İmajla Göstermek İçin ABD'nin Çalışmaları

Batının ve diğer gelişmelerin etkisinin yanında Amerikalı misyonerlerin teşvik ve tahrikleri 19. yüzyılın sonuna doğru meyvelerini vermeye başlamış; birçok Ermeni isyanı ve tedhiş olayları cereyan etmiştir. Bu isyanların fikri ve fiili zeminini misyonerler hazırlamıştır. Öyle ki Ermeni çetelerinin yuvası olan Amerikan misyoner okulları Ermeni isyanlarının teorisini hazırlamış, isyancıları milli, dini telkinlerde

⁹¹ Nejla Günay, "Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri", *Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2008, s. 108.

⁹² Örnek için bkz., B.O.A., Y.A. R.MT, Dosya No: 115, Gömlek No: 28, Tarih: 26.10.1319

⁹³ Bkz. B.O.A. B.E.O., Dosya No: 3919, Gömlek No: 293919, Tarih: 1329 B 28; T.C. B.O. A, B.E.O., Dosya No: 3928, Gömlek No: 29, Tarih: 1329 Ş 19.

bulunmuş, onların yetiştirilmesi ve korunması⁹⁴ hususunda azami gayret sarf ederek Ermenileri patlayan bir bomba haline gelmiştir.

Aynı zamanda Bulgaristan'daki ayrılıkçı hareketler de Ermeniler için örnek olmuştur. Berlin Anlaşması'na güvenerek batıyı ve Amerikan misyonerlerinin desteğini alan Ermeniler, Anadolu'da birçok olaylara sebebiyet vermiştir.

Özellikle Osmanlı Devleti'nden göç eden bazı Ermeniler orada ihtilâl komiteleri oluşturmuştur⁹⁵. Ermeni olaylarının en büyüğünü Ermeni Hınçak Terör Örgütü başlatmıştır. Erzurum Olayı (1890), Kumkapı Gösterisi(1890), Sason İsyanı (1894) Babiâli Olayı (1895) ve Zeytun İsyanı (1895) bunlar arasındadır. Ermeni Taşnak Terör Örgütü'nün başını çektiği olaylar ise; Osmanlı Bankası Baskını (1896), II. Sason İsyanı (1903)ve II. Abdülhamit'e Suikastı'dır(1905)⁹⁶. Bu Ermeni çeteleri Amerika'dan Rus, İran ve Muş sınırından Batum ve Kars'a silah kaçırarak buradaki Ermenileri silahlandırıyordu⁹⁷.

Ermeni komitelerinin başlıca iki temel amacı bulunmaktaydı: Birincisi katliamlarla bölgedeki Müslümanları oradan uzaklaştırarak belirli bir nüfus çoğunluğu oluşturmak, ikincisi de büyük güçlerin müdahalesini sağlamak amacıyla bölgede iç karışıklıklar çıkarmaktı. Bölgedeki halkı kışkırtan Ermeniler en küçük olayı bile büyüterek dünya kamuoyunda “katliam yapan Osmanlı Devleti” imajı oluşturmak istemişlerdir. Böylelikle büyük güçleri o bölgeye ıslahat yapmaya teşvik etmek isteyen Ermeniler her ıslahat hareketinin Ermenileri muhtariyete kazandıran bir adım olarak görmek istiyorlardı⁹⁸.

Osmanlı Devleti bu ihtilalcilerin farkındadır. Nitekim Arşiv belgesine göre Osmanlı Devleti'nin görüşü şu şekildedir: *“Yabancı ülkelerde ve çoğu Amerika Birleşik Cumhuriyetlerinde olan Ermeni İhtilalcıları, Amerika'nın kendilerine olan bakışını güzel yönde kazanmak ve birde mümkün olursa Amerika'nın Osmanlı Devletine karşı düşmanca hareket yapmasını sağlamak niyetiyle bütün Anadolu'da ihtilal yapmak üzere*

⁹⁴ Abdülkadir Yuvalı, “Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü”, s. 204-205.

⁹⁵ Bu cemiyetler için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895)*, s. 111-119, 138-142.

⁹⁶ Haluk Selvi, *a.g.m.*, s. 47. Diğer Ermeni isyanları için bkz. Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 31-32.

⁹⁷ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 2795, Gömlek No: 64, Tarih: 19 12 1903; B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 2743, Gömlek No: 60, Tarih: 01 07 1908; B.O.A., HR.TO., Dosya No: 360, Gömlek No: 72, Tarih: 21 07 1908. Ayrıca bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895)*, s. 30.

⁹⁸ Aydemir Okay, *a.g.t.*, s. 44.

büyük bir fesat çıkarmaya karar vermişlerdir Buraya Amerika pasaportuyla her gün bir hayli ihtilalcı gelmekte ve kendilerinin şeytanca düşüncelerini uygulamalarına izin verilmektedir⁹⁹”.

Ermeni olayları başlamadan evvel ABD sağlanan yardımların da etkisiyle “Marzaran” ve “Avis from Mont Ararat in Armenia” isimli yazılarla Amerika’da Ermenilere silah eğitimi verilmiştir¹⁰⁰.

ABD ve Avrupa’dan toplanan paralarla silahlar almış ve Anadolu’ya getirmişleridir. Ermeni ihtilalciler ABD’de 50.000 Martini Henry, 75.000 tabanca, 2 milyon tüfek, tabanca mermisi ve dinamitler satın alınmıştır. Ermeniler “Ermeni Dostları Birliği Derneği”ni kurmak suretiyle yardım faaliyetlerine Amerika’yı katmışlardır¹⁰¹.

Amerikalı misyonerler ve diplomatlar bu isyanların destekleyicisi olmuş, bazen de bilfiil olayların içerisinde yer almışlardır. ABD’den getirilen silahlar Ermeni çetecilerine dağıtılmış bu silahlar da genellikle misyonerlerin açmış oldukları kurumlarda saklanmışlardır¹⁰².

Ermeni olayları ilk defa 1890 yılında Erzurum’da çıkmıştır. 1892 yılında Merzifon’da Amerikan misyonerlerin tahrikleri sonucu Ermeni olayları çıkmaya başlamış buradaki Amerikan koleji isyancılar tarafından yakılmıştır. Tutuklanan isyancıların itirafı üzerine broşür, bildiri gibi propaganda malzemelerinin bu okuldaki matbaada basıldığı ortaya çıkmıştır¹⁰³.

⁹⁹ B.O.A., Y..PRK.TKM., Dosya No: 30, Gömlek No: 32, Tarih: 07 B 1311.

¹⁰⁰ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 86. Amerika’da Ermenilerin asker usulü şeklinde talim yaptıklarına dair bilgi için bkz. B.O.A., HRS.SYS., Dosya No: 2742, Gömlek No: 12, Tarih: 19 03 1899.

¹⁰¹ Haluk Selvi, *a.g.m.*, s. 48.

¹⁰² ABD’den Ermeniler için silah getirilmesi ve misyoner kuruluşlarında silah saklanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. B.O.A., A. MKT.MHM., Dosya No: 500, Gömlek No: 57, Tarih: 04 Za 1307; B.O.A., ZB., Dosya No: 44, Gömlek No: 32, Tarih: 02 Ma 1310; B.O.A., Y..MTV., Dosya No: 73, Gömlek No: 156, Tarih: 22 C 1310; B.O.A., Y..PRK.BŞK., Dosya No: 31, Gömlek No: 101, Tarih: 29 Z 1310; B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2063, Gömlek No: 83, Tarih: 08 Ra 1311; B.O.A., Y..PRK.KOM., Dosya No: 8, Gömlek No: 43, Tarih: 08 R 1311; B.O.A., Y..PRK.AZN., Dosya No: 7, Gömlek No: 20, Tarih: 28 B 1311; B.O.A., DH.MKT., Dosya No: 2072, Gömlek No: 9, Tarih: 23 Ca 1313.

¹⁰³ Gürsoy Şahin, *a.g.m.*, s. 198.

Aynı şekilde 1895 Harput'ta meydana gelen tedhiş olaylarında da misyoner okulları yakılıp yıkılmıştır. Örneğin 11 Kasım 1895'de Fırat Koleji'nin iki binası yanmış, diğer binalar da zarar görmüştür¹⁰⁴.

1892-1893 yılları arasında yaşanan isyanda Merzifon Amerikan Koleji adeta Hınçak komitesinin karargâhı durumuna gelmişti¹⁰⁵. 1901 yılında Amerikalı misyonerler tarafından açılan İzmit'teki Bahçecik Protestan Okulu'nun müdürü bölgede ihtilal hazırlığı ile ilgilenmiştir. Bu kapsamda bölgedeki Ermenilere silah dağıtılmasında, Truşak ve Hınçak adlı Ermeniler propagandaya hazırlayan gazeteleri gizli bir şekilde bölgeye sokulmasında yardımcı olmuştur¹⁰⁶.

Bu olaylarda önemli rol oynayan Amerikan elçiliği siyasi işlerle uğraşmamaları için Amerikan Board misyonerlerine tebligatta bulunmuş ise de bu formaliteden öteye gidememiştir¹⁰⁷.

Ermeni olaylarından sonra misyoner George E. White, Ermenilerin özgürlüklerine kavuştuklarını, eskiden baskı altında yaşadıkları iddiasını şu sözlerle ileri sürmüştür: *“Bir canın yitirilmesi her zaman zordur, ancak 1895'ten bu yana geçen on yıldan bu yana tüm Ermeniler kaybettikleri hayatlardan çok daha fazla insan gücü, zenginlik, ilerleme kaydetti. Tekrardan özgürlüklerine kavuştukları için hayatların zevk almaya başladılar. Marsilya şarkısı (Fransız Milli Marşı) hiçbir çalınamaz ve söylenemezdi, çünkü özgürlüğün sembolüydü. Hiç kimse bir şehirden başka bir şehre özel izin olmadan seyahat edemezdi, bu izinde yetkililerin keyfine kalmıştı. Tevrat'tan alıntı ile hazırlanan vaazlar okutulamazdı çünkü kölelikten kurtuluşu anımsatıyordu ve yetkililer tarafından isyana çağrı olarak algılanabilirdi. Tüm posta ve telgraf yazışmaları sansürleniyordu. 1902'de birçok genç öğrenci Amasya'da tutuklandı. Suçları isyana teşvikti, devrimsel bir tema içerdiği düşünülen bir ya da iki vatani ve ulusal ilahi söylemeleri isyana teşvik olarak değerlendirilmişti. Bu gençler bir yıldan fazla hapis yattıktan sonra mahkemeleri sona erdi, birkaçı beraat ederken diğerleri*

¹⁰⁴ Erdal Açıkse, “Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, s. 198.

¹⁰⁵ Gürsoy Şahin, *a.g.m.*, s. 194.

¹⁰⁶ Özgür Yıldız, “İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, Cilt: 5, Sayı: 10, Yaz 2012, s. 104.

¹⁰⁷ Metin Hülal, *a.g.m.*, s. 79.

suçlu bulundu ve birer yıl hapis cezasına çarptırıldı. Zaten hep beraber bir yıldan fazla hapis yattıkları için hep beraber serbest bırakıldılar¹⁰⁸”.

Özellikle basın-yayın yoluyla Ermeniler sistemli bir şekilde propaganda faaliyetlerini sürdürüyordu. Bu sistem şu şekilde işliyordu: “Önce küçük Asya’da zoraki bir olay çıkarılıyor, bunu yerel makamların Ermenileri tutuklaması takip ediyordu. Orada bulunan Ermeni din görevlisi olayı patrikliğe, konsolos bağlı olduğu sefiri ve bakanlığına, misyoner de bağlı bulunduğu teşkilâta, arzu ettiği gazete ve konsoloslara intikal ettiriyordu. Onlardan da dünya basınına intikal ediyordu. Haberler de her kademedede çarpıtılıyor ve çeşitli yorumlara vesile oluyordu¹⁰⁹”.

Misyonerlerin Ermenilerin taleplerini Amerika ve batı kamuoyuna ulaşmasını¹¹⁰ temin noktasında verdiği destek sayesinde; Ermeniler taleplerini, sözde Anadolu’da maruz kaldığı mağduriyeti, dünya kamuoyuna aktarma fırsatı bulmuştur. Misyonerler Boston başta olmak üzere Avrupa’nın belli başlı merkezlerine yazdıkları yalan yanlış raporlarla, çoğu zaman yayımlanan imzasız mektuplarla oradaki kamuoyunu Ermeni lehine Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmışlardır. Misyonerler bu türden zararlı haberleri genellikle Ermeni tercümanlarından tedarik etmişlerdir.

Bu mektuplarda “Ermenilerin zaruret içinde oldukları, Osmanlı memurlarının Ermenilerden fazla vergi aldıkları, kilise ve ibadethanelerde ayinlerini yapmalarına engel oldukları, günahsız kimseleri hapse attıkları ve orada işkenceler yaptıkları, Ermeni köylerine Kürtleri hücum etmeye teşvik ettikleri¹¹¹” şeklinde Ermeni lehine haberler yer alıyordu.

Amerikan basınından Ermeni olayları ile ilgili bazı manşetlere göz atmamız bile bu konuda ne kadar taraf olduklarını; Ermeniler ile misyonerler tarafından nasıl yönlendirildiklerini gözler önüne sermeye yeterlidir: “*Ermeni Mezalimleri¹¹²*”, “*Müslümanların Korkunç İşleri¹¹³*”, “*Daha Fazla Soykırım, Türkler İhtirasla*

¹⁰⁸ George E. White, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁰⁹ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 155.

¹¹⁰ Fatih Gencer, “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerikan Vatandaşlarına Yönelik Politikası”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 46, 2009, s. 250.

¹¹¹ Yahya Bağçeci, *a.g.m.*, s. 182.

¹¹² *Brooklyn Eagle*, 5 Aralık 1894, s. 12.

¹¹³ *Brooklyn Eagle*, 16 Kasım 1895, s. 1.

Ermenileri Yok Etmeye Çalışıyorlar”, “*Ermenistan’daki Türk Kasaplığı*”¹¹⁴, “*Galata Katliamları Son Ermeni Dehşetleri*”¹¹⁵, “*Türkiye’de Korkulan Hristiyan Katliamı*”¹¹⁶”.

Bu gazetelere gelen haberler az önce değindiğimiz gibi isimsiz ve imzasızdır. Örneğin, “*Brooklyn Eagle*” sütunlarında bu konu hakkında şöyle bir haber yer almaktaydı. “*Önceleri Marsovan’da Amerikan üniversitesinde profesörlük yapmış ve iyi bilinen bir Ermeni olan Dr.G. Thoumainn, şu an Konstantinapol’de bulunan bir Amerikalıdan Türklerin Ermenistan’da uyguladıkları vahşetin çok ince detaylarını içeren bir mektup alır*”. Mektubun sahibi şu şekilde devam ediyor:

“*Muş yakınlarında yirmi beş Ermeni köyü sakini acımasızca katledilmiştir, evleri yakılmış ve Sultanın en gözde birliği olan Hamidiye süvarilerinin ellerinde harap edilmiştir. Kurbanların sayısı 6000’e ulaşmıştır. Bunun yanı sıra, iki ya da üç köyün halkı İslam dinine geçmeye zorlanmıştır. Asıl dramatik olan bu gerçeği tüm elçilikler gayet iyi biliyor ve dahası tüm bunların Sultanın bilgisi dahilinde olduğu da iyi biliniyor. İki gün önce, Türk Resmi Gazetesi Sultanın Hamidiye süvarilerine altın keseler hediye ettiğini bildirdi. Barbarlığın detaylarına muhtemelen İngiltere’de inanılmayacaktır. Ancak, kardeşim, kadınları ezdiler ve canlı bebekleri mızraklarında taşıyarak muzaffer bir tören alayı düzenlediler. Bu haberler burada çok iyi biliniyor ancak kimse konuşmaya cesaret edemiyor*”¹¹⁷”.

Misyonerlerden temin edilen haberler önce İstanbul’a geliyor, oradan dünyaya yayılıyordu. Misyonerler bu haberleri aynı zamanda İngiliz Büyükelçiliği’ne de gönderiyordu. Nitekim İngiliz Büyükelçisi “*misyonerler olmasa hükümetinin yapılan kötülüklerden haber olmayacak*”¹¹⁸” diyecek kadar Amerikalı misyonerleri himaye ediyordu.

“*Londra Protestan Cemiyeti*” tarafından da mitingler düzenlenmiş; misyonerlerden Herrik ile Mösyö Dayvayet burada birer konuşma yapmışlardır. Bu

¹¹⁴ *The Sun*, 5 Ocak 1896.

¹¹⁵ *Brooklyn Eagle*, 27 Eylül 1896, s. 23.

¹¹⁶ *The Washington Times*, 16 Eylül 1914.

¹¹⁷ *Brooklyn Eagle*, 5 Aralık 1894, s. 12.

¹¹⁸ Ohannes Kılıçdağı, “Abdülhamid Misyonerleri Neden Sevmiyordu?”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 154, Ekim 2006, s. 63-64.

mitingde “Ermeni Hristiyanlarını Müdafaa Komitesi” adıyla bir komitenin toplanılmasına karar verilmiştir¹¹⁹.

Hınçak ve Taşnak Terör örgütlerinin dışında Bostan’da “Ermeni Dostları Birleşik Derneği” kurulmuştur. Bu derneğin başlıca üyelerini Amerikalılar oluşturuyordu. Derneğin temel amacı Amerikan ve Avrupa kamuoyunda Ermeniler lehine bir düşünce yaymaktı. Bunun dışında “Phil-Armenic” derneği kurulmuştur. Bu dernek 19 Ağustos 1893 tarihinde yaptığı bir toplantıda Osmanlı Devleti aleyhine bir takım kararlar almışlardır. Benzer şekilde kurulan “Milli Coğrafya Derneği”, “Ehli Salib Derneği”, “Ermeni Milli Derneği”, “Hristiyanlar İçin Çalışan Gençler Derneği”, “Fresno Ermeni Vatanperverler Derneği” adındaki kuruluşlar aynı amaca hizmet etmişler, başta Amerika olmak üzere dünya kamuoyunda Türkleri gözden düşürmek için çaba sarfetmişlerdir¹²⁰.

Sason İsyanı esnasında kaçan Ermeniler Londra üzerinden Amerika’ya gönderilmiştir. Amerikalı misyoner Green, Londra’daki bu Ermenileri kışkırtarak Sason olayları hakkında “Times” gazetesine açıklamalarda bulunmasını istemiştir¹²¹.

Ermenilerin neden olduğu olaylardan biri de “Osmanlı Bankası Baskını” veya “Galata Olayları”dır. Osmanlı Bankası’nın Ermenilerce hedef seçilmesinin nedeni, burada yabancı uyruklu kişilerin de hedef olarak seçilmesiydi. Böylece yabancı devletler de işin içine girmiş olacaktı. Bunun dışında binanın dinamitle havaya uçurulması sonucu para ve mal kaybına sebep olmak da diğer sebepti. Çıkan olaylarda çok sayıda Müslüman hayatını kaybetmiş; dağılan Ermeni çeteleri asker, polis, jandarma ve halktan birçok kişiyi acımasızca öldürmüşlerdi. Olaylar durulduğunda Ermeni kiliselerinde, evlerinde, fabrika, işyerlerinde yapılan aramalarda çok sayıda silah ve patlayıcı maddeler ele geçirilmiştir¹²².

Galata olaylarında ABD basını yine tarafgirlik yaparak Ermenilerin sözcülüğünü yapmışlardır. Gazete olayların Ermeni devrimciler tarafından başlatıldığını kabul etmekle beraber ilginç bir şekilde “*Konstantinapol’dan gelen raporlar ve bu ülkedeki*

¹¹⁹ Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 76.

¹²⁰ Bu dernekler ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 64-83.

¹²¹ Celal Öney, “Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika’da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması”, s. 221.

¹²² Vahdettin Engin, *II. Abdülhamit ve Dış Politika*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s. 48-51.

*misyonerlik şubelerinden gelen mektuplar gibi tüm bilgi kaynaklarından Türklerin Ermenilere yaptığı soykırım ile ilgili ek detaylar yağıyor. Bu mezalim dehşeti, Ermeni devrimcilerin Galata'da Osmanlı Bankası'na gasp ettikleri günden beri korkunç şekilde artmış durumda...*¹²³” şeklinde yorumlar yapmaktan çekinmemiştir. Olayı başlatan isyancılar Marsilya'ya giden bir Fransız Deniz Ticareti Şirketi olan Messageries Maritimes'a ait Gironde adlı gemiye bindirilip kaçmışlardır. İsyancılar Marsilya'dan ABD'ne gitmek için plan yapmışlardır. Osmanlı Devleti bu tutukluların iade edilmesi konusunda Fransız Hükümeti'nden bir talepte bulunduyorsa da isyancıların Osmanlı Devleti'nde “himaye belgesi” olarak gitmiş olduklarından iade talebi uygun bulunmamıştır¹²⁴.

1909 Adana olaylarında da ABD'deki birçok Ermeni gösteriler ve mitingler düzenleyerek Ermenilere yardım edilmesi istenmiştir¹²⁵. Amerikan kamuoyu Adana olaylarından her zamanki gibi Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutmuştur. “New York Times” gazetesine demeç veren Ermeni Komitesi Amerika Konseyi Eski Başkanı M. Simbad Gabriel, II. Abdülhamit yönetiminden sonra 1908 Meşrutiyet'in İlanının Osmanlı Devleti üzerinde bir etkiye sahip olmadığını iddia etmiştir¹²⁶.

¹²³ *Brooklyn Eagle*, 27 Eylül 1896, s. 23.

¹²⁴ *The New York Times*, 5 Eylül 1896, s. 5.

¹²⁵ Aydemir Okay, *a.g.t.*, s. 124.

¹²⁶ Ermeni Komitesi Amerika Konseyi Eski Başkanı M. Simbad Gabriel, devamla şunları söylemiştir: “Abdülhamid, Türk ruhunun, yani Hristiyan medeniyetini ve gücünü tam anlamıyla kıskanmaktan kör olmuş kötü niyetli ruhun ve sonuç olarak da Türkiye'deki aile yapıları ve ahlaki fikirleri açısından Müslüman komşularından çok Avrupalı ve Amerikalılara benzeyen Hristiyan ırklara nefret duyan ruhun en göze çarpan simasıydı. Genç Türklerin partisi devrimde başarılı olunca ve ırkı ya da mezhebi ne olursa olsun Osmanlı himayesindeki her halka eşitlik ve adalet getireceklerini iddia ettiklerinde, Hristiyanlar, Osmanlı topraklarında yeni bir Türk jenerasyonu ruhunun canlandığına inanmaktan mutluluk duydular. Samimi çevreler insanlık adına, bu anayasal partinin her hareketini büyük bir sempati ve ilgiyle takip ettiler. Bizim algımıza göre, ittihat ve terakki partisinin üstlendiği görev, Osmanlı halklarını kılıçla değil de eşit hakların sunulması ve adalet gibi meşhumlarla, hayati reformların derhal gerçekleştirilmesi, can, şeref namus ve özel mülk güvencesi vererek yeniden fethetmekti. Böylelikle sempati kazanılacak ve birlik ve bütünlük sağlanacaktı. Jön Türkler kendilerini bu büyük göreve yakışır şekilde kanıtlayamadılar. “ittihat”ın yeterliğini düşünüp “terakki”den kortular. Anayasayı, bir adalet ve eşitlik aracı olarak değil de Avrupa'nın iç işlerine karışmamasını sağlamak amacıyla tasarlanmış bir önlem olarak gördükleri izlenimini yarattılar. Ermenilerle kurdukları dostane ilişkilerin üstünden geçen dokuz ay boyunca, valiler ofislerinde işlerine devam ederken, ermeni olaylarında işkence yapan en alt düzeyde de olsa bir tek kişi adalet önüne getirilmedi. Bu valilere soykırımla yönetimin akla gelebilecek en kötü şey olduğu biraz olsun anlatılmamış olduğundan, Adana vilayetinde hem vali hem de askeri komutan geçen hafta, en utanç verici Müslüman sempatizanlılığını yapmak adına, daha iyi katledilsinler diye Ermenileri binlerce kişinin kollarına bıraktılar. Artık modern dünya bu memurların bu acınası arsızlıklarını kimlerin cesaretlendirdiğini öğrenmeyi ve bu katliamdan sorumlu olan kişilerin en katı adalet sistemiyle yargılanıp yargılanmayacaklarını merakla bekliyor. Genç Türklerin bu çok ciddi olayda yetkilerini, Türklerin genci ya da yaşlısı fark etmez, Ermeni kardeşlerini yönetemeyecek kadar tahammülsüz ve sevemeyecek kadar kalpsiz olduklarına dair artan inancı zayıflatmak ya da

Amerikan basınının yanında halde Ermeni gazeteleri de benzer şekilde yayınlar yapmaktan geri durmamıştır. Örneğin; “Truşak” adlı Ermenice fesat gazetesinin 26 Ekim 1898 tarihli nüshasında yazılan yazılar kanaatimizi destekler niteliktedir¹²⁷.

Bu dönemlerde Ermeni meselesi ile ilgili yazılan dergiler, kitaplar, makaleler Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilişkilerde ticaretten daha önemli hale gelmiştir. Misyonerler bulundukları bölgede ve çevrelerinde olup bitenleri rapor etmişler bazen de bunları kitap haline getirmişlerdir. Örneğin misyoner Frederic Davis Greene’nin “Osmanlı Topraklarında Ermeni Buhranı ve 1894 Kıtâli ve Vukuat-ı Mukaddimesi ve Tafsilatı” ve “Türkiye’de Ermeni Krizi¹²⁸” adlı kitapları Ermenileri savunmak için kaleme alınmıştır. Yine Van’da görev yapan bir misyonerin “Ermeni Buhranı” adlı kitabı Sason olaylarında Ermenileri haklı göstermiştir¹²⁹. Alicia Coroman’ın “Fırat’ın Kızı”¹³⁰, E. Munsell Bliss’in “Türkiye ve Ermeni Vahşeti¹³¹” adlı eserleri de benzer kitaplardandır.

Örneğin misyoner Frederic Davis Greene “Türkiye’de Ermeni Krizi” adlı eserinde sözde “Savunmasız Hristiyan Vatandaşlar Katledildi” başlığıyla yazdığı yazıda bir istatistik yaparak sözde katledilen Hristiyanların bölge ve sayılarını nakletmiştir.

güçlendirmek konusunda nasıl kullanacakları konusu son derece hayati”. The New York Times, 5 Mayıs 1909, s. 10.

¹²⁷ Gazete bu nüshasında şu yazıya yer vermiştir: “Özet olarak Ekim ayının yirmisinde bir mücadele meydana gelip, Agopyor ile taraftarları kasabamızdan yarım saat uzakta Papşet Köyünde bulundukları hükümete haber verilmiş, gönderilen asker köy ile civardaki dağları kuşatmıştır. Agopyor da taraftarlarıyla kendisi çıkıp savaşa uygun bir yer seçmek istemiş ve arkadaşlarına: Kavga edin karşıdaki taşlığa çıkın demiştir. Adı geçenler savaşarak karşıdaki tepeye çıkarlar, bu esnada birinin ayağı kurşundan hafifçe yaralanır. Tepede bir mevki tuttuktan sonra kendileri kurşun yağdırırlar. Savaş iki saat sürüp, Osmanlı bölüğü kuşatıldığı mevkiden baş kaldıramaz ve kumandan da kızıp top ile başka asker getirmek üzere şehre gider. Vali, adı geçene nasıl oldu diye sorduğunda kumandan, bu defa bir taneleri bile elimizden kurtulamaz. Ya hepsini kırarız ya da diri olarak ele geçiririz demiştir. Kürtler ve şehrin alt tabakası da yetişmişler ise de fedailerin kurşunlarından pusulayı şaşırmışlar ve serçe gibi dağılmışlardır. Saat altıda toplar atılıp düzenli askerler şiddetle savaşmışlardır. Fakat top mermileri fedailerin başları üzerinden geçtiği halde toplam olarak dört kişi şehit olmuştur. Saat onda fedailerden sekiz kişi vurulur. Böylece savaş akşama kadar devam ederek o esnada Agopyor ile etrafındakiler bir taraftan gizlice kaçtıkları halde, Osmanlılar bunları durdurmak için ateş ediyorlarmış. Kayıplarının otuz kişi olduğu tahmin ediliyor. Anılan günde kasabadaki Türkler Ermenilerin dükkânlarına hücum ederler. İki Ermeni ölür ve otuz kişi de yaralanır. Hükümet karışıklığın önünü almıştır...” B.O.A., Y..PRK.TKM., Dosya No: 30, Gömlek No: 62, Tarih: 12 N 1311

¹²⁸ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 2739, Gömlek No: 36, Tarih: 10 4 1895.

¹²⁹ Metin Hülagü, *a.g.m.*, s. 61-62.

¹³⁰ Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”, OTAM, Sayı: 3, s. 9

¹³¹ Edwin Munsell Bliss, *Turkey and The Armenian Atrocities*, Hubbard Publishing Co., Filedelfiya, 1896.

Tablo-15 Misyoner F.D. Gerenee'ye Göre Güya Müslümanların Hristiyanları Öldürdüğü Yer ve Sayıları¹³²

YIL	BÖLGE	SAYI
1822	Sakız Adası'nda Yunanlılar	50.000
1850	Kürdistan'da Ermeniler ve Nasturiler	10.000
1860	Lübnan ve Şam'da Maruniler ve Suriyeliler	11.000
1876	Bulgaristan'da Bulgarlar	10.000
1894	Sason'da Ermeniler	12.000
TOPLAM		93.000

Misyoner Greene'nin bu zararlı kitabını¹³³ yazıldığı tarihte öven “Ermeni Destek Komitesi”nin üyesi sekreter Cook, adı geçen kitabı herkesin okuması gerektiğini tavsiye etmiştir. Cook buna gerekçe olarak Grenee'nin sözde Ermeni katliamlarının yapıldığı yerlerde bizzat bulunarak olaylara şahit olduğunu göstermiştir. Cook bu kitap dışında Greengale Valisi Dr. JoshStrong, Fransis E. Willard, William LoydGarrison, Birleşik Devletler Sivas-Türkiye eski konsülü H. M. Jewet, Mary A. Livermore, Alpheus H. Hardy, Dr. Francis E. Clerk, United Society of Christian Endeveaour başkanı ve diğerlerinin çalışmalarına kulak verilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹³⁴.

Sürelî yayınlardan “The Missionary Herald” ve kadın misyonerlerinin yayın organı “Life and Life” Türklerin sözde Ermenilere soykırım yaptığını iddia eden yayınlardan başlıcalarıdır¹³⁵.

ABD'deki Ermeniler ve misyonerler marifetiyle tüm dünyaya yayılan sözde sözde “Barbar Türk” imajı dünya basınında etkisini göstermiştir. Bazen az da olsa Ermeniler aleyhine durum belirten gazeteler de yok değildi. Örneğin “Tan” gazetesi bu konuda “...Zeytun gibi gerçek bir iç savaş meydana geldiği ve Ermenilerin de müthiş zulümler yaptıkları inkâr edilecek değildir...”¹³⁶ şeklinde yorum yapmıştır.

¹³² Frederick Davis Greene, *a.g.e.*, s. 96.

¹³³ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895)*, s. 158-159.

¹³⁴ *Brooklyn Eagle*, 19 Ocak 1896, s. 7.

¹³⁵ Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları”, s. 9.

¹³⁶ B.O.A., Y..PRK.TKM., Dosya No: 36, Gömlek No: 51, Tarih: 10 B 1313.

Bunun yanında kısmen de olsa gerçekleri görebilme vasfına erişmiş misyonerler de bulunmaktaydı. Örneğin misyoner Grace Knapp “Bitlis’te Trajedi” adlı eserinde Ermenilerle Osmanlı Devleti arasındaki sorunun dinsel değil siyasi menşei olduğuna dikkat çekmiştir. Yani yabancı devletlerin Osmanlı ülkesindeki Ermenilere sahip çıkmasının altında siyasi kaygılar olduğunu ifşa etmiştir. Cyrus Hamlin de Türklerle ilgili bazı ön yargıların olduğunu; kadın misyonerlerin Anadolu topraklarında rahatça seyahat edebilme örneğini vererek açıklamaya çalışmıştır. 1913 yılında ise misyoner Fred Goodsell Türkler hakkında “...onlara uygulanan baskıları anlayıp, karşılaştıkları güçlükleri değerlendirip siyasal gelişmelere de onların bakış açısından göz atabilmeyi öğrenmeliyiz” demiştir¹³⁷.

Newyork’ta yaşayan Ermeniler tarafından yapılan bir toplantıda Osmanlı topraklarında Ermenilerin zulüm gördüğünü; bu suretle İstanbul’daki Ermeni Elçiliği’nin bunları savunması için elçiliğe talimat vermesi için Amerika Başkanı’na başvurma kararı almışlardır¹³⁸.

ABD yapılan yoğun propagandalar meyvesini vermeye başlamış 3 Aralık 1894 tarihinde Louisiana Senatörü Newton Blanchard Seneto’ya sunduğu tasarıyla Türkler kınanmış ve biran önce sözde katliamların durması için çağrıda bulunmuştur¹³⁹.

1911-1917 yılları arasında ABD’nin İstanbul Büyükelçisi olarak görev yapan “Henry Morgenthau” hatıralarında ve raporlarında Anadolu’da sözde Türklerin Ermenilere zulümlerini anlatır. Bu şahsın bilgi kaynağı ise Patrikhane ve Ermeni asıllı tercümanından başkası değildir¹⁴⁰.

Yapılan yoğun propaganda ile ABD birçok kongre üyesi Amerikan donanmasının Osmanlı sularına gelmesini önermiştir. Illinois Senetörü Shelby M. Cullom, Ermenilerin korunması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmiş ve savaş gemisinin Osmanlı sularına gitmesi gerektiğini vurgulamıştır. Cullom’un bu önerisi iki ülke ilişkilerinin gerilmesine sebep olmuştur. Başkan Theodore Roosevelt,

¹³⁷ Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”, s. 10-16.

¹³⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895)*, s. 34-35.

¹³⁹ Aydemir Okay, *a.g.t.*, s. 123.

¹⁴⁰ Aydemir Okay, *a.g.t.*, s. 127.

Avrupalı güçlerinde Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti aleyhine tavır almaları gerektiğini dile getirmiştir¹⁴¹.

ABD Hükümeti'nin Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti'ne müdahalesini "The New York Times" gazetesi "Bu ülke genellikle Türkiye işlerine müdahale eder" şeklinde manşetiyle okuyucularına duyurmuştur. Gazete bu haberinde Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne müdahalesinin ilk olmadığını tarihi örnekler vererek dile getirmiştir. Bu hesaplaşmanın "Garp Ocakları"nda başladığını kaydeden gazete, Türk düşmanlığı yapmaktan çekinmemiştir. Gazete devamla; " ...Ermenistan ve Küçük Asya'nın tüm Amerikan Misyonerleri Türkiye Hükümetine karşı her zaman uygunsuz davrandılar. Cazayir yakınında bir misyoner kurumunun yakılması ve yaklaşık iki yıl önce Mervason Amerikan kolejine yapılan saldırı Hükümetimizin Türkiyeden bir açıklama veya özür gibi bir şeyin güvencesini tekrar almasına neden oldu. Kırım savaşı Türklerin Avrupalının diğer milletleriyle yakın ilişkiye girdirdi ve ticari ve Hristiyan misyonerliğine kadar uzatıldı. Misyonlar, okullar ve kolejler Türkiye imparatorluğunun her yerine kuruldu. Hükümetin müdahalesiyle bu medinileştirme etkileri Hristiyan nüfüsü ile sınırlandırıldı. Bunun bir sonucu olarak, Türkler hala Orta çağdaki gibi yaşarken , bu insanlar yeni fikirleri özümsemi ve modern uygarlığa geçtiler.

Bu ilişki durumu Türk esaretini Arasıra huzursuzluk belirtileri gösteren Hristiyanlar için çok kırıcı yaptı, diğer taraftan Türkler Hristiyan medeniyeti tarafından rahatsız edilirken ve sürekli barbar insanlar gibi gaddarlık suçu ile kinlerini gösterdiler. Türk Hükümeti Hristiyan medeniyetinin avantajlarının özellikle Bulgaristan'da farkına vardı ve Hristiyanlığın avantajlarını engellemek için Dobrudsha, Danube'nin güney bölgesi ve Balkanlar' da fanatik İslam için bir sur oluşturdu¹⁴²” şeklindeki ifadelerle olayı Müslüman-Hristiyan mücadelesine dönüştürmek istemiştir.

ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki gerginlik özellikle 1895-1896 yıllarında Amerikan okullarının tahrip edilmesiyle daha da su yüzüne çıkacaktır.

¹⁴¹ Aydemir Okay, a.g.t., s. 134.

¹⁴² The New York Times, 6 Ocak 1895, s. 21.

4.3.2.1. Ermenilerin ve ABD'nin Türkler Aleyhine Kamuoyu Faaliyetleri Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Osmanlı elçisi Mavroyeni Bey, ABD'de Ermenilerin ihtilâle hazırlandığını raporlar halinde Osmanlı Devleti'ne haber vermiştir. Sadrazam Cevat Paşa yurtdışındaki Ermeni fesat cemiyetlerinin faaliyetlerini konsolosluklar tarafından takibini önermiş; bu konunun etraflıca tetkik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁴³.

Osmanlı Devleti bu konuda mutedil olmaya azami gayret göstermiş Amerikalı misyonerlerin güvenliklerinin temin edilmesi noktasında çeşitli tedbirler alınması için bölgenin yöneticilerine talimatlar vermiştir. Bu tedbirler çerçevesinde Anadolu'daki aşiretlerin sıkı denetimi bu aşiretleri rahatsız etmiş; hatta devlet bir önlem olarak bölgedeki aşiret reislerini hükümet makamlarına atamak şeklinde başarısız bir uygulamayı bile göze almıştır¹⁴⁴.

Osmanlı Devleti ABD'nde teşkilatlanan bu fesat çetelerinin Anadolu'ya silah ve mühimmat sokmasını engellemek için de bir takım tedbirlere başvurarak zararlı faaliyetlerin önüne geçmeye çalışmıştır¹⁴⁵.

Örneğin, Osmanlı Devleti Amerika'da zararlı faaliyetlerde bulunmak isteyenlerin Anadolu'daki bağlantılarını kesmek için haberleşmelerinin önüne geçmeye çalışmıştır¹⁴⁶.

Osmanlı Devleti ABD'de teşkilatlanan zararlı Ermeni komitelerinin dağıtılması için ABD Washington Elçililiği'ne bir yazı göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin Washington Elçisi Şekip Bey'den gelen yazıda; bu fesat çetelerinin Osmanlı ülkesinde karışıklık çıkarmaya çalıştıklarını açığa mitingler düzenleyerek yardım topladıklarını ifade etmiştir. Elçi oradaki yetkililere fesat komitelerinin serbestçe hareketleri yüzünden meydana gelebilecek tehlikeli neticeleri açıkladığını belirtmiştir. Şekip Bey devamla şu çarpıcı ifadelerde bulunmuştur:

¹⁴³ Oğuz Çakıl, *a.g.t.*, s. 90; B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 2863, Gömlek No: 64, Tarih: 01 03 1902.

¹⁴⁴ Gürsoy Şahin, *a.g.m.*, s. 196,198.

¹⁴⁵ B.O.A., Y.MTV., Dosya No: 106, Gömlek No: 92, Tarih: 18 R 1312.

¹⁴⁶ Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895)*, s. 76-77.

“Bahsedilen komitelerin tahrik ve sataşmaları çoğunlukla pek açık bir surettedir. Bundan başka meydana gelebileceklerden, Amerika memurlarının habersiz bulunmaları mümkün değildir ve düşünülemez. Osmanlı Hükümeti hakkında dostluk bağları ortada olan Amerika Hükümeti ve halkı düşünce ve insafları gereğince, Osmanlı Hükümeti yanında hayli önemi olan böyle bir konuya umursamaz şekilde bakmayacaklardır. Amerika toprağı anılan komiteler için, maksatlarını gerçekleştirmeye gayet uygun bir halde bulunmasa, çalışmayacakları inancında oldukları ve bunların dağıtılması için hükümet tarafından acil olarak gerekli tedbirler alınacağı ümidinde bulunduğumu açıkladım.

Bakan bana cevap olarak, Birleşik Hükümetinden her biri içişleri bakımından bağımsız bulunduklarından bu gibi durumlar merkezi idareyi pek zor durumda bırakmakta, nüfuz ve gücünü düşürmektedir. Amerika’da “konuşma serbestliği” usulünün kabul edilmesinden dolayı, bir açık suç bulunmadıkça bu gibi durumlara müdahale edilemeyeceğini, mitingler yapılmasının hiçbir zaman yasaklanamayacağını söylemiştir. Hükümetimin Amerika’da bulunan İrlandalı ve İtalyanlardan dolayı, İngiltere ve İtalya hükümetlerine karşı da aynı mesafede bulunduğunu, bu şekilde açıklamamı dikkate ve göz önüne alarak, isteğimizin olmasına gücü nispetinde çalışacağını eklemiştir. Her fırsat doğdukça bu konuda yeniden girişimlerde bulunacağım kesindir¹⁴⁷”. Elçi Şekip Bey’in de ifade ettiği gibi ABD bu türden faaliyetlerin ülkelerinde yasak olmadığını, konuşma hürriyetini gerekçe göstererek ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti Ermeni olaylarının biran önce büyümeden sonlandırılması için mücadele ederken diğer yandan da iftira kampanyalarına cevap vermeye çalışmıştır¹⁴⁸. II. Abdülhamit Amerika’da ve batıda Osmanlı imajını olumsuz etkileyen bu tarz haberlere sert tepki göstermiş; misyonerlere zararlı muhbirler gözüyle bakmıştır. Ona göre misyonerler Osmanlı ülkesindeki imtiyazlı statülerini kullanıp dünya kamuoyunu Osmanlıya karşı tahrik ediyor böylece batının müdahalesine fırsat veriyordu¹⁴⁹.

Osmanlı Devleti dünya kamuoyunu Osmanlı Devleti lehine çevirebilmenin tek yolunun bilinen bir telgraf şirketi aracılığıyla Avrupa ve Amerika gazetelerine Ermeni

¹⁴⁷ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 2863, Gömlek No: 64, Tarih: 01 03 1902.

¹⁴⁸ Haluk Selvi, *a.g.m.*, s. 49.

¹⁴⁹ Ohannes Kılıçdağı, *a.g.m.*, s. 62.

komitelerinin faaliyetleri konusunda bilgi vermek olduğunu düşünmüş¹⁵⁰ ve bu anlamda mücadele etmeye çalışmıştır.

II. Abdülhamit bu olaylarla ilgili olarak ABD Bakanı Terrell aracılığıyla Amerikan basınına bir röportaj göndermiştir. Bu röportajda Osmanlı Devleti'nin Ermeniler hakkındaki görüşleri yer almış ve bu konuda devlet aleyhine yayın yapan Amerikan basını eleştirilmiştir. II. Abdülhamit görüşlerini şöyle beyân etmiştir:

“Osmanlı fetihlerinin ilk dönemlerinde Asya kıtasında, Tatarların ve Perslilerin tekrar eden istilalarından kaçan çok sayıda Ermeni, Osmanlı Topraklarına göç etti ve Osmanlı Yönetimince koruma altına alındılar. Nazik davranıldılar, güzelce ağırlandılar, hayatlarının ve mallarının korunması sağlandı. Sürekli olarak savaşın içinde olan hiç bir millet ticari ve endüstriyel atılımların içinde yeterince bulunamaz. yani öyle görünüyor ki, ilk Sultanlar fetihlerle uğraşırken, tüm ticaret ve üretim alanları Hristiyan milletler, özellikle de Ermeniler, tarafından tekele alındı. Müslümanlar Allah’a ibadet eden her insana saygı gösterdiklerinden, onların dinine de saygı gösterildi. Bu sebeple ki, Müslüman yönetim altında dört yüz yıldan fazla kaldılar ve refah içinde yaşadılar. Osmanlı Devletinin üreticisi, bankacısı, müteahhitleri oldular. Dinlerinin gerektirdiği şekilde yaşadılar ve yüzyıllar boyunca tarihi kiliselerinde, manastırlarında açıkça ibadetlerini yaptılar ve gerektiğinde yenilerini inşa ettiler. Patrikleri, şikayetlerini Babıali’de her zaman rahatça dile getirdi. Her daim kendi yöntemlerince Allah’a ibadet etme rahatlığı içinde korunmaları sağlandı.

Tüm Müslümanlar dört kitabın, yani Kuranın, Musevilerin Talmudunun, Hristiyanların İncilinin ve Zeburun kutsal olduğuna inanır. Bu durumda bir Müslüman sadece dini nedenlerle, üstelik Kuran zalimliği yasaklamışken ve savaş haricinde, Allah’a inanan herkesin korunmasını emrederken nasıl olur da Ermenileri öldürebilir?

Atalarımdan biri Fatihinin torunu I. Selim, eğer tüm tebaası aynı dine inanırsa imparatorluğun daha da güçlü olacağını düşünüyordu. Hristiyanların neden olduğu bazı kargaşalar üzerine Şeyhülislama, İslam’a geçmeyi kabul etmeyen tüm Hristiyanları öldürmesinin kanuni olup olmayacağını sordu. Şeyh, cevaben kesinlikle kanuni olmayacağına ve barışçıl Hristiyanların kesinlikle korunması gerektiğine dair fetva

¹⁵⁰ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895), s. 205-208.

yayınlandı. Dolayısıyla Selim fetvaya uydu. Ateşe tapanların ve putperestlerin ise korunmaya hakkı yoktur. Müslümanların da bu insanlar tarafından pişirilmiş yemek yemeleri yasaktır.

II. Abdülhamit röportajın devamında kendinden emin şekilde, Müslümanların son zamanlarda yaşadıkları talihsiz olaylarla bir ilgisi olmadığını göstermek için, kendisi ve önceki Sultanlar tarafından Ermenilere gösterilen lütuf ve pozitif ayrımcılığını anlatan pek çok kanıt sunmuştur. II. Abdülhamit kendi hükümeti tarafından hiç bir Hristiyan'ın ya da hiç bir kimsenin dini inançları sebebiyle idam edilmediğini ve ilk Hristiyanlık dönemlerinden beri ayakta duran kiliselerinin ve manastırlarının saygı gördüğünü, korunduğunu içinde ibadet edildiğini; her zaman kendi patriklerini ve papazlarını seçtiklerini ve tam bir dini serbesti içinde inançlarını yaşadıklarını kaydetmiştir.

II. Abdülhamit devamla ; *“Maalesef, Müslüman ve Hristiyan unsurlarım arasında yaşanan anlaşmazlıklarla ilgili gerçekler hiç bir zaman Hristiyan basınında yer almadı. Gerçek bir Müslümanın inancından dolayı bir kimseye, eğer Allah’a ibadet ediyorsa zarar veremeyeceği gerçeğine rağmen, insanlar hala kendilerini dini inançlarıyla birleştiriyorlar ve bu gücü Osmanlı imparatorluğunu yıkmak için kullanıyorlarsa burada başka bir soru ortaya çıkar. Hristiyan Avrupa, 1827 Yunan devrimi sırasında kendi askerleri tarafından yapılan aşırılıklar nedeniyle telaşlıyken, tek bir şehrin kuşatılmasının ardından 27. 000 savunmasız Türk kadın, erkek, çocuğun katledilmesine hiç üzülmедiler¹⁵¹”* şeklindeki sözlerle tepkisini ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti dünya kamuoyunu Osmanlı aleyhine etkileyen bu zararlı gazetelerin ülkeye girişini yasaklamıştır¹⁵². Osmanlı Devleti ABD ve Avrupa’da çıkan gazetelere tekzip (düzeltme) yazısı göndererek yalan haberlerin düzeltilmesine çalışmıştır. Örneğin; 22.000 Ermeni’nin Müslümanlar tarafından öldürüldüğüne dair iftiralarda “Fresko”daki Ermeniler tarafından yayınlanarak dağıtılması sonucunda bu iftiraların konsolosluk aracılığıyla tekzip ettirilmesi kararı alınmıştır. Arşiv belgesine de yansıyan bu olayda asıl amacın halkı kışkırtmak ve böylece Osmanlı topraklarındaki Ermenilere para toplamak olduğu açıkça ifade etmiştir. Belgede şunlar yer almaktadır:

¹⁵¹ *Brooklyn Eagle*, 28 Kasım 1897, s. 27.

¹⁵² *Brooklyn Eagle*, 26 Kasım 1894, s. 1.

“...Bugün beş altı yüz nüfus olan bütün “Fresko” Ermenilerinin Osmanlı Hükümeti aleyhinde bir takım ortalığı karıştırıcı ve düşmanca his ve fikirde bulunanların olduğunu, bunların karıştırıcı, kışkırtıcı fikirlerine ortam sağlamak ve Ermenilerin bulunduğu Osmanlı Vilayetlerine para yardımı gönderilmesini sağlamak maksadıyla çok sayıda cemiyetler kurulduğunu eklemiştir. Adı geçen cemiyet “Te Ermeniyan Patersiyostik Sosyeti” adındır. Bundan birkaç gün önce bütün Protestanlar tarafından yapılan toplantıda Protestan Papazları Osmanlı Hükümeti aleyhinde konuşmalar yapmış ve Ermeniler de Osmanlı Hükümetine karşı pek şiddetli bir dil kullanmışlardır. Ekli ilan bu toplantıdan önce bütün tüccarlara dağıtılmıştır. “Fresko”da bulunan Ermeniler arasında aydın fikirli bazı kişiler var ise de bunların çoğu çeşitli esnaf, tüccar ve çiftçidir. “Siropyan” gibi bazı tüccarın işlem ve etkileri pek geniştir. Hatta adı geçen şehir Ermenileri Rusya İmparatorunun ölümü sebebiyle açık bir şekilde üzülmüş ve bunu belli etmiştir. Sanfıransisko Ermenileri az miktarda olmakla beraber sakin bir şekilde durup, düşmanca yayın yapmıyorlar. Muhtemelen çekingen davranışları adı geçen şehirde bir konsolosluk bulunmasından ileri gelmektedir. Böyle iken yukarıda açıkladığım bu Ermenilerin fesat cemiyetlerinden birine bağlı olduklarından şüphem yoktur. Bu sanıyı güçlendirecek hiçbir şekilde davranış ve hareketleri görülüyor. Bu konuda elde edeceğim bilgileri elçinin kendisine bildireceğim¹⁵³”.

1896 yılında “Times” gazetesi Amerika’da oturan “Agopyan” adlı Ermeniden aldığı açıklama ile güya Hasköy’deki olaylar esnasında Amerikan bayrağı yırtılıp ayaklar altına alınmış, Ermenilerle meskün Osmanlı şehirlerinde kadınlara sataşma olmuştur. Bu haberler üzerine gazeteye Osmanlı Devleti tarafından bir tekzip gönderilmiştir¹⁵⁴.

¹⁵³ B.O.A., A.MKT.MHM., Dosya No: 715, Gömlek No: 26, Tarih: 02 B 1312.

¹⁵⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 66, Gömlek No: 25, Tarih: 09 12 1896.Osmanlı Devleti’nin bu tarzdan zararlı yayınlar için diğer tekzipleri için bkz. B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 74, Gömlek No: 52, Tarih: 13 03 1897; B.O.A., Z.B., Dosya No: 23, Gömlek No: 129, Tarih: 05 10 1905.

Osmanlı Devleti'nin ABD'deki ilk büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey[□], Sadrazam Said Paşa'ya yazdığı raporda Türklerin Amerikan basının sistemli başlatmış olduğu iftira kampanyalarının hedefi olduğunu ifade etmiştir¹⁵⁵.

ABD'deki bu zararlı yayınların hükümet tarafından yurda sokulmayıp, tekzip ettirilmesinin yanında, Amerika'da Osmanlı vatandaşlarının da bu gazetelere karşılık olarak Osmanlı Devleti lehine gazete çıkarmak istediklerini arşiv kayıtlarından öğrenmekteyiz. Nitekim Osmanlı tebaasından “Kablan Cirsis el-Azar” ile “Necip Musa Diyab” adlı kişiler ABD'nde zararlı yayınlar karşısında Osmanlı Devleti'ne hizmet etmek için “Savtu'l-Hak” (Hakk'ın Sesi) adıyla Newyork'ta bir gazete yayımlatmak, basıldıktan sonra Osmanlı Devleti Konsoloslugu'na göstermek arzusunda bulunmuşlardır. Bu talep karşısında Osmanlı Devleti'ne faydalı olacak yayınlarda bulundukları takdirde, yapacakları bağlılık ve doğruluk hizmetlerine karşılık ödüllendirilmelerinin uygun olacağı kendilerine bildirilmiştir¹⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nin yoğun baskısından olsa gerek misyonerler kendini savunma gereği duymuş; bunun bir göstergesi olarak düzenledikleri bir toplantıda Hınçak Cemiyeti üyelerine hiçbir şekilde nakdî yardımda bulunmayacaklarını ifade etmişler ve gazetelere bu konu hakkında bilgiler göndermişlerdir. Hatta Amerika Misyonerler Cemiyeti'nin Worcester Ermeni Kilisesi'ne yaptığı para yardımını kesmesi üzerine, bu kilisenin rahibi Karekin Çitciyan ve arkadaşlarının ihtilâlcî Hınçak Örgütü taraftarı olmalarından dolayı idareden ayrılmak zorunda kaldıkları arşiv belgelerine yansımıştır¹⁵⁷.

Osmanlı Devleti'nin gazetelere tekzip yazıları göndermesi ve elçilerin yoğun mesaisi neticesinde az da olsa Amerikan basını yazılarını mutedil bir şekilde yazmaya başlamıştır. Örneğin Newyork Herald gazetesi Amerika'ya gelen Ermenilerin Amerika Hükümeti tarafından himaye edilmemeleri gerektiğini, Amerikan misyonerlerinin de başka hiçbir yerde ulaşamayacakları desteği Osmanlı ülkesinde gördüklerini ifade eden

□ Ahmet Rüstem Bey (Alfred Blinski), ABD'de Osmanlı Devleti'nin ilk büyükelçisidir. Kendisi elçilik yıllarında Polonya kökenli olmasına rağmen Türklerin çıkarları için çalışmıştır. Örneğin o dönemlerde Amerika'da baş gösteren Türk aleyhtarı kampanyalara elinden geldiğince cevap vermeye çalışmış ve yükselen seslerin bir derece azalmasına vesile olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal Açıkşes-Osman Kubilay Gül, “Osmanlı Toplumunda Aidiyetlik Duygusuna Bir Örnek: Ahmet Rüstem (Alfred Bilinski) Bey”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, Elazığ, 2009, s. 173-183.

¹⁵⁵ Aydemir Okay, *a.g.t.*, s. 135.

¹⁵⁶ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 66, Gömlek No: 76, Tarih: 13 11 1898.

¹⁵⁷ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895)*, s. 77-87.

bir yazı neşretmiştir. Benzer şekilde Washington Post gazetesi Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti'ni destekleyici bir yazı yazmıştır¹⁵⁸.

Osmanlı Devleti ilk zamanlar misyonerlerin bu faaliyetlerine tepki göstermemiş; olayların ciddiyetine tam vakıf olmamıştır. Farkına vardığı zamanda birtakım tedbirler almış fakat bunlar yeterince caydırıcı olamamıştır. Bunda şüphesiz Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu genel durum etkili olmuştur. Ayakta kalmaya çalışan bir devlet ile gücünün doruğunda olmaya başlayan bir devlet arasında durum mutlaka güçlünün lehine tezahür edecektir.

Gereken tedbirlerin zamanında alınmaması sonucu günümüzde sözde Ermeni Soykırımı iddialarının alt zemini Osmanlı Devleti döneminde atılmıştır. Nitekim Türklerin sözde Hristiyanlara ve Ermenilere kötü davrandığı o dönem dünya kamuoyunu meşgul etmiş ve böyle bir düşüncenin tohumları atılarak günümüzde Ermeniler lehine yeşermesine sebep olmuştur.

Ermeni Lobisinin incelediğimiz dönemde ve günümüzde bu kadar etkili olmasının sebebi hiç şüphesiz birlik içinde olmaları, politikada üst düzey görev almaları neticesinde mevcut hükümete kolaylıkla baskı grupları oluşturmalarıdır.

4.3.3. Ermenilere Yapılan Yardımlar Çerçevesinde Amerikan Kızılhaçı'nın Çalışmaları

ABD'de başlatılan Türk düşmanlığının ardından istenilen hava oluşturulmuş ve sıra mazlum Ermenilere yardım kampanyaları başlatmaya gelmişti. Ermenilere yardım paraları toplamının öncülüğünü ise ABD'de bulunan Amerikan Protestan Kiliseleri yapıyordu. Kilise “din duygularını ticari amaçla sömürüp” halktan Ermenileri mazlum göstermek suretiyle para topluyordu. Burada toplanan paraların çoğu genç Ermeni İhtilâlcileri yetiştirmek parti başkanları ve öğretmenlerin aylıklarını ödemek için sarfedilmiştir¹⁵⁹.

ABD kamuoyu Ermenilerin kendi ülkelerinden beklentilerini; *“Ermeniler özgürlük ve Amerika'nın gelişmişliği için can atıyorlar. Amerikalılar gördükten sonra, eşitlik ve demokrasi üzerine yazdıkları muhteşem prensiplerini okuduktan sonra,*

¹⁵⁸ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919), s. 87-88, 91-94.

¹⁵⁹ Oğuz Çakıl, a.g.t., s. 84-85.

kalpleri Amerika gibi olma ateşiyle yandı. İdeallerinin bir yansıması gibi, Amerikan kurumlarını gördüler ve özgürlükler ülkesinden bir nefes almak için can atıyorlar. Osmanlı ülkesi ise tamamen dejenerasyonu ve geri kalmışlığı temsil ediyor. 1000 yılda millet imparatorluğuna bir tek ilerleme kaydetmedi¹⁶⁰” şeklindeki ifadelerle aktarmaya çalışmışlardır.

ABD’de Ermeniler için yardım toplayan başlıca kuruluşlar başta Ermeni İhtilâlcî Komiteleri olmak üzere¹⁶¹, New York Ulusal Yardım Komitesi, Ermeni Kadınları Yardım Komitesi, İncil Toprakları Misyonu Yardım Topluluğu’dur. Aynı zamanda İrlanda Belfast, Cenevre ve Paris Evanjelikleri’nden gelen yardımlar, Amerikan halkı ve İngiliz Konsolosluğu tarafından yapılan yardımlar da Ermenilere yöneliktir¹⁶².

Amerika’da Ermenilere yönelik yardım eden en önemli kuruluşlardan biri “Ulusal Bağış Komitesi”dir. Bu komitenin başkanı Amerika Yüce Divanı yargıcı Brewer’dır. Bunun yanında tüm fonların gönderildiği New York, Boston, Philedalphia şirketleri ve Brown kardeşlerden müteşekkildir. Yönetici Komitesi’nde Kurul başkanı Spencer Trusk, Chauncey M. Depew, Alexandar E. Orr, William H. Ward, New Yorklu Everett P. Wheeler vardır. Diğer şehirlerde işbirliği yapan komiteler ya Kurul başkanları ya da onların atadığı üyeler tarafından temsil edilmekteydiler¹⁶³.

“The New York Times” gazetesi Ermenilere yönelik bu bağış komitesinin organizasyonun nasıl yürütüleceğini sayfasında şu şekilde neşretmiştir:

“Tüm bireyler ve ilgili olan yerel komiteler bu şehirde 45 William Caddesindeki Ulusal Ermeni Bağış Komitesi ile derhal iletişim kurmaları için tevsik edilmeli, zarar gören insanların durumları, fon oluşturma ve organize olma konusunda en iyi metotlarla ilgili bilgiler verilmelidir. Şehirlerin Belediye başkanları, rahipler ve diğerleri güçlü bir temsilcilik ve daimi bir dayanağa bağlı olarak yerel bağış komitelerinin oluşması için acil adımlar atılması için tevsik edilmişlerdir.

Bu tarz komiteler New York, Boston, Baltimore, Washington, Chicago, Detroit, New Haven ve çoğu yerlerde zaten oluşturulmuşlardır ve aktif bir şekilde

¹⁶⁰ The New York Times, 24 Şubat 1896, s. 5.

¹⁶¹ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 2742, Gömlek No: 38, Tarih: 05 09 1902.

¹⁶² Dilşen İnce Erdoğan, a.g.e., s. 155-156.

¹⁶³ The New York Times, 24 Ocak 1896.

çalışmaktadırlar. Ulusal Komite, yerel komiteleri yönlendirmek ve kontrol altına almak için hiçbir caba sarfedilmediğini açıklamıştır. Aksine sadece kendi şehirlerinde yapılan basit işlerin sorumluluklarını değil aynı zamanda ilgili alanlardaki üstlenmek istedikleri ve üstlenebilecekleri tüm sorumlulukları onlara bıraktıklarını söylemiştir. Boston Komitesi aynı zamanda New England, Detroit ve Michigan Eyaletlerinden sorumludur. Ulusal Komitenin önemi ilk olarak: öneriler ve bilgiler, ikinci olarak: bu akımın, hareketin temelini ülke genelinde kayda alınarak oluşturulmuş olduğunu anlama, üçüncü olarak yerel komitelerin hevesini, heyecanı ve faydasını birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayarak arttırma olarak belirtilmiştir. Böylece komiteler kendilerini güçlü ve ortak çabaya dayanarak güdülenmiş hissedebilirler. Heyecan verici, galeyana getirici raporlar ve kıymetli katılımlar sürekli bir şekilde gelmeye devam ediyor. İnvanılıyor ki, Amerika Birleşmiş milletlerdeki bu akım Kızılhaç kollarının bulunduğu Avrupa Ülkeleri arasındaki bağış görevine olan ilginin artmasına büyük katkıda bulunacaktır¹⁶⁴”.

“Ulusal Bağış Komitesi”nin yardımları Amerikan Ulusal Kızıl Haç Örgütünün başkanı Bayan Clara Barton marifetiyle Anadolu’daki Ermenilere dağıtılmak istenmiştir. Clara Barton güya muhtaç durumdaki Ermeniler için Boston, Chicago ve Newyork’ta yaptığı mitinglerde para toplamış ve bu yardımları bir savaş gemisiyle Anadolu’ya göndermek istemiştir¹⁶⁵.

Clara Barton’un öncülüğünde Kızılhaç’ın çalışmaları o dönemin Amerikan basınında geniş yankı bulmuş, gazeteler bu yardım kampanyasını desteklemek için adeta birbirleriyle yarışa girmişlerdir.

“Brooklyn Eagle” gazetesi; “Barton, görevi ile ilgili herhangi bir tebrike gerek olmadığını söylüyor. Oraya, bir merhamet yolculuğuna çıkmış sıradan bir kadın olarak gidiyor. Sultanın da dahil olduğu bir yaşananları fark eden bir hedef kitle oluşturmaya çalışacak” başlığıyla C. Barton’un Anadolu’ya gidişi hakkında tafsilatlı bilgiler aktarmıştır.

¹⁶⁴ The New York Times, 24 Ocak 1896.

¹⁶⁵ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2007, s. 11-13.

Clara Barton, New York Kızıl Haç Örgütü himayesinde, Başkan Raymond tarafından verilen kahvaltı davetine katılmış; başkan oldukça kısa fakat net bir konuşma yapmıştır. Barton da bu seyahatin Hristiyanlar adına için yapılmadığını mezhepleri veya dinleri ne olursa olsun acı çeken insanlara yardım etme amaçlı düzenlendiğini iddia etmiştir. Yardım çağrılarının Kızıl Haç'ının tüm birimleri için yapıldığını bunun da mezhebi veya dini ne olursa olsun ihtiyacı olan herkesin bu yardımı alması gerektiğini belirtmiştir. Grup sonrasında New York'da gemiye ulaşmasından bir kaç dakika sonra, Bayan Barton salonda kadın ve erkek gazeteciler ordusu tarafından kuşatılmış burada planladığı seyahatinin detayları sorulmuştur. Yanında, Ermeni dayanışma komitesi başkanı Dr. Trask; örgütün genel saha sorumlusu Dr.Hubbell; Bayan Barton'un yeğeni ve aynı zamanda Kızıl Haç New York Şubesi Haznedarı bayan Myrtls Willmott hazır bulunmuştur.

Bayan Clara Barton basının sorularına şu şekilde cevap vermiştir: *“Size planlarımdan nasıl bahsedebilirim ki, henüz ben bile tam olarak bilmiyorken! Acı çeken, ekmek için, evleri için, merhamet için ağlayan yüzlerce adam, kadın ve çocuk için o anda ne yapabilirsem onu yapmayı planlıyorum. Çağrı Türkiye’deki arkadaşlardan örgüte geldi. Kızıl Haç örgütünün, özel yapısından dolayı, başka kimsenin yapamayacağı şeyleri o topluluk için yapmasını umuyorlardı. Buradaki işlerim için herhangi bir plan yapmadım ya da şema çıkarmadım. Ne yapılması gerekiyorsa onu yapmaya gidiyorum. Tek yapabileceğim şey denemek. Her şeyi başaramayacağımı söylediğimden fazlasını söylemedim hiç bir zaman. Dr. Trask şimdiye kadar deneyeceğimi söylememden başka bir şey duydunuz mu benden?”*

Yanında duran ve sürekli üzerine gelen kalabalıktan onu korumaya çalışan Dr. Trask ise basına şu demeci vermiştir:

“Her şeyi hesaplamak mümkün değildir. Bizim bildiğimiz kadarını siz de biliyorsunuz. Basında Washington’daki Türk elçiliğinin protestolarından kaynaklanan çok fazla talihsiz şey yazıldı. Örgütün hiç bir üyesi Türkiye hakkında olumsuz bir şey söylememiştir. Her yerde düşmanca fikirler yaymak sağlıklı bir düşünce değil. Kızıl Haç örtüsüne karşı, buradaki temsilcileri vasıtasıyla Türk milletinin takındığı talihsiz tavırla ilgili yazılan onca şeye rağmen, Bayan Barton, hala oraya bir eylem planı olmadan gitmektedir. Konstantinapol’e sorunun merkezinde olmak için gidiyor. Türk

Hükümetinin olaylarla ilgisini kesebilecek ne varsa yapmaya ve Kızıl Haç örgütünün işlerinde o hükümetin de uzlaşmasını sağlamaya gidiyor. Aksi gibi görünen hiç bir şey Ulusal örgütten kaynaklanmıyordur ve amacımıza zarar vermek içindir. Türkiye'nin yaptıklarından kendiliğinden tiksinen insanlar var. Ancak, bu seyahat tamamen hayırseverlik adına, orada acı çeken insanlara yardım amacıyla düzenlemiştir. Nasıl acı çektikleri ya da kim oldukları önemli değil Bayan Barton yardım edecektir. Bol miktarda parası olacak. Önceden kararlaştırılmış hiç bir planı olmadan, önceki deneyimleri ve bilgeliğiyle, biz eminiz ki, oraya ulaştığında ne yapılması en iyi olacak olan neyse onu yapacaktır.”

Trask'tan sonra Clara Barton şunları ekledi: *“Herkesin anlamasını umuyorum ki, gereksiz cesaret gösterisi için gitmiyorum. Gözünü kırpmadan Türkiye'yi işgal edecek kadar güçlü bir kadın değilim. Ben, zorlu, ancak hümanist bir göreve bağlı basit bir kadını. Bu nedenle benim hakkımda daha nazik konuşun ve yazın. Umarım gazeteler attıkları başlıkları düzeltirler. Tüm ülkede bana karşı son derece nazik ve sempatik davranmışlardır ancak attıkları başlıklarla altında yazan hikâyeler arasında tutarsızlıklar söz konusuydu. Bana karşı yapacağım seyahate son derece ilgili ve sempatik davranan her kese teşekkür etmek istiyorum. Bu uluslararası yardım kuruluşunun bir temsilcisi olarak gidiyorum ve umarım tüm dünyada artan acı çeken insanlar için bir şeyler başarabilirim. Ermeniler için toplanan fondaki paranın miktarını bilmiyorum. Açları doyurmaya gidiyoruz ve şimdilik planımız bu. Oraya varır varmaz Konstantinapol'deki Birleşik Devletler nazırını da yardımcı olması için ikna etmeye çalışacağım. Sultanın kendisiyle de bu konuda iletişime geçmek için uğraşacağım ve elimde sadece gazetelerden ve Washington'daki nazırdan edindiğim bilgiler var onlarda Babiali'nin bu yardım parasının dağıtılması konusuna karşı çıktığı yönünde¹⁶⁶”.*

Clara Barton'a Anadolu'ya gelişinde eşlik edecek olanların isimleri şunlardan oluşmuştur: Stenografi sekreteri Lucy Graves, Bay ve Bayan Ernest Mason, George P. Pullman, muhabir ve Dr. J. B. Hubbell. Rota Londra'dan Paris, Cenova, Baden Baden, Viyana ve Konstantinapol' varış şeklinde olmuştur. Onu karşılayacak direkt işle ilgilenecek Ermeni ve Kızıl Haç görevlileri ise; Boston'da kurulan Ermeni şubesi sekreteri Dr. Hagop Bogilian, Öğretim görevlisi ve Boston Ermeni Yardım komitesi

¹⁶⁶ Brooklyn Eagle, 22 Ocak 1896, s. 4.

üyeleri Bay H. Gielesian ve Bayan Harrlett Reed; Brooklyn'den sosyalist yazar ve hayırsever Albay Richard Hinton ve eşi; Ermeni sorunları adlı kitabın yazarı Bay Green; New York'ta bir coşkulu bir işçi olan Dr. Iyaevazian; Öğretim görevlisi ve New York yardım komitesi üyesi Rev. H.K. Samuelian; ve Ermeni Yardım Komitesi üyeleri Arsham Andanian ve S. C. Kebabian'den oluşmaktaydı. Ayrıca seyahati esnasında kendisine eşlik etmesi için Bayan Barton'a tanıştırlan kişiler arasında, Bombay'da Poona bölgesine giden iki misyonere de vardı. Bunlar; Danville'den Bayan Fannie F. Fisherve Millbrook'tan Bayan Elizabeth M. Bentiebeim¹⁶⁷.

Sözde “savaş alanlarına yardım getiren, sempati gösteren, fakir ve dertlileri avutmaya çalışan, bu yönüyle meleğe benzetilen”¹⁶⁸ C. Barton açıklamalarından da yardımlar toplanırken sadece Ermenilere değil Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkese yardım yapılacağını vurgulayarak, Osmanlı Devleti'nin tepkisini çekmemeye çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin ABD'de toplanan yardımların kendi gözetiminde dağıtılmasını istemiştir. Bunun nedeni ise, Amerikalıların sadece yardıma muhtaç Ermenilere değil, Ermeni İhtilâlcileri de yardım kapsamına aldığı endişesidir¹⁶⁹. Nitekim 5 Eylül 1902 tarihli bir arşiv belgesi de görüşümüzü destekler niteliktedir. Bu belgede Ermeni İhtilâl Komiteleri'nin Amerika'da topladıkları parasal yardımlardan bahsedilmiştir. ABD'de bulunan Osmanlı Devleti yetkilisi “...*toplanan ve daha sonra toplanacak olan yardımların ne maksatla ve nerelere gönderildiğine dair kapsamlı bir araştırmanın yapılması, ortalığı karıştırmak için gelecek karıştırmacıların şahıs ve hüviyetlerinin vaktinde bildirilmesi için konsolosluğa gerekli tebligat yapılmalıdır*”¹⁷⁰ şeklindeki ifadeleriyle Osmanlı Devleti'nin mevcut kaygılarına dikkat çekmiştir.

Osmanlı Devleti gelen bu yardımları kendi gözetiminde dağıtılmasını istemişse de¹⁷¹ Amerikan misyonerleri ve İngiliz konsolosu bunu kabul etmemiştir. Misyonerler

¹⁶⁷ *Brooklyn Eagle*, 22 Ocak 1896, s. 4.

¹⁶⁸ *The New York Times*, 24 Şubat 1896, s. 5.

¹⁶⁹ Dişlen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁷⁰ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 2742, Gömlek No: 38, Tarih: 05 09 1902.

¹⁷¹ Bkz. *The Evening Star*, 23 Ocak 1896.

sadece Ermenilere değil Suriye ve Makedonyalıları da isyana teşvik etmiş ve çeşitli yardımlarda bulunmuştur¹⁷².

Clara Barton'un Anadolu'dan dönüşünü ise "The Washington Times" gazetesi "*Clara Merhamet Yolculuğundan Döndü. Ünlü Hümanist Yaralıları İçin Çıktığı Son Gönüllü Yardım Seyahatini Tamamlayarak Eve Döndü*" manşetiyle okuyucuya duyurmuştur. Gazete artık "Ermenistan" adını çok rahatlıkla kullanmaya başlamıştır. Gazete "*Ermenistan, kadının çocuklarının acılarını ve ıstıraplarını teskin etmek için kalbini ve ellerini ilk kullandığı ülkedir. Eve'nin gün ışığını gördüğü yer Ermenistan'dır*" şeklinde başladığı haberinin devamında sözde "Türk'ün Zalimliği" teması üzerine yazıyı sonlandırmıştır¹⁷³.

ABCFM Arşiv kayıtlarına göre; Amerikan Kızılhaç'ı 1 Ocak 1906'dan 3 Nisan 1909'a kadar Ermeni Yardım Cemiyeti'ne (Armenian Relief) toplamda 29.700.00 dolar harcamada bulunmuştur¹⁷⁴.

Amerikan misyonerleri yardımlarını genellikle ABD ve Avrupa kamuoyunu yanıltarak temin etmişlerdir. Zira misyonerlerin genelde imzasız gönderdikleri mektuplar, raporlar ve haberler sayesinde Ermeniler mağdur, Osmanlı Devleti ise gaddar gösterip kamuoyu oluşturmuşlar ve böylece toplayacakları yardımların zeminini oluşturmuşlardır.

Başta Kızılhaç olmak üzere Ermenilere yardım eden cemiyetlerin yardım toplamak için kamuoyuna sözde tüm zavallı Hristiyanlara hatta mazlum tüm insanlara yardım edileceği teması vurgulanmıştır. Fakat bu cemiyetlerin bırakın tüm insanlığa Katolik Ermenilere bile yardım etmediğini arşiv kayıtlarından öğrenmemiz mümkündür. Nitekim 1896 yılında Katolik Ermenileri Patriği Osmanlı topraklarındaki Ermeniler için Amerika'da toplanan paraların sadece Protestan Ermenilere dağıtan Amerikan misyonerlerini şikâyet etmiştir¹⁷⁵. Şikâyet eden bir unsur da Ermeni fesat cemiyetlerine para yardımı yapmayı reddeden Amerika'da yaşayan bazı tüccar

¹⁷² Gürsoy Şahin, *a.g.m.*, s. 197.

¹⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. *The Washington Times*, 18 Eylül 1896, s. 17.

¹⁷⁴ *Papers Of The American Board Of Commissioners For Foreign Missions*- Microfilm Reel 505.

¹⁷⁵ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 2741, Gömlek No: 50, Tarih: 12 06 1896.

Ermenilerdi. İhtilâlciler tarafından yardım etmeyen zengin Ermeniler eleştirilmiş¹⁷⁶, hatta zorla para toplama yoluna gitmişlerdir¹⁷⁷.

Amerikan misyonerleri, Osmanlı Devleti'nde bulunan Ermeni ihtilâlcilerle ABD'de bulunan ihtilâlciler arasında köprü olmuşlar, birbirleriyle olan haberleşmelerini sağlayarak onlara doğrudan yardım etmişlerdir. Bunu öğrenen Osmanlı yöneticileri durumu ABD Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiyse de istediği sonucu alamamıştır¹⁷⁸.

4.4. Ermeni Olayları Sebebiyle Osmanlı Devleti ile ABD Arasında Gelişen Olaylar

4.4.1. Anadolu'da Amerikalı Misyonerlere Karşı Çıkan Olaylar Sebebiyle ABD'nin Tazminat Talebi

Ermenilerle yaşanan olaylardan sonra Osmanlı Devleti'nde misyonerlere karşı olumsuz tutumlar artarak devam etmiştir. Bu durum misyonerleri rahatsız etmiş, yaşanan olaylardan kendilerini sorumlu tutmamışlardır. Bu anlamda misyonerler zaman zaman ABD diplomatlarına başvurmak suretiyle sorunlarını halletmeye çalışmışlardır.

Anadolu'da cereyan eden olaylar, sadece Ermenilere değil aynı zamanda Anadolu halkının misyonerlere karşı öfkesinden de çıkmıştır. Amerikalı misyonerlerin tahrik ve teşvikiyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkarılan isyan ve tedhiş olaylarında birçok misyoner okulu yakılıp yıkılmıştır. Aynı dönemlerde Osmanlı Devleti dışında diğer yerlerde faaliyet gösteren Amerikan misyonerler kurumlarının yerli halk tarafından tahrip edildiği bilinmektedir¹⁷⁹. Bu noktadan hareketle zararlı çalışmaların yapıldığı kurumların misyonerlerin ve isyancıların tahrikiyle yağmalanması doğaldır.

Ulusal Ermeni Yardım Komitesi Başkanı papaz misyoner Frederick Davis Greene "The American Crisis in Turkey" adlı eserinde bu konu hakkında şu yorumu yapmıştır: *"Türk topraklarında vuku bulan hemen hemen her ihtilafta Türk İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren Amerikan misyonerler tartışmaların içine çekilmektedir. Günümüzde özellikle Ermeni sorunu alevlendiğinden misyonerlik faaliyetleri daha da göze batar hale gelmiştir. Kamuoyu misyonerlik faaliyetlerini tam*

¹⁷⁶ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 2799, Gömlek No: 2, Tarih: 27 03 1908.

¹⁷⁷ B.O.A., Y..PRK.TKM., Dosya No: 50, Gömlek No: 25, Tarih: 07 B 1325.

¹⁷⁸ Yahya Bağçeci, *a.g.m.*, s. 182.

¹⁷⁹ Erdal Açıkşes, *a.g.e.*, s. 118.

anlamadığından kendilerine ve Protestan cemaatine yönelik son derece saldırgan ve çelişkili ifadelerle saldırılarda bulunulmuştur. Misyonerler ve onların başlattığı ilim, ahlak ve din reformlarını memnuniyetle takip eden binlerce kişi sessiz ama önemli oldukça göze çarpan bir azınlık olmuşlardır. Halkın cehaleti ve misyonerlere düşman kesimlerin kamuoyunu kasıtlı olarak yanlış yönlendirmesi nedeniyle istenmeyen cemaatler haline gelmişlerdir. Ancak Ermeni sorununun adilane ve kalıcı bir çözümü isteniyorsa misyonerlerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir¹⁸⁰”.

Misyoner Greene, misyonerlere takınılan tutumun yanlış olduğuna temas ettikten sonra; birçok kişinin Osmanlı Devleti topraklarında Amerikan misyonerlerinin elde ettiği başarılarından, doğrudan veya dolaylı sahip oldukları muazzam güç ve nüfuzdan habersiz olduğuna dikkat çekmiştir. Greene, misyonerlerin birçok alanda çağdaşlaşmanın öncüleri olduğunu, barışta ve savaşta, açlıkta, veba salgınında ya da işkence altında oldukları zaman bile asla üslerini terk etmediklerini belirterek misyonerlerin fedakârlıklarına vurgu yapmak istemiştir. Daha da ileri giden Greene, paşaların, diplomatların ve generallerin misyonerlerden yardım talep ettiklerini; buna karşılık Hz. İsa'nın mesajını ileten bu misyonerlerin asla yollarından sapmadıklarını ifade etmiştir. Misyoner devamla “... ‘yüce davet’ dedikleri görevlerinden, genç ve yaşlıları okutmak, yoldan çıkmışlara nasihat vererek hatalarından döndürmek, hasta ve mahkûmları ziyaret etmek ve kalbi kırılmışların gönlünü almaktan vazgeçmemişlerdir”¹⁸¹ şeklindeki sözlerle meslektaşlarından övgüyle bahsetmiştir.

1895 yılında Bitlis’te Sason Olaylarında Amerikalı misyonerler ABD elçisi Terrell’e hayatlarının tehlikede olduklarını; Beyrut’taki Amerikan konsolosu Gibson ise Haçin, Maraş, Antep ve Urfa’da misyonerlerin saldırıya uğradıklarını iddia etmiştir. Kısa süre sonra da Merzifon, Harput ve Maraş’ta Amerikan kurumlarının yağmalandığı haberleri gelmişti. Amerikan misyonerlere göre bu zararlar “Kürtler tarafından verilmiş Osmanlı Devleti de hiçbir önlem almamıştır”¹⁸².

Arşiv belgelerinde bazı Ermenilerin Laz, Gürcü ve Kürt kıyafetleri giyerek onların lisanlarında konuşan Ermenilerin olduğu söz edilmektedir. Bu kıyafetlerle Müslümanları katlederek nüfus çoğunluğunu sağlamak ve bir Hristiyan Hükümeti

¹⁸⁰ Frederick Davis Greene, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁸¹ Frederick Davis Greene, *a.g.e.*, s. 148.

¹⁸² Nejla Günay, *a.g.m.*, s. 112.

kurmak istediği ifade edilmektedir. Yine aynı belgede Amerikan misyoner kılığına giren Amerikan ve İngiliz subayların da Ermenileri Müslümanlar aleyhine kışkırttığı bahsedilmektedir¹⁸³. Ayrıca Ermeni ihtilalcilerinin Türk kılığına girerek misyonerlere saldırdıkları da bilinen bir gerçektir¹⁸⁴.

Antep'te bulunan Amerikan misyonerlerinden Karviş F. Hamton; Newyork'ta yayımlanan "Outlook" gazetesinde neşredilen bir mektubunda Hristiyanlara ait bir mağaza ve evlerin yağmalandığını iddia etmiştir. Bu haberlere Osmanlı Devleti sert tepki göstermiş ve bu haberlerin gerçek dışı olduğunu tekzip ettirmiştir¹⁸⁵.

Gerek Amerikan basını gerekse demeç veren Amerikan yetkililerinin üzerinde yoğunlaştığı ortak nokta, misyonerlere karşı Osmanlı Devleti'nin önlem almamasıdır¹⁸⁶. Bu görüşlerin aksine Osmanlı Devleti misyonerleri korumak için birçok yerde tedbirler aldığını ifade etmiştir. Zira Amerikan gazetelerinden "Brooklyn Eagle" bile Türk Hükümeti'nin olay yerlerinde Amerikan misyonerlerinin korunması için talimat verdiğini yazmıştır¹⁸⁷.

Amerikan yetkililerinin ve basının iddia edip dikkatle vurguladığı husus, II. Abdülhamit'in "Hamidiye Alayları" marifetiyle Ermenileri Kürtlerin eline bırakmasındaki rahatlığıdır. Zira bu konuda "The New York Times" gazetesi; "... *Sultan tüm öfkesi ile Ermenileri Başlı-Bozuklara ve Kürtlere teslim etti. Daha sonra olanlar ise*

¹⁸³ B.O.A., Y.PRK.BŞK., Dosya No: 44, Gömlek No: 13, Tarih: 28 Ca 1313.

¹⁸⁴ Bkz. B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 2740, Gömlek No: 35, Tarih: 02 11 1895.

¹⁸⁵ B.O.A., MKT, MHM, Dosya No: 650, Gömlek No: 22, Tarih: 30 N 1313.

¹⁸⁶ New York Times gazetesi bu konuda "Düzeni Yürütme Yetersizliği" başlığıyla verdiği haberin devamında şu sözleri ifade etmiştir. "Misyonerler her tür aşağılanmaya maruz kaldılar ve özellikle de silahlı Türkler tarafından korkakça saldırıya uğrayan ve güçlüklerle kurtarılan Bayan Melton olmak üzere bazıları fiziksel olarak da yaralandılar" yorumunu yapmıştır. Gazete bir Amerikan yetkilisinin de demeçlerine şu şekilde yer vermiştir: "Birleşik Devletlere ve diplomatik olarak yetenekli olan diğer devletlere Türkiye kadar sorun çıkaran başka hiçbir ülke yok. Türk Hükümeti uğraşması en zor olan hükümettir. Yöntemleri üşengeç, dolaylı olduğunu söylememe gerek bile yok ve tatmin edici sonuçlara ulaşmak ancak çok fazla sabırla gerçekleşebilir. Bayan Melton olayını ele alalım. Daha olay kapanmamışken üç suçludan ikisinin kaçması Osmanlı Hükümetinin saldırganlarından dolayı cezaya çarptırılmasından bir yıldan biraz fazla bir süre önceydi. Amerikan misyonerlerin bununla ilgili sıkıntıları var ve Dışişleri Bakanlığımız ve Konstantinapol'deki Elçiliğimiz arasındaki mektupların çoğu bu misyonerlerin korunmasıyla alakalı. Misyonerlerin güvenliğini sağlamak için çok fazla çaba sarfetsek de durum ciddi. Son tavsiyeler Bab-ı Ali'nin inatçı vatandaşlarla başa çıkmada artık yeterli olmadığını göstermiyor ya da misyonerlere saldırılardan ve aşağılanmalardan kurtulmanın garantisini vermiyor. Elbette ki Türkiye'deki hukuk ve düzeni sağlamak için çabalarımızı terk etmeyeceğiz ve Osmanlı İmparatorluğu'nda medeni koşullar namına İngiliz, Fransız ve Alman Elçileriyle ortaklaşa geçerli görüşme politikamızı devam ettireceğiz". New York Times, 9 Kasım 1895.

¹⁸⁷ Brooklyn Eagle, 4 Kasım 1895, s. 1.

*doğunun yakın tarihine kan ve ateş ile yazıldı...*¹⁸⁸” yorumunu yapmıştır. “The Sun” gazetesi ise katliamların “Hamidiye Alaylarındaki” Kürtler tarafından gerçekleştirildiğini kaydetmiştir¹⁸⁹.

Anadolu halkının misyonerlere gösterdiği tepkilerden biri ise 1893’de Merzifon Amerikan Koleji ile 1895’de Harput’taki Amerikan Koleji’nde¹⁹⁰ çıkan olaylardır¹⁹¹. Çıkan olaylar neticesinde buradaki Amerikan müesseseleri tahrip olmuştur. Olaylarda isyancılar birçok malzemeyi (broşür, bildiri gibi propaganda malzemeleri) ortadan kaldırılmak için yağmalanmış ve binaları zarar görmüştür. Amerikalı misyonerler de bu olaylarla ilgilerinin olmadıklarını gerekçe göstererek Osmanlı Devleti’nden tazminat talep etmiştir. Misyoner mülklerinin değeri 100,000 dolar olarak rapor edilmiştir¹⁹².

ABD’nin tazminat istemesindeki iddia ettiği gerekçe şu şekildedir: “Aralarında bir kız koleji, bir teknoloji okulu ve beş yerleşik binanın da bulunduğu birkaç bina bir Türk çetesi tarafından önce yağmalanmış daha sonra da ateşe verilmiştir. Misyonerlerin tüm şahsi eşyaları çalınmış, okulların kütüphaneleri ve bilim araç gereçleri imha edilmiştir. Toplam kayıp yaklaşık 100,000 Amerikan doları kadardır ve bu olaylar, büyük tehlikeler sırasında Türk hükümetinin görev için hiçbir koruma sağlamaması sonucu gerçekleşmiştir¹⁹³”.

ABD’nin tazminat taleplerine karşı Osmanlı Devleti zarar verilen Amerikan kurumlarının Ermeni isyancılar tarafından tahrip edildiğini, bu olaylarda Osmanlı askerlerinin Amerikan vatandaşlarını korumak için çaba sarfettiğini ifade ederek bu tazminatı ödemek istememiştir¹⁹⁴.

Misyoner Edwin Munsell Bliss, yazdığı eserinde Harput ve Maraş’ta yaşanan olaylarda yaralanan Amerikan vatandaşlarının olduğunu ve Osmanlı Devletinin hesap vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Bliss bu iddiasına gerekçe olarak da Harput’ta misyoner kurumlarına yönelik Türk bataryalarından ateşlenmiş top mermilerinin bulunmasını göstermiştir. Bliss, Osmanlı Devleti’ne baskıda bulunulması gerektiğine

¹⁸⁸ *The New York Times*, 6 Aralık 1898, s. 4.

¹⁸⁹ *The Sun*, 5 Ocak 1896.

¹⁹⁰ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 73, Gömlek No: 18, Tarih: 22 01 1895; B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 73, Gömlek No: 20, Tarih: 27 01 1895.

¹⁹¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal Açıkse, *a.g.e.*, s. 114-130.

¹⁹² *Brooklyn Eagle*, 16 Kasım 1895, s. 1.

¹⁹³ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 66, Gömlek No: 73, Tarih: 22 08 1898.

¹⁹⁴ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 325.

temas ederek ileride daha fazla Amerikan malvarlığının ve Amerikan vatandaşlarının zarar görmesinin önüne geçilebileceği görüşünü ileri sürmüştür¹⁹⁵.

Amerikalı misyonerlerin haklarını ABD Hükümeti nezdinde savunmak için “Müdafa Komitesi” kurulmuştur. Bu komitede Amerikan Hükümetin’den 3 ana konuda yardım istenmiştir. Bunlar:

1. Harput, Erzurum ve Maraş’ta konsolosluklar açılması,
2. 1895 yılında Amerika uyruğundan olanların tahrip edilen emlaklerinden dolayı Osmanlı Hükümetinden tazminat verilmesi,
3. Bazı Amerika misyonerleri aleyhine Osmanlı Hükümeti tarafından yapılan suçlamalar hakkında deliller elde etmeyi ve anılan delillerin bulunamaması durumunda, suçlamalar geri alınarak Osmanlı memurları tarafından özür dilenmesidir¹⁹⁶.

ABD’nin Osmanlı Devleti elçisi Tevfik Bey; Amerika Hükümeti’nin ilk iki isteği kabul etmeye uygun görüldüğünü, üçüncü isteğin ise bazı durumların incelenmesine bağlı olduğunu dile getirmiştir. Tevfik Bey, Osmanlı aleyhine söz söyleyen Amerika misyonerlerine dair, Dışişleri Bakanlığına verdiği raporların, Amerika Ruhbanlar Heyeti tarafından Osmanlı hükümetine alınan tavır ve harekete yönelik bütün yazılarını, Osmanlı ülkesinde yerleşmiş bazı Amerika misyonerleri ve Osmanlı aleyhine açıktan açığa belirttikleri düşmanlık hakkında gerekli delilleri içerdiğini ifade etmiştir. Misyonerlerin düşmanlığının anılan raporlarda belirtilen bilgiler ile ispat olunabileceğine kanaat getiren Tevfik Bey, Washington’da oturduğu son anına kadar bu konuda yeni deliller araştırmaya devam edeceğini bildirmiştir¹⁹⁷.

ABD kamuoyu yaşanan bu olaylardan sonra temel iki görüş öne sürmüştür. Bunlardan biri ise Osmanlı sularına “Monreo Doktrini” güncelleyerek diğer devletlerin dostluğunu kazanmak diğeri de “savaş gemisi” gönderme fikridir.

1896 yılında ABD Hükümeti tarafından hazırlanıp Cumhurbaşkanı Stephen Grover Cleveland’a sunulan Amerika’nın dış politikasıyla ilgili raporda; meydana gelen olaylarda misyonerlerin olaylara karışmadığı iddia edilmiş, Osmanlı Devleti

¹⁹⁵ Edwin Munsell Bliss, *a.g.e.*, s. 545-546.

¹⁹⁶ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 74, Gömlek No: 9, Tarih: 29 05 1896.

¹⁹⁷ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 74, Gömlek No: 9, Tarih: 29 05 1896.

suçlanmıştır. Adı geçen raporda talep edilen tazminatın ödenmemesi halinde Osmanlı sularına savaş gemisi gönderileceği açıkça ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti hakkındaki bu önemli raporda şu görüş kaydedilmiştir:

“Anadolu Türkiye’sindeki tedirgin edici durum, binlerce insanın hayatını ya da mal varlığını kaybettiği sıklıkla yasadışı olarak görülen isyanlar ile birlikte hala devam ediyor, Müslüman ırkın sürekli göstermiş olduğu geleneksel garezin karşısında saygıdeğer Hristiyanların bu insanları ilişkilendirdiği bu yerel faktörlerle rağmen, Ermenistan ve Kürdistan bölgesinde ikamet etmekte olan yüzlerce Amerikan vatandaşından hiç birisinin bu yaralanma ya da öldürülme olaylarına karışmadığını belirtmek son derece önemlidir.

Bu son derece önemli olan bireysel muafiyet, yüksek oranda Amerikan vatandaşları ve o bölgede aslında hiç sorgulanmayacak olan haklarının tamamen korunmasına yönelik bizim hükümetimizin talepleri yüzünden ortaya çıkmaktadır. Ancak, Osmanlı Hükümeti tarafından Bakan Terrell’e verilmiş olan güvence de, Amerikan mülkiyetinin tam anlamı ile korunmasını garanti altına almıyor gibi görünmektedir ve bu soygunlara Osmanlı askeriyesinin aktif katılımına ve bu olayları önlemek ya da kontrol etmek için yerel yetkililerin gösterdiği ihmalkarlığın ikna edici kanıtlarını da kendilerine sunulmuş olmasına rağmen Babiali de hala Harput ve Maraş bölgesinde yaklaşık bir yıl kadar önce meydana gelen yakım ve yıkımlara ait haklı tazminat taleplerimizi reddediyor. Daha önceki yıllarda da bazı vatandaşların katledilmesi ve yaralanması ile ilgili özür isteklerimiz de hala yerine getirilmedi, hala telafisi yapılmadı. Daha önce de olduğu gibi bu tüm bunlar yayımlanmaya devam edecek ve umuyoruz ki en nihayetinde başarılı olacak.

Asya kıtasında şu an görülen durumun geçmiş zamanlardakine göre daha sakin olmasına rağmen, meşru kaygıların temelleri hiçbir suretle giderilemez bu yüzden de muhtemel olayların uygun şekilde göz önüne alınması, herhangi acil bir durum tasarısı içerisinde değişle en azından detaylı bir endişenin göstergesi olarak doğu Akdeniz sularında birçok deniz aracı mevcudiyetinin devamını gerektirmektedir¹⁹⁸”.

¹⁹⁸ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 69, Gömlek No: 36, Tarih: 28 12 1896.

Tazminat konusu iki ülke elçileri arasında karşılıklı söz düellolarının yaşanmasına sebep olmuştur. 1897 yılında ABD'nin İstanbul elçisi James B. ve Angell tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmeden önce Babıali'ye sunmuş olduğu raporda şunlar yazılmıştır: *“Son zamanlarda yaşanan isyanlar sonrasında gerçekleşen olumsuzluklar için Türkiye'deki Bakanın Dışişlerine vermiş olduğu ve iddiaları reddeden cevap, bu hükümet için hiç de tatmin edici bir yanıt değildir. Bu bağlamda yapılan yazışmaların bir özeti de şunu gösteriyor; bu ve bunun gibi her durumda Türk hükümeti, son yıllarda yaşanan olayların alınan koruyucu önlemlerin yeterli gelmemesi sonucu Amerikalıların can ve mal güvenliğine zarar verdiği ölçüde Amerikan hükümetinin sahip olduğu endişeleri ya görmezden geliyor ya da çarpıtıyor. Bu yüzden de, bu sorumluluğun genel anlamda reddedilmesi kesinlikle kabul edilemez ve bu hükümetin yinelemiş olduğu taleplere belirli bir cevap vermeniz gerekmektedir ki Türk hükümeti güvenilirliğini korusun; bu sorumluluğu kabul edip telafi yoluna da gidilirse iki hükümet arasındaki dostluk sorunsuz bir şekilde sürsün.”*

Ali Ferruh Bey diplomasi yoluyla Amerikan Hükümeti'nden bir sonuç elde edemeyeceğinin farkında biri olarak büyük Amerikan gazetelerinin sahipleriyle, Türkler aleyhine yazılar yazmış olan habercilerle tanışarak mevcut durumu anlatma yolunu seçmiştir¹⁹⁹.

Ali Ferruh Bey “diplomat-papaz” olarak nitelendirdiği Angell'in kötü düşüncelerine karşılık “New York Herald” gazetesine beyanatta bulunmuştur. Ali Ferruh Bey, nezaketsiz konuşmalarından dolayı Angell'i eleştirmiş ve yaşanan tüm olayların sorumlusu olarak Amerikan misyonerleri göstermiştir.

Ali Ferruh Bey'in gazeteye olan demeci şu şekildedir:

“Bu kadar önemsiz bir şey hakkında bu kadar çok gürültü çıkarıldı. Önerilen miktar sadece 100.000 ABD Doları. Bana görünen o ki, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye arasındaki ilişkiler 100.000 dolardan çok daha değerli görülmeli, özellikle de bu toplama ait miktarın adil olduğu kabul edilmemişken. Doktor Angell'in bu iddialar karşısında benim hükümetimin sahip olduğu tavır hakkında yapmış olduğu son

¹⁹⁹ Fuad Ezgü, *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri İktisadî, Siyasî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1949, s. 123.

açıklamalar beni şok etti. Kendisine her daim nezaket ile yaklaşan bir hükümeti eleştirerek ülkeler arasındaki bu diplomatik nezaketi çiğnemiş olduğuna inanamıyorum.

“Bu sorun kesinlikle Türkiye’de dini vecibelerini yerine getirmek yerine politik entrikalar ile uğraşan yabancı misyonerler tarafından başlatılmıştır. Türkiye’nin bu isyanlara onay verdiğine dair yapılan suçlamaları kesinlikle reddediyorum. Bu tür bir suçlama kesinlikle yersizdir ve bu tür bir suçlamaya inanan insan kesinlikle basit bir insan olsa gerek.”

Ali Ferruh Bey, bu açıklamalarının ABD’de genel ortam ve halk üzerinde çok iyi bir etki bıraktığını, gazeteler tarafından açılmak üzere bulunan münakaşa kapısının kapatılmasına sebep olduğunu bu yüzden Amerikalılar ve Ermenilerden bile tebrik mektupları aldığını ifade etmiştir²⁰⁰.

1898 yılında İstanbul’a atanan ABD elçisi Oscar Straus tazminat meselesinin çözümü için kesin talimat almıştır. Straus problemin çözülmesi için uğraşmış, orta yolun bulunması için tazminat bedelinin biraz düşürülmesini dahi düşünmüştü²⁰¹.

Ermeni olayları özellikle Harput’ta çıkan olaylar Amerikan basını tarafından çok yakından takip edilmiştir. Amerikan basınının 1895 yılındaki Osmanlı Devleti ile yer alan haberlerin tamamı neredeyse Harput ve diğer yerlerdeki olaylarla tazminat talebi ile ilgiliydi. *“Harput’taki Amerikan İstasyonu Yıkıldı, 800 Yerli Öldürüldü. Misyonerlerin Korkunç İşleri”* manşetiyle bir Amerikan gazetesi, yaklaşık sekiz yüz kişinin Harput’ta sözde Müslümanlar tarafından katledildiğini ve Amerikan misyonerlere ait on iki binadan sekizinin yağmalanıp yakıldığını, misyonerler kaçarak kurtulduğunu ileri sürmüştür.

Gazete Harput’taki bu olayın Amerikan Board tarafından nasıl karşılandığını; *“Harput’taki katliam ve Amerikan görevlerinin yıkımı haberi Amerikan Board üyelerinin odalarında bu sabah alındı ve sadece Harput görevi en umut verici ve başarılı olanlardan birinden olduğundan değil aynı zamanda beladan en uzak olan*

²⁰⁰ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 66, Gömlek No: 77, Tarih: 20 10 1898.

²⁰¹ Nejla Günay, a.g.m., s. 116.

olarak düşünüldüğünden anons en büyük dehşete yol açtı”. şeklindeki cümleyle özetlemiştir²⁰².

“New York Times” gazetesi ise tehdit unsuru olarak Osmanlı sularına savaş gemilerinin gönderilmesinin Amerika açısından olumlu sonuçlar doğuracağını ilginç bir örnek vererek açıklamaya çalışmıştır. Gazete, Fransa’nın zamanında Osmanlı Devleti’ne 20.000.000 kadar kredi verdiğini fakat devletin bunu ödemediğini ifade ettikten sonra Fransa’nın bu olay üzerine Türk adasına 4 hava filosu göndermek suretiyle ancak borcunu aldıklarını kaydetmiştir. Bu noktadan hareketle gazete, Amerika’nın da savaş gemisi yollayarak istediği tazminatı alabileceğine ve misyonerlerin haklarının savunulabileceğine kanaat getirmiştir²⁰³.

Benzer şekilde “Philadelphia Telgraf” gazetesi de Avusturya’nın, zamanında Mersin’e savaş gemilerini demirletip gövde gösterisi yapmak suretiyle istediği tazminatı aldığına dikkat çekmiştir. Bu olayı örnek göstererek gazete Mersin, İzmir, Beyrut veya diğer Türk limanlarının herhangi birine Amerikan donanmasının getirilmesi halinde etkin olabileceği tavsiyesinde bulunmuştur. Gazete görüşlerine şöyle devam etmiştir: “...İstanbul Hükümeti’nin ileri bir tarihe erteleme konusunun tehlikeli olacağından emin olmadığı sürece, bu iddiamızın bedelinin ödeneceğini düşünmüyoruz. Yeterince diplomatik teferruat görmüş olduk. Bizim Hükümetimiz, bu parayı aslında gerçekten ait olduğu kişiler adına toplamaya devam etmelidir. Ulusal onur, sadece zorunluluk durumlarında ödenmesini sağlayacak bir güç ile oyalanmakla değil, bu adil iddianın tamamen karşılanması ile sağlanacaktır²⁰⁴”.

“The Evening Times” gazetesi de ABD dış politikası hakkında bazı tavsiyelerde bulunmuş, Ermeni olayları esnasında Osmanlı topraklarındaki Amerikan vatandaşlarının tehlikede olduğunu öne sürerek bir takım tedbirlerin alınması gerektiğini izah etmeye çalışmıştır: “Dış politikamız her daim katı, yüceltici ve temkinli olmalıdır. Batı yarıküredeki tüm çıkarlarımız dikkatli bir şekilde takip edilmeli ve korunmalıdır. Havai adaları Birleşik Devletler tarafından kontrol edilmeli ve hiç bir

²⁰² Gazete Harput’ta görev yapan misyonerlerin adlarını da vermiştir: Mount Morris Allen, Bayan Caroline R. Allen, Dr. N. H. Leicester Barnum, Bayan Mary E. Barnum, Bayan Emily M. Barnum, Bayan Carrie E. Bush, The Rev. Egbert S. Ellis, C. Frank Gates, Bayan Emily C. Wheeler, John K. Browne. Gazete Harput’taki kiliselerin üyelikleri 1018’i kadın olmak üzere toplam 2005 kişi olarak rapor edildiğini beyan etmiştir. *Brooklyn Eagle*, 16 Kasım 1895, s. 1.

²⁰³ *The New York Times*, 7 Eylül 1902.

²⁰⁴ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 66, Gömlek No: 72, Tarih: 22 08 1898.

yabancı gücün girmesine izin verilmemelidir. Nikaragua kanalı inşa edilmeli, sahiplenilmeli ve Birleşik Devletler tarafından işletilmelidir. Danimarka adalarının satın alınmasıyla Büyük ve Küçük Antillerde bir düzenli ve sürekli hazır bekleyen bir donanmanın olduğu bir merkez üs kurmalıyız.

Ermeni soykırımları Amerikan halkında derin ilgi ve şefkat hissi uyandırmıştır. İnaniyoruz ki, Birleşik Devletler bu mezalimlere bir son vermek konusunda tüm nüfuzunu kullanmalıdır. Türkiye’de yaşayan Amerikalılar yoğun bir tehlike ve tehdit altındadır, Amerikan özel mülklerine zarar verilmektedir. Oradaki ve her yerdeki Amerikan vatandaşları ve özel mülkleri her ne pahasına olursa olsun her tür tehlide karşı tam bir korumaya alınmalıdır. Monroe doktrinini tüm hatlarıyla yeniden ortaya koyalım ve herhangi bir Avrupalı saldırısı riskine karşı diğer devletlerden olumlu yaklaşanlarla dostane ilişkiler kurmak amacıyla doktrini yeniden onaylatalım. Biz herhangi bir Avrupalı gücün bu yarıküredeki mevcut haklarına tecavüz etmedik ve etmeyiz de ancak hiç bir şartla bu haklar genişletilmeye kalkışılmamalıdır. Bu yarıküreden her gücün eninde sonunda geri çekileceğini umarak ve kıtanın bu tarafında tüm İngilizce konuşan bölümlerin kendi özerk hakları çerçevesinde kaçınılmaz bir şekilde birleşeceği günü bekleyeceğiz²⁰⁵”.

Osmanlı Devleti ise ABD Hükümeti’nin ve kamuoyunun Amerika ile Osmanlı Devleti arasında zuhur edecek her türlü anlaşmazlığın Osmanlı sularına birkaç Amerikan gemisi göndererek halledilebileceği fikrinin yanlış olduğunu Amerikan elçiliğine bildirme kararı almıştır²⁰⁶.

Osmanlı Devleti’nin bedeli ödememekte ısrarlı olması karşısında ABD elçiliğinden Osmanlı Hariciyesine sıklaşan resmi yazılar gelmeye başlamıştır. Örneğin 21 Haziran 1900 tarihinde Amerikan elçisi; “...konunun halledilmesi ve dostluk ilişkilerimizin iade ve güçlenmesi, gerek Osmanlı Hükümeti gerekse Amerikan Hükümetince büyük önem gerektiren bir durum olduğunu belirtmekle görevliyim.

²⁰⁵ The Evening Times, 18 Haziran 1896, s. 4.

²⁰⁶ Osmanlı Devleti’nin bu konudaki kararı şöyle ifade edilmiştir: “Amerika Hükümeti ile halkı, Osmanlı ülkesinin hiçbir kısmına el koymak fikrinde olmadıkları gibi, Osmanlı ülkesinde birçok okulları ve misyonierleri olmasından dolayı Osmanlı Devleti ile ilişkilerin kesilmesi durumunda, zarar görecekları ve dostluk bağlarının devamını arzu etmektedirler. Ancak iki devlet arasında meydana çıkabilecek her türlü uyuşmazlıkların Osmanlı İmparatorluğu sularına birkaç Amerika gemisi gönderilmesiyle halledileceği fikri genel olarak vardır. Bu fikrin yanlış olduğu Mösyö “Trell” anlatılması ve ispat edilmesi gerekir. Emir ve ferman emir sahibine aittir”. B.O.A., A.MKT.MHM., Dosya No: 536, Gömlek No: 21, Tarih: 29 Ş 1313.

*İlişkilerimizin ne şekil kazanacağı hükümetimce biran önce bilinmesi gerekir...*²⁰⁷” şeklindeki ifadeleriyle Osmanlı hariciyesine resmi bir yazı göndermiştir. Yazıdan da anlaşılıyor ki tazminat meselesi Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin seyrine yön verecek kadar önemli bir konu olmuştur.

Osmanlı Devleti Amerikan misyonerlerinin tazminat taleplerini bir savaş gemisi için Cramps Şirketi ile anlaşma kılıfı altında ödemeyi planladığı²⁰⁸, çoğu yerli ve yabancı kaynakta da Amerika’ya siparişi verilen ve adı “Mecidiye” olan kruvazörün 1894-1896 yıllarında meydana gelen Ermeni olaylarında zarar gören Amerikan misyonerlerine, olaylar öncesinde ve sırasında Amerikan vatandaşlığına geçmiş ve olaylardan sonra Amerika’ya göç etmiş Ermenilere verilecek tazminatı kamufule etmek için siparişin verildiğini iddia etmişlerdir²⁰⁹.

Yani gemi siparişi yüksek bedelle yapılacak, fazla gelen bedeli tazminat karşılığı olarak dağıtılacaktı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde tazminat taleplerine karşılık böyle bir kruvazörün ABD’ye siparişi hakkında 14 Aralık 1900 tarihli bir belgeye dönemin Osmanlı Devleti Dışişleri Müsteşarı padişaha yazdığı bir yazıda, Amerika’nın Osmanlı Devleti’nden talep ettiği tazminatın Amerika’ya sipariş edilen bir adet zırhlı geminin bedeli yanında, tazminatın da söz verildiğini duyduğunu ifade etmiştir. Müsteşar sözünün devamında; “...ancak bu ödemelerin bazı diğer devletler için de emsal olmaması doğal olarak şiddetle arzumuzdur²¹⁰” şeklindeki sözleri Osmanlı Devleti’nin bu şekilde savaş gemisini aldığını teyit etmektedir. Zira arşiv belgelerinde gerek padişahın gerekse devlet yetkililerinin bunu doğruladığını veya inkâr ettiklerine dair bir belge bulamadık. Dışişleri müsteşarının son sözüne bakacak olursak diğer devletlere örnek olmaması, devletin saygınlığının sarsılmaması için bu durum ifşa edilmemiş olabilir.

Bir başka görüşe göre de, “hazinede para bulamayan Osmanlı Devleti gemi şirketiyle savaş gemisi alımı konusunda bir pazarlık yaptıklarını ve tazminatın bu şirket tarafından ABD’ye ödeneceğini bildirerek olayı geçiştirme ve uzatma niyetinde olduğu” dur. Çağrı Erhan bu durumun Amerika tarafından iyi karşılanmadığını ifade

²⁰⁷ B.O.A., HR.SYS., Dosya No: 2833, Gömlek No: 64, Tarih: 24 04 1900

²⁰⁸ *Brooklyn Eagle*, 3 Aralık 1900, s. 6.

²⁰⁹ Ferdi Uyaniker, *a.g.t.*, s. 75 vd.

²¹⁰ B.O.A., Y..PRK.HR, Dosya No: 29, Gömlek No: 55, Tarih: 21 Ş 1318.

etmektedir²¹¹. Zira bu görüşe benzer bir yorumu “Brooklyn Eagle” gazetesi, “*Türkiye’ nin hala nakit denkleştirmektense bu durumdan kaçmanın başka bir yolunu bulma çabalarında olduğunda toplanmıştır. Bu nedenle buraya Türk gemisi inşa etmek ve böyle bir işlemin örtüsü altında iddiaları yatıştırmak için eski tekliflerin daha çok konuşulduğuna inanılmaktadır...*”²¹² şeklindeki cümlelerle ifade etmiştir.

Özetlemek gerekirse bu konu hakkında ortaya atılan iki temel görüş aslında ortak bir noktada birleşmektedir. O da Osmanlı Devleti’nin ABD’ye siparişini verdiği “Mecidiye” kruvazörün tazminat konusu ile ilişkilendirildiği ve Osmanlı yönetimi tarafından bu meselenin geçiştirilmeye çalışıldığı noktasıdır.

Osmanlı Devleti ABD tarafından yoğun baskılar artınca, tepkiyi azaltmak için Osmanlı Devleti’nin New York şehbenderi Ali Şefik Bey Osmanlı Devleti’nin ileriki senelerde bu sorunlarla uğraşmaması için 1901 yılında tazminat bedeli olarak 100.000 dolar ödemiştir²¹³.

Tazminat bedelinin ödenmesi Amerikan basınında memnuniyetle karşılanmıştır. “The New York Times” gazetesi bu haberi “*Sonunda Türkiye Birleşik Devletlere Tazminatı Ödedi. Washington’da Yetkililer Memnun Oldu. Talepler On Yılda Uzun Zamandır Beklemekteydi*” başlıklı manşetiyle neşretmiştir. Gazete tazminat bedeli olarak 95.000 dolar ödendiğini belirtmiş, toplamdaki taleplerin ödenen kefalet miktarını aşmakta olduğunu dile getirerek, tazminat bedelinin az olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Gazete devamla Osmanlı Devleti’nin tazminat bedelini ödediği zamana kadar olan gelişmeleri şu cümlelerle dile getirmiştir: “*...Türk Hükümeti dağıtım için toplu ödeme sorumluluğunu kabul etti ve takdir ve adetine göre talep sahiplerine dağıtması için Dışişleri Bakanlığına bıraktı. İddialar özellikle zarara uğrayan Amerikan misyoner ve Türkiye’ de özellikle Harput ve Maraş’ta eğitim enstitülerinin kayıplarına dayanmaktadır, ancak birkaç bireysel iddialar da var, mesela, bisikletiyle dünyanın etrafında dolaşmak isterken Türk askerleri tarafından öldürülen Pisttsbur insanı talihsiz bisikletçi Lenz’ in ailesi gibi.*”

²¹¹ Çağrı Erhan, a.g.e., s. 334.

²¹² Brooklyn Eagle, 29 Nisan 1900, s. 1.

²¹³ Erdal Açıkse, a.g.e., s. 126.

Dışışleri Bakanlığı görevlileri iddiaların düzenlenmesinde oldukça memnun hissetmektedirler. Sekreteri Hay' ın onları asla toplayamayacağı Oryental diplomasi yönteminde hünerli diplomatlar tarafından söylendi. Oldukça güç olan sadece Türkiye üzerinde bir baskı doğurmaya sebebiyet verme değildi, ancak Birleşik Devletler, çoğu Amerika'dan çok daha fazla miktarda Türkiye' ye karşı iddiası olan büyük Avrupalı güçlerin kıskançlığıyla da uğraşmak zorunda kaldı, ve Türkiye Hükümeti' nin bunların toplamıyla yüzleşebilmesi onun gücünü aşmaktadır.

On yıldan daha fazladır Amerika iddiaları beklemektedir. İlk önce Bakan Terrell bu iddiaları sundu, Dr. Angell onları toplamak için gitti, sadece çok kısa bi süre ilgilenmeyi umuyordu, fakat İstanbul'da birkaç yıldan sonra başarısız bir şekilde döndü. Sonra Bakan Straus devam etti, ve o istifa ettiğinde onları Bay Griscom'a devretti. Sadece son zamanlarda son adlandırılan görevini Bay Leishman' a adadı ve Bay Leishman toplanan para kredisi ile ilgilenirken, Dışışleri Bakanlığında görevlilerin son ödemelerde değerli hizmetlere katkıda bulunduğu söylenmektedir²¹⁴.

Gerek Anadolu'da çıkarılan tedhiş ve isyanlarda gerekse Amerikan kurumlarının zarar görmesinde Ermenileri tahrik edenlerin Amerikalı misyonerler olduğunu Ermeniler de açıklamasına rağmen²¹⁵ Osmanlı Devleti'nin suçu olmadığı halde kazanan taraf ABD olmuştur. Bunun sebebi hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin o dönemin şartlarında güçsüz olmasıdır. Zira ABD donanmasının tehdit amacıyla Osmanlı sularına kadar gelmesi ve hükümetin tehditkâr, baskıcı tutumları neticesinde şans güçlü olanın yanında olmuştur. Bunun yanında Amerikan konsolosları ve misyonerlerinin başta ABD olmak üzere Avrupa basınına gönderdiği çoğu imzasız ve gerçek dışı raporlar, mektuplar, haberler de tüm gözlerin Osmanlı Devletine yönelmesine neden olmuştur.

4.4.2. ABD'nin Ermeni Olayları Sebebiyle Amerikan Vatandaşlarını ve Ermenileri Korumak Amacıyla Konsolosluk Açma Girişimleri

Misyonerler, faaliyet sahalarında çalışmalarını kolaylaştırmak, hızlandırmak, emniyet altına almak ve resmileştirmek için hükümetlerinden Anadolu'da birçok

²¹⁴ *The New York Times*, 11 Temmuz 1901, s. 6.

²¹⁵ Zalimyan Kasbar ve Kigork ile 57 arkadaşını ifadesinde Harput'taki olaylarda Ermenileri tahrik edenlerin Amerika misyonerleri olduğunu açıkça dile getirmişlerdir. Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895)*, s. 218-220.

konsolos açma talebinde bulunmuşlardır. Konsolosluklar kapitülasyonların sağladığı geniş imtiyazlar gereği; ABD vatandaşlığına geçiş, vatandaşların haklarının korunması, Ermenilerin ABD’ ye göçlerini kolaylaştırmak gibi konularda bütün gayreti göstermişlerdir. Doğu Anadolu’daki Amerikan Konsoloslukları, Amerika’ya göç için yapılacak birçok işin halledilmesinde de her türlü kolaylığı sağlamıştır.

Amerikan’ın Anadolu’nun iç kısımlarında açmış olduğu ilk konsolos Sivas konsolosluğudur²¹⁶. Sivas’a konsolosluk açılması meselesi iki ülke arasında sürtüşme konularından biri olmuştur. ABD’nin Sivas’a konsolosluk talebini Osmanlı Devleti “*Sivas’ta Amerikalı olarak iki rahipten başka kimse olmadığı gibi oralarda Amerikalıların ticari ilişkileri de bulunmamaktadır*” gerekçesi ile reddetmişti. Fakat ABD Osmanlı Devleti’nin bu tavrını yapılan anlaşmalara uygun olmadığı gerekçesiyle ısrarla burada konsolosluk açılmasını istemiştir²¹⁷.

Harput’ta 1890’lı yıllardan itibaren konsolosluk açma girişimlerine hız veren misyonerler; Ermeni olaylarının baş göstermesi, Amerika’ya yoğun göç faaliyetlerinin başlaması ve misyonerlerin korunma talepleri neticesinde ABD yetkilileri tarafından da konsolosluk açma talebi uygun görülmüştür. Çünkü ABD’ye gönderdikleri raporlarda saldırıya uğradıklarını, bölgedeki müesseselerinin zarar gördüğünü ifade ediyorlar ve hükümet üzerinde etkili olmaya çalışıyorlardı. Harput’ta açılacak olan konsolosluk ile Mardin ve Musul; Erzurum’da açılacak bir konsolosluk ile Bitlis ve Van koruma altına alınacaktı²¹⁸.

3 Ocak 1895 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Walter Q. Grisham ABD Senatosu’na ve Temsilciler Meclisi’ne gönderdiği dilekçede Erzurum ve Elazığ (Harput) ‘da Amerikan konsolosluğunun açılmasını talep etmiştir. Dışişleri Başkanı’nın dilekçesinde “*Geçtiğimiz günlerde Türkiye’de beş bin Ermeni’nin katledilmesi hakkında, Doğu Sorununa Amerika Birleşik Devletleri’nin bulaşması uygun bir politika değildir. Ancak şu da apaçık görülmektedir ki o ülkede doğup büyümüş Amerikan vatandaşlarının sürekli olarak tehlike, taciz ve şiddete maruz kalıyor olmaları nedeniyle korunmaları Monroe Doktrinine ters düşmemektedir. Vatandaşlarımızın çıkarları doğrultusunda, tüm dikkatimiz yeni konsolosluklar açılması ve mevcut*

²¹⁶ Erdal Açıkse, a.g.e., s. 181.

²¹⁷ B.O.A., A. MKT.MHM., Dosya No: 492, Gömlek No: 24, Tarih: 14 M 1304.

²¹⁸ Erdal Açıkse, a.g.e., s. 181-184.

*konsolosluklarımızın korunması üzerine yoğunlaşacaktır*²¹⁹” diyerek Amerikan vatandaşları için konsolos açılmasını talep ettiğini vurgulamıştır.

ABD Dışişleri Bakanı Walter Q. Grisham, Osmanlı topraklarının Asya’da kalan topraklarındaki otuz il merkezine dağılmış şekilde yaşayan toplam çocuklar hariç 250 Amerikalı mevcut olduğunu bu vatandaşların toplam mal varlığı iki milyon doları geçtiğini, eğitim öğretim, tıp, basın yayım ve din alanında faaliyet gösteren çok sayıda kuruluşu bulunduğunu kaydetmiştir. ABD Dışişleri Bakanı’nın iddia ettiği görüşe göre bu bölgelerde mevcut iki tehlike vardır: Bunlardan birincisi tüm ülkeyi istila eden sayısız eşkıyanın kanunsuz davranışları ve şehirlerdeki tutucu Müslüman nüfus, ikincisi ise Türk yetkililerin düşmanca tavrıdır. Dışişleri Bakanı, yetkililerin yapılan saldırıları dizginleyemediklerini aksine bazı yerlerde Amerikan vatandaşlarına ve kurumlarına yapılan saldırıları teşvik ettiğini ileri sürmüştür.

Dışişleri Bakanı Walter Q. Grisham, iddia ettiği bu konuyu, 29 Haziran 1881’de Başkonsolos Wallace’nin gönderdiği resmi yazıya dayandırarak ispatlamaya çalışmıştır. Bu yazıda Amerikan vatandaşlarının Kürtler tarafından soyulup öldürdükleri ve bunlardan hiçbir tazminat alınmadığını ifade ettikten sonra tüm yaşanan olumsuzlukların bölgede Amerikan haklarını savunacak ve haklılığını ispatlayacak her hangi bir Amerikan temsilci olmamasına bağlamıştır.

Bu yazıyı örnek gösteren Dışişleri Bakanı Walter Q. Grisham “*Türkiye’nin doğusunda Amerikan vatandaşlarının kalıcı olarak ikamet ettiği yerlerde ceza davalarını takip edecek Konsolosluk korumasına ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz. Hâlihazırda âcizane durumumuzu gösterir bir yazıyı İstanbul’daki Amerika Birleşik Devletleri Başkonsolosluğu Dışişleri Bakanlığımıza göndermiştir. Bu yazıda ‘Erzurum’da bir konsolosluğumuzun olmaması orada yaşayan Amerikan vatandaşlarımızı mallarını korumaktan ve haklarını savunmaktan yoksun bırakmaktadır; Erzurum’un önemli bir misyonerlik merkezi olduğu ve resmi korunmanın sıkça ve ivedi bir şekilde ihtiyaç duyulan bir il merkezi olduğu düşünülecek olursa durum daha da vahim hal almaktadır. O bölgede bulunan İngiliz konsolosluğu bizim vatandaşlarımıza resmi olmayan kanallardan yardım etmeleri için emir almışlar, ancak onları temsil etme yetkisi Osmanlı otoriteleri tarafından tanınmamıştır.*

²¹⁹ Frederick Davis Greene, *a.g.e.*, s. 163.

İngilizlerin çok güzel konsolosluk ofisleri olabilir ancak bize faydası çok azdır' denmiştir.

Görüldüğü üzere bizler en ufak bir konsolosluk yardımından mahrum durumdayız. En yakın Amerika Birleşik Devletleri Konsolosu Sivas'taki Bay Jewett harikulade bir insan ancak bize bir faydası dokunmamaktadır. Bunun üç farklı nedeni vardır: birincisi konumumuz itibariyle onunla iletişim kurabilmemizin zor olmasıdır. Osmanlı yetkilileri sık sık Başkonsolosla yapılan yazışmalarımızı ele geçirdiklerinden Sivas'a dolambaçlı تنها yollardan ulaşmanın zorluğudur. İkincisi, mesafenin uzak oluşu ve ulaşım araçlarının yetersizliği nedeniyle herhangi bir saldırı olduğunda Sivas'taki konsolosa ulaşılması, konsolosun bilgilendirilmesi ve Erzurum'a gelmesi bir ila iki ayı bulabilmektedir. Üçüncüsü de Sivas'taki konsolosun Anadolu'daki büyük Amerikan çıkarlarını bırakıp da kendi makamını terk etmesini beklememek gerektir.

Özel durumlar oluşunca ihtiyaç duyulmasının dışında Amerikan Konsolosluğu'nun sadece orada olması bile daha önce hiç Amerikan bayrağı görmemiş, kanun tanımaz tutucu kesimlerin ve hükümet yetkililerinin Amerikan vatandaşlarının çıkarlarına mütemadiyen zarar verme cesaretini kırar. Ayrıca konsolosluğun orada olması iki ülke arasında can sıkıcı ve usandırıcı diplomatik yazışmaların daha kolay yapılmasına olanak kılar. Türkiye'de insan hayatı tahmin edilemeyecek kadar ucuzdur.

Tüm bu yazılanların ışığında Erzurum ve Elazığ'da acilen bir Amerikan konsolosluğunun açılması zaruri hale gelmiştir. Bu şehirler Amerikan çıkarlarının olduğu büyük il merkezleridir ve valiler de bu şehirlerde ikamet etmektedirler. Hem ticari hem de stratejik öneme haizdir. Aynı zamanda posta, telgraf ve özel ulakla iletişim kurmasının kolay olduğu merkezlerdir. Van ve Bitlis Erzurum konsolosluğuna Mardin ve Musul ise Elazığ konsolosluğuna bağlanabilir. Dolayısıyla tüm bu geniş coğrafyada yaşamakta olan tüm Amerikalılar konsolosluk korumasından iki üç haftalık bir mesafede olacaklardır.

Şu an İstanbul'dan yedi yüz ila bin mil uzaktayız bu da üç ila altı hafta arası bir yolculuk demektir. Gerçek şu ki İstanbul ile bize eşit mesafede yaklaşık 5000 erkek,

*kadın ve çocuk katledildi, modern dünyaya üç aylık bir uzaklıktaydılar bu da bizim ne kadar büyük tehlike altında yalnız başımıza terk edildiğimizi göstermektedir*²²⁰”.

Dışişleri Bakanı'nın açıklamalarında dikkatimizi çeken hususlardan biri adı geçen yerlerde konsoloslüğün açılma gerekçelerini sadece Amerikan vatandaşları (misyonerleri vs.) koruma gayesi ile olduğunu belirtmesidir. Ama gerçekte bu bölgede Ermenileri koruma gayesinin de olduğunu bilmekteyiz. Hatta Amerika, konsolos açma taleplerinde Harput'taki konsolosa bir Ermeni'yi dahi önermişlerdir²²¹. Rusya'nın da Harput'ta bir konsolosluk açmasını fırsat bilen Amerika baskıyla Harput'ta konsolosluk açılmasını kararlaştırmıştır²²². Konsolos vekillerinin çoğunluğu da bölgedeki misyonerlerden; diğer personel de Ermenilerden seçilmiştir²²³.

Osmanlı Devleti Erzurum'da konsolos açılmasını, Amerika'nın Harput'taki konsolosluk açma talebinden vazgeçmesi şartıyla gerçekleştireceğini ifade etmiştir. Osmanlı Devleti 1830 Ticaret ve Dostluk Anlaşması'nın 2. maddesine ve “*en ziyade mazhar müsâade olan millet*” statüsüne göre Amerika'nın konsolosluk açma taleplerini reddedemezdi. Osmanlı Devleti esasen ticaret maksatlı konsolosluk açılmasına karşı değildi; devletin endişesi misyonerlerin bu kurum vasıtasıyla zararlı faaliyetlerde bulunmasıydı.

Her iki tarafta ısrarlı bir tutum içinde olunca ABD bir tehdit unsuru olarak “Kentucky” savaş gemisini Osmanlı sularına getirmiştir. “New York Daily Tribune”

²²⁰ Frederick Davis Greene, *a.g.e.*, s. 163-166.

²²¹ 1900 yılında Harput Amerika Konsolosluğu'na tayin edilmek istenen kişinin Ermeni olduğu padişaha bildirilmiş ve bu kişinin memuriyeti kabul edilmemiştir. Bkz. B.O.A. *İrade-i Hususi*, Dosya: 85, Gömlek:1318 Ş-32, Tarih: 1318 Ş 10.

²²² Esasen bu bölgede bir Rusya ve Amerika'nın rekabeti söz konusudur. Nitekim Cyrus Hamlin'in New York Herald gazetesine 20 Aralık 1894 tarihinde gönderdiği bir yazıda Rusya'nın kendi çıkarları için Ermenileri kullanmak istediği vurgulanmıştır. C. Hamlin gazeteye şu yazıyı göndermiştir: “...Rusya Türkiye'yi yeniden gözüne kestirmiştir. Tüm dünya Rusya'nın Türkiye'ye çalışan, barışçıl ve silahlı köylüleri zulümden kurtarmak için gireceği fikrini onaylayacaktır. Şayet Rusya girerse Sultan'a yardıma koşuyor izlenimi verecek ve ayaklanan Hristiyan toplumun dizginlenmesi için cömertçe katkı sağlamaya geliyor havası yaratılacaktır. Ancak el altından da Ermenileri silahlandırarak Rusya'daki standartlara göre eğitecek ve Ermenilerden cesur ve yiğit bir ordu kuracaktır. Rus ordusunda hizmet vermekte olan müktedir ve yetenekli generallerin bir kısmı Ermeni'dir. Arkalarında Rusların yardımı olan, silahlı ve eğitilmiş bir Ermeni topluluğu Sason ve diğer ilçelerde kendi topraklarını koruyacaktır. 1829'daki ve ardından imzalanan 1833 anlaşmalarından bu yana Türk hükümeti Rusya'yı ve Türkiye üzerindeki emellerini yakinen tanımaktaydı. Acaba değerli müttefik Rusya'nın verdiği tavsiyeler doğru muydu? Yoksa Ruslar onlara tuzak mı kuruyorlardı? Çağdaş Hristiyan cemaati dikkat kesilmiş bir şekilde meselenin çözümünü beklemekte, çözüm ya kan akarak şiddetle olacak ya da Türkiye'nin Doğusunda kanun ve hukuk üstün gelecek”. Frederick Davis Greene, *a.g.e.*, s. 168.

²²³ Erdal Açıkse, *a.g.e.*, s. 189-195.

gazetesi savaş gemisinin Osmanlı sularına gelmesi üzerine “Görünürdeki Misilleme Önlemleri” manşetiyle duyurduğu bu haberin devamında “*Elbette geminin Türkiye üzerine tek taraflı bir savaş açması beklenemez, fakat Türkiye’ye karşı Amerikan donanmasının gücünü sergilenmesinin psikolojik etkisi, konsolosluk sorunlarının çözülmesinin yanı sıra uzun zamandır askıda olan misyonerlik talepleri için de faydalı olacaktır*²²⁴” şeklinde yorum yapmıştır.

Sivas, İstanbul, İzmir, Erzurum, Van, Diyarbakır, Musul gibi yerlerde Osmanlı Devleti ile yapılan anlaşmanın sonucu olarak konsolosluklar açmışlardır. Konsolosluklar vasıtasıyla sözde Amerikan vatandaşlarını koruma bahanesiyle misyonerlere her türlü kolaylıklar sağlanmıştır. Siyasi, maddi imkanların yanında istenen bilgiler, mektuplar, raporlar vs... konsoloslar eliyle istenen ülkeye ulaştırılmıştır²²⁵.

Anadolu’daki konsoloslar Protestan Ermeniler için de koruyucu bir merkez haline gelmiştir. Bu konsolosluklarda misyonerler aktif halde görev almışlardır. Tercümanlık başta olmak üzere konsolosluklarda yardımcı görevliler konusunda ise genellikle Ermeniler hizmet etmiştir. Bu sayede konsolosluklar, Ermenilerin he türlü ziynet eşyalarını bıraktığı bir yer haline gelmiştir²²⁶.

Konsoloslar Amerikan okullarının siyasi faaliyetlerine yardımcı olmuşlar; okulların faaliyetleri, bölge halkı ve coğrafi durumuyla ilgili raporlar hazırlamışlardır²²⁷. Diplomatik vasıtalarla Osmanlı Devleti’ne gizlice sokulan ayrılıkçı fikirlerin yer aldığı gazete, dergi, kitap, harita, ilan ve broşürler konsoloslar marifetiyle gerçekleştiriliyordu²²⁸.

Özetlemek gerekirse Ermeni meselesinin ortaya çıkması, gelişmesi, yaşanan tedhiş ve isyanlarda ABD’nin önemli bir payı olduğu hatta bizzat sebep olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle Amerikan misyoner kurumlarında ayrılıkçı tohumlar atılmış ve kısa zaman içinde meyvelerini vermeye başlamıştır. ABD’ye göç eden Ermeniler burada ihtilal komiteleri kurmak suretiyle teşkilatlanmış, dünya kamuoyunu

²²⁴ New York Daily Tribune, 25 Kasım 1900, s. 4.

²²⁵ Mehmet Alparslan Küçük, *a.g.m.*, s. 167.

²²⁶ Mehmet Alparslan Küçük, *a.g.m.*, s. 167.

²²⁷ İlknur Polat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, s. 640

²²⁸ Aydemir Okay, *a.g.t.*, s. 41.

Amerikan basınının ve misyonerlerin desteğiyle Türkler aleyhine yönlendirmiştir. Osmanlı Devleti ise 19.yy. şartları gereği yeterince kendini savunamamış ve yaşanan olayların önüne geçememiştir. Osmanlı coğrafyasında nüfuz kazanmak için Ermenileri kullanan ABD günümüzde de aynı politikasına devam etmektedir.

SONUÇ

19. yüzyıl; ABD'nin kuruluşu, Sanayi İnkılâbı, Fransız İhtilâli, Almanya ve İtalya'nın milli birliklerini tamamlaması gibi tüm dünyayı etkileyen değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, kendi şartları içinde olağanüstü bir yüzyıldır.

Bu yüzyıl sanayi inkılâbıyla beraber üretimden, tüketime, sanayiye kadar bir takım değişmelerin meydana geldiği tarihin ilk küreselleşme dalgasının yaşandığı dönem olarak kabul edilir. Sanayisini tamamlayan ülkeler daha fazla kazanmak, üretmek için yeni hammadde ve yeni pazarlar arayışına girmişlerdir.

Dünya da bu gelişmeler yaşanırken 19. yüzyıl Osmanlı Devleti için de çok hareketli bir yüzyıl olmuştur. Mısır İsyanı, Yunan isyanı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kırım savaşı, Ermeni Milleti Nizamnamesi, I. Meşrutiyet'in İlânı, Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) gibi olaylar bu yüzyılın önemli gelişmeleridir.

İlk küreselleşme dalgasının yaşandığı 19. yüzyıldaki siyasal ve ekonomik rekabet Osmanlı topraklarına da yayılmış bu bölgeler büyük güçlerin çıkar merkezi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti devletin bekasını tek başına koruyamayacağını anlayınca “denge politikası” ile çok uluslu ilişkilere girmiştir. Bu politika Osmanlı Devleti ile Amerika'nın münasebetlerini başlatıp şekillendirmesine vesile olmuştur. Osmanlı Devleti'nin dış politikasını oluşturan temel unsur sınırlarının güvenliğini temin etmektir. ABD'nin hedefi ise Monroe Doktrini ile sınırlarında düşman olmadığından yayılma ve çıkar elde etmektir.

Türkiye ile ABD ilişkilerinin tarihsel arka planı Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan yaklaşık 200 yıllık bir tarihsel maziye maliktir. Tarihsel süreç içerisinde Türk-Amerikan ilişkileri farklı boyutlarda ve çeşitli parametreler içeren konularda meydana gelmiştir. Bu anlamda ilişkiler statik değil değişken, çok boyutlu, inişli-çıkışlı bir seyrinde gerçekleşmiştir.

Amerika bağımsızlığını kazanmadan önceki yıllarda, İngiltere'nin himayesinde olan gemileri vasıtasıyla ticari amaçlı olarak Osmanlı coğrafyasını içine alan geniş bir yelpazede faaliyet gösteriyordu. İngiltere ile olan mücadelesi sonucu bağımsızlığını

kazanan Amerika bu suretle İngiliz himayesini kaybetmiş ve tam olarak kuvvetli olmadığı bu zaman diliminde oldukça zor durumlarla karşı karşıya gelmiştir.

Osmanlı yönetiminde olan Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp ile mücadele eden Amerika buralarda bir dizi anlaşmalar yapmıştır. Amerika'nın hem bağımsızlık savaşından yeni çıkmış olması ve İngilizlerin himayesinden mahrum olması hem de donanmasının zayıf olmasından dolayı Garp Ocakları ile sert politikalar yerine daha mutedil bir politika sergileyerek anlaşma imzalamayı tercih etmiştir. Bu anlaşmalar sayesinde bu bölgedeki korsanlardan sakınan Amerika; buradaki mücadeleleri sonucu donanmasını yenileme fırsatı bulmuş, böylece gittikçe artan ticari gücüne donanma gücünü de ekleyerek Doğu Akdeniz'e ilerleme imkânına kavuşmuştur. ABD'nin Garp Ocakları'nda kazandığı donanma tecrübesi günümüzdeki donanmasının da temelini oluşturmuştur.

Amerika'nın Monroe Doktrini ile Avrupa işlerine karışmamış; fakat yayılıp genişletmek için alternatif olarak ticarete yönelmiştir. Bu suretle Monreo Doktrini ile denizlerde rahatça ticaret yapabilme imkânına kavuşmuş Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin temelleri ticaret vesilesiyle atılmıştır. ABD Garp Ocakları'ndan itibaren Akdeniz'de daimi bir filo bulundurma geleneğini hep sürdürmüştür. Osmanlı Devleti ile Amerika'nın ilk tanışmaları Amerikan tüccarlarının yanında Amerikan misyonerleri ile olmuş; akabinde Amerikan diplomatları, konsolosları takip etmişti. Bu anlamda ilk zamanlar ikili ilişkilerin geliştirilmesi noktasında Amerika'nın daha aktif olduğunu söylemek mümkündür.

Her vesile ile Osmanlı Devleti ile yakın ikili ilişkiler kurma isteğini dile getiren Amerika'ya karşı Osmanlı Devleti çeşitli sebeplerden dolayı soğuk bakmışsa da 1827 yılında Osmanlı Donanması'nın Navarin'de yakılması ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştı. Osmanlı Devleti hem yeni bir müttefik kazanma isteği hem de denizcilik alanında adından söz ettiren Amerika'dan yakılan donanmasının inşası için yardım isteği devletin Amerika'ya karşı daha fazla ilgisiz kalmamasına neden olmuştu.

Nitekim 1830 yılında Osmanlı Devleti ile ABD arasında bir Ticaret ve Dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma iki devletin ilişkilerine zaman içerisinde yön veren bir unsur olmuştur. Amerika özellikle bu anlaşma ile kazanmış olduğu siyasi ve ekonomik ayrıcalıkları her zaman Osmanlı Devleti aleyhine kullanmıştır. Bu bağlamda

Osmanlı coğrafyası içerisinde yoğun faaliyet gösteren ve ileride devletin parçalanma sürecine katkıda bulunan misyonerler ve azınlıklar (özellikle Ermeniler) iki devlet arasında zaman zaman tansiyonun yükselmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Amerika ile ilişkilerini kurup geliştirmesi Avrupalı devletler tarafından hiç de hoş karşılanmamıştı. Nitekim yazar John A. DeNovo bunu şu cümlelerle izah etmiştir:

“Türkiye’ye gelince hem Washington’daki politikacılar hem de Amerikalı iş adamları, zevk için sanatla uğraşanlara eşdeğer bir tutum sergiliyorlardı. En iyimser görüşle, yalnızca Osmanlı’daki Büyük Güç politikasının doğasını belli belirsiz bir biçimde anlıyorlardı. “Avrupa’nın hasta adamı” olarak nitelendirilen, Osmanlı İmparatorluğu, yıllar boyunca dağılma sancıları içindeydi. İmparatorluk dağılınca altı Avrupa Gücünün her birinin (Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Rusya) bir diğer rakibin ilerlemesini engelleme isteği, bir rakibi diğerine karşı kışkırtmalarına sebep olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun bir süre daha hayatta kalmasını sağladı. Bu rakipler, Amerika Birleşik Devletleri’nin sahneye çıkışını hoş karşılamamışlardı”.

Osmanlı Devleti Avrupalı güçlere karşı ABD’ye yeni bir müttefik gözüyle bakmış; özellikle donanmasının güçlendirilmesi için ikili ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. ABD cihetinden duruma bakacak olursak “Amerika Amerikalılarından” düsturuyla Avrupa’nın işlerine karışmamış, aynı şekilde Avrupa’nın da Amerika’nın işlerine karışmamasını istemiştir. Her iki devlette ilişkilerini kurarken büyük güçler yüzünden (özellikle İngiltere ve Rusya) temkinli davranmış, bazen bu devletlerin görüşlerini aldıktan ve tutumlarını gözlemledikten sonra karşılıklı adımlar atmışlardır.

18. yüzyılın sonlarında başlayan Osmanlı-ABD diplomatik ilişkileri, ABD’nin doğu sorununa taraf olmaktan uzak durduğu 19. yüzyılın son çeyreğine kadar, nispeten olumlu bir ortamda devam etmiştir. İki devlet arasında ticaret ve misyonerlik faaliyetlerinin belirleyici unsur olduğu bu süreç içerisinde ABD’nin gerek coğrafi uzaklığı, gerekse Avrupa siyasetine müdahale etmeme siyaseti, Osmanlı Devleti’nin bu ülkeye mesafeli yaklaşmasına, diplomatik ilişkilerini ABD’nin istekli tavrına karşılık düşük düzeyde tutmaya gayret göstermesine neden olmuştur. Bununla birlikte 1860’ların basından itibaren hızla artan ticari ilişkiler, özellikle de silah ticaretinin

devreye girmesi, diplomatik ilişkilerde gözle görülür bir değişimin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri arasındaki sorunlarda ABD'nin kendisinden yana tavır takınmasına ya da en azından tarafsız kalmasının sağlamaya çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti özellikle Tanzimat sonrası artan ticari ve siyasi ilişkilerin gelişmesini sağlayacak tüm argümanları kullanmaya azami gayret göstermiştir.

Örneğin; ülke içinde misyonerlik faaliyetlerine (en azından 19. yüzyılın sonuna kadar) fazla tepki gösterilmemiş, önemli ticari ayrıcalıklardan Amerika'nın da istifade edilmesi sağlanmıştır. Yoğun olarak gerçekleştirilen silah ticareti bunun en açık örneğidir. Yine Avrupa'nın siyasi emelleri için olası bir denge ağırlığı olarak kullanmak için Amerika sermayesi bir fırsat olarak görülmüştür. Bu nedenle büyük devletlere (Almanya, Rusya, Fransa, İngiltere) demiryolu imtiyazı verilen Osmanlı Devleti'nde Amerika'ya da Chester Projesi ile imtiyaz verilmesi gündeme gelmiştir.

ABD başlangıcından beri Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan her zaman faydalanmış ve çok yönlü kazanımlar elde etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Navarin'de donanmasının yakılması ile deniz, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile de kara ordusundan mahrum kaldığı, Rum İsyanının çıktığı bunalımlı dönemde Osmanlı Devleti ile 1830 Anlaşması'nı yapmaya muvaffak olmuştur. Yine Osmanlı Devleti'nin donanmasını güçlendirmek adına yaptığı yardımlar çerçevesinde Karadeniz ve Akdeniz'de serbestçe ticaret yapma imkânına malik olmuşlar, buralarda filoları için önemli üsler elde etmiştir. Misyonerler de ülkenin zayıfladığı ortamdan faydalanmış geniş manevra alanları bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin silah ihtiyacının olduğu dönemlerde silah ticareti yapmak suretiyle büyük gelirler elde etmiştir.

ABD Osmanlı Devleti'nin zayıf durumunu kendi lehinde değerlendirirken birden fazla faydalı sonuçlar elde etmiştir. Örneğin silah satarak hem iyi bir pazar bulmuş hem Osmanlının dostluğunu kazanmış hem de Rusya ve İngiltere gibi rakiplerini sevindirmemiştir. Aynı zamanda tüm bunlar gerçekleşirken de Osmanlı Hükümeti'ni adeta yumuşatarak misyoner hareketlerini hızlandırmıştır.

ABD İstanbul'un yanında görünür bir politika sergilerken, Osmanlının düşmanlarına karşı sempati duymaktan geri kalmamıştır. Bu anlamda Amerika menfaatleri icabı iki yönlü bir politika sergilemiştir. Örneğin Osmanlı donanmasının yeniden yapılandırılmasına yardım eden ABD, Yunanlılara da savaş gemisi yardımında bulunmaktan (Mora ve Girit'te üsler elde etmek için) imtina etmemiştir. Osmanlı Devleti'ne silah ticareti gerçekleştirip devletin kara silahları bakımından kuvvetli olmasına yardımcı olan ABD benzer şekilde Anadolu'da isyan hazırlıkları içerisinde bulunan azınlıklara silah temin etmiştir.

ABD'nin Osmanlı Devleti'ne uyguladığı ilginç politikalarından biri de devleti kendisine muhtaç bırakacak ortamı kendisinin hazırlama çabası içinde olmasıdır. Örneğin Garp Ocakları'nda korsanların belini kıran Amerika dolaylı olsa da Osmanlı donanmasını zaafa uğratmıştı.

ABD Yunanlılara da yardım etmiş ve onların güçlenmesini sağlayarak Osmanlı Devleti'ne karşı cephe almasında elini güçlendirmişti. Unutmayalım ki Navarin'de Osmanlı donanmasını yakan unsurların içinde Yunanlılar bulunmaktaydı. Günümüzde olduğu gibi küresel silah firmalarının en fazla iştahının kabardığı yerler çatışmanın, kaosun yani huzursuzluğun olduğu yerlerdir. ABD misyonerler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nde iç huzuru bozup, azınlıkları kışkırtmak suretiyle kendisinin menfaatine olan bu ortamı meydana getirmeye çalışıyordu. ABD Osmanlı toprakları içinde Rum ve Ermenilere de silah teminini sağlıyor, onları güçlendirerek devlete karşı ayaklanmalarına vesile oluyordu. İç huzursuzluğu meydana getirdikten sonra da çeşitli imtiyazlar koparıyor, rahatça kendi piyasasını oluşturup silahlarını satabiliyordu.

Benzer şekilde misyonerler “reklâm-pazarlama” anlayışıyla Osmanlı Devleti'nde ihtiyaç duyulan ürünü ilk başta tanıtmışlar, daha sonra bu ürünleri ya Amerika'dan getirtmişler, ya da üretilen eşyayı Amerikan pazarlarına sürmüşlerdir. Örneğin kadın misyonerler kadınlara biçki-dikiş ve nakış öğreterek dikiş makinesine özendirmişler akabinde de Amerika'dan Singer Dikiş Makineleri'nin Osmanlı topraklarında satılmasını sağlamışlardır. Yani ABD Osmanlı Devleti'nde istediği elverişli ortamı kendi eliyle de sağlamaya azami gayret göstermiştir.

ABD Osmanlı Devleti'nde istediklerini elde edip amacına ulaşmada izlediği bir diğer yöntem ise “güç tehdidi”dir. İlişkilerin başlangıcında Osmanlı Devleti'ne karşı

ihtiyatlı ve temkinli politikalar sergileyen Amerika 19. Yüzyılın sonlarına doğru gücünün zirveye ulaştığı dönemlerde amacına ulaşmak için Osmanlı sularına Amerikan savaş gemisini göndermekten çekinmemiştir. Özellikle Amerikan vatandaşlarının hakları, Ermeni meselesi, tazminat konularında savaş gemilerini Osmanlı limanlarına demirletip amacına ulaşmıştır.

Amerika diğer batılılar gibi doğu sorununa direk taraf olmasa da misyonerler, kendi vatandaşlarını korumak bahanesiyle bazen de ticari anlamda menfaatleri için Osmanlı devletine gemi yollayarak güç kullanarak baskı kurmaya çalışmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Amerikan dış politikasının en önemli enstrümanı olan “güç” kullanma bugün de ABD’nin olmazsa olmaz ilkelerinden biridir. Günümüzde de değişmeyen düstur olan “Uluslararası ortamda güç kimin elindeyse meşruiyet de onun tarafında dikte edilir” prensibini o dönemlerde ABD, Osmanlı Devleti’ne uygulamıştır.

19. yüzyılın son çeyreğine kadar çok fazla olumsuz rüzgârların esmediği iki ülke ilişkisi bu tarihten sonra değişmeye başlamıştır. Misyonerlerin zararlı faaliyetleri ve Ermeni meselesi ilişkilerin seyrini olumsuz etkileyen başlıca olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem bu olaylardan dolayı hem de Almanya’nın milli birliğini tamamlayıp tarih sahnesine çıkmasından dolayı Osmanlı Devleti’nin ABD’ye olan ilgisi yavaş yavaş zayıflamıştır. Osmanlı Devleti 18. yüzyılda denge siyaseti güderken 19. yüzyılda güçlü bir devletin kanatları altına girme siyaseti izlemeye başlamıştır. 19. yüzyılda bu devletin adı Almanya iken 20. ve 21. yüzyılda ağırlıklı olarak ABD olmuştur.

Kuruluş ve milli birliğini tamamlama aşamasında çeşitli iç meselelerinden dolayı Amerikan emperyalizmi dünyaya geç yayılmıştır. Dünya arenasına geç giren ABD bu açığını hızlı ve ucuz yollardan kapamak istemiş bu anlamda çıkar bölgelerini tanımak ve yapılanmak için çalışmalara başlamıştır.

ABD’nin ucuz yoldan nüfuz bölgelerini oluşturma yöntemini başlıca iki vasıta ile gerçekleştirmişti. Bunlar kendi tüccarları ve misyonerlerinden başkası değildi. O halde ABD’nin Asya ve Ortadoğu’daki emperyal yapısının temelleri 19.yy ikinci yarısından itibaren tüccarlar ve devletten bağımsız sivil kurum olan güya insani değerlere önem veren misyonerler tarafından atılmıştır. Böylece bir nevi kendisini koruma kalkanı işlevini üstlenen Monroe Doktrini delmeyecek hem de diğer büyük devletlerin yanında dünya arenasında yer edinecekti. Özetlemek gerekirse ABD

misyonerler ve tüccarları yoluyla hem topraklarını koruyabilecek, hem de vatandaşlarının ve ülkesinin çıkarlarını, haklarını ucuz yoldan gözetebilecek. Bu yüzden misyonerlerin en etkili olduğu dönemin Amerika'nın Ortadoğu'ya açıldığı ve Amerikan emperyalizminin yayılmaya başladığı döneme rastlaması tesadüfî değildir. Bu noktadan hareketle misyonerlerin siyasi görevleri dini görevlerini gölgelemiştir.

Amerikan diplomatları başlangıcından beri her zaman misyonerlerle dirsek temasında bulunmuş onları desteklemişlerdir. *Nitekim İstanbul'un ilk elçisi David Porter ve ilk misyonerlerden White'nin 1830'larda aynı evi paylaşması uzun sürecek işbirliği ve maceranın ilk habercisi olması bakımından önemlidir. Ne ilginçtir ki bu kozmik evde Amerikan misyonerinin doğan erkek çocuğuna David Porter'in tavsiyesi üzerine "Constantinople Washington" adı koyulmuştur. İlk zamanlar masumane bir yorumla İstanbul'daki ilk Amerikan vatandaşı olduğu için bu ismin konulması hatıra gelse de yıllar geçtikten bu ismin ne kadar da manidar olduğu gözlerden kaçmamıştır. Amerikalı diplomatlardan misyonerlerle iyi geçinen sempati kazanmış, desteklenmeyen görevden alınmıştır.*

Misyonerler, ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomi, sosyal yönden zayıfladığı bir zamanda gelmiş, ülkenin hayat damarlarını keşfedip buralar üzerinde yoğunlaşmıştır. Tanzimat ve Islahat fermanı, kapitülasyonlar misyonerlerin işini kolaylaştıran en önemli faktörler olmuştur.

Misyonerler Osmanlı ülkesinde oluşturduğu bu kurumlar vasıtasıyla da sosyal hizmetler açısından halkın gözünden devleti düşürüp, kendi meşruiyetini de sağlamaya çalışmıştır. Misyonerler kültür emperyalizminin perdeleme görevini görmüşlerdir. Misyoner kurumları (hastane, yetimhane, dispanser, okul vs.) adeta devlet içinde devlet olmuş; empoze ettikleri ayrılıkçı fikirlerle Osmanlı Devleti'ni içten yıkılmasına neden olmuştur.

Misyonerler önce Osmanlı topraklarına girerek çeşitli yollarla halkın sempatisini kazanmaya çalışmış sonra din telkinleri yapmıştır. Daha sonra Türk kültür hayatında değişiklik yapıp, Amerikan hayat tarzını benimseterek Amerikan hayranlığı yaratmak istemişlerdir. Misyonerlerin nihai hedefi ise Amerikan politikasını benimseyen her an emperyalizmin hazır öncülerini olan liderler yetiştirmektir.

ABD Amerikalı misyonerler marifetiyle bu amaçlar doğrultusunda ülke içindeki azınlıklara Amerikan doktrini benimsetip hürriyet ve bağımsızlık fikirlerini aşılamışlardır. Yalnız şunu da göz önünde tutmak gerekir ki Amerika'daki bağımsızlık hareketi sömürgecilğe, karşı olmuştur. Yani ayrılıkçı karakterden uzak bütünleştirici unsurları içinde barındırmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde tam aksine bu fikri hareketler yani ABD'nin ileri sürdüğü bağımsızlık, demokrasi, özgürlük gibi söylemler sömürgeci anlayış çerçevesinde ve ayrılıkçı karakterler arzemiştir. ABD'nin azınlıkları kışkırtıp sözde özgürlük, adalet ve bağımsızlığı tüm dünyada temin etmek fikri Amerika'nın emperyalist hedeflerine tarih boyunca kılıf olmuştur. Bu noktadan hareketle değerli bilim adamı Erol Güngör'ün şu sözlerini hatıra getirmektedir:

"İnsan hakları" ve "vicdan hürriyeti" gibi fevkalade mukaddes mefhumlar, Hristiyan Garp ile Müslüman Şark arasındaki iman ve varlık mücadelesinde Hristiyan aleminin yutturmak istediğı yaldızlı palavralardan ibaret kalmıştır."

Ermeni meselesi bugün niye hâlâ bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır? Avrupa güçlerinin ve Amerika'nın bu konuyu gündemde tutmalarının tarihi arka planı şüphesiz incelediğimiz dönemi teşmil etmektedir. Büyük güçler Osmanlı Devleti'ni parçalama çabalarının bir başka aracı olarak Ermenileri kullanmışlardır. Amerika da bu kervana sonradan fakat en etkili şekilde katılmıştır. Zira bugün Ermeni lobilerini oluşturan grup o dönem Amerika ve misyonerlerinin teşviki ile oraya göç eden Ermenilerdir. 19. yüzyılda Amerikan kamuoyunu etkileyen ve baskı grupları oluşturan Ermeniler ve misyonerlerdir. Amerikan kamuoyunun Müslüman Türklere ders verme zamanının geldiğine inanan bir kesimi Osmanlı topraklarında Ermenilerin bağımsız bir devlet olabilmesinin yolunu açmak isteyenlerle işbirliği yapmışlardır. Bu suretle Osmanlı Devleti'nin manda altına alınmasını ve ABD'nin bölgede kontrolü üstlenmesini istemişlerdir.

ABD kamuoyu üzerinde baskı mekanizması kuran Ermeni lobisinin siyaset üzerindeki etkisi dün olduğu gibi bugün de ikili ilişkilerde her daim bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD ve büyük güçlerin Ermeni meselesini her daim gündemde tutarak "soykırım" kavramını ortaya atmaları; meselenin tarihi değil siyasi boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. Zira devletler bu kartı kullanıp Türkiye'ye yaptırım

yapmak suretiyle beslenip güçlenmekte bu vesile ile Türkiye’den tavizler kopartmaktadırlar.

ABD politikasında özellikle oy bakımından bugün nasıl Ermeniler ve Yahudiler önemliyse Osmanlı Devleti zamanında da benzer şekilde önemliydi. Nitekim ABD’nin Osmanlı Devleti elçisi Oscar S. Straus’un bir Yahudi olması asla tesadüfî değildir. Dönemin arşiv belgelerine de yansıdığı üzere ABD kendi ülkesinde Yahudilerin oyunu çekebilmek için bu kişiyi Osmanlı Devleti’ne görevlendirmişti.

ABD’nin misyonerler ve azınlıklar yoluyla Osmanlı Devleti’ni içten içe parçalamasında devletin o dönemde içinde bulunduğu olumsuz şartlarının etkisi vardı. Çünkü Osmanlı-Amerikan ilişkisi dönemin savaşlarından yıpranmış, ekonomik sıkıntılar çeken, iç ve dış tazyiklere maruz kalan her pahasına ayakta kalması için mücadele eden bir devletin çırpınışları ile dünya arenasına kısa süre içinde süper güç olarak giren Avrupa dengelerini değiştiren bir devletin ilişkisi yani güçlü ile güçsüzün mücadelesinden ibaretti.

Genel anlamda o günün şartlarının Osmanlı Devleti aleyhinde olmasının yanında *özel olarak da Osmanlı Devleti yöneticilerinin de hatasından söz etmek mümkündür. Zira “bilgi edinme” ve “durumu algılamadaki” eksiklik, risk değerlendirilmesinin zamanında yapılmayışı ve uygulamada bir takım hatalar sorunun büyümesine neden olmuştur.*

Amerika bir vatandaşı için bile olsa donanmasını gözümüze soka soka sularımıza getirip demir atarken; bizler Amerika’daki vatandaşlarımızın haklarını acaba yeterince savunabildik mi? Amerika Osmanlı Devleti’ndeki ilk konsoloslugu açarken bizim Amerika’dan 30 yıl sonra ABD’de açmamız aslında bunun cevabını vermektedir. Bu anlamda Osmanlı Devleti’nin hatalı noktalarından biri de diplomasiyi yeterince kullanamamasından kaynaklanmıştır. Bir ülke ile ikili ilişkilerin sağlam zemine oturması ve ilişkileri kendi lehine çevrilebilmesi ancak o ülkeyi tanıma, incelemelerde bulunma, kamuoyu nabzını ölçmeden geçer. Bu noktadan hareketle ABD’ye gerek siyasi temsilci göndermede geç kalışımız gerekse temsilci gönderdikten sonra orada yeterince lobiler oluşturamayışımız gereken tedbirleri almakta gecikmemize neden olmuştur.

Bunun yanında Amerikalılar denizaşırı yerden gelip Anadolu'yu karış karış gezerken acaba bizler, o bölgeleri ne kadar tanıyorduk? Onlar en modern okulları açarken, en üst teknolojiyle sağlık müessesleri oluştururken hatta körler okulu bile açarken biz ne yaptık acaba? Ülkemize matbaayı getirip bunu en verimli şekilde kendi çıkarlarına göre kullanırken; bizim matbaayı Avrupa'dan 200 sene sonra getirdikten sonra kaç kitap basıldı kaç kişiye yayıldı? Türkiye'de ilk resmi gazetenin 1840 yılında yayımlanmasına karşılık, aynı tarihlerde Amerika'da 2000 den fazla gazete yayımlanıyordu. Yine onlar dinlerini yayarken cemiyetler oluştururken biz ne yaptık? İşte bu soruların cevabının olumsuz olması ilişkilerin neden Amerikan lehine geliştiğinin en açık göstergesidir. Bu nedenle modern bilim ve teknolojinin takip edilmemesi ve olaylara ilgisiz kalınması ABD'nin Osmanlı topraklarında işini kolaylaştıran en önemli faktörler olmuştur.

Şunu da belirtmek icap eder ki her ne kadar Amerika ile birtakım sorunlar yaşanmışsa da her iki ülkenin karşılıklı kullandığı diplomatik usuller ve manevralarla krizlerin çok derinleşmesine engel olmuştur. Bunun yanında gerek donanmanın güçlendirilmesinde gerekse batıya karşı bir denge unsuru olarak değerlendirilmesinde belirli bir tarihe kadar faydası olmuştur.

Yine misyonerlerin açmış olduğu kurumlar örnek alınarak modern yapıların vücuda getirilmesinde katkıları olmuştur. Örneğin sağlık sektöründe modern yöntemler kullanarak hastalıkların iyileştirilmesinde halktaki batıl inançlar azaltılmıştır. Misyonerler açtığı hastanelerde Türk kadınlarına hastabakıcılık yaptırmakla onlara ekonomik bakımından katkı sağlamış ve çalışma hayatına kadınların girmesine vesile olmuştur. Bunun yanında misyonerler modern teknik ve yöntemleri, araç-gereçleri, çeşitli ürünleri Anadolu halkına tanıtarak Osmanlı toplumunun bu anlamda gelişmesine vesile olmuşlardır. Örneğin modern su şebekesi ve su deposu, ilk telefon, ilk dikiş makinesi, ilk baskı makinesi, tahta döşeme, tren vagonu, saat, piyano, bisiklet, domates, patates gibi birçok ürünün Anadolu'daki tanıtıcıları Amerikan misyonerlerdir.

Bu gerçeklerle beraber Amerikan misyonerlerinin faydalarından ziyade zararlarının olduğu bilinen bir gerçektir. Bugünün değişen ve gelişen dünya şartlarında misyonerlik farklı perdeler arkasında sergilenmek istenmektedir. Bunlar Avrupa birliği, Büyük Ortadoğu Projesi, globalleşme (Müslümanları globalleştirerek süper güçlerin

yönetimine verme) başta olmak üzere; ılımlı, radikal İslam şeklinde ortaya atılan sloganlar, dinlerarası diyaloglar, hoşgörü, sinema ve film sektörü, tiyatrolar, çizgi filmler ile Hristiyanlık propagandasının yapıp Amerikan hayranlığı uyandırılması bunlardan bazılarıdır. Aynı zamanda barış gönüllüleri adı altında ülkemize giren misyonerler birtakım yardımlarda bulunduktan sonra halkın içine girerek propagandalarını yapmaları bizlere Osmanlı Devleti dönemini hatırlatmaktadır.

Günümüzde ev kiliseleri, çeşitli vakıf ve dernek adı altında maddi yardımlar yapan misyoner kuruluşlarını görmek mümkündür. Osmanlı Devleti döneminde nasıl halk ile yakın temasta bulunmak için elverişli ortamlar sağlanmışsa günümüzde de aynı amaca matuf olarak kamplar, klüpler, sportif faaliyetler yürütülerek amaca ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Misyonerler nasıl geçmişte kıtlık, sel, doğal afet, savaş zamanlarında gelip yardım bahanesiyle propagandalarını yapmışsa bugün de aynı şekilde faaliyetlerine devam etmektedirler. Örneğin Amerika önce Irak'ı işgal ederek insanları vatansız bırakmış daha sonra Hristiyanlaştırma faaliyetlerine girişmiştir. Bu bölgelerde birçok kilise, okullar, hastaneler, klinikler açılmıştır. Geçmişte Amerikan Kızılhaçı nasıl insanı yardım bahanesiyle (özellikle Ermeniler için) Amerika'da lobiler oluşturarak yardım toplamışsa bugünde Irak'ta kendi cemaatlerine para toplamış ve İncil'i Arapçaya çevirerek dağıtmışlardır. ABD 1999 Sakarya depreminde insanların zayıf yönlerinden faydalanarak insanlara İncil dağıtmışlar ve maddi yardımlarda bulunmuşlardır.

Amerika geçmişte Osmanlı Devleti'ni nasıl doğunun anahtarı olarak görüyorsa bugün de Ortadoğu'nun anahtarı olarak görmektedir. Bu yüzden dün nasıl Ermenileri bir Protestan millet statüsüne sokmayı başarıp Ermenileri parçalamışsa ve bu suretle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme hakkını elde etmişse günümüzde de Anadolu ve Ortadoğu'da Türk-Kürt, Alevi-Sunni, Şii-Sunni ayrımını körükleyerek aynı yöntemlerle buralara kendi çıkarları için müdahale etme hakkını elde etmiştir.

ABD Osmanlı Devleti döneminde ayrılıkçı isyanlara destek verip daha sonra Wilson ilkeleri ile bölgeye müdahil olacak kapıyı aralayan bahaneyi bulmuşsa bugünde Ortadoğu'da karışıklık çıkarmak suretiyle oralara müdahil olup çıkarlarına göre şekillendirmeyi amaçlamaktadırlar. Çünkü ABD'nin ekonomik çıkarları Ortadoğu'da

jeopolitik kontrolünü gerektirmektedir. Bunun yanında muhtemelen gelecekte ABD'nin nüfuz mücadelesine gireceği Çin, Rusya, Hindistan gibi ülkelerden gelecek tehditlerin önünü alabilmek için de bu bölgelerde kontrolün kendi egemenliğinde olmasını istemektedir. Bu nedenle Ortadoğu bölgesinde ABD, özellikle petrole olan ilgisi geçmişte nasıl Chester Demiryolu Projesi ile hayata geçirilmek isteniyorsa bugün de farklı yollardan bu amaca ulaşmaya çalışmaktadır.

ABD Osmanlı Devleti zamanından itibaren Akdeniz ve Karadeniz'de filoları için üsler elde etmeye gayret etmiştir. Bunun için Osmanlı Devleti'ne yakınlaşan ABD Mora, Girit gibi stratejik yerlerde üsler kazanmak için Rumlara yardım etmekten geri durmamıştır. Günümüzde de aynı şekilde stratejik bölgelerde yer edinmek ABD'nin temel amacıdır.

Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde Türkiye ABD için önemli bir ülke olarak telakki edilmektedir. Soğuk savaş sonrası stratejik ortaklık, savunma işbirliği anlaşmaları da geçmişle benzerlik göstermektedir. Osmanlı Devleti döneminde donanma ve silah yardımları yapıp karşılığında kapitülasyon ve imtiyazlar elde etmişlerdir. Bundan destek alarak misyonerlik faaliyetleriyle içten içe devleti parçalamışlar hem de güçlü rakibi Rusya ve İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti'ni savunarak muhtemel nüfuz bölgelerinde bu devletlerin güçlerini kırmaya çalışmışlardır. Hatırlanacağı üzere Nato'nun oluşturulması da Rusya'ya karşıydı.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de devletler iki ülkenin ilişkilerini şekillendirmektedir. Zaten Osmanlı döneminde Rusya ve İngiltere sonradan katılan Almanya iki devlet arasındaki dış politikayı kısmen de olsa şekillendirmiştir.

ABD dış politikasının temel dinamikleri arasında “stratejik bölge” ye hakim olma düşüncesi vardır. ABD varlığını zayıf hissettiği yerlerde ittifaka giderek güç dengesini sağlamaya çalışır. O nedenle gerek Karadeniz'de gerek Ortadoğu'da hiç bir zaman güçlü devletler istemez. Türkiye'nin de mevcut stratejik durumu göz önüne alındığında Amerika'nın dünden bugüne Türkiye'ye olan ilgisi kanaatimizce daha iyi analiz edilebilir.

Dünya siyasetindeki değişimler, askeri teknolojilerdeki değişimler, Akdeniz, Karadeniz, Ortadoğu, Avrasya'daki gelişmeler dün olduğu gibi bugün de iki ülke

ilişkilerine yön veren temel unsurlardır. Jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı dün olduğu gibi bugün de Türkiye'nin hem bölge coğrafyasında hem de dünya arenasında önemi artmaktadır. Günümüzde Büyük Ortadoğu Projesi, İran'ın nükleer planları, Suriye ve Mısır'daki iç savaş, pkk sorunu, İsrail'in güvenliği konusu enerji koridorları ve buraların kontrolü meselesi ABD'nin bu bölgelere ilgisinin artacağı emarelerini göstermektedir.

ABD için Türkiye bugün olduğu kadar yıllar öncesinde de önemliydi. Türkiye'nin stratejik ve jeopolitik ehemmiyetinin farkında olan Amerika, Türkiye ile olan bağlantılarını hiçbir zaman hafife almayacaktır. Türkiye de bu önemini her daim muhafaza etmeli ama Amerika'nın güdümünde politikalar üretmekten de imtina etmelidir. Bu anlamda ortaya konan meseleler ortak temel çıkarlar çerçevesinde her iki ülkenin problemleri masaya yatırılarak karşılıklı anlayış çerçevesinde çift yönlü olarak ele alınmalıdır. Türkiye'nin ABD ile çıkarsal ittifakı sağlam, ileriye dönük mütakabiliyet esasına göre Türkiye'nin milli konularda taviz vermeden kendi çıkarına göre olmalıdır.

Şunu da unutmamak gerekir ki *“tarih dünün siyaseti, siyaset bugünün tarihidir”*. Günümüzde Türk-Amerikan ilişkilerini iyi değerlendirmek için iki devletin geçmişteki münasebetlerini iyi analiz etmek, dersler çıkarmak ve bu suretle politikalar geliştirmek şüphesiz Türkiye'nin menfaatine olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (B.O.A.)

1.1.1. Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A.DVNS. DVE. d)

-Amerikan Ahkâm Defteri (A.DVNS. DVE. d., 002/2)

47/17-18 48/19-20-21-22-23-24-25-26 71/212, 312 72/213-214-215-216-
217 73/218-219-220 74/223-224 75/225-226-227 76/228-229 77/230-231
78/232-233 79/234-235-236 80/237-238 81/239-240 82/241-242
83/243-244 84/245-246 85/247-248 86/249-250 87/251-252-253
88/254-255 89/256-257 90/258-259 91/260-261 92/262-263.

1.1.2. BÂB-I ÂLÎ BELGELERİ

-Sadaret Mektubî Kalemi Belgeleri (A.MKT)

217/69 (19 N 1265) 195/10 (30 B 1311)

- Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri (A.MKT. MHM.)

352/70 (17 Za 1283) 440/63 (20 Z 1285) 455/24 (28 Ra 1290)
455/89 (06 R 1290) 450/70 (23 M 1290) 483/30(13 Za 1295)
492/24 (14 M 1304) 500/57 (04 Za 1307) 715/26 (02 B 1312)
536/21 (29 Ş 1313) 483/30(13 Za 1295) 533/41 (26 C 1312)
650/22 (30 N 1313) 538 /30 (12 B 1314) 702/22(01 R 1315)

- Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT-NZD.)

257/5 (29 L 1274)

-Âmedî Kalemi Defteri (A.AMD.)

72/95 (1273)

- Bab-ı Ali Evrak Odası Belgeleri

- Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

140/96 (27 Ca 27) 35/49(25 Z 1305) 39/5 (07 Ca 1306)

115/4 (04 M 1325) 221/146 (06 N 1339) 221/214 (04 L 1339)

1.1.3. HÂTT-I HÜMAYÛN TASNİFİ (HH)

1649/7 (07 Za 1203) 145/6080 (29 Z 1211) 417/57945 (29 Z 1223)
 245/13782 (25 S 1226) 1178/46516 (07 R 1230) 746/35259 (08 N 1230)
 458/22557 (05 L 1230) 1283/49739 (08 N1230) 1283/49781 (24 M 1232)
 1283/49765(26 R1232) 1236/48102 (29 Z 1235) 944/40688F (11 L 1237)
 1203/47262B (10 ca 1243) 1212/47491 (23 N 1243) 1212/47492 (29 Z 1243)
 1213/47508 (29 Z 1246) 1212/47494 (29 Z 1246) 1212/47490 (29 Z 1246)
 1213/47507E (29 Z 1247) 1212/47496 (29 Z 1247)
 1213/47509A (29 Z 1247) 1213/47505 (29 Z 1249) 1185/46738 (19 Ra 1254)
 526/25819 (29 Z 1254)

1.1.4. İRADE TASNİFİ

İrade Hariciye (İ.HR)

25/1178 (22 Ra 1260) 37/1725(15 Za 1262) 57/2651 (07 N 1265)
 57/2659 (16 N 1265) 95/4660 (19 Ca 1269) 238/14117 (20 Ra 1286)
 267/12600 (24 Ra 1292) 278/17016 (02 Z 1295) 420/1327 (08 Za 1297)
 34/1312Ş-054(20 Ş 1312) 130/1223R – 092 (28 R 1323)

İrade Dâhiliye (İ.DH)

369/24437 (27 C 1273) 665/46320 (1290) 698/48860 (09 S 1292)
 708/49558 (26 Ş 1292) 1075/84332 (1305 B 18) 1214 /95082 (25 C 1308)

İrade-i Hususi (İ.HUS)

85/1318 Ş-32(1318 Ş 10)

1.1.5. MUALLİM CEVDET TASNİFİ BELGELERİ

Cevdet Adliye (C.ADL.)

24/1442 (29 13 1160)

Cevdet Dâhiliye (C.DH)

227/13849(20 Z 1147)

Cevdet Hâriciye (C.HR)

88/4371 (29 S 1121) 23/4111 (02 Ca 1260) 100/4959 (29 Ca 1260)
 99/4959 (4 Ca 1260)

Cevdet Askeriye (C.AS)

1088/48021 (29 Z 1171) 1132/50285 (14 M 1173) 1070/47104(29 C 1175)
 332/13772 (26 S 1199) 673/28251 (29 Ş 1206) 279/11607 (22 L 1216)

18/7925 (06 S 1232)

Cevdet Bahriye (C.BH)

65/3075 (29 C 1171) 12/594 (29 Ş 1175) 35/1654 (04 C 1206)

35/1654 (04 C 1206) 69/3267(09 Ş 1206)

Cevdet Eyalet-i Mümtâze (C.MTZ)

9/418 (29 Za 1177)

1.1.6. NEZARETLER

Dahiliye Nezareti Belgeleri (DH. MKT)

16/28 (26 Z 1310) 2063/83 (08 Ra 1311) 2072/9 (23 Ca 1313)

2302/99 (7 L 1317)

Hariciye Nezareti Belgeleri

-Mektubî Kalemî Belgeleri (HR. MKT.)

81/57 (01 Za 1270) 373/57 (05 L 1277)

-Hariciye Siyasi (HR. SYS)

267/16001 (24 Ra 1292) 95/4660 (19 Ca 1269) 68/7 (18 11 1868)

68/21 (08 11 1878) 2735/28 (22 11 1890) 72/38 (13 02 1893)

73/18 (22 01 1895) 72/20 (27 01 1895) 2739/36 (10 04 1895) 2740/35 (02 11

1895) 74/9 (29 05 1895) 66/25 (09 12 1896) 69/36 (28 12 1896) 74/28 (22 08

1896) 74/52 (13 03 1897) 66/73(22 08 1898) 66/72(22 08 1898) 66/75 (11 10

1898) 66/77 (20 10 1898) 66/76 (13 11 1898) 27/12 (19 03 1899)

74/70(06 07 1899) 2833/64 (24 04 1900) 2863/64 (01 03 1902)

2742/38(05 09 1902) 2795/64 (19 12 1903) 67/34 (12 12 1907)

2799/2 (27 03 1908) 2743/60 (01 07 1908)

(HR.SYS 3) 31/12 (18 1 1857) 58/25(12 12 1861) 133/3 (03 1 1868)

-Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR. HMS. İŞO)

80/20(10 Mart 1328)

-Hariciye Tercüme Odası (HR. TO)

145 / 21 (21 03 1846) 146/38 (10 08 1855) 115/8 (17 07 1868)

58/62 (30 10 1874) 116/67 (30 10 1874) 148/51 (12 04 1886)

148/56(04 09 1886) 148/68 (01 08 1887) 360/72 (21 07 1908)

-Zaptiye Nezareti Belgeleri (ZB)

44/32 (02 M 1310) 23/129 (05 10 1905)

1.1.7. YILDIZ SARAYI ARŞİVİ BELGELERİ

-Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Kepeci Evrakı (Y.EE)

41/8 (20 S 1292) 52/62 (03 Ş 1318)

-Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y. MTV.)

14/102 (24 Ş 1301) 73/156 (22 C 1310) 102/103 (14 S 1312)

197/5 (01 Ş 1317) 197/16 (02 Ş 1317) 197/77 (10 Ş 1317)

50/55 (19 L 1891)

-Yıldız Perakende Evrakı

Mabeyn Başkitâbeti (Y..PRK.BŞK)

18/32 (30 L 1307) 31/101 (29 Z 1310) 44/13 (28 Ca 1313) 60/121 (29 Ş 1317)

Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y.PRK. TKM)

1/52 (30 Z 1294) 4/8 (14 S 1298) 11/30 (29 Z 1304) 10/18 (21 Ca 1304)

30/32 (07 B 1311) 30/62 (07 B 1311) 37/3 (17 B 1313) 36/51 (10 B 1313)

50/25 (07 B 1325)

Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK. KOM)

8/43 (08 R 1311)

Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK. AZN)

7/20 (28 B 1311)

Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK. UM)

24/104 (12 Za 1309) 51/38 (11 R 1318)

Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HR)

29/55 (21 Ş 1318)

Yıldız Sadaret Resmi Maruzatı (Y.A.RES)

11/54 (16 B 1298)

1.1.7. TASNİF ADI ÜZERİNDE OLMAYAN BELGELER

18/1298 (19 Za 1309)

54/3979 (27 m 1310)

71/5270 (23 s 1311)

302/22579(18 R 1311)

3919/293919 (28 B1329) 3928/29 (1329 Ş 19)

1.2. AMERİKAN ARŞİVİ

1.2.1. ABCFM Arşivi (Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions)

Microfilm, 504, 505, 507, 650,666, 668, 704.

1.3. YAYIMLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 42, İstanbul, 2000.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I (1839-1895), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2007.

Reconstruction in Turkey, (Editör: William H. Hall), (A Series of Reports Compiled For The American Committee of Armenian and Syrian Relief), Madison Avenue Newyork City, For Private Distribution Only, 1918.

USDHS-Unites States Department of Homeland Security, Yearbook of Immigration Statistics :2011. Washington, D.C., September, 2012.

1.4. GAZETELER

1.4.1. Türkçe Gazeteler

Antep Press, Sabah

1.4.2. Yabancı Gazeteler

Brooklyn Eagle, Daily Press, Evening Star, New York Daily Tribune, Omaha Daily Bee, The Citizen, The Evening Star, The Evening Times, The Evening World, The New York Times, The Spokane Press, The Sun, The Sunday Star, The Times, The Washington Times, Willmar Tribune, Virginian Pilot.

1.5. TETKİK ESERLER

1.5.1. Tezler

BOSTAN, Yahya, *The United States' Efforts At Being A Great Power And Its Effects On Ottoman-United States Relations At The End Of The Nineteenth Century*, (Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

BULUT, Semih, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*, (Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.

ÇAKIL, Oğuz, *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri-Ermeni Münasebetleri (1890-1896)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993.

DAĞLI, Mustafa, *Anadolu'da Kurulan Yabancı Okullar ve Tesirleri*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1990.

DOĞAN, Meryem, *İngiltere'nin Amerika'da Uyguladığı Sömürge Siyaseti 1620-1774*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007.

ERDEM, Sevim, *Sultan II. Abdülhamit Devri (1876-1908) Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2010.

EZGÜ, Fuad, *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri İktisadî, Siyasî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1949.

FEDAİ, Aysel, *Fransa Hâkimiyetinde Cezayir (1914-1954)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2008.

FEYZİOĞLU, Öznur, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Amerika İlişkileri (1861-1876)*, (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2009.

HALİFEOĞLU, Meral, *Tarsus Amerikan Koleji'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri*, (Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007.

KARCI, Erol, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

MEYERS, Stacy, *Emancipation From That Degrading Yoke: "Thomas Jefferson, William Eaton And 'Barbary Pracy' From 1784 To 1805"*, (University of New Orleans, Thesis and Dissertations), 2011.

MORDOĞAN, Cavidan, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi*, (Atılım Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010

OKAY, Aydemir, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Faktörü*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992.

ÖZKAN, Kenan, *Türkiye ABD İlişkileri (1918-1923)*, (Anadolu Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2006.

ÖZTÜRK, Neslihan, *Türk-Amerikan Diplomatik İlişkileri (1870-1930)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005.

SEMİZ, Yaşar, *Türk-Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Projesi*, (Haccettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1987.

SOYDEMİR, Selman, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri (18. Ve 19. Yüzyıllar)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

UMAR, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetiminde ve Fransız Mandası Döneminde Suriye’de Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1938)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1999.

UYANIKER, Ferdi, *Türk Donanmasında Mecidiye Kruvazörü*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009.

ÜNAL, Uğur, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.

YILDIZ, Özgür, *Türkiye’de Amerikan Protestan Misyonerlerinin Faaliyetleri Çerçevesinde Bursa Şubesi (İstasyonu) 1834-1928*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2007.

YÜCEL, İdris, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board’ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005.

1.5.2. Kitaplar

AÇIKSES, Erdal – DOĞANAY, Rahmi, *Amerika’nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2010.

AÇIKSES, Erdal, *Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

AFYONCU, Erhan, *Osmanlı’nın Hayaleti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.

_____, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, İstanbul, 2002.

_____, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu IV*, İstanbul, 2005.

_____, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu V*, İstanbul, 2007.

_____, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu VI*, İstanbul, 2008.

AKÇURA, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

AKTER, Ahmet, *Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1934-1915)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ALAN, Gülbadi, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

Ana Hatları ile Amerikan Tarihi, ABD Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Enformasyon Programları Ofisi, 2005.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

_____, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991.

AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C: I, İzmir.

AYDIN, Mithat, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008.

BAYBURA, İbrahim, *Amerika (Tarihçesi, Türk Amerika Tarihi Münasebetleri Gezi Notları)*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1970.

BAYTOP, Turhan, *Antep'in Öncü Hekimleri Merkezi Türkiye koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi*, Sev Yayınları, İstanbul, 2003.

BLİSS, Edwin Munsell, *Turkey and The Armenian Atrocities*, Hubbard Publishing Co., Publishers, Filedelfiya, 1896.

BREİTMAN, Ilana, *The Forgotten Founding Father Of America The Barbary Conflicts, Part II: Navy and Commerce 1776-1816*, AP U.S. History.

BRYCE, James, *Amerikan Siyasi Rejimi*, (Çev: Türkkaya Ataöv-Arif Payaslıoğlu), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1962.

CAN, Bilmez Bülent, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

CARIM, Fuad, *Cezayir'de Türkler*, Sanat Basımevi, İstanbul, 1962.

CİN, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Konya, 1992.

COX, Samuel S., *Diversions of a Diplomat in Turkey*, Newyork: Charles L. Webster&Co, 1887.

EDDY, David Brewer, *What Next in Turkey*, The American Board, Boston 1913.

ENGİN, Vahdetin, *II. Abdülhamit ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

ERDOĞAN, Dilşen İnce, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanı (1896)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2001.

Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi., Hazırlayan H. Erdoğan Cengiz, Ankara, 1983

EROL, Mine, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleriyle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları*, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya, Trhsz.

FAROQHİ Suraiya, MCGOWAN Bruce, QUATAERT Donald, PAMUK Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, Cilt: 2, Editör: Halil İnalcık, Donald Quataert, Eren Yayınları, İstanbul, 2006.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin , *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yay., İstanbul, 2002.

FREDRIKSEN, John C, *America's Military Adversaries From Colonial, Times To The Present*, England, 2001.

GENCER Ali İhsan, ÖRENÇ Ali Fuat, ÜLVER Metin, *Türk Amerikan Silah Ticareti Tarihi 1/Belgeler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008.

GREENE, Frederick Davis , *The American Crisis in Turkey*, The Knickerbacker Press, Newyork, 1895.

GREENEE, Joseph K., *Leaving The Levant*, Boston, 1916.

GREW, Joseph, *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları-Lozan Günlüğü*, Çev: Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, 2001.

GÜNGÖR, Erol, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.

İNALCIK, Halil, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı (Devlet, Kanun, Diplomasi)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

KARA, Adem, *Yeni Kıtaya Yapılan Osmanlı Göçleri ve Neticeleri*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

KARASAPAN, Celal Tevfik, *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara, 1960.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitapevi, Ankara.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları*, (Bahri Savcı'ya Armağan'dan Ayrı Basım), Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1988.

KURAN, Ercümen, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Ankara, 1988.

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800–1959)*, Ankara, 1959.

MANTRAN, Robert, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitapevi, 1995.

MAUROİS, Andre, *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*, C: 1, (Çev: Fuad Gökbudak), Osmanbey Basımevi, İstanbul, 1945.

Official Guide To The World's Columbian Exposition, By Authority Of The United States Of America, Compiled By John J. Flinn (Issued Under Authority Of The World's Columbian Exposition), The City Of Chicago, 26 October 1893.

OYMAK, İskender, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt: 14, İstanbul, 1979.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

PATRİCK, Marry Mills, *Bir Boğaziçi Macerası İstanbul Kız Koleji (1871-1924)*, Çev: Şeyma Akın, Tez Yayınları, İstanbul, 2001.

PORTER, David Dixon, *Memoir Of Commodore David Porter Of The United States Navy*, Albany, N.Y, 1875.

Resimli Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi, Cilt: 6, Güven Yayınları, İstanbul, 1963.

ROBERTS, Priscilla H. – ROBERTS, Richard S., *BARCLAY, Thomas (1728-1793) Consul in France, Diplomat in Barbary*, Associated University Press, 2010.

SANDER, Oral – FİŞEK, Kurthan, *ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, Çağdaş Yayınları, 1977.

SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri (Okullar, Kiliseler, Yardım Kuruluşları)*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2007.

STRAUS, Oscar S., *The American Spirit*, Newyork The Century Co., 1913.

ŞAFAK, Nurdan, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003.

ŞİŞMAN, Adnan, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006

TÜMER, Sabri, *Amerika'nın Keşfinde Türkler (Deneme)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1961

TÜRKKAYA, Ataöv, *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, Doğan Yayınları, Ankara, 1970.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, Hava Harp Okulu, Ankara, 1979.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, 1999.

_____, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, 1999.

_____, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1999.

ÜREKLİ, Fatma, *Belgeleriyle 1889/1894 Afetlerinde Osmanlı-Amerikan Yardımlaşmaları*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2007.

ÜSTÜN, Nevzat, *Türkiye'deki Amerika I*, Var Yayınları, İstanbul, Mart 1967.

WHITE, George E., *Charles Chapin Tracy*, The Pilgrim Press, Boston, 1918.

1.5.3. Makaleler

ACIPINAR, Mikail “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Toskana Grandukalığında Türk Esirler”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 1, 2010.

AÇIKSES, Erdal – GÜL, Osman Kubilay, “Osmanlı Toplumunda Aidiyetlik Duygusuna Bir Örnek: Ahmet Rüstem (Alfred Bilinski) Bey”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, Elazığ, 2009.

AÇIKSES, Erdal, “Misyonerliğin Tanım ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *Müdafa-i Hukuk*, Sayı: 77, Ankara, 2004.

_____, “Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, *Osmanlı II*, Ankara, 1999.

_____, “Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler Dergisi*, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

AKAD, Tanju M, “Amerikalılar Amerika’yı Nasıl Aldı?”, *Popüler Tarih*, Sayı: 28, 2002.

AKIN, Veysi, “Amerika’da İlk Türk Lobisi: Türk Teavün Cemiyeti”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 59, Cilt: XX, 2004.

AKYÜZ, Yahya, “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge”, *A. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1-4, 1970.

ALAN, Gülbadi, “Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu’daki Rumlar ve Pontus Meselesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, 2001.

ARDA, Berna, “Türk Tıp Tarihinde İlginç Bir Olay: Anadolu’da Bir Yabancı Tıp Okulu Gaziantep Amerikan Hastanesi”, *Ankara Tıp Mecmuası*, Sayı: 46, 1993.

ARMAOĞLU, Fahir, “Türkiye’deki Amerikan Okulları Krizi (1927-1828)”, *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 37, Ankara, 1997.

ATAMER, Hamdi, “İlk Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı: 2, 1967.

AYDIN, Cemil, “Emperyalizm Karşıtı Bir İmparatorluk: Osmanlı Tecrübesi Işığında 19. Yüzyıl Dünya Düzeni”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:22, İstanbul, 2007.

AYGÜN, Abdurrahman, “Amerika’nın Keşfinde Türkler’in Hizmeti”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Haziran 1934.

BAĞÇECİ, Yahya, “Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri”, *Turkish Studies*, Sayı: 3/4, 2008.

BEŞİRLİ, Mehmet, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, 2004.

BİLGENOĞLU, Ali, “Amerikan İç Savaşı ve Mısır: Pamuk Örneğinde Mısır Modernleşmesi ve Amerikan İç Savaşı’nın Sürece Olan Katkısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol: 3/11, 2010.

BİRECİKLİ, İhsan Burak, “Amerika’nın Kuruluşu ve ABD-Avrupa İlişkileri (1776-1876)”, *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011.

BROWN, Philip, “Turkey and The United States”, *The Journal of Race Development*, Vol: 1, No: 4, April, 1911.

BÜYÜKKARCI, Süleyman “Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, 2001.

CARRİERO, Rich, “Barbary Wars”, *Time Out*, 2008.

CİN, Halil, “Mağrib Ülkeleri Üzerinde İslam’ın ve Türklerin İdari ve Hukuki Tesirleri”, *OTAM*, Sayı: 2, 1991.

ÇAYLAK, Adem, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de İktidar-Muhalefet İlişkileri”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)*,

(Editörler: Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu), Savaş Yayınları, Ankara, Ekim, 2011.

ÇETİN, Atilla, “Garp Ocaklarında Türk Varlığı”, *Türkler Dergisi*, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

_____, “Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10-11 (1981-82), 1985.

ÇETİN, Birol, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri Teknolojilerin Takibi (1700-1900)”, *Türkler Dergisi*, Sayı: 15, 2002.

ÇUKUROVA, Bülent, “Antep’te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi”, *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, 2007.

DALYAN, Murat Gökhan, “Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)”, *Turkish Studies*, Sayı: 2, 2011.

DANACIOĞLU, Esra, “Misyoner Dr. Asahel Grant’ın Öyküsü: Hakkâri’de Bir Amerikalı”, *Popüler Tarih*, Nisan 2001

DAVISON, Roderic H, “The Modernization Of Ottoman Diplomacy In The Tanzimat Period”, (Çev: Durdu Mehmet Burak), *OTAM*, Sayı: 11, Ankara, 2000.

DEMİR, Tanju, (Çev.) “Amerikalı Bir Seyyahın Gözünden 1850’lerde İncirlerin Kenti İzmir”, *Toplumsal Tarih*, Cilt: 23, Sayı: 136, 2005.

DENOVO, John A, “A Railroad for Turkey: The Chester Project, 1908-1913”, *The Business History Review*, Vol: 33, No: 3, (Sonbahar, 1959), The President and Fellows of Harvard College.

DOĞAN, Ayhan, “Maraş’ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, 2004.

DOĞANAY, Rahmi, “Amerikalıların Antep Misyonun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Bir Deneme”, *History Studies*, Vol: 1/1, 2009.

DOĞRU, Kerem, “Antep Amerika’nın Nesi Olur?”, *Antep Press Gazetesi*, 02.11.2009.

DUTTON, Samuel T, “American Education in The Turkish Empire”, *The Journal of Race Development*, Vol: 1, No: 3, January, 1911.

ERHAN, Çağrı, “1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması’nın Gizli Maddesi ve Sonuçları”, *Belleten*, C. LXII, Sayı: 234,(Ağustos 1998), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

_____, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776–1815)”, *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, Cilt:53, Sayı: 1, 1998.

_____, “Columbus Uluslararası Dünya Sergisi ABD’nin İlk Gövde Gösterisi”, *Popüler Tarih*, Sayı: 37, Yıl: 4, 2003.

ERİM, Adnan, “Sir Henry Woods Paşa’nın Hatıraları: Türkiye’de Amerikan Diplomatları”, *Tarih-Coğrafya Dünyası Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Nisan 1959.

ERKAN, Süleyman, “Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri’nin Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, 2010.

EROL, Mine, “Amerika’nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785–1816)”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 32, 1979.

_____, “Amerikan Trablusgarp İlişkileri”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 24, 1979–1989.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, “Osmanlı-Amerika Ticari İlişkileri”, *Türkler Dergisi*, Ankara, 2002.

GENCER, Fatih, “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerikan Vatandaşlarına Yönelik Politikası”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 46, 2009.

GÖRENER, İbrahim, “Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Müslüman-Hristiyan İlişkileri”, *Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, 1998.

GÜLER, Yavuz, “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795–1914)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2005.

GÜMÜŞ, Musa, “1893’ten 1923 Chester Projesi’ne Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri ve Büyük Güçler”, *The History School*, Number: X, May, 2011.

GÜNAY, Nejla, “Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri”, *Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2008.

_____, “1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları”, *Akademik Bakış*, Cilt: 2, Sayı: 4, 2009.

GÜNAY, Selçuk, “II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan’da Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 28, Ankara, 1995.

GÜRBÜZ, Vedat, “Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29–30, 2002.

HİZMETLİ, Sabri, “Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir’in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış”, *A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 1, 1953.

_____, “Türklerin Yönetimi Döneminde Cezayir’in İdaresi ve Kurumları”, *Belleten*, Cilt: 58, Sayı: 221, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1994.

HOWARD, Harry N., “The Bicentennial in American-Turkish Relations”, *Middle East Journal*, Cilt: 30, Sayı: 3, 1976.

HÜLAGÜ, Metin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Güz, Kayseri, 2001.

İBARRA, Miguel Angel de Bunes, “Barbaros Hayreddin Paşa ve Mağrib’in Osmanlılaşması”, (Çeviren: Mehmet Necati Kutlu), *OTAM*, Sayı: 2001.

İLGAR, İhsan, “İlk Türk-Amerikan Anlaşması”, *Hayat Tarih Mecmuası* Cilt: 2, Sayı: 9, 1969.

İŞİK, Zekeriya, “19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 4, 2011.

İLERİ, Turgut, “Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) Türkiye’deki Yeraltı Kaynakları İle İlgilenmesi ve Türk Madenciliğinin Geliştirilmesine İlişkin Hazırlanan Raporlar”, *Turkish Studies*, Vol: 5/2, 2010.

İPEK, Nedim, “Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü”, *OTAM*, Sayı: 6, Ankara, 1995.

JOHNSON, Brian, “Türkiye’de Bir Amerikan Okulunun Doğuş Öyküsü: İzmir Amerikan Koleji”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 149, Mayıs 2006.

KARPAT, Kemal H., “The Ottoman Emigration to America, 1860-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, Volume 17, Issue 2, 1985.

KILIÇ, Orhan, “Kendi Yazdıkları Işığında Amerikan Misyonerlerin Harput’taki Faaliyetleri”, *Journal of Islamic Research*, Cilt: 20-4, 2007.

KILIÇAĞI, Ohannes, “Abdülhamid Misyonerleri Neden Sevmiyordu?”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 154, 2006.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları”, *Osmanlı Dergisi*, Cilt: 5.

KODAMAN, Bayram, “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, 2007.

KODAMAN, Timuçin – AKÇAY, Ekrem Yaşar, “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, Aralık 2010.

KOLOĞLU, Orhan, “200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi: Türk’le Amerikalının Tanışması”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 163, Temmuz 1997.

KONYALI, Naki , “Ahmet Emin Yalman’ın Kaleminden Amerika’daki Göçmen Türkler”, *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2001, S.92, İstanbul, 2001

KÖPRÜLÜ, Orhan, “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Belleten*, Cilt: 51, Sayı: 200, Ankara.

KÖSE, Osman, “Osmanlı-Amerikan İlişkilerinde Bir Kriz: Hacı David Vapur Kumpanyası Boykotu (1911), *Belleten*, C. LXVIII, Sayı: 252, (Ağustos 2004), 2005.

KURAN, Ercüment, “Osmanlı Döneminde Mağrib Tarihi”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 31, 2000.

KURAT, Akdes Nimet, “Berberi Ocakları İle Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774–1816)”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2–3, 1964.

_____, “Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları”, *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 8-9, Ankara, 1967

KUZGUN, Şaban, “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerliğinin Doğuşu”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Cumhuriyet’in 60. Yılına Armağan), Sayı: 1, 1983.

KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, “Anadolu’da “Protestan Ermeni Milleti”nin Oluşumu”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 50/2, Ankara, 2009.

LANGLEY, Laster D., “Jacksonian America And The Ottoman Empire”, *The Muslim World*, Vol: 68, No: 1, Missionmy Review Publishing Company, January 1978.

LIPPE, John M. Vander, “The ‘Other’ Treaty Of Lausanne: The American Public and Official Debate On Turkish-American Relations”, *The Turkish Yearbook International Relations*, Vol: XXIII.

MAKSUDOĞLU, Mehmet, “Tunus’ta Dayıların Ortaya Çıkışı”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 1966-67.

MAZICIOĞLU, M. Mümtaz – ÜSTÜNBAŞ, Hasan Basri, “1900’lerin Başında Kayseri Amerikan Hastanesi’nin Faaliyeti”, *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2009.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 3, Ankara, 1982.

ÖKÇÜN, A.Gündüz , “Yabancıların Türkiye’de Okutma Hürriyeti”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIV, No: 2-3, Temmuz 1959.

ÖNEN, Ergün, “Geçmişten Günümüze Özgürlük”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1-2.

ÖNEY, Celal, “Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika’da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012.

ÖZCAN, Arif Behiç, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devleti’nin Doğu Politikaları”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:8, Konya, 2012.

ÖZCOŞAR, İbrahim, “19. Yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 18, 2006.

ÖZDEMİR, Şenay, “Osmanlı Donanmasının Bir ‘Seyir Defteri’ ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, Cilt: 24, 2005.

_____, “Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti’nin Tarafsızlık Konumu”, *A.Ü. D.F.C. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 36, 2004.

ÖZER, Sevilay, “Chester Projesi’nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması”, *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010.

ÖZKAN, Selim Hilmi, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Kuzey Afrika”, *Avrasya Etüdleri Dergisi Afrika Özel Sayısı*, Cilt: 1, Sayı: 40, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, 2011.

ÖZMEN, Cansu Özge, “Genç Cumhuriyet’in Akdeniz Savaşları”, Osmanlı İmparatorluğu’yla Yapılan 1830 Dostluk ve Ticaret Antlaşması; Ya da 19. Yüzyıl Amerikan-Osmanlı İlişkilerinin Amerikan Yazınına Etkisi ve Seyahatnameler”, *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl: 10, S: 42, Ağ-Ey-Ek., İstanbul, 2007.

ÖZSOY, Osman, “Türk-Amerikan İlişkilerinin İlk Dönemi ve Amerika’daki Tanıtım Faaliyetler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 114, 1998.

ÖZTÜRK, Ayhan, “Amerikan Board’ın Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti’nde Kurduğu Misyonlar”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23/2, 2007.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Arap Ülkeleri’nde Osmanlı İdaresi”, *History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010.

POLAT, İlknur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, Cilt: LII, 1988, Sayı: 203’den Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

SAMUR, Sebahattin, “XX. Yüzyıla Girerken Osmanlı Devleti’nde Konsololar ve Konsolosluklar”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Kayseri, 1996.

SATIŞ, İhsan, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Amerika Silah Ticareti”, *History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 2011.

SELEN, Sadi, “Piri Reis’in Şimali Amerika Haritası”, *Belleten*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara, Nisan 1937.

SELVİ, Haluk – DEMİRKOL, Kurtuluş, “Osmanlı Devleti’nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler”, *History Studies*, (Prof.Dr. Enver Konukçu Armağanı), 2012.

SELVİ, Haluk, “Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti’nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1, 2011.

SEZER, Ayten, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Osmanlı Devleti’nin 700. Yılı Özel Sayısı), Ankara, 1999.

SEZER, Hamiyet, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı’da Vilayet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri- Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: XX/32, 2002.

SOY, Bayram, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e Kadar”, *Bilig*, Sayı: 30, Yaz 2004.

SÖNMEZ, Ali, “Ayastefanos Antlaşması’nın Gölgesinde ABD Eski Başkanı Grant’ın Türkiye Ziyareti”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13/1, Yaz 2013.

SWEARINGEN, M, “Amerikan İhtilâline Bir Bakış”, (Çev: Cemal Öz), *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 1957.

ŞAHİN, Gürsoy, “Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme”, *Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1 (Ermeni Özel Sayısı), 2005.

ŞAHİN, Muhammet, “Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, 2009.

_____, “Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı:3, Ankara.

ŞARMAN, Kansu, “Osmanlı Topraklarında Büyük Gerginlik: Amerika’nın İlk Denizaşırı Harekâtı”, *Popüler Tarih*, Yıl: 2, İstanbul, 20 Nisan 2002.

ŞIVGIN, Hale, “ABD’nin Trablusgarp’a Askeri Müdahalesi: 1801-1805”, *ABD’nin Askeri Müdahaleleri 1801’den Günümüze*, Yayına Hazırlayan: Haydar Çakmak, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.

TABAKOĞLU, Hüseyin Serdar, “XVIII. Yüzyılın Sonunda Osmanlı-İspanya İlişkileri: İlk İspanyol Daimi Elçisi Don Juan De Bouligny Örneği”, *Turkish Studies*, Sayı: 3, 2008.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, 2001.

TOZLU, Necmettin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Okulları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 5, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

TURAN, Namık Sinan, “Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004.

YAVUZ, Bige Sükan, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, 1999-2000.

YETİM, Fahri, ”Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, Konya, 2011.

YETKİNER, Cemal, “İstanbul’da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2000.

YILDIRIM, İsmail, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, Elazığ, 2001.

YILDIRIM, Uğur, “Amerika’nın İlk Silah Ambargosu: Trablusgarp Savaşı”, *Jeopolitik (Özel Dosya)*, Sayı: 32, Eylül 2006.

YILDIZ, Hatip, “II. Abdülhamid Döneminde Diyarbekir Vilayetinde Açılan Yetimhaneler ve Vali Mehmed Halid Bey’in Vilayette Misyonerliği Önleme Çabaları”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, 2010.

YILDIZ, Özgür, “İzmit’te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, Cilt: 5, Sayı: 10, Yaz 2012.

YÜCEKÖK, Ahmet, “Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri”, *A.Ü. S.B.F.D*, Cilt: 23, Ankara,1968.

YÜCEL, İdris, “Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, , Sayı: 14, Yıl: 7, 2011.

1.5.4. Bildiriler

AÇIKSES, Erdal, “Göçün Ermeni Meselesindeki Rolü Üzerine”, *Ermeni Araştırmaları, 1.Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2003.

_____, “Amerika’dan Harput’a Harput’tan Amerika’ya Göç”, *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu 1*, (Elazığ, 24–27 Eylül 1998), Elazığ 1999.

AKGÜN, Seçil, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 1. Uluslar arası Tarih Kongresi (23-26 Mayıs 1993)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1999.

KAVAS, Ahmet, “Afrika’da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devleti’nin Rolü”, *1. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi, Yükselen Afrika ve Türkiye*, İstanbul Grand Cevahir Kongre Merkezi, İstanbul, 23 Kasım 2005.

ÖZCAN, Azmi, “XIX. Yüzyılda Batı’da Osmanlı (Devleti) İmajı”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 07-09 Nisan, April 1999, Konya, 2000.

ÖZSOY, Hasan, “XIX. Yüzyılda Talas ve Talas’ın Amerikalılar Tarafından Misyon Merkezi Olarak Seçilmesinin Sebepleri”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri, 1997.

STEEL, Ronald, “America’s Mediterranean Coast”, Edited By: Massimo Bacigalupo and Pierangelo Castagneto, *America And The Mediterranean*, AISNA Associazione Italiana di Studi Nord-Americani, Proceedings Of The Sixteenth Biennial International Conference, Genova, November 8-11, 2001.

YUVALI, Abdülkadir, Ermeni İsyânlarında Misyoner Okullarının Rolü”, *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*”, (17-21 Haziran 1991), Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi Yay., No: 675, Kars, 1991.

1.5.5. İnternet Bağlantıları

AKTAN Coşkun Can, SARAÇ Özgür, DİLEYCİ Dilek, “Avrupa ve Amerikan Tarihinde Vergi İsyânları”, http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/maliye-tarihi/avrupa-isyân.pdf. (Erişim Tarihi: 05.07.2011)

AYIŞIĞI, Metin, “Amerikan Yardım Heyetlerinin Elazığ ve Çevresindeki Faaliyetleri”, *Harput Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı ve Fırat Üniversitesi Organizasyonu, (24-27 Eylül 1998), Elazığ. <http://metinayisigi.com/amerikan-yardim-heyetlerinin-elazig-ve-cevresindeki-faaliyetleri> (Erişim Tarihi: 06.08.2010)

BAKARİ Muhammed, (Çev: Hasan Öztürk), “Türk-Afrika Sosyal İlişkileri”, *1. Uluslar arası Türk-Afrika Kongresi, Yükselen Afrika ve Türkiye*, İstanbul Grand Cevahir Kongre Merkezi, İstanbul, 23 Kasım 2005, <http://www.tasamafrika.org/pdf/yayinlar/36-bakari.pdf> (Erişim Tarihi: 06.02.2013).

BOZKURT, Gülnihal, “Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 40, Cilt: XIV, Mart 1998. <http://atam.gov.tr/azinlik-imtiyazlari-kapitulasyonlardan-tek-hukuk-sistemine-gecis/> (Erişim Tarihi: 25.06.2012).

FALL, Mamadou, “Osmanlı Öncesi Afrika”, Çev: Caner Sancaktar, *1. Uluslar arası Türk-Afrika Kongresi, Yükselen Afrika ve Türkiye*, İstanbul Grand Cevahir Kongre

Merkezi, İstanbul, 23 Kasım 2005, <http://www.tasamafrika.org/pdf/yayinlar/12-OsmOnceAfr.pdf> (Erişim Tarihi: 06.02.2013).

GAWALT, Gerard W., “America And The Barbary Pirates: An International Battle Against An Unconventional Foe”,
http://www.darien.k12.ct.us/middlesex/jefferson_readings/america_barbary_pirates_sandor.pdf (Erişim Tarihi: 12.03.2013)

GIBSON, Campbell -Kay Jung, *Historical Census Statistics Of The United States: 1850 to 2000*, U.S. Census Bureau Washington, February 2006.
<http://www.census.gov/population/www/documentation/twps0081/twps0081.pdf>.

JEWETT, Thomas, “Terrorism in Early America: The U.S. Wages War Against The Barbary States To End International Blackmail and Terrorism”, *The Early America Review*, Vol:IV, No:1, Winter/Spring2.
http://www.earlyamerica.com/review/2002_winter_spring/terrorism.html (Erişim Tarihi: 05.02.2013)

KARA, Adem, “Osmanlı Devleti-ABD Ticari İlişkileri”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı:2, Cilt:1, 2006.

http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2006_2_23.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2012)

KAŞTAN, Yüksel, “Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Siyasi Yapısına Etkisi”, *Türkiye 10.Enerji Kongresi*, 27-30.11.2006, İstanbul,
http://www.dektmk.org.tr/pdf/enerji_kongresi_10/enerjikaysiyasiyapi.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2013)

KANTARCI, Şenol “19. Yüzyılda Osmanlı-ABD İlişkileri” <http://www.os-ar.com> (Erişim Tarihi:02.01.2011)

KAVAS, Ahmet, “Tarihi Süreçte Sahra altı Afrika: Osmanlı-Afrika İlişkileri ve Sömürgecilik”,
http://www.tasam.org/trTR/Icerik/3945/tarihi_surecte_sahra_alti_afrika_osmanli_afrika_iliskileri_ve_somurgecilik (Erişim Tarihi: 06.02.2013).

_____, “Türkiye-Afrika İlişkileri: Bin Yılı Aşan Dostluk Köprüsü”, *TASAM*, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/610/turkiye_afrika_iliskileri_bin_yili_asan_dostluk_koprusu (Erişim Tarihi: 06.02.2013).

KILIÇ, Remzi, “Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri”, <http://remzikilic.com/osmanli-devletinde-amerikan-misyonerlerin-ermeni-okullarinda-ermeni-milliyetciligine-etkileri.html> (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2012)

MCNAMARA, Robert, “The United States Fought Wars Against North African PiratesInTheEarly1800s”.<http://history1800s.about.com/od/americanwars/tp/barbarywars.htm> (Erişim Tarihi: 06.03.2013)

http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/barmenu.asp (Erişim Tarihi: 02.02.2012)

EKLER

BELGELER LİSTESİ

- Belge-1** 1 Mart 1862 tarihinde Osmanlı Devleti ile ABD arasında ithalatı ve ihracatı yapılan ürünlerin çeşitliliği ve değerleri.....401
- Belge-2** Osmanlı Devleti'nin Amerika hakkında bilgi edinmeye başladığı ilk dönemlerden bir belge olup; Tunus'tan çıkıp Amerika ve Avrupa kıtalarında 3 sene gezen Kayserili Mehmed Dayı ve Giridli Mustafa Dayı'nın Amerika hakkındaki gözlemleri.....407
- Belge-3** Amerika ile ticaret muahedesi akdi için İzmir'deki konsolos Dersaadet'e davet edilmiş ise de istenilen yola yanaşmadığından görüşmenin çetin geçtiği ve ilgili evrakın huzura takdim olunduğu hakkında.....408
- Belge-4** Amerika Hariciye Nazırı tarafından gönderilen mektubun tercümesi olup, Devlet-i Aliyye ile kendi hükümeti arasında akdedilen ticaret muahedesi tasdiknamesinin gönderildiği ve gizli maddenin kabul edilmediği hakkında.....409
- Belge-5** Amerika ile Osmanlı Devleti arasında 7 Mayıs 1830 tarihli arasında imzalanan anlaşmada donanma yapımına ilişkin gizli madde kabul edilmemişse de Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne gemi inşaa edeceği hakkında.....410
- Belge-6** Amerikan ticaret gemilerinde yasaklanan ürünlerin olmaması, belirtilen yükten fazla olmaması, geliş-gidişlerin hangi esaslara göre yapılacağı hakkında yetkililerin titizliği. Bunun yanında Amerikan tüccarlarından fazla vergi, fazla geçiş akçesi ve başka adlarla vergi istenerek zorlanmaması hususunda yetkililere verilen talimatlar hakkında.....411
- Belge-7** ABD'den satın alınacak Henri Martini tüfekleri ile mevcut iğneli tüfekler için satın alınacak fişek bedellerinin nasıl ödeneceği hakkında.....412
- Belge-8** Amerika'dan gelen pamuk ziraatçilerinin Abdülmecit Efendi tarafından kabul edildiğine dair.....413
- Belge-9** Bitlis, Erzurum, Mardin, Amerika misyonerleri başkanlarının zararlı faaliyetlerinden dolayı toplanmalarına izin verilmemesi hakkında.....414
- Belge-10** İngiltere ve Amerika'nın Osmanlı Devleti'nde mektep ve kilise yaptırmalarına müsaade olunmaması hakkında.....415
- Belge-11** Ermeni ve Bulgar ihtilalcilerini Merzifon ve Harput Amerikan Kolejlere'nin yetiştirdiği hakkında.....416
- Belge-12/1** Ermeni İhtilalcilerin Türk kılığına girerek misyonerlere saldırdıkları hakkında.....417

Belge-12/2 (Belge-10'un devamı)	418
Belge-13 “The Congregationaliste” gazetesinde Amerikan misyoneri H.N. Barnum imzasıyla çıkan yazıda; “Türkiye’deki Ermeni toplumunun Ermeni İhtilâl Komitesi’nin çevirdiği entrika ve eylemlere karşı olduğu”nu ifade etmesi üzerine, New York Ermenileri, “Osmanlı’dan memnun olmadıklarını, dindaşlarının özgürlüğü için çalıştıklarını ve kendi dinlerinin ‘Protestanlık’tan daha iyi olduğunu’ argümanlarını ileri sürerek, misyoner Barnum’u protesto ettiklerine dair ABD elçisi Mavroyeni Bey’in raporu hakkında.....	419
Belge-14 Ermeni İhtilâl komitelerinin Amerika’da topladıkları parasal yardım üzerine New-York Konsolosluğu’nun raporu hakkında.....	420
Belge-15 Amerika’da teşekkül etmiş olan Ermeni fesat komitelerinin dağıtılması için Hariciye Nazırı’nın çalışmaları hakkında.....	421
Belge-16 Osmanlı Devleti’nin Boston, Londra ve Paris’te yayınlanan zararlı gazetelerin yurda sokulmaması hakkında.....	422
Belge-17 Ermeniler ve misyonerlerin dünya kamuoyunu Osmanlı aleyhine etkileme çabalarına karşın Osmanlı tebaasından Kablan Circis el-Azar ve Necip Musa Diab’ın “Savtu’l-hakk” adıyla New York’ta Osmanlı’yı savunan bir gazete çıkarmak istedikleri hakkında.....	423
Belge-18 Osmanlı Devleti ile Amerika’nın bozulan münasebetleri dolayısıyla bir korvetin Bâb-ı Ali’yi tehdit etmek üzere Dersaadet’e gelip-gittiği hakkında.....	424
Belge-19 Amerika’nın isteklerini kabul ettirmek için; Amerikan basınının, Amerikan yönetimine Osmanlı sularına savaş gemisi göndermesini tavsiye ettiği hakkında.....	425
Belge-20 Amerika’nın Osmanlı Devleti’nden Ermeni Olayları nedeniyle zarar gören müesseseleri için istediği tazminatın Bab-ı Ali tarafından gemi siparişiyle beraber ödemek istediği hakkında.....	426
Belge-21 Osmanlı topraklarında ikamet edecek Amerikalılar hakkında Amerika Cumhurbaşkanı tarafından kongrede yapılan konuşma hakkında.....	427

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf-1 Harput'ta ABD konsolosluğunun avlusu.....	428
Fotoğraf-2 Batı Türkiye Misyonu'nda görev yapan misyoner eğitimciler.....	429
Fotoğraf-3 Merkezi Türkiye Misyonu'nda görev yapan misyoner eğitimciler.....	430
Fotoğraf-4 Doğu Türkiye Misyonu'nda (Harput) görev yapan misyoner eğitimciler.....	431
Fotoğraf-5 Balkan Misyonu'nda görev yapan misyoner eğitimcileri.....	432
Fotoğraf-6 İstanbul'da bulunan misyonerlerin İncil Evi (Bible Hause).....	433
Fotoğraf-7 Ellias Riggs, William Goodell ve W.G. Schauffer adındaki üç önemli misyonerin İncil'i çevirirken.....	434
Fotoğraf-8 Amerikan misyonerleri tarafından İncil'in Türkiye'de kullanılan değişik dillere çevirileri.....	435
Fotoğraf-9 Pera'da (Beyoğlu) bulunan İlk Evangelist Ermeni Kilisesi	436
Fotoğraf-10 Bulgaristan'ın Sofya şehrinde bir Amerikan anaokulu....	437
Fotoğraf-11 Misyonerlerin kız öğrencilere verdiği önemin bir örneği olan Maraş'ta kurduğukızokulu	438
Fotoğraf-12 Müslüman öğrenciler az da olsa Amerikan okullarına gitmiştir. Amerikan Arnavutköy Kız Koleji'nde Müslüman öğrencilerden bir fotoğraf.....	439
Fotoğraf-13 Harput'taki Annie Tracy Riggs Memorial Hastahanesi.....	440
Fotoğraf-14 Talas'taki Amerikan Misyon Hastahanesi.....	440
Fotoğraf-15 Amerikan misyonerlerin açtığı sağlık kurumlarında tedavi yöntemini gösteren bir fotoğraf.....	441
Fotoğraf-16 Amerikan misyonerlerin açtığı sağlık kurumlarında bir ameliyathane odası.....	442
Fotoğraf-17 Ünlü misyoner F. H. Leslie'nin Arap kıyafeti ile çekilen fotoğrafı.....	443
Fotoğraf-18 1819-1915 yılları arasında Amerikan Board'ın Türkiye'deki harcamaları.....	444
Fotoğraf-19 Devletlerin Ermeni Meselesi ile ilgilendiklerini gösteren Büyük Britanya Konseyi.....	445
Fotoğraf-20 Tarsus Yetimhanesi'nden bir fotoğraf.....	446
Fotoğraf-21 Amerika'daki Ermeni Evangelist Birliği üyelerinin 1910 yılındaki fotoğrafı.....	447

- Fotoğraf-22** Amerikan misyoner Edwin Munsell Bliss'in çizdiği bir karikatürle güya Müslümanlar tarafından Ermenilerin mağdur duruma düşürüldüğünü gösterir bir fotoğraf.....448
- Fotoğraf-23** Amerikan basını tarafından Ermenileri mağdur gösteren ve Amerikan Kızılhaçı Başkanı Clara Barton tarafından yaptığı yardımları gösteren bir küpürü.....449
- Fotoğraf-24** Ermeni olayları sebebiyle zarar gören Amerikan müesseleri için tazminat almak isteyen ABD'nin 1900 yılında "The Kentucky's" adlı savaş gemisini İzmir sularına demirletmesini gösteren fotoğraf.....450

HARİTALAR LİSTESİ

Harita-1 Osmanlı Devleti'nin Amerika kıtası hakkında ayrıntılı harita bilgisine sahip olduğunu gösteren bir harita.....	451
Harita-2 American Board'ın Osmanlı topraklarında önemli bölgelerde oluşturduğu misyon merkezleri.....	452
Harita-3 American Board'ın Balkan Misyonu.....	453
Harita-4 ABD Osmanlı topraklarındaki yer altı ve yerüstü kaynaklarına büyük önem vermiş ve gönderdikleri misyonerler marifetiyle bu kaynakları ve bölgelerini tanımaya çalışmıştır. ACASR (sonradan Yakın Doğu Yardım Komitesi)'nin Alman raporlarına dayanılarak Türkiye'deki maden bölgelerinin dağılımını gösteren harita.....	454

Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya İhraç Ettiği Ürünler		
Malın Cinsi	Miktarı	Para Değeri (Kuruş)
Alacehre-i (sarı boya kökü), Ankara, Kayseri, Tokat ve İskilip	1 Kiyye	4
Alacehre-i (sarı boya kökü) İskilip ve Kayseri ve dağ cehriyesi Anadolu, Edna	1 Kiyye	2
Alacehre-i (sarı boya kökü), bütün Rumeli	1 Kiyye	1
Alacehre-i (sarı boya kökü), Afyonkarahisar, Geyve, Amasya, bütün Ankara	1 Kiyye	200
Çekirdeksiz Beyrut kara üzümü	1 Kantar	231
Urla, Çeşme, Aydın, Manisa, Karaoğlan ve Tire, üzüm razakı	1 Kantar	160
Urla, Çeşme ve yerli mahsulü çekirdeksiz üzüm	1 Kantar	186
Karaburun çekirdeksiz üzüm razakı	1 Kantar	193
Beylerce üzümü	1 Kantar	70
Kuş üzümü	1 Kantar	160
Aydın ve Tire siyah üzümü	1 Kantar	45
Üzüm İstanköy razakısı	1 Kantar	128
Üzüm Mandalyad ve Sisam	1 Kantar	128
Ham Anadolu, Kıbrıs ve Boğaz pamuğu	1 Kantar	270
Ham Rumeli pamuğu	1 Kantar	257
Hamid, Denizli, renkli bezi ve alacası	1 Top	14
Balin (yuvarlak yastık), Bilecik	1 Top	38
Bilecik yastık döşemesi	1 Top	57
Anadolu tavşan derisi	100 Kiyye	157
Rumeli tavşan derisi	100 Kiyye	94
Anadolu ve Rumeli çimşir ağacının her çeşidi	1 Kantar	12
Anadolu Salebi	1 Kiyye	19
Rumeli Salebi	1 Kiyye	12
Koyun ve keçi derisi	Beher	6
Sığır, keçi ve kuzu derisi	Beher	3
Kastamonu yorgan yüzü çiti	60 Top, 1 Denk	37
Tokat Çift yorgan yüzü, ve renkli astarlık bez	1 Top	6
Yörük çorabı, Börk, Kaba	1 Kiyye	18
Drama ve Selanik çorabı	1 Kiyye	62
Edirne ve Zağra çorabı	1 Kiyye	37
Filibe ve Pazarcık çorabı	1 Kiyye	94

Belge-1 1 Mart 1862 tarihinde Osmanlı Devleti ile ABD arasında ithalatı ve ihracatı yapılan ürünlerin çeşitliliği ve değerleri
(Adlarını ve değerini belirttiğimiz ürünler belli başlı ürünler olup çok fazla yer kaplayacağından hepsi verilmemiştir)

B.O.A., A.DVNS.DVE.d.,002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, s. 3-17, Tarih: 3 Mart 1862.

Arap zamk-ı	1 Kiyye	5
Ankara tiftik ipliğinin her çeşidi	1 Kiyye	25
İzmir beyaz pamuk ipliği	1 Kiyye	13
Anadolu keten ipliği	1 Kiyye	13
Tura keten ipliği	1 Kiyye	16
Karacalar ipliği	1 Kiyye	19
Uşak zeyli keçesi	1 Kiyye	19
Tabaklanmış Kayseri ve Elgin derisi	1 Tanesi 1 Top	82
Tabaklanmış Uşak ve Tosya kırmızı deri	6 Tanesi 1 Top	83
Tabaklanmış Isparta, Konya, İzmir, Uşak ve Şumnu siyah deri	Beheri	11
Tabaklanmış İslimiye, Çırpan, Karlova, ve diğer yerler Şumnu siyah ve sarı deri	Beheri	6
Osmanlı ülkesinde yapılan işlenmiş en iyi bayrak denilen beyaz kitre(Zamk)	1 Kiyye	23
Osmanlı ülkesinde yapılan işlenmiş kayda denilen orta kitre(Zamk)	1 Kiyye	9
Osmanlı ülkesinde yapılan alt kalite karışım denilen kitre(Zamk)	1 Kiyye	6
Geyik boynuzu	1 Kiyye	4
Gül yağı	1 Miskal	11
İpek Trablus kuşağı	1 Kiyye	262
Anadolu yabani safranı	1 Kiyye	10
Fındık	1 Kantar	65
Küçük Tunus fesi	14 Tanesi 1 Deste	113
Bursa Peştemalı	1 Çift	16
Kıbrıs yorgan yüzü ve sofra	Beher	10
Kıbrıs döşek ve şilte	Beher	13
Şam kutnusu	1 Top	66
Halep kutnusu	1 Top	53
On beş kat yün kaytan ile dikilmiş İslimiye abası ve en iyisinden yaka kürkü	Beher	40
Yedi katlı Kazan abası	Beher	26
Hurçlu enli şalvarı	Beher	86
Bir ve üç katlı Demir koparan alt kalite aba	Beher	23
İslimiye tiftik aba	11 Zira	53
Beyaz ve siyah Selanik abası	1 Top	12
Erzurum kurt, tilki ve benzeri kürkleri	1 Tulum	150
Anadolu kurt, tilki ve benzeri kürkleri	1 Tulum	83
Anadolu göğüs kaskı	1 Top	21
Tilki kafası Bosna ve Rumeli	1 Tulum	266
Tilki Paçası	1 Tulum	46
Saz Kedisi	1 Tulum	46

Anadolu kurdu	1 Tulum	83
Halep ve Hama ipekli kitabiyesi (kumaşı)	1 Çift	29
Başlık, dizgin, gem, kuskun, üzengi kayışıve kolan	10 Tanesi 1 Deste	56
Ağaç kaltak (eğerin altındaki tahta)	Beher	4
Konya Kaba gömlek	Beher	6
Büyük seyishane kilimi	Beher	49
Küçük seyishane kilimi	Beher	26
Asker yataklığı için kilim	Beher	13
Tokat bakırcı aleti	1 Kiyye	19
Trabzon bakırcı aleti	1 Kiyye	23
Selanik keçesi	1 Kiyye	19
Bursa külah	Beher	3
Kastamonu bakırcı aleti kahve ibriği	1 Kiyye	26
Siyah ve beyaz çimşir kaşık	1 Kiyye	4
Sedefli ve mercanlı kaşık	10 Tane 1 Deste	9
Her çeşit ağaç kaşık	1 Kiyye	2
Çimşir tarak(şimşir)	5500 Tanesi 1 Kasa	246
Ağaç tarak	5500 Tanesi 1 Kasa	131
Kudüs tesbih	1 Tulum	9
Sepetçi çubuğu denilen karık ve çocuk sepeti yapılan çubuk	1 Urba	161
Rumeli çakmak taşı	30.000 Adet	492
Hadde ve sarma tüfek namlusu	Beher	46
Nalın	160 Adet	131
Hafif ayakkabı demiri	Beher	6
Bıçak, çakı, makas ve keser	120 Kiyye	473
Kahve değirmeni	Beher	14
Halhal	1000 Beher	49
Kastamonu astarı	6 Top 1 Denk	450
Taşköprü astarı	1 Top	3
Hamit astarı	60 Top 1 Denk	443
Tunus şal Halalı (buruşuk yerli bez)	Beher	97
Donluk Tunus şalı	Beher	52
Kıl dokuma harar ve Anadolu ve Rumeli kıl ipliği	1 Kiyye	7
Sofra ve peşkir, hama telli ve sade	Beher	257
Türkmen kilimi	1 Kiyye	127
Kimyon	1 Kiyye	2
Gülbahar	1 Kiyye	2
Bursa ipek peştamalı	1 Çift	32

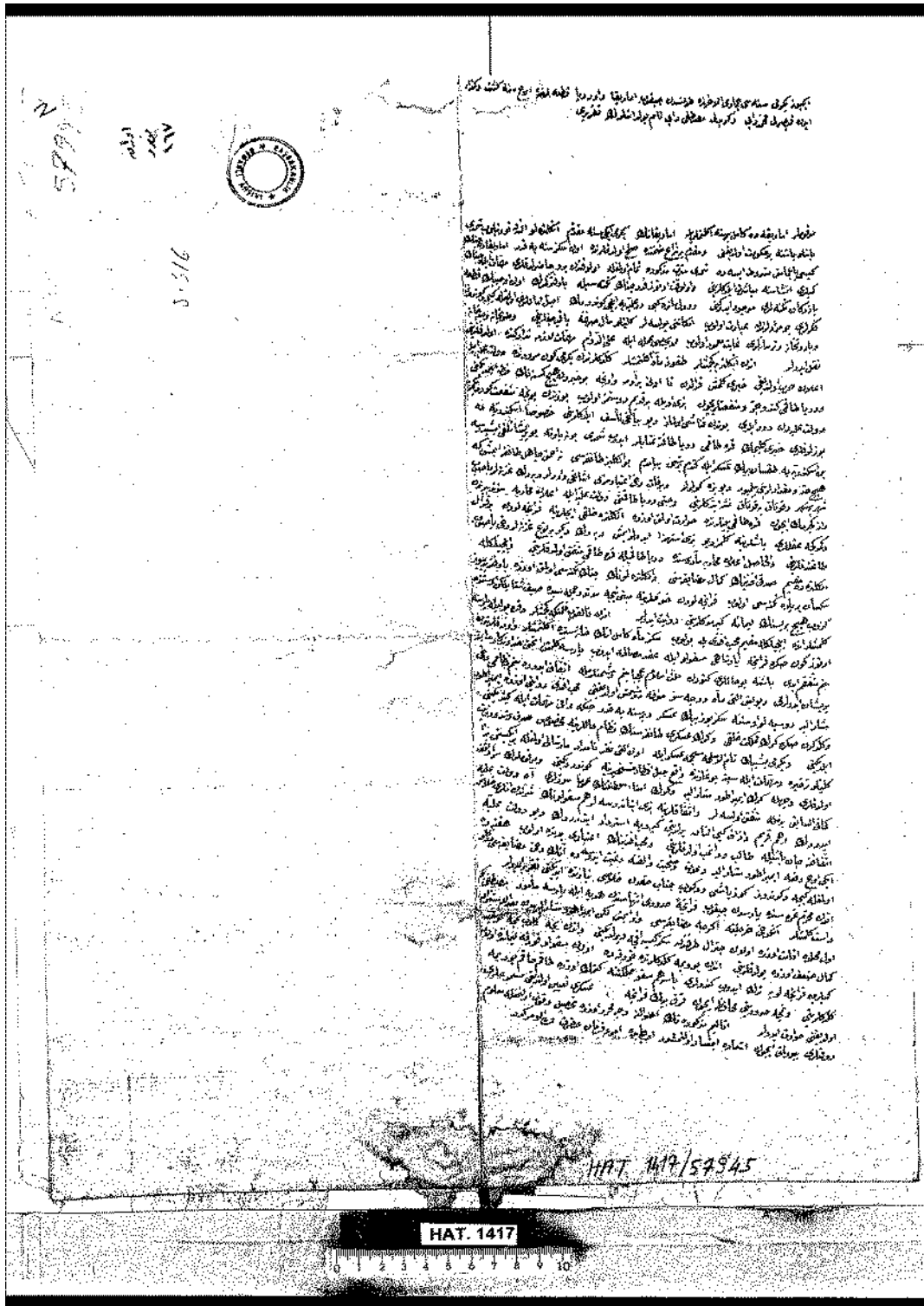
Hama telli ipek peştamalı	1 Çift	128
Sarı çam sakızı	1 Kantar	32
Beyaz çam sakızı	1 Kantar	57
Kanarya yemi bütün İstanbul’da	Beher	20
Üzüm pestili	1 Kantar	160
Osmanlı topraklarının tamamında üretilen ipek	1 Kiyye	217
Kıbrıs, Aydın, Menteşe, Sakız, Girit, Sana, Halep, Beyrut ve Şam ipeği	1 Kiyye	108
Zeytinyağı	1 Kantar	140
Sabun	1 Kantar	136
Kemerlik denilen Kastamonu bezi	1 Top	5
Bartın yemenisi	1 Çift	14
Mor toprak	1 Kiyye	4
Anadolu ve Rumeli ak meşini	Beher	3
Anadolu ve Rumeli meşini	Beher	3
Irak suma denilen meyve posası (rakı yapımında kullanılır)	1 Kiyye	2
Hama kuşacağı	Beher	15
Beyaz ve renkli Karacalar kuşacağı	Beher	10
Kenevir tohumu	Beher	1
Keten tohumu İstanbul	Kile-i Asitane	18
Darı tavuk ve güvercin için İstanbul	Kile-i Asitane	4
Alef (hayvan yemi) İstanbul	Kile-i Asitane	4
Koçarıyla beraber Mısır buğdayı İstanbul	Kile-i Asitane	7
Menemen bezi	1 Top	9
Enli ve ensiz telli kolan	1 Kiyye	58
Mahlep(Bir çeşit baharat)	1 Kiyye	4
Safi zambak	1 Kiyye	4
Eski bakır eşya	Beher	9
Kastamonu kendiri	1 Kiyye	1

İstanbul’da Elde Edilen Ürünler Ürünler		
Malın Cinsi	Miktarı	Para Değeri (Kuruş)
İstanbul şalı	1 Top	178
Bindallı	1 Çift	99
Temgahane(Bir çeşit kumaş)	1 Top	52
İstanbul Çatarisi (bir ipekle üç pamuktan yapılan yerli bir kumaş) , kutnu ve hakir (yol yol ipekli kumaş)	1 Top	66
En iyi cinsten Vefa alacası	1 Top	33

Alt kaliteden Vefa alacası	1 Top	16
Denizcilerin giydiği mintan adi	Beher	19
Denizcilerin giydiği mintan küçük	Beher	9
Venedik macunu taklidi	1 Kiyye	26
Bakır leğen ve ibrik	Beher	86
İstanbul bakır mutfak eşyası	1 Kiyye	26
Tunç mutfak eşyası	1 Kiyye	23
Adi iplikli peştamal	1 Çift	19
Kunduracı ayakkabıları	1 Çift	7
Terlik	1 Çift	4
Pirinç terazi ve gramları	1 Kiyye	19
Tunç terazi ve gramları	1 Kiyye	16
Mürekkep harcı	1 Kiyye	2
Kuru mürekkep	1 Kiyye	9
Tombak (altın kaplama) Tarak	10 Tane	19
Sarı çizme	1 Çift	23
İstanbul külâhı	Beher	3
Tire ipekleri	Beher	52
Fırak-ı kalem denilen iplikli İstanbul peştamalı	1 Çift	49
İstanbul meşini	Beher	3
Renkli Tire sicimi	Beher	19
Sarmakeş bükmesi sicimli harç	1 Kiyye	99
Sarı	Beher	9
Alaca don	Beher	23
Alaca gömlek	Beher	26
Pamuk bez	1 Çift	13
Yalancı yüzük	1000 Beher	66
Pamuk don bezi	Beher	6

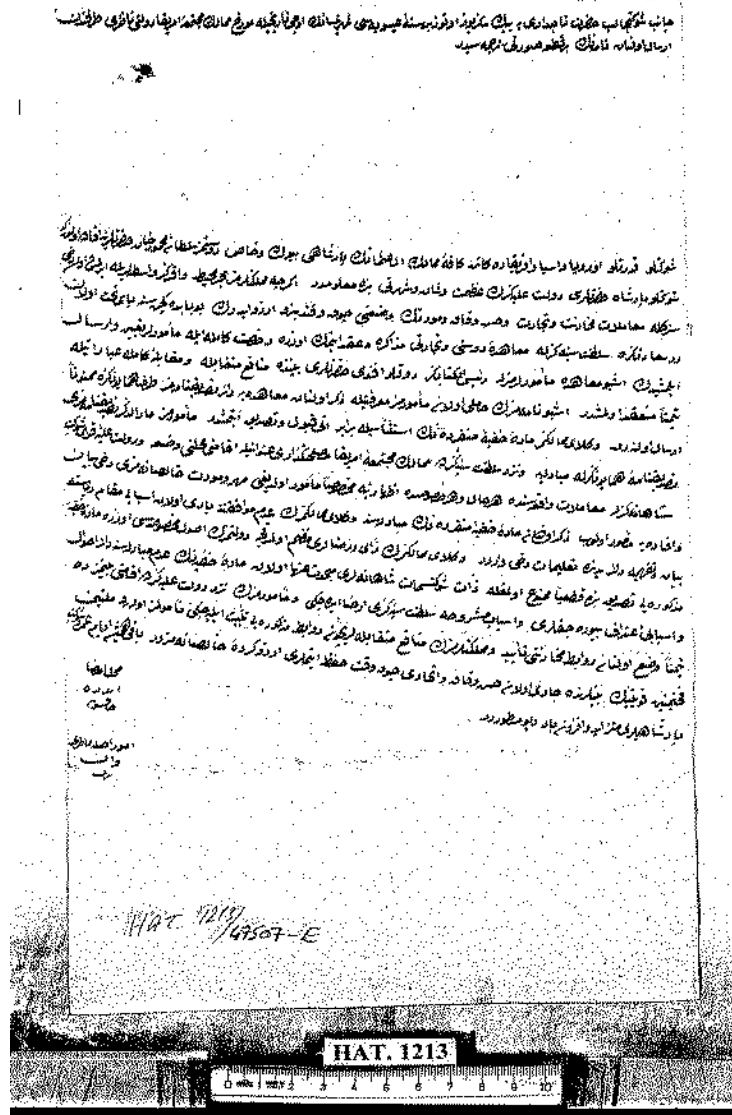
Osmanlı Devleti'nin Amerika'dan İthal Ettiği Ürünler		
Malın Cinsi	Miktarı	Para Değeri (Kuruş)
Domuz pastırması	1 Kiyye	17
Tuzlu sığır eti	Bir buçuk kantardan iki kantara kadar	382
Kakule(Bir bitki)	1 Kiyye	58
Yapağı tarçını	1 Kiyye	12
Esir macunu denilen balık yağından kara mum	1 Kiyye	33
Karanfil	1 Kiyye	5

Kırmız (bir böcekten çıkarılan boya)	1 Kiyye	59
Kuru balık	1 Kantar	2
Frenk (Avrupa) kahvesi	10 Kiyye	766
Suni boya	1 Kantar	34
Salta marka suni boya	1 Kantar	134
Kartanbuk denilen kırmızı portakal suni boyası	1 Kantar	421
Kuru ve tüylü kav sele (kösele) denilen gön	1 Kiyye	11
Amerikan bezi	1 Kiyye	15
Amerikan renkli, kasırlı ve kasırsız bez	1 Kiyye	19
Kadifeliden başka Brusel denilen basma ve dokuma en üst kalite halı	1 Kiyye	18
Hindistan cevizi	1 Kiyye	45
Reçine yağı	1 Kiyye	11
Yenibahar	1 Kiyye	5
Kelle şeker	1 Kantar	286
Toz şeker, dökme, prime ve esmer	1 Kantar	229
İngiliz çayı	1 Kiyye	39
Mum yağı	1 Kiyye	8
Neft yağı	1 Kiyye	5
Reçine	1 Kantar	35
Ensiz döşeklik bez	1 Sarma	2
Enli döşeklik bez	10 Sarma	3
İspirto	1 Kiyye	5
Sabun	1 Kiyye	4
Kurşun ve künk	1 Kantar	168
Kusursuz Patiska	1 Kiyye	19
Beyaz Patiska	1 Kiyye	24

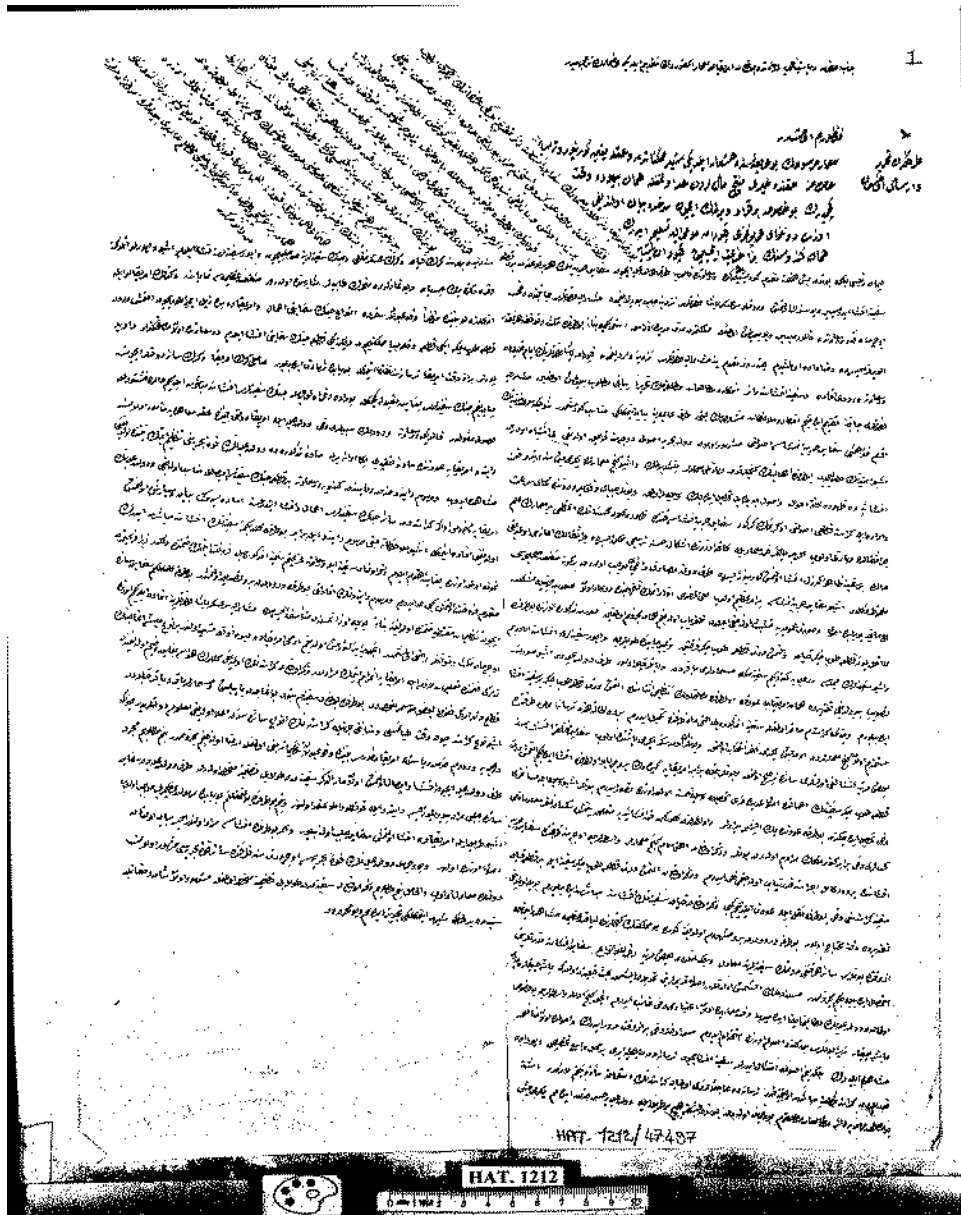
Belge-2 Osmanlı Devleti'nin Amerika hakkında bilgi edinmeye başladığı ilk dönemlerden bir belge olup; Tunus'tan çıkıp Amerika ve Avrupa kıtalarında 3 sene gezen Kayserili Mehmed Dayı ve Giridli Mustafa Dayı'nın Amerika hakkındaki gözlemlerini içerir. Amerika'nın İngilizlerin elinden kurtulup ticaret, sanayi ve donanmasının hızla geliştirdiğine dair mütealaları bulunmaktadır.

B.O.A., Hatt-ı Hümayun, 1417/57945 29 Z 1223

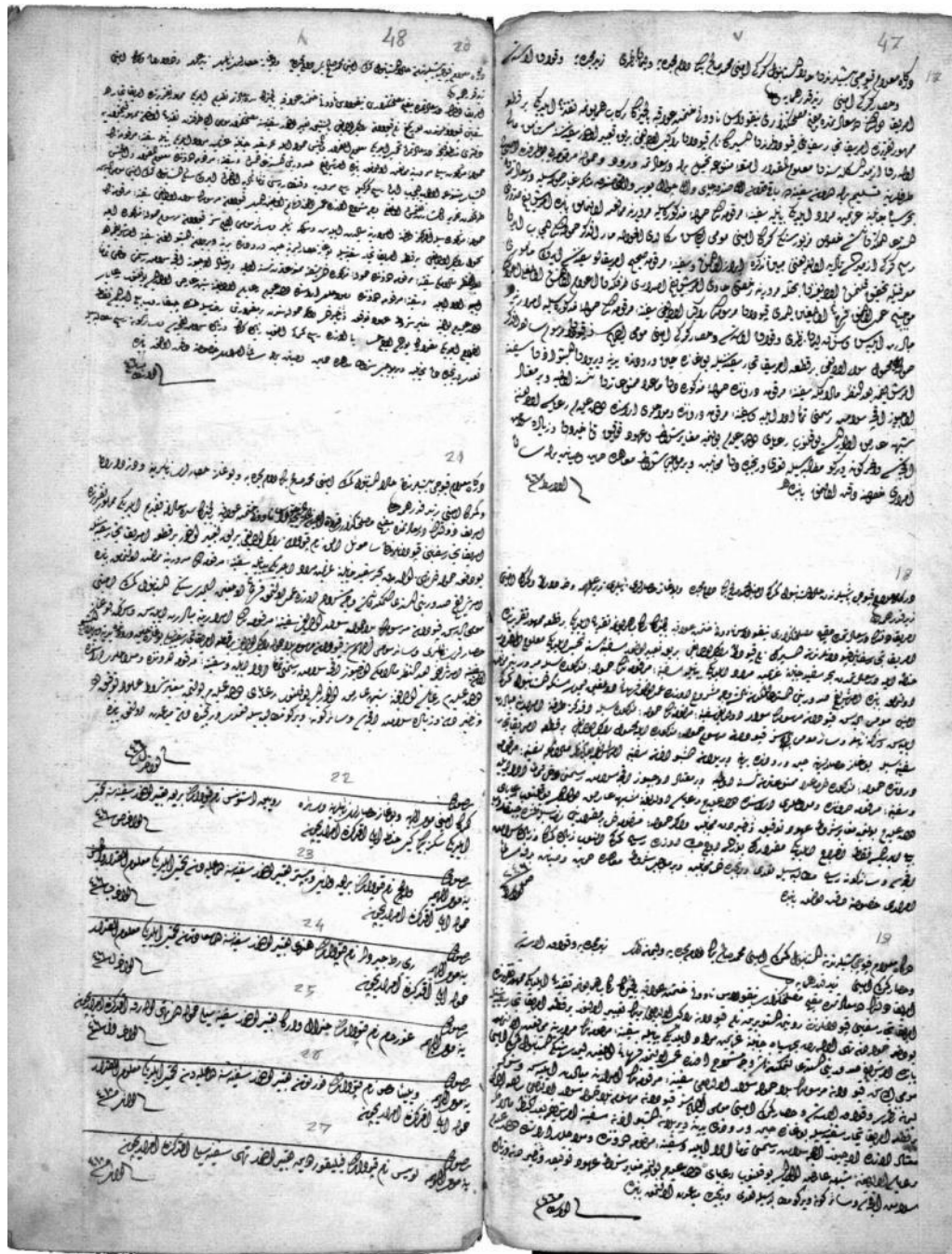
Belge-4. Amerika Hariciye Nazırı tarafından gönderilen mektubun tercümesi olup, Devlet-i Aliyye ile kendi hükümeti arasında akdedilen ticaret muahedesi tasdiknamesinin gönderildiği ve gizli maddenin kabul edilmediği hakkında.

B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, 1213 / 47507 E 29 Z 1247

Belge-5 Amerika ile Osmanlı Devleti arasında 7 Mayıs 1830 tarihli arasında imzalanan anlaşmada donanma yapımına ilişkin gizli madde kabul edilmemişse de Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne gemi inşaa edeceği hakkında

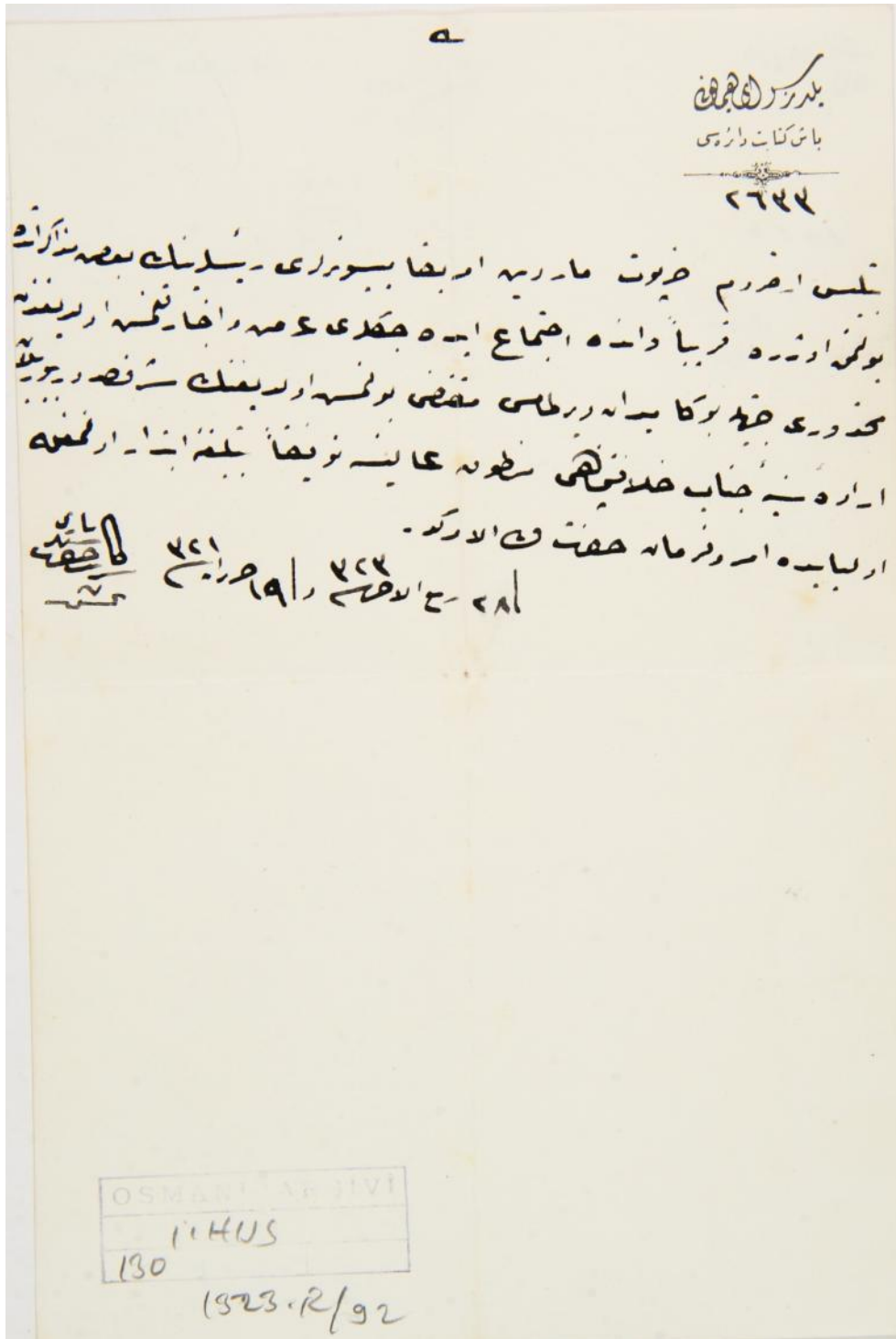
B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, 1212 /47497 29 Z 1245

A.DVN.DVE.d 002/2

Belge-6 Amerikan ticaret gemilerinde yasaklanan ürünlerin olmaması, belirtilen yükten fazla olmaması, geliş-gidişlerin hangi esaslara göre yapılacağı hakkında yetkililerin titizliği. Bunun yanında Amerikan tüccarlarından fazla vergi, fazla geçiş akçesi ve başka adlarla vergi istenerek zorlanmaması hususunda yetkililere verilen talimatlar hakkındadır.

B.O.A., A.DVNS.DVE.d., 002/2, Düvel-i Ecnebiye Amerika Ahkâm Defteri, 47/18, Tarih: 5 Ağustos 1830.

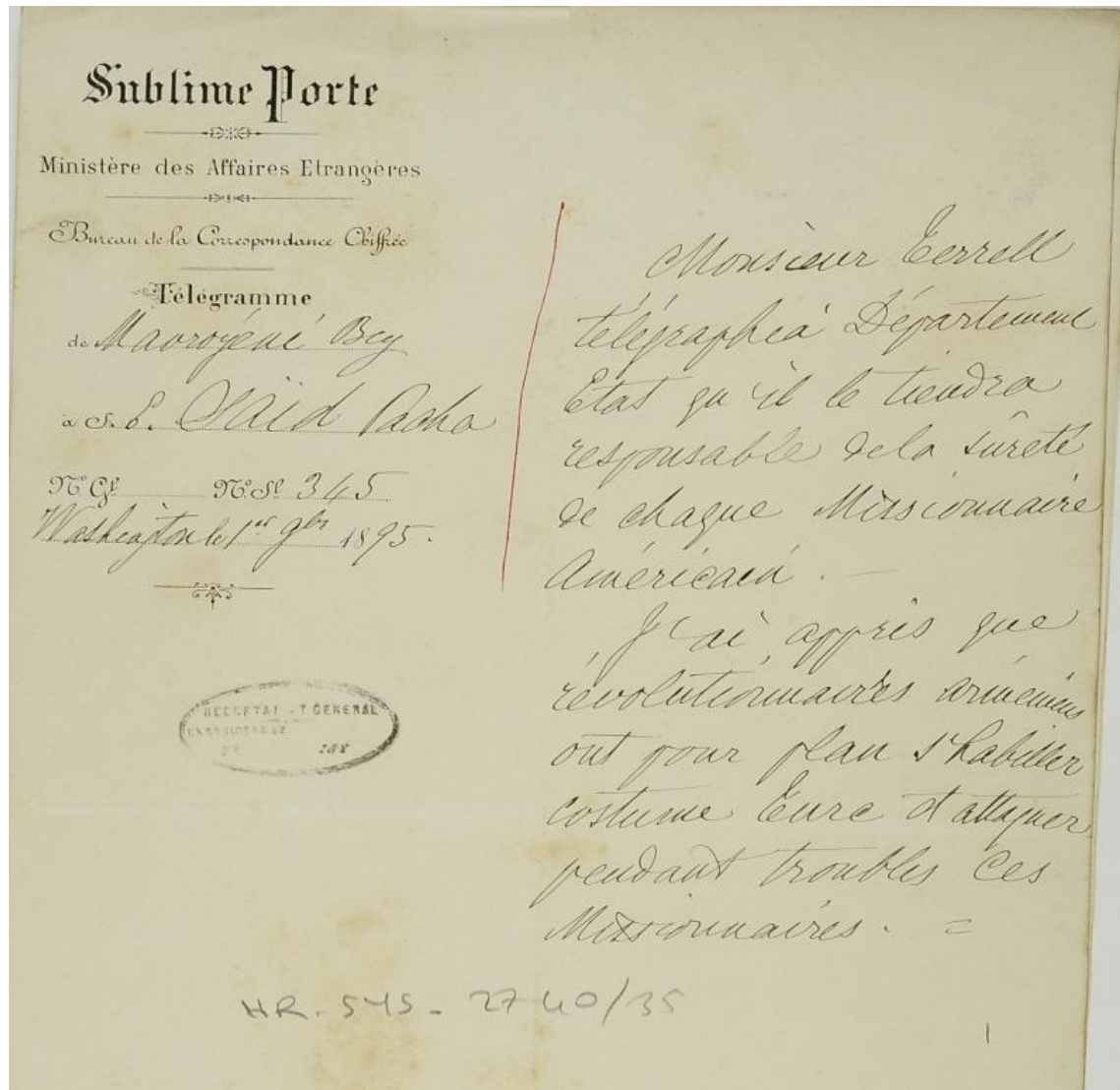
Belge-9 Bitlis, Erzurum, Mardin, Amerika misyonerleri başkanlarının zararlı faaliyetlerinden dolayı toplanmalarına izin verilmemesi hakkında

۵

نیم سگی تفقسی غزّه سنک و سعادته که مجری بودیم آن باریجوه

عمانی یاخته بر نامه سفارت دقتی جالب اولاده مواد زیری سید در بغا سنانده استانبول ایله
 قزو: علیه بر داسی غزّه لر و طبعیم سیداً مجادل ایچورک ایدیه بونل نیمیخی کتافانل نکلده
 زان هفت بادشاهی طغنه تحت انضاده الیغی طیه اولانه همه وریغده مغربه عثمانیه نکل
 انضاده قحط و غدا
 قو قنری برهوا ایدلده ده دهها کجده آر نیم مجده بویج بودنه اولده
 حکم ایدیه غصب و غارت اجرا و نفعده وریج طغنه حرکات انضاده بویج کد لکده ده
 هرسی بولده جریبه انیمکده ده
 سائر زوت میانه شهرانی رضونه با سنانل قوللارده ضلع صنفید اولیغی متوانده
 بادشاهی آن ذکر قرارلری سبابه دنده
 عرصه لوده ملک وکیا آن ایدیه طریقی انفره محاکمه استدلک انیکله بعد ما طبعی و بویج کل اولاده فرغانه
 هرلده استیصال اولمیشیم بعد اجنبیه طغنه الغانه عرصه لوده ملک وکیا و سنانل آن اولمیشیم قرارلری

Belge-10 İngiltere ve Amerika'nın Osmanlı Devleti'nde mektep ve kilise yaptırmalarına müsaade olunmaması hakkında.

Belge-12/1 Ermeni İhtilâlcilerin Türk kılığına girerek misyonerlere saldırdıkları hakkında

B.O.A., HR. SYS 2740/35 02 11 1895

SUBLIME PORTE
MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES.

Le Secrétaire Général	Le Chef de Bureau	Le Rédacteur.
<i>EWB</i>	<i>Oifer</i>	

Telegramme
S. E. Said Pacha

à
Maroyeni Bey
Washington

N^o G^e 16207
N^o S^e 118
le 2 Novembre 1895

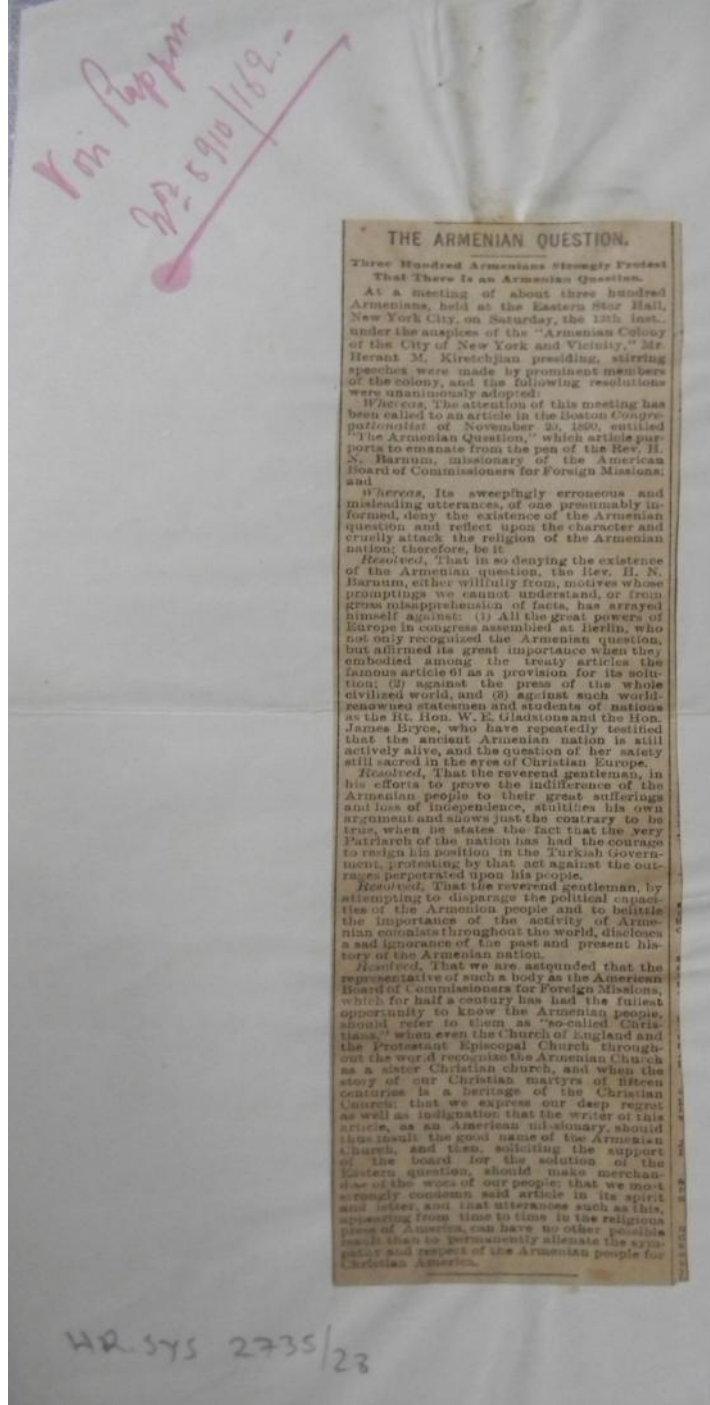
Objet

*Première phrase de votre
 telegramme n° 345 était
 incompréhensible, veuillez la
 répéter.*

1895
755

HR. 545. 2740/35

2

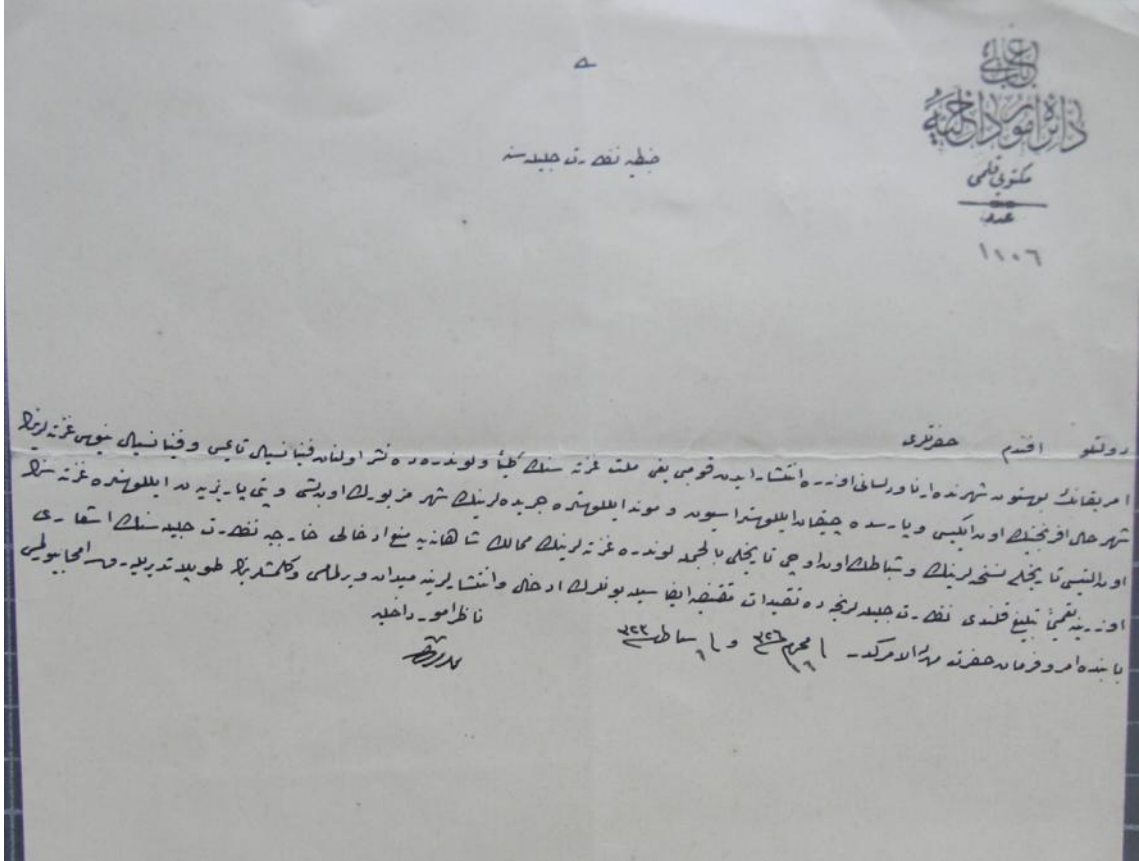

Belge-13 "The Congregationaliste" gazetesinde Amerikan misyoneri H.N. Barnum imzasıyla çıkan yazıda; "Türkiye'deki Ermeni toplumunun Ermeni İhtilâl Komitesi'nin çevirdiği entrika ve eylemlere karşı olduğu"nu ifade etmesi üzerine, New York Ermenileri, "Osmanlı'dan memnun olmadıklarını, dindaşlarının özgürlüğü için çalıştıklarını ve kendi dinlerinin 'Protestanlık'tan daha iyi olduğunu' argümanlarını ileri sürerek, misyoner Barnum'u protesto ettiklerine dair ABD elçisi Mavroyeni Bey'in raporu hakkında.

B.O.A., HR. SYS, 2735/28 22 12 1890

با عالی نجات دهنده نور و	منجم حاکم یار دهنده	معجم نظم ۱۴۲۰ ر. ش.	نوع ترجمه امر قاره شکل انجمن اولاد طاعتی است و حال انجمن خارج از نظام و قدری از نظام ناز ۱۰۰ کاره از کسبه نایب و ۱۰۰ خود و خود
خواجه جعفر بن ماسخ نایب و شیخه خاربه بن سنده وار و ادویه نند و ماسخ نایب و جعفر بن	امر قاره شکل انجمن اولاد طاعتی است و حال انجمن خارج از نظام و قدری از نظام ناز ۱۰۰ کاره از کسبه نایب و ۱۰۰ خود و خود	امر قاره شکل انجمن اولاد طاعتی است و حال انجمن خارج از نظام و قدری از نظام ناز ۱۰۰ کاره از کسبه نایب و ۱۰۰ خود و خود	امر قاره شکل انجمن اولاد طاعتی است و حال انجمن خارج از نظام و قدری از نظام ناز ۱۰۰ کاره از کسبه نایب و ۱۰۰ خود و خود

Belge-15 Amerika'da teşekkül etmiş olan Ermeni fesat komitelerinin dağıtılması için Hariciye Nazırı'nın çalışmaları hakkında.

Belge-16 Osmanlı Devleti'nin Boston, Londra ve Paris'te yayınlanan zararlı gazetelerin yurda sokulmaması hakkında.

B.O.A., ZB. 23/129 06 Ş 1323

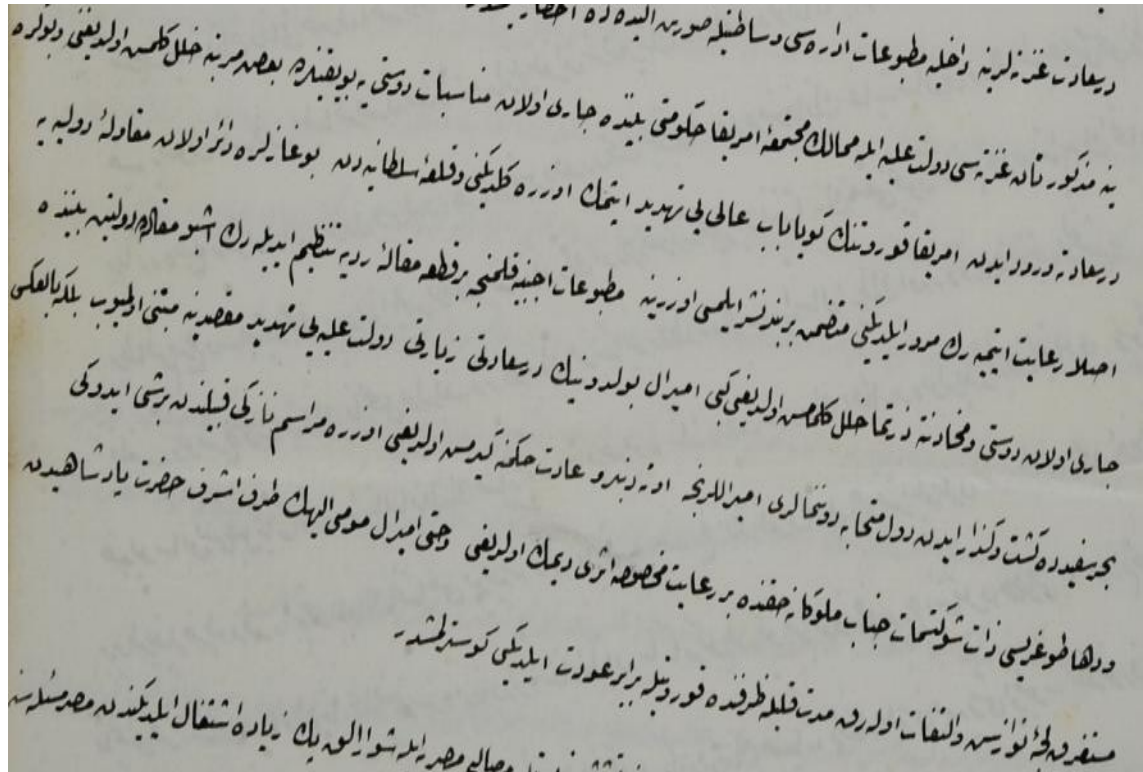
لجان قوتلاند الدولة العلية في نيديرلاند

سعادته ائتمن خاتري

المروض من رافعيه قبلان جبرن العاذر العثماني اللباني العثماني ونجيب كوي دياب اللباني
العثماني محرر جريدة كوكب اميركا في نيديرلاند . انه قياما بدواجان ودواعي الوطنية والصداقة
والاخلاق العثمانية المحمدي الرافع النار وعلا بدواجان الانانية والذمة والوطنية والسلامة
قد وجدنا نحن عبدا سعاتكم بعد الانكسار على الله وحب المساعدة الادبية والمادية من جهلة المتبعين
الاكظم سيدنا ومولانا السلطان عبد الحميد الفاردي ورجال دولته الفخام وآلينا على انفسنا نكشف
النقاب ونزيع الستار عن اعمال اهل الضلال الذين يضللون عقول العثمانيين الامم في الولايات المتحدة
على صفحات جرائدهم التي تدعي الحرية بترصا الاقارب والاضال التي يستلجوزون خلفا وعدونا ضد الدولة العلية
صالح الله

ولم يكتف الاكبر الاثر بما ابتدعه من الاكاذيب حتى تعرضوا للفت والى حانية المقدسة شأنه اللعام
الفاجرين . وجمان اليم العثماني لانيال سار في عروقنا ايشا عن الاحبار والوفاة الذين خدوا
الدولة مدة مديدة بامانة وشايط ولا يزالون حتى الان . رأينا من اكبر واجباتنا ان نقوم
بانشاء جريدة عربية عثمانية تحت حماية الحكومة والى حانية المقدسة تقدم بخدمة الدولة والوطن في
حفظ البلاد الاضحية وتظهر للعثمانيين فساد ما يدعي ذوي البصيرة والاضلال الذين لا وطنيتهم لهم
ونود قبيحا ان نعرض فساد دعواهم بالبرهان وجبريتنا اذ ملك الله ابل المولى شتيغ الحف
وتضرب على ايدي البطل بيدين حميد . اذ انه البطل كان زعوقا وثيقا بلحق رأينا ان ندعوها .
(بصوت الحف) وسوف يعلم جاسر قتل الدولة الذين خاندوا مولاهم وولي نعمتهم ان الحق يعلم ولا
يعلو عليه . والجريدة اسبوعية ذات اربع صفحات او ثمان . قياما بدواجان الشرف رأينا ان
ننزل الى القراء عالم يلجوع على كل اعداها خضق فضل الدولة العلية المفضل .
فالان ابل المولى نرجوكم رفع حريتنا هذه للمراجع (الاجابية على مولانا امير المؤمنين
يرتد بعينه الرضى) وتكون خدمتنا هذه لدى عرش المملوكاني مقبلة ومعدودة خذمة ووطنية

Belge-17 Ermeniler ve misyonerlerin dünya kamuoyunu Osmanlı aleyhine etkileme çabalarına karşın Osmanlı tebaasından Kablan Circis el-Azar ve Necip Musa Diab'ın "Savtu'l-hakk" adıyla New York'ta Osmanlı'yı savunan bir gazete çıkarmak istedikleri hakkında.

Belge-18 Osmanlı Devleti ile Amerika'nın bozulan münasebetleri dolayısıyla bir korvetin Bâb-ı Ali'yi tehdit etmek üzere Dersaadet'e gelip-gittiği hakkında.

B.O.A., Y.PRK.TKM., 7/58 09 B 1301.

That Bill Should Be Collected.

The government at Constantinople has flatly refused to recognize the validity of the claim presented by our government for destruction of mission property at Harpoot, in Armenia, in November, 1895. A number of buildings, including a girls' college, theological school and five dwelling houses, were looted by a Turkish mob and then set on fire. All the personal effects of the missionaries were stolen and the libraries and scientific instruments of the schools were destroyed. The total loss was about \$100,000, and it occurred because the Turkish government would not afford any protection to the mission at a time of extreme peril. Our government began to urge the settlement of this bill under the Cleveland administration, and the State Department, under the last and the present administration, has repeatedly declared its purpose to push the matter to an early adjustment. It was with this view that Prof. Angell, of Ann Arbor University, was induced to accept the Turkish mission under President McKinley. He was believed to be the best man available for the position. But he has failed as distinctly as did his immediate predecessor, and is now on his way home, having been relieved at his own request. His successor is Mr. Oscar S. Strauss, of New York, who filled that position for a time under President Cleveland.

The impression that the United States government has tolerated the dillydallying of the Turk in this business about long enough is getting a firm hold on the American mind. The claim is just, and it is precisely such a claim as other governments present and collect. Forbearance in international intercourse is often commendable, but it seems, in this case, to have been carried very close to the point where it must cease to be a virtue. The New York Mail and Express thinks it impossible that Turkey should be permitted to evade the consequences of acts for which she is clearly responsible, and suggests that it is probable that her rejection of the claims presented in behalf of American citizens will be followed by further representations from the authorities at Washington of such character as will bring the Turkish government to its senses. The Mail and Express closes its brief mention of the subject with the rather disappointing remark that "the various European countries whose demands, based upon similar grievances, have also been repudiated by the Sultan, will doubtless be ready to join with the United States in forcing the submission of the whole matter to a competent tribunal of arbitration."

What is there to arbitrate? Not the amount of the claim, for that is not in dispute. Nobody questions the estimate put upon the value of the property destroyed, and there is no demand for sentimental damages—for the terrible suffering inflicted on men and women who were entitled to the protection of the Sultan's government. Shall we, then, arbitrate the justice of the claim? Why do that when we know that it is just, when we know that the Sultan knows it, when it is clearly covered and guaranteed by a long line of precedents that have crystallized into international law?

We like the suggestion of the Philadelphia Telegraph much better than the arbitration programme. The Telegraph recalls this interesting and pertinent fact:

"Austria last year brushed aside all the petty considerations which have so long controlled the concert of Europe in dealing with Turkey, and by a naval demonstration at Mersina enforced the payment of an indemnity within the twenty-four hours which were given the Sultan to render redress for the indignities heaped upon her Consul at that port. A similar demonstration by an American fleet at Mersina, or Smyrna, or Beirut, or any other Turkish port, would be equally effective. In fact, there is little doubt that the mere intimation of our purpose to start Commodore Watson's fleet across the Atlantic would be as effective in this direction as its actual presence on the coast of Asia Minor."

We do not believe the claim will ever be paid until the government at Constantinople becomes convinced that further delay will be dangerous. There has been enough of diplomatic flapping. Our government should proceed to collect the money for the citizens to whom it belongs. National dignity would not be more compromised by the absolute surrender of a just claim than by everlastingly pottering about it with a power which will pay it only on compulsion.

Belge-19 Amerika'nın isteklerini kabul ettirmek için; Amerikan basınının, Amerikan yönetimine Osmanlı sularına savaş gemisi göndermesini tavsiye ettiği hakkında.

B.O.A., HR.SYS, 66/72 22 08 1898.

خارجی

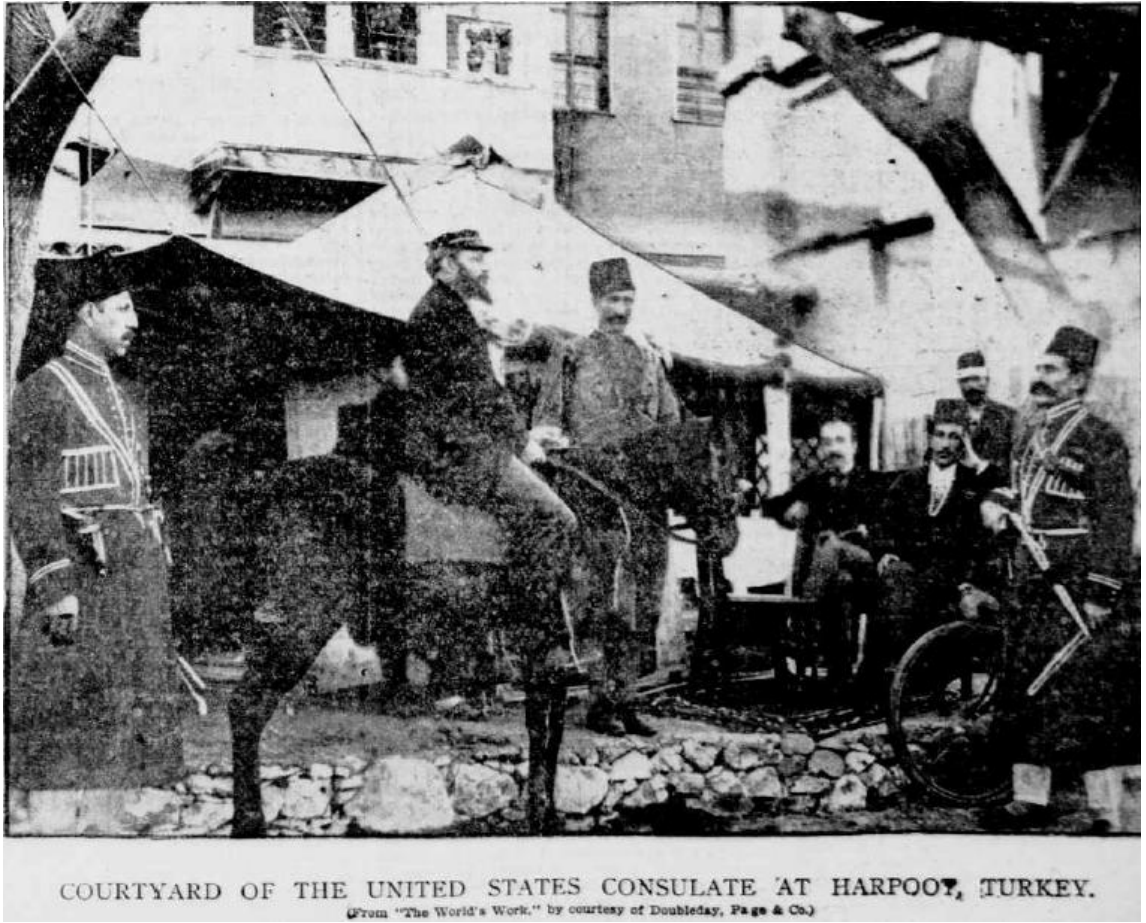
مجموعه افریقانیت اوت و نرو دوله بدیده ملوکانه لرنده ادعا ایلدیک اعثمانیه مذخفه تضمیناتک بودنه
 جانب حکومت سینه لرنده جمهوریت مذکوره یه سیارسه اولماده بر عدد زرهای سفیدک بدلی بایان
 زکر اولماده تضمیناتک دخی تسویه اوله جفتک و عد بیولمسه اولدیفی مسووع ها که انهم اولمسه کیفیت صحیح
 ایسیر محدودک دفع ایلمسه اوله جفتی درکار در انجود اشو تاریناتک بعضه دول سازه ایچونه دخی
 اشال اولمسی بالطبع شدیداً ارزو اولنور
 کذلک جمیع اهل اسلام اسطانه ایلدیک محله طرف اشرف دوله عید لرنده برکعت علماک اسلام
 تصور بیولمسی و اصل سمع که انهم اولدق درجه نرناه ده معنونه و مسرور اولدم و بوضه ده
 دخی ادعه خیریه ظل الهدی یاد و تکرار اولندی ذرا محالک مذکوره ده بولماده و یوزی اوسته
 فایده اولدی ملتونه اهل اسلام بودنه سفه هایتونری کوریکده محرم اولدق **حال هم**
 و طریقه غنائیه حضرت پادشاهه دین اهل مرقوم دینه میده اسلامک عقاید شریفه
 تمامیه واقف و خلافت مظنونک قدسینی و اکا مربوط اولدی وظائف دینه و طبعی بالاطراف
 طائفه موقوفه اوله جقه حساب خلافت جمه نشانیه معنوی شهریه اعطایونری موقوفه موقوف
 بیوسونه و عاصیه مشغول بولمیفی نزد معالی و فقه خلافتیه هیزنه معلومده بیجاره ترانوال
 رسی کردکران دول مظنونک معارف و مرتعی طبعی ایچونه بودنه اورویا اولدی سباحتی
 کامله نموده سرفاله جقه احوالده که انظره طرفه نه بزرگ اسکی مختاریت اداره لری ایضا اولسونه
 انجود قویم شجیع مذکورک ارزو ایلدیک استقلالیه انگیزلرک اضی اوله بیلجری اصل خاطراره
 وارد اولدیفی معلومده

قوله

خارجیه مستی
 ارسک

۱۲۱۶

Belge-20 Amerika'nın Osmanlı Devleti'nden Ermeni Olayları nedeniyle zarar gören müesseseleri için istediği tazminatın Bab-ı Ali tarafından gemi siparişiyle beraber ödemek istediği hakkında.

Fotoğraf -1 Harput'ta ABD konsolosluğunun avlusu. *Newyork Daily Trubune Gazetesi*, 9 Mart 1902.

GEORGE F. HERRICK

CYRUS HAMLIN

EDWARD RIGGS

MRS. J. K. GREENE

GEORGE WASHBURN

MARY MILLS PATRIC

ROBERT CHAMBERS

C. C. TRACY

MRS. TRACY

EDUCATORS, WESTERN TURKEY MISSION

Fotoğraf-2 Batı Türkiye Misyonu'nda görev yapan misyoner eğitimciler. Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916.

T. C. TROWBRIDGE

C. D. CHRISTIE

AMERICUS FULLER

MRS. J. L. COFFING

CORINNA SHATTUCK

CORA M. WELPTON

D. M. B. THOM

F. D. SHEPHARD, M. D.

L. O. LEE

CENTRAL TURKEY MISSION

Fotoğraf-3 Merkezi Türkiye Misyonu'nda görev yapan misyoner eğitimciler. Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916.

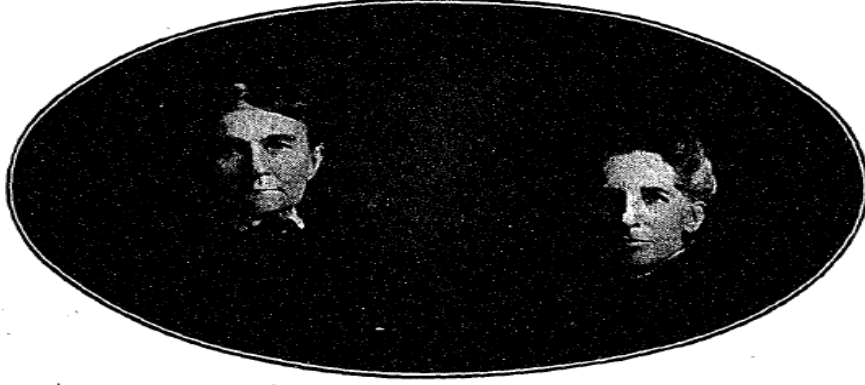
EMILY C. WHEELER

CROSBY H. WHEELER

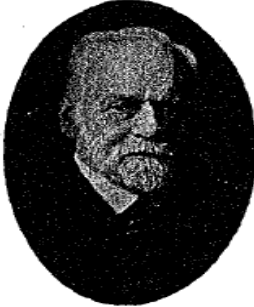

MRS. WHEELER

HARRIET SEYMOUR

CAROLINE E. BUSH

H. S. BARNUM

H. H. ATKINSON, M. D.

H. N. BARNUM

EASTERN TURKEY MISSION, HARPOUT

Fotoğraf-4 Doğu Türkiye Misyonu'nda (Harpur) görev yapan misyoner eğitimciler.
Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916.

JAMES F. CLARK

J. HENRY HOUSE

HENRY C. HASKELL

W. W. PEET

ELLEN M. STONE

E. T. MALTBIE

GEORGE D. MARSH

BALKAN MISSION

Fotoğraf-5 Balkan Misiyonu'nda görev yapan misyoner eğitimciler. Joseph D.D.K. Greene, **Leaving The Levant**, Boston, 1916.

Fotoğraf-6 İstanbul'da bulunan misyonerlerin İncil Evi (Bible Hause). *ABCFM*, Reel 504.

THREE GREAT BIBLE TRANSLATORS, 1855

Elias Riggs

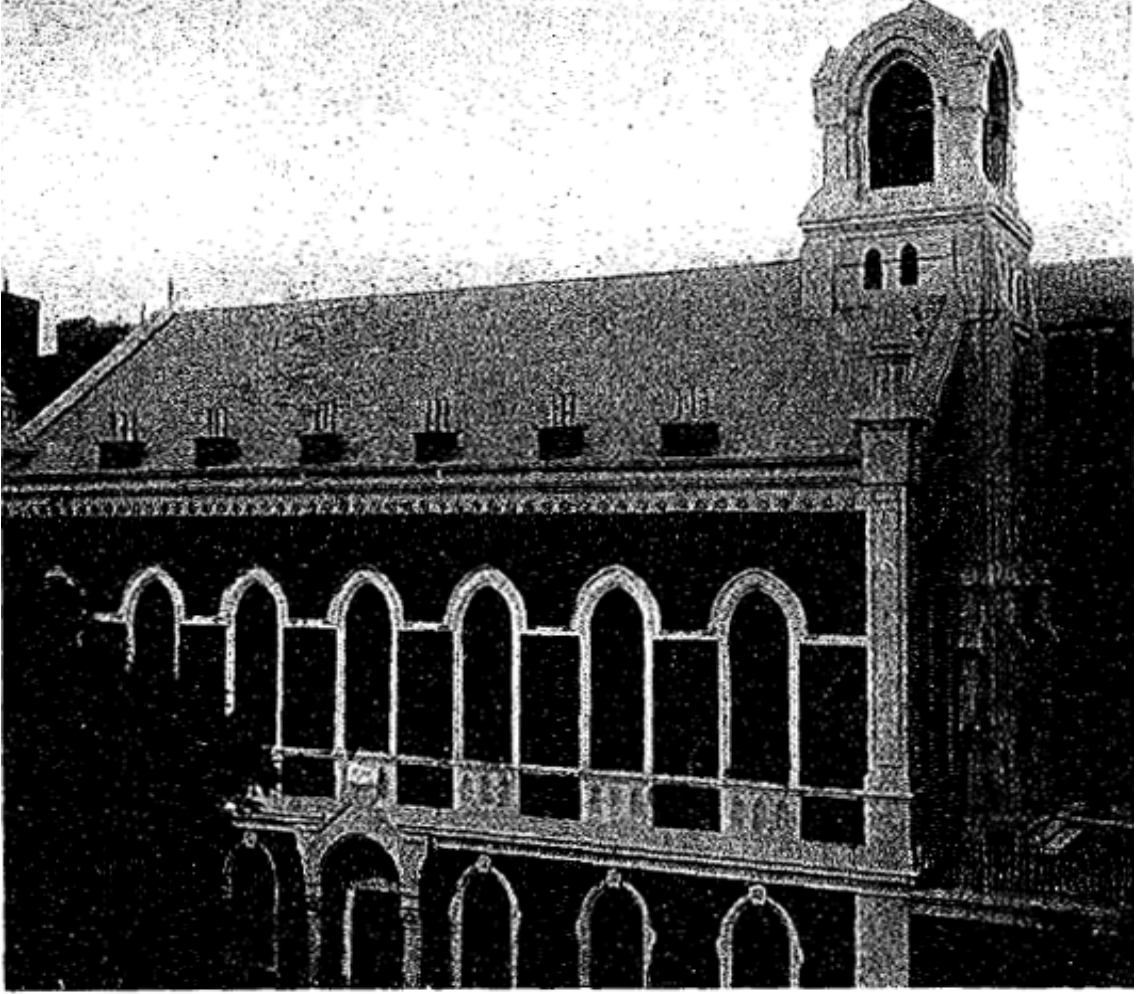
William Goodell

W. G. Schauffer.

Fotoğraf-7 Ellias Riggs, William Goodell ve W.G. Schauffer adındaki üç önemli misyonerin İncil'i çevirirken. Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916.

Fotoğraf-8 Amerikan misyonerleri tarafından İncil'in Türkiye'de kullanılan değişik dillere çevirileri. Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916

FIRST EVANGELICAL ARMENIAN CHURCH, PERA

Fotoğraf-9 Pera'da (Beyoğlu) bulunan İlk Evangelist Ermeni Kilisesi. Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916.

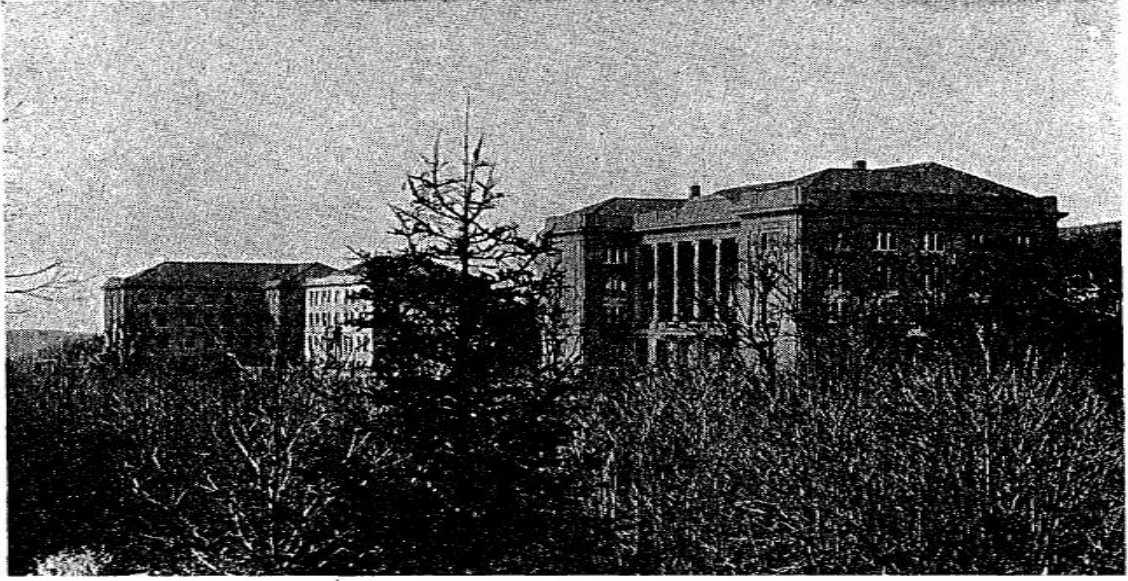

Fotoğraf-10 Bulgaristan'ın Sofya şehrinde bir Amerikan anaokulu. ABCFM, Reel 505

CENTRAL TURKEY COLLEGE FOR GIRLS, MARASH

Fotoğraf-11 Misyonerlerin kız öğrencilere verdiği önemin bir örneği olan Maraş'ta kurduğu kız okulu. Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916

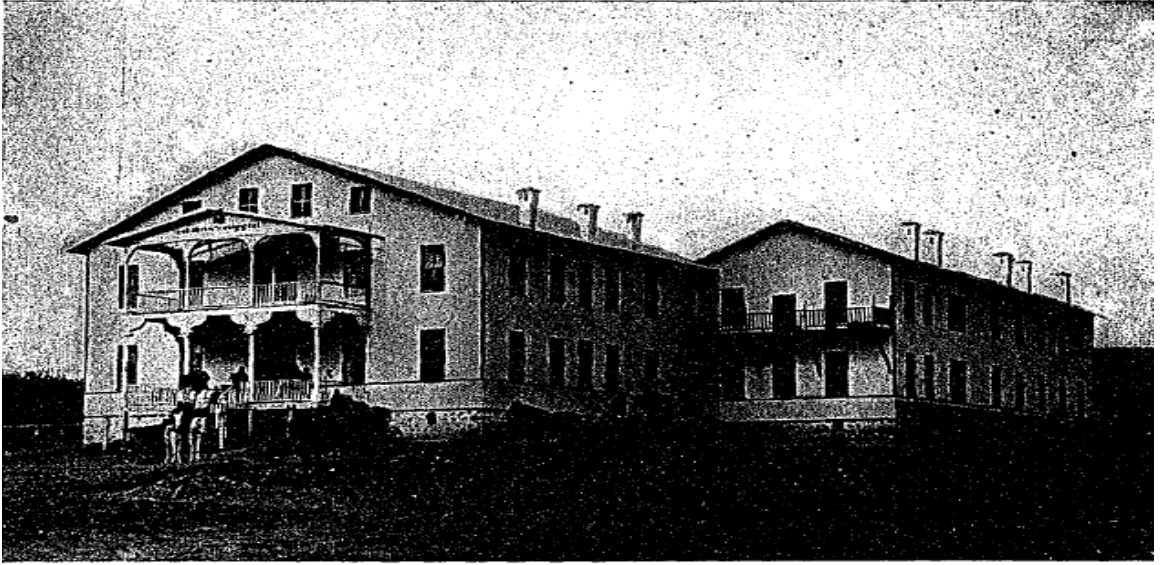

CONSTANTINOPLE COLLEGE FOR WOMEN
At Arnaoutkeuy, two miles from Robert College.

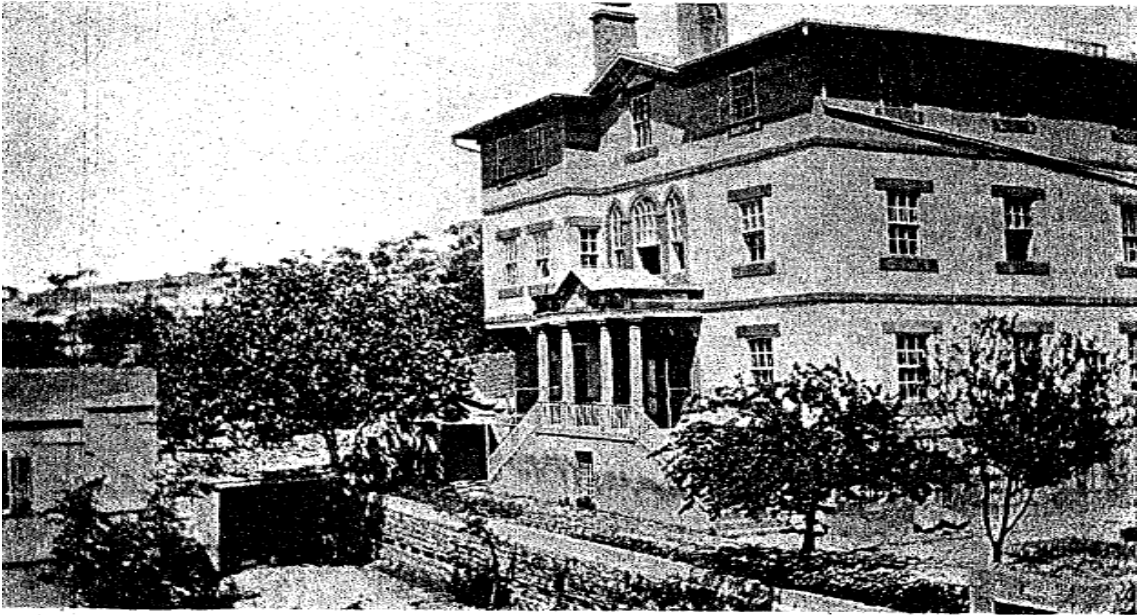
MOHAMMEDAN STUDENTS AT CONSTANTINOPLE COLLEGE

Fotoğraf-12 Müslüman öğrenciler az da olsa Amerikan okullarına gitmiştir. Amerikan Arnavutköy Kız Koleji'nde Müslüman öğrencilerden bir fotoğraf. Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916.

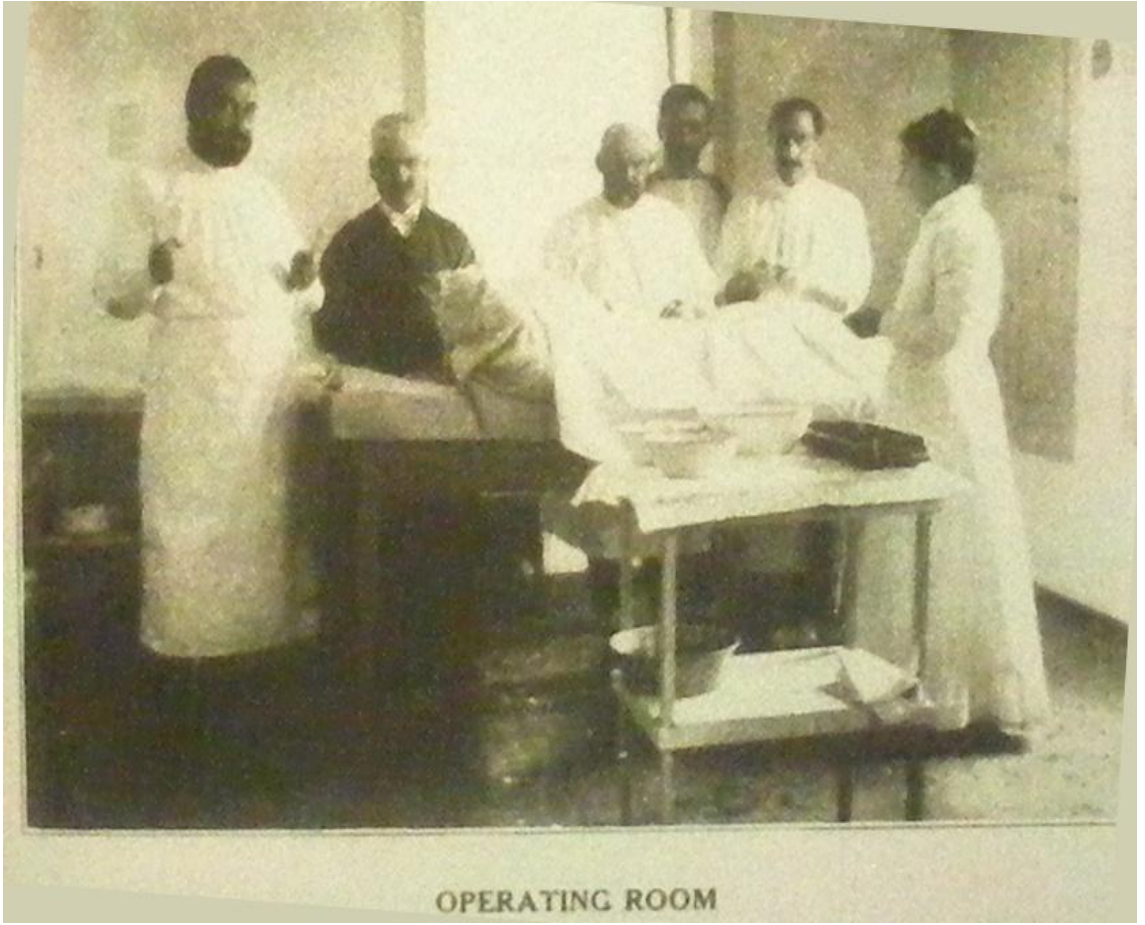
ANNIE TRACY RIGGS MEMORIAL HOSPITAL, HARPOUT

Fotoğraf-13 Harput'taki Annie Tracy Riggs Memorial Hastahanesi.

AMERICAN MISSION HOSPITAL, TALAS

Fotoğraf-14 Talas'taki Amerikan Misyon Hastahanesi. Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916.

Fotoğraf-16 Amerikan misyonerlerin açtığı sağık kurumlarında bir ameliyathane odası.
ABCFM, Reel 666

F. H. LESLIE IN ARAB DRESS
Died under the strain at Ourfa, 1915

Fotoğraf-17 Amerikan misyonerler gittiği yöreye uyum sağlamak, dikkat çekmemek için oranın kıyafetlerini giymişlerdir. Ünlü misyoner F. H. Leslie de Arap kıyafetleri giyerek o yöreye nüfuz etmeye çalışmıştır. Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916.

American Board Expenditures in Turkey, 1819 - 1915.	

1905 - 1914	\$2,634,344.
1895 - 1904	1,917,824.
1885 - 1894	2,187,939.
1875 - 1884	1,817,065.
1865 - 1874	1,830,848.
1855 - 1864	1,484,963.
1845 - 1854	776,773.
1835 - 1844	554,584.
1825 - 1834	128,966.
1819 - 1824	12,479.
	\$13,345,785.
Malta Press for Western Asia	16,565.
TOTAL	\$13,362,350.

Fotoğraf-18 Amerikan misyonerler Osmanlı coğrafyasına çok önem vermişler ve buraya büyük yatırımlar yapmışlardır. Nitekim 1819-1915 yılları arasında Amerikan Board'ın Türkiye'deki harcamaları toplamda 13.362.350 doları bulmuştu. ABCFM, Reel 505

Fotoğraf-19 Büyük güçler Osmanlı Devleti'ni parçalama çabalarının bir başka aracı olarak Ermenileri kullanmışlardır. Bu nedenle Ermenilerle yoğun olarak ilgilenmişlerdir. Devletlerin Ermeni Meselesi ile ilgilendiklerini gösteren Büyük Britanya Konseyi. Edwin Munsell Bliss, *Turkey and The Armenian Atrocities*, Philadelphia, 1896.

Fotoğraf-20 Amerikan misyonerler Osmanlı topraklarında özellikle Ermenilere yönelik çeşitli kurumlar açmışlardır. İnsanların savunmasız, zayıf yönlerini keşfedip ayrılıkçı fikirlerini daha kolay empoze edecekleri kurumlar açmaya gayret etmişlerdir. Bu kurumlardan biri olan Tarsus Yetimhanesi'nden bir fotoğraf. David Brewer Eddy, *What Next in Turkey*, The American Board, Boston 1913.

THE ARMENIAN EVANGELICAL ALLIANCE OF AMERICA, BOSTON, 1910

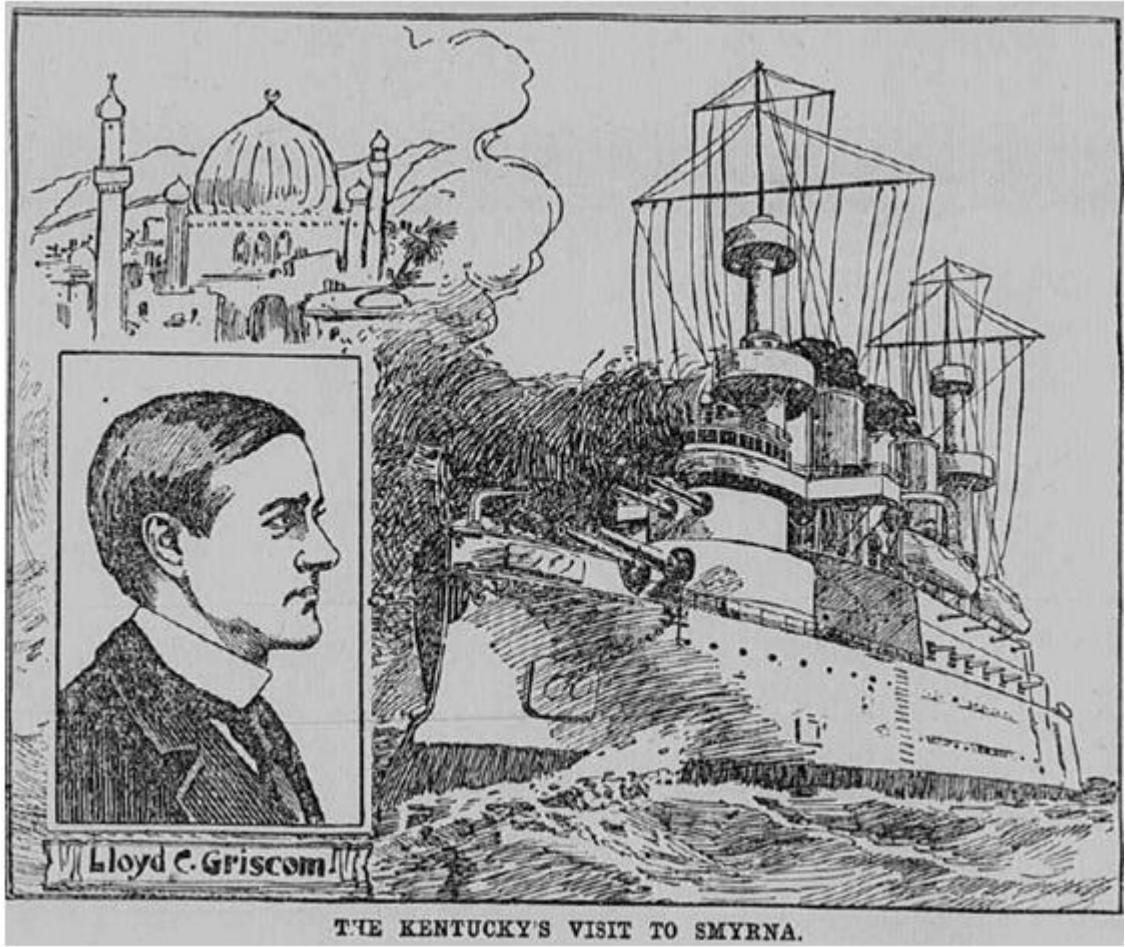
Fotoğraf-21 Amerika'da Ermeniler dernek, komite, birlik vs. adı altında örgütlenmişlerdir. Bunlardan biri olan Amerika'daki Ermeni Evangelist Birliği üyelerinin 1910 yılındaki fotoğrafı. Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916.

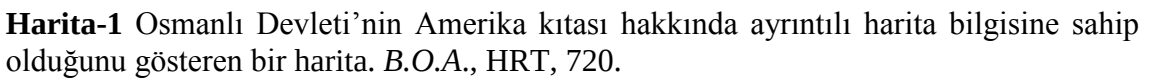
Fotoğraf-22 Misyonerler, Ermeni yazarlar ve özellikle Amerikan basının büyük bir bölümü dünya kamuoyunu Ermeniler lehine etkilemek için gerçek dışı, abartılı yazılar yazıyor, karikatürler ve fotoğraflar yayımlayarak Ermenileri “mağdur, zavallı” duruma düşürüyorlardı. Bu dönemde bu tarzda kamuoyu oluşturmak isteyen Amerikan misyoner Edwin Munsell Bliss’in yazarlığını yaptığı kitapta çizdiği bir karikatürle güya Ermeniler, Müslümanlar tarafından mağdur duruma düşürülmüştür. Edwin Munsell Bliss, *Turkey and The Armenian Atrocities* , Philadelphia, 1896.

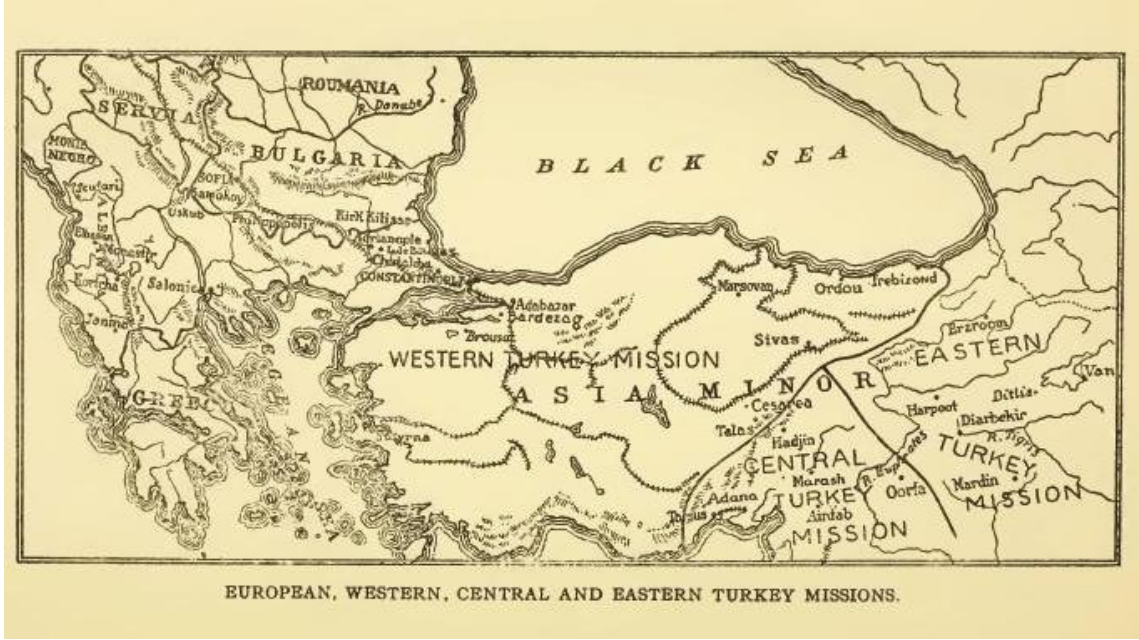
[illegible]

Fotoğraf-23 Amerikan basını tarafından Ermenileri mağdur gösteren ve Amerikan Kızılhaçı Başkanı Clara Barton tarafından yaptığı yardımları gösteren bir küpürü. *The Washington Times*, 18 Eylül 1896.

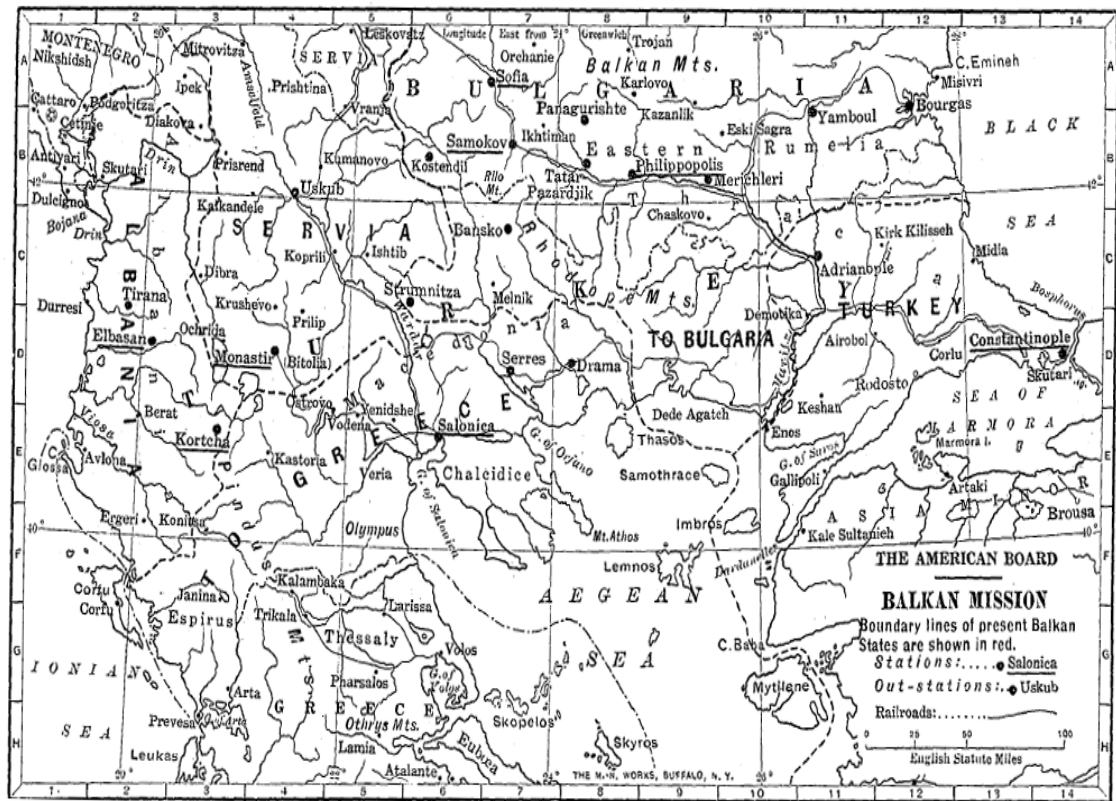

Fotoğraf-24 ABD Hükümeti Osmanlı Devleti ile ihtilafa düştüğü konularda Osmanlı sularına savaş gemisi göndererek istediği amacına ulaşıyordu. Ermeni olayları sebebiyle zarar gören Amerikan müesseleri için tazminat almak isteyen ABD 1900 yılında “The Kentucky’s” adlı savaş gemisini İzmir sularına demirletmişti. Bu geminin kaptanı C. Amiral Chester idi. *Virginian Pilot*, 29 Kasım 1900

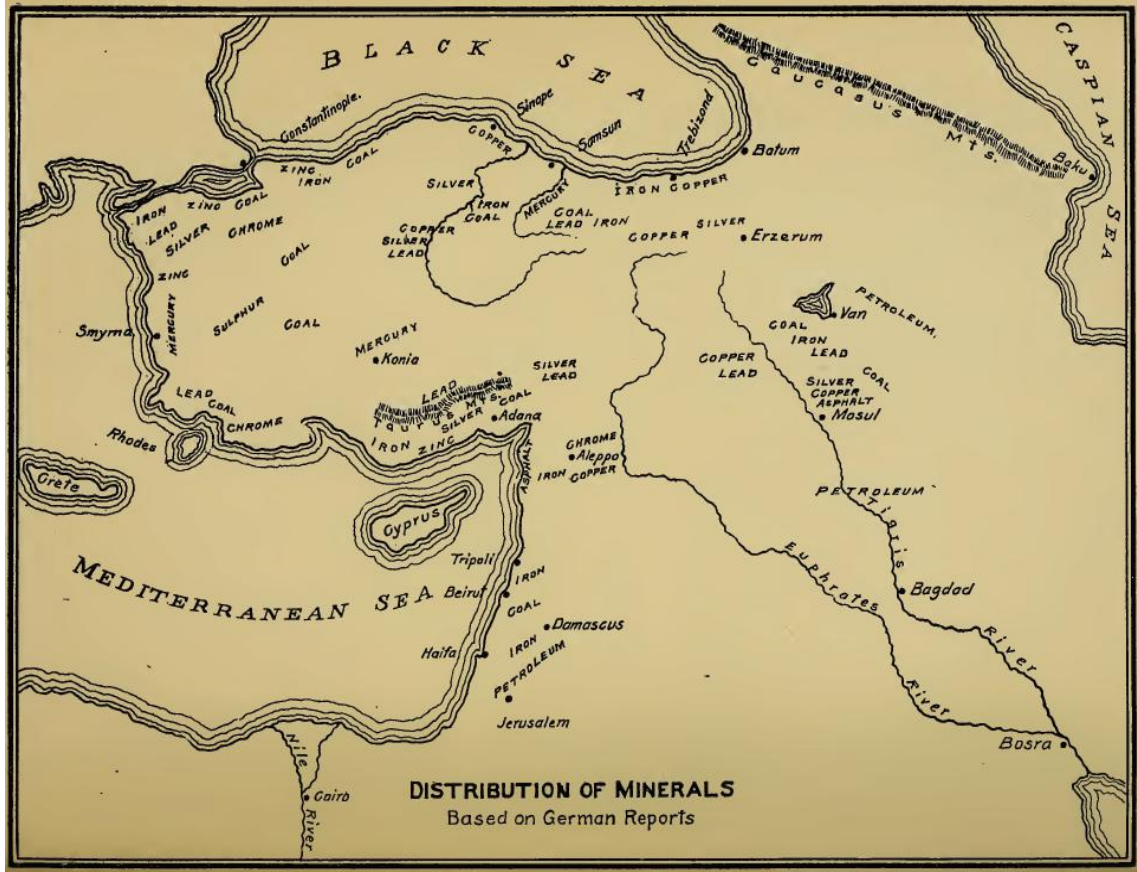

Harita-2 American Board'ın Osmanlı topraklarında önemli bölgelerde oluşturduğu misyon merkezleri. David Brewer Eddy, *What Next in Turkey*, The American Board, Boston 1913

Harita-3 American Board'in Balkan Misyonu. Joseph D.D.K. Greene, *Leaving The Levant*, Boston, 1916.

Harita-4 ABD Osmanlı topraklarındaki yer altı ve yerüstü kaynaklarına büyük önem vermiş ve gönderdikleri misyonerler marifetiyle bu kaynakları ve bölgelerini tanımaya çalışmıştır. ACASR (sonradan Yakın Doğu Yardım Komitesi)’nin Alman raporlarına dayanılarak Türkiye’deki maden bölgelerinin dağılımını gösteren harita. *Reconstruction in Turkey, (A Series of Reports Compiled For The American Committee of Armenian and Syrian Relief)*, (Edited: William H. Hall), Madison Avenue Newyork City, For Private Distribution Only, 1918.

ÖZ GEÇMİŞ

1982 yılında Elâzığ ilinde doğdum. İlköğrenimimi Elâzığ Nâmık Kemâl İlköğretim Okulu'nda, orta öğrenimimi ise Elâzığ Merkez Ortaokulu'nda, lise eğitimimi Elâzığ Mehmet Akif Ersoy Lisesi'nde tamamladıktan sonra 1999 yılında mezun oldum. Aynı yıl Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandım. 2003 yılında mezun olduktan sonra aynı yıl Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladım. 2006 yılında **Lozan Konferansı'nın Türk Basınına Yansımaları** adlı tezimle bilim uzmanı ünvanı aldım. 2008 tarihinde aynı ana bilim dalında başlamış olduğum **Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri** adlı doktora çalışmama başladım. 2009 yılında Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümüne okutman olarak atandım. Hâlen bu görevi sürdürmekteyim.

Ebru GÜHER